

**ÉTIKUS KÖZGAZDASÁGI
GONDOLKODÁS ÉS
VERSENYKÉPESSÉG**

ETIKUS KÖZGAZDASÁGI GONDOLKODÁS ÉS VERSENYKÉPESSÉG

Etika – Gazdaság – Jog

Károli Gáspár Református Egyetem
Budapest, 2016

Lektorok:

Dr. Böcskei Elvira
egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem

Dr. Czine Ágnes
egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, alkotmánybíró

Dr. Fenyves Veronika
tanszékvezető, egyetemi docens, Debreceni Egyetem

Dr. Homicskó Árpád Olivér
dékánhelyettes, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem

Dr. Tolnai Ágnes
dékánhelyettes, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem

Prof. Dr. Zsengellér József
dékán, egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem.

Magyar nyelvű lektor:

Zarándné Imre Anikó
Károli Gáspár Református Egyetem

Szerzők ©

PADA

PALLAS ATHÉNÉ
DOMUS ANIMAE
ALAPÍTVÁNY

A kiadvány megjelenését támogatta a Pallas Athéné Domus Animae Alapítvány

ISBN 978-963-9808-73-7

Felelős kiadó: Prof. Dr. Balla Péter, rektor
Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem, 1091 Budapest, Kálvin tér 9.

A kiadvány tördelését végezte: Patrocinium Kiadó
www.patrocinium.hu

TARTALOMJEGYZÉK

ETIKA ÉS VALLÁS A KÖZGAZDASÁGTANBAN

Birkás Antal

Gazdaság, hivatásetika, pénz és kamat - Luther és Kálvin vonatkozó nézetei 11

Sarnyai Csaba Máté – Mitev Ariel Zoltán – Ivicz Mihály Zsolt

Kereskedelmi praktikák Luther Márton lámpása alatt 17

Balassa Bernadett

A gazdálkodás erkölcsi mércéje 26

Kelemen Katalin

Piac és erkölcs, avagy tisztességesek-e a (korlátozásmentes) szabad piacok? 34

Kun István

A jó állam és a gazdaság 41

Fekete Boglárka

A haszonmaximalizálás jelene és múltja 51

Nagy Zita Barbara – Pokovai Klára

Bionómia – új, természetközeli közgazdaságtan 58

Pálvölgyi Zsigmond

Mitől lehet igazságos a béregyenlőtlenség? 65

Homicskó Árpád Olivér

A munkaerőpiac a szociális gondoskodás nézőpontjából 71

GLOBALIZÁCIÓ ÉS ETIKA

Tonhaizer Tibor

A szakrális gazdaságetikáról teológus szemmel 85

Hátori Ádám

A vallásos hit és a vallásgyakorlás hatása gazdaságetikai értékválasztásokra 97

Duráczkzy Bálint - Bálicity Csaba	
<i>A családi kapcsolatok etikája és a vallásosság .....</i>	108
Harkányi Ádám Máté	
<i>Közéleti etikai választások és vallásosság .....</i>	117
Szűcs Anita	
<i>Az „igazságosság” nemzetközi politikaelméleti fogalmának megjelenése az európai gazdasági kormányzatról szóló vitában .....</i>	127
Hegedős Soma	
<i>Igazságosság – Kifizetődő .....</i>	135
Szalai Máté	
<i>Kisállamok lehetőségei és korlátai a 21. században .....</i>	142
IGAZSÁGOSSÁG ÉS INTÉZMÉNYEK	
Birher Nándor – Abonyi János	
<i>Normák, kapcsolatok és igazságosság .....</i>	151
Nádas György – Prugberger Tamás	
<i>Az intézményesített háromoldalú érdekegyeztetés és önkormányzatiság jelentősége a szociális jogi norma-rendszernél az etikus jóléti gazdaságpolitika vonzásában .....</i>	162
Harkányi Ádám Máté	
<i>A választási rendszerek „igazságossága” .....</i>	174
Simay Attila Endre	
<i>A marketing etikai és jogi kérdései .....</i>	182
Czine Ágnes	
<i>Rabszolgasors vagy emberkereskedelem a XXI. században? .....</i>	189
Tóth J. Zoltán	
<i>Jogalkotás, jogalkalmazás és alkotmánybíráskodás – az igazságosság érvényesülése és érvényesíthetősége a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában .....</i>	196
Simon Nikolett	
<i>Az új titokvédelmi tényállás helye és szerepe az igazságos ítélet meghozatalának folyamatában .....</i>	203

Domokos Andrea	
<i>Igazság, igazságosság a büntető igazságszolgáltatásban .....</i>	<i>209</i>
Bodzási Balázs	
<i>Etikus hitelezés – etikus jogi szabályozás .....</i>	<i>214</i>
Ercsey Zsombor	
<i>Az általános forgalmi adó igazságosságáról .....</i>	<i>221</i>
VÁLLALATIRÁNYÍTÁS ÉS CSR	
Lóth László	
<i>Felelős vállalatirányítás az állami szférában: a versenyképesség és az üzleti tisztesség kérdései .....</i>	<i>231</i>
Benedek Andrea	
<i>Egyéni értékek szepe a CSR-központú vállalatirányításban .....</i>	<i>241</i>
Csapóné Riskó Tünde – Péntek Ádám – Troy Wiwczarowski	
<i>A CSR és megjelenése a fogyasztói döntésekben .....</i>	<i>251</i>
Wimmer Ágnes – Juhász Péter – Matolay Réka	
<i>Érintett-szemlélet és üzleti teljesítmény .....</i>	<i>260</i>
Richman Gabriella	
<i>A változás belső kontextusa - előtérben a változás szakemberei .....</i>	<i>270</i>
Fabricsius-Ferke György	
<i>Controlling: Management, vagy Leadership? .....</i>	<i>277</i>
VERSENYKÉPESSÉG ÉS NÖVEKEDÉS	
Nagy Tünde Orsolya – Darabos Éva – Lábás István	
<i>A vállalati etika és a versenyképesség kapcsolata .....</i>	<i>299</i>
Tolnai Ágnes	
<i>A versenyképesség növelésének etikai korláta .....</i>	<i>307</i>
Tobak Júlia – Nagy Adrián Szilárd –Szták Béla	
<i>Családi gazdaságok versenyképessége és ökonómiai elemzése .....</i>	<i>317</i>

Durgula Judit

*A magyar üzleti angyal piaci fejlődési lehetőségei - Hova száll az angyal? *330

Samu István – Horecsnyik Melinda

*Az Ipoly menti típusú társadalmi történéseinek, folyamatainak a gazdaságra gyakorolt hatása *339

Darabos Éva – Nagy Tünde Orsolya – Lábás István

*„Fenntartható felsőoktatás – helyzetértékelés” *357

Ambrus Rita Anna

*A foglalkoztatás ár(nyék)a *366

Csányi Anita

*Az eredménykimutatás összehasonlíthatósága az angolszász és kontinentális számviteli filozófiában *375

Németh Anita

*Az IFRS szerinti eredménykimutatás vizsgálata az Appennin Vagyonkezelő Holding Nyrt. pénzügyi kimutatásain keresztül *384

Sütő Dávid

*Csődelőrejezési modellek szerepe a vállalkozások életében *392

Durgula Judit – Kovács Tamás

*Bepillantás az etika és a befektetések világába *405

Juhász Zita

*Alternatív, etikus bankolás: társadalmi értéket hordozó pénzügyi termékek piaca ...*413

Kovács Róbert - Turucz Adrienn

*Ketygő bomba vagy gazdaságélénkítés: az értékpapírosítási tevékenység gazdasági és etikai aspektusai *423

Széles Zsuzsanna – Tóthné Szabó Erzsébet

*A K+F tevékenység számvitele és adózása *436

Tarnóczi Tibor – Fenyves Veronika – Bács Zoltán – Böcskei Elvira

*Versenyképesség és gazdasági etika- Vállalati teljesítmény elemzése panel regresszióval *445

ETIKA ÉS VALLÁS A KÖZGAZDASÁGTANBAN

GAZDASÁG, HIVATÁSETIKA, PÉNZ ÉS KAMAT - LUTHER ÉS KÁLVIN VONATKOZÓ NÉZETEI*

Luther Márton, Kálvin János, reformáció, hivatás, etika, gazdaság, kamat, üdvösség, szolgálat

1. Bevezetés

Luther és Kálvin nézetei messze túlnyúlnak a teológia határain. Gondolataiknak következményei szinte az élet valamennyi területén tetten érhetők. Igaz ez a politika, jog, természettudomány, művelődés, zene mellett a gazdaság esetében is. Érdemes hát a két nagy reformátor gazdasággal, hivatással, pénzzel és kamattal kapcsolatos nézeteit röviden szemügyre venni.

2. Tulajdon – bibliai felfogás, luther és kálvin vonatkozó nézetei

A címben jelzettek előtt azonban érdemes röviden a tulajdonról szólni. A protestáns megközelítéshez híven érdemes elemzésünkkor a Szentíráshoz visszanyúlni. A bibliai (ószövetségi) nahalah szó egyszerre jelent tulajdont és vagyont, birtokot. Az újszövetségi görögben használatos szó (ktéma) sem tesz különbséget „modern értelemben” tulajdon és birtok, vagyon között.

Igen jelentős jogintézmény volt a nagy örömnépe éve, a 7x7 esztendő követő 50. év, amikor minden birtokot eredeti tulajdonosának kellett visszaadni. Mindennek az Úr a tulajdonosa! (Isten „az ég és a föld” tulajdonosa, aki azonban részt ad népének/ az embereknek tulajdonából. 1 Mózes 1,28, 1 Mózes 2,15, 1 Mózes 17,8 és 5 Mózes 10,14 igehelyek mid ezt mutatják.) Azaz, az ember feltételes használati joggal kapta mindazt, amije van, és annak jó sáfára kell, hogy legyen.

Az Újszövetség figyelmeztet, hogy senki ne kösse/kötözze magát a tulajdonhoz (Lásd: Máté 6,19-ben: „Ne gyűjtsetek magatoknak kincseket a földön, ahol a moly és a rozsdá megemészti, és ahol a tolvajok betörnek, és ellopják”). Lényeges azonban, hogy nem a tulajdon önmagában a fontos („romlott”), hanem a hozzá való viszony! Pál apostol a kapzsiságot bálványimádásnak minősítette (Kol 3,5). Az őskeresztény gyülekezetekben Jézus szavára kialakult a javak közössége – ez utóbbi a kolostori életközösségben is megjelent a későbbi századokban. Nagyon fontos – kezdetektől

---

¹ Dr. Birkás Antal PhD, kormánytisztviselő, Emberi Erőforrások Minisztériuma, E-mail: antal.birkas@emmi.gov.hu

fogva! –a keresztyének egymás iránti szolidaritás-vállalása. Ennek fő formája volt a szegények gondozása.

Luther elvetette a reformáció „radikális szárnyának” tulajdonellenességét. Ő a tulajdont a felebarát iránti kötelezettséggel kapcsolta össze: most már a tulajdonod többé nem a tiéd, hanem a felebarátodé. (Ha jól belegondolunk, azért ez sem volt kevésbé radikális követelmény, mint a tulajdonról és a tulajdonlásról való teljes lemondás). Azaz, a vagyonnal a keresztyén embernek szolgálnia kell. Zwingli Zürichben saját kortársait ekként figyelmeztette: „Nem szabad úgy tekintened ideig való javaidra, mint saját tulajdonra, te csak gondnoka lehetsz azoknak.” Kálvin Genfben pedig állandóan intette a gazdagokat a szegények iránti karitatív cselekvés kötelezettségére.

3. Luther és a hivatásetika, luther általános gazdaságfelfogása

Luthernál a munka hivatásként jelenik meg. Jól mutatja mindezt Weber elemzése „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” című munkájában. Weber szerint a lutheri bibliafordítás használta először a „die Beruf” szót a mai értelemben, hivatásként, majd hamarosan felvette azt az összes protestáns nemzet „világi nyelvébe”. Ehhez – ennek megértéséhez – érdemes némi nyelvi elemzést is segítségül hívni. A német „die Beruf” (munka) kifejezés magában hordozza a „rufen”-t, illetve a „Berufung”-ot (elhívottság, elhívás) is. Azaz, a munkáját végző ember Istentől kapott elhívását, a tőle kapott hivatását tölti be; így válik a munka hivatássá és válik Istent dicsőítő és őt szolgáló cselekvéssé, „szent” magatartássá, etikai, vallásos és erkölcsi dimenziót adva neki. (Chadwick Owen (2003): A reformáció. Osiris kiadó, Budapest. p. 175.)

A szüntelen munkálkodó ember Istent dicsőíti. Ha az elhívás csak Isten országára, a gyülekezetre, a misszióra stb. irányul, akkor az életet felosztjuk egy világi és egy lelki-szellemi tartományra. Jézus Krisztus azonban mindenképp felett úr, Ő igényt tart az élet minden területére. (Lásd erről a későbbi „neokálvinista” Abraham Kuyper vonatkozó gondolatait.)

A munkának és az imádságnak természetesen megvolt a szerepe a korábbi római katolikus tradícióban is, a reformációval azonban új szint és komolyabb vallási-etikai dimenziót kapott a hivatás. (A keresztyénységben sokáig csak a papi, szerzetesi lelki-szellemi elhívást tekintették elhívásnak. Ebből fakadt az a torz látásmód, amely a „világi” területet kevésbé tartotta értékesnek. A német reformátor ezt másként látta: számára az elhívás nem a világból való kihívást jelentette, hanem azt a megbízatást, hogy másoknak, és ezáltal Istennek szolgáljunk. A „közönséges” foglalkozások is isteni megbízásból fakadnak, amelyre/amelyekre Isten tesz alkalmassá bennünket. (Kuberski Jürgen (2012): Mi az elhívásom? Ethos, 22. évfolyam, 85. sz., pp. 38-40.) Mit jelentett az új felfogásban mindez? Elsősorban azt, hogy Isten előtt minden hivatás egyenlő és egyaránt kedves. „A reformáció nem azzal hozott újat, hogy a munka rangját visszaadta, hanem abban, hogy a világi hivatást az egyházi hivatás szintjére

emelte. Az egyetemes papság elve szerint minden keresztyén elhívott, vocatus, és ez nemcsak mennyei elhívására, hanem földi munkájára is vonatkozik.” – olvashatjuk Szűcs Ferencnél (Szűcs Ferenc (1993): Teológiai etika. A Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest. p. 167.)

Luther szembehelyezkedett azzal a korabeli felfogással, miszerint csak a papi (egyházi) munka „szent”. Sőt például a szerzetesi életformát kimondottan elvetette. Nem a világtól elzártan kell élni, hanem a világban, a kapott hivatást gyakorolva – hangoztatta Luther.

Fontos azonban megjegyezni, hogy felfogása némiképp „konzervatív”. „Konzervatív” egyrészt abban az értelemben, hogy az egyént a kapott hivatásához „köti”. (Az ember akkor jár el helyesen, ha megmarad abban a hivatásban, amelyben elhívott.) Ez a fajta látásmód nem igazán ad teret a társadalmi mobilitásnak. De „konzervatív” a felfogása abban az értelemben is, hogy alapvetően a földművelést tartja „igazi” hivatásnak. A kereskedelmet ezzel ellentétben kevésbé tartja jónak. (Ezt elsősorban az e területhez kötődő visszaélések miatt tanítja.) „Luther – a teremtéstörténet utáni korszakra irányítva figyelmét – elsősorban a gazdálkodó (földműves és állattenyésztő) életet tartotta kívánatosnak, és úgy vélte, hogy Isten áldása az, ami gazdagságot ad az ember számára.” (Segesváry Lajos (1936): Az egyháztörténelem alapvonalai. Városi Nyomda, Debrecen, pp. 145-146) Luther szerint ezt mutatja a zsidóság története is. A német reformátor véleménye szerint Isten azért „nem engedte” a választott népnek a nyugatra irányuló tengeri kereskedelmet, hogy ezáltal is megóvja őket a „kalmárkodás” nyერészkedő szellemétől és az azzal járó veszélyektől.

4. Kálvin és a hivatásetika, kálvin általános gazdaságfelfogása

Kálvin társadalmi, politikai, gazdasági nézetei – a német reformátoréhoz hasonlóan – mélyen teológiai felismeréseiben gyökereznek. Igaz ez a hivatás gondolatának esetében is. Luther – miként azt korábban már jeleztem – a hivatás fogalmát már a Római levél magyarázatakor kiterjeszti minden emberi tevékenységre, és ezzel megszüntet minden minőségi különbségtételt a munka tekintetében: a hivatás fogalmát a hivatalra, tisztségre, megbízásra és végső soron minden emberi tevékenységre (munkára) vonatkoztatja. Kálvin osztja e fenti nézetet: a világi hivatás nála is felértékelődik. E mellett ráadásul a hivatás további teológiai tartalmat nyer Kálvinnál: a világi hivatásgyakorlás a genfi reformátornál a hit megélésének és megtartásának egyik formája lesz (Fazakas Sándor (2009): „Kálvin szociáletikájának időszerűsége” in: *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és hatásáról*, Kálvin Kiadó, Budapest.). Fontos megjegyezni, hogy Kálvin – illetve a kálvinizmus – gazdaságfelfogása eltért Luther „konzervatívként” jellemzett gazdaságfelfogásától. Kálvin az ipart és a kereskedelmet helyeselte, a hivatás rendes formáinak tekintette azokat, amelyben megmaradva, „hivatásunkat” betöltve Istennek engedelmeskedünk, ha sorsunkkal megelégedve csak

tisztességes törvényes haszonra törekszünk, „ha nem kívánunk igaztalan úton meggazdagodni, s ha nem igyekszünk felebarátunkat vagyonából kiforgatni azért, hogy a miénket növeljük” (Kálvin János). Mivel nincsen olyan „hitvány” feladat, amely ne lehetne értékes Isten szemében, a kereskedelmi tevékenység is elfogadott Kálvin számára – Luther az e területen megmutatkozó visszaélések miatt tartotta többre és kívánatosabbnak a földművelést. Szólni kell a reformátorok kamattal, uzsorával, banki tevékenységgel kapcsolatos nézeteikről is.

5. Luther és a kamat kérdése

Luther az uzsorakamatot teljes egészében elvetette (fontos megjegyezni, hogy Luther korában – és még inkább azt megelőzően – nem tettek különbséget a kamat és az uzsora között; mivel a kamatot sem tartotta a római egyház elfogadhatónak, így annak mértéke – „sima kamat” vagy éppen uzsora volta – lényegtelen volt elvi/megítélési értelemben). Ezzel kapcsolatban a talán leghíresebb mondata – amelyet a hírhedt/híres Fuggerekkel kapcsolatban mondott – így hangzik: „Valóban, ezzel kapcsolatban a Fuggereknek és a velük hasonszőrű társaságoknak is zabolát kellene tenni a szájukra. Hogyan is lehetne isteni és jogos dolog, hogy egy ember élete alatt annyi fejedelmi kincs gyűljön egy rakásra? Nem értek a számításhoz. De azt fel nem foghatom, hogyan lehet száz forinttal egy esztendő alatt húszat, sőt egy forinttal egy másikat szerezni; és ezt mind nem a földművelésből vagy a baromtenyésztésből, mert a vagyon nem emberi elmésségnek, hanem Isten áldásának eredménye. Ezt a világ bölcseire bízom. Én, mint teológus, nem ostromozhatok itt mást, mint a gonosz, botránkoztató külső színt, amelyről Szent Pál mondja: „Őrizkedjete minden gonosz külső színtől (Pál első levele a Theszalonikaiakhoz 5. rész, 22. vers).” Luther Márton: „A német nemzet keresztyén nemességéhez a keresztyénség állapotának megjavítása ügyében”, in: *A római pápaságról.*, Aeternitas Kiadó. Budapest, p. 148.)

Luther a kamatszedést elvileg éppúgy, mint a középkori egyház, bűnös uzsorának bélyegzi, és a pénz steril voltát tanítja („nummus nummum non parit”). A mérsékelt kamatot azonban bizonyos esetekben elfogadhatónak tartja, különösen is a felmerülő kár megtérítése esetében. Határozott álláspontja egyértelműen kirajzolódik Johannes Eck teológiaprofesszorral lezajlott vitájában. Eck a fix 5 %-os kamatot elfogadhatónak tartotta, míg Luther a kamatot egyértelműen lopásnak tekintette. Luther azt tanította – lásd az kalmárkodásról és az uzsoráról szóló írását –, hogy az ember ha pénzt ad „kölcson”, akkor azt ne várja vissza; ha pedig a „kedvezményezett” azt mégis vissza akarja fizetni, akkor elfogadni csak annyit szabad, amennyit eredetileg „kölcsonbe” adott.

Jakob Fugger, a Fugger-bankárcsalád feje. Luther számos esetben szólt elítélően a Fugger-családról. (A fukar szavunk is e német család nevéből ered.) *Forrás: http://matt.ucoz.hu/publ/tortenelmi_erdekessegek/tortenelmi_szemelyek/a_fuggerek_magyarorszagon/5-1-0-8*

6. Kálvin és a kamat kérdése

Kálvin a pénz kamatos „gyümölcsöztetését” is megengedhetőnek tartotta. A 17. századi kálvinizmus pedig – az ún. puritanizmus – a szakadatlan vagyonszerzést – amelynek gyümölcsét nem lehet felélni, hanem azt újabb, másokat szolgáló vállalkozásokba kell befektetni – pedig Isten és a felebarát szolgálatának tekintette.

A középkori katolikus egyház a pénz steril voltát tanította: a pénz „szaporodása” természetellenes. Kálvin ezzel a felfogással nem értett egyet. Teológiai oldalról a kamatszedés tilalmának bibliai (ószövetségi) hivatkozásait vonja kritika alá. Emberi (lelki) oldalról pedig hangsúlyozza: nem önmagában a kamat az, ami elfogadhatatlan, hanem a kamatszedéssel együtt járó kapzsiság és zsarnokság az, ami a keresztény lelkiülettel összeegyeztethetetlen.

Kálvin nézeteinek megfogalmazásakor és értékelésekor szem előtt kell tartanunk azt is, hogy e gondolatok Genf városában születnek meg. A „kapitalizálódó” Genf Kálvin politikai nézetei mellett a gazdaságról alkotott felfogását is befolyásolták. Kálvin saját korának és városának gazdasági életére tekintettel elemzi a hitel mibenlétét és annak funkcióját. Ennek eredményeként tartja elfogadhatónak az ún. „produktív hitelt” – azaz az olyan hitelt, amely nyereséget termelő vállalkozásra vesznek fel –, míg a fogyasztói hitel esetében Luther felfogását vallja: azért – a kölcsönért – kamat nem számítható fel. Ha a föld, a termelői eszköz, az áru vagy éppen a ház, amelyet az ember bérbe ad nyereséget hozhat, érthetetlen, miért kellene ugyanezt a pénztől elvitatni? Kálvin arra a következtetésre jut, hogy a hitelnek számos formája elfogadható: pl. amikor valaki egy rászoruló számára ad hitelt, kamatmentesen, de akár akkor is, ha valaki egy gyümölcsöző vállalkozáshoz nyújt anyagi eszközöket; ez utóbbi esetben az is természetes, ha a hasznosító vállalkozás gyümölcséből részesedni akar a hitelező (akár csak a bérbe adott föld esetében). Lásd Orosz István (2010): „Kamat és uzsora a 15-16. századi Európában” in: *JEAN CALVIN 500*, Partium Kiadó, Nagyvárad, pp. 97-98.

Lényeges ugyanakkor, hogy Kálvin a hitelezést nem engedi „szabadjárá”. A méltányosság és a szeretet törvényét szem előtt tartva a hitelezéssel kapcsolatban különböző szabályokat állított fel a reformátor. Ezek közül a legfontosabbak: nem szabad kamatot szedni a súlyos anyagi helyzetben lévőkötől, a hitelezők a privát hasznuk mellett legye-
nek figyelemmel a köz javára is, tilos átlépni azt a mértéket, amelyet az adott ország törvényei megengednek (ez utóbbi általában 4-6 százalék között mozgott a korabeli Európában). A legfőbb törvény mindenben azonban a szeretet.

Kálvin a korabeli viszonyokat reálisan felmérve, a korábbi bibliaértelmezést és az ókori nézeteket „felülírva” erős ösztönzést adott a gazdaság fejlődésének a kamattal kapcsolatos újszerű nézeteivel, még inkább azonban – Lutherhoz hasonlóan – a hi-
vatásetika hangsúlyozásával.

7. Befejezés

A protestáns szociáletika – a római katolikus társadalmi tanításhoz hasonlóan – az élet minden területét érinti, áthatja. Szentíráshoz kötöttsége egyértelmű: mély bibliai, teológiai megalapozottságú etika ez, amely természetes módon kíván foglalkozni az élet legkülönfélébb területeivel, és kíván választ adni a mai kor kihívásaira is – úgy, ahogy annak idején Luther és Kálvin is érthető módon reflektáltak saját koruk legalapvetőbb kérdéseire, köztük a gazdaságiakra is. Így kap ma is új értelmet – ahogyan volt akkor is vezérelv a reformátorok számára – a sola Scriptura elve: zsinórmérték, amely az élet legkülönözőbb területein tud eligazodást nyújtani az egyén és a kisebb-nagyobb közösségek számára.

8. Felhasznált irodalom

Chadwick Owen (2003): A reformáció. Osiris kiadó, Budapest.

Fazakas Sándor (2009): „Kálvin szociáletikájának időszerűsége” in: *Kálvin időszerűsége.*

Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és hatásáról, Kálvin Kiadó, Budapest.

Kuberski Jürgen (2012): Mi az elhívásom? Ethos, 22. évfolyam, 85. sz., pp. 38-40.

Luther Márton: „A német nemzet keresztyén nemességéhez a keresztyénség állapo-
tának megjavítása ügyében”, in: *A római pápaságról.*, Aeternitas Kiadó. Budapest.

Orosz István (2010): „Kamat és uzsora a 15-16. századi Európában” in: *JEAN CALVIN 500,* Partium Kiadó, Nagyvárád.

Segesváry Lajos (1936): Az egyháztörténelem alapvonalai. Vároasi Nyomda, Debrecen.

Szűcs Ferenc (1993): Teológiai etika. A Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osz-
tálya, Budapest.

KERESKEDELMI PRAKTIKÁK LUTHER MÁRTON LÁMPÁSA ALATT

Kulcsszavak: Luther, 95 tétel, búcsúcédula, kamat, tisztességtelen kereskedelem, etikai modellek

Absztrakt

A tanulmány célja feltárni és áttekinteni Luther 95 tételének (1517) és „A kalmárkodásról és az uzsoráról” (Über Kaufhandlung und Wucher, 1524)⁵ szóló írásának legfontosabb etikai vetületeit, valamint azok alkalmazhatóságát különféle – általunk felállított – etikai modellekben. Megvizsgáljuk továbbá, hogy Luther tanai mely lényegesebb közgazdasági kapcsolatrendszerekben, modellekben mondhatnak újat vagy indíthatnak be késleltetett mini-reformációkat. Vizsgálati módszerünk vegyes, hiszen a társadalomtudományokra jellemző forrásfeldolgozástól a természettudományokra jellemző modellalkotásig terjed. Reményeink szerint sikerül felvillantani, hogy 500 év távlatából milyen struktúrákat világít be Luther lámpása.

„Két dolgot látok nehéznek és veszélyesnek: nehezen marad a kereskedő vétek nélkül, és nem marad mentes a szatócs az ajkak bűnétől!” (Sir 26,2)

1. Bevezetés

Luther Márton már 500 éve felemelte szavát a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlattal szemben, legyen az a katolikus egyház által támogatott búcsúcédulák árusítása vagy a világi kereskedők visszaélései (Zugyel 2007). Míg az előbbi kifejtésére az elementáris

---

² Dr. Sarnyai Csaba Máté PhD, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Szabadbölcshészeti Tanszék, e-mail: sarnyai.csaba.mate@gmail.com

³ Dr. Mitev Ariel Zoltán PhD, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem, Marketing Tanszék, e-mail: ariel.mitev@uni-corvinus.hu

⁴ Dr. Ivicz Mihály Zsolt PhD, főiskolai tanár, Budapest Főváros XVI. kerület Önkormányzata GAMESZ, e-mail: iviczmihalyzsolt@gmail.com

⁵ A tanulmány szerzői külön köszönettel tartoznak Zsugyel Jánosnak, aki a magyar nyelvű Luther kiadáshoz készült fordítását még kéziratban rendelkezésünkre bocsátotta.

erővel ható 95 tétel, addig az utóbbira – a talán kevésbé ismert – „A kalmárkodásról és az uzsoráról” szóló írása szolgál.

Beárazható-e a bűn, avagy a megcsörrenő pénz segíthet-e abban, hogy a bűnhődés feloldódjon? Hasonlatos-e az Egyház az erőfölényével könnyen visszaélni tudó monopóliumhoz abban az értelemben, hogy kizárólagosan birtokol intézményesített jogokat és szertartásokat?

Bár Luther vitaanyagnak szánta az általa megfogalmazott tételket, azok mégis reformációhoz, valamint a katolikus egyház monopóliumának megszűnéséhez vezettek. A „sola Scriptura” elvén nyugvó érvrendszer győzött, a bűnbánat nem materializálható, a bűn feloldozása nem árulható pénzért.

Luther szerint a kereskedők fő bűne az árképzés helytelen gyakorlata, vagyis áruikat a lehető legmagasabb áron adják, ezzel mesterséges drágaságot előidézve (Csepregi 2014:62). Az üzleti modell könnyen összeállítható: a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatot folytató kereskedő búcsúcédulát vásárol, és ezzel feloldozást nyer.

2. Luther kora

A művek elemzése előtt meg kell vizsgálni azt a kort, amelyben Luther alkotott. A korszakot a történelemtudomány a „hosszú XVI. század” néven emlegeti. Ekkoriban Európa népessége megduplázódott. A mezőgazdaság termelékenységnek növekedése nem állt arányban a kereslet gyors növekedésével, így az élelmiszerárak erőteljes emelkedése következett be.

Európa országaira az alábbi árviszonyok voltak jellemzők:

- az élelmiszerek ára jelentősen megnőtt (a gabona, a hús és a só árának emelkedése 500-900% között volt)
- az iparcikkek- és az ipari nyersanyagok ára ehhez képest mérsékelten emelkedett (ipari olló)
- a reálbérek zuhantak, ami a korszakban fokozott elszegényedéshez vezetett. Angliában pl. a Tudorok alatt a lakosságnak a fele a létminimum alatt élt, így a koronának a törvényes rend fenntartása érdekében szegénnytörvényt kellett kiadnia.

Ez a kor egyben a nagy földrajzi felfedezések kora is. A világ hirtelen kitágult és a kereskedelem lassan globálissá vált. A korszak kapcsán „(...) Kazimierz Rakowski volt az első, aki (...) „úgynevezett árforradalom”-ról írt, amelynek súlypontját — Wiebe⁶ nyomán — nem az árak emelkedésében, hanem a korábbi árarányok igen jelentős átalakulásában, illetve a termékárak munkabérek rovására történt eltolódásában látta.” (Buza 2014:1304-1305)

Olyan időszak ez, amikor valódi „take off”-ról beszélhetünk, mivel a periódus végén kialakult struktúra nem értelmezhető a kiindulóponti állapot szerves fejlődésének

---

⁶ Georg Wiebe (1867–1915) német gazdaságtörténész

következményeként. Hiszen felbomlott a feudalizmus és kialakultak Nyugaton a tőkés termelés gazdasági és társadalmi feltételei, azaz létrejött a kereskedelmi kapitalizmus, ami jelenlegi gazdasági rendszerünk előzményének mondható. Minden új korszak kezdetét természetszerűleg heves megrázkódtatások jellemzik. Ebben az időszakban élt Luther, s mint felelős értelmiségi, próbált válaszokat találni olyan közgazdasági tartalmú kérdésekre is, mint a kamatszedés- vagy a hitelezés gyakorlata.

A kérdések, amelyek a vizsgált korszakban – ugyan nem először – merültek fel, relevánsabbak, mint korábban bármikor. „Itáliában az élet és a tomista filozófia már évszázadokkal korábban feloldotta a hitelezési gyakorlat és a kánonjogi tilalom közötti ellentétet (...) (de) az Alpoktól északra ekkor kezdtek széles körben elterjedni az 5%-os kamatláb alapú kereskedelmi ügyletek.” (Csepregi 2014:59) A pénzről vallott korabeli felfogás változóban volt, mert *kezdték rá* úgy tekinteni, mint termelési tényezőre, ami kamatot fialhatott. Luther ezzel szemben „úgy vélte, hogy Isten áldása az, ami gazdagságot ad az ember számára, és nem a – számára egyfajta ügyeskedésnek tűnő – pénzzel történő „trükközés”. (...) A kamatszedést elvileg éppúgy, mint a középkori egyház, bűnös uzsorának bélyegzi, s a pénz steril voltát tanítja („nummus nummum non parit”). (Birkás 2008:158) „1540-ben kelt levelében továbbra is kitart uzsoraellenes nézetei mellett. Ugyanakkor két kivételes esetben (már) jogosnak tartja, és engedélyezi a kamatszedést. (...) A „felmerülő kár” esete akkor áll fenn, ha például a kölcsönadó nem kapja vissza a kitűzött határidőre a pénzét. Ugyanakkor neki magának pedig fizetnie kell egy másik relációban, és ebből költségei származnak. Ez az eset gyakorlatilag a késedelmi kamat esete. Az „*elmaradó haszon*” esete áll fenn Luther szerint akkor, ha valaki pénzét kölcsönadja és így elesik olyan nyereségtől, amelyre vásárlással szert tehetett volna. (...) Mindazon esetekben tehát, amikor a kölcsönadó valóban kárt szenvedett („*igazi károsulás*”) amiatt, hogy nem rendelkezett a kölcsönzött pénzösszeggel, jogos a kamatszedés.” (Bodai (n.a.):1. rész)

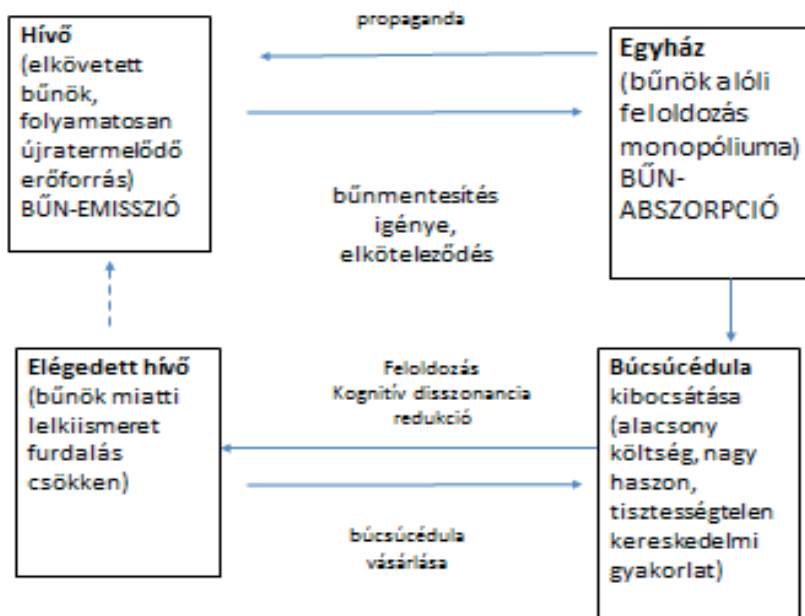
Látható a korabeli ember morális dilemmája még a gazdasági fejlődés által kikényszerített pénzügyi ügyletek kapcsán is. Valami azt súgja, hogy korszakhatárhoz érkezett az emberiség, amit még természetszerűleg nem tud felfogni. Elefántcsonttoronyba való okoskodással próbál megfelelni a gazdasági szükségyszerűségnek és a korszellem diktálta erkölcsnek. Természetesen ez a kettős megfelelés eleve kudarcra van ítélve, az ember sikamlós területre téved, relativizálja a bűnt, adható-vehető áruként tekint rá.

3. A búcsúcédula üzleti modellje: a bűn mint áru

A hívő egyrészt az egyház tanításai szerint eredendő bűn hordozója, függetlenül attól, hogy milyen életet él. Másrészt pedig gyarlóságaiból fakadóan is vétkezik, alkalmasint akár bűnt is elkövet. Az ember tehát állandó bűn/vétek-emissziós forrás (1. ábra), aki rendszerszerűen – bár személyenként különböző mértékben – követi el a különféle típusú és súlyú bűnöket/vétkeket. A bűn/vétek tekinthető adott esetben olyan „erőfor-

rásnak”, amely mindig újra és újratermeli saját magát, kifogyhatatlan és kiapadhatatlan. A bűnök elkövetése kognitív disszonanciát (Festinger 1957) okoz a hívőben, vagyis egyidejűleg két, egymással ellentétes tudattartalom van jelen. Ez létrejöhet amiatt, hogy az egyén olyat cselekszik, amely szemben áll az általa fontosnak tartott és követett értékekkel (jó kereszténynek lenni vs. bűnöket/vétkeket elkövetni). Ez a tudatállapot szorongást kelt, és nem maradhat fenn sokáig, ezért az egyén megpróbálja csökkenteni a kognitív disszonanciát, például oly módon, hogy bűnbánatot tart.

1. ábra: Búcsúcédula üzleti modellje: A bűn mint áru

Forrás: saját szerkesztés

A bűntudatra ráerősít az egyház a maga kommunikációs tevékenységével, így a bűntudat fokozódik. A bűntudat forrásának, a bűnnek (illetve pontosan a Purgatóriumban eltöltendő időnek) az elengedése is a katolikus egyház hatáskörébe tartozik.⁷ Az egyház tehát monopolhelyzetben van, mivel rendelkezik Krisztus és a szentek érdemeinek kifogyhatatlan kincstárával, erre mindig hivatkozhat, és ebből mindig osztogathat. Ezt a gyakorlatot a középkorban meglehetősen kihasználták, és több esetben is komoly pénzszerzési forrásnak tekintették. X. Leó pápa 1515-ben teljes búcsút hirdetett azoknak, akik a Szent Péter Bazilika befejezéséhez pénzadományokkal hozzájárultak. Ha valaki búcsúcédulát vásárolt, akkor a pápa (vagy megbízottja) elengedhette még az

⁷ A búcsú (lat. indulgentia) a bűnbánatban már földozást nyert bűnért járó, időleges büntetés elengedése.

imák elmondásából, böjtölésből és zárandoklatból álló egyházi penitenciát is. Ez lett aztán Luther protestálásának egyik fő forrása. Végül a búcsúcédulák pénzért történő árusítását a tridenti zsinat (1545-1563) szüntette meg.

Luther deklaráltan támadja a katolikus egyházat a búcsúcédulák árusítása miatt, hiszen azt hangoztatja 24. tételében, hogy „természetesen az emberek legnagyobb részét *becsapják*, amikor nagy hanggal, minden megkülönböztetés nélkül ígérik meg nekik a bűnhődés feloldását.”

Maga a modell párhuzamba állítható az erőfölényével visszaélő monopólium üzleti modelljével is, amely jól használja ki azt a helyzetet, amelyet részben saját maga teremtett. A modell a maga nemében elkápráztató, bár kétségkívül etikátlan. Az egyháznak csupán arra kellett ügyelnie, hogy ezt a struktúrát a saját propagandájával életben tartsa. A dolog abszurditását fokozza az, hogy a bűn elkövetése ellen prédikációiban maga is küzd, de valójában a problémát csak átmenetileg képes rendezni, ami folyamatos profitforrást biztosít számára. „Isten helytartójaként e földön a középkori és kisebb mértékben a modern kereszténység, elsősorban a katolikus egyház, csaknem teljes monopóliumot gyakorolt a bűn, a bűnbánat, penitencia, feloldozás, megváltás folyamata fölött. (...) az embereket e folyamat taposómalmában tartotta. Nem mindig és nem minden képviselője tudott ellenállni annak a kísértésnek, hogy saját céljaira aknázza ki a bűnnek és a bűntudatnak ezt a mechanizmusát. Arról nem is szólva, hogy egyfajta „bűntudatkultúrát” alakított ki, és ezzel – ahelyett, hogy csökkentette volna – növelte az emberek lelki zavarait és kínjait.” (Hankiss 2006:216)

4. Tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat és uzsora

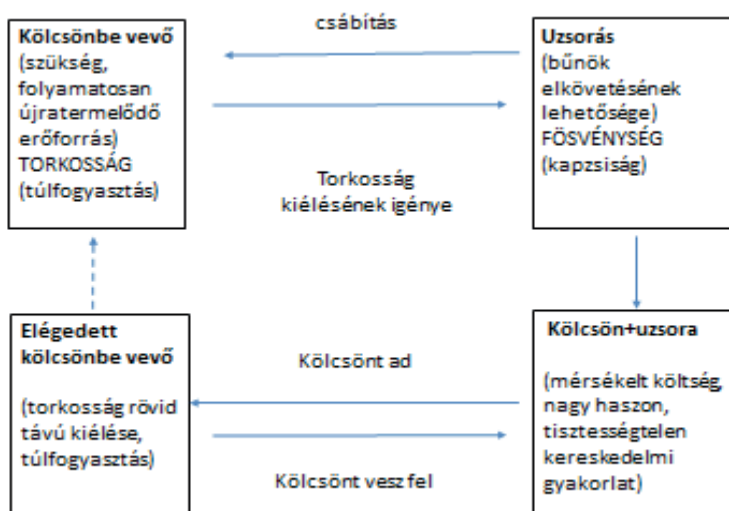
A tanulmány elején bővebben foglalkoztunk Luther korával, amikor az Alpoktól északra is kezdett elterjedni a kölcsön fejében kért kamat gyakorlata. Luther felfogása ebben a kérdésben ugyan naiv, de teljesen megfelel kora morális felfogásának, hiszen „(...) ha valaki azért ad kölcsön, hogy jobbat vagy többet kapjon vissza, akkor az nyilvánvaló és átkozott uzsora.” (Luther 1524:6) Maga az Egyház is úgy tekintett az uzsorára, mint a fősvénységből táplálkozó tisztességtelen gyakorlatra (Tawney 1926). Mivel Isten teremtette a Földet és annak minden erőforrását, ezért az ember legfeljebb csak gazdálkodója vagy intézője lehet ezeknek a javaknak, s nem pedig tulajdonosa. Az Egyház nézete szerint a fősvénység a jótékonyosság ellentéte, amit Luther is osztott (lásd a 28. tételt: „Csak annyi bizonyos, hogy a ládában megcsörrenő pénz által *nagyra nőhet a haszonlesés és a kapzsiság.*” Valamint a 43. tételt: „Arra kell tanítani a keresztényeket, hogy jobb dolgot tesz, aki a szegénynek ad, vagy a rászorulóknak kölcsönöz, mint hogyha búcsút vásárol.”). Ez a logika megtalálható „*A kalmárkodásról és uzsoráról*” szóló írásában is: „Ez a fősvénység gonosz szeme, mely csak a felebarát szükségét nézi, nem azért, hogy segítsen rajta, hanem hogy magát előnyösebb helyzetbe hozza, és felebarátja kárán gazdagodjon. Ezek mindnyájan közönséges tolvajok, rablók és uzsorások.” (Luther 1524)

A fősvénység (vagy kapzsiság) úgy határozható meg, mint különösen nagy étvágy a gazdagságra, telhetetlen vágy a birtoklásra. A fősvény a dolgok megszerzésének és birtoklásának társadalmilag elfogadhatatlan szintjét éri el, valamint önző módon individualista. Vallási értelemben ez azért is problematikus, mivel az Isten imádatát felváltja a pénz – Mammon – imádata. Ráadásul még olyan további bűnök elkövetését is kiválthatja, mint a csalás, megtévesztés, vagy a lopás. Ugyanakkor gátolja az olyan társadalmi jócselekedeteket, mint a jótékonyosság és a könyörületesség (Belk 1983).

A 2. ábra a kölcsönbevétel és az uzsora adásának logikáját mutatja be, ahol a vevőnek vélt vagy valós szüksége van bizonyos termékekre vagy szolgáltatásokra. Ha ezek a javak nem feltétlenül szükségesek, akkor a vevő könnyen eshet a torkosság bűnébe, ami túlfogyasztást eredményezhet. Ilyen esetben a vevő akár saját lehetőségeit meghaladó terheket is magára vehet, amihez az uzsorás nyújthatja a szükséges pénzügyi fedezetet. Az uzsorás a kölcsönadást kiváló üzleti lehetőségnek láthatja, ahol némi kockázat mellett jelentős haszonra tehet szert, kapzsiságából fakadóan kihasználhatja a vevő szorult helyzetét. A kölcsönbe vevő rövidtávon elégedett lehet, mivel megkapta a szükséges forrást ahhoz, hogy torkosságát kiélje, ami időnként újra és újratermeli magát, így a kör kezdődik előlről.

Ez a modell rámutat arra, hogy nem kizárólag az uzsorás kapzsisága miatt működőképes a rendszer (sőt ez önmagában kevés lenne), hanem számos esetben azok a kölcsönbe vevők tartják életben a körforgást, akik torkosságukat kölcsönből kívánják fedezni. Minél nagyobb a vevő vélt vagy valós szüksége és minél inkább lép túl saját lehetőségein, annál erősebb az uzsorás pozíciója és annál könnyebben használhatja ki helyzetét.

2. ábra: Kölcsönbevétel és az uzsora mint bűn

Forrás: saját szerkesztés

5. Üzenet a mának: a vevő és vállalat közötti interakció

A búcsúcédula üzleti modelljét kiterjeszthetőnek véljük korunk fogyasztói társadalmára (3. ábra). Az egyház helyét ugyanakkor felváltották a vállalatok, akik a tömegkommunikációs eszközök segítségével megkísérlik magukhoz láncolni a folyamatosan vétkezni kívánó (túl)fogyasztókat (márkahűség). A márkához hű fogyasztó aztán egy olyan közösség (illetve közösségek) részévé válik, ahol a fogyasztás felszentelt papjai iránymutatást adnak arról, hogy a torkosság iránti igény milyen módon és szertartás szerint elégíthető ki a legjobban. Az egyházi liturgiát felváltják a fogyasztói rítusok, melyek forgatókönyvét a vállalatok marketingesei írják, és ebben újra és újra a bűn elkövetésére csábítanak.

3. ábra: Búcsúcédula kiterjesztett üzleti modellje: Vevő és vállalat közötti interakció

Forrás: saját szerkesztés

A vállalat tehát biztosítja a bocsánatos bűnök/vétkes kiélését olyan módon, hogy a fogyasztók igényéhez jól igazodó vagy azt formáló termékekkel és szolgáltatásokkal áll elő, valamint ezek felhasználásához megfelelő instrukciót nyújt. A torkos vevő hajlandó kifizetni bűnös cselekedetért a többletárat, vagy esetleg bűnbánó magatartást tanúsíthat azzal, ha részt vesz a vállalat által felkínált társadalmi célú akciók valamelyikében. A mutatott társadalmi felelősségvállalás (CSR) pedig nem egyszer, a társadalmi közösséggel szemben bűnök/vétkes elkövető (pl. környezetszennyező) vállalat káros tevékenységeit fedi el csupán. A bűnös vállalat terepet biztosít a szintén bűnök elkövető fogyasztó számára, hogy ezeket az igényeit kiélje.

A vállalatok minél jobban fel tudják ébreszteni a fogyasztó vágyait, ő annál jobban úgy érzi, hogy ténylegesen szüksége van arra a bizonyos termékre. Ezt az adott vállalat ki is használhatja. A modell akkor működik, ha a vállalat képes megfelelő mennyiségű „torkos” fogyasztó előállítására. A vevők felkorlátozott sóvárgása ugyanakkor fokozza a vállalatok (részvényesek) mohóságát. Ezzel az eszmefuttatással is párhuzamba állíthatók Luther, már fentebb is idézett, de ide is kívánczó gondolatai: „Így aztán mohósága miatt az áru annál drágább lesz, minél nagyobb felebarátja szüksége, akinek a rászorultsága így az áru értékét és árát is meghatározza.” (Luther, 1524)

A fogyasztó szemszögéből nézve (Belk 1983) megállapítja a hét főbűn közül legalább négy megtalálható a mai materialista szemléletű vásárlók többségénél, nevezetesen a főszenység, kevélység (gőgösség), torkosság (falánkság), valamint az irigység.

A vállalatok komoly erőforrásokat fordítanak arra is, hogy meggyőzzék a fogyasztót arról, hogy a lehető legjobban döntött, ne legyen a vásárlás miatt utólagos lelkiismeret furdalása („Mert megérdemlem!”), ezzel mintegy feloldozást adnak és csökkentik a vevő fejében fennálló kognitív disszonanciát.

A fogyasztó végül elégedett lesz, mivel a (vallás)etikai véték/bűn elkövetése iránti vágyát legalísan, az adott társadalom szabályai szerint éli ki, a felelősséget pedig áttolja a vállalatokra és összességében az őt körülvevő fogyasztói társadalomra.

6. Összefoglalás és kitekintés

A tanulmányban felhasználtuk Luther megállapításait a búcsúcédula szerepéről, valamint a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatról, melyek alapján három modellt hoztunk létre. Az első a búcsúcédula üzleti modelljét mutatja be, ahol a bűn/vétek áruvá silányul, mely könnyen kiváltható és kivásárolható. Ezt a logikát használtuk fel a második modellünkben annak bemutatására, hogy Luther nézetei szerint bizonyos esetekben miként tekinthető bűnnek a kölcsönbevétel, valamint a kamat, amit ő többnyire az uzsorával azonosít, és szedését bűnnek tekinti. A harmadik modellünk – alapvetően a búcsúcédulák kiterjesztett modelljeként – a vevő és a vállalatok közti interakciót mutatja be. A párhuzammal főként arra igyekeztünk rámutatni, hogy a bűn/vétek mint áru felhasználása (és cseréje) mind a mai napig népszerű stratégia a piaci szereplők között.

Bár Luther kamatról (usura) vallott nézeteit ugyan meghaladta korunk gazdasági gondolkodása, de a tisztességtelen kereskedelemről megfogalmazott tanításának „fénye”, amely az igazságos (reális) kamat és a tisztas haszon meghatározásáról szól, napjaink gazdaságpolitikájának is fontos tanulságokkal szolgálhat (lásd pl. Matolcsy 2015).

7. Felhasznált irodalom

- Belk, Russell W. (1983): „Worldly Possessions: Issues and Criticisms” in: Bagozzi, R.P. and Alice M. Tybout, A.M. – Abor, A. (eds.): *Advances in Consumer Research* Volume 10, Association for Consumer Research, pp. 514-519.
- Birkás Antal (2008): *Luther és Kálvin jogfilozófiai és politikai filozófiai nézetei* (PhD Értekezés). Miskolc.
- Bodai Zsuzsa (n.a.): „A reformátorok gazdasági tanításai”, INCO 8. szám. <http://www.inco.hu/inco8/global/cikk5h.htm>. (Olvasva: 2015.10.28.)
- Buza János (2014): „Az „árforradalom” nyomában”, *Századok* 148. évf. 5. sz., pp.1297-1314.
- Buza János (2011): „Jean Bodin a drágaság okairól és a magyar aranyforintről”, in: Jubileumi tanulmánykötet Nagy Aladár professzor 70. születésnapjára. (Szerk.: Prof. Dr. Kocziszky György és Bihari Ágnes). Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, pp. 54-72.
- Csepregi Zoltán (2014): „Tulajdon, kamatszedés és uzsora Johannes Eck (1515), Martin Luther (1524) és Melius Juhász Péter (1562) műveiben”, *OBELISCUS: A KORAÚJKOR FOLYÓIRATA* 1:(1), pp. 57-64.
- Festinger, L. (1957): *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Hankiss Elemér (2006): „Félelmek és szimbólumok”. Budapest: Osiris Kiadó.
- Matolcsy György (2015): *Egyensúly és növekedés*. Budapest: Kairosz Kiadó.
- Luther Márton (1517): „A 95 tétel”. Fordította: Zsigmondy Árpád.
- Luther Márton (1524): „A kalmárkodásról és az uzsoráról”. Fordította: Zsugyel János.
- Tawney, R. H. (1926): „Religion and the Rise of Capitalism”, West Drayton: Pelican Books
- Zsugyel János (2007): Luther Márton közgazdasági nézetei. *MISKOLCI KERESZTÉNY SZEMLE* III:(12), pp. 54-60.

A GAZDÁLKODÁS ERKÖLCSI MÉRCÉJE

Kulcsszavak: mérték, filozófia, közgazdaságtan, természetjog, társadalmi együttélés

Mottó: „A jó törvényt nem alkotják, hanem megtalálják.” (Mészáros István)

1. Bevezetés

Az Égei-tenger keleti részén, Kis-Ázsiától alig 3 kilométerre fekszik egy kis sziget, melyet Számosznak hívnak. A sziget egyik – ha nem – leghíresebb lakója az i. e. 6. században élő és alkotó Püthagorasz volt. A név láttán természetesen önkénytelenül az $a^2+b^2=c^2$ formula sejlik fel előttünk, de ez a gigászi bölcs nem csupán a matematikában, hanem a filozófiában is nagyot alkotott.

Vajon miként kapcsolódhat Püthagorasz neve a közgazdaságtanhoz, hogyan merülhet fel az ő emlékezete egy gazdasági témájú konferencián? Szélesebb kontextusban vizsgálva, egyáltalán miért kellene filozófiával foglalkozni a mi szakterületünkön? Mielőtt a görög bölcs egy különleges találmányára összpontosítok, először ez utóbbit vizsgálom.

2. Smith és Mill elfeledett hagyatéka

Adott egy logikai sorozat, melynek tagjai rendre: Adam Smith, John Stuart Mill és Karl Heinrich Marx! Vagy napjainkra fordítva így is kifejezhetjük a képletet: Kenneth E. Building, Tomas Sedlacek és Francis Fukuyama. Hogy mi a közös bennük? Természetesen mindannyian közgazdászok. Közgazdászok ÉS filozófusok. A XVIII. század derekán alkotó Adam Smith a Glasgow-i Egyetem morálfilozófia professzoraként foglalkozott a gazdaság etikai kérdéseivel, ma úgy tartjuk számon, mint a klasszikus közgazdaságtan atyját. Fő művében filozófiai alapálláson tárgyalja a nemzeti és egyéni vagyon keletkezésének és növekedésének pályáját, sok esetben etikai aggályait is kifejezi, mint például az alábbi szakaszban.

„*Félek, hogy kapzsiságból és igazságérzet hiányában a fejedelmek és az önálló államok a világon mindenütt visszaéltek az alattvalóik bizalmával és fokozatosan csökkentették érméik eredeti valóságos fémtartalmát. (...) Az ilyen műveletekkel a fejedelmek és szuverén államok látszólag elérték azt, hogy kevesebb ezüsttel fizethették ki adósságaikat és tehettek eleget kötelezettségeiknek, mint amennyire egyébként szükségük lett volna.*

---

⁸ Balassa Bernadett, a SZE RGDI hallgatója, Széchenyi István Egyetem, Nemzetközi és Elméleti Gazdaságtan Tanszék, e-mail: balassa.bernadett@sze.hu

De ez csak látszat volt, mert a valóságban egyszerűen *megcsalták hitelezőiket* annak egy részével, ami *járt nekik*. Az államban minden más adós is élhetett ezzel az előnnyel, és új lerontott értékű érmében névleges értéken fizethette vissza mindazt, amit régi érmében kölcsönvett. Az efféle műveletek tehát mindig az adósnak kedveztek, a *hitelezőt pedig tönkrevittették*; magánszemélyek vagyoni helyzetében nem egyszer nagyobb és általánosabb felfordulást idéztek elő, mint a legnagyobb nemzeti szerencsétlenségek.”⁹

Smith a pénz kialakulását tanulmányozva leginkább azokra a problematikus pontokra mutat rá, amelyek etikai szempontból aggályosnak, legalábbis erőteljesen megkérdőjelezhetőnek tűnnek. Láthatjuk, hogy nem riad vissza a szubjektív véleményalkotástól (*félelek*), feltételez egyfajta objektív igazságosságot (*igazságérzet hiányában, járt nekik*), illetve bátorodik nevének nevezni az erkölcsi bűnöket (*megcsalták/tönkrevittették hitelezőiket*). Az elméleti gazdaságtan mai tankönyvparadigmájában aligha találkozunk hasonló kérdésfelvetéssel és eszmefuttatással. A klasszikus közgazdászok által alkotott alapl művekben folyó szövegekkel, olvasmányos (de sokszor filozofikus) monológokkal találkozunk, míg a Samuelson-Nordhaus-i tankönyvben¹⁰ kevés olyan oldal van, amelyen számokba, képletekbe, függvényekbe ne ütköznénk. Anélkül, hogy mélyen beleolvasnánk az egyes művekbe, láthatjuk a főáramú elméleti gazdaságtanon végbement változásokat, a fókusz eltolódását a filozófiától (etikától) a matematika felé. (Mégis azt tanácsolom, hogy mélyebben is tanulmányozzuk őket!)

A matematikai szemlélet megjelenését többnyire Alfred Marshall munkásságához kötiük, aki már alkalmazott matematikai levezetéseket művében.¹¹ Nem gondolom, hogy a matematikának ne lenne helye a gazdaságról szóló diskurzusban, sőt, nagymértékben elősegíti az egyes folyamatok megértését, átlátását. Azon túl, hogy bevette a matematikai módszerek alkalmazását a közgazdaságtanba, a módszerek túlhangsúlyozása ellen Marshall nagyon fontos szabályokat alkotott:

„(1) A matematikát mint egyfajta gyorsírást alkalmas nyelvet kell használni, nem pedig mint a kutatás motorját.

(2) Tartani kell magunkat a matematikához egészen addig, amíg nem végeztünk.

(3) Utána az egészet le kell fordítani az anyanyelvünkre.

(4) Majd mondanivalónkat az életből vett, fontos példákkal kell illusztrálni.

(5) Ebből már ki kell hagyni a matematikát.

(...) Azt hiszem minden tőlünk telhetőt meg kell tenni azért, hogy az emberek ne használják a matematikát olyan esetekben, amikor az anyanyelvük legalább olyan tömör és kifejező, mint a matematika nyelve.”¹²

⁹ Smith, Adam (1992): A nemzetek gazdagsága. E gazdagság természetének és okainak vizsgálata. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 36-37. o.

¹⁰ Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D. (1998): Közgazdaságtan. KJK-Kerszöv, Budapest, 2003.

¹¹ Marshall, Alfred (1890): Principles of Economics. Macmillan, London.

¹² Groenewegen, Peter (1995): A Soaring Eagle: Alfred Marshall, 1842-1924. Aldershot, UK,

2.1. Mérték, mérce a gazdálkodásban

John Stuart Mill munkásságára is a legnagyobb hatást filozófusok gyakorolták, olyanok mint Aquinói Szent Tamás, Thomas Hobbes és John Locke. Ők, a természetjog képviselői nem kevesebbet állítottak, minthogy az emberek társas érintkezéseiben, a társadalomtudományok területén is húzhatóak olyan határok, alkothatóak általános szabályszerűségek, amelyek betartása létfontosságú. Ezeket az erkölcsi törvényeket nem az akkoriban hatályos pozitív jogból vezették le, hanem feltételezték egy éppen afölött álló, általános jogrendet, mely a természetből, Istentől vagy a racionalitás alapján megismerhető. Ennek az örök rendnek olyan érték kategóriákat tulajdonítottak, mint helyes és helytelen, jó és rossz, változatlan és hiábavaló.

Mill a természet örök rendjét, erkölcsiségét a társadalomtudományok, és ezen belül is az akkor csírázó gazdaságtudomány területén vizsgálta. Az ő nevéhez köthetjük a haszonelvűség gondolatát, ami azonban merőben eltért a mai utilitarista, haszonmaximalizáló felfogástól. A haszonelvűség Mill alapján egy erkölcsbe ágyazott egyéni magatartás, mely a többség javát keresi, és ha nem így történne, képes lemondani saját profitjáról mások érdekében.¹³ Napjaink problémáját az jelenti, hogy a modern gazdasági irányzatok átvették ugyan a filozófus-közgazdász haszonelvűségét, de kiiktatták belőle az alapfeltételt, a „jóakarató és elfogulatlan külső szemlélő”¹⁴ erkölcsiségét.

A mérték vagy mérce tehát egy olyan igazodási egység, viszonyítási pont, melynek segítségével határokat szabhatunk a természetes folyamatoknak, ugyanakkor egyes társadalmi folyamatok korlátait is megállapíthatjuk általa. A materiális világ törvényszerűségein túlmenően számolnunk kell egy erkölcsi rend létezésével, amely legalább annyira sarkalatos törvényeket szabhat, mint a gravitáció törvénye a fizikában.

Ahogy Smith számára fontos kérdést jelentett a pénzeszközök egységes nemesfém-tartalma és súlyozása, ugyanígy a Bibliában is számos helyen felbukkan az értékmérés problematikája.

„*Igaz mérték*, igaz font, igaz efa, és igaz hin legyen közöttetek. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek, aki kihoztalak titeket Égyiptom földéből.” (III Móz 19,36)

„Teljes és *igaz fontod* legyen néked; teljes és igaz éfád legyen néked; hogy hosszú ideig élj azon a földön, amelyet az Úr, a te Istened ad néked.” (V Móz 25,15)

Salamon példabeszédeiben még három helyen kategorikusan kimondja, hogy a hamis mértékegységek és a kettős mérce alkalmazása rendkívül káros hatással bír.¹⁵

Edward Elgar, 413. o. idézi Sedlacek, T. (2012): A jó és a rossz közgazdaságtana. HVG Kiadó, Budapest. 377. o.

¹³ „Amit az erkölcsileg jó ember közvetlenül keres, az a legnagyobb számú ember java.” – Millt idézi Finance, J. S. J. (1991): An Ethical Inquiry. Editrice Pontificia Università Gregoriana, Roma. 143. o.

¹⁴ Mill, J. S. (1980): A szabadságról. Haszonelvűség. Magyar Helikon, Budapest. 260. o.

¹⁵ Példabeszédek könyve 11,1. 20,10. és 20,23.

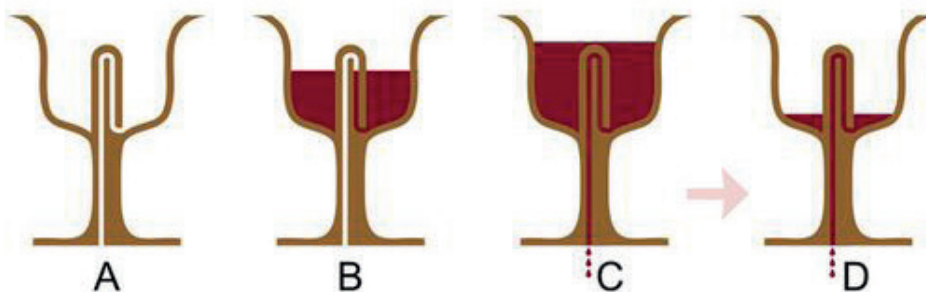
Mózes a fenti idézetben úgy tartja, hogy az ember saját életidejét rövidíti meg ezzel a csaló magatartással, a Smithtől származó idézet visszaolvasásával pedig azt láthatjuk, hogy ez még a súlyos nemzeti katasztrófák következményeit is meghaladhatja. Létezik tehát egy örök rend, mérce, ami a gazdálkodási tevékenységet is megregulázhatja, már csak az a kérdés, hogyan fejt ki hatását a gazdaságra.

3. Püthagorasz csodálatos pohara

Térjünk is vissza Számosz szigetére és a felvezetésben említett Püthagoraszhoz. Azt már látjuk, hogy egy filozófus is hathat a közgazdaságtani gondolkodásra, az én figyelmemet nemrégiben ez az antik görög bölcс ragadta meg.

A helybéli szuvenír árusok szinte mindegyike ajánl egy bizonyos kelyhet/bögrét, melynek feltalálójaként a nagy matematikus-filozófust említik. Egyesek szerint Püthagorasz az általa felügyelt munkások borfogyasztását szerette volna megregulálni találmányával, míg mások szerint diákjai előtt ezzel prezentálta a mértéktelenség, túlfogyasztás veszélyeit. A kapzsi bögrének is hívott találmány közepén egy kiemelkedő rész található, rajta egy mércével, amely kijelöli, meddig tölthetjük a poharat. Amikor betartjuk ezt a mércét, békésen fogyaszthatjuk italunkat, a kehely úgy viselkedik, mint bármely más pohár. Ha viszont túllépjük a megjelölt határt, a bögrébe töltött folyadék pillanatok alatt a padlón vagy az asztalon végzi, a kupa teljes tartalma kiömlik. A kehely működési elve a közlekedőedények elvén alapul (ld. 1. ábra), de számunkra Püthagorasz üzenete ennél sokkal fontosabb.

1. ábra: Püthagorasz vagy Kapzsi kehely

Forrás: Nevit Dilmen (n. a.)¹⁶

¹⁶ „Physagorian Pythagoras Greedy Tantalus cup 05” by © Nevit Dilmen. Licensed under CC BY-SA 3.0 via Commons – https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Physagorian_Pythagoras_Greedy_Tantalus_cup_05.svg#/media/File:Physagorian_Pythagoras_Greedy_Tantalus_cup_05.svg

A pohár belsejében található mérce úgy vélem olyan, mint a Hobbes és Locke által képviselt természetjog. Nem olyan merev, mint a polgári törvénykönyvben deklarált, hatályos pozitív jog, csak egy halvány kis mérce, átlépése viszont gyors és biztos következményekkel jár. Megítélésem szerint – és ezt Mill alapján állítom – a legtöbb gazdasági folyamatra meghúzható egy erkölcsi mérce, melynek be nem tartása esetén a folyamatok kontrollálhatatlanná és kontraproduktívvá válnak. A makroökonómiában ezt túlsordulási hatásnak hívjuk¹⁷, történetesen azt a jelenséget, amikor egy adott gazdasági tevékenység észrevétlenül más szereplők helyzetét is módosítja, és elérkeztünk az externáliák témaköréhez. Sokszor elég néhány cseppel többet öntenünk a pohárba ahhoz, hogy meghaladja a helyes mértéket és minden kiömöljön, éppen ezért érdemes megkeresni és meghúzni ezeket a mértékhatárokat. Nemrég megkezdett doktori kutatásom célja ezeknek a határoknak a megkeresése a gazdaság minél több szegmensében, jelen közleményben egy konkrét termelési problémára hívom fel a figyelmet.

3.1. Egy gyakorlati példa

Adott egy közép vállalat, amely egy multinacionális nagyvállalat alkatrész-beszállítója. Általános szituáció hazánkban, ismerjük a függőségi viszonyokat is: a közép vállalat működése és bevétele attól függ, hogy megfelelő időben és mennyiségben szállítja-e le a kért alkatrészeket a nagyvállalat számára. Amennyiben ez elmarad, az bevételkiesést, súlyos bírságokat, és hovatovább akár a beszállítói szerződés felfüggesztését, erős függőségi viszonyban a közép vállalat csődjét eredményezheti. Az adott szituáció kis leegyszerűsítéssel – és tényleg kicsivel! – a hazai beszállítói láncok adott pillérének általános modellje is lehetne, de konkrét vállalati információk sejenek mögötte.

A közép vállalat termelési politikája szerint a hét minden napján zajlik a gyártás, általános esetben vasárnap egyetlen műszak (!) maradhat ki, így sikerül kielégíteni a nagyvállalat igényeit. (Szükség törvényt bont: amennyiben az igények úgy kívánják, hetekig nincs leállás még csak egyetlen műszakra sem.) Mindez azt eredményezi, hogy 6,66 napon át folyamatosan zakatolnak a gyártócsarnok gépei – a szűk keresztmetszetet termelők legalábbis bizonyosan – és nyilvánvalóan váltott műszakban, de a gépek beállításán emberi munkaerő szorgoskodik.

Történetesen szóba elegyedünk a közép vállalat karbantartó mérnökeivel, akik lóhalálában igyekeznek elhárítani a keletkezett technikai problémákat, a termelőgépek meghibásodását. Nagy felelősség nyomja a vállalat: ha nem sikerül időben megoldani a problémát, a termelés szünetelése bevételkieséssel jár, bírságokat vonhat maga után, ismerjük a szituációt... Pedig mondták ők, hogy több időt kellene fordítani a gépek állapotának folyamatos felmérésére, a kopóalkatrészek rendszeres cseréjére, de a termelés leállítása nélkül ez aligha lehetséges. (Gyártás közben mégsem lehet kicserélni

¹⁷ Szalai Ákos (2002): Fiskális föderalizmus. Közgazdasági Szemle, XLIX. évf., 2002. május. 424–440. o.

a hajtóműveket.) Jobb híján a karbantartók alapértelmezett tevékenysége a károk elhárítása, szemben azzal, amit ők preferálnának, a megelőző karbantartással.

A gépek tehát túlhajszoltak, a dolgozók szintűgy, de maradjunk egyelőre csak a tőke problematikájánál. Mit gondolunk, vajon jobban megéri a vállalatnak ezt a magatartást folytatni és a termelést szinte csak a karbantartás erejéig megszakítani? Vajon a gépek meghibásodásának megelőzése vagy inkább a károk elhárítása kerül több pénzbe? A karbantartók biztosan alacsonyabb költségvetést szavaznak a folyamatos állapotfelmérésnek, mint a gyors helyreállításnak (és becslésük számadatokkal is alátámasztható). Melyik megoldást válasszuk? Vajon elmozdulhat-e a vállalat a heti 1 napos általános termeléskiesés felé, hogy a felszabaduló 0,66 napon további alkatrészcserét hajthassanak végre a karbantartók és a termelőgépek is *megpihenjenek*? Hol található a termelés és szünetelés megfelelő határa? A kérdés megválaszolásához a további műszakok leállításából keletkező termeléskiesést, elmaradó hasznót kell összevetnünk a gépek túlhajszoltságából fakadó hibaelhárítások költségével. A kérdés nagyon izgalmas, a matematikai megoldásokkal kutatásom későbbi szakaszában foglalkozom majd.

4. A szombat üzenete

Kérdéskörünk hátterében több évezredes teológiai-gazdaságpolitikai vita áll, mégpedig a megpihenés kontra folyamatos aktivitás kérdése. A római szatírákíró, Juvenal egyszerűen tétlenségnek és a kötelességek alól való kibújásnak nevezte a héber szünnap, a szombat megünneplését, Tacitus pedig lustaságra hajlamos népnek hívta épp emiatt a zsidókat.¹⁸ Fontos dolog az aktivitás – amit a rómaiak olyan nagyra tartottak – azonban úgy látom, van egy pont, egy bizonyos vonal, amit már nem érdemes átlépni, amin túl nem érdemes maximalizálni. Hogy ez a vonal 6 nap után van-e, esetleg 5,5 napnál, netán 5-nél, nem tudom, az mindenesetre bizonyos, hogy létezik egy ilyen „mérce”, melynek átlépése túlcsoordulási problémához vezethet.

A népszerű közgazdász, Tomas Sedlacek szerint Amerika akár időmegtakarításra is fordíthatta volna az elmúlt évtizedek gazdasági és technológiai fejlődésével felszabadult időt, de ehelyett minden percet visszaforgatott a termelésbe. „Ha az Egyesült Államok azon az életszínvonalon maradt volna, amelyen húsz évvel ezelőtt élt, és a technológiai fejlődést a szabadidő eltöltésébe investálta volna, ennek a szintnek a fenntartása a mostanihoz képest 40%-kal kevesebb munkával – háromnapos munkahéttel – is menne, pontosan úgy, ahogy Keynes 70 évvel ezelőtt megjósolta.”¹⁹ Gondoljunk csak bele, mennyivel kiegyensúlyozottabb emberi kapcsolatokat, kevesebb környezetkárosítást jelentene ez a megoldás, és valószínűleg a dolgozók kreativitása is megújulna!

¹⁸ Samuele Bacchiocchi: From Sabbath to Sunday: A Historical Investigation of the Rise of Sunday Observance in Early Christianity. Forrás: https://www.biblicalperspectives.com/books/sabbath_to_sunday/6.html

¹⁹ Sedlacek, T. (2012): A jó és a rossz közgazdaságtana. HVG Kiadó, Budapest. 324. o.

Értelmezésem szerint a szombat törvénye, amelyet a mózesi Tízparancsolat 4. parancsolata deklarál, sokkalta inkább nevezhető erkölcsi mércének, követendő példának, semmint kötelezően betartandó szabálynak. Úgy értem, a zsidók azért tartották be ezt a „javaslatot”, mert érdemes volt betartani. Mert a Könyv népének ereje, kreativitása megújult általa, vagy gondoljunk csak a termőföld szombatjára (minden 7. évben ugaroltatták a földeket), amely sokszoros terméssel hálálta meg a kapott pihenőidőt. A szünnap törvénye már csak azért sem mondvacsinált törvény, mert a törvényadást (Tízparancsolat kinyilatkoztatását) megelőzően is találunk példát hasonló gyakorlatra. A pusztai vándorlás folyamán ugyanis Izrael fiai csak 6 napon át szedegethették a manná, a hetedik napon meg kellett pihenniük. Először a gyakorlatban tapasztalták meg ennek a törvényszerűségnek a hasznát, a parancsolat kinyilatkoztatása csak ez után következett.

„A Tóra parancsa szerint az embernek hat napja van arra, hogy megváltoztassa a világot, de aztán le kell állnia. Pihenjen, szemlélődjön, és élvezze saját keze munkáját. Paradox dolog, hogy ezt parancsba kell foglalni.”²⁰ Sedlacek rámutat, hogy az emberből zsigerszerűen inkább a megállás nélküli hajsza következik, talán nem véletlen, hogy az uralkodó gazdasági felfogás egyik alaptétele a haszonmaximalizálás. Az a tény, hogy a pihenést parancsba kell adni, tényleg paradoxon, az viszont, hogy ennyi idő távlatából, számos kultúra és történelmi tapasztalat ismeretében még mindig nem vagyunk hajlandóak felismerni a megnyugvás és szemlélődés szükségességét, azt tartom csak az igazán nagy paradoxonnak.

5. Zárszó

A felelősen gondolkodó gazdasági szakemberek mindegyike egyetért abban, hogy az etikának és erkölcsiségnek nagyobb szerepet kell biztosítani az üzleti életben – ennek fontosságát a klasszikus közgazdászok filozófiai, etikai alapállása is bizonyítja. Adott azonban a kérdés, hogy milyen módon lehetnek jelen ezek az etikai alapelvek a gazdaságban, miként viszonyulnak azok a pozitív, hatályos joghoz. Meglátásom szerint ennek tudományos hátterét a természetjog képviselői – többek között Aquinói, Hobbes és Locke – megválaszolták, az általános, örök jogrendet a pozitív jog fölé helyezve.

Mindennek szemléltetésére Püthagorasz kapzsi-kelyhét választottam, melynek mércéjét tekinthetjük az erkölcsi rend határának, a pohár peremét pedig a törvényi kereteknek. A belső mércé elsőre nem tűnik annyira egzaktnak, mint a kehely karimája, annak átlépése azonban gyors és biztos következményekhez vezet. A Püthagorasz-bögrével arra a tényre hívom fel a figyelmet, hogy ez a bizonyos örök rend nem csupán a gátlástalan, jogszerűtlen cselekedeteket korlátozza (ezeket sokkal inkább tiltja), hanem a hasznos üzleti tevékenységeknek – úgymint termelés, fogyasztás – is időnként határt szab. Ahogy a görög mester tanította diákjait a túlfogyasztás és túlhajszolás problémájára, ezt a pedagógiai alapállást úgy hiszem a gazdaságtan mai kutatóinak, oktatóinak is szükséges

²⁰ Sedlacek (2012) 323. o.

elsajátítania. Amennyiben ez elmaradna, J. Maritain gondolata nemcsak a neoklasszikus közgazdászokra, hanem ránk is igaz volna: „Kezetekben fáklyával törtök előre az éjszakában egy cél felé, mely felé az emberiség is örömmel fog haladni; de ott hagyjátok őket a kísérleti megközelítések és a gyakorlati fogalmak ködébe burkolózva, egyetemes ideák nélkül, melyeknek hiányában nem képesek gondolatokat közölni egymással. A megfelelő ideológia hiányában a fáklya fénye sem lesz látható”²¹.

6. Felhasznált irodalom

- Bacchiocchi Samuele (n. a.): *From Sabbath to Sunday: A Historical Investigation of the Rise of Sunday Observance in Early Christianity*. Forrás: https://www.biblicalperspectives.com/books/sabbath_to_sunday/6.html
- Baritz Sarolta Teréz (2014): *Háromdimenziós gazdaság. Lehet-e gazdálkodni erényetikai paradigmában?* Ph.D. értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- Finance, J. S. J. (1991): *An Ethical Inquiry*. Editrice Pontificia Università Gregoriana, Roma.
- Groenewegen, Peter (1995): *A Soaring Eagle: Alfred Marshall, 1842-1924*. Edward Elgar, Aldershot, UK.
- Keynes, J. M. (1963): *Essays in Persuasion*. W. W. Norton, New York.
- Marshall, Alfred (1890): *Principles of Economics*. Macmillan, London.
- Mill, J. S. (1980): *A szabadságról. Haszonelvűség*. Magyar Helikon, Budapest
- Novak, M. (1982): *A demokratikus kapitalizmus szelleme*. General Press Kiadó, Budapest, 1994.
- Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D. (1998): *Közgazdaságtan*. KJK-Kerszöv, Budapest, 2003.
- Sedlacek, T. (2012): *A jó és a rossz közgazdaságtana*. HVG Kiadó, Budapest.
- Smith, Adam (1992): *A nemzetek gazdagsága. E gazdagság természetének és okainak vizsgálata*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Somogyi Ferenc (2011): *A közgazdaságtan időszerű módszertani kérdései*. KÖZ-GAZDASÁG, 2011. február, VI. évf., 1. sz.
- Szalai Ákos (2002): *Fiskális föderalizmus*. Közgazdasági Szemle, XLIX. évf., 2002. május. 424–440. o.

---

²¹ Novak, M. (1982): *A demokratikus kapitalizmus szelleme*. General Press Kiadó, Budapest, 1994. 23. o

PIAC ÉS ERKÖLCS, AVAGY TISZTESSÉGESEK-E A (KORLÁTOZÁSMENTES) SZABAD PIACOK?

Kulcsszavak: individualizmus, alulszocializált szereplő, jólét, hatékonyság, egyetlen közös mérce, önrendelkezés, beágyazottság

Tanulmányomban²³ azt vizsgálom, hogy az *elméleti közgazdaságtan* hogyan viszonyul a morális ítéletekhez, igazságosnak, tisztességesnek tételezi-e a (korlátozásmentes) szabad piacokat²⁴? Avagy be kell-e avatkozni a piacok működésébe? Nyilvánvalóan találunk érveket pro és kontra, a legfontosabbakat veszem számba.

1. A mainstream ökonómia és igazságosság

A *mainstream ökonómia*, a módszertani individualizmus talaján áll, amely fikció szerint a társadalom független egyének halmaza, akik önállóan kitűzött céljaik elérésére törekszenek, a társadalmi rendszer pedig ezen cselekedetek összekapcsolódásaként értelmezhető. Polányi Károly (Polányi, 1976) nevéhez kapcsolódó fogalommal élve: *a gazdasági szereplőt a beágyazottság alacsony foka* jellemzi. Vagy másképpen, ez az emberi cselekvés alulszocializált felfogása (Granovetter, 1994), ahol az egyéni motívumok alapján meghozott döntések elemzése során figyelmen kívül hagyjuk a szűkebb – tágabb társadalmi környezet hatásait. E redukált modell a gazdasági szereplő valóságos környezetének sok-sok dimenziója közül *csak a piaci környezetet* veszi figyelembe, s azt vizsgálja, hogy ebben a piaci környezetben hogyan optimalizálja a cselekvő a helyzetét, jelenjen meg akár a fogyasztó, akár a vállalat szerepében.

A gazdasági szereplőt az egyéni haszna motiválja a cselekvésben, amelyet – többek között – az legitimál, hogy az egyéni érdek követése piaci körülmények között a jólét maximumát, a gazdálkodás leghatékonyabb módját teremti meg. (Korábban az anyagi érdek mint a cselekvés motívuma, a pénzhajhászás a „főbűnök” közé tartozott, a XVIII.

---

²² Dr. Kelemen Katalin PhD, egyetemi docens, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Közgazdaságtan és Statisztika Tanszék, e-mail: kelemenk@ajk.elte.hu

²³ A tanulmány gondolatmenete részben elhangzott az 2014. márc. 28-án az uzsoráról rendezett konferencián a „Nyerészkedés vagy szabadpiac” című előadásom során az ELTE ÁJK- n.

²⁴ E probléma manapság reneszánszát éli, lásd pl. Piketty(2015), Deaton(2013).

sz-ra ez megváltozik, s az *érdek* paradigmává válik, mint a szenvedélyek megzabolázója, avagy a kiszámítható cselekvés kulcsa. (Hirschman, 1998)²⁵)

Az, hogy a gazdasági szereplők milyen mértékben részesülnek a javakból, az a piacon dől el. Az *elosztási mechanizmust* a következő: Az erőforrások, a termelési tényezők a gazdaság szereplőinek tulajdonában vannak, ezek termelésbe vonása, bérbe adása révén a tényezőtulajdonosok jövedelemhez jutnak. Egységnyi erőforrás jövedelemteremtő képessége függ a tényező kínált mennyiségétől, másrészt a termelési tényezők iránti kereslettől. A tényező iránti kereslet addig növekszik, míg a tényező költsége (ez a tényezőtulajdonos jövedelme) kisebb, mint a tényező hozama. Ez a mechanizmus létrehozza a piaci egyensúlyt, másrészt a termelési tényezők legoptimálisabb kombinációját.

A mainstream ökonómia legfontosabb kérdése a hatékonyság, azaz hogyan kell kombinálni az erőforrásokat úgy, hogy már senki jóléte ne legyen növelhető anélkül, hogy valaki más jólétét ne kelljen csökkenteni hozzá. Ez a kitüntetett állapot a pareto hatékonyság állapota. (Samuelson, 2013)

A pareto hatékonyság kritériuma azonban nem ad útmutatást tekintetben, *hogy hogyan értékelendő valakinek a jobb helyzete, más rosszabb helyzetbe kerülése árán*, azaz hogyan lehet növelni a társadalom jólétét a jövedelmek redisztribúciója révén. Ez csak akkor lehetséges, ha az egyes személyek hasznossági szintjeit eltérő súllyal értékeljük az aggregált társadalmi jólét szempontjából. Ez nem más, mint értékválasztás kérdése.

Az elméleti közgazdaságtanra jellemző az értékmentesség hangsúlyozása, azaz nem az a célja, hogy értékítéletet alkosson, hanem, hogy megmutassa, mik lehetnek a következményei az egyes döntéseknek, illetve azok mely értékekhez kapcsolhatók.

2. Jólét, hatékonyság és igazságosság - pro

A fentiekből már adódik az individualista közgazdaságtan egyik érve a versenypiacok szabadsága mellett, azaz azért nem kell beavatkozni a szabad piacok működésébe, mert a szabad piac elősegíti és maximalizálja a *társadalom jólétét*. A csere révén a felek jobban járnak mások károsítása nélkül, a piac az erőforrások hatékony felhasználására kényszeríti a szereplőket. Az egyének cselekvését önértékük motiválja, ezek azonban piaci körülmények között becsatornázódnak a közjóba. (Lásd smithi „láthatatlan kéz”, Smith, 1776)²⁶

²⁵ Mi több a közgazdaságtanra jellemző utilitarizmus már a hasznosság fogalmát a jó és rossz fogalmával kapcsolja össze, itt a hasznos egyenesen a jó szinonimájává válik. (Bentham, 1977)

²⁶ ...”annak ellenére, hogy az egyén csak saját érdekeit tartja szem előtt .... láthatatlan kéz vezeti őt egy cél felé, amelyet ő nem is keresett ... azzal, hogy ő a saját érdekét követi, gyakran a társadalomét eredményesebben mozdítja elő, mintha annak előmozdítása lett volna a valóságos célja.” Adam Smith: Nemzetek gazdagsága. Budapest, 1940. I. köt. 449. oldal [1776]

Az *utilitarizmus* bő 200 éve uralkodó elmélet a közgazdaságtanban, lényege, hogy egyéni döntéseinkben, illetve közösségi választásainkban azt az alternatívát kell választani, amely a legjobb következményekkel jár az érintettek összességét tekintve. (Málik, 2013)

A döntést megelőző kalkuláció feltételezi, hogy *az egyéni hasznosság valamilyen módon mérhető*, illetve, hogy az emberek tudják, mi a jó nekik, és ezt a preferencia-rendszerük megfelelően tükrözi, vagyis választani tudnak lehetséges helyzetek között (preferencia-utilitarizmus).

A jólét méréséhez, összehasonlításához azonban kardinális skálára van szükség. A legegyszerűbb megoldás nyilvánvalóan a pénz, vagyis, az az egyes preferenciák megvalósulásáért mennyit fizetnek az emberek²⁷ (pénzérték-utilitarizmus).

A pénz teszi lehetővé, hogy a naturális ismérvek szerint különböző gazdasági jelenségekhez *közös mértékegységet* rendeljünk.

3. Jólét, hatékonyság és igazságosság - kontra:

A piacon kialakult árakon összesítjük a javakat. Ebből azonban adódik az a kérdés, hogy mi alapján alakulnak ki az árak, azok mennyiben a javak ismervei, illetve mennyiben fakadnak az eladók és a vevők helyzetéből.

Az értékek, az emberi javak közös, egyetlen mércével való mérése is problematikus. Pl. lehet-e forintosítani az emberi életet, az egészséget, a szerveket, a terhességet, stb? Lehet-e minden piaci csere tárgya? (Sandel, 2012)

Másrészt a jólét nem egyszerű kalkuláció, vagy a költségek és hasznok összevetésének dolga. Az utilitarizmussal szembeni standard kritika, hogy nem tartja tiszteletben a jogokat. Ha egy társadalom elég számú lakosa nagy örömet leli valami embertelen dologban, akkor az elfogadható? A klasszikus utilitarizmus még az alapvető emberi jogokat is megengedi korlátozni vagy megsérteni (pl. kínozni, sőt megölni), ha ezzel sok életet megmenthetünk. Sandel (2012) példája - többek közt - a négy hajótörött, ahol háromnak hasznos, ha megesszik a negyediket, a negyediknek természetesen nem, de a kalkuláció alapján ($3 > 1$) ez hasznos, tehát helyes cselekvés.

4. Szabadság, önkéntesség és igazságosság - pro:

A szabad piac melletti érvelés másik fontos sarokpontja - a jólét és hatékonyságon túl - a *szabadság* fogalmával operál:

Az önrendelkezés eszményének lényege, hogy az emberek szabadon vehessenek részt önkéntes cserékben, az egyén választási szabadságát tiszteletben kell tartani. Ehhez

---

²⁷ A fogyasztói preferenciák csak az adott jövedelemmel rendelkező egyes fogyasztóknak a saját lehetőségei közti választását mutatják, semmit sem mondanak arról, milyenek az interperszonális hasznossági viszonyok. (Hüttl, 2003)

minimális államra, a szerződések betartására/betartatására, a magántulajdon védelmére és szabad piacra van szükség. Nem kell törvény, hogy megvédjük az embereket saját maguktól. Nem kell kikényszeríteni a többség erényét, vagy erkölcsi nézeteit. Nem kötelező másokon segíteni, hisz munkánk gyümölcse felett is rendelkezhetünk, csak az önkéntes hozzájárulás fogadható el, (pl. meg kell győzni a gazdagokat, hogy önként támogassák a szegényeket), de a szükség nem írja felül, hogy azt tegyünk a javainkkal, amit akarunk. (Sandel, 2012)

A klasszikus individualista álláspont szerint elég, ha az *esélyek egyenlőek*, bízzuk a piac személytelen mechanizmusaira az elosztást, illetve mindenki jól felfogott érdeke, ha a társadalom marginális, legrászorultabb csoportjait támogatjuk, egy minimális jólétet biztosítva számukra. A piaci elosztás természetesen egyenlőtlenséget okoz, de az nem igazságtalan, vagy nem igazságos, mert nem valakinek az akarata alapján alakult ki. Az emberi társadalomban nincs olyan egyetemes elv, ami alapján megváltoztatható lenne egyének vagy csoportok helyzete. (Hayek, 1998, 81.old)

A szintén individualista Rawls (Rawls, 1997) szerint nem elég csak a lehetőségek formális egyenlősége, vagy hogy az oktatással növeljük az esélyek egyenlőségét. Rawls szerint - mivel a lehetőségek korántsem egyenlőek -, az előnyöket nem rakhatja egyedül zsebre a szerencsés, osztoznia kell rajta. Tehát a racionális individuumok önszántukból, az önértékük által motiválva korlátoznák az egyenlőtlenséget. A jólét növekedése tehát a legrosszabb helyzetű szereplők jólétének javulása.

5. Szabadság, önkéntesség és igazságosság - kontra:

A szabad piac bizonyos körülmények között nem szabad, így a piaci döntések sem mindig azok – *csorbul az önkéntesség*. Korlátozott választási lehetőség esetén a cselekvők nem szabadok, döntésük nem szabad elhatározásból születik, hanem *kényszerből*.

Korlátozott választási lehetőség több okból is adódhat:

- kisebbségi pozícióból (lásd fent)
- az egyik szereplő erőfölénye esetén, (pl. Don Corleone, a keresztapa visszautasíthatatlan ajánlata /Sandel 2012/, 171. old./)
- kiszolgáltatottság, szegénység - szükségét szenvedő ember nem szabad – nem véletlen, hogy az uzsora is elsősorban a társadalom legszegényebbeinek problémája),
- aszimmetrikus információ esetében.

A fenti szituációkban az egyetértés is kevés, mivel egyetértés esetén is csorbulhat az önkéntesség, a beleegyezés is történhet nyomás alatt, vagy kényszer hatására. De még az önkéntes beleegyezés is kevés, mert az aszimmetrikus, vagy alulinformáltság esetén is létrejöhet. Ebben az esetben viszont abból indulunk ki, hogy nem az egyén tudja, mi a legjobb neki, hanem paternalista módon kell védeni érdekeit. Ennek implikációi persze nem egy kérdést vetnek fel.

A korlátozott választási lehetőségek a társadalomban lévő *egyenlőtlenségből* fakadnak. De egyetlen társadalom sem teljesen egyenlő, így adódik a kérdés: Mekkora egyenlőtlenség mellett mondhatjuk még, hogy a piaci döntések szabadok és nem kikényszerítettek? Hol az a pont, ahol azt mondhatjuk még, hogy a piac szabad, és méltányos intézmény? (Sandel, 2012)

6. Beágyazottság

A társadalomtudományokban az individulizmus ellenpólusa az egyén és társadalom kapcsolatának holisztikus értelmezése. E szerint a társadalomban mélyen gyökerezett és tartós struktúrák döntően meghatározzák az egyének viselkedését és gondolkodását. A cselekvések vizsgálatakor a társadalom egészéből indulnak ki, azt feltételezik, hogy, a szereplők a viselkedésmintákat, normákat, stb. szocializációjuk során internalizálják, s ez meghatározza későbbi döntéseiket. Az individuum, az egyes ember kevésbé tudja befolyásolni a társadalmi folyamatokat, azok határozzák meg az életét, viselkedését.

Az individualizmus és holizmus viszonyát jól illusztrálja James Duessenberry elterjedt csípős bonmot-ja :„a közgazdaságtan (individualizmus) teljes egészében arról szól, miként választanak, döntenek, az emberek, a szociológia (holizmus) viszont teljes egészében arról, hogy nincs semmiféle választási lehetőségük” (idézi Granovetter, 1994, 63. oldal)

Avagy a homo oeconomicus , mint egy „szemellenzős ló” hozza meg magányos, optimalizáló döntéseit, míg a homo sociologicus, mint „marionett figura” lóg a társadalom köldökén, a megtanult viselkedésminták foglyaként. E két ellentétes közelítésnek azonban van egy közös jellemzője: ez pedig a szereplők *atomizáltsága*, azaz a meglévő, *folyamatosan létező társadalmi kapcsolatok nem befolyásolják őket.* (Granovetter, 1992, 1994)

A társadalomban hiába az egyének a kézzelfogható cselekvők, az egyének nem cselekszenek önállóan, céljaikat nem egyedül tűzik ki, és érdekeik sem mindig önzőek. Az 1980-as években született az az új szemlélet, amely szakít mindkét hagyománnyal, azaz a közgazdaságtan alulszocializált, s a hagyományos szociológia túlszocializált emberképével, s abból indul ki, hogy a modern piacgazdaságban (Granovetter, 1992):

A gazdasági cselekvés (mint minden cselekvés) szociálisan meghatározott és önmagában egyéni motivációkkal nem magyarázható meg kielégítően. A gazdasági cselekvés nem elkülönült, atomizált aktus, hanem interaktív, a cselekvőnek a személyes kapcsolatok folyamatban lévő hálójában elfoglalt helye által meghatározott. Hangsúlyos a hálózatelméleti kiindulás, amely azt jelenti, hogy a gazdasági cselekvés alanya nem az egyén, hanem a gazdasági szereplők hálózata. Így nem az individuum tulajdonságai és motivációi az érdekesek, hanem a szereplőket összekötő interakciós hálózatok. (Grabner-Stark, 1996)

Ha a cselekvőt nem individualista módon értelmezzük, hanem beágyazottan, akkor azt feltételezzük, hogy *beágyazódik* azon közösségekbe és azok történetébe, ahonnan identitása származik. Az egyén nem független, hanem különböző közösségek, hálózatok tagja. Ekkor viszont az egyén kötelezettségei is bővülnek:

- az univerzális, emberi lényéből fakadóak, hogy ne korlátozzon másokat, és
- a hozzájáruláson alapulókkal mellett
- *megjelennek azon speciális kötelezettségek is polgártársaink iránt, amelyek szolidaritásból, valahová tartozásból, a beágyazottságból fakadóak* (Sandel, 2012, 260.old.)

Akár – a közgazdasági hagyományok alapján- individuálisan, akár beágyazottan értelmezzük a (gazdasági) cselekvőt, miután az igazságosság értékválasztás, csak a társadalom tagjai közötti - a kölcsönös tisztelet alapján – folytatott *diskurzus, folyamatos konszenzus keresés* lehet az alapja egy igazságos társadalomnak, vagy másképpen ez alapján lehet meghúzni a határt jó és rossz, méltányos és méltánytalan, tisztességes és tisztességtelen között. (Sandel, 2012, Örkény, 1997)

7. Felhasznált irodalom

- Bentham J. (1977) [1789] : Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe : I. és II. fejezet (A hasznosság princípiumáról, A hasznossággal ellentétben álló princípiumokról) in : Brit moralisták a XVIII. században. Gondolat, Bp. 1977, p. 680-701.
- Deaton, Angus (2013): The Great Escape: Health, Wealth, and the Origins of Inequality, Princeton University Press
- Grabher G.- Stark D. (1996) : A szervezett sokféleség - evolúcióelmélet, hálózatelemzés és a poszt szocialista átalakulás Közgazdasági Szemle 1996/9, p.745-769.
- Granovetter, M. (1991): The Social Construction of Economic Institution in : A. Etzioni and P.R. Lawrence, editors : Socio-economics: toward a new synthesis 1991 by M.E. Sharpe, Inc. p.75-81.
- Granovetter, M. (1992): Economic Institutions as Social Construction in : Economic Sociology edited by R. Swedberg 1996 p.269-278.
- Granovetter, M. (1994): A gazdasági intézmények társadalmi megformálása in : A gazdasági élet szociológiája szerk.: Lengyel Gy.- Szántó Z., BKE, Bp. 1994 61-75o.
- Hayek, F.A. (1991) „Szociális” vagy „elosztási” igazságosság? In: A jóléti állam. T-Twins, p. 74-86.
- Hirschman, A.O. (1998) : Az érdekek és a szenvedélyek Jósöveg Budapest
- Hüttl Antónia (2003): A gazdasági mérés történetéről Közgazdasági Szemle, L. évf., 2003. február (p.164–182.)
- Ludassy, M. (1977): 1688-1789: Az angol morálfilozófia száz éve in: Brit moralisták a XVIII. században. Gondolat, Budapest, 1977 p. 776-853

- Málík József Zoltán (2013): Az utilitarizmus négy különböző paradigmájáról in: Jog-Állam-Politika 2013/ 03, p. 3-17
- Piketty, Thomas (2015): A tőke a 21. században Kosssuth, BP
- Polányi K. (1976): Társadalmak és gazdasági rendszerek 49-60.old. in: uő : Az archaikus társadalom és gazdasági szemlélet Gondolat, Bp. 1976.
- Rawls J. (1997): Az igazságosság elmélete, Budapest: Osiris, 1997, ford. Krokóvay Zsolt.
- Örkény Antal (1997): Hétköznapi igazsága Új Mandátum, Bp
- Samuelson, P.A. – Nordhaus, W.D. (2013) : Közgazdaságtan KJK Kerszöv Budapest
- Sandel, M. J. (2012): Mi az igazságos... és mi nem? A helyes cselekvés elmélete és gyakorlata, Budapest: Corvina.
- Smith, A. (1992) [1776]: A nemzetek gazdagsága KJK Budapest

A JÓ ÁLLAM ÉS A GAZDASÁG

Kulcsszavak: jó állam, etikus igény, jövedelmi extremitások, informatikai modellezés

1. Bevezetés

A Magyar Zoltán Közigazgatás-Fejlesztési Program⁵ szerint: „Az állam attól tekinthető jónak, hogy az egyének, közösségek és vállalkozások igényeit a közjó érdekében és keretei között, a legmegfelelőbb módon szolgálja.” A Nemzeti Közszerológati Egyetemen kiterjedt kutatómunka keretében ezt a meghatározást egzakt, a gyakorlatban is felhasználható kritériumok segítségével kívánjuk értelmezni^{1, 2}. Más megközelítéssel ugyanezt a célt valósítja meg a³ tanulmánykötet is. A jelen tanulmányban az állam működésének egyik alapvetően fontos területén, a gazdasági szféra szempontjainak figyelembe vételével, bemutatjuk egy ilyen kritérium és az alkalmazásának alapjául szolgáló informatikai modell lehetőségeit.

A Magyar Program etikusnak a közjó érdekében cselekvő államot tekinti. Ennek konzekvens kidolgozásához először olyan kritériumot kell adni, amely képes az etikus cselekvés alapjául szolgáló etikus, tehát „jó” gazdasági igényt definiálni. Ezt közvetve, ellentétén keresztül tesszük: „rossz” gazdasági igény az olyan igény, amely túlzó mértékű. A „túlzó mérték” jól kezelhető fogalom, a gazdaság adott viszonyai között számszerűen megadható, így egy informatikai modell paramétere lehet. A modellelre épülő számítógépes kísérletek pedig segíthetik az etikus gazdaságpolitika elméleti megalapozását.

Vincent Wiegel „kísérleti filozófiájában” (lásd⁹) központi helyet foglal el a társadalom morális kérdéseinek racionális kezelése. Ehhez informatikai modellt használ, bonyolult apparátussal; ide tartozik a BDI-rendszer (Belief-Desire-Intention [Hit-Vágy-Szándék]) illetve az erre épülő szoftverek, pl. a DEAL (Deontic Epistemic Action Logic).

Megmutatjuk, hogy speciális informatikai apparátus nélkül, standard fejlesztői környezetben olyan informatikai modell készíthető, amelynek alapján az etikus közszerológáság egyik centrális problémája, a „Jó Állam” kérdése jól diszkutálható. Fő eredmény, hogy kritérium adódik a jövedelmi extremitások kialakulására és kezelésére. A „jó állam” rezilienciájának és robusztusságának kulcskérdései a társadalmat alkotó egyének, intézmények és közösségek jövedelmi viszonyaiból eredeztetett indikátorokkal jellemezhetők.

²⁸ Dr. Kun István főiskolai tanár, Nemzeti Közszerológati Egyetem Közszerológástudományi Kar Közszerológástudományi Doktori Iskola, E-mail: kunistvan47@gmail.com

2. Etikus gazdaság

A polgári közgazdaságtan Adam Smith óta csak érintőlegesen foglalkozik morális kérdésekkel. A téma a közelmúltban – nem utolsósorban Tomáš Sedláček cseh közgazdász nagy visszhangot kiváltott könyvének is köszönhetően (magyar fordítása ⁷) – újból az érdeklődés homlokterébe került.

A jó állam etikusan működő gazdaságot kíván kialakítani. Etikus gazdaságon a jelen tanulmányban azt értjük, hogy nem képződnek sem aránytalanul nagy vagyonok, sem aránytalanul nagy adósságok.

Választ kell találni arra a kérdésre, hogy ha általában engedjük a szabad kereskedést, akkor milyen jellegű szabályozással lehet a piaci folyamatokat etikus mederben tartani? Ehhez nyilván a célnak megfelelő indikátorokat kell találni.

Az indikátorokkal kapcsolatban számos elvi probléma merül fel, ezekkel foglalkozik a ⁴ értekezés. Az indikátorok jellegéről két különböző megközelítés alakult ki ⁸. Az egyik szerint az indikátor egy meghatározott állapottól való távolságot mér, és a cél ennek az állapotnak az elérése. A másik szerint az indikátornak meghatározott irányultsága van, és a cél mindegyik vagy legalább néhány indikátornak ebbe az irányba történő elmozdulása.

Számos tanulmány, pl. ^{6, 8} szerint az indikátorok kritériumrendszere tekintetében célérték megadása szükséges, amely:

- célfüggő, vagyis összefüggés van az adott mutató és a mutatóval mérni kívánt cél között, azaz a mutató kedvező tényértéke a cél teljesülését, illetve a cél felé való jelentős elmozdulást jelzi;
- befolyásolható, vagyis a mutató értékének alakulására a szervezetnek befolyással kell rendelkeznie.

Csak a portfólió struktúráját lehet közvetlenül szabályozni. Erre mutatunk példát a következőkben.

2.1. *Ágens és piac*

A társadalomban a szükségletek kielégítését (legyen az egyéni, közösségi vagy vállalkozási, egyszóval: ágensszükséglet) a termelés és a kereskedelem biztosítja. A hulladékgazdálkodás és az újrahasznosítási technológiák fejlődése egyre nélkülözhetőbbé teszi a termelési folyamat közvetlen emberi irányítását, mert a mesterséges-intelligencia rendszerek ennek szerepét fokozatosan és egyre megbízhatóbban átveszik. Nem így áll a helyzet azonban a kereskedelemmel és a javak elosztási viszonyaival. Ezek a folyamatok állandóan megújuló válságjelenségek melegágyai.

A társadalomban az ágenspopuláció hatáskörében vannak mind a termelési viszonyok mind az elosztási viszonyok. A továbbiakban a szükségletkielégítés legnagyobb és

ugyanakkor legproblematisabb formájával, a kereskedelemmel foglalkozunk. Ennek során kidolgozunk egy számítógépes (azaz *in silico*) modellt, amelyet az egyszerűség kedvéért „piacnak” nevezünk, de hangsúlyozzuk, hogy a bevezetendő logikai konstrukciót nem szabad azonosítani az életben meg tapasztalható és használatos köznyelvi fogalmakkal. Nem *leíró*, hanem *normatív* elmélet kidolgozása a célunk.

2.2. Portfólió

A piacmodell centrális fogalmi eleme az ágenshez rendelt *portfólió*.

A portfólió szokásos jelentését: „a befektető által birtokolt befektetési eszközök összessége) céljaink érdekében az alábbiak szerint pontosítjuk (modelláljuk).

Egy portfólió a termékek olyan listája, amelyből egyértelműen kiderül, hogy melyik termék mekkora mennyiségben, milyen egységarán szerepel. Ha a mennyiség pozitív, kínálatról, ha negatív, akkor keresletről beszélünk az adott termék vonatkozásában. Természetesen a zérus mennyiség is megengedett.

A portfólió *kompaktságán* a legkisebb és a legnagyobb kínálati tételértékek illetve a legkisebb és a legnagyobb keresleti tételértékek hányadosainak közös megengedett minimumát értjük. A kompaktság így értelemszerűen csak 0 és 1 között lehet.

Alacsony kompaktsági érték azt jelenti, hogy megengedünk erősen eltérő nagyságú tételértékeket, magas kompaktság azt jelenti, hogy a tételértékek között nincsenek nagy eltérések.

A piacmodell alapvető szabálya, hogy kizárjuk a kereskedésből azokat az ágenseket, amelyeknél a legkisebb és legnagyobb kínálati tételértékek és/vagy a legkisebb és legnagyobb keresleti tételértékek hányadosa kisebb az előírt kompaktságnál.

Az 1. táblázat egy portfólió-összesség részletét mutatja

1. táblázat: Egy portfólió-összesség részlete

Ágensek száma = 24 - [Portfólió készlet (merítési alap): 99; Kompaktság = 0,8]														
	G001	G002	G003	G004	G005	G006	G007	G008	G009	G010	G011	G012	G013	G014
	114	79	135	249	306	143	955	102	621	944	893	853	875	291
	79	63	48	14	95	70	97	11	17	50	12	27	40	77
A57503			-194	-224	-605	-535		-667	352	801	657			643
A04689	-78	-59	686	269		-60		530	-622	294	84		102	
A42545	-819	814	633			-118		601	666	216		971		
A36558	695					84	-242	-51	194	-622	102			
A41879	-714	-257	-327	-198	240	381	102	530	525	172	779	-671		-18
A25381	525	801		-34	-636		971		534					950
A58569	-556				151	-814			51	242	70		671	-345
A49153	-695	814	60	973		188	269	94	625		-172	102	962	500
A55543		811	556	-695	456			850	977	294	-198	-433		
A52198	681	-317	-127	18			649	-500	862		-352		-188	240
A25607		681	-269		-936	-111	801		-102					601
A05311	334	239	-327		945		102	-814			-986	973	681	-249
A13180	-671		801	-601	-60	429		962		102		70	-819	535
A41272	-102	18		118						413		-432	224	
A61267	-530	-381			657	714	-102		681		413	-686	432	-666
A56772			-224	-327	819		686	-814	-240	636	78	-530		-317

Forrás: saját számítógépes modellkísérlet

A portfólió-táblázat tartalma a következő:

Minden termékhez egy oszlop és minden ágenshez egy sor tartozik.

A sorfej-rovatok egymás alatt tartalmazzák az ágensek azonosítóit. Így a fenti ábrán az első sor az A57503 ágenshez tartozik.

A sorfej-rovatok egymás alatt tartalmazzák a termék sorszámát, azonosítóját valamint egységárát. Így a fenti ábrán az első oszlopfejen G001 a 001 sorszámú termékre utal, amelynek kódja 114, egységára pedig 79 pénzegység.

A portfólió-táblázat cellái a sornak megfelelő ágens portfóliójában az oszlopnak megfelelő termék mennyiségét mutatják.

A sor az ágensre, az oszlop a termékre vonatkozik. Így a fenti ábrán az első sor első cellája üres, ami azt jelenti, hogy az A57503 ágens portfóliójában a 001 sorszámú (114 kódszámú) termékből sem kereslet, sem kínálat nincs. Az első sor harmadik cellájában található -194 érték azt jelenti, hogy a 003 sorszámú (egyébként 135 kódszámú) termékből ugyanennek az ágensnek a portfóliójában 194 nagyságú kereslet mutatkozik. Ugyanennek a sornak a 9. cellájában a 352 érték azt jelenti, hogy az A57503 ágens portfóliójában a 009 sorszámú (egyébként 621 kódszámú) termékből 352 nagyságú kínálat mutatkozik.

3. Megújuló és nem megújuló piac

A számítógépes piacmodell alapvető paraméterei a következők:

99 ágens folytat kereskedést a piacon.

99 fajta termékkel folyik a kereskedés rögzített egységárrakkal.

Induláskor véletlenszerűen kiosztva minden ágens kap pénzvagyont és termékvagyon.

A pénzvagyon 75000 és 125000 pénzegység között van, ennek további megnevezése: eredeti vagyon.

A termékvagyon -1000 és 1000 közötti tételvolumenekkel. A negatív érték értelemszerűen keresletet, a pozitív kínálatot jelent az adott termék tekintetében.

Az egyes termékek egységei 1 és 100 pénzegység között vannak.

A kereskedési ciklus során minden ágens minden másik ágenssel egyszer és csak egyszer üzleti kapcsolatba kerül. Két ágens között a tranzakció a kereslet és kínálat alapján történik. Ha egy adott termékből az egyik ágensnek kereslete, a másiknak kínálata van, akkor létrejön az adásvételi tranzakció.

A tranzakciót néhány egyszerű szabály határozza meg.

1. Tranzakció csak akkor jöhet létre, ha mind a keresleti, mind a kínálati mennyiség pozitív. Ha a keresleti illetve a kínálati mennyiség egyike nulla, akkor nem keletkezhet tranzakció.
2. Két pozitív kereslet vagy két pozitív kínálat között nem keletkezhet tranzakció.
3. Az árumozgás iránya a kínálattól a kereslet felé mutat, vagyis a tranzakció eredményeképpen sem a kereslet, sem a kínálat nagysága nem növekedhet.
4. A tranzakciós árumennyiség a kereslet és a kínálat értékei közül a kisebbik, vagyis mindkét fél a lehető legnagyobb mennyiségre irányuló üzletet kíván kötni. Ennek eredményeképpen pedig az adott termékre vonatkozóan egyikük kereslete vagy kínálata nullázódik, a másikuké pedig ugyanezzel a mennyiséggel csökken.
5. A tranzakció során tulajdonost cserélt árumennyiség ellenértékét a vevő teljes mértékben kifizeti akkor is, ha ezáltal adóssága keletkezik, vagy korábban keletkezett adóssága megnő.

A tranzakcióban résztvevő portfóliók állapota a következő tranzakcióig kétféleképpen alakulhat, a piacmodell jellegének megfelelően.

Megújuló piac esetében a termékportfólió az ágens következő tranzakciójáig helyreáll. Vagyis a kereslet és a kínálat nem csökken, a tranzakciónál a vevő azonnal elfogyasztja, az eladó azonnal pótolja a vásárolt illetve az eladott terméket. Az adott kereskedési ciklus alatt ugyanez a vevő és eladó már nem találkozik egymással, más partnerekkel azonban mindketten változatlan keresleti illetve kínálati szinten köthetnek üzletet. Ilyen jellegű a szolgáltatási piac, amely a banki termékektől a megújuló energiával történő kereskedelemig terjedhet.

Nem megújuló piac esetében az ágens a tranzakció utáni termékportfólió-állapotot viszi tovább a következő tranzakciójába. A korábban mondottakból az is következik, hogy a nem megújuló termék-portfólió esetében a kereskedési ciklus végére minden egyes termékből vagy csak kereslet vagy csak kínálat maradhat. Ha ugyanis adott termékből egyaránt maradna kereslet és kínálat, a kereslettel illetve kínálattal rendelkező ágensok korábbi találkozása alkalmával csak a következő két eset egyike fordulhatott elő:

- A kereslet és a kínálat egyike sem nullázódott. Ez azonban ellentmond a tranzakció 4. szabályának.
- A kereslet és kínálat legalább egyike nullázódott. Ezt követően viszont a tranzakció 1. és 3. szabálya miatt nem jöhetett létre egyaránt pozitív kereslet és kínálat.

A pénzvagyon tekintetében nem teszünk különbséget a kétfajta piac között. Mindkét esetben a tranzakció által megkövetelt kifizetéssel illetve az abból származó bevétellel, vagyis a vásárlás illetve az eladás értékével tartósan módosul a két érintett fél pénzvagyona.

A továbbiakban elsősorban a pénzmozgásoknak a pénzvagyonok képződésére gyakorolt hatását vizsgáljuk.

4. A piacszimuláció eredménye

Egy számítógépes piacszimuláció eredményét a 2. táblázat mutatja.

2. táblázat: Egy piacszimuláció összesítő táblázata

Ágensok száma = 20 - [Portfólió készlet (merítési alap): 99; Kompaktság = 0,7]					
Vagyonsváltozás	Ágens	Eredeti vagyon	Új vagyon	Intervallum	Esetszám
-1295,27%	A61593	113400	-1468838	-1	4
-902,97%	A28422	122400	-1105241		
-797,73%	A61534	95400	-761030		
-778,70%	A63609	91800	-714846		
-455,96%	A62670	124200	-566301	0	9
-447,11%	A41605	99000	-442635		
-421,17%	A40081	108000	-454859		
-370,08%	A26136	118800	-439659		
-70,10%	A59846	117000	-82012		
61,41%	A57229	111600	68539		
299,36%	A62555	97200	290974		
325,50%	A41344	104400	339819		
458,57%	A39325	102600	470490		

570,52%	A60309	109800	626428	1	7
582,14%	A26892	127800	743972		
898,21%	A48393	108000	970069		
944,55%	A11670	122400	1156130		
997,33%	A37067	99000	987354		
1103,01%	A62419	113400	1250812		
1124,44%	A49443	118800	1335834		

Forrás: saját számítógépes modellkísérlet

Az *eredeti vagyon* az induláskor kapott pénzvagyon.

Az **új vagyon** a kereskedési ciklus végén birtokolt pénzvagyon (pozitív, ha meglevő pénzvagyon, negatív, ha pénzhány).

A *vagyonváltozás* az új és az eredeti vagyon hányadosa százalékos formában kifejezve.

Agent az ágensazonosítót jelenti.

Az *intervallum* a vagyonváltozást mutatja 500-as lépésközökben kifejezve.

Az *esetszám* az intervallumba eső vagyonváltozások száma.

Ennek megfelelően az esetszámok összege a kereskedésben részt vevő (vagyis a kompaktsági szabály alapján a kereskedésből ki nem zárt) ágensek számával egyenlő.

A fenti példában a 0,75 kompaktsági feltételnek csak 20 ágens tesz eleget.

Vagyonváltozás alsó extrémuma: -1295,27%, felső extrémuma: 1124,44%

A 3. és 4. táblázatok különböző kompaktsági értékekkel történő piacszimulációk eredményeit vetik egybe.

3. táblázat: Megújuló piac extrémális pénzvagyon-változásai

Kompaktság	Ágensszám	Vagyonvált.min.%	Vagyonvált.max.%
0	99	-11956,00	8889,40
0,1	99	-11761,55	8610,37
0,2	99	-11214,09	8948,40
0,3	99	-12802,04	8747,64
0,4	99	-13271,20	9070,17
0,5	93	-12261,09	12695,27
0,6	86	-8444,01	10861,96
0,7	58	-4982,59	6414,52
0,75	20	-1295,27	1124,44
0,8	12	-1050,58	1529,96

Forrás: saját számítógépes modellkísérlet

4. táblázat: Nem megújuló piac extrémális pénzvagyron-változásai

Kompaktság	Ágensszám	Vagyonvált.min.%	Vagyonvált.max.%
0	99	-1505,52	513,53
0,1	99	-1479,20	570,57
0,2	99	-1382,01	519,90
0,3	99	-1382,01	484,41
0,4	99	-1429,06	578,83
0,5	98	-1193,36	744,77
0,6	86	-1110,01	561,96
0,7	45	-1034,74	351,83
0,75	30	-477,37	349,64
0,8	18	-325,90	258,81

Forrás: saját számítógépes modellkísérlet

Mivel a kompaktsági szabály szigorítása csökkenti az ágenspopulációt, ezért a tranzakciók száma is csökken. A kevesebb tranzakcióból viszont tendenciaszerűen összességében kisebb vagyonváltozás következik, az extrém vagyonváltozásokat is beleértve. Ez a tendencia látszik a fenti táblázat adataiban. Az összefüggés azonban nem triviális lineáris függvényt jelent, valójában csak együttjárásról van szó, nem pedig egyszerű regressziós kapcsolatról.

4.1. Az eredmények értelmezése

Az alacsony kompaktsági érték azt jelenti, hogy a portfólióban akár nagyságrendben is eltérő tételek találhatók. Ez szemléletesen akkor fordulhat elő, ha az ágens egyaránt foglalkozik nagykereskedelemmel és kiskereskedelemmel egyazon cégen belül. Mint láttuk, ez a keveredés mind a megújuló, mind a nem megújuló portfóliók esetében szélsőségesen nagy bevételekhez és – természetesen más ágenseknél – ugyancsak szélsőségesen nagy, az eredeti pénzvagyont akár nagyságrenddel meghaladó kiadásokhoz, végső soron hatalmas adósságokhoz vezethet. Ez utóbbi hatás egyaránt érvényesül mindkét fajta piacon, bár a megújuló esetben jóval nagyobb mértékben. Ennek oka nyilvánvalóan az, hogy egy kereskedelmi ciklusban a nem megújuló portfóliót csak egyszer, a megújuló portfóliót azonban akár sokszor is lehet „megforgatni”.

Kiinduló elvünk az volt, hogy az etikus állam célja az extrém jövedelmek és adósságok képződésének megakadályozása. A piacszimuláció eredménye szerint ezen extremitások keletkezésében lényeges szerepet játszik a nagy- és kiskereskedelem keveredése, ezért a szektorok keveredésének elkerülése érdekében elkülönítésre van szükség. Ezt teszi lehetővé a megengedettnél alacsonyabb kompaktsági szintű ágenseknek a piacról történő kitiltása.

Az ellenkező irányból vizsgálva a jelenséget, az ágens kereskedelmi tevékenységében a kis kompaktsági értékhez tartozó, vegyes nagyságú portfólió-tételek együttes hatása

tehát visszaigazolja az ismert német közmondást, amely szerint „Kleine Fische – gute Fische”, aminek hozzávetőleges magyar megfelelője „Ki a kicsit nem becsüli, a nagyot nem érdemli.” Olyan elvről van tehát szó, amely az ágens egyéni gazdasági tevékenységének szintjén a klasszikus, tisztességes polgári erényeken alapuló vagyongyarapodás egyik legfontosabb szabálya, az állam szempontjából vizsgálva viszont a jövedelmi szélsőségek kialakulásához vezető, potenciálisan veszélyes irány.

5. Összegzés

A számítógépes modellezés eredménye azt mutatja, hogy az akár teljes mértékben korrektül viselkedő, a tisztességes egyéni gyarapodást a „Ki a kicsit nem becsüli...” elv alapján kereső gazdasági ágens érdeke szembekerülhet a társadalom magasabb rendű morális érdekeivel, ami az államtól figyelmet és szükség esetén beavatkozást igénylő folyamat.

Ezen a ponton felvetődik a kérdés, hogy a számítógépes piacszimuláció említett tapasztalatai közvetlenül bevonhatók-e érvként a „láthatatlan kéz” vagy a hasonló tartalmú „laissez faire, laissez passer” elvről, valójában a piac szabályozó szerepének mindenhatóságáról folytatott évszázados vitába (lásd 7). A válasz nemleges, hiszen az utóbbi elvek feltételezett pozitív hatásai még hirdetőik szerint is csak hosszú távon, lényegében statisztikusan érvényesülnek, itt viszont egyetlen kereskedési fordulóban, vagyis rövid távon kialakuló extremitásokról volt szó.

Térjünk vissza a kiinduló problémához, vagyis az etikus gazdaság kialakítását segítő indikátor kialakításához. Az állami beavatkozás szükségességét jelző indikátor ebben az esetben a portfóliók kompaktsági küszöbértékén, vagyis a nagy- és kiskereskedelem keveredésének elfogadható mértékét kijelölő mutatószámon alapulhat. Az itt tárgyalt egyszerű piacmodellben a kompaktság eleget tesz az indikátorokkal szemben támasztott, korábban említett két alapkövetelménynek. Egyrészt nyilvánvalóan befolyásolható, hiszen az államnak módjában áll a portfólión alapuló adminisztratív szabályt bevezetni. Másrészt a számítógépes modellkísérlet eredménye arra utal, hogy célfüggő is, hiszen alkalmazásával korlátozni lehetett a jövedelmi extremitások kialakulását.

Természetesen nincs – nem is lehet – szó arról, hogy egyetlen egyszerű indikátor alkalmazásával megoldható egy olyan összetett probléma, mint az etikus gazdaság. Ugyanakkor a kísérleti eredményekből látszik, hogy a piac számítógépes modellezése segítheti az előrelépést ezen a területen.

6. Felhasznált irodalom

- Bukovics István (2015a): A „jó állam” algoritmikus elmélete. Polgári Szemle, 11. évf./1-3. sz.
- Bukovics István (2015b): A fenntartható „jó állam” paradigmája. Polgári Szemle, 11. évf./1-3. sz.

- Kaiser Tamás, Kis Norbert (szerk.) (2014): A jó állam mérhetősége. Jó Állam Kutatóműhely. Nemzeti Közszerológái Egyetem, Budapest.
- Karcagi-Kováts Andrea (2011): Mivel mérjük a fenntarthatóságot? Az indikátorkészletek helyzetértékelése az EU tagállamok nemzeti fenntartható fejlődési stratégiáiban. PhD értekezés, Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Magyary Program (2012): Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési program 2012 (MP 12.0), Közigazgatás- és Igazságügyi Minisztérium, Budapest.
- Olsson, J. A., Hilding-Rydevik, T., Aalbu H., Bradley, K. (2004): Indicators for Sustainable Development. Paper for discussion, European Regional Network on Sustainable Development, Nordregio, Nordic Centre for Spatial Development, Cardiff, 23-24 March 2004.
- Sedláček, Tomáš (2012): A jó és a rossz közgazdaságtana. HVG Könyvek, Budapest.
- Teljesítménymenedzsment. 1. (2013): Fejlesztési módszertan_a szervezeti célok meghatározására, valamint a szervezeti teljesítmény indikátorok kidolgozásának támogatására. Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Budapest.
- Wiegel, Vincent (2007): SophoLab. Experimental Computational Philosophy. PhD Thesis. Technical University Delft.

A HASZONMAXIMALIZÁLÁS JELENE ÉS MÚLTJA

Kulcsszavak: gazdaság, etika, elmélettörténet, profit, haszon

1. Bevezetés

A 2008-as gazdasági válság hatására a közgazdasági gondolkodás is változásokon ment/megy keresztül. Egyre több alternatív közgazdaságtani elméletek kerülnek előtérbe, amelyek a főáramú elmélettel szemben korai gondolkodók eszméire támaszkodnak. A mainstream közgazdaságtan nem tudta előre jelezni a válság kialakulását, és nem tudta vagy nem is akarta megmagyarázni, hogy valójában miért is tört ki.

Az elméleti közgazdaságtan történetében az 1929-33-as túltermelési válság új típusú gondolkodásmódot is magával vont, amit keynesi makroökonómiának nevezünk és közel ötven évig meghatározta a tudományos életet.

Vajon a mai főáramú közgazdaságtan elméletei elengedőek a 21. század gazdasági jelenségeinek magyarázatára? A mai gazdaságot átfogó haszonmaximalizáló szemlélet nem képes megfelelő választ adni a kor globális kihívásaira, mint a környezetszennyezésre, vagy a társadalmi egyenlőtlenségek megoldására sem. A gazdaság szereplői mindent megtesznek annak érdekében, hogy minél nagyobb profitra tegyenek szert. Jól példázza ezt az esetet a nem régiben napvilágra került Volkswagen botrány is, melyben a vezetők az erkölcsi szabályokat megkerülve jártak el.

A fejlett világban az etikát szem előtt tartó gazdaságoknak van hagyománya. Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás is az etikát hívja segítségül a közgazdasági jelenségek levezetésére. A közgazdasági gondolkodás atyja, Adam Smith is úgy véli, hogy a közgazdaságtani jelenségeket az etika felől kell megközelíteni. Az 1930-as években a freiburgi iskola képviselői, akik megteremtették a német szociális piacgazdaság alapját, szintén úgy vélték, hogy az etika része a gazdaságnak. Alfred Marshall és Keynes is arra törekedett, hogy a közgazdasági elméleteiket beilleszék a társadalom értékrendszerébe. Ám a II. világháború törést okozott ezen etikus szemlélet alkalmazásában, hiszen a közgazdaságtan arra vállalkozott, hogy törvényszerűségeket fogalmaz meg a gazdasági jelenségekre, amelybe az etika szubjektivitása nem fért bele.

---

²⁹ Dr. Fekete Boglárka, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Email: feketeboglarka89@gmail.com

A tanulmány célja annak bemutatása, hogy a haszonmaximalizáló közgazdaságtani felfogás a történelem során hogyan alakult ki, a közgazdászok/gondolkodók hogyan vélekedtek a profit és a pénz jelenségéről.

2. A modern közgazdaságtan

A közgazdaságtudomány a társadalommal foglalkozó gondolkodók, mint Arisztotelész, Aquinói Szent Tamás, valamint a gazdaságpolitikai vitákból alakult ki. Még Adam Smith is úgy vélekedett, hogy a filozófia beható hatással van a köz gazdaságára, aminek hatására született meg a politikai gazdaságtan. A modern közgazdasági gondolkodás e két megközelítésből nőtt ki, amelynek középpontjában a racionalitás áll. A racionális viselkedés azt jelenti, mikor az egyén hasznosságfüggvényének a lehető legnagyobb értékét kívánja elérni, tehát hasznosságot maximalizál. A mai neoklasszikus szintézis alapját is a fentebb ismertetett hasznossági elmélet képezi. (Móczár 2010)

A 2008-as gazdasági válság óta viszont egyre nagyobb teret kapnak azok a nézetek, amelyek megkérdőjelezzik a racionális viselkedést és így a haszonmaximalizálásnak tulajdonított túlzott értéket is. A következő fejezetekben bemutatásra kerülnek az adott kor neves gondolkodóinak a pénzhez, a haszonhoz és az erkölchöz kapcsolódó gondolatai.

3. Az ókori görög kor

A görög filozófia egyik legkiemelkedőbb filozófusa *Platón*, aki az *Állam* című művében nem csak az ideális államberendezkedésről ír, hanem az ideális gazdaságról is. Platón műveiben a kereskedelmet és a pénzt csak szükséges rosszsként említi. Szerinte az erkölcsösséget csak úgy lehet fenntartani, ha kizárjuk a magántulajdont. A közgazdaságtan és a filozófia is sokat foglalkozik a hasznosság kérdésével. A *Törvények* című művében a következőként írja le „a gyönyörűséget kívánjuk, a fájdalmat viszont se nem kívánjuk, se nem választjuk”. (733b)

Arisztotelész, Platón tanítványa már több ponton ellentmond mesterének. A *Politika* című művében a szükséglet-kielégítésre irányuló cserekereskedést, oikonomiát elfogadhatónak tartja, ám a pénzkeresést, a krematiztikát már nem, hiszen a pénzkeresés eltávolítja az embert az erkölcsi jótól, a természetének megfelelő viselkedésétől. „Van aztán a vagyonszerzésnek egy másik fajtája, melyet, éspedig joggal, pénzkeresésnek nevezünk; ez az, ami azt a látszatot kelti, hogy a gazdaságnak és a vagyonnak nincs határa. Ezt sokan az előbb említettel egy és ugyanazon jelenségnek tartják, mert vele rokon; ám se nem azonos az előbbivel, se nagyon messze nem esik tőle. Az egyik természetből való, a másik nem, hanem inkább bizonyos gyakorlat és ügyesség eredménye. Erre vonatkozólag induljunk ki a következőből: minden vagyontárgynak kétféle használati módja van, s mindkettő magával az illető tárggyal áll vonatkozásban, de

nem ugyanazon értelemben, hanem míg az egyik annak sajátos lényegén alapul, a másik azon kívül esik;... A csere valamennyire alkalmazható, s ez eredetileg abból a természetű helyzetből keletkezett, hogy az embernek a szükségleti cikkek némelyikénél az egyikből több, a másiból kevesebb volt. De éppen ebből következik, hogy a kereskedelem nem természetes tartozéka a pénzkeresésnek, és csak olyan mértékben, amennyire a szükséglet kívánta, kellett cserekereskedést alkalmazni”. (1257a)

Arisztotelész a Nikomakhoszi etika című művében a pénzről is elmélkedik: „szóval a pénz, mint mértékegység, egyenlőséget teremt azáltal, hogy mindent összemérhetővé tesz; mert sem a közösség nem jöhetne létre, ha nem volna csere, sem a csere, ha nem volna egyenlőség, sem az egyenlőség, ha nem volna összemérés.” (136.o.) Tehát Arisztotelész a pénzt mértékegységnek tekinti, amely a kereskedelem alapja, ami nélkül a csere nem jöhetne létre.

4. A középkori skolasztika

A középkori skolasztika időszakában a tudomány az egyház kezében volt, így a közgazdasági gondolatok is a teológiai tanulmányokban találhatók. A korszak nem igazán foglalkozott azzal, hogy valójában hogyan is kellene működnie egy piacnak, cseregazdaságnak, inkább erkölcsi parancsok megfogalmazására törekedtek, amely elveti a szerzési motívumokat. (Deane 1984)

A 12.-13. században megjelentek a görög filozófusok, köztük Arisztotelész írásainak fordításai is, amely több szempontból ellentmondott az egyház tanításaival, így az egyháznak választania kellett, hogy vagy kizárják a tanításból a görög gondolkodók műveit, vagy összekapcsolják az egyház tanításaival. Ez utóbbi feladatra vállalkozik a korszak egyik kiemelkedő alakja *Aquinói Szent Tamás*. A *Summa Theologiae* című művében többek között foglalkozik az igazságos ár kérdésével is. Az elmélet tulajdonképpen nagyon egyszerű, a piacnak árura van szüksége, viszont a kereskedő csak akkor fogja a terméket áruba bocsátani, ha profitra tesz szert. Azonban vannak olyan morális szabályok, amik megakadályozzák az ár „igazságtalanságát”, mint az, hogy a profitszerzés nem lehet túlzó, hiszen a kapzsiság bűn. Az ár nem lehet megtévesztő, hiszen annak az áru értékét kell kifejeznie, és a vevőnek önként kell elfogadnia az árat. (Hall et al. 2012) Aquinói Szent Tamás a *Summa Theologiae* írásában elmélkedett a haszonszerzésről is. „Ha az ár meghaladja a dolog értékét vagy fordítva, a dolog értéke meghaladja az árat, sérelmet szenved a kölcsönös egyetértés, melynek megőrzése az igazság feladata. Tehát magában nézve bűnös és jogtalan egy dolgot drágábban adni vagy olcsóbban venni, mint amennyit ér”. (Schültz 1943. 244.o.) Tehát Arisztotelésszel egyetértve Aquinói Szent Tamás is a profitot eszközként jellemzi, amennyiben az tőle kívülálló más célokat is szolgál, elválasztja a pénzszerzést a pénzhasználattól, a pénzszerzésnek viszont csak eszköz szerepet szán.

5. A merkantilisták és a fiziokraták gazdasági nézetei³⁰

Az árutermelés fejlődésével megszűnik a feudális jelleg, és a gazdasági tevékenységek kilépnek az önellátó gazdaságok keretei közül. A kor gazdasági nézetei abból fakadtak, hogy a merkantilisták a kereskedelmi tőke aspektusából vizsgálták a gazdasági jelenségeket és nem erkölcsi normákat próbáltak felállítani, hanem megpróbáltak ok-okozati összefüggéseket keresni. Mivel a kor szerzői maguk is kereskedők voltak, így fő céljuk a kereskedői tevékenységen keresztüli profitszerzés volt, tulajdonképpen a gazdagságot a pénzzel azonosították. A 17. század második felére a céhmesterek kapitalista vállalkozásokba kezdtek. Kialakult egy individualista filozófia, amely szerint a kapitalista vállalkozót már sem a tradicionális erkölcsi értékek, sem az állami akadályok nem gátolták a profitszerzésben.

A merkantilista gazdaságpolitika nem hozta meg az országok felvirágozását, így az 1750-es években francia közgazdászokból alakult egy csoport, akik a természet uralmát tartották szem előtt, innen is kapták az elnevezésüket. A fiziokraták egyik kiemelkedő alakja *Francois Quesnay*, aki a merkantilistákkal szemben úgy vélte, hogy a gazdaság mozgatórugója a mezőgazdaság, így erre a területre koncentrált. Már Quesnay is felismerte, hogy a gazdasági fejlődés döntő eleme a tőkefelhalmozásban rejlik, különbséget tett eredeti és évi tőke között, amely nagyjából lefedi a fix és működő tőke közötti különbséget. Munkásságában fontos szerepet játszik a „laissez faire, laissez passer” fordulat, amely azt jelenti, hogy a gazdasági rendszer képes egyensúlyba kerülni állami beavatkozás nélkül is. Ehhez szorosan kapcsolódik az önérdeket feltételező emberkép, mindenki abban a hiszemben dolgozik, hogy önmagáért teszi. Szintén a merkantilistákkal ellentétesen a pénzben csupán a forgalom technikai eszközét látja, így az áruknak nagyobb jelentőséget tulajdonít, mint a pénznek.

6. A skót felvilágosodás

A 18. század második felétől a 19. század első feléig tartott, hatása mind a történelemben, mind a közgazdaságtanban, morálfilozófiában kiemelkedő. A politikai gazdaságtan céljának az emberek boldogságának elősegítését tartották. A morálfilozófiai elmélkedés középpontjában az állt, hogy a régi, hagyományos erkölcsi értékek hogyan illeszthetők be az új gazdasági értékrendbe. *Frances Hutcheson* szerint a jóindulat az alapja az erkölcsi helyeslésnek. A Tanulmány az erényről avagy az erkölcsi jóról című művében cáfolta Mandville állításait és úgy vélekedett, hogy az erkölcsösségnek nem lehet elégséges alapja az önérdek. (Garrett 2006) *Mandeville* A méhek meséje című műben a dolgoz méhek korrupciómentes, büntelen életre vágynak. Kérésük meghallgattatik, de a béke pusztulást hoz rájuk, hiszen egy erkölcsös, jóhiszemű társadalomban sok olyan, ma is szükséges állás (bürokrata, bíró, fegyvergyáros) szükségtelenné válik,

³⁰ Mátyás Antal (2002): A korai közgazdaságtan története című könyve alapján

csökken a kereslet (nincs torkosság, luxus, stb), a jólét. Így végül a kihalás szélére kerül a kas népe, ráadásul egy másik horda le is győzi őket. Mandeville úgy gondolja, hogy a bűnök a társadalomban erénnyé válnak a piac láthatatlan keze által. (Sedláček 2012)

A skót felvilágosodás egy másik kiemelkedő alakja *David Hume*, aki úgy vélte, hogy az emberek a hasznosság vezérli, ám az emberekben van szeretet is, így a bűnt elutasítják. A pénzt eszköznek tartotta „a pénz nem tartozik a kereskedelem tárgyai közé, hanem csak az az eszköz, amelyben az emberek javaik kölcsönös kicserélésének előmozdítása végett megállapodtak. Nem a kereskedelem lendítőkereke, hanem az az olaj, amely a kerek mozgását simává és zökkenőmentessé teszi.” (Bodai 1999. 79. o.)

7. A klasszikus közgazdaságtan

A klasszikus közgazdaságtan egyik legkiemelkedőbb képviselője *Adam Smith*, aki úgy vélekedik, hogy minden ember természeténél fogva önző, ám minden ember képességeiben tekintve különböző, így rá vagyunk szorulva embertársainkra. Az ember a célját leginkább akkor lesz képes elérni, „ha önzésüket nyergeli meg a maga javára és meggyőzi őket, hogy a saját előnyükre cselekszenek, ha megteszik azt, amit kíván tőlük. Ezt tesszük, valahányszor cserét ajánlunk valakinek. Add nekem, amire szükségem van és megkapod, ami neked kell... Ebédünket nem a mészáros, a serfőző, vagy a pék jóakarától várjuk, hanem attól, hogy ezek saját érdekeiket tartják szem előtt. Nem emberiségükhöz, hanem önszeretetükhöz fordulunk, és sohasem a magunk szükségéről, hanem a rájuk váró előnyökről beszélünk nekik. Csak a koldus nyugszik bele abba, hogy embertársai jóindulatától függjön...” (64.o.) Tehát az önző emberek a számukra szükséges szolgáltatást a csere révén szerzik meg. Smith előrébb tartja saját érdekeit, mint a társadalomét, de azt mondja, hogy gyakran ez előnyösebb a társadalomnak, mintha a valóságos cél a társadalom előmozdítása lett volna. Smith a profitot költségnek tekinti, hiszen ahogy a munkaadó előlegezi munkásai bérét, „ugyanúgy saját magának is előlegezi a megélhetést, s ezáltal ahhoz a profithoz szabja, amelyet az áru eladásából ésszerűen elvárhat. Ha ezt a profitot az áru nem hozza meg, akkor nem is térül meg mindaz, amibe az az eladónak, helyesen megítélve, valójában került.” (105.o.)

David Ricardo elméletében azt mondja, hogy ha az egyes tőkés kevesebbet költ fogyasztásra, akkor az adott nagyságú profitja mellett többet takarít meg és így többet is ruház be, azonban ez az elmélet csak mikroszinten érvényesülhet. Makroszinten viszont a tőkésosztálynak nem kell csökkentenie fogyasztási kiadásait, hiszen egyszerre növelheti fogyasztásait és beruházását úgy, hogy ezáltal a profitja is nagyobb lesz. Így tehát a tőkésosztály számára a profit nem adottság, hanem a kiadásai nagyságától függ. (Mátyás 2002)

Nassau Senior volt az első jelentősebb klasszikus közgazdász, aki kihasználta a technika adta lehetőségeket. A politikai gazdaságtan tudományának körvonalai című

művében négy tételt fogalmazott meg, melyből az egyik a jövedelem maximalizálásának elve, ugyanis azt feltételezi, hogy az emberek minél kisebb áldozattal kívánnak minél gazdagabbak lenni. Megemlíti még a népesedési elvét, a tőkefelhalmozás elvét és a csökkenő hozadék elvét. (Deane 1984)

Ricardo tanítványa *John Stuart Mill* azonban messze elkanyarodott mestere nézeteitől. A szabadságról, haszonelvűségről (1980) szóló könyvében kifejti, hogy mit is nevez haszonelvűségnek, milyen tudósok foglalkoztak ezzel a témával. Talán a legrégebbi követője a haszonelvűségnek Epikurosz, aki azt vallotta, hogy az életnek nincs magasabb rendű célja az élvezetnél, a természetes és szükséges kívánságokat ki kell elégíteni. Mill ezeket a tanokat tovább viszi és mondja azt, hogy a legnagyobb boldogság elve értelmében a végső cél, olyan létezés, amely a lehető legfájdalom-mentesebb, s élvezetekben a lehető leggazdagabb. A tanítás ellen számos tiltakozó is fellépett, ugyanis ők azt vallották, hogy a boldogság semmilyen formában sem lehet az emberi életnek a célja, mert elérhetetlen. Mill tovább megy és azt mondja, hogy a hasznosság nem csupán a boldogság keresését foglalja magában, hanem a boldogtalanság mérséklését és elkerülését is.

8. Összegzés

A tanulmányban bemutatásra került a haszonmaximalizálás múltja és jelene, az adott kor közgazdasági gondolatainak fényében. A mai főáramú közgazdaságtan nem tartja lényegesnek az etikusságot, amelynek oly nagy jelentőséget tulajdonítottak egészen az ókori görögöktől a klasszikus közgazdaságtan koráig. A XXI. századi társadalom célja saját hasznainak maximalizálása, amelyet erkölcsileg elítélendőnek tartottak az elmúlt korokban. Vajon az akkori kor gondolkodóinak tanításai ma is megállják a helyüket? Többé-kevésbé... A környezet és társadalom hatalmas változásokon ment keresztül, azzal azonban egyet kell értenünk, hogy az elmúlt korok gondolkodóinak egyes frázisait ma is hasznosítanunk kellene.

A mai közgazdaságtan elsődlegesen matematizáltan írja le a gazdasági eseményeket. Azt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a gazdaságot emberek is alkotják, akik nem minden esetben tanúsítanak racionális viselkedést. Az alternatív közgazdaságtani irányzatok többsége ezt a „hibát” kívánja kiküszöbölni. Az etikus közgazdaságtan térnyerése az utóbbi időben egyre nagyobb. Az arisztotelészi és teológiai eszmék a közgazdaságtanba ültetése egy igen figyelemre méltó folyamat, többek között azért is, mert már a piacon is azt feltételezzük, hogy a gazdasági szereplők tisztességesen járnak el.

„Mind a józan ész, mind a lélektan, mind a szociológia, mind a neveléstudomány rég megcáfolta azt, hogy az ember autista, környezete által nem befolyásolt, kizárólag az önzés és a haszon vezérelte maximalizáló lény volna, akkor se, ha a matematikai leírhatóságának e képtelen föltevések átmeneti megengedése lenne az előfeltétele.” (Csaba 2014. 74.o.)

A mai közgazdaságtani „hibák” kiküszöbölésére talán megoldásként szolgálhatna az egyes tudományterületek – mint a jog, a pszichológia, a filozófia, a szociológia, a politológia... - szorosabb együttműködése. (Amelyet többek között Skidelsky, Herbert Simon és Csaba László is hangsúlyoz.)

9. Felhasznált irodalom

- Arisztotelész: Politika. Gondolat Kiadó, Budapest, 1969. 94-95.o.
- Arisztotelész: Nikomakhoszi etika. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1987. 136.o.
- Bodai Zsuzsa (1999): A pénz filozófiája. Szöveggyűjtemény 2. Aula Kiadó. Budapest. 79.o.
- Csaba László (2014): Európai közgazdaságtan. Akadémia Kiadó. Budapest. 74.o.
- Dean, Phyllis (1984): A közgazdasági gondolatok fejlődése. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest.
- Garrett, Aaron (2006): Frances Hutcheson: Az erkölcsi érzéktől a megfigyelői jogokig. Világosság Bölcsészeti- Akadémiai Folyóirat. 2006/11-12. 169-184.o.
- Hall, Anna et. al. (2013): The economics book. Big ideas simply explained. DK London
- Mátyás Antal (2002): A korai közgazdaságtan története. Aula Kiadó, Budapest.
- Mill, J. Stuart (1980): A szabadságról. A haszonelvűségről. Magyar Helikon, Budapest.
- Móczár József (2010): A közgazdaságtan válsága (Neoklasszikus versus keynesi közgazdaságtan) Magyar Tudomány. 2010/3. 318-330.o.
- Platón: Törvények. Platón összes művei kommentátorokkal. Atlantisz Könyvkiadó. Budapest, 2008. 733b
- Schültz Antal (1943): Aquinói Szent Tamás szemelvényekben. A Szent István Társulat kiadása, Budapest, 244.o.
- Sedláček, Tomas (2012): A jó és a rossz közgazdaságtana. A Gilgames-eposztól a Wall Streetig. HVG Kiadó, Budapest
- Smith, Adam (1959): A nemzetek gazdasága, e gazdaság természetének és okainak vizsgálata. Akadémia Kiadó. Budapest. 64.o., 105.o.

BIONÓMIA – ÚJ, TERMÉSZETKÖZELI KÖZGAZDASÁGTAN

Kulcsszavak: alternatív közgazdaságtan, bionómia, viselkedési közgazdaságtan, ökológiai közgazdaságtan

1. Bevezető gondolatok

Minden ember természetes vágya és törekvése, hogy biztonságban, életének és létfeltételeinek fenyegetettsége nélkül élhessen. Sok milliárd embertársunknak is emberi joga a mindennapi élelem, az ivóvíz, a levegő, a méltó lakóhely, a biztonságos közlekedés és a kultúra javainak megszerzése. Mindez csak akkor lehetséges, ha alapvető szükségleteinket úgy elégítjük ki, hogy közös erőforrásainkat felelősséggel használjuk.

Környezetünk egyre kevésbé alkalmas arra, hogy élőlényeknek adjon otthont. A leginkább veszélyeztetettek mi, emberek vagyunk. Áldozatai és egyben okozói is vagyunk a pusztulásnak. A világon a technikai fejlődés minden korábbinál gyorsabban feléli erőforrásainkat, így bizonytalanná teszi jövőnket. Épületeink egyre nagyobb léptékűek, műszaki eszközeink egyre nagyobb teljesítményűek; a termelés már nem a valódi szükségleteink kielégítését szolgálja, hanem a vállalatok profitjának növelése érdekében folyik. Igényeink, melyeket sikeres marketingeszközökkel érnek el, messze meghaladják effektív szükségleteinket. Élelmiszereink, építményeink, tárgyaink alapanyagait a légkör, a vizek, a talaj és a bioszféra élőlényei adják, amiket nagy erővel elveszünk. És mit hagyunk magunk után? Felhagyott külszíni fejtések, kiirtott erdők, kimerült termőtalaj, szennyezett folyók, tengerek és óceánok, megváltozó éghajlat jelzik az emberi jelenlétünket. Mindannyian civilizált környezetben élünk, az épített környezet a globális termelés és információáramlás áldásaival és káros mellékhatásaival körülvéve. Polányi Károly híres magyar közgazdász által megfogalmazott viszony ma teljesen felborult. A természet része (alrendszere) a társadalom, a társadalom alrendszere a gazdaság, nem pedig fordítva (Tóth, 2007).

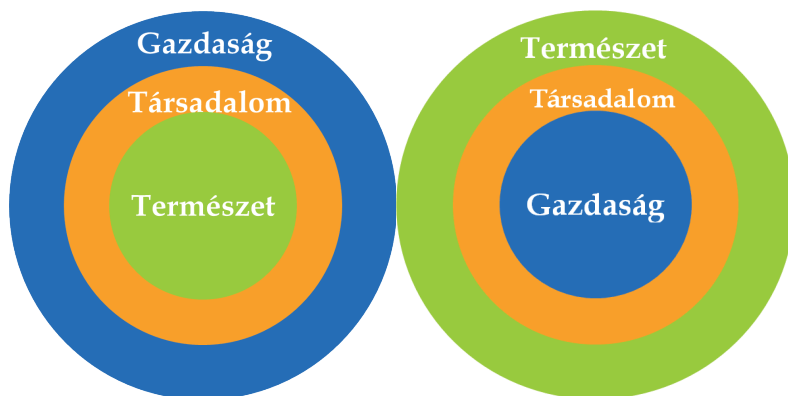
---

³¹ Nagy Zita Barbara, PhD hallgató, Pannon Egyetem, Georgikon Kar

³² Pokovai Klára PhD, MTA Agrártudományi Kutatóközpont, Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézet,

Mi van miben?

Régen és ma

Forrás: Tóth Gergely (2007): A Valóban Felelős Vállalat. pp.70.

A gazdaságokban a termelés nem a szükségleteink kielégítése, hanem a cégek profitjának növelése érdekében folyik. Az évszázadokon át tartó egyenletes, lassú organikus társadalmi fejlődés a természetes és mesterséges környezet egyensúlyát biztosította. Az emberiség a 19. század óta egyre agresszívebben próbál felülkerekedni a természet törvényein, pedig talán az embernek kellene tanulnia a természettől.

2. A fő áramlat

A közgazdaságtan, más néven ökonómia, amely eredetileg a háztartás javaival való ésszerű gazdálkodást jelentett, az utóbbi 200 évben tudománnyá, később ideológiává és paradigmává, napjainkra pedig egyfajta kvázi vallásos hitté merevedett, amelynek legfőbb jellemzői a növekedés, a verseny(képesség) és a hatékonyság. A közgazdasági mainstream – ökonomizmus - tehát maga egy paradigma, amelynek tudományát már több mint 200 évre lehet visszavezetni. Létezik tehát a közgazdaságtan uralkodónak vagy főáramúnak nevezhető paradigmája, melynek szemléletmódja, problémalátása megjelenik a legnépszerűbb közgazdasági tankönyvekben, ez az a paradigma, amely a jövő nemzedékét neveli fel.

A mainstraim irányzatok egyértelműen a gazdasági növekedést preferálják, a hatalmon lévő kormányok a növekedésorientált politikákat támogatják, mert a gazdag világban úgy vélik, hogy az előrejutáshoz, a fejlődéshez, a foglalkoztatottsághoz a növekedés szükséges, míg a szegény világban úgy tekintenek a növekedésre, mint a nyomorból és a szegénységből való kijutás egyetlen lehetőségére. Ráadásul a gazdasági növekedés a modern funkcionális társadalmakban szinte alapfeltevéssé vált, automatikusnak tekintik. Rendellenesnek vélik ha például a GDP több perióduson keresztül stagnál. A

mainstream közgazdaságtan gyakran igyekszik figyelmen kívül hagyni mindent, ami természetközeli és emberi. A természetről, a természeti erőforrásokról azt gondolja, hogy a szükségleteink kielégítésének forrása, és nem több annál. Az ember, mint fogyasztó, és szinte csak mint fogyasztó jelenik meg. (Dóry, 2010) A globalizációs folyamatok határai mára világosan körvonalazódtak, a gazdasági növekedésre épített globalizáció tovább a jelenlegi formában nem folytatható az emberi faj veszélyeztetése nélkül.

Az elmúlt évszázad alatt a közgazdaságtan jellege jelentősen megváltozott. A különböző nézőpontú kritikák segítették a fejlődést abban, hogy olyan új irányzatok jöjjenek létre, amelyek a közgazdaságtan területeinek alakulását - legfőképpen a XX. század második felében - más-más irányokba tereljék. A környezetgazdaságtan - mint a természeti erőforrásokkal való gazdálkodással és a környezetszennyezéssel kapcsolatban fölmerülő problémákkal foglalkozó tudományág - szerint a gazdaság és a természet különálló, sajátos logikával rendelkező rendszerek. A két rendszer között három féle kapcsolódási pont figyelhető meg: a gazdaságoknak szükségük van a termékek és szolgáltatások előállításához a természetből vett alapanyagokra (ezek a termelési tényezők között említett természeti tényezők). Másodsorban kapcsolat akkor is kialakul, amikor természet javai közvetlenül tudnak hasznosulni a fogyasztásainkban. Míg végül fogyasztási tevékenységeink során a természetet szennyezéseink, illetve hulladékaink befogadó közegeként is használjuk. Ez a háromféle kapcsolódás a gazdasági és a természeti rendszer között kezelendő terület a hatékony allokáció érdekében. Az 1980-as évek végén indult ökológiai közgazdaságtan irányzat a gazdaságot helyesen a természet alrendszerének tekinti, és ebből kiindulva elemzi a méret, az elosztás, az igazságosság stb. problémáját. (Pál, 2009)

2. sz. ábra

	Környezetgazdaságtan	Ökológiai gazdaságtan
Fő célkitűzés	az ökológia és a gazdasági növekedés közötti átváltások	fenntarthatóság, amely a zöld növekedés megkerülhetetlen korlátja
Ember és természet kapcsolata	erőteljesen antropocentrikus	enyhén antropocentrikus
Legfőbb fenyegetések	a szennyezés egészségügyi hatásai	erőforrás-kimerülés, szegénység, népességnövekedés
Fő témakörök	orvoslás/védekezés, gazdasági externalia miatt bekövetkező ökológiai problémák felismerése	globális hatékonyság, az ökológia gazdaságivá tétele, egymásrautaltság
Költségviselők	jövedelemadót fizetők (jórészt a nagyközség)	a szennyezők fizetnek (termelők és fogyasztók) (szegények)
Alapvető hiányosságok	a prérközgazdaságtan hívta életre a mélyökológiára adott válaszként, bőségben kénytelen gondolkodni	alábecsüli a társadalmi tényezőket, kissé mechanisztikusan, a bizonytalansággal nem számol

Forrás: Csete Mária (2012): Regionális és környezetgazdaságtan (http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2010-0017_15_reg_kornygazdtan/ch02s02.html)

Az ökológiai közgazdaságtan víziója azonban nagymértékben eltér az előzőekben bemutatott környezet-gazdaságtanétól: a gazdaságot már a természet alrendszerének tekinti. Georgescu-Roegen román származású, amerikai közgazdász szerint az emberek számára hasznosságot nyújtó termékek és szolgáltatások növekvő mennyiségét a természet fokozódó átalakítása ill. pusztítása során biztosítja. Herman Daly, az ökológiai közgazdaságtan diszciplínájának egyik prominens képviselője úgy véli, hogy az ökonómiai probléma a jelen gazdaság viszonyai között nem ér véget a hatékony allokáció megoldásával. Fő kérdése, hogy mekkora az az optimális gazdasági méret, amely még nem okoz visszafordíthatatlan változásokat a természetben, illetve amely még nem veszélyezteti életfenntartó működését? (Pataki-Takács, 2004)

3. Új Úton

Éveken keresztül megannyi neves közgazdász kritizálta a közgazdaságtan fő áramlatának több alapelvét, mert azokat irreálisnak látták, és a közgazdaságtan fejlődését segítő alternatív megközelítést javasolták. Az alternatív közgazdaságtan hívei és követői a hagyományos és főáramú, azaz a mainstream közgazdaságtani szemlélettel és gyakorlattal (profit-maximalizálás, piacok kiterjesztése, önérdék érvényesítése, stb.) szembenálló alternatív gazdasági modellek az embert, a közösséget, a morált, a közjó szolgálatát helyezik az előtérbe. A viselkedési közgazdaságtan a neoklasszikus közgazdaságtan gazdasági szereplőkre tett feltételezéseit általánosítja, a közgazdasági modellekbe széleskörűen elfogadott pszichológiai eredményeket beépítve. (Rabin, 2006) A közgazdaságtan és a pszichológia összekapcsolódásának alapelveit 1979-ben Kahnemann és Tversky elméletei tették le. Azóta a hasonló jellegű elméletek és kutatások számos közgazdasági probléma mélyebb megértését segítik elő. Jó példa erre, hogy a fogyasztásunkból származó jólétünk nem csupán a fogyasztás szintjétől függ, hanem attól is, hogy ez a szint hogyan viszonyul az általunk megszokotthoz. Valamint amint napról napra hozzászokunk egy új életszínvonalhoz, nagyjából ugyanolyan boldogok leszünk, mint amikor szegények voltunk.

Érdekes lehet, hogy a gazdasági szereplők különböző viselkedési szabályokat is követhetnek, amelyek közül a neoklasszikus csak az egyik lehetséges változat. A viselkedési közgazdaságtan által feltárt magatartásminták bonyolultabbak és valósághoz hűebbek (Koltay, 2009). Ezáltal az elmúlt néhány évtizedben a viselkedési közgazdaságtan kibővítette a közgazdaságtan által kezelt jelenségek körét.

3.1. *Bionómia*

A modern, neoklasszikus közgazdaságtani szemlélet a gazdasági rendszereket az ökológiai, természeti rendszerektől függetlennek tekintve súlyos válságok előidézője bolygónkon. Az ökológiai közgazdaságtan bionómia kifejezéssel megjelölt irányzata a

gazdasági rendszereket az élő rendszerek, közösségek felépítését és működését jellemző összefüggések segítségével kívánja megújítani, hogy azok jobban szolgálják az emberi közösségek életét és a bioszféra egészét. Az alternatív közgazdaságtan tudományterületén a bionómia az élővilág törvényeinek tanulmányozásával és egy olyan alternatív gazdasági modell kidolgozásával foglalkozik, amely talán segíthet a kor gazdasági problémáinak megoldásában. Ez az újfajta közgazdaságtani irányzat fókuszában kiemelten az emberi közösségek állnak. Úgy véljük, hogy itt ideje másként gondolkodnunk a gazdaságról, a közgazdaságtanról és az értékekről. Alternatív megközelítéseinkben az élővilág, az emberi természet valósághűbb ábrázolását kívánjuk beemelni, és a közgazdaságtan uralkodó felfogásának határait kiszélesíteni. A bio az életre, annak fejlett formáira, legfőképpen pedig az emberre és közösségeire utal, a némein pedig ezek fenntartására. A szó egyben utalás egy olyan ökonómia (közgazdaságtanra) amely figyelembe veszi az élet törvényeit, és az élet szolgálatát tekinti fő feladatának, nem pedig termelési tényezőnek tekinti az élet megnyilvánulásait, közöttük az embert.

3. sz. ábra Ökonomizmus vs. bionómia

Ökonomizmus	Bionómia
Externáliák	Internáliák
Növekedés	Békés egyensúly (felnőttünk!)
GDP	GDP + ökolábnym
Globalizáció (komparatív előnyök elmélete)	Lokalizáció (önrendelkezés előnyei)
Verseny kiterjesztése	Kooperáció kiterjesztése
A pénz, mint spekulációs jószág	(Helyi) pénz, újra mint csereeszköz
Profitmaximalizáló vállalat	Valóban Felelős Vállalat(vezető)
Specializáció (lélektelen munka)	„Lelkes” munka, hivatás
Haszon és határhaszon	Objektív hasznosság, határboldogság
Homo oeconomicus	Ántras téleios

Forrás: Tóth, 2012

A bionómia lényegét és a jelenleg uralkodó paradigmát a 3. ábrában szemléltetjük. Úgy véljük, hogy az külső gazdasági hatások belsővé tétele a jelenlegi uralkodó

irányzatok mellett lehetetlen. Megítélésünk szerint a verseny mindaddig jó, amíg a ténylegesen a közjót szolgálja, de a verseny minden olyan esetben káros, amikor annak eredményeként a közösség egy kis részének kedvez. Az előzőek alapján öncélúvá válik a gazdasági növekedés, miután az nem a jólét arányos növekedését eredményezi. A GDP egyeduralma helyett nem módosított GDP-t javasunk, hanem egy második fő indikátort, az öko-lábnyomot. Az öko-lábnyom jelenleg a legkidolgozottabb és legszélesebb körben elismert mérőszám, ami a természeti tőke használatát mutatja, termékeny földterületben kifejezve. A bionómia a lokalizációt támogatja, mely újra-diverzifikálja a helyi gazdaságokat. A lokalizáció elősegíti a környezet védelmét, erősíti a társadalmi gondoskodást, nem utolsó sorban képes csökkenteni a szegénységet és az egyenlőtlenségeket. Profitmaximalizálás mellett egy olyan valóban társadalmi felelős vállalatot támogatunk, amely nyereséges, de nem nyereségközpontú. A gazdaság egyéni szereplője pedig az ember, akit ezentúl újra embernek, s nem fogyasztónak, avagy emberi erőforrásnak hívunk. Tudatában van annak, hogy akkor szolgálja leginkább saját boldogságát, ha azt a célt követi, amelyre hivatott.

4. Összegzés

Korunk egyik legfontosabb és talán legtöbbet vitatott kérdése a folyamatos gazdasági növekedés, ami a környezetünk elhasználódásában nagy szerepet játszik. Úgy véljük, hogy a közgazdaságtannak fel kellene kutatnia és egyben fel kellene vállalnia a természet rendjét, át kellene gondolni a kizárólag növekedésre koncentráló nézeteket. A természetnek, amely mindig is körülvette az embert, megvan a maga rendje, és ez a tudomány és a közgazdaságtan módszertana szempontjából nagyon fontos lehet. Ezek az elméletek nem leváltani, inkább kibővíteni próbálják a neoklasszikus látásmódot, valószerűbbé téve a közgazdaságtani modellek emberképét. Meg kell tanulnunk, és meg kell tanítanunk, azaz tovább kell adnunk azt, hogy hogyan lehet biztonságosan élni és eligazodni a modern világban, és mindig tudnunk kell, hogy a technoszféra önmagában nem, csak a bioszférával egyetemben létezhet. E gondolatok segítségével a közgazdaságtan számtalan olyan kérdés megválaszolására válhat képessé, amelyre eddig nem, vagy csak nehezen elfogadható feltételek mellett sikerült magyarázatot találni. Cikkünkben bemutattuk, hogy a közgazdaságtan a színtelen helyett olyan sokszínű tudomány lehetne, amely a gazdasági rendszerek használatára is szolgálhatna.

A környezeti válsággal küzdő emberiségnek észre kell vennie az összefüggéseket az ember és a természet között, és olyan döntéseket kell hoznia, amelyek a közös otthonunk, a teremtett világ védelme érdekében érvényesek. Fontos üzenet, hogy a világban éljünk, és ne visszaéljünk a rendelkezésre álló erőforrásokkal.

5. Irodalom

- Antal László (2004): Fenntartható-e a fenntartható növekedés?, Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest
- Csaba László (2009): Crisis in Economics? Studies in European Political Economy. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Dóry Béla (2010): Általános közjótan. Kairosz Kiadó, Budapest
- Kerekes Sándor (2009): A boldogság esete a piacgazdasággal. in: Kóródi Mária (szerk.): Az erőszak kultúrája. Fenntartható-e a fejlődés? Pallas Kiadó, Budapest
- Kevin M. Murphy (2008): Hódító közgazdaságtan. Alinea Kiadó, Budapest
- Koltay Gábor – Vincze János (2009): Fogyasztói döntések a viselkedési közgazdaságtan szemszögéből Közgazdasági Szemle, LVI. évf., 2009. június pp.495–525.
- Matthew Rabin (2006): Pszichológia és közgazdaságtan. Alinea Kiadó, Budapest
- Pál László – Tóth Gergely (2009): „Bionómia: A gazdálkodó közösség megújításának biológiai alapjai” in: Georgikon Napok, Pannon Egyetem Georgikon Kar, 2009. október pp. 727-732
- Pataki György – Takács-Sánta András (2004): Természet és gazdaság. Typotex Kft., Budapest
- Tomas Sedlacek (2012): A jó és a rossz közgazdaságtana. HVG Kiadó Zrt., Budapest
- Tomka Béla (2011): Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség. Akadémiai Kiadó
- Tóth Gergely (2012): Bionómia: Gazdaságfilozófia a fenntartható növekedésen túl in: Magyar Minőség, XXI. évfolyam, 2. szám pp. 24-31

MITŐL LEHET IGAZSÁGOS A BÉREGYENLŐTLENSÉG?

Kulcsszavak: béregyenlőtlenség, katolikus társadalmi tanítás, igazságos bér, Evangelii Gaudium

1. Bevezetés

A fejlett világ államaiban az elmúlt évtizedek egyik, ha nem a legégetőbb társadalmi problémája a jövedelmi és bérkülönbségek szignifikáns növekedése. Többek között a magas jövedelmeket terhelő progresszív adókulcsok csökkentése következtében, az elmúlt három évtizedben átlagosan 7-ről 9,5-szeresre emelkedett az OECD tagállamaiban a legjobban és legrosszabbul kereső jövedelmi decilis munkabérének aránya, ami nem csak a társadalmi stabilitást, hanem a fenntartható gazdasági növekedést is veszélyezteti (OECD [2014]). Az egyenlőtlenségek folyamatos bővülése miatt egyre nagyobb figyelmet kap a nemzetközi közgazdasági gondolkodásban a jövedelmi folyamatok kutatása, amit jól példáz, hogy a 2015-ben közgazdasági Nobel-emlékdíjjal kitüntetett Angus Deaton is a jólétről és szegénységről szóló kutatásáért díjazták. A jövedelmi különbségek kutatásának napirendre kerülését segíthették a 2013-ban pápává választott Jorge Bergoglio megnyilvánulásai is. Ferenc pápa az *Evangelii Gaudium* és a *Laudatio Si* kezdetű írásaiban élesen bírálta az egyenlőtlenségeket szülő technokrata paradigmát és gazdasági berendezkedést, ami főként az Egyesült Államok konzervatív körében váltott ki komoly ellenállást (Tornielli et al. [2015]).

Meglátásunk szerint a béregyenlőtlenségek kutatásának alapvető közgazdasági problémája, hogy a közgazdasági gondolkodásban nincs egyensúlyi, egészséges szintje a bérek közötti eltérésnek. Relatív annak a megítélése, hogy a bérelló utóbbi évtizedekben megfigyelt bővülése negatív hatással van-e a gazdasági és társadalmi folyamatokra, főként annak fényében, hogy a béregyenlőtlenség növekedésével ellentétben az abszolút szegénység egyre jobban visszaszorult. Mivel a jelen közgazdasági paradigma nem képes normatív választ adni a béregyenlőtlenség növekedésének problémájára, a folyamatot ezért egy másik szempontrendszerből kívánjuk megvizsgálni. Megítélésünk szerint a Katolikus Egyház társadalmi tanítása megfelelő etikai támpontot adhat a béregyenlőtlenség növekedésének normatív megítéléséhez, ami így megfelelő kiegészítője lehet a terület pozitív közgazdaságtani kutatásának. A katolikus társadalmi

³³ Pálvölgyi Zsigmond, egyetemi hallgató, BCE Közgazdaságtudományi Kar, Közgazdasági elemző MA, V. évfolyam, e-mail: zsigmond.palvolgyi@stud.uni-corvinus.hu

tanítás szempontrendszerre tétele félig önkényes, mivel más etikai szempontrendszer, vagy másik egyház koherens társadalmi tanítása is alkalmas a növekvő bérkülönbségek etikai vizsgálatához. Választásunk oka mindössze az, hogy a katolikus társadalmi tanítás közel 125 évre visszatekintő múltjában komoly szerepet játszott a munkások védelme és az igazságos munkabér definiálása, amit *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma* egységes rendszerben tesz elérhetővé. Kutatásunk során a béregyenlőtlenség igazságosságát kétféle irányból vizsgáltuk: első kérdésünk az, hogy mi indokolja a bérek közötti eltéréseket, a második pedig azt elemezi, hogy a katolikus társadalmi tanítás szerint létezik-e felső etikai korlátja a béregyenlőtlenségnek.

2. Mitől igazságos a béregyenlőtlenség?

A bérek különbözőségének etikai vizsgálata szinte egyidős a közgazdaságtannal, minden jelentős közgazdasági iskolának saját tanítása van a béregyenlőtlenség jogosságáról. Már *A nemzetek gazdagságában* Adam Smith [1992] is többféle magyarázatot ad a bérek eltérésére: a bányász kockázatosabb foglalkozása miatt magasabb bért érdemel, mint a szintén fizikailag megterhelő munkát végző kovács, míg társadalmi megvetettsége miatt a hóhér magasabb bérré tarthat igényt, mint a tűkészítő. Smith tanításában a piac önszervező mechanizmusa miatt végül minden munkás a képzettségének megfelelő munkát és az azt megillető bért kapja, a bérek eltérése pedig alapvető mozgatórugója ennek a folyamatnak. Smith munkabérekéről alkotott elméletében pont ezt tartja gyenge pontnak John Stuart Mill, mivel tapasztalata szerint gyakran a legnehezebb, vagy leginkább megvetett munkák javadalmazása a legalacsonyabb. Mill ennek okát az emberek kiszolgáltatottságában és a munkaerő-piaci egyensúlytalanságokban látja – a kiszolgáltatott, munkát kereső embertömeg az igazságosnál alacsonyabb bért is elfogad munkájáért, hogy biztosítani tudja legalapvetőbb szükségleteit (Sandmo [2015]).

A Mill által leírt munkaerő-piaci egyensúlytalanság és a munkások nyomorúságos helyzete vezetett a munkáskérdést taglaló *Rerum Novarum* kezdetű enciklika megfogalmazásához, így a katolikus társadalmi tanítás formalizálásának kezdetéhez is. XIII. Leó az első szociális enciklikában egy emberekért működő gazdasági rendszer képét vázolta fel, ahol a munka nem a létfenntartás, hanem a társadalmi felemelkedés és az öngondoskodás eszköze. A béregyenlőtlenség szempontjából lényeges, hogy a pápa élesen elvetette a munkáskérdés vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenségen keresztül orvosolni kívánó szocialista tanítást. XIII. Leó szerint a bérek különbözőségének oka az emberek képességei közötti eltérés, ami lehetőséget ad arra, hogy mindenki a számára legmegfelelőbb foglalkozást végezhesse (*Rerum Novarum*, 14.). Így a katolikus társadalmi tanítás kezdeteitől fogva nem tartja etikailag elítélendőnek a béregyenlőtlenség létét, a szociális enciklikák a tőkéletes béregyenlőség helyett a méltányos bért helyezték a társadalmi igazságosság vizsgálatának középpontjába.

A katolikus társadalometika szerint a gazdaság végső célja az, hogy a társadalom egészének biztosítsa a szabadság materiális feltételeit (Anzenbacher [2001], 78.o.), így egy gazdasági rendszer igazságosságát leginkább azon lehet lemérni, hogy mennyire fizeti meg az emberi munkát (*Laborem Exercens*, 88.). A második vatikáni zsinat záródokumentuma, a *Gaudium et spes* szerint az igazságos bér nem lehet kevesebb egy adott társadalomban annál, mint amiből az egyén anyagi és társadalmi szempontból méltó életet biztosíthat magának és családjának. Ebbe a közvetlen létszükségleteken kívül beletartozik többek között a megfelelő egészségügyi szolgáltatáshoz való hozzáférés és a nyugdíjas évek jövedelmét fedező előtakarékoság is: a méltányos bér gyakorlatilag egy adott társadalom fogyasztási preferenciára jellemző árukosarat tesz elérhetővé. Ebben az értelemben a méltányos bér rokonítható az angolszász országokban a minimálbér ellentétéként használt *living wage* közgazdasági fogalmával is, miközben mindenképpen nagyobb jólétet feltételez, mint a hazai terminológiában általános érvényben használt létminimum fogalma.

A katolikus társadalmi tanítás bár nem törekszik a béregyenlőség elérésére, ám a társadalmi igazságosság védelme érdekében mindenki számára egy társadalmi normának megfelelő életszínvonalat követel meg. Az egyének a méltányos béren keresztül törhetnek ki a szegénységből, ám azt a katolikus társadalmi tanítás nem részletezi, hogy így az abszolút szegénységen túl a relatív szegénység is felszámolható-e, pedig meglátásunk szerint ez kulcsfontosságú a béregyenlőtlenség normatív megítéléséhez. Könnyen elképzelhető egy olyan teoretikus elosztási rendszer, amely a méltányos bér biztosításán keresztül felszámolja az abszolút szegénységet, ám a magasabb bérek alacsonyabbaknál nagyobb ütemű bővülése folytán a relatív szegénységet, azaz az egyének egymás közötti jövedelmi különbségeit növelné.

Ferenc pápa írásaiban, hasonlóan a legtöbb szociális enciklikához, a szegénység fogalmát inkább abszolút, mint relatív értelmében használja, és előbbi csökkentése érdekében fogalmazza meg tanítását. Megítélésünk szerint egy gazdasági rendszer igazságoságnak vizsgálata során hasonló mértékben kellene figyelembe venni a relatív, mint az abszolút szegénység változását – főként annak fényében, hogy a korábban említett teoretikus elosztási rendszer jellemezte a fejlett világot az elmúlt három évtizedben. Kutatásunk ezért a továbbiakban arra keresi a választ, hogy a létezik-e a katolikus társadalmi tanításban a relatív szegénységnek, és még inkább az azt meghatározó béregyenlőtlenségnek egy normatív maximalizált szintje, ami alapján etikai szempontból is megítélhető az elmúlt évtizedek jövedelmi folyamata.

3. Lehet egy szint fölött igazságtalan a béregyenlőtlenség?

A megnövekedett béregyenlőtlenség normatív értékelése előtt érdemes azt közgazdasági szempontból is vizsgálat alá vetni, mivel megítélésünk szerint már a közgazdasági terminológián belül sem indokolható teljes mértékben a bérolló túlgulása. Ennek normatív megközelítésére jó magyarázatot ad Piketty [2015], aki a bérek igazságoságnak

marginalista megközelítést veti el. Szerinte a standard mikroökonómia igazságos bérrel alkotott elméleti megállapítása általában nem igaz, azaz a valóságban az egyén bére nem egyezik meg az általa előállított határtermék értékével, utóbbi legtöbb esetben nem is mérhető. Piketty szerint a bér- és vagyoni különbségek drasztikus emelkedésének oka a napjainkat jellemző „szupermenedzserek” társadalmának köszönhető, ahol a nagyvállalati felsővezetők folyamatosan növekvő prémiumai miatt távol a bérrolló. Mivel a nagyvállalati vezetők saját teljesítményének a cég jövedelmezőségére gyakorolt hatása nehezen, vagy egyáltalán nem mérhető, kérdésessé válik, hogy vajon munkájukkal valóban megszolgálták-e az átlagbér több tízszeresét elérő munkajövedelmüket.

A béregyenlőtlenség vizsgálata során leggyakrabban használt mutatók egy bizonyos ismérv szerint képzett kereseti csoportot hasonlítanak össze egy ugyan azon ismérv szerint képzett másik bércsoporttal. Ilyen mutató a bevezetőben említett arány is, ami napjaink OECD társadalmában a legjobban kereső 10 százalék összesített bérét hasonlította a legkevesebb bérrel honorált 10 százalékáéhoz. A béregyenlőtlenségi mutatók felépítése miatt meglátásunk szerint a bérkülönbségek normatív vizsgálata során érdemes a hányadosok mindkét oldalát vizsgálat alá vetni, mivel csak az arány változása nem képes átfogóan bemutatni a bérkülönbségek alakulását. Kedvezőbben ítéljük meg a béregyenlőtlenség olyan növekedését, ahol az alacsonyabb béreknél gyorsabban nőttek a magasabb bérek, mint azt, ahol a magasabb bérek változatlansága mellett csökkentek az alacsonyabbak. A korábbi fejezet is rámutat, hogy a béregyenlőtlenségi arány osztójáról, tehát az alacsonyabb bérekről egyértelmű tanítása van a katolikus társadalometikának, ami alapján a béregyenlőtlenség igazságosan csak akkor nőhet, ha a magasabb bérek gyorsabban emelkednek, mint a méltányos élethez szükséges bér.

A béregyenlőtlenség a katolikus társadalmi tanítás szemszögéből vett normatív megítélését viszont nehezíti, hogy a méltányos bérrel ellentétben a tanítás nem tér ki arra, hogy mekkora lehet a legmagasabb, az adott társadalomban még igazságos munkabér. A katolikus társadalometika nem szab határt a bérek és a jövedelem növekedésének, egyedül arra emlékeztet, hogy a magasabb jólét nagyobb felelősségre sarkallja a vagyon tulajdonosát. Már XIII. Leó is emlékeztet, hogy ha gondoskodtunk a társadalmi helyzetünknek megfelelő szükségleteinkről, akkor a feleslegből kötelességünk a rászorulókat támogatnunk (*Rerum Novarum*, 19.). Az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa a katolikus társadalmi tanítást összefoglaló kompendiumban még szigorúbban fogalmaz: a magántulajdont kötelesek vagyunk a munka szolgálatába állítani, azaz úgy rendelkezni a birtokunkban lévő termelőeszközökkel és pénzügyi javakkal, hogy azok a minél szélesebb körű foglalkoztatást segítsék elő (*Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma*, 303.). Az ilyen befektetés „a nagylelkűség és nagyvonalúság gyakorlásának kiemelkedően korszerű módja” (*Quadragesimo Anno*, 51.), ami a közvetlen segélyezés helyett növeli a társadalmi újraelosztást.

Mivel a katolikus társadalmi tanítás nem szab felső határt a bérek növekedésének, elvileg a béregyenlőtlenség bármekkora mértékig emelkedhet a társadalmi igazságosság

séreleme nélkül. Ha minden munkavállaló számára biztosított a méltányos bér, és az ennél többet keresők a társadalom javára fektetik be vagyonukat, akkor elméletben a béregyenlőtlenség növekedése sem ítéltető el etikai szempontból. Ezt a következtetést egyedül XVI. Benedek cáfolja meg *Caritas et veritate* kezdetű enciklikájában, ám ennek 32. pontja sem ad egyértelmű támpontot a béregyenlőtlenség adott szintjének morális megítéléséhez. Ebben a pontban Benedek felszólít, a gazdasági döntések nem növelhetik morálisan elfogadhatatlan mértékben a vagyonhoz jutás esélyeit, valamint rámutat, hogy a relatív szegénység növekedése veszélyezteti a demokratikus államberendezkedés alapjait és a gazdaság hatékony működését. Bár Ferenc pápa írásaiban többször beszél az egyenlőtlenségek növekedéséről, ám ezt leggyakrabban országok közötti értelemben teszi, így kutatásunk alapján a katolikus társadalmi tanításnak ez az egyedüli olyan pontja, amelyben egyértelműen szó esik a relatív szegénység növekedéséről, és így közvetve a béregyenlőtlenség emelkedéséről is. Ám XVI. Benedek gondolatai sem adnak világos támpontot a béregyenlőtlenség igazságos szintjének megítéléséhez, így kutatásunk alapján a katolikus társadalmi tanítás segítségével nem dönthető el egyértelműen, hogy a béregyenlőtlenség mekkora mértéke sérti a társadalmi igazságosságot.

4. Összefoglalás

Kutatásunkban két eltérő szempontból vizsgáltuk a béregyenlőtlenségek növekedését a katolikus társadalmi tanítás fényében. Elemzésünk első felében a béregyenlőtlenségek igazságosságát vizsgáltuk, azaz hogy miért nem tartjuk etikailag elítélendőnek a bérek közötti eltérést: a katolikus szociális tanításban ennek hagyománya egészen a Rerum Novarumig vezethető vissza, melyben XIII. Leó pápa a bérek egyenlőtlenségét többek között a képességek egyenlőtlenségével okolja. Ez után vizsgálatunk a béregyenlőtlenség elvi maximuma felé fordult, és azt kerestük, hogy a katolikus társadalmi tanítás szerint a béregyenlőtlenség mekkora mérték felett válik morálisan aggályossá. Kutatásunk alapján a kérdés nem válaszolható meg kizárólag a katolikus társadalometika segítségével, mivel az enciklikák legfeljebb csak felületesen érintik a béregyenlőtlenség és a relatív szegénység témakörét, inkább utóbbinak abszolút szintjével foglalkoznak.

Vizsgálatunk szerint így a katolikus társadalmi tanítás nem ad egyértelmű támpontot a béregyenlőtlenség mértékének normatív vizsgálata során, a társadalmi tanítás kompendiuma alapján viszont nem is biztos, hogy adnia kellene: a részletekbe menő gazdaságpolitikai ajánlásokat a társadalmi tanítás alapján a gazdasági szakembereknek kell meghozniuk. Ennek ellenére úgy véljük, hogy a béregyenlőtlenségek várható növekedése és az abszolút szegénység csökkenése miatt a kérdés a továbbiakban még inkább a társadalmi viták középpontjába kerülhet. Meglátásunk szerint elkerülhetlenné válhat a bérkülönbségek normatív megítélésének további pontosítása, mivel a jelenlegi elosztási folyamatok folytatódása esetén a jelenlegi abszolút szegénységet nem a társadalmi szintű jólét, hanem a relatív szegénység válhatja fel.

5. Felhasznált irodalom

- II. János Pál pápa (1981): *Laborem exercens*. Szent István Társulat, Budapest
- XI. Pius pápa (1942): *Quadragesimo Anno*. Szent István Társulat, Budapest
- XIII. Leó pápa (1891): *Rerum Novarum*. Magyar Katolikus Püspöki Konferencia honlapja, fordította: Dér Katalin, megtekintés ideje: 2015.10.15.
- XVI. Benedek pápa (2009): *Caritas et veritate*. Szent István Társulat, Budapest
- Az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa (2007): *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma*. Szent István Társulat, Budapest
- Anzenbacher, Arno (2001): *Keresztény társadalometika*. Szent István Társulat, Budapest
- Ferenc pápa (2014): *Evangelii Gaudium*. Szent István Társulat, Budapest
- Ferenc pápa (2015): *Laudatio Si*. Szent István Társulat, Budapest
- OECD (2014): *Does income inequality hurt economic growth? Focus on Inequality and Growth*. 2014 December
- Sandmo, Agnar (2015): *The Principal Problem in Political Economy: Income Distribution in the History of Economic Thought*. in *Handbook of Income Distribution Volume 2.*, North-Holland, Oxford, 2015, pp. 3-65
- Smith, Adam (1992): *A nemzetek gazdagsága*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Tornielli, Andrea – Galeazzi, Giacomo (2015): *Ferenc pápa – Ez a gazdaság öl*. Jezsuita Kiadó, Budapest

A MUNKAERŐPIAC A SZOCIÁLIS GONDOSKODÁS NÉZŐPONTJÁBÓL

A munka a korai társadalmakban jelentős mértékben kötődött a személyes és közösségi lét fenntartásához, magába foglalta a környezetet alakító képességet, a folyamatos küzdelmet és a transzcendenciával való kapcsolatot.³⁵ Az első nagy civilizációkkal együtt megjelent a munka egy újabb értelmezése is, amelyikben a munka mint jogügylet, illetve mint a személyes élet és kiteljesedés egyik útja jelentkezik.³⁶ A harmadik jelentős időszak egybeesik a modernitás megjelenésével, itt a munka egyre inkább „médiüm” lesz, a tevékenységek differenciálódnak, az alkotás örömeinek helyét a megélhetés kényszerű szüksége, illetve ennek a szükségnek a folyamatos kiterjesztése a fogyasztás extázisáig veszi át.³⁷ Luther Márton a hétköznapi életben végzett munka tekintetében úgy gondolta, hogy a mindennapi munka becsület és szorgalmas végzése Isten dicsőítésének legfőbb eszköze. Ha az ember dolgozik, voltaképpen Istennek engedelmeskedik, és ilyen szempontból a munka is istentisztelet. A hétköznapi életben mutatott hűséges helytállás lesz a próbája, mutatója az Istennel való belső kapcsolatunknak. Luther egyik legnagyobb hatású teljesítménye, hogy a katolikus felfogással szemben határozottan megnövelte az evilági hivatás szerint végzett munka erkölcsi hangsúlyát és az érte járó vallásos jutalmat. Luther reformátori tevékenységének kezdetén azt tanította, hogy az evilági kötelességek teljesítése az egyetlen út Isten tetszésének elnyeréséhez, Isten ezt és csakis ezt akarja, s éppen ezért Isten előtt teljességgel egyenlő minden munka, minden hivatás.³⁸ Az emberi

³⁴ Dr. Homicskó Árpád Olivér dékánhelyettes, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem

³⁵ Birher Nándor – Homicskó Árpád Olivér: A munka becsületétől médiumon keresztül zajló cserefolyamaton át a hivatáserkölcsei kódexig. A munka jelenségének jogelméleti megközelítése a történelemben. In.: Jogelméleti Szemle 2011. évi 4. szám. <http://jesz.ajk.elte.hu/birher-homicsko48.html>; 2015.11.07.

³⁶ Birher Nándor – Homicskó Árpád Olivér: A munka becsületétől médiumon keresztül zajló cserefolyamaton át a hivatáserkölcsei kódexig. A munka jelenségének jogelméleti megközelítése a történelemben. In.: Jogelméleti Szemle 2011. évi 4. szám. <http://jesz.ajk.elte.hu/birher-homicsko48.html>; 2015.11.07.

³⁷ Birher Nándor – Homicskó Árpád Olivér: A munka becsületétől médiumon keresztül zajló cserefolyamaton át a hivatáserkölcsei kódexig. A munka jelenségének jogelméleti megközelítése a történelemben. In.: Jogelméleti Szemle 2011. évi 4. szám. <http://jesz.ajk.elte.hu/birher-homicsko48.html>; 2015.11.07.

³⁸ Bodai Zsuzsanna: A reformátorok gazdasági tanításai. <http://www.inco.hu/inco8/global/>

munka része Isten teremtő és a teremtést megőrző akaratának. Ebben az értelemben már az ember munkája a bűnbeesés előtt elkezdődött, hiszen Isten parancsa alapján az édenkert gondozója lett. Az emberi munkára használja Luther a maszk kifejezést, azaz a rejtőzködő Isten az emberi munkán keresztül ad meg mindent, amire szükségünk van, és a munka az Ő áldását jelenti. Ugyanakkor a bűneset Isten átka, ami érint minden embert és mindenki tapasztalatának a része.³⁹ Isten gondviselése nem szorítja háttérbe az ember munkáját, hanem az alapját adja meg.⁴⁰ Egyik oldalon tehát a munka több, mint annak elérése, hogy lehetőségünk legyen a keresztyén közösség szolgálatában való részvételre, hiszen az ember részese Isten gondviselő munkájának, másrészt viszont önmagáról is köteles gondoskodni, amennyiben erre lehetősége van.⁴¹

A munka végzéséhez szorosan kapcsolódik a szociális jog elméleti alapjának az a felismerése, amely szerint az egyén létfenntartásának alapvető követelménye az erőforrások folyamatos újratermelése. Amíg az egyén életében nem merülnek fel megélhetési zavarhelyzetek, addig a létfenntartása többé-kevésbé biztosított. A megélhetési zavarhelyzet esetén azonban a létfenntartása veszélybe kerülhet, ami szükségessé teszi, hogy az ilyen helyzeteket megfelelően kezeljék. Tekintettel arra, hogy az egyén erre egymagában nem képes, így szükséges a különböző közösségi (legtágabb értelemben az állami) lehetőségek figyelembe vétele és alkalmazása. A szociális gondoskodás lényege, hogy az egyén megélhetési zavarhelyzete esetén a fennmaradása biztosított legyen. A megélhetési zavarok időszakában a mindennapi megélhetéshez szükséges javakat valamilyen más, az egyéni termelőmunkán kívüli forrásból kell fedezni. Ennek egyik fontos eleme a megfelelő tartalékképzés lehet, amely segít átvészelni az ilyen időszakot. A tartalékképzés biztosítása a különböző történelmi korokban eltérően alakult, az egyes időszakokban más-más módon próbálták meg kezelni, ugyanakkor intézményesített formában az újkorban, a kapitalista termelési mód megjelenésével és térhódításával vált szükségsszerűvé.⁴²

Az állam fellépését a szociális ellátások területén négy indokkal szokták magyarázni, ezek a piaci módszerek kudarca ezen a területen, a paternalista felfogás, amely szerint ha kizárólag az egyén döntésén múlik a megfelelő tartalékképzés, akkor soha

---

cikk5h.htm; 2015.11.07.

³⁹ Balikó Zoltán: A munka 21. századi eleji református teológiai reflexiója. Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar Doktori Iskola. Budapest, 2013. PhD Disszertáció. 35. oldal

⁴⁰ Balikó Zoltán: A munka 21. századi eleji református teológiai reflexiója. Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar Doktori Iskola. Budapest, 2013. PhD Disszertáció. 37. oldal

⁴¹ Balikó Zoltán: A munka 21. századi eleji református teológiai reflexiója. Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar Doktori Iskola. Budapest, 2013. PhD Disszertáció. 38. oldal

⁴² Hajdú József – Homicskó Árpád Olivér: Bevezetés a társadalombiztosítási jogba. 3. átdolgozott kiadás. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2015. 11. oldal

nem fognak elegendő tartalékot képezni, a redistribúció szükségessége, valamint az állami intézmények révén az adminisztratív hatékonyság.⁴³

A szociális ellátások biztosítása szempontjából az előbb felsorolt négy indok közül külön is kiemelendő a redistribúció szükségessége. A redistribúció jelenti a megtermelt javak újraelosztását. Az állam által működtetett redistribúciónak három formáját különböztethetjük meg: az interperszonális redistribúciót, az intertemporális redistribúciót és az intergenerációs redistribúciót. Az interperszonális redistribúció esetén az egyes egyének közötti különböző elvek szerinti újraelosztásról van szó, alapvetően rövidebb életciklus, jellemzően egy költségvetési éven belül történik meg. Az állam kijelöli azokat a prioritásokat, amelyeket fontosnak tart, és annak megfelelően osztja szét a befolyó bevételeit. Az intertemporális redistribúció esetében az újraelosztás időben eltolva történik meg, az egyén a felhalmozásra megfelelő időszakában gyűjti össze azokat a javakat, amelyeket később az egyes megélhetési zavarhelyzetekben viszszaad. Az intergenerációs redistribúció pedig az eltérő generációk (pl.: munkaképes korban lévők és nyugdíjasok) közötti újraelosztást teszi lehetővé.⁴⁴

A XXI. században is alapvetően a munkának kell lenni annak, ami az egyén megélhetését biztosítja. Fontos ugyanakkor arra is figyelemmel lenni, hogy az európai államok által működtetett szociális ellátórendszerek alapjait azok a bevételek jelentik, amelyeket az állam különböző formákban elvon a társadalom tagjaitól. Az állam által működtetett szociális ellátórendszerek a járulékokból és adókból befolyt befizetésekből biztosítják jóléti kiadásait. Az egyén jövedelmének átcsoportosítása, újraelosztása révén válik lehetségessé az, hogy a szociális ellátások rendszere működni tudjon. Tanulmányomban azt kívánom meg bemutatni, hogy a jól működő szociális ellátórendszer alapja a munkajövedelemmel elérhető kereset kell, hogy legyen, és az alapján fenntartott biztosítási típusú rendszernek kell a szociális ellátások tekintetében dominálnia. Mind a segélyezési, mind pedig a normatív alapon működő rendszer csak kiegészítő jelleggel lehet jelen egy adott ország szociális ellátórendszerének működtetésében, ugyanakkor kiegészítő jelleggel mind a két elosztási rendszere is szükség van ahhoz, hogy a társadalom valamennyi tagja valamilyen mértékben és formában szociális védelemben részesüljön.

A szociális ellátás feladatainak megoldása érdekében számos – különböző szinten megszervezett – rendszer működhet egy adott társadalomban egy időben, egymás mellett. A történelmi fejlődés során azonban fokozatosan az állam által működtetett intézmények váltak dominánssá.⁴⁵ Az állam fellépésének szükségességét támasztja alá,

⁴³ Hajdú József – Homicskó Árpád Olivér: Bevezetés a társadalombiztosítási jogba. 3. átdolgozott kiadás. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2015. 11. oldal

⁴⁴ Hajdú József – Homicskó Árpád Olivér: Bevezetés a társadalombiztosítási jogba. 3. átdolgozott kiadás. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2015. 12. oldal

⁴⁵ Czúcz Ottó: Szociális jog I. Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft. Budapest, 2003. 30. oldal.

hogy az egyéni megélhetési zavarhelyzetekre tekintettel a védelmet szélesebb alapokra kell helyezni, vagyis bővíteni kell a védelem alá tartozó személyek körét, hiszen nagyobb közösségben jobban eloszlanak a felmerülő terhek, így hatékony lehet a kockázatmegosztás. A XIX. század utolsó harmadától az államok szerepe Európában felerősödött, és nagy szerepük lett a szociális védelmi rendszerek kiépítésében.

A **biztosítási típusú szociális ellátási rendszerben** a jogosult személy hozzájárulás fizetés alapján kap ellátást a megélhetési zavarhelyzet bekövetkezésekor. Az ellátásra való jogosultság jövedelemszerző tevékenység folytatásához kötött. Védelemben az részesülhet, aki az ezzel járó terheket is viseli (járulékfizetési kötelezettség). Az állam által meghatározott védett személyi kör kötelezően (társadalombiztosítás) biztosítási jogviszonyt kell, hogy létesítsen, bizonyos esetekben ugyanakkor lehetséges az önkéntes (magánbiztosítás) kötése is. A megélhetési zavarhelyzetek előre rögzítésre kerülnek a jogszabályokban, és csak a pontosan meghatározott esetekben nyújt előre meghatározott ellátásokat a rendszer. Az ellátásra való jogosultsági feltételek tételesen meghatározásra kerülnek. A szociális ellátás mértéke általában a kieső jövedelemhez igazodik, azzal azonos, vagy közel azonos ellátást nyújt. Lehetőség van azonban arra is, hogy a jogalkotó előre rögzítse azt a maximális ellátási szintet, amelynek esetében már nem érvényesül a jövedelemarányos pénzbeli ellátás. Ezzel azonban már sérülhet a klasszikus biztosítási logika, hiszen a hozzájárulás fizetés továbbra is jövedelemarányos marad, ugyanakkor viszont az ellátásra való jogosultság tekintetében már nem érvényesül a jövedelemarányosság, ami már relatív magas jövedelem esetén is életszínvonal csökkenést eredményezhet az egyén esetében, pedig eredetileg a rendszert a korábbi életszínvonal fenntartására törekvés emelte ki a másik két modell közül. További sajátossága a rendszernek, hogy a jogosultak részéről az ellátások jogi úton is kikényszeríthetőek (a kedvezményezett biztosítottaknak alanyi jogokat biztosítanak a járadék igénylésére). Az ellátások finanszírozására többnyire elkülönült alapokat hoznak létre és működtetnek. A befizetendő hozzájárulások nagysága (járulék) pedig minden esetben az egyén jövedelméhez igazodik. A rendszer előnyös vonásai között kiemeli a szakirodalom, hogy magasabb életszínvonalat tud biztosítani, mint a másik két rendszer, valamint kétoldalú kötelezettségeket keletkeztet (szolgáltatás – ellenszolgáltatás). A biztosítási típusú rendszerek nagyobb gazdasági hatékonyságra ösztönöznek, hiszen az egyének érdeke az lesz, hogy minél nagyobb számban folytassanak jövedelemszerző tevékenységet, hiszen így a biztosítási státusszal fognak rendelkezni, ezáltal egy esetleges megélhetési zavarhelyzet esetén a megélhetésük sem fog veszélybe kerülni. A biztosítási típusú rendszerben előre meghatározottak az ellátások és az azokra való jogosultsági feltételek, ezáltal kiszámíthatóságot jelent az egyén számára. Hátrányos vonása ugyanakkor, hogy a társadalom nem minden tagja számára nyújt védelmet, sőt még a védett személyek is kikerülhetnek a hatálya alól (pl.: tartós munkanélküliség esetén nem tud védelmet nyújtani, a munkaviszony megszűnését követő első naptól

már nem jár táppénz⁴⁶). A rendszernek jelentősek az össztársadalmi költségei – ha nincs gazdasági növekedés, a megtermelt össztársadalmi állami bevételek jelentős részét ezen rendszerek működtetésére kell fordítani. Igazságtalanságok hordozójává is válhat, hiszen a piacon jelenlévő munkáltatók és munkavállalók alkupozíciója alapján alakulnak a munkabérek és az utánuk járó pénzbeli ellátások. A biztosítási típusú rendszerek korlátozzák az egyén döntési szabadságát is a kötelező jellegük miatt (önkéntes alapú rendszerekben az állami jelenlét nem lehet domináns), az egyén nem maradhat ki a rendszerből, ha jövedelemszerző tevékenységet folytat.⁴⁷

A **segélyezési típusú rendszerben** a szociális ellátások a létfenntartáshoz szükséges megélhetés biztosítására szolgálnak. Ebben a rendszerben a védett személyek köre nincs előre pontosan meghatározva, így az akár a népesség egészére is kiterjedhet (abszolút alanyi hatály). A segítségnyújtás mindig csak szubszidiárius jellegű (az önsegéllyel és a másoktól származó segéllyel szemben mindig alárendelt). Az állami segítségnyújtásra az individualizáció a jellemző, mindig az egyéni megélhetési szintjéhez igazodik az ellátás, az egyén körülményei határozzák meg az ellátásra való jogosultságot. A rendszer többnyire a települési önkormányzatokhoz (kisközségek) kapcsolódik. Finanszírozása adóeszközökön keresztül történik. A segélyezési típusú rendszer előnye, hogy bárki igénybe veheti, aki egy adott országban rászoruló. A rendszer valamennyi megélhetési zavarhelyzetre ellátást nyújthat. A rendszer fenntartása olcsó, viszonylag egyszerű és könnyen bevezethető (önkormányzatok által fenntartott és működtetett rendszer). Az ellátási rendszer sokkal rugalmasabb, jobban tud igazodni az életkörülményekből adódó megélhetési szükségletekhez. A segélyezési típusú rendszer hátránya, hogy az emberek sokszor idegenkednek az igénybevételétől, aminek az oka lehet, hogy az egyén kiszolgáltatottságát eredményezheti. A rendszernek stigmatizáló jellege van, hiszen a személyes kudarc beismerése is lehet a segély igénybevétele, valamint a korai történelmi időszakokban az alsóbb osztályokból származók részére nyújtott ellátásokat jelentették. Szabályai gyakran túl bonyolultak (sok feltétel meglétét kell vizsgálni pl.: jövedelmi helyzet, vagyoni helyzet etc.). Magasak a fajlagos adminisztratív költségei (sok körülményt kell a jogosultsághoz megvizsgálni, pl.: környezet tanulmány). Leépítheti a társadalmi ösztönzők hatását – egy idő után nincs motivációs tényező – ez pedig előidézheti a „szegénységcsapda” effektust. Abban az esetben ugyanis, ha a munkabérrel megkereshető minimális jövedelem és a segélyezéssel kapható ellátás között nincs jelentős eltérés, úgy előbb-utóbb az egyén nem lesz érdekelt a munkavégzésben, hiszen ugyanezt a jövedelmet munkavégzés nélkül is megkaphatja a segélyezési rendszerben. Fontos ezért, hogy a minimális jövedelem és a segélyezési rászorultsági

⁴⁶ Dr. Homicskó Árpád Olivér: A munkavállaló biztosítási jogviszonya megszűnésének hatásai az egészségbiztosítási ellátások tekintetében. In.: HR&Munkajog, 2013. június. 4. évfolyam. 6. szám. 44. oldal

⁴⁷ Hajdú József – Homicskó Árpád Olivér: Bevezetés a társadalombiztosítási jogba. 3. átdolgozott kiadás. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2015. 13. oldal

szint jelentősen eltérjen egymástól, ezáltal tényleg csak azok vegyék igénybe a segélyezési típusú ellátásokat, akiknek a megélhetésük más forrásból nem oldható meg. Szintén fontos kiemelni ennél a rendszernél, hogy a megélhetési zavarhelyzetet itt sem állapotként kell kezelni, hanem egy átmeneti életszakaszként, amely lehetőleg rövid ideig kellene, hogy fennálljon, és ezen időszakra biztosítaná az egyén minimális megélhetését. A rendszer ugyanis jelentős életszínvonal csökkenéssel járhat, hiszen csak a létminimumhoz szükséges megélhetést tudja biztosítani. A létminimum meghatározása pedig mindig az adott ország gazdasági helyzetétől függ, Magyarországon jelenleg az öregségi nyugdíjminimumhoz kötött.⁴⁸

A **normatív, vagy alanyi jogon járó ellátások rendszere** a népesség meghatározott csoportjainak nyújt alapellátásokat. Ilyen csoportok lehetnek pl.: a nyugdíjasok, gyermeket nevelő családok, fogyatékossgal élők csoportja. Az ellátásra való jogosultság nincs előfeltételhez kötve (sem előzetes hozzájárulás-fizetés, sem rászorultság nem szükséges). A rendszer fix összegű ellátásokat nyújt a megadott csoporthoz tartozók részére. A finanszírozása adóalapú bevételekből történik, központi, alapvetően kincstári kifizetések révén nyújtják az ellátásokat. A normatív típusú rendszer előnye, hogy nem tesz különbséget a társadalom megadott csoporthoz tartozó tagjai között jövedelmi helyzetük alapján. Az ellátások minden jogosultnak azonos mértékben járnak. Aki egy adott jogosulti körbe belesik az alanyi jogon jogosult az ellátásra. Ez azonban nem azt jelenti, hogy jogosultság esetén ne kellene az ellátást kérvényezni, az igényléshez szükséges dokumentumokat ebben a rendszerben is ki kell tölteni, ugyanakkor az adatok megadásán túl további feltétel teljesítése a jogosultság megállapításához nem szükséges, ezért hívjuk alanyi jogon járó ellátásoknak a nyújtott szolgáltatásokat. A rendszer adóalapú finanszírozáshoz kötött, így a bevételeihez valamennyi olyan személy hozzájárul, aki egy adott ország területén él és adózik. A normatív típusú rendszer hátrányos vonásai, hogy nagymértékben kiszolgáltatott a mindenkorai politikai döntéshozatalnak. Politikai döntésen múlik, hogy kik a kedvezményezett csoportok, és hogy ők milyen mértékű ellátást kapnak. Sokszor alacsony összegű fix ellátás nyújt csak, ezáltal nem tudja megfelelően kezelni az eltérő élethelyzetekben lévő egyéneket, a korábbi életszínvonalhoz képest alacsonyabb szintű megélhetést tud csak biztosítani. Általában azonban a segélyezési rendszerekhez képest magasabb ellátást nyújthat a rendszer, ugyanakkor azoknak is ellátást nyújt, akiknek egyébként arra nem lenne szüksége (magas jövedelmi helyzetűek). Széles körű alkalmazás esetén motivációs problémákat okozhat.⁴⁹

Magyarországon a domináns a biztosítási logika alapján működő ellátórendszer és mind a segélyezési, mind a normatív típusú rendszer kiegészítő elvként van jelen. Biztosítás elv alapján működött és tarja fent az állam az egészségbiztosítási (ebben

⁴⁸ Hajdú József – Homicskó Árpád Olivér: Bevezetés a társadalombiztosítási jogba. 3. átdolgozott kiadás. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2015. 14. – 15. oldal

⁴⁹ Hajdú József – Homicskó Árpád Olivér: Bevezetés a társadalombiztosítási jogba. 3. átdolgozott kiadás. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2015. 16. oldal

speciális működési elv alapján az egészségügyi szolgáltatások nyújtását) és a nyugdíj-biztosítási ellátásokat. Biztosítási elv alapján működik a foglalkoztatáspolitikai passzív eszközrendszere, amelyet az álláskeresői támogatások jelenítenek meg. Ahhoz, hogy minél többen tudjanak részt venni a biztosítási elvű szociális ellátórendszerben szükséges, hogy minél többen folytassanak olyan tevékenységet, amely biztosítási kötelezettséggel jár.

A **társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról**, valamint e szolgáltatások fedezetéről szóló 1997. évi LXXX törvény (továbbiakban: Tbj.) kimondja, hogy a társadalombiztosítás Magyarország állampolgárait és Magyarországon munkát végző más természetes személyeket magába foglaló, társadalmi szintű kockázatközösség, amelyben a törvényben megállapított szabályok szerint a részvétel kötelező.⁵⁰ A kötelező társadalombiztosítás rendszerében a biztosított az egyéni felelősség elvének megfelelően, járulékfizetési kötelezettség alapján szerezhet jogot saját maga és hozzátartozója javára az egyes társadalombiztosítási ellátásokra. A pénzbeli társadalombiztosítási ellátás összege főszabály szerint arányban áll a biztosítottnak az ellátás fedezetére szolgáló járulék alapjául szolgáló jövedelmével.⁵¹ A biztosítás az annak alapjául szolgáló jogviszonnyal egyidejűleg, a törvény erejénél fogva jön létre. Ennek érvényesítése érdekében a foglalkoztatót bejelentési, nyilvántartási, járulék-megállapítási és levonási, járulékfizetési, valamint bevallási kötelezettség terheli. E kötelezettség kiterjed arra a külföldi foglalkoztatóra is, aki Magyarország területén biztosítási kötelezettséggel járó jogviszony keretében foglalkoztat munkavállalót, továbbá arra a külföldi foglalkoztatóra, aki Magyarország területén kívül foglalkoztat olyan munkavállalót, aki a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról szóló közösségi rendelet alapján a Tbj. hatálya alá tartozik. A foglalkoztatót a társadalombiztosítás keretében nyújtott ellátások pénzügyi fedezetéhez járulék- és hozzájárulás-fizetési kötelezettségek terhelik.⁵² Kimondja az alapelvek körében a Tbj, hogy a társadalmi szolidaritás elvének megfelelően - a szociális biztonsághoz, valamint a testi és lelki egészséghez való jog érvényesítése, valamint az egységes állami nyugdíjrendszer fenntartása érdekében - törvény a társadalombiztosítás pénzügyi alapjainak költségvetését egészben vagy részben megillető olyan fizetési kötelezettséget is megállapíthat, amelynek megfizetése társadalombiztosítási ellátásra való jogot nem keletkeztet. A társadalombiztosítási rendszer működésében érvényesülő közteherviselés érdekében a biztosítottakat és a foglalkoztatókat mindazon adataik rendszeres vagy eseti közlésére kötelezi, amelyek társadalombiztosítási járulékfizetési és hozzájárulás-fizetési kötelezettségeik meg-

⁵⁰ A társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről szóló 1997. évi LXXX. törvény 2. § (1) – (2) bekezdés

⁵¹ A társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről szóló 1997. évi LXXX. törvény 2. § (3) bekezdés

⁵² A társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről szóló 1997. évi LXXX. törvény 2. § (5) – (6) bekezdés

állapításához, ennek teljesítéséhez, ellenőrzéséhez és érvényesítéséhez szükségesek. A közteherviselés érvényesítéséhez és a jogosultságok megállapításához létrehozott nyilvántartások törvényben meghatározott módon egységes rendszert alkotnak⁵³.

A biztosított személyek körébe azok tartoznak, akik kötelesek hozzájárulásokat fizetni, és meghatározott feltételek bekövetkezése esetén jogosultak a társadalombiztosítási rendszerben nyújtott ellátásokra. A biztosítottak a társadalombiztosítás valamennyi ellátására jogosultságot szerezhhetnek. Az egyidejűleg több biztosítással járó jogviszonyban álló személy biztosításának fennállását mindegyik jogviszonyában külön-külön kell elbírálni. A biztosítás az annak alapját képező jogviszony kezdetétől annak megszűnéséig áll fenn. A természetes személyt biztosítási kötelezettség terheli, abban az esetben is, ha a foglalkoztatóhoz fűződő biztosítási kötelezettséggel járó jogviszonyára tekintettel, vagy azzal összefüggésben járulékalapot képező jövedelmet külföldi illetőségű jogi vagy természetes személytől, illetőleg külföldi illetőségű más személytől kapja. Ha pedig a jövedelem juttatására egy másik foglalkoztatónál (munkáltatónál) fennálló jogviszonyra tekintettel kerül sor, e jövedelemmel összefüggésben a biztosítás időtartamaként a jövedelem kifizetésének (juttatásának) napját kell figyelembe venni.⁵⁴

Látható, hogy a biztosítási típusú ellátások igénybevételéhez előzetes hozzájárulási fizetési kötelezettségre van szükség, amely alapján az illető jogosulttá válik az egyes ellátások igénybevételére. Jól működő társadalombiztosítási rendszerben az egyén érdekelt abban, hogy törekedjen az előfeltételek teljesítésére. Ehhez következetes feltételrendszer működtetésére van szükség, amelyben ismert a részvétel feltétele, de egyben azt is tudja a jogosult, hogy abban az esetben, ha a megélhetési zavarhelyzet bekövetkezne milyen ellátásokat vehet igénybe. A munkaerőpiacon részvétel növelése a szociális jóléti rendszer működését is nagy mértékben elősegíti, hiszen az egyes ellátások fedezetét a jövedelemszerzők befizetéséből fedezik. A segélyezési rendszer akkor szorulhat nagy mértékben háttérbe egy adott ország szociális ellátórendszerében, ha a megszerezhető jövedelem a munkaerőpiacon biztosítja a tisztességes megélhetést. Fontos ugyanakkor, hogy milyen módon határozza meg egy adott ország a rászorultsági szintet. Ennek nincs abszolút értéke, függ az adott ország társadalmi-gazdasági berendezkedésétől. Ha túl alacsony szinten határozzuk meg, úgy nem fogja tudni biztosítani a minimális megélhetést sem, ha túl magasan, úgy pedig az egyén nem lesz motivált abban a tekintetben, hogy elsődlegesen a munkaerőpiacon szerezze meg a megélhetéséhez szükséges anyagi javakat. A normatív típusú rendszerek működtetését pedig csak egy-egy csoporthoz tartozókra (például gyermeket nevelők, fogyatékkal élőket) szabad korlátozni.

Látható, hogy a szociális gondoskodás szempontjából a biztosítási típusú rendsze-

⁵³ Hajdú József – Homicskó Árpád Olivér: Bevezetés a társadalombiztosítási jogba. 3. átdolgozott kiadás. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2015. 36. – 37. oldal

⁵⁴ Hajdú József – Homicskó Árpád Olivér: Bevezetés a társadalombiztosítási jogba. 3. átdolgozott kiadás. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2015. 38. oldal

reknek kell dominálniuk ahhoz, hogy magasabb szintű szociális védelemben részesüljön a társadalom nagyobb része. Fontos ugyanakkor, hogy bizonyos esetekben (például az egészségbiztosítás esetén a táppénz, vagy az álláskeresői támogatások körében az álláskeresői járadék) a jogalkotó felülről behatárolta ellátásra jogosultság maximális összegét, ami nem ösztönzi az egyént arra, hogy magasabb jövedelem után fizesse meg a járulékot, hiszen nem érvényesül az a klasszikus társadalombiztosítási elv, hogy jövedelem arányos hozzájárulás fizetés és a korábbi jövedelemmel azonos, vagy közel azonos ellátás a megélhetési zavarhelyzet idejére. További kérdéseket vetnek fel azok a rendszerbe épített szabályok, amelyek eltérve a hagyományos hozzájárulás fizetésen alapuló jogosultságtól, annak is nyújtanak biztosítási típusú ellátásokat, akik egyébként nem teljesítik annak előfeltételeit. A magyar egészségbiztosítási rendszerben ilyen ellátás a diplomások által is igénybe vehető gyermekgondozási díj, valamint a társadalom széles köre részére biztosított természetbeni egészségügyi szolgáltatások. Ezen ellátások igénybevételére a biztosított a Tbj. 5. §-a alapján jogosult, de ő ezért a jövedelme után egészségbiztosítási és munkaerőpiaci járulékot fizet.⁵⁵ Ugyanakkor

⁵⁵ Biztosítási jogviszonyban állók főbb esetkörei a következők:

- a) a munkaviszonyban (ideértve az országgyűlési képviselőt és a nemzetiségi szószólót is), közalkalmazotti, közszolgálati jogviszonyban, kormányzati szolgálati viszonyban, ügyészégi szolgálati jogviszonyban, bírósági jogviszonyban, igazságügyi alkalmazotti szolgálati viszonyban, nevelőszülői foglalkoztatási jogviszonyban, ösztöndíjas foglalkoztatási jogviszonyban, közfoglalkoztatási jogviszonyban álló személy, a Magyar Honvédség, a rendvédelmi szervek, az Országgyűlési Őrség, a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok, a Nemzeti Adó- és Vámhivatal hivatásos állományú tagja, a Független Rendészeti Panasztestület tagja, a Magyar Honvédség szerződéses állományú tagja, a katonai szolgálatot teljesítő önkéntes tartalékos katona (a továbbiakban: munkaviszony), tekintet nélkül arra, hogy foglalkoztatása teljes vagy részmunkaidőben történik,
- b) a szövetkezet tagja, aki a szövetkezet tevékenységében munkaviszony, vállalkozási vagy megbízási jogviszony keretében személyesen közreműködik, kivéve az iskolaszövetkezet nappali rendszerű oktatás keretében, tanulmányokat folytató tanuló, hallgató tagját - 25. életévének betöltéséig a tanulói, hallgatói jogviszonya szünetelésének időtartama alatt is -, és a szociális szövetkezetben tagi munkavégzés keretében munkát végző tagot,
- c) a tanulószerveződés alapján szakképző iskolai tanulmányokat folytató tanuló,
- d) az álláskeresői támogatásban részesülő személy,
- e) a kiegészítő tevékenységet folytatónak nem minősülő egyéni vállalkozó,
- f) a kiegészítő tevékenységet folytatónak nem minősülő társas vállalkozó,
- g) a díjazás ellenében munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony keretében (megbízási szerződés alapján, egyéni vállalkozónak nem minősülő vállalkozási jogviszonyban) személyesen munkát végző személy - a külön törvényben meghatározott közérdekű önkéntes tevékenységet végző személy kivételével - amennyiben az e tevékenységből származó, tárgyhavi járulékalapot képező jövedelme eléri a minimálbér harminc százalékát, illetőleg naptári napokra annak harmincad részét,
- h) az egyházi szolgálati viszonyban álló egyházi személy, kivéve a saját jogú nyugdíjast,
- i) a mezőgazdasági őstermelő, ha a reá irányadó nyugdíjkorhatárig hátralévő idő és a már

a felsőoktatási intézmény nappali tagozatán két lezárt félévvel rendelkező személy enélkül is jogosult lehet a gyermekgondozási díjra, míg az egészségügyi szolgáltatások igénybevételére a biztosítottan túl a Tbj. 16. §-ban felsoroltak is jogosultságot szereznek.⁵⁶ Ezek az esetek ellene hatnak annak, hogy az egyén érdekelt legyen biztosítási

---

megszerzett szolgálati idő együttesen legalább 20 év, kivéve

1. az őstermelői tevékenységet közös igazolvány alapján folytató kiskorú személyt és a gazdálkodó család kiskorú tagját,
2. az egyéb jogcímen - ide nem értve a g) pont és a (2) bekezdés szerint - biztosítottat,
3. a saját jogú nyugdíjast és az özvegyi nyugdíjban részesülő személyt, aki a reá irányadó öregségi nyugdíjkorhatárt betöltötte.

⁵⁶ Csak egészségügyi szolgáltatásra jogosultak, akik nem biztosítottak (nem fizetnek egészség-biztosítási és munkaerőpiaci járulékot:

Tbj. 16. § (1) Egészségügyi szolgáltatásra jogosult - az e törvény szerint biztosított, illetőleg a 13. § szerint egészségügyi szolgáltatásra jogosult személyeken túl - az, aki

- a) csecsemőgondozási díjban, gyermekgondozási díjban, baleseti baleseti járadékban,
- b) a 14. § (3) bekezdése alapján saját jogán nyugdíjban, hozzátartozói nyugellátásban, rehabilitációs járadékban,
- c) mezőgazdasági járadékban (öregségi, munkaképtelenségi, özvegyi járadékban, növelt összegű öregségi, munkaképtelenségi, özvegyi járadékban), megváltozott munkaképességű személyek ellátásában, bányászok egészségkárosodási járadékában, fogyatékosági támogatásban, rokkantsági járadékban, házastársi pótlékban, házastársi jövedelempótlékban,
- d) nemzeti gondozási díjban (pótlékban), hadigondozotti ellátásban,
- e) bányászati keresetkiegészítésben vagy átmeneti bányászjáradékban részesül,
- f) gyermekgondozási segélyben,
- g) egyházi jogi személytől nyugdíjban vagy a Magyar Alkotóművészeti Közalapítvány által folyósított ellátásokról szóló kormányrendelet alapján folyósított öregségi vagy rokkantsági nyugdíjsegélyben (nyugdíjban) részesül,
- h) az aktív korúak ellátására való jogosultság keretében megállapított pénzbeli ellátásban, időskorúak járadékában, ápolási díjban, gyermeknevelési támogatásban részesül,
- i) a köznevelésről szóló törvény hatálya alá tartozó nappali rendszerű iskolai oktatás keretében vagy nappali oktatás munkarendje szerinti köznevelési intézményben, továbbá a nemzeti felsőoktatásról szóló törvény hatálya alá tartozó felsőoktatási intézményben nappali rendszerű oktatás keretében tanulmányokat folytató nagykorú magyar állampolgár, menekült, oltalmazott, valamint az a külföldi állampolgár, aki nemzetközi szerződés vagy az oktatásért felelős miniszter által adományozott ösztöndíj alapján létesített tanulói, hallgatói jogviszonyban áll, továbbá az a szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvény hatálya alá tartozó személy, aki a nemzeti felsőoktatásról szóló törvény hatálya alá tartozó felsőoktatási intézményben nappali rendszerű oktatás keretében államilag támogatott, vagy magyar állami (rész)ösztöndíjjal támogatott képzési formában hallgatói jogviszonyban áll,
- j) megváltozott munkaképességű, illetve egészségkárosodást szenvedett és munkaképesség-változásának mértéke az 50 százalékot, illetve egészségkárosodásának mértéke a 40 százalékot eléri, vagy egészségi állapota 50 százalékos vagy ennél kisebb mértékű, és az illetékes hatóság erre vonatkozó igazolásával rendelkezik,
- k) a reá irányadó nyugdíjkorhatárt betöltötte és jövedelme nem éri el a minimálbér 30 százalékát,

jogviszonyt létesíteni, és minél magasabb jövedelemre tegyen szert, hiszen a jelenlegi magyar társadalombiztosítási-biztosítási rendszer nem ösztönzi erre.

A természetben egészségügyi szolgáltatások esete mutatja azt meg a legjobban, hogy a munkaerőpiacon történő aktív részvétel nem eredményezi azt, hogy az egyén jobb minőségű egészségügyi szolgáltatáshoz jutna hozzá. Hiába fizet a biztosított személy természetbeni egészségügyi járulékot, betegsége esetén a mindenki számára hozzáférhető minőségű egészségügyi szolgáltatást fogja csak megkapni. Álláspontom szerint a jogalkotónak vagy lehetővé kellene tennie a kiskorúak lehetőségét az egészségügyi szolgáltatások tekintetében az azt magának megengedhető polgárai számára - aki ezt követően maguk dönthetnének arról, hogy magánbiztosítás keretében, annak feltételrendszerében vegyék igénybe az egészségügyi szolgáltatásokat -, vagy pedig ténylegesen alanyi, normatív alapon kellene lehetővé tenni az alapszintű egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzájutást. Ebben az esetben pedig a biztosítási jogviszony garantálná azt, hogy az egyén az általa folyamatosan fizetett járulék után ténylegesen megkapná az elvárható egészségügyi szolgáltatást.

Megállapítható, hogy egy jól működő társadalombiztosítási rendszerben az egyén érdekelt lesz az abban való részvételre. Szükséges ehhez azonban az, hogy tisztán látható legyen milyen szolgáltatást kell teljesíteni (hozzájárulás-fizetési, járulék-fizetési kötelezettség) és ez alapján mire is válhat jogosulttá (és jó minőségű ellátást kell kapni azért a pénzért, amit egyébként megfizet ezért kötelező jelleggel). A jogalkotó ugyanis

---

l) kiskorú, magyar állampolgársággal, menekült vagy oltalmazott jogállással és Magyarországon területén lakóhellyel vagy tartózkodási hellyel rendelkezik, továbbá az a nem magyar állampolgárságú kiskorú, aki Magyarország területén lakóhellyel rendelkezik,

m) személyes gondoskodást nyújtó bentlakásos szociális intézményben elhelyezett személy (ide nem értve a külföldi állampolgárt), a gyermekvédelmi rendszerben utógondozási ellátásban részesülő 18-24 éves fiatal felnőtt, továbbá magyar hatóság által a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvény alapján ideiglenes hatállyal elhelyezett vagy nevelésbe vett külföldi kiskorú személy,

n) fogvatartott,

o) a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény 54. §-a alapján szociálisan rászorult,

p) egészségügyi szolgáltatás megszerzése érdekében kötött megállapodás alapján jogosult,

r) a 39. § (2) bekezdése szerint egészségügyi szolgáltatási járulék fizetésére kötelezett,

s)

t) hajléktalan,

u) a korhatár előtti öregségi nyugdíjak megszüntetéséről, a korhatár előtti ellátásról és a szolgálati járandóságról szóló törvény alapján korhatár előtti ellátásban vagy szolgálati járandóságban részesül,

v) az előadó-művészeti szervezetek támogatásáról és sajátos foglalkoztatási szabályairól szóló törvényben meghatározott balett- és balettművészeti életjáradékban részesül,

w) a szociális szövetkezetben tagi munkavégzési jogviszonyban áll, kivéve e jogviszony szünetelésének időtartamát.

kötelezettségként írja elő, hogy a biztosított személy, aki a munkaerőpiac szereplője, fizesse a rendszer fenntartásának, működtetésének költségét, ugyanakkor a részére ez alapján járó társadalombiztosítási szolgáltatást sok esetben mint kedvezményt, állam általi gondoskodást tünteti fel. Sok esetben a társadalombiztosítási ellátás csak egy alapszintű megélhetést tud biztosítani az egyén számára, azért is, mert a kapott ellátások mértéke Magyarországon ma már a legtöbb esetben maximalizálva van, ami jó esetben éri csak el a mindenkori minimálbér (2015-ben 105000 Ft.) összegét, de inkább alatta van, ami komoly életszínvonal csökkentést jelent a munkaerőpiacról megélhetési zavarhelyzete miatt kieső biztosított személy számára.

GLOBALIZÁCIÓ ÉS ETIKA

A SZAKRÁLIS GAZDASÁGETIKÁRÓL TEOLÓGUS SZEMMEL

Kulcsszavak: Ökológiai krízis, fenntarthatóság, a gondolkodás megváltozása, új vallási tényező, spirituális akcióterv

Tagadhatatlan tényként kell számításba vennünk, hogy a környezetünkben, illetve az élővilág egészében lezajló káros folyamatok a második világháború után gyorsultak fel szinte exponenciális mértékben. Érdekes és első ránézésre talán megdöbbentő jelenségként értékelhetjük, hogy az ipari forradalom által előidézett változások hordereje csak meglehetősen lassúsággal tudatosodott a kereszténységben. Ez a lassúság persze nem róható fel kizárólag a keresztény egyházak hibájaként, hiszen számos szaktudomány is csak akkor kezdett eszmélődni e problémával kapcsolatban, amikor a pusztulásnak már igen jól látható jelei voltak világszerte. A kutatások ma már egyértelműen jelzik, hogy gyors cselekvésre van szükség, mivel ha a gazdasági folyamatok a jelen mérték szerint haladnak tovább, akkor a 21. század közepére az emberiségnek nagyon súlyos katasztrófával kell számolnia.

Ugyanakkor az is mind világosabbá válik, hogy a fent említett jelenségek alapvetően nem is annyira gazdasági, mint inkább szociális, számos esetben pedig kifejezetten spirituális eredetűek.

Több kutatás rámutat arra, hogy míg a posztmodern ember számára a fogyasztás egyfelől nézve az életmód meghatározó részévé, mi több, annak középpontjává vált, addig ma már emberek tömegei képtelenek olyan magasabb rendű közösségi eszményre lelni, amely megszabadíthatná őket a fogyasztási hajlandóságot szignifikáns módon stimuláló üresség érzésétől. A válság pedig ebből az aspektusból szemlélve leginkább a gondolkodás szintjén van jelen és innen kiindulva érezteti hatását az élet számos területén, közvetett módon a gazdaság, ezen keresztül pedig természetes környezet, az élővilág szférájában is. Azok az intelmek, melyek szerint a fejlődést nem lehet csakis és kizárólag gazdasági értelemben mérni, ma még mindig igen csekély befolyást gyakorolnak mind a felelős döntéshozókra, mind pedig a közgondolkodás egészére nézve, néhány pozitív példa ellenére is. Márpedig egy idő után ez a roppant kedvezőtlen, sőt károsnak nevezhető folyamat hamar a visszájára fordulhat és a termelőeszközök szintjére sülyeszthetik le az embert, még mielőtt csapást mérne immáron magára az emberi civilizációra. E tendencia valóságával napról napra szembesülhetünk. Elemzések rámutatnak arra, hogy napjainkra a pénz szimbolikus értelemben egy olyan magas

---

⁵⁷ Dr. Tonhaizer Tibor - főiskolai tanár, Adventista Teológiai Főiskola, tonhaizer.tibor@gmail.com

hatásfokú, ámde megállíthatatlannak tűnő „gépezetté” vált, amely a működéséhez szükséges energiát tőlünk nyeri, miközben a részben rá épülő gazdaság – bármennyire is furcsa itt ezt a kifejezést használni – a szakralitás színterére emlékeztető magasságokba emelkedik. A jelen tanulmány a fentiekben vázolt folyamat kibontakozását kívánja végig követni és megkísérli bemutatni a teológia által aktuálisan képviselt, illetve felkínált megoldási lehetőségeket is.

1. A múlt és a jövő határán

A második világháborút követően Földünk, s rajta élővilágunk helyzete jelentős mértékben megváltozott, méghozzá negatív irányban. A környezet pusztulására nézve ugyan már az ókorból is vannak adataink, de ezek nyilván csak lokális jelenségek voltak és távolról sem érintették a bioszféra egészét. A folyamat felgyorsulni látszott az ipari forradalom idején, vagyis a 18-19. század folyamán, ám annak hatásai még mindig messze alulmúlták azt a szintet, hogy akár a kutatók, akár az egyházak érdeklődését komolyabban felkeltsék.

„Csak lassan tudatosodott a keresztyénségben, hogy az ipari forradalom által előidézett változások valójában milyen horderejűek” – írja Reuss András teológusprofesszor.⁵⁸ Ez a lassúság persze nem róható fel a keresztyén egyházak bűnéül, hiszen maga a tudomány is csak lassan kezdett eszmélni, akkor, amikor a pusztulásnak már igen jól látható jelei voltak világszerte. Tudvalevő, hogy a vészharangot először a neves tudósokból álló Római Klub kongatta meg 1972-ben „A növekedés határai” című jelentésével⁵⁹. Ekkor merült fel komolyabban a zérus növekedés lehetősége (Zero Economic Growth) a túlnépesedés kihatásainak, a természeti erőforrások gyors csökkenésének, az ipari termelés aránytalan növekedésének, valamint a környezeti ártalmak veszélyeinek hátterén. A kutatók jelentésükben világossá tették, hogy gyors cselekvésekre van szükség, mivel, ha a folyamatok a jelen mérték szerint haladnak tovább, akkor a 21. század közepére az emberiségnek nagyon súlyos katasztrófával kell számolnia.

2. Az ökológiai krízis jelenléte napjainkban

A környezet szennyezése persze több tényező, s jó néhány területet érint. A talaj, a levegő és a vizek elszennyeződését egyaránt magában foglalja. Ezek közül a talaj szennyeződését a legnehezebb mérni, illetve ellenőrizni, ami nem jelenti azt, hogy ezzel a szférával ne kellene komolyan számolnunk. A szennyvíztisztítókba kikerülő iszap, az ipari és háztartási hulladék jelentős része ugyanis éppúgy ide jut, mint ahogyan a mezőgazdaságban rendszeresített számos növényvédő szer lebomlásra váró maradványa is. A lebomlási idő roppant változó, hiszen egyes növényvédő szereknél ez mindössze

⁵⁸ Reuss András: A keresztyén szociáletika és a szociális kérdés, In: Lipp László (szerk.): „Ember és vallás”, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, Bp. 1993. 297. o.

⁵⁹ Meadows, D.L.: The Limits to Growth, Universe Books, New York, 1972.

néhány napot, vagy hetet vesz igénybe, míg másoknál évekre, évtizedekre rúghat. Különbösen veszélyesek a sajnos széles körben használt foszfor- és nitrát tartalmú műtrágyák, melyek hosszú távon a talaj szerkezetét és tulajdonságait is képesek megváltoztatni.

A vizek szennyeződése ugyanakkor szoros összefüggést mutat a talaj elszennyeződéssel, hiszen a fent említett és még le nem bomlott kémiai anyagok, főleg az esővíz segítségével könnyen belemosódnak a természetes vizekbe. Mindezt tetézi az emberi létfenntartás során keletkezett szennyvíz, melynek eredményeként egyre több folyóban, tóban mutatható ki állománypusztulás. Egy-egy katasztrófa idején a pusztulás mértéke átmenetileg akár a 100 %-ot is elérheti, s ilyenkor megint csak hosszú évekre, illetve évtizedekre telik mindent visszaállítani az eredetijére. Számos külföldi és belföldi példa igazolja e gondolatok időszerűségét és súlyosságát. Két nagy európai folyót – a Rajnát és a Temzét – korábban már „halottnak” nyilvánítottak, mígnem néhány év leforgását követően kitaró munka következtében sikerült e vizekbe visszatelepíteni a halakat, minek révén „*a helyzet lényegesen javult*”.⁶⁰

Azt sem szabad viszont számításán kívül hagynunk, hogy ezek a katasztrófák alapjában véve csak ritkán lokálisak, hiszen a folyókon keresztül a szennyeződések félelmetes gyorsasággal érik el a világtengereket. S akkor még nem is szóltunk a tengereken és óceánokon bekövetkezett balesetekről, a tankhajók sérülései révén előálló olajkatasztrófákról.

Természetesen nem titok, hogy Földünk légköre semmivel nincs jobb helyzetben, mint a talaj és az élővizeink. Az ipar káros anyag kibocsátása minden józan mértéken felüli, melyen egyelőre vajmi keveset segítenek az egyes államok által aláírt környezetpolitikai vállalások, főként akkor, ha a legnagyobb környezetszennyező államok, vagy azok közül néhány kibújnak a ratifikálás alól.⁶¹ Nagy gondot jelentenek a foszszilis tüzelőanyagok, hiszen a levegő szén-dioxid szintjének megemelkedése felelős az üvegházhatás kialakulásáért, míg a kén- és nitrogén-dioxidok okozzák azokat a savas esőket, amelyek szinte felmérhetetlen módon károsítják bolygónk növényvilágát.

Jól ismertek azok a fentiekből adódó következmények, amelyeket a saját egészségi állapotunk - főként az immunrendszerünk - folyamatos romlása mellett nap, mint nap közvetlenül megtapaszthatunk életünk során környezetünk változásaiban is. A brit kormány egykori tudományos főtanácsadója, David A. King azonban éppen ezzel kapcsolatban néhány évvel ezelőtt már egy olyan bejelentést tett, mellyel akkor ugyan sokakat megdöbbenített, de napjainkra aktualizálva ily módon kellő nyomatékot is adott a szóban forgó problémának. King leszögezte, hogy az éghajlatváltozás még az olyannyira rettegett terrorizmusnál is jobban fenyegeti világunkat: „*Az éghajlatváltozás*

⁶⁰ Bolyki János: Teremtésvédelem, Kálvin, Bp. 1999. 50.o.

⁶¹ Lásd pl. legutóbb a Kiotói jegyzőkönyv aláírását, mely dokumentum igen hosszas vajúdás révén lépett csak hatályba 2005. februárban, de végül az Amerikai Egyesült Államok nem ratifikálta. Az iparilag fejlett államok egyébként azt vállalták a szerződésben, hogy 2008-2012 között az 1990-es szinthez képest átlagosan mintegy 5,2 % - kal csökkentik az üvegházhatást okozó gázkibocsátásukat.

*a legsúlyosabb probléma, amivel napjainkban szembe kell néznünk – még a terrorizmusnál is komolyabb fenyegetést jelent.”*⁶²

Az éghajlatváltozásért leginkább az üvegházhatás tehető felelőssé, aminek háttérben masszívan jelen van a levegő szennyezése, s főként a szén-dioxid kibocsátás elképesztő mértéke.⁶³ Az elmúlt két évszázadban a Föld légkörében kimutatható szén-dioxid gáz mennyisége folyamatosan növekszik, s néhány évtizede már ezzel arányosan növekedett a bolygó átlaghőmérséklete is. A globális éghajlatváltozás, vagy pontosabban szólva bolygónk éghajlati rendszerének hanyatlása áll az olyan, szinte naponta tapasztalható természeti jelenségek háttérben, mint a szélviharok és az árvizek, valamint a pusztító szárazság, az erdőtüzek, és a jégtakaró méretének rohamos csökkenése.⁶⁴ A neves magyar geológus, Juhász Árpád mindezekkel összefüggésben rámutat egy roppant fontos tényezőre, nevezetesen arra, hogy a természet változásainak hatása alól maga az ember sem vonhatja ki magát, aki ráadásul még okozója is a nevezett katasztrófáknak: *„A Föld veszélyzónáiban, ahol a földrengések, árvizek, szélviharok a leggyakrabban pusztítanak, többnyire nagy a népsűrűség is. A veszélyzónákban háromszáz település nőtt nagyvárossá, mintha az emberek nem tisztelnék a természet erőit.”*⁶⁵

A kutatások, a mindennapi híradások, valamint a saját tapasztalataink fényében is tagadhatatlan, hogy e természeti jelenségek gyakorisága és ereje fokozott intenzitást mutat, ráadásul ezek mindegyike közvetlen módon befolyásolja mind az egyén, mind pedig a társadalmak életlehetőségeit. Godwin professzor helyzetértékelése szerint:

*„Az elmúlt harminc év során számos, példátlanul extrém időjárási és éghajlati esemény, úgy, mint árvíz, trópusi ciklon és aszály volt a világ különböző részein. Globálisan a hidrometeorológiai katasztrófák száma az elmúlt tíz évben megduplázódott. Az ismétlődő aszályok több mint 1,2 milliárd ember életét komolyan veszélyeztetik, hiszen megélhetésük kizárólag a föld termőképességétől függ.”*⁶⁶

⁶² Takács - Sánta András (szerk.): Éghajlatváltozás a világban és Magyarországon, Alinea, Bp. 2005. 9. o. A Klímaváltozás Kormányközi Bizottságának (IPCC) kutatói lényegében ugyanezt a problémát feszegetik, amikor egyértelműen a világ közvéleménye elé tárják azon álláspontjukat, miszerint az emberi beavatkozás jelei a globális klímán ma már letagadhatatlanok. Vö. www.ipcc.ch

⁶³ Az üvegházhatás háttérben egészen pontosan az a jelenség áll, miszerint a szén-dioxid gáz elnyeli a napsugárzás hosszúhullámú spektrumát, s így a folyamatosan növekvő gázmennyiség értelemszerűen idézi elő a légkör lassú felmelegedését. A Nap hőenergiája ez által ugyanúgy csapdába kerül, mint az üvegházak esetében, amikor is az üveg a napfényt ugyan átengedi, de a felfelé szálló meleg levegő távozását már meggátolja.

⁶⁴ Lester R. Brown: Climate change has world skating on thin ice. In: Élet és Tudomány, 2000, 45. A kutató kitér arra, hogy Grönland jegének tömege az elmúlt négy évtizedben mintegy megfeleződött.

⁶⁵ Juhász Árpád: Katasztrófák évtizede, Medicina, Bp. 1992. 5.o.

⁶⁶ Éghajlatunk jövője, 2003. Godwin O.P. professzornak, a WMO főtitkárának üzenete, forrás: <http://.met.hu>

3. A gondolkodás válsága – A gazdaság, mint új „vallási” tényező

Konrad Lorenz ugyanakkor szemléletesen utal arra, hogy a bajok egyik fő forrása a környezetpusztítás mellett magának a kultúrának a hanyatlása, mely sajnálatos módon összefügg a társadalom, sőt az individuum értékrendjének metamorfózisával.

„Ez idő szerint az emberiség kilátásai a jövőre nézve rendkívül borúsak. Felettébb valószínű, hogy nukleáris fegyvereit önmaga ellen fordítva gyors, de legkevésbé sem fájdalommentes öngyilkosságot követ majd el. S még ha ez nem történnék is meg, lassú halál fenyegeti, mert megmérgezi, mellel pedig megsemmisíti környezetét, amelyben és amelyből él. Még ha idejekorán megálljt parancsolna is vak és hihetetlenül ostoba ténykedésének, ki van téve annak a veszélynek, hogy fokozatosan elsorvadnak mindazon tulajdonságai, amelyek emberi voltát alkotják. Számos gondolkodó felismerte ezt és jó néhány könyv tartalmazza azt a felismerést, hogy a környezetpusztítás és a kultúra hanyatlása kéz a kézben járnak.”⁶⁷

Társadalmi problémákról lévén szó először is mindenképpen ki kell emelnünk a népességgrobbanás kérdését. Noha ésszerű termelés és elosztás, valamint környezettudatos életmód mellett a Föld a mainál minden valószínűség szerint lényegesen több lakó eltartására is képes volna, kétségtelen tény, hogy bolygónk népessége dinamikus mértékben növekszik.⁶⁸ Nagy problémát jelent viszont az aránytalanság, hiszen a születések száma nem a vagyonosabb, hanem a fejlődő országokban számít ugrásszerűnek, vagyis azokban a térségekben, ahol általános az éhezés, a nyomor és az egészségügyi ellátatlanság. Míg Európában immáron évtizedek óta a népesség folyamatos csökkenésével kell szembesülnünk, addig Ázsia – s főként a Távol-Kelet – valamint Afrika lakossága gyorsuló ütemben növekszik.

Környezetvédelmi és egészségügyi szempontból, - hogy a mentális tényezőkre már ne is utaljunk - persze az sem szerencsés, hogy a nagy népességű országok jó részében hatalmas agglomerációk jöttek létre. Az ezredforduló küszöbén a világon már mintegy 16 metropolisz népessége haladta meg a 10 millió főt,⁶⁹ ami hatalmas embertömeg koncentrációját jelenti viszonylag kis területen. Elképzelni is nehéz, hogy e városok energiafogyasztása, valamint szennyezőanyag kibocsátása együttesen mekkora méreteket ölthet, hiszen ez utóbbival kapcsolatban legfeljebb megint csak becslések, mintsem konkrét szám adatok állnak a rendelkezésünkre.

Érdekes megfigyelnünk, hogy Victor Lebow piacelemző már a 20. század közepén igen jól látta a gazdaság és a második világháború után globális méretekben kibonta-

⁶⁷ Idézi: KissFerenc: Fenntartható fejlődés, Forrás: www.nyf.hu/others/kornyeztud/meguujulo/Fenntarthato.

⁶⁸ Az ENSZ 2001-ben napvilágot látott becslése szerint a 21. század első negyedének végére legalább 2 milliárd fős gyarapodással kell számolnunk, míg az évszázad közepére (2050) a Föld lakóinak száma várhatóan 9,3 milliárdra fog növekedni. Forrás: www.pipacs.hu

⁶⁹ Élet és Tudomány, 2001/19. Egyes becslések szerint ez a szám néhány évtizeden belül megduplázódik.

kozó új fogyasztói szemléletmód ok-okozati összefüggéseit: „*Hatalmas termelékenységgű gazdaságunk megköveteli, hogy a fogyasztást életmódunkká tegyük... Arra van szükségünk, hogy egyre nagyobb iramban fogyasszuk, pusztítsuk, nyűjük, helyettesítsük és selejtezzük a dolgokat.*”⁷⁰

Nos, ez a felsorolás mindennél beszédesebben mondja el a posztmodern ember életfilozófiáját. Nem véletlenül írnak egyre többen úgy erről a jelenségről, mint magának az embernek a válságáról. A különféle szociológiai kutatások rendre rámutatnak, hogy az ember boldogságához csupán annyiban szükségesek az anyagiak, amennyiben azok fedezik a létfenntartást, vagy esetleg valamivel többet. Azon a ponton túl, amikor az embernek már van mit ennie és innia, valamint biztosítva van számára a lakhatás, nem annyira a vagyon megléte okoz boldogságot, hanem sokkal inkább a szellemi értékek és az emberi kapcsolatok. Sajnálatos az a jelenség is, melyre Umberto Eco az alábbi idézetben utal, hiszen jól látható ebből, hogy a 20. század második felében már ténylegesen maga az emberi gondolkodás jutott válságba:

„*Tagadhatatlan, hogy az 1960-as években született nemzedék mély válságot él át. Sok olyan harminc-negyven éves embert ismerek, aki az összeomlás szélén áll. Nem találnak olyan tevékenységet, amely értelmet adhatna az életüknek, nem lelnek magasabb rendű közösségi eszményre, amely megszabadíthatná őket az üresség érzésétől. Rettentő ez a válság.*”⁷¹

Os Guinness szerint is korunkra nézve abszolút jellemző módon már csak normák, hitek, stílusok, és kultúrák sokfélesége van jelen, egyetemes igazságosságról nem beszélhetünk, miközben nem tudjuk magunkat kivonni az érdekek és érdekcsoportok soha meg nem szűnő versenyé alól.⁷²

E tendenciával szemben mennyire ide kívánczik II. János Pál pápa egyik enciklikájának megjegyzése, miszerint „*a fejlődést nem lehet kizárólag gazdasági értelemben venni, hanem a teljes embert kell szem előtt tartani.*”⁷³

Az egészséges gondolkodású társadalmat pedig ilyen teljes embereknek kellene alkotniuk. A társadalom betegsége ugyanis jórészt az azt alkotó egyének lelki és fizikai betegségeiből, problémáiból, feszültségeiből származtatható. A növekvő szegénység, a tartós és tömegeket érintő munkanélküliség, az alacsony szintű gyermekvállalás és a terhesség-megszakítások magas száma, a hajléktalanos számának növekedése, az éhínség, az egészségügyi ellátás romlása, a depresszió és a legkülönbözőbb szomatikus betegségek számának növekedése, valamint a közbiztonság romlása ma már sajnos mind világjelenségnek tekinthetők. Érdekes lehet megfigyelnünk, hogy míg a neves szociológus, Ulrich Beck az 1980-as évek közepén az un. kockázattársadalomról (Risikogesellschaft) írta meg világhírű könyvét (1986), addig nem sokkal az ezredforduló

⁷⁰ A világ helyzete, 2004. 129. o.

⁷¹ Stephen Jay Gould (szerk.): Beszélgetések az idők végezetéről, Európa, Bp. 1999. 269.o.

⁷² Idézi: Alister Mc Grath: Az ateizmus alkonya, Szent István Társulat, Bp. 2008. 207.o.

⁷³ II. János Pál: Centesimus Annus kezdetű enciklikája, SZIT, Bp. 1991. Forrás: <http://uj.katolikus.hu/nyomtat-konyvtar.php?h=86>

előtt már „Világkockázat társadalom” (World Risk Society) címen jelent meg új, továbbfejlesztett műve, ráadásul mintegy tíz nyelven (1999).

Beck művéből világossá válik, hogy az új típusú modern társadalom kialakulásában jelentős szerepet játszik a „kozropolita szemléletmód”, s ebből kifolyólag a bajok orvoslásában is csak egy „kozropolita reálpolitika” következetes megvalósítása vezethet eredményre.⁷⁴ Beck szerint a probléma hátterébe ott áll az elmúlt évtizedek meredek individualizációs folyamata és a társadalmi kötelékek meglazulása. A szekularizáció révén sokan elvesztették vallásukat, míg az urbanizáció felgyorsult, az életstílusok pedig pluralizálódtak. A faluközösségek életritmusának megváltozásával hitek, normák, gyökerek vesztek el. Az emberi személyiség így egyre jobban rákényszerül arra, hogy a saját életét, annak esélyeivel és kockázataival együtt önmaga formázza meg a „reflexív modernizáció” adta keretekben.

A társadalom gondolkodásának megváltozása, az önzés és a mindenkinek felett való meggazdagodás mítosza értelemszerűen változtatja meg a gazdaság paramétereit is. A profit hajszolása ma mindennél fontosabbnak tűnik, így nagyon találó Czakó Gábor megfogalmazása, miszerint korunk kétségtelenül „gazdaságkor”, melyben az ember a termelőeszközök szintjére silányul.⁷⁵ Érdekes megfigyelnünk, hogy míg a 20. század közepén széles tömegek tudatában a faj, vagy éppen az osztálymítosz játszotta a vezető szerepet, addig az évszázad végére a helyzet alaposan megváltozott és a gazdaság került a középpontba. Ez olyannyira így van, hogy Papp Sándor helyzetelemzése már a gazdaság szakrális tényezővé való felértékelődését vetíti előre.

„A gazdaság több tekintetben szakralizálódott, egy – egy gazdasági akciót, pénzügyi manővert, technológiai tökéletesítést, a tőzsdeindex rezdülését csaknem áhítatos hit és figyelem kíséri. Ha valamire ma azt mondják, hogy gazdaságtalan, az lesújtóbb vélemény, mintha valakiről azt állítanák, hogy csúnya, vagy erkölcstelen, ami egyértelműen utal az etikai és esztétikai értékek másodlagos voltára.”⁷⁶

Korten szavaival élve a pénzhajszolás ördögi körébe kerültünk, holott tudomásul kellene vennünk, hogy *„a pénz az energiát tőlünk szerzi, az ő energiája pedig a mi energiánk. A pénztől várjuk, hogy létfenntartási szükségletünk kielégítésén túl megadja a kézzel nem fogható javakat, miközben megfelelkezünk arról az egyszerű igazságról, hogy a valódi dolgoknak csak a hamisítványai vásárolhatóak meg pénzért.”⁷⁷* Ráadásul ez egy olyan véget nem érő játszma, mely a növekvő elidegenedés lefelé tartó spirálját működteti.

⁷⁴ Ulrich Beck: Világkockázat-társadalom, Az elveszett biztonság nyomában, Belvedere, Szeged, 2008. 33.o.

⁷⁵ Czakó Gábor: Mi a helyzet? – Gazdaságkor titkai, IGEN Egyesület, Bp. 1995. 18.o.

⁷⁶ Papp Sándor: Környezet és jövőkép. In: Természet Világa, 131. évf. 5.sz. 2000. május. Erre utal a New York Times egyik újságírója is, aki szerint a zabolátlan fogyasztás által vezérelt, véget nem érő gazdasági növekedés korunk vallásának rangjára emelkedett. Lásd: Edward Rothstein: A World of Buy, Buy, Buy, from A to Z, New York Times, 19 July 2003. Idézi: A világ helyzete, 2004. 128.o.

⁷⁷ David C Korten: Tökés társaságok viláгурalma, Kapu Alapítvány, Bp. 1996. 323-324.o.

4. A megoldás spirituális háttere? – AGAPE

A számtalan csatornán keresztül manipulált embertömegek számára mindebből látszólag már alig van kiszállási lehetőség, melynek hátterében ott áll a Lebow által feltárt, s korábban bemutatott fogyasztási hajsza. A fogyasztás ütemének gyorsításában az egyik oldalról nézve hatalmas szerepet játszanak a multinacionális cégek reklámjai, míg a másik oldalról ehhez nyújtanak asszisztenciát a bankhálózatok, illetve pénzüzetek, melyek néhány évvel ezelőtt még készségesen adták lakossági hiteleiket szinte bárkinek bármilyen célra minimális fedezet, avagy garancia mellett. Ma már nagyon jól láthatók e rendszer hiányosságai és hibái, melyek napjainkig sem kihevert globális pénzügyi és gazdasági válságot idéztek elő.

Jelen tanulmányunkban – miként tanulmányunk címében is jeleztük - csak az Egyházak Világtanácsának (EVT), vagyis az ökumenikus mozgalomhoz tartozó egyházak közös álláspontját tesszük rövid elemzés tárgyává, tudván azt, természetesen, hogy a kereszténységen belül nem minden felekezet képviseli a megoldás tekintetében ugyanezt az álláspontot. Vannak olyan egyházak, amelyek teljesen elutasító álláspontra helyezkednek a világtanács által e tekintetben megfogalmazott irányelvekkel kapcsolatban és léteznek olyanok is, amelyek bizonyos részleteiben elfogadhatónak tartják ugyan az EVT cselekvési terveit, de eszkatológiájuk és sajátos történelemszemléletük hátterén nem várnak döntő áttörést az előirányzott lépésektől.⁷⁸

Az Egyházak Világtanácsa 1998-as hararei nagygyűlésén az eddigiek szerves folytatásaként fogalmazta meg alapkérdését, mely mintegy mottóként lebegett a résztvevők szemei előtt: „Hogyan éljük meg a hitünket a globalizáció kontextusában?” Nyilvánvaló volt tehát, hogy ezzel a világjelenséggel valamilyen módon együtt kell élni – hiszen a realitások ezt mutatják – de amennyire lehet változtatni kell rajta, s e változtatás alapja elsődlegesen erkölcsi-lelki természetű lehet. Ebből az aspektusból kiindulva néhány esztendővel az ezredforduló után egy 38 főből álló, tehát viszonylag szűk körű, egyházakból és a kapcsolódó szervezetekből kiválasztott ökumenikus csoport gyűlt össze Genfben (2004) annak érdekében, hogy egy dokumentumot állítsanak össze a 2006-ban megrendezésre kerülő újabb EVT nagygyűlésre. A teológiai keret igen találó módon az agape fogalmára épült, mely Isten bőséges kegyelemét és szeretetét hivatott kifejezni a Bibliában. Tervszerű áthallás mutatkozott meg abban, hogy maga

---

⁷⁸ A Hetednap Adventista Egyház átérzi annak súlyát és felelősségét, hogy tagjait a környezet fokozott védelmére tanítsa és motiválja. Komoly értéket lát a teremtet világban, melyet a Szentírás eszmeisége és iránymutatása alapján védenie és óvnia kell. Nem hiszi ugyanakkor, hogy ezt a szerepét a különféle hatalmon levő politikai erőkre gyakorolt nyomással, befolyással, vagy azok kifejezett támogatásával tölthetné be. Noha az őrzés és a gondoskodás mindannyiunk erkölcsi kötelessége, a világban zajló folyamatok alapvetően Isten szerető gondviselése alatt állnak, akinek mindenre – így a mi világunk sorsára nézve is - örök időktől lefektetett terve van.

a dokumentum is a következő címet kapja: Alternative Globalization Addressing Peoples and Earth (AGAPE), vagyis Alternatív globalizáció a népekért és a Földért.⁷⁹ Ez értelemszerűen utal arra, hogy az EVT koncepciója szerint az isteni agape szeretet mindennek az alfája és ómegája. Változások csak akkor történhetnek a világban, ha ez a fajta szeretet hatja, avagy hatná át a társadalmakat.⁸⁰ Ugyanakkor kiemelt hangsúlyt kapott az a tézis is, miszerint nem elég eszmei álláspontokat megfogalmazni, hiszen már régen elérkezett a cselekvés ideje. Az egyházak figyelmét nyomtatékosan fel kell hívni arra, hogy változást létrehozó közösségekké váljanak. Ehhez azonban fokozott mértékben szükség lehet más vallások és kultúrák segítségére:

„Pál apostol üzenete a mai hatalmakkal és struktúrákkal szembenézve az, hogy lehetséges egy másféle világ. A keresztény tradíció más vallások, és kultúrák bölcsességével karöltve hozzájárulhat egy igazságos kapcsolatokon alapuló élet verziójához, amely Isten lelke által valósul meg, és képes alternatív megoldásokra irányuló inspiráló elképzeléseket felkínálni.”⁸¹

Társadalmi oldaláról nézve a fő célkitűzés a szereteten alapuló agape-társadalom megteremtése volna, melyben egyértelműen az egyházak felelőssége mutatkozik meg. Ezek ugyanis nem vállalhatnak bűnrészességet a világot jelenleg uraló igazságtalanságban, valamint az élet kizsákmányolásában, hiszen ha ezt tennék, akkor az evangélium hirdetése és a szentségek kiszolgáltatásának szolgálata is erejét vesztené.⁸² Az egyházak evangéliumi elhívása éppen abban áll, hogy közvetítsék Isten hívását, mely felszólít a bűntől és a haláltól való elfordulásra.⁸³ A gazdaságban ugyanakkor hatalmas problémát jelent az ún. pezsgőspohár - effektus, mivel tarthatatlan állapot az, hogy a világon megtermelt javak 83%-a felett a népesség alig egyötöde rendelkezzen, miközben az emberiség közel kétharmadának összességében 6 % jut.⁸⁴ A gazdasági növekedés nem

⁷⁹ Gömböcz Elvira (szerk.): Alternatív globalizáció a népekért és a Földért, Luther, Bp. 2008. 12.o.

⁸⁰ Az antik görög nyelv és bölcsélet természetesen igen árnyalt a szeretet kifejezésében. Ismeri az erosz fogalmát, melyet az érzéki, ösztönös szeretetre használ, a sztorgét, ami egyfajta gyöngédségben kifejezésre jutó szeretet, a magasabb rendű philíát, mint az odaadó baráti, vagy még inkább testvéri szeretet leírására használatos fogalmat, de az önérdektől mentes, önfeláldozó agapét, vagyis isteni szeretetet semmi nem szárnyalhatja túl.

⁸¹ Gömböcz Elvira (szerk.): Uo. 23.o. A dokumentum néhány konkrét példát is megemlít arra vonatkozóan, hogy más vallások milyen szempontból adhatnak példát a közös cselekvés terén. Ilyen például a taoizmus gazdaság értelmezése a víz szimbólumán keresztül, az iszlám törvénykezés és bankrendszer, amely tiltja az igazságtalan mértékű kamatok szedését, vagy a katolikus gyökerű Focolare – mozgalom a maga lelkiességével, mely ma már más keresztény felekezetek körében is igen népszerű (102.o.)

⁸² Érdemes hozzátennünk ehhez, hogy e két tényező egykor a Szentlélek támogatásával a reformáció üzenetének és gyors terjedésének hajtómotorjai voltak. Komoly jelentősége van tehát annak, ha éppen ezek sérülnek érdektelenség vagy jobb esetben a bátortalan és határozatlan kiállás okán.

⁸³ Gömböcz Elvira (szerk.): Uo. 25.o.

⁸⁴ Uo. 32.o.

minden, és a piac által jelenleg vezérelt növekedés nem csak a számítások, de a konkrét tapasztalatok alapján is összeegyeztethetetlen az igazságosság és a gondoskodó gazdaság elvével.⁸⁵ Hasznos volna hallgatni az Őszövetségre, amely a nyugalom napjának, a szombatévnek és a jubileumi esztendőnek egyszerű, de igen praktikus példájával korunkra nézve is követendő és követhető mintát ad. A Földnek igenis szüksége van a regenerálódásra, miként a növény-és állatvilágnak, valamint az embernek is. Az agapé gazdaságának lényege az osztozás és a szolidaritás. Létjogosultsága a jövőben kizárólag az igazságos kereskedelemnek lehet, mert a jelenlegi egyenlőtlenségek már magának az életnek a lehetőségeit aknázzák alá, illetve lehetetlenítik el. Az igazságosság hiányát nevezhetjük meg leginkább a világon általánosnak mondható szegénység fő okaként.⁸⁶ Szükség van a globális pénzügyi rendszer átalakítására is, hiszen tarthatatlan az a neoliberális szemlélet, amely a multinacionális nagyvállalatokat csökkentett adók kivetésével hozza előnyös helyzetbe, miközben a helyi kereskedelem és az ezeken alapuló munkalehetőségek lényegében elsorvadnak, majd meg is szűnnek.

Érdekes, hogy a leirat talán minden korábbinál radikálisabb megfogalmazást tesz arra nézve, hogy a szükséges változtatásokat nem csak, hogy az egyházaknak kell sürgetniük, de „a rendszer átalakításának” elégtelen kimenetele esetén akár az engedetlenség támogatásáig is el lehet menni:

„Az egyházaknak a rendszert magát kell megcélozni. Ama elhívásunknak megfelelően, mely szerint a szegények iránt igazságosnak kell lennünk, helyezzünk kevesebb hangsúlyt a reformra és a korlátozásokra, és ehelyett törekedjünk a rendszer átalakítására. Ne szégyelljük a népi kezdeményezésű kampányokkal vállalt szolidaritást sem, beleértve a kollektív engedetlenség támogatását is.”⁸⁷

A társadalmaknak be kell látniuk, hogy mind Északon, mind pedig Délen a gazdagok felelősek a visszaélések túlnyomó részéért. Ezen rétegek érdekvilága, s ebből kifolyóan a világszemlélete csak kevés eséllyel fog megváltozni belátható időn belül, holott az ő kezükben van nem csak a gazdaság, de sokszor a politikai döntéshozás is. Így tehát máshonnan kell megközelíteni a problémát, s ha jobb esély nem kínálkozik, akkor nem szabad megrettenni a legmagasabb vezetői szinteket érintő változtatásoktól sem. A dokumentum világosan fogalmaz ebben a kérdésben:

„Elnyomják, fejlődésellenesnek és kormányellenesnek bélyegzik az embereknek az erőforrások feletti rendelkezési jogukért folytatott küzdelmét. A formális demokrácia kevesnek bizonyul ahhoz, hogy megvédje az emberek érdekeit a globalizáció korában. Meg kell újítani az emberek közvetlen döntéshozatali jogát az életüket érintő kérdésekben.”⁸⁸

⁸⁵ Uo. 36.o.

⁸⁶ Mshana, Rogate R.: Understanding the Links Between Wealth and Poverty, Lutheran World Information. 2007/8. 7.o.

⁸⁷ Gömböcz Elvira (szerk.): im. 84.o.

⁸⁸ Uo. 92. o. Érdekes megfigyelnünk, hogy ezek a korábbiakhoz képest radikálisnak tűnő elvek visszavezetnek bennünket egy olyan korszakba, amely valahol szintén egy hosszú ideig regnáló

Ma már a gazdasági és a politikai ügyeket nem lehet egymástól szétválasztani, de a dokumentumok megfogalmazásai szerint szükséges, hogy az egyházak is egy véleményen legyenek és egyként lépjenek fel ebben a kérdésben biztos iránymutatást adva a megkerülhetetlen változtatásokra nézve.

A braziliai Port Alegre-ben 2006-ban sor került az EVT 9. Nagygyűlésre, ahol igen komoly segítséget jelentett az ezt megelőző év őszére végleges formában előkészített dokumentum, hiszen jelentős mértékben felgyorsította a megbeszélések menetét. A téma feldolgozása után végül meg is született egy nyilatkozat, mely szintén az AGAPE címet kapta. A nyilatkozat a szeretetre való felhívással kezdődik, de rögtön leszögezi, hogy most már végleg eljött a cselekvés ideje. Kéri Isten segítségét, hogy kegyelméből változtassa meg ezt a világot, míg a résztvevő egyházak elkötelezték magukat arra, hogy változásokat kezdeményeznek a szegénység megszüntetése, a kereskedelem és pénzügyek, valamint a munkaviszonyok igazságosabbá tétele és az ökológiai problémák hatékony megoldása terén.⁸⁹

Láthatjuk tehát, hogy világunk nagy protestáns egyházai között egyetértés van abban a tekintetben, miszerint a Földön jelenleg zajló folyamatok nem működhetnek úgy tovább, ahogyan ezeket az elmúlt években, évtizedekben tapasztaltuk, hiszen ez az út a biztos pusztulásba vezet. A találkozók és nyilatkozatok fényében világosan kirajzolódik, hogy a többségi álláspont szerint kizárólag közös erővel, az ökumené jegyében lehet pozitív változásokat elérni, egy minél szélesebb körű – társadalmi, egyházi, sőt egyéni - összefogás égíse alatt. Ezért írja Béres Tamás, hogy *„a teremtett világ állapotának rongálása már nem állítható meg máshogy, csak egy teremtménytársait életben tudni akaró, közös szemlélet következetes, világméretű megélésével.”*⁹⁰

Az ökumené szemszögéből nézve az EVT tagegyházaknak ebben a folyamatban igen jelentős szerepük van, hiszen önértelmezésük szerint képesek lehetnek alternatívát nyújtani a neoliberális gazdaságpolitikával, illetve a mindent behálózó globalizációval szemben. A gazdaságetika és a spiritualitás sokkal szervezettebben függenek össze annál, mint ahogyan arról az emberiség valaha is gondolkodott.⁹¹

---

rendszer felett kívánta megkongatni a lélekharangot. Felfedezhetjük bennük – még ha kissé burkolt, avagy látens módon is – az angol Locke, illetve a francia Rousseau gondolatait, akik szilárdan hitték, hogy alapvető változtatások végrehajtására csak egy új nómenklatúra képes, hiszen a régi állapotok – lásd középkor – foltozgatása nem oldott volna meg semmit. A 21. században úgy tűnik, hogy a posztmodern gondolkodás és a neoliberális gazdaságpolitika felett járt el az idő.

⁸⁹ Lásd erről Uo. 137-145.o.

⁹⁰ Béres Tamás: Természeti környezet és kereszténység, In: Szabó Lajos (szerk.): Ablaknyitás, Luther, Bp. 2004. 284.o.

⁹¹ Lásd erről: Sallie Mc Fague: Life Aboundant, Augsburg Fortress, Minneapolis, 2001. A szerző művében kiemelten hangsúlyozza, hogy a fogyasztói kultúra komoly problémát jelent, ám a vallás fő feladata éppen abban áll, hogy ezen változtasson. Erősen hisz abban, hogy a ma még nem teljesen felfedezett spiritualitásnak - s különösen a Krisztus követésnek - jelentős átfarmoló ereje van a gazdasági és ökoszociális problémák megoldása tekintetében.

Az agape célkitűzés, mely a hararei nagygyűlés utáni majd egy évtized közös egyházi gondolkodását és válságtanácskozásait hivatott képviselni – s amelynek vezérelveit jelenleg is számos egyház tartja napirendjén – egy olyan gyógyítási folyamat lehetőségeivel számol, aminek megvalósításához fontosak ugyan, de önmagukban mégsem elegendők az egyházak. Eszmeileg iránymutatást adnak, tagjaik által pedig igyekeznek be is mutatni az alternatívát, de számítanak a politika és a gazdaság vezetőire is a velük való mind hatékonyabb együttműködést szorgalmazva. Nagyon fontos szempontként értékelik, hogy az ezredfordulótól számítva mind nagyobb hangsúly kerül a cselekvésre és ezzel összefüggésben az alternatív globalizáció megvalósításának célkitűzéseit szem előtt tartva a konkrét lépések kidolgozására, ámde a nemzetek és a Föld valós érdekeit előtérbe helyező agapé szeretet jegyében. Ez pedig még abban az esetben is így van, ha a megvalósítás sokszor akadályokba ütközik. A fenti álláspontok tükrében mintegy új elemként kitetszik, hogy adott esetben a jó ügy, s az élhető élet diadalra való juttatása érdekében – a spiritualitás elsődlegességének kiemelt hangsúlyozása mellett – szükség lehet bizonyos radikálisnak tűnő döntések meghozatalára is. E radikális döntések ugyanakkor komoly veszélyeket, nem várt reakciókat, illetve fejleményeket is magukban rejthetnek, még ha talán az élet más területein is láthatjuk azokat kibontakozni. Keresztény szemszögből nézve éppen ezért soha ne feledjük: a célok távolról sem mindig szentesíthetik a felhasznált eszközöket, mely állítás alapigazsága még arra az esetre nézve is megkérdőjelezhetetlen, ha a cél önmagában, első ránézésre igen kívánatosnak és nemesnek mutatkozik.

5. Bibliográfia

- Beck, Ulrich: Világkockázat társadalom, Szeged, 2008.
- Bolyki, János: Teremtésvédelem, Kálvin, Bp. 1999.
- Fague, Mc Sallie: Life Aboundant, Augsburg Fortress, Minneapolis, 2001.
- Gould J, Stephen: Beszélgetések a világ végezetéről, Európa, Bp. 1999.
- Gömböcz, Elvira (szerk.): Alternatív globalizáció a népekért és a Földért, Luther, Bp. 2008.
- Grath, Mc Alister: Az ateizmus alkonya, Szent István Társulat, Bp. 2008.
- II. János Pál: Centessimus Annus, Szent István Társulat, Bp. 1991.
- Juhász, Árpád: Katasztrófák évtizede, Medicina, Bp. 1992.
- Korten, C. David: Tőkés társaságok világuralma, Kapu, Bp. 1996.
- Lipp, László (szerk.): Ember és vallás, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, Bp. 1993.
- Meadows D.L.: The Limits to Growth, Universe Books, New York, 1972.
- Szabó, Lajos (szerk.): Ablaknyitás, Luther, Bp. 2004.
- Takács Sánta, András: Éghajlatváltozás a világban és Magyarországon, Alinea, Bp. 2005.

A VALLÁSOS HIT ÉS A VALLÁSGYAKORLÁS HATÁSA GAZDASÁGETIKAI ÉRTÉKVÁLASZTÁSOKRA

Kulcsszavak: vallásosság, hitvilág, protestáns etika, gazdasági értékek

1. Bevezetés

A Károli Gáspár Református Egyetem – 2014-hez hasonlóan – 2015 nyarán is települési kérdőíves kutatást végzett több magyarországi településen a népesség élethelyzetének, valamint számos kulturális és jóléti mutató mellett vallásosságának vizsgálatára. A kutatás a Magyarországi Református Egyház felkérésére végzett egyházzociológiai adatgyűjtés részeként valósulhatott meg.⁹³ A 2014-es adatfelvétel néhány fontos következtetését korábban több tanulmányban ismertettük.⁹⁴ A 2015-ös kutatásra öt vegyes vallású településen (Cegléd, Mezőszilas, Prügy, Solymár, Újfehértó), összesen közel 900, 15 évesnél idősebb válaszadó bevonásával került sor, akiket a nagyobb településeken a lakcímekből vett reprezentatív minta alapján, a kisebb községekben teljes körű lekérdezésre törekedve kerestünk fel.

Kutatásunk egyik kérdése az volt, hogy a vizsgált vegyes vallású településeken mennyiben igazolható a vallási kötődés különböző dimenzióinak (felekezet, gyülekezeti tagság, vallásgyakorlás, hitvilág) hatása a gazdaságetikai értékválasztásokra. A vallásszociológiában a kérdés legismertebb elméleti vizsgálata Max Weber munkásságához kapcsolódik. Weber szerint a protestáns puritanizmus etikai tanrendszere, és ezen belül különösen a predestináció-tanból eredő félelem az elkárhozástól és az üdvözülés felőli bizonyosság megszerzésének vágya („megváltási szorongás”), valamint az evilági munka transzcendens, Istentől kapott hivatássá tétele olyan sajátos viszonyulást részesített előnyben a munkához és a vagyonszerzéshez, amely – szemben számos más korábbi keresztyén felfogással – kifejezetten kedvezett a gazdagodásra törekvésnek és így az egyéni gazdasági sikerességnek. Ugyanezek a vallásetikai felfogások tiltották

⁹² Hátori Ádám szociológus, főiskolai tanársegéd; doktorjelölt, Károli Gáspár Református Egyetem; Budapesti Corvinus Egyetem, e-mail: hamori.adam@kre.hu

⁹³ A népszámlálási eredmények református szempontból történő mélyelemzéséhez lásd Csanády, 2013; Bálint, Bozsonyi, Duráczy, 2014; Bocz, 2014; Duráczy, 2014. Az eredmények nemzetközi kontextussal való összehasonlításáról vö. Csanády, 2014a. A lelkészek körében végzett felmérést ismerteti Duráczy, 2014; Harkányi, 2014.

⁹⁴ Hátori, 2014; Csanády, 2014b.

a megszerzett vagyon hivatkozott felélését, a dőzsölést és a luxust („evilági aszkézis”). E kettő pedig eredményesen katalizálta a korai kapitalizmus kibontakozásához nélkülözhetetlen eredeti vagyonfelhalmozást. Weber mindemellett rámutatott: az érett kapitalizmus a maga szabályszerűségeit már az eredeti vallási támasztékok nélkül is eredményesen kényszeríti rá az újabb generációkra.⁹⁵

A weberi tézist a későbbiekben és egészen napjainkig számos kutatás során vizsgálták, és bár az eredeti gondolatmenetet gyakran rendkívül leegyszerűsített formában próbálták a társadalmi valóságra nézve empirikusan igazolni, a későbbi kutatások között egyaránt találunk példát annak cáfolatára és verifikálására.⁹⁶ Az elmúlt évek eredményei közül különösen figyelemre méltó Keister (2008) amerikai egyesült államokbeli felekezeti közti összehasonlító elemzése. Ebben rámutat, hogy a felekezetek tanítási különbsége valóban együtt jár a vagyonhoz, a munkához, a tanuláshoz, a gazdasági igyekezethez vagy a gazdasági viselkedést befolyásoló egyéb döntésekhez való viszony eltéréseivel a hívek körében. A konzervatív protestáns (mormon) híveknél például a korai családalapítás, a nők korai házassága és a nagyszámú gyermek vállalása hozzájárul e hívek elmaradásához a felsőfokú oktatásból, és így e felekezet tagjainak relatíve alacsonyabb társadalmi státusához is.⁹⁷

Hazánkban több szerző is vizsgálta, hogy Magyarország miért nem vált kapitalista nagyhatalommá annak ellenére sem, hogy a reformáció korában átmenetileg a népesség többsége a kálvini reformáció követője volt. A lehetséges válaszok között az ország külső (török, osztrák) hatalmaknak való alávetettsége, politikai egységének ebből következő hiánya, a puritán helyett a pietista kegyesség meghatározó szerepe, a protestantizmust hazánkban hordozó társadalmi rétegek különbsége és a hagyományos értelemben vett városi polgárság hiánya említhető.⁹⁸ A rendszerváltás időszakában készült vallásvizsgálatok alapján elmondható, hogy a magyar népességen belül a vallásukat aktívan gyakorlók, közöttük is a református kötődésűek iskolai végzettséggel, foglalkozási státussal, jövedelemmel mérhető relatív társadalmi pozíciója a legalacsonyabb.⁹⁹ Ennek jórészt társadalomtörténeti, társadalompolitikai okai lehetnek.¹⁰⁰ Az ezredforduló utáni vizsgálatok azonban immár arról tanúskodnak, hogy a vallásos és nem vallásos népesség közötti társadalmi különbségek csökkenőben vannak.¹⁰¹ Átfogó országosan reprezentatív vallásszociológiai felmérés híján, amely a megalapozott felekezeti ösz-

⁹⁵ Weber, 1995; Molnár, 2005.

⁹⁶ Az eredeti tézis elméleti megközelítésének problematikájával részletesen foglalkozik Tomka, 2005.

⁹⁷ A felekezeti különbségekkel szemben a gyülekezeti közösséghez tartozás elégedettségre gyakorolt hatását és ennek révén a társadalmi kapcsolatháló jelentőségét hangsúlyozza, és ennyiben a weberi tézis cáfolatát adja Lim, Putnam, 2010.

⁹⁸ Brandt, 2005; Kovács, 2004.

⁹⁹ Hegedűs, 2001; Tomka, 1990; Tomka, 1996.

¹⁰⁰ Hegedűs, 2012; Tomka, 1999.

¹⁰¹ Tomka, 2010.

szevetésre is lehetőséget biztosítana, nem tudjuk egyértelműen megállapítani, hogy a magyarországi református népesség korábbi gazdasági hátránya hogyan változott. Izgalmas kérdés tehát, hogy vajon az ezredforduló utáni magyar népességben megtalálhatjuk-e a vallásosság klasszikus weberi tézis szerint értelmezett társadalmi-gazdasági hatásának nyomát.

Az alábbiakban ezért azt vizsgáljuk, hogy a felekezeti kötődés és a vallásgyakorlás különbségei hogyan függenek össze a gazdaságtikai értékpreferenciákkal. A fent röviden bemutatott, Max Webertől származó téziséből levezethető oksági láncolat első szakaszára koncentrálna arra a kérdésre keressük a választ, hogy a mintába került településeken élő reformátusokra jellemzőbb-e az aszketikus gazdaságtikai értékválasztás, mint a más felekezetűekre, és milyen összefüggést figyelhetünk meg a vallásgyakorlás különböző mutatói és a gazdasági értékattitűdök között.

2. A válaszadói kör társadalmi és vallási sajátosságai

Az 1. táblázat a minta elemzésünk szempontjából releváns szociodemográfiai háttérváltozóit összegzi. Ebből látható, hogy az adatgyűjtés módjának sajátosságaiból adódóan a megkérdezettek körében felülreprezentáltak a nők, az idősebb korúak (55-75 évesek) és ebből adódóan a házások. Míg a szubjektív társadalmi státusz és az iskolai végzettség mutatói kevésbé látványosan térnek el a válaszadók közé került korosztály országos arányaitól, ezen a ponton is hangsúlyoznunk kell, hogy a minta nem tekinthető reprezentatívnak, és az alábbi megállapítások a mintán belüli alcsoportok különbségeivel kifejezhető összefüggések feltárását célozzák, az alább közölt értékek így a tájékoztatást célozzák.

1. táblázat: A válaszadók szociodemográfiai háttere

Nem (N = 876)	Férfi	34,9%
	Nő	65,1%
Születési év (N = 862)	1920-1940	7,8%
	1941-1960	38,5%
	1961-1980	32,3%
	1981-2000	21,4%
Családi állapot (N = 860)	Hajadon, nőtlen	18,3%
	Házas	53,7%
	Élettársi kapcsolat	4,7%
	Elvált	8,3%
	Özvegy	15,1%

Iskolai végzettség (N = 867)	Legfeljebb alapfokú	51,9%
	Középfokú	35,3%
	Felsőfokú	12,8%
Társadalmi státus önbesorolása (N = 763)	Alsó társadalmi csoport	8,7%
	Alsóközép társadalmi csoport	27,4%
	Középső társadalmi csoport	54,9%
	Felső közép társadalmi csoport	7,6%
	Felső társadalmi csoport	1,4%

Forrás: KRE Egyházszociológiai kérdőíves kutatás 2015, saját számítás

A kérdőíves kutatás részeként több aspektusból vizsgáltuk a személyes vallásosságot: a kapcsolódó indikátorok a vallási magatartást, az intézményes és identifikációs szintű vallási kötődést, valamint a hitvilágot is mérték. Az előbbit foglalja össze a 2. táblázat, melyből látható, hogy a keresztség szerinti felekezeti arányok összességében a szülői generáció arányaihoz illeszkednek, azonban a személyes felekezeti identitásban és különösen a gyülekezeti tagságban kifejeződő vallási kötődés ezeknél lényegesen alacsonyabb volt a vizsgált településeken. Érdekes megállapítás a mintába került vidéki települések népességének aránylag magas imádkozási gyakorisága, a Biblia olvasásának vagy a templomba járásnak viszonylag alacsonyabb gyakoriságában ugyanakkor az országos adatfelvételekből ismert szekularizációs mintázatok köszönnek vissza.

2. táblázat: A válaszadók felekezeti kötődése és vallásgyakorlása

Felekezet	Keresztség (N = 864)	Identitás (N = 858)	Gyülekezet (N = 849)	Vallásgyakorlás	Templomba járás (N = 870)	Imádkozás (N = 862)	Bibliaolvasás (N = 863)
Nem tartozik felekezethez	4,40%	17%	52,10%	Soha	25,50%	24%	45,10%
				Évente, vagy ritkábban	17,10%	7,20%	14,60%
Református	39,70%	35,30%	23,10%	Évente néhányszor	24,60%	7,70%	12,70%
				Havonta	9,80%	6%	7,50%
Római kato- likus	44%	35,80%	16,40%	Havonta többször	6,70%	3,90%	4,40%
				Hetente	13,80%	8,90%	5,20%
Egyéb fele- kezet	11,90%	11,90%	8,50%	Hetente többször	2,30%	6,10%	3,80%
				Naponta	0,20%	36,10%	6,60%

Forrás: KRE Egyházszociológiai kérdőíves kutatás 2015, saját számítás

A hitvilágra irányuló kérdéssor megegyezett az Ifjúság 2008 és Magyar Ifjúság 2012 országos reprezentatív ifjúsági adatfelvételekben alkalmazott kérdésblokk elemeivel.¹⁰² A 3.

¹⁰² Mivel úgy véltük, hogy a középső, határozatlanságot kifejező értéket nem tartalmazó kényszerválasztásos technika alkalmasabb arra, hogy a válaszadók hitvilágában jelenlévő

táblázatban látható, hogy a válaszadók többsége elsősorban a keresztyén hitvilághoz köthető hittartalmakkal kapcsolatban volt elfogadott, kevésbé nyitott ugyanakkor az ezoterikus és okkult világnézethez rendelhető hittartalmak iránt. A táblázatban bemutatjuk a felhasznált változók segítségével készült faktorelemzést is. Várakozásainknak megfelelően mind a különböző hittartalmakba vetett hit mértékének sorrendje, mind a létrejött faktorstruktúra sok tekintetben hasonlít a 2014-es kutatás adataiból nyert eredményekre (Hámori, 2014).

3. táblázat: A válaszadók hitvilága és a hittartalmak faktorelemzése

Bevont változók:	Érvényes válaszok	Inkább vagy teljes mértékben hisz benne	Keresztyén hit	Ezoterikus hit	Túlvilághit
Isten	857	78,4%	0,775	0,032	0,042
Szentháromság	852	62,8%	0,858	0,049	0,124
Mennysország	843	60,6%	0,844	0,11	0,178
Szente	848	55,8%	0,783	0,166	0,113
Feltámadás	847	52,3%	0,808	0,055	0,215
Halál utáni élet	833	51%	0,622	0,317	0,243
Csodák	853	46,8%	0,546	0,365	0,21
Szeplőtelen fogantatás	814	37,7%	0,653	0,039	0,188
Telepátia	847	40,3%	0,152	0,578	0,034
Lélekvándorlás	839	40,3%	0,36	0,562	0,08
Horoszkóp	867	23,1%	0,043	0,465	0,002
Földönkívüliek	853	18,9%	-0,066	0,58	0,191
Kabala, talizmán	869	17,8%	0,072	0,704	0,012
Mágia	863	9,8%	0,072	0,645	0,188
Pokol	849	30,3%	0,436	0,135	0,685
Ördög	858	23,8%	0,309	0,238	0,841
Faktorképzési eljárás: Alpha Factoring Szórás megmagyarázott hányada: 55,345%			Kaiser-Meyer-Olkin mintavételi megfeleléség: 0,905		
Rotációs eljárás: Varimax, Kaiser Normalizálás (5 iterálással)			Bartlett próba	Approx. Chi-Square: 6678,617 df: 120 Sig. 0,000	

Forrás: KRE Egyházszociológiai kérdőíves kutatás 2015, saját számítás

A gazdasági értékválasztás mérésére kidolgozott mérőeszközünk három kérdés segítségével mérte, hogy a válaszadók milyen gazdasági attitűdökkel rendelkeznek: az első a takarékoskodás célját, a második az érvényesülés legcélszerűbb eszközét, a harmadik pedig a sikeres ember ismervét firtatta. A válaszadók a felsorolt öt válaszlehetőség közül kettőt

csekély különbségeket is mérjük, a 2008-as ifjúságkutatás kérdezési technikájához igazodó négyfokozatú értékelőskálát használtunk. Az ifjúságkutatások főbb vallási eredményeiről lásd: Hámori, Rosta, 2011; Rosta, 2013.

választhattak. Az öt válaszlehetőség közül kettőt aszketikus, kettőt hedonista, egyet pedig kevert értékválasztásként értelmeztünk, a 4. táblázatban rendre A, H és K betűvel jelölve.

4. táblázat: A válaszadók gazdaságetikai értékpreferenciái

Kérdéscsoport	Választható értékek	Az értéket a legfontosabbként vagy a második legfontosabbként választók aránya összesen, az összes válaszadó százalékában
A takarékoskodás célja	jövő biztonsága (A)	87,6%
	megosztani a szeretteivel (K)	78,2%
	pihenés, szórakozás (H)	13,6%
	segíteni azokon, akik szükségét szenvednek (A)	8,6%
	megvenni olyat, amire csak keveseknek telik (H)	7,2%
Az érvényesülés legmegfelelőbb útja	igyekezet, szorgalom (A)	69,9%
	tanulás, iskolai előmenetel, önképzés (A)	66,1%
	kapcsolatok, ismeretségek (K)	39,6%
	szerencse, véletlen (H)	17,5%
	szabályok megszegése (H)	2,5%
A sikeresség jele, ismérve	jó emberi kapcsolatok, boldog család (K)	75,5%
	azt csinálni, amit szeret (A)	50,3%
	közösségi, társadalmi hasznosság (A)	46,7%
	jó hírnév, ismertség (H)	11,9%
	fényűző, kényelmes élet (H)	10,4%

Forrás: KRE Egyházzsociológiai kérdőíves kutatás 2015, saját számítás

Amint látható, a válaszadók a kérdések többségénél összességében inkább a hedonista értékeket kevésbé preferálták. Egy indexképzés segítségével a továbbiakban csak azokat tekintettük a weberi értelemben aszketikus értékfelfogásúaknak, akik mind a hat válaszlehetőséggént aszketikus értéket jelöltek meg. Ez az összes válaszadó 54,3%-a volt.

3. Vallásosság és gazdaságetikai értékek

A kiinduló kérdésfelvetésnek megfelelően ezután azt vizsgáltuk meg bináris logisztikus regressziós elemzés segítségével, hogy a válaszadók vallásgyakorlásának és felekezeti kötődésének különböző mutatói hogyan függenek össze az aszketikus értékek választásával.¹⁰³ A modellezés részletes eredményét az 5. táblázat foglalja össze.

¹⁰³ A logisztikus regressziós modell azt mutatja meg, hogy a szociodemográfiai háttérváltozókkal kontrollálva mennyivel növeli vagy csökkenti az esélyét a vallásosság adott indikátora annak, hogy valakiről csak a vallásossága ismeretében helyesen feltételeznénk, hogy tisztán aszketikus értékpreferenciával rendelkezik. Vagyis feltételezve az oksági kapcsolatot, itt lényegében azt kapjuk eredményül, hogy az adott vallási csoporthoz tartozás mennyivel növeli az esélyét az aszketikus gazdaságetikai értékorientációnak.

5. táblázat: Logisztikus regressziós modellek: Exp(B) értékek (esélyhányadosok) és szignifikanciaszintjeik, * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Forrás: KRE Egyházszociológiai kérdőíves kutatás 2015, saját számítás

	Magyarázó változók	1. modell: Kontrollvál- tozók (N = 672)	2. modell: Kereszttség felekezete (N = 659)	3. modell: Felekezeti identitás (N = 658)	4. modell: Gyülekezeti tagság (N = 650)	5. modell: Templomba- járás gyakori- sága (évente) (N = 666)	6. modell: Bibliailvasás gyakorúsága (évente) (N = 661)	7. modell: Imádság gyakorúsága (évente) (N = 658)	8. modell: Hit- világ (N = 545)
Konstans		*	*	*	*	*	*	*	*
Demográfiai háttér	Nem (ref.: férfi)	1,516*		1,436*	1,441*	1,496*	1,473*		
	Születési év	0,984*	0,984*	0,984*	0,986*	0,985*	0,985*	0,985*	0,984*
Családi állapot	(Ref.: nőlen, hajadon)	**	**	**	**	**	**	**	*
	Házass	1,739*	1,789*		1,787*	1,759*	1,838*	1,784*	
	Élettársi kapcsolat								
	Elvált								
	Örvegy								
Társadalmi státusz önbe- sorolása	(Ref.: alsó társadalmi csoport)	*	*	*	*	*	**	*	
	Alsóközép társadalmi csoport								
	Középső társadalmi csoport								
	Felső közép társadalmi csoport	0,408*			0,415*		0,381*		
Iskolai vég- zettség	Felső társadalmi csoport (Ref.: legfeljebb alap- fokú)	**	**	**	**	**	**	**	**
	Középfokú	1,804**	1,793**	1,929**	1,864**	1,789**	1,835**	1,939**	1,851**
	Felsőfokú							1,795*	
Vallásosság-mutatók	(Ref.: egyik sem)				*				
Református			1,937*	1,71*				1,001**	1,342**
Római katolikus								Ezoterikus	
Más felekezet								Túlvilághit	
Modell összegzése	Beginning block	53,7%	53,7%	54%	53,8%	53,9%	53,9%	54%	52,8%
	Cox&Snell R ²	0,083	0,087	0,098	0,098	0,090	0,091	0,097	0,100
	Nagelkerke R ²	0,111	0,116	0,131	0,131	0,121	0,121	0,129	0,133
	Percentage correct	62,8%	64,3%	63,5%	64,2%	63,1%	62,9%	63,5%	62,6%
	Model Chi ²	58,461***	59,931***	67,716***	69,395***	63,157***	62,832***	66,783***	57,343***

A modellek többsége jelentős mértékben, közel 10 százalékponttal javította a becslés pontosságát, és minden esetben szignifikáns magyarázóerővel bírt. Az 1. modellbe csak a társadalmi-demográfiai háttér jellemzésére szolgáló kontrollváltozókat vontuk be, hogy önálló hatásukat megfigyelhessük. A nők férfiakénál erősebb aszketikus értékorientációja szinte minden modellben látható, ahogy az életkor hatása is: minél fiatalabbakat (minél későbbi évben születetteket) vizsgálunk, annál inkább jellemző, hogy hedonista és kevert személyes gazdasági értékpreferenciával találkozunk. A házások nagyobb valószínűséggel kötődtek az aszketikus gazdaságetikai értékekhez, mint a nőtlenek és hajadonok, a többi családi állapot esetében ilyen eltérés nem volt megfigyelhető. A szubjektív önbesoroláson alapuló társadalmi státust tekintve a felsőközép társadalmi csoport az alsó társadalmi csoportoz képest inkább hedonista vagy kevert értékpreferenciát mutat a modellek egy részében, ugyanakkor a többi társadalmi csoport nem tért el az alsótól szignifikáns mértékben. Az általános iskolát vagy 8 osztálynál kevesebbet végzeteknél többnyire aszketikusabbnak mutatkozott a középfokú végzettségűek csoportja, a felsőfokú végzettségűeké azonban nem mutatott ettől szignifikáns különbséget.

A további modellekben egy-egy vallásosságra vonatkozó mutató hatását mértük. Ezek a modellek magyarázóerejét többnyire 1-3 százalékponttal növelték, minden esetben szignifikáns hatásról beszélhetünk. A 2., 3. és 4. modellekben a felekezethez tartozás hatását mértük. A keresztség hatása egyik felekezet esetében sem mutatott szignifikáns különbséget a meg nem kereszteltekhöz képest, ami nem meglepő, hiszen sok esetben feltehetőleg csak egy generációkon keresztül átöröklődött családi szertartásról van szó, ami önmagában nem szükségképpen kapcsolódik össze nevelési értékekkel. Az önbevalláson alapuló felekezeti identitás esetében azonban a modell már izgalmasabb képet mutat. Míg a római katolikus vagy az egyéb felekezethez tartozók gazdasági értékválasztása nem tér el a felekezethez nem tartozókéktól, a reformátusok körében szignifikánsan többen vannak, akik tisztán aszketikus értékeket választottak. A negyedik esetben a gyülekezethez nem tartozók és a római katolikusok gazdasági értékpreferenciái továbbra sem különböztek, ám a református és még ennél is nagyobb mértékben a más felekezetben való tagság ismét az aszketikus értékválasztást erősítette.

Az 5., 6. és 7. modellek a személyes és közösségi vallásgyakorlás néhány mutatójának hatását mérték. Az eredeti gyakoriságra vonatkozó kérdést átkódoltuk olyan módon, hogy a változó azt a becsült számot tartalmazza, ahány napon a válaszadó élt az adott vallásgyakorlási formával egy év alatt. Az ötödik modell fontos tanulsága, amit a templomba járás hatásának nem szignifikáns volta valószínűsít, hogy elsősorban nem a formális gyülekezeti kötődés és a rendszeres közösségi alkalmak eredményezik a gazdasági értékválasztás orientációját. Vélhetően nem a gyülekezetben, hanem talán inkább a családi, gyermekkori szocializáció során elsajátított attitűdökről lehet tehát szó. Ezt mutatja az is, hogy a Biblia olvasásának gyakorisága sem hatott érdemben a gazdasági értékválasztásokra (6. modell). A felekezeti hatások ellenére így meg kell

állapítanunk, hogy a weberi tézis eredeti formájában ma is csak korlátozott magyarázóerővel bír. Az imádság gyakoriságának szignifikáns pozitív hatása (7. modell) azonban arra utal, hogy az aszketikus gazdaságtikai preferenciák a személyes értékvilágban mélyen gyökerező és a vallásos meggyőződéssel, vallási átéléssel is összefüggő értéként hatnak továbbra is.

Végül a vallásos hit hatását teszteltük a három fent ismertetett hitvilág-faktor együttes bevonásával. Mivel itt szerepelt a legkevesebb számú eset (a 16 hitvilág-kérdés mindegyikére érvényes választ adók száma miatt), itt már szinte egy önálló almintáról beszélhetünk, így elsőre megtevesztő a megmagyarázott szóráshányadok összevetése. Bár az összes modell által megmagyarázott szóráshányad 0,2 százalékponttal még kevesebb is, mint a csak kontrollváltozókat tartalmazó modellben, a kiinduló becsléshez képest az egyik legnagyobb becslési pontosság-növekedést ez a modell eredményezi, tehát a hitvilág mindenképpen jelentős mértékben magyarázza a gazdaságtikai preferenciát. A három faktor közül azonban láthatóan sem az ezoterikus, sem a túlvilághit nem befolyásolja érdemben a gazdaságtikai attitűdöket. Ennyiben cáfolnunk kell azt a Max Weber elméletéből levezethető feltevést, hogy a halál utáni élettel kapcsolatos képzetek összefüggésben lennének az evilági aszkézissal. A keresztyén hitvilág azonban szignifikáns pozitív kapcsolatot mutat az aszketikus értékválasztásokkal abban az esetben is, ha a társadalmi háttér mutatóit kontrolláljuk.

4. Összegzés

A Károli Gáspár Református Egyetem egyházzociológiai kutatásai részeként 2015 nyarán öt magyarországi település népességében nagymintás kérdőíves felméréssel vizsgáltuk az életkörülmények és a vallásosság alakulását. A kutatás keretében arra a kérdésre is választ kerestünk, hogy a vallásosság és a gazdaságtikai értékattitűdők Max Weber által feltételezett összefüggésének egyes elemei kimutathatók-e napjainkban is Magyarországon. A vallásosságot a keresztségben, felekezeti identitásban és egyháztagságban kifejeződő felekezeti kötődés, a templomba járás, az imádkozás és a Bibliaolvasás mutatóival, valamint 16 hittartalom elfogadásából faktorelemzéssel képzett hitvilág-faktorokkal mértük. A gazdaságtikai értékek vizsgálatára a takarékoskodás célját, az érvényesülés legmegfelelőbb útját és a sikeresség ismervét leíró kérdéscsoportokból álló mérőeszközt alakítottunk ki.

Bináris logisztikus regressziós modellezéssel sikerült alátámasztanunk, hogy a feltételezett összefüggés a bevont települések népességében a nemre, korra, családi állapotra, iskolai végzettségre és szubjektív társadalmi státusra kontrollálva is fennáll. Az elemzés ugyanakkor arra utal, hogy a vizsgált mintában nem a keresztség, a formális gyülekezeti közösségi vallásgyakorlás vagy a vallás kognitív tartalma, hanem inkább a kulturális önazonosságból eredő és talán a családi szocializáció révén elsajátított különbségek hatása érhető tetten.

5. Felhasznált irodalom

- Bálint, Lajos – Bozsonyi, Károly – Duráczky, Bálint (2014): „Figures, Maps, Conclusions. Spatial and Demographic Trends of Religious Affiliations as Reflected by 130 Years of Census” in: Seps, Enikő; Balla, Péter; Csanády, Márton eds. (2014): *Confessionality and University in the Modern World*. 20th Anniversary of „Károli” University. Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan, Budapest. pp. 309-321.
- Bocz János (2014): „A népszámlálási adatok megközelítése református szemszögből” in: Szabó Zsolt szerk. (2014): *Kálvinizmus ma*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest. pp. 21-33.
- Brandt, Juliane (2005): „A weberi tézis és a magyarországi protestantizmus a 19. században” in: Molnár Attila Károly szerk. (2005): *Szellem és etika*. A „100 éves a protestáns etika” című konferencia előadásai. Századvég, Budapest, 2005. pp. 125-152.
- Csanády Márton (2013): A vallásosság helyzete Magyarországon a 2011. évi népszámlálási adatok és a 2008-as Európai Értékrend Vizsgálat adatainak fényében. *Confessio*, 37. évf./4. sz., pp. 12-21.
- Csanády, Márton (2014a): „Main trends of Hungarian Religiosity in European context 2013” in: Seps, Enikő – Balla, Péter – Csanády, Márton eds. (2014): *Confessionality and University in the Modern World*. 20th Anniversary of „Károli” University. Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan, Budapest. pp. 297-308.
- Csanády Márton (2014b): „Kálvinisták Magyarországon 2014-ben” in: Szabó Zsolt szerk. (2014): *Kálvinizmus ma*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest. pp. 35-45.
- Duráczky Bálint (2013): A 2011-es népszámlálás vallásfelekezeti adatainak értelmezése. *Confessio*, 37. évf./4. sz., pp. 5-11.
- Duráczky Bálint (2014): „Református gyülekezetek taglétszámának változása 2008 és 2013 között” in: Szabó Zsolt szerk. (2014): *Kálvinizmus ma*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest. pp. 47-54.
- Harkányi Ádám Máté (2014): „Telefonos gyülekezeti kutatás eredményei. Gyülekezeti jövőkép, lelkeszi hivatásképek” in: Szabó Zsolt szerk. (2014): *Kálvinizmus ma*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest. pp. 69-77.
- Hámori Ádám (2014): „A hitvilág és a hit összefüggése a vallásossággal és a társadalmi háttérrel” in: Szabó Zsolt szerk. (2014): *Kálvinizmus ma*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest. pp. 55-67.
- Hámori Ádám – Rosta Gergely (2011): „Vallás és ifjúság” in: Bauer Béla – Szabó Andrea szerk. (2011): *Arctalan (?) nemzedék*. Ifjúság 2000–2010. Tanulmánykötet. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest. pp. 249-262.
- Hegedűs Rita (2001): A vallásosság a társadalomban. Századvég, 6. évf./21. sz., pp. 51-68.

- Hegedűs Rita (2012): „Tomka Miklós a vallás és rétegződés kapcsolatáról” in: Földvári Mónika – Nagy Gábor Dániel szerk. (2012): *Vallás a keresztény társadalom után*. Belvedere Meridionale, Szeged. pp. 81-91.
- Keister, Lisa A. (2008): Conservative Protestants and Wealth. How Religion Perpetuates Asset Poverty. *American Journal of Sociology*, 113. évf./5. sz., pp. 1237-71.
- Kovács György (2004): „Protestáns identitás és a „kapitalizmus szelleme” ” in: Czagány L. – Garai L. szerk. (2004): *A szociális identitás, az információ és a piac*. SZTE Gazdaságtudományi Kar közleményei, JATEPress, Szeged. pp. 105-123.
- Lim, Chaeyoon – Putnam, Robert. D. (2010): Religion, Social Networks, and Life Satisfaction. *American Sociological Review*, 75. évf./6. sz., pp. 914-933.
- Molnár Attila Károly (2005): „A puritán etika és a fegyelem” in: Molnár Attila Károly szerk. (2005): *Szellem és etika*. A „100 éves a protestáns etika” című konferencia előadásai. Századvég, Budapest, 2005. pp. 105-124.
- Rosta Gergely (2013): „Hit és vallásgyakorlat” in: Székely Levente szerk. (2013): *Magyar Ifjúság 2012*. Tanulmánykötet. Kutatópont, Budapest. pp. old.: 316-330.
- Tomka Miklós (1990): „Vallás és vallásosság” in: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György szerk. (1990): *Társadalmi Riport 1990*. Társi, Budapest. pp. 534-555.
- Tomka Miklós (1996): „Vallás és vallásosság” in: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György szerk. (1996): *Társadalmi Riport 1996*. Társi, Budapest. pp. 592-616.
- Tomka Miklós (1999): A magyar vallási helyzet öt dimenziója. *Magyar Tudomány*, 44. évf./5. sz., pp. 549-559.
- Tomka Miklós (2005): „Széljegyzetek Max Webernek A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme című tanulmányához” in: Molnár Attila Károly szerk. (2005): *Szellem és etika*. A „100 éves a protestáns etika” című konferencia előadásai. Századvég, Budapest. pp. 87-104.
- Tomka Miklós (2010): „Vallási helyzetkép 2009” in: Rosta Gergely – Tomka Miklós szerk. (2010): *Mit értékelnek a magyarok?* OCIPE Magyarország – Faludi Ferenc Akadémia, Budapest. pp. 401-425.
- Weber, Max (1995): A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Cserépfalvi, Budapest.

A CSALÁDI KAPCSOLATOK ETIKÁJA ÉS A VALLÁSOSSÁG

Kulcsszavak: családi kapcsolatok, háztartási szerepek, vallásosság, gyermekvállalás

1. Bevezetés

Az elmúlt évtizedek társadalmi-, gazdasági- és politikai változásai nem hagyták érintetlenül az olyan alapvető intézményeket sem, mint a család. Abban, hogy ezek az átalakulások csupán a korábban megszokott formák pluralizálódását, vagy egyenesen a család válságát jelzik, a kutatók között sincsen konszenzus. Az bizonyos, hogy a családszerkezet átalakulását is eredményező alacsony termékenység mögött a társadalom értékrendjének változása húzódik meg. Az értékrend-vizsgálatokban a vallásosság szerepe még a szekularizált nyugati társadalmakban is megjelenik, bár időnként az indokoltnál talán kevésbé hangsúlyosan. Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy kiderítsük, vajon a vallásosság olyan dimenziói, mint a vallás szubjektív fontossága vagy a vallási önbesorolás milyen összefüggést mutat a családi élettel kapcsolatos nézetekkel. Utóbbiak vizsgálatára két területet, a gyermekvállalással és a családon belüli nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdöket választottuk. Eredményeink igazolják azt az előzetes feltételezésünket, miszerint a vallásosság különféle módjai jellemzően a családi élettel kapcsolatos értékrend meghatározott típusaival járnak együtt.

2. A társadalmi kontextus

A család intézményének átalakulása nem új jelenség. A kapitalizmus expanziója, az urbanizáció, a háztartásoktól független gazdasági szervezetek elterjedése és a polgári család megjelenése a 19. századtól fokozatosan ment végbe Európa különböző régióiban. (Somlai, 2013) Részben ennek eredményeként, részben egyéb hatások következtében a halandóság és ezzel párhuzamosan a termékenység is jelentősen csökkent. Utóbbi folyamat a második világháborút követően rövid időre megállt (baby boom), majd a múlt század hatvanas éveitől újult erővel folytatódott. A második demográfiai átmenet (Van de Kaa 1987; 2002) elméletét megalkotó kutatók azonban a korábbiakkal megegyező folyamatok hátterében új okokat véltek felfedezni. A korábban megszokott

¹⁰⁴ Duráczy Bálint, PhD hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalomtudományi kar, e-mail: duraczy.balint@gmail.com

¹⁰⁵ Bálint Csaba, Főiskolai tanársegéd, Semmelweis Egyetem, Egészségügyi és Közzszolgálati kar

standard életpályák helyett az egyén személyes preferenciái által befolyásolt eltérő stratégiák és életutak jelentek meg. Ezeket a hatásokat felerősítették olyan folyamatok, mint a nők tömeges munkavállalása, megjelenésük a felsőoktatásban és a vezetői pozíciókban. A család és a gyermeknevelés, ami hosszú időn keresztül a nők életének lényegében egyetlen elfogadott és legitim célja volt, mára a választható értékrendek közül csupán az egyik lett.

Magyarország a többi poszt-szocialista országhoz hasonlóan, a nyugat-európai országokhoz képest speciális helyzetben volt hosszú ideig. Míg nyugaton a fent említett folyamatok és az emberek értékrendjében bekövetkező változások többé-kevésbé maguktól mentek végbe, addig hazánkban a dolgozó nőket idealizáló szocialista ideológia lényegében a munkerozpiacra kényszerítette a nőket (Blaskó, 2005), annak ellenére, hogy az emberek többsége a Parsons-i (1949) kenyérkereső-otthonteremtő szerepfelosztást tartotta ideálisnak. Ez a szemléletmód a 70-es években elvégzett legelső nemi szerepekkel kapcsolatos kutatás óta visszaköszön a magyar társadalomban. (Pongráczné és S.Molnár 1976; S.Molnár és Virágh 1990)

A Kádár-rendszer utolsó éveiben a nők megfelelő munkavállalásával és anyagi függetlenségével kapcsolatos elvárások erősödtek ugyan, de ez nem a tradicionális értékrend eltűnését, sokkal inkább egy új alternatíva megjelenését jelentették. A rendszerváltás kataklizmája törést okozott ebben a modernizációs folyamatban, és a 90-es évek elején egyfajta visszarendeződés volt megfigyelhető. (Vaskovics, 2000; Blaskó 2005) Bár ez a helyzet az ezredfordulóra megváltozott némiképp, napjainkban pedig a családon belüli nemi szerepekkel kapcsolatban konzisztensen tradicionalista és modern nézeteket vallók közül utóbbiak vannak többen (Pongráczné és S.Molnár 2011), Magyarországot európai összehasonlításban továbbra is a hagyományos nemi szerepekhez való ragaszkodás jellemzi, ami alól érdekes módon az Y és a Z generáció tagjai sem jelentenek kivételt. (Pongráczné és S.Molnár 2011; Philipov 2006; Pongráczné, 2001; Makay 2013; Ádám és Rosta 2011)

A vallásosság és a családi élettel kapcsolatos attitűdök közötti összefüggést több kutatás is igazolta. Lesthaeghe (1983) a termékenység csökkenésének legfőbb okát az individualizálódásban és ezzel összefüggésben a szekularizációban látja. Ezek a tényezők nem csupán a gyermekszám csökkenéséhez vezethetnek, de a házasságon kívüli születések arányának növekedéséhez, a válások mind gyakoribbá és elfogadottabbá válásához, valamint a párkapcsolatok törékenységehez is hozzájárulnak. Ehhez hasonló eredményre jutott Andorka Rudolf (1987) is a gyermekszám változását elemző könyvében. A 2001-es népszámlálás adatai csakúgy, mint az Életünk fordulópontjai kutatási eredményei igazolják azt a közkeletű vélekedést, hogy az intenzívebb vallásosság az átlagosnál magasabb gyermekszámmal jár együtt. Amint arra Tárkányi (2006) rámutat, a vallásos és kevésbé vallásos emberek között a legnagyobb különbség nem a tényleges termékenység tekintetében mutatható ki, hanem elsősorban a tervezett gyerekszámban. Mindkét csoport esetében jellemző, hogy nem születik meg a ter-

vezett számú gyermek, azonban a több előzetesen vágyott utód a vallásosak esetében magasabb valós termékenységet eredményez.

Philipov és munkatársai (2005) azt vizsgálták, hogy a vallásosság milyen szerepet játszik abban, hogy a megkérdezett nők terveznek-e gyermeket, és ha igen, akkor mikor. A statisztikai próba szignifikáns kapcsolatot mutatott a vallásosság és a tervezett gyermekszülés között. A vallásos nők nagyobb valószínűséggel terveztek gyermekvállalást, mint nem vallásos társaik. Ugyanez igaz volt a második gyermek születésére is.

3. Minta és módszerek

Az elemzéshez felhasznált minta 2015 nyarán a Károli Gáspár Református Egyetem Kommunikáció- és Társadalomtudományi Intézetének vezetésével megvalósult települési terepmunkánk keretében jött létre. A kérdőíves adatfelvételek Solymáron, Újfehértón, Mezőszilason, Prügyön és Cegléden történtek. A mintába került 887 válaszadó társadalmi-demográfiai háttérét illetően elmondható, hogy az adatfelvétel sajátosságából, a települések minél teljesebb, ám reprezentativitásra nem törekvő módszertanából adódóan a nők és az idősök felülreprezentáltak a mintában. Ezért az elemzés értelmezhetősége is csak a tájékoztatásig terjedhet, szélesebb körű következtetésre nem alkalmas.

Az elemzés módszertana mind a gyermekvállalás, mind a családi szerepek területén azonos. A témákhoz kapcsolódó itemekből Maximum likelihood számítást és Variamax forgatást alkalmazva faktorokat készítettünk, amelyek értékeit megvizsgáltuk a vallásosság különböző kategóriáira átlagolva. Ennek segítségével rámutatunk, hogy mely nézőpontok jellemzik jobban a vallásos válaszadókat.

3.1. Eredmények

Az alábbi táblázat itemek oszlopában olvasható az a hét állítás, amelyeket egytől ötig kellett értékelni a válaszadóknak, aszerint, hogy mennyire értenek azokkal egyet. Az első négy állítás egyértelműen magában hordoz egy önmagán, a gyermekszületés eseményén túlmutató értelmet. Ezek között találhatunk állításokat arra vonatkozóan, hogy a gyermekvállalás a boldogság alapfeltétele vagy hazafias kötelesség. A másik három állítás éppen a fentiek ellentétéként értelmezhető. Itt a gyermekvállalás materiális oldala, a szülő életére gyakorolt hatása jelenik meg, hangoztatva, hogy a gyermekvállalás ügye magánügy. Az elemzés során faktoranalízis módszerét alkalmaztuk, amelynek célja a válaszok mögötti látens válaszadói struktúrák bemutatása. Ennek köszönhetően megismerhetjük, hogy mely állítások tartoznak azonos világnézetbe a gyermekvállalást illetően. A faktorok kibontása során maximum likelihood módszert használtunk. A végleges faktorsúlyokat is az alábbi táblázat tartalmazza. Ezekről hüvelykujj szabályként azt fogalmazhatjuk meg, hogy amelyik állításhoz 0,5-nél magasabb érték tartozik

az jelentősen meghatározza az adott faktor értékét. Ezek alapján elmondható, hogy az első négy állítás az első faktorhoz kapcsolódik, a második három állítás pedig a második faktorhoz. Ennek eredményeképpen az első faktornak „az élet rendje”, míg a másodiknak a „Ha a körülmények engedik” címkét adtuk a gyermekvállaláshoz kapcsolódó attitűd összefoglaló nevéként.

1. táblázat: Gyermekvállalásra vonatkozó faktorok

Itemek	Faktor „Az élet rendje”	Faktor „Ha a körülmények engedik”
Nem lehet igazán boldog az, akinek nincs gyermeke.	0,725	0,139
Az ország népessége miatt fontos a gyermekvállalás.	0,547	-0,105
Önző dolog, ha valaki tudatosan nem vállal gyermeket.	0,734	-0,123
A gyermekvállalás nélkülözhetetlen a teljes élethez.	0,812	0,15
A gyermekvállalás magánügy.	-0,149	0,562
A gyermekvállalás korlátozza az ember szabadságát.	-0,17	0,78
A gyermekvállalás nagy anyagi áldozattal jár.	0,166	0,768
Sajátérték (eigenvalue):	2,075	1,54

Forrás: Saját szerkesztés

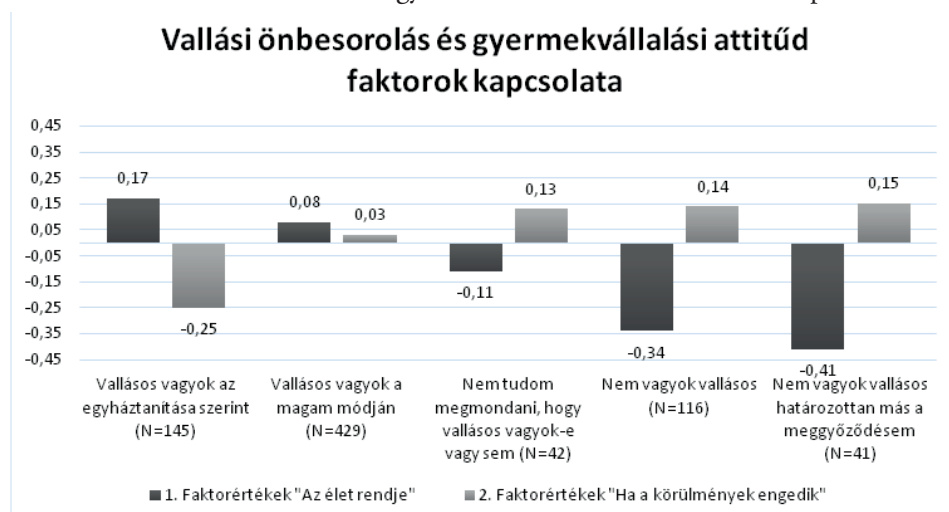
A faktorok kialakítása után megvizsgáltuk, hogy ezek a gyermekvállalásra vonatkozó attitűdök mennyire jellemzőek a vallásosságot mérő változók alcsoportjaiban. A vallásosság méréséhez három kérdést használtunk fel. Az első a Tomka Miklós által megalkotott vallási önbesoroláson alapuló változó volt, amelyben a megkérdezett jellemezhetette magát az egyházas vallásosságtól kezdve a maga módján vallásos kategórián át, a nem vallásos, más meggyőződésű címkéig több féleképpen. Ez lehetőséget nyújt a vallási meggyőződés közötti differenciálásra. A második változó azt mutatta meg, hogy a válaszadó számára mennyire fontos a vallás. A kérdőívben még egytől tízig terjedő skálaként szereplő kérdést öt kategóriára bontottuk, így hozva létre a nagyon fontos; inkább fontos; fontos is, meg nem is; inkább nem fontos; egyáltalán nem fontos kategóriákat. A harmadik változó a felekezeti hovatartozás alapján bontotta a mintába kerülteket. Ahogy a tanulmány korábbi részéből már kiderült, a reformátusok és római katolikusok mellett a görög katolikusok kerültek a települések társadalomtörténeti fejlődésének eredményeként a mintába. Az adatok közlésénél faktor értékeket fogunk bemutatni, amelynek értelmezéséhez fontos tudnivaló, hogy ezek standardizált mutatók, tehát minél magasabb az érték annál inkább jellemzi az adott faktor címkéje (annál inkább egyetért a faktorhoz sorolt állításokkal) a gyermekvállalás szerepéről alkotott véleményét. Értelemszerűen, minél alacsonyabb, annál kevésbé jellemző a

vizsgált csoportra az adott faktor.

Az első diagramon a vallási önbesorolás alapján láthatjuk, hogy minél inkább egyházas vallást követőként jellemezte valaki magát, annál nagyobb eséllyel értet egyet azzal, hogy a gyermekvállalás az élet rendje (1.faktor érték:0,17). Ahogy haladunk a kategóriákon a „nem vagyok vallásos, határozottan más a meggyőződésem” kategória felé, láthatjuk, hogy az első faktor értékei folyamatosan csökkennek, míg a második faktor értékei, vagyis a gazdasági és egyéni érdekeket előtérbe helyező vélemények szerepe tendenciaszerűen növekednek. A statisztikai mutatók alapján – és ezt egyébként a faktor súlyok is sugallják – az egyházas vallást követők a gyermekvállalás szerepéről alkotott véleményüket tekintve szignifikánsan eltérnek a többi kategóriával leírt csoportoktól.

2. táblázat: Vallási önbesorolás és gyermekvállalási attitűd faktorok kapcsolata

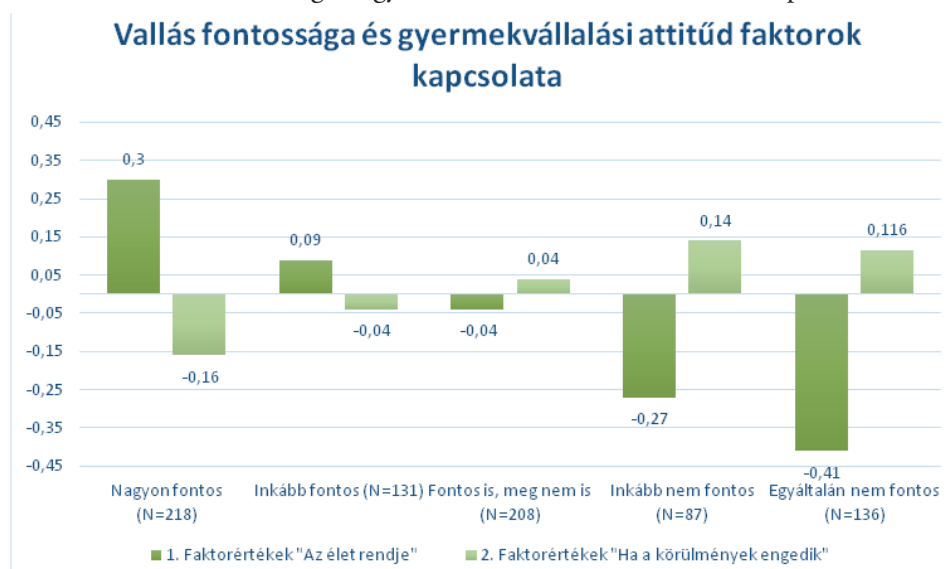

Forrás: Saját szerkesztés

A második ábrán a vallás fontossága alapján kerültek átlagolásra az egyes kategóriákba tartozó személyek faktorértékei. Az előző ábrán tapasztaltak itt is megerősítést nyernek. Minél fontosabb valaki számára a vallás, annál nagyobb valószínűséggel fog egyetérteni azzal, hogy a gyermekvállalás az élet rendje. A vallásosság szerepét jól jelzi, hogy mindkét faktor tendenciaszerűen változik a két szélsőérték között, egymással ellentétes irányba. Ez azt is jelenti, hogy minél fontosabb valaki számára a vallás, annál kevésbé számít számára a gyermekvállaláskor az anyagi helyzet vagy a személyes szabadság, tehát általánosságban a körülmények. Ezzel szemben a vallástalanság pont ezekkel a nézetekkel jár együtt a statisztikák alapján.

3. táblázat: Vallás fontossága és gyermekvállalási attitűd faktorok kapcsolata

Forrás: Saját szerkesztés

Hasonló elven elkészítettük el a faktoranalízist a családi szerepekkel kapcsolatban, amelyben szintén két faktor érte el az egynél nagyobb sajátértékre vonatkozó kritériumot. Az első faktor az első három állításból, a második faktor pedig – némileg meglepő módon – kizárólag a negyedik állításra támaszkodik. Ezek alapján az első faktor az egyenlő teherviselést hangsúlyozó itemekkel korrelál, míg a másik a hagyományos férfi-női szerepeket kiemelő itemekkel korrelál pozitívan, míg az azoknak ellentmondó állításokkal negatívan.

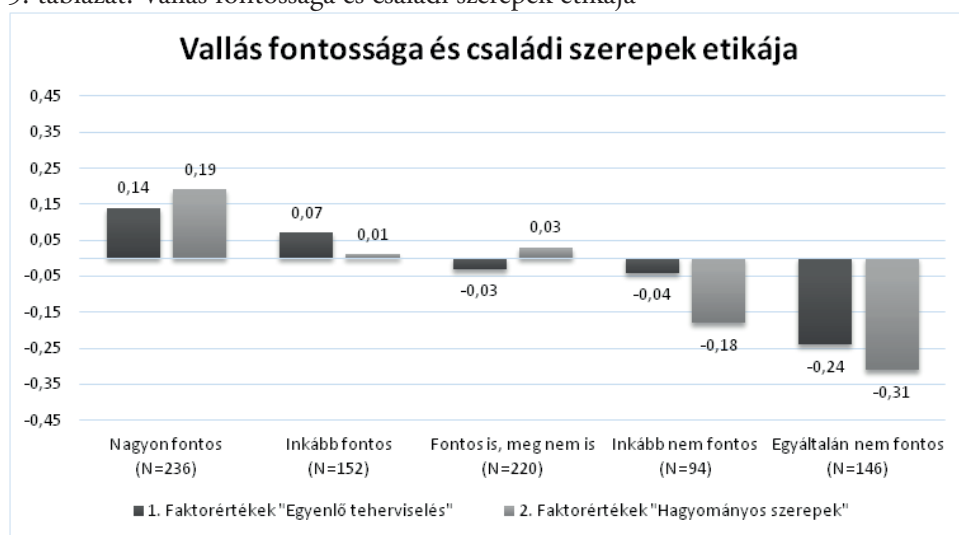
4. táblázat: Családi szerepek faktorsúlyai

Itemek	Faktor „Egyenlő teherviselés”	Faktor „Hagyományos szerepek”
A férfiaknak ugyanúgy részt kell venniük a házimunkában, mint a nőknek.	0,733	-0,272
A férfiak és a nők azonos mértékben felelősek a családjuk megélhetéséért.	0,751	-0,016
Egy gyermek nevelésében az apa ugyanolyan fontos, mint az anya.	0,676	0,019
Jobb egy édesanyának, ha munkavállalás helyett a gyermekét nevelheti.	0,026	0,98
Sajátérték (eigenvalue):	1,57	1,15

Forrás: Saját szerkesztés

Az alábbi ábrán látható, hogy a vallásosság fontossága szerinti kategóriák alapján a két függő változó értékei között a mozgás egyirányú, minél vallásosabb annál inkább egyetért mindkét faktor tartalmával. Ez alapján azt állíthatjuk, hogy mind az egyenlő teherviselés, mind a hagyományos szerepvállalás is inkább a vallásosoknál elfogadott, koherens nézet. Ugyanezt az eredményt támasztja alá a felekezeti és a vallási önbesorolásra vonatkozó változóval való kapcsolat vizsgálata is. Háttért elemzések, amelyek az alacsony esetszám miatt tudományos igazolásra és így közlésre sem alkalmasak, azt sejtetik, hogy a fiatal vallásos csoportok inkább az első faktortal, míg az idősebbek a második faktor tartalmával azonosulnak.

5. táblázat: Vallás fontossága és családi szerepek etikája

Forrás: Saját szerkesztés

4. Összefoglalás

Tanulmányunk célja a vallásosság különféle dimenzióinak és a családi élettel, valamint a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök összefüggésének a vizsgálata volt. Az, hogy a modern társadalmakban a termékenység minden korábbi korszakénál alacsonyabb szintre csökkent, elsősorban a gyermekvállalással és a családalapítással kapcsolatos nézetek változásával magyarázható. Míg hosszú időn keresztül egy meghatározott életkor elérése magától értetődő módon a házasságkötés és a gyermekvállalás idejét jelentette, napjainkra egymástól jelentősen eltérő életpályákat figyelhetünk meg. A különféle társadalmi változások természetesen a vallási felekezeteket sem hagyják érintetlenül, de az elmúlt fél évszázad rapid változásai miatt mégis azt mondhatjuk, hogy az egyházaknak a gyermekvállalással és a családi szerepekkel kapcsolatos nézetei

lassabban és kevésbé változtak, mint a teljes társadalom értékrendje. Kutatásunk eredményei igazolták azt a hipotézisünket, hogy a vallásos fiatalok inkább konzervatív nézeteket vallanak a családalapítással kapcsolatos kérdésekben.

A gyermekvállalással kapcsolatos állításokra adott válaszok felhasználásával végzett faktoranalízis során két típus látszik kirajzolódni. Az egyik a gyermekvállalást az élet természetes rendjéhez tartozónak tartja, míg a másik csoportba tartozók –bár nem utasítják el a gyermekvállalást- a családalapításra mint a választható alternatívák egyikére tekintenek.

Eredményeinkből megállapítható, hogy az egyének vallási önbesorolása és aközött, hogy értékrend tekintetében melyik csoporthoz tartoznak, szoros az összefüggés. A magukat az egyház tanítása szerint vallásosnak mondók nagy valószínűséggel az élet rendjének és a házasság céljának tekintik a gyermekvállalást, míg körükben a legmagasabb a kérdés „relativizálását” elutasítók aránya. A maguk módján vallásosak is inkább a tradicionalisták közé tartoznak, bár előbbi csoporthoz képest számukra fontosabbak a megfelelő körülmények. A vallásosság szempontjából bizonytalanok, a nem vallásosak és a más világnézetűek azonban lényegesen nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a szükséges feltételeknek. Hasonló összefüggéseket tapasztaltunk a vallás szubjektív fontosságának vizsgálatakor is.

A hagyományos és „modern” nemi szerepekkel kapcsolatos nézeteknél nem ennyire egyértelmű a kapcsolat. Az általunk használt skála tételeinek vizsgálatakor azt találtuk, hogy mind a következetesen tradicionalista, mind pedig az egalitárius nézetek inkább a vallásosokra jellemzőek. Ezek az eredmények főként azzal magyarázhatók, hogy bár a vallásos populációra jórészt a konzervatív értékrend jellemző, az egyházak tanításában és az egyházi közösségekben a szülők közös felelősségvállalása és a családok egységének fontossága hangsúlyosabban jelenik meg, mint a Parsons-i kenyérkereső-otthonteremtő felosztás szükségszerűsége. A magukat vallásosnak mondók körében is egyre elterjedtebb az a nézet, hogy a szerepek éles szétválasztása kevésbé használ a családnak.

5. Felhasznált irodalom

- Ádám Sz. és Rosta A. (2010) Nemi szerepek. In: Rosta G. és Tomka M. (szerk.) *Mit értékelnek a magyarok?* Budapest: Faludi Ferenc Akadémia, 81-114
- Andorka R. (1987) *Gyermekszám a fejlett országokban.* Gondolat, Budapest
- Blaskó Zs. (2005) Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai 1988, 1994, 2002. *Demográfia* 2–3, 159–186.
- Lesthaeghe, R. (1983): A century of demographic and cultural change in Western Europe: an exploration of underlying dimensions. *Population and Development Review* 3, 411–435
- Makay Zsuzsa (2013) Párkapcsolati magatartás és családalapítás a fiatalok körében. In: Székely L. (szerk.) *Magyar ifjúság 2012 – Tanulmánykötet.* Budapest: Kutatópont 53- 89

- Parsons, T. (1949) The Social Structure of the Family. In: Anshen, R.(szerk.) The Family – Its Functions and Destiny. New York: Harper. 173-201.
- Philipov, D. – Spéder, Zs. – Billari, F. (2005) Now or later? Fertility Intentions in Bulgaria and Hungary and the Impact of Anomie and Social Capital. Vienna Institute of Demography, Working Papers 08/2005 1-28
- Philipov, D. (2006) Gender Issues. Dialog Population Policy Acceptance Study (PPAS). Work Packaget 5. BIB, No.5.
- Pongrácz T.-né és S. Molnár E. (1976) Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Közlemények 43.
- Pongrácz T.-né (2001) A család és a munka szerepe a nők életében. In: Nagy I. , Pongrácz T.-né és Tóth Gy. (szerk.) Szerepváltozások. Jelentés a férfiak és nők helyzetéről. Budapest: TÁRKI – SzCsM 30-46
- Pongrácz T.-né és S. Molnár E. (2011) A nemi szerepmegosztásról, a családi élet és a munka összhangjáról alkotott vélemények változása 2000-2009 között. In: Pongrácz T.-né (szerk.) A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
- S. Molnár E. és Virágh E. (1990) Közvélemény-kutatás népesedési kérdésekről – 1989. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentések, 38.
- Somlai Péter (2013) Család 2.0. Napvilág Kiadó, Budapest
- Tárkányi Á. (2006) A gyermekszám és a vallásosság kapcsolata. Demográfia 49, 1:68-84
- Van de Kaa, D. J. (1987). Options and sequences: Europe's demographic patterns. Journal of the Australian Population Association, 14 1:1-30
- Van de Kaa, Dirk J. (2002) The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries. Konferencia előadás, 6. Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan, 2002. jan 29.
- Vaskovics L. (2000) A társadalmi modernizáció és a munkamegosztás a partnerkapcsolatokban és a családban. (Összehasonlító vizsgálat). In: Elekes Zs. és Spéder Zs. (szerk.): Törések és kötések. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, 287–303.

KÖZÉLETI ETIKAI VÁLASZTÁSOK ÉS VALLÁSOSSÁG

Kulcsszavak: vallási törésvonal, közéleti választások, társadalmi szerepvállalás, választási részvétel

1. Bevezetés

A vallásosság a rendszerváltást követő magyar politikatörténet alighanem egyik legjelentősebb, politikai relevanciával is bíró társadalmi törésvonala.¹⁰⁷ Szemben számos más társadalmi csoporttagolódással, beleértve az osztálybeli különbségeket is, az elmúlt negyedszázad folyamán aligha volt olyan erős, ciklusokon átívelő, a politikai preferenciákat befolyásoló tényező, mint a vallásosság.

A Károli Gáspár Református Egyetem 2015 nyarán – a Magyarországi Református Egyház felkérésére végzett egyház-szociológiai adatgyűjtés részeként – települési kérdőíves kutatást végzett öt vegyes vallású magyarországi településen (Cegléd, Mezőszilas, Prügy, Solymár, Újfehértó), összesen közel 900, 15 évesnél idősebb válaszadó bevonásával, melynek része volt egy a közélettel kapcsolatos attitűdökről szóló kérdésblokk is. Ennek keretében kutatási céljaink közé tartozott annak vizsgálata, hogy – annak normatív és szervezeti szintje mellett – Magyarországon az állampolgárok közéleti választásainak empirikus szintjén kimutatható-e a vallásosság, mint politikai törésvonal hatása.

2. A vallási törésvonal

A *politikai törésvonalak* a Bartolini és Mair (1990) definíciója szerint a társadalomnak a politikailag releváns csoporttagolódását jelentik. A csoportok különböző jegyek alapján különíthetők el egymástól. Ezek a jegyek lehetnek az osztályhelyzettel, vallási, etnikai, nemi, kor szerinti hovatartozással kapcsolatosak. A pártok közötti törésvonalak természetesen nem tükröznek vissza minden, a társadalomban meglévő csoportkonfliktust. A politikai törésvonalak három szintből tevődnek össze: az empirikus szintből, melyet a választók szocio-demográfiai összetételében ragadhatunk meg; a normatív szintből, amely a társadalmi csoportok identitását képző értékek és ideológiák összessége; valamint a szervezeti szintből, amely a szavazók és az elit közötti

¹⁰⁶ Harkányi Ádám Máté, főiskolai tanársegéd, Károli Gáspár Református Egyetem, e-mail: harkanyi.adam@kre.hu

¹⁰⁷ Angelusz Róbert-Tardos Róbert, 2005, Enyedi Zsolt- Fábíán Zoltán- Tardos Róbert, 2014 Körösenyi András, 1996, Tóka Gábor, 1992

kapcsolatot intézményesíti.¹⁰⁸ A társadalmi törésvonalak tehát a gyakorlatban akkor válhatnak egyben politikaivá is, ha egy politikai párt népszerűsége valamely társadalmi csoportban egyrészt felülreprezentált (empirikus szint), másrészt a párt és az adott csoport között létezik vagy ideológiai-, vagy értékalapú önzonosság (normatív szint), továbbá az adott politikai erő intézményesítetten is felvállalja az említett társadalmi csoport képviselőtét (szervezeti szint).

A **vallási törésvonalat** már Lipset és Rokkan (1967) klasszikus törésvonal-elmélete strukturalta, évszázados történelmi kontextusban.¹⁰⁹ A klasszikus, 18-19. századi állam-egyház ellentétig visszavezethető politikai törésvonal napjainkra már jelentősen átalakult. A vallási törésvonalnak jellemzően két aspektusát különböztethetjük meg:¹¹⁰ Egyrészt a törésvonal húzódhat a különböző vallási felekezethez tartozók között, másrészt pedig húzódhat egyaránt a nem vallásos és a vallásos választók között, utóbbiak felekezeti hovatartozásától is függetlenül. Bartolini és Mair (1990) definíciója alapján ennek tükrében a vallási törésvonal politikai relevanciáját két nézőpontból is vizsgálhatjuk:

1. Értelmezhető-e Magyarországon a vallási törésvonal politikai aspektusa a felekezeti hovatartozás relációjában?
2. Kimutatható-e a vallási törésvonal politikai relevanciája – a felekezeti hovatartozástól függetlenül – a vallásosság mértékének összefüggéseiben?

Kutatásunk a vallási törésvonal politikai relevanciájának normatív és szervezeti szintjének igazolásával jelen esetben nem foglalkozik, az állampolgári attitűdökben megragadható empirikus szint létét azonban mind az egyes felekezeti hovatartozás, mind pedig a vallásosság mértékének aspektusból vizsgálja.

3. A vallási törésvonal empirikus vizsgálata

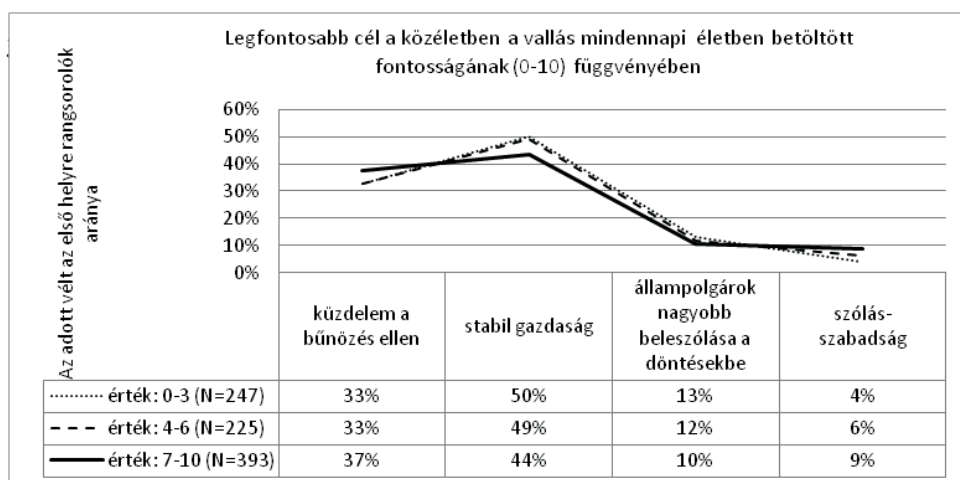
Az egyház-szociológiai kutatás keretében a vallásosság hatását a közéleti választások négy dimenziójában vizsgáltuk:

1. A közéleti preferenciák rendezésére;
2. A társadalmi szerepvállalásra;
3. A választási részvételi hajlandóságra;
4. A politikai preferenciákra.

¹⁰⁸ Bartolini, S. – Mair, P., 1990

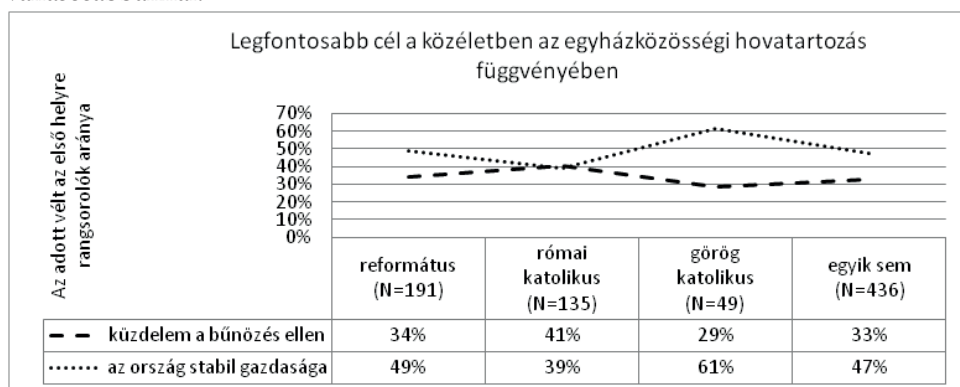
¹⁰⁹ Lipset, Seymour M. – Rokkan, Stein, 1967. A szerzők megfigyelése szerint a XVIII-XIX. század folyamán lezajlott nemzeti és ipari forradalmak következtében négy klasszikus törésvonal jött létre: 1. vallási (állam-egyház), 2. város-vidék (ipar-mezőgazdaság), 3. kulturális (domináns kultúra-kisebbségi kultúra), illetve 4. az osztálytagoltság (tőke-munka) törésvonala.

¹¹⁰ Dalton, 1996

1. ábra. Közéleti preferenciák és vallásosság.

A közéleti preferenciák és a vallásosság összefüggéseit (1. ábra) vizsgálva arra lehetünk figyelmelemmel, hogy azok számára, akiknek a vallás a mindennapi életükben fontosabb szerepet tölt be, a stabil gazdaság, mint elérendő cél kevésbé fontos szerepet tölt be (44%), mint a kevésbé-, avagy egyáltalán nem vallásos válaszadóknál (49%, illetve 50%). Ezzel párhuzamosan ugyanakkor a bűnözés elleni küzdelem, mint közéleti cél a vallásosabbaknál kap nagyobb hangsúlyt (37%-33%). Hasonló eltéréseket láthatunk a preferencia-rendezésben az állampolgárok nagyobb döntéshozatali beleszólása (10%-13%) és a szólásszabadság megvalósulása (9%-4%) tekintetében. Míg előbbi a nem- vagy kevésbé vallásosaknál jelenik meg fontosabb célként, addig utóbbi a vallásosabbaknál.

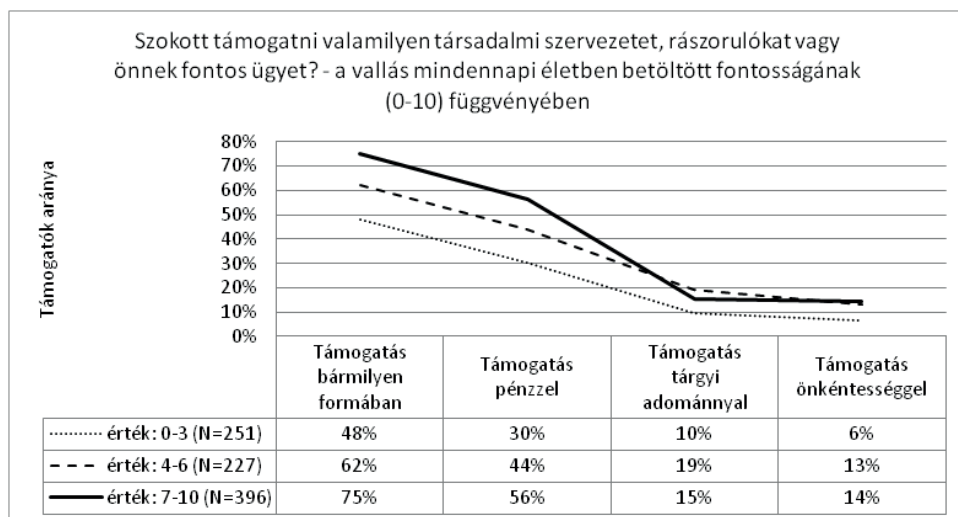

2. ábra. Közéleti preferenciák az egyházközségi hovatartozás viszonylatában

A közéleti preferenciarendezést a felekezethez való tartozás összefüggésében vizsgálva (2. ábra) a különböző egyházközségek tagjai között érdemi eltéréseket tapasztalhatunk.

Míg a megkérdezett római katolikus felekezethez tartozók körében a bűnözés elleni küzdelmet az ország stabil gazdaságánál 2%-ponttal többen jelölték meg legfontosabb közéleti célként, addig a stabil gazdaság a református válaszadók körében 15, a görög katolikusok körében 32, az egyik felekezethez sem tartozók körében pedig 14%-ponttal haladja meg a bűnözés elleni küzdelmet első helyen megjelölők arányát.

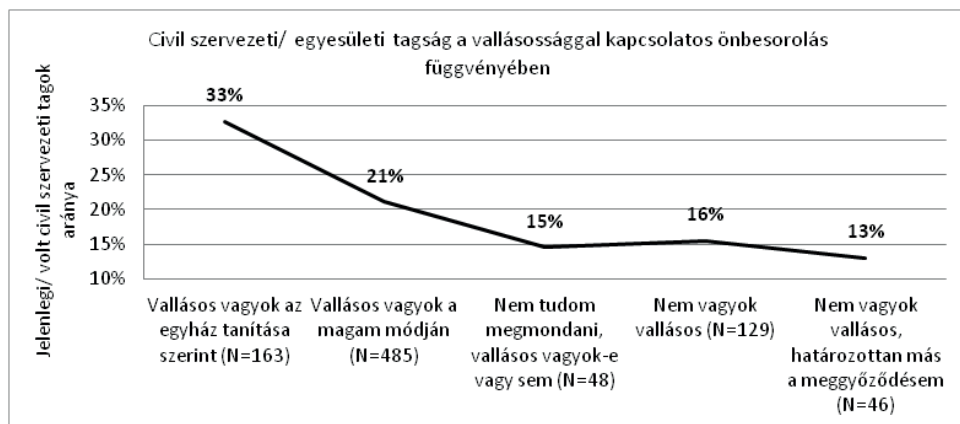
3.2. Társadalmi szerepvállalás és vallásosság

3. ábra. Vallásosság és támogatás.

A társadalmi szerepvállalás intenzitását kutatva (3. ábra) pozitív összefüggést fedezhetünk fel a vallásosság mértéke és a társadalmi szervezetek, rászorulókat és egyéb fontos ügyek támogatási intenzitása között. Míg azon válaszadóknak, akiknek a vallás fontosabb szerepet tölt be mindennapjaikban, 75%-a rendszeres adományozó, addig a legkevésbé vallásosak körében az említett arány mindössze 48%. Az egyes adományozási formákat tekintve a tárgyi adományozást leszámítva az említett összefüggés valamennyi esetben fennáll. A pénzzel való támogatás esetében a legvallásosabb válaszadók 26, a tárgyi adományok tekintetében 5, az önkéntesség esetében pedig 8 %-ponttal aktívabbak a legkevésbé vallásos megkérdezetteknél.

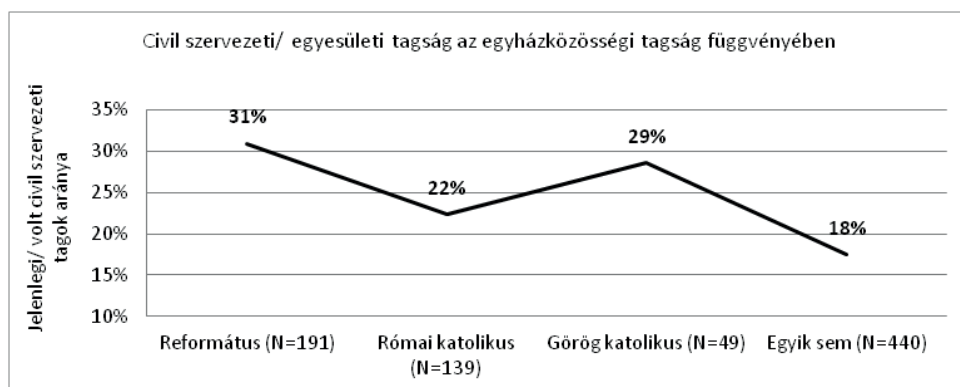
4. ábra. Társadalmi aktivitás és vallásosság.

A vallásosság és a civil szervezeti vagy egyesületi tagság között hasonló együttmozgásokat figyelhetünk meg (4. ábra). A saját besorolásuk szerint az egyház tanítása szerint vallásos válaszadók körében 12%-ponttal magasabb azok aránya, akik a múltban vagy jelenleg civil szervezeti vagy egyesületi tagsággal rendelkeztek vagy rendelkeznek azokénál, akik a maguk módján vallásos kategóriába sorolták magukat. Ugyanakkor a határozottan más meggyőződésű, nem vallásos válaszadókhoz viszonyítva az említett különbség már a 20%-pontot is eléri.

Gyülekezeti/ egyházkö-zösségi tagság	Támogatás bármi-lyen formában	Támogatás pénzzel	Támogatás tárgyi adománnyal	Támogatás ön-kéntességgel
református (N=194)	78%	75%	20%	19%
római katolikus (N=139)	71%	71%	23%	23%
görög katolikus (N=49)	80%	77%	36%	15%
egyik sem (N=440)	54%	67%	22%	15%

5. ábra. Egyházközségi hovatartozás és támogatás.

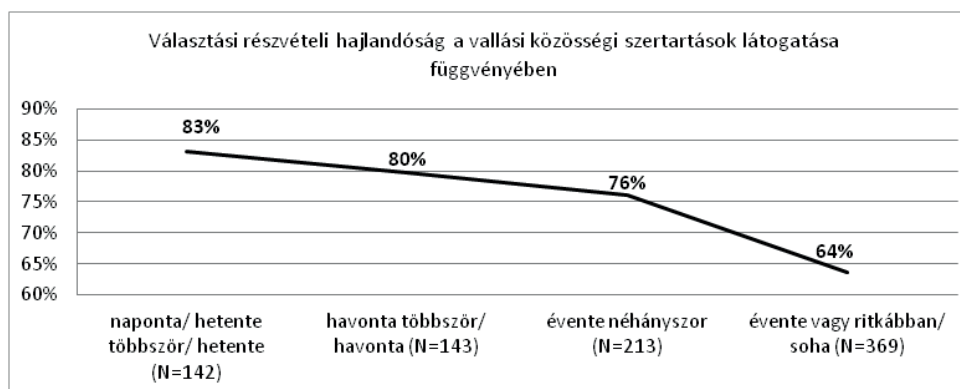
A társadalmi szerepvállalás intenzitása és az egyházközségi hovatartozás között (5. ábra) is érdekes összefüggésekre lehetünk figyelmesek. Az egyik felekezethez sem tartozók körében – a tárgyi adománnyal történő támogatást leszámítva – valamennyi támogatási forma gyakorlása érdemben elmarad az egyes felekezetekhez tartozó válaszadókétól. A támogatások intenzitásában azonban az egyes felekezetek tagjai között is vannak eltérések. Míg a római katolikusok összességében 7, illetve 9%-ponttal elmaradnak a reformátusok, valamint a görög katolikusok bármilyen formában történő támogatási aktivitásától, addig az önkéntesség tekintetében a római katolikusok mutatják a legnagyobb aktivitást, szemben a görög katolikusok 15, illetve a reformátusok 19%-os adatával, körükben az önkéntességet végzők aránya a 23%-ot is eléri.

6. ábra. Társadalmi aktivitás és egyházközségi hovatartozás

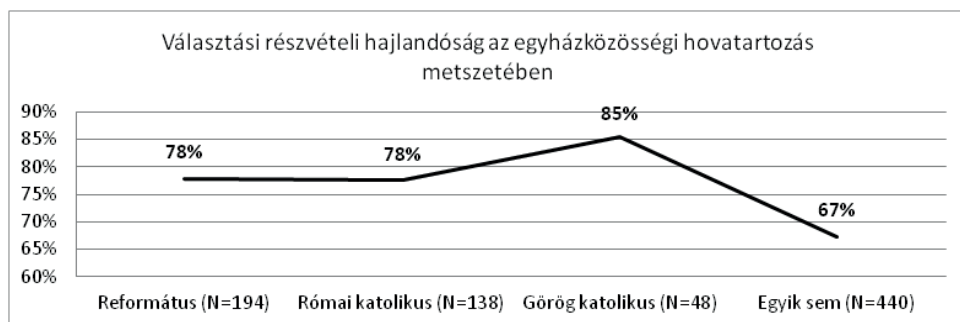
A civil szervezeti/ egyesületi tagság elterjedtsége és a felekezeti hovatartozás összefüggései (6. ábra) az előbbiekhöz hasonlóan szintén kimutathatóak. Míg a református és a görög katolikus egyházközségi tagok 31%-a és 29%-a tagja, avagy volt korábban tagja civil szervezetnek vagy egyesületnek, addig a római katolikusok mindössze 22%-a, amely nem sokkal haladja meg az egyik felekezethez sem tartozók 18%-os vonatkozó adatát.

3.3. Vallásosság és választási részvételi hajlandóság

7. ábra. Választási részvételi hajlandóság és vallásosság.

A társadalmi szerepvállaláshoz hasonlóképp a választási részvételi hajlandóság és a vallásosság között (7. ábra) is pozitív összefüggést tapasztalhatunk. Azon válaszadók körében, akik legalább hetente részt vesznek vallási közösségi szertartásokon, 19%-ponttal magasabb azok aránya, akik biztosan vagy valószínűsíthetően részt vennének a parlamenti választásokon, mint azok körében, akik legfeljebb évi egy alkalommal vesznek részt hasonló eseményeken.

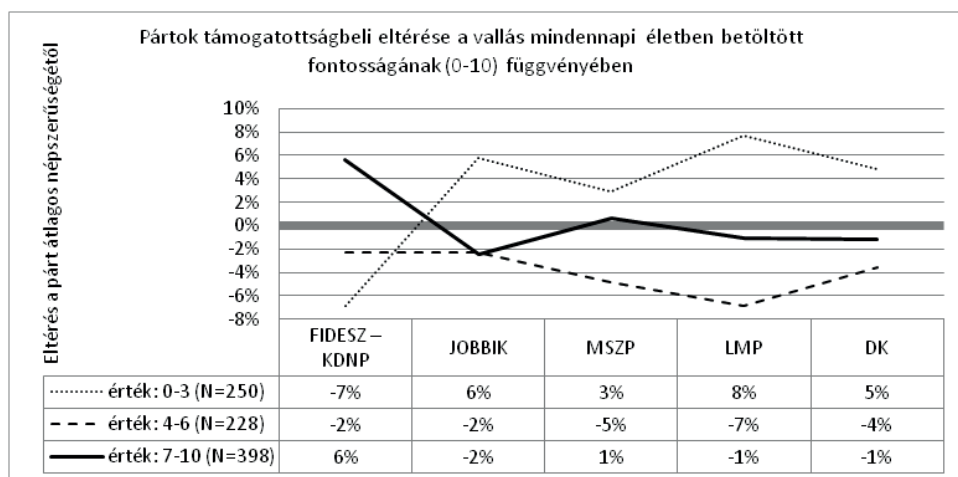

8. ábra. Választási részvételi hajlandóság az egyházközösségi hovatartozás metszetében

Az egyes felekezetek szerint megvizsgálva a választási részvételi hajlandóságot (8. ábra) szintén érdemi különbségekre figyelhetünk fel az egyes egyházközösségekhez tartozók és az azokhoz nem tartozó válaszadók attitűdjei között. Míg a római katolikus és református felekezetűek 11%-ponttal magasabb arányban mutatnak nagyobb részvételi aktivitást az egyik felekezethez sem tartozókhöz képest, addig a görög katolikusok esetében az említett különbség a 18%-pontot is eléri.

3.4. Politikai preferenciák és vallásosság

A vallási politikai törésvonal empirikus igazolása szempontjából a legnagyobb jelentősége a pártszimpátiák és a vallásosság közötti összefüggéseknek van. Kutatásunkban – a válaszmegtagadások mérséklése céljával – azonban nem közvetlenül a pártpreferenciákat vizsgáltuk, hanem az egyes politikai erők elutasítottságára kérdeztünk rá. A vizsgálatunk szempontjából a kulcskérdés tehát az volt, hogy az egyes pártok átlagos elutasítottságához képest a vallásosság metszetében tapasztalhatunk-e eltéréseket. Az egyes pártokra vonatkozó elutasítottság szerinti eltéréseket azonban a világosabb interpretáció érdekében fordított előjellel vettük számításba. Ez alapján pozitív %-os érték esetén az adott társadalmi csoportban a vizsgált párt elutasítottsága alacsonyabb, míg negatív érték esetén pedig magasabb.

9. ábra. Pártok támogatásának eltérése a vallásosság metszetében.

A vallásosság és a pártpreferenciák közötti összefüggéseket tekintve (9. ábra) tehát felfigyelhetünk arra, hogy míg a FIDESZ-KDNP esetében a vallásosság növekedése a párt elutasítottságának jelentős csökkenésével jár együtt, addig a JOBBIK, az LMP és a DK esetében ez az összefüggés fordított. Érdekes, hogy az MSZP elutasítottságára van a vallásosságnak a legkevésbé hatása.

Gyülekezeti/ egyházközségi tagság	FIDESZ–KDNP	JOBBIK	MSZP	LMP	DK
református (N=194)	-2%	-6%	0%	-3%	2%
római katolikus (N=138)	8%	-6%	-4%	-5%	-6%
görög katolikus (N=48)	10%	-2%	-2%	4%	1%
egyik sem (N=440)	-3%	6%	1%	2%	1%

10. ábra. Pártok támogatásának eltérése és egyházközségi hovatartozás.

A pártpreferenciákat az egyes egyházközségek tagjai között vizsgálva (10. ábra) több eredményre is érdemes figyelemmel lennünk. Egyrészt, a FIDESZ-KDNP elutasítottsága a római- és a görög katolikus felekezetűek között lényegesen elmarad az átlagtól, ugyanakkor ez a reformátusok esetében már nem jellemző. A JOBBIK népszerűsége mind a reformátusok, mind a római katolikusok körében lényegesen elmarad az átlagos értékétől. A politikai preferenciák alapján leginkább szegmentálható csoportot a római katolikusok alkotják. Körükben egyedül a FIDESZ-KDNP elutasítottsága alacsonyabb az átlagos értéknél, míg az összes többi parlamenti párt esetében az átlagosnál magasabb elutasítottságot tapasztalhatunk náluk.

4. Összegzés

A vallási törésvonal empirikus vizsgálatának konklúziójaként megállapíthatjuk, hogy annak politikai relevanciája igazolható. A vallásosságnak hatása van a közéleti preferenciák rendezésére, a társadalmi szerepvállalásra, a választási részvételi hajlandóságra, valamint a politikai preferenciákra egyaránt.

A vallásosság mértéke, a felekezeti hovatartozástól is függetlenül pozitív összefüggést mutat mind a társadalmi szerepvállalás aktivitásával, mind pedig a civil szervezeti vagy egyesületi tagság elterjedtségével. Hasonlóképpen a vallásosság erősödésével a választási részvételi hajlandóság növekedését is megfigyelhetjük. A vallásosság mértéke emellett a közéleti preferenciák rendezésével, valamint a pártpreferenciákkal is jól körvonalázódó összefüggést mutat. Míg a kevésbé vallásosak körében a stabil gazdaság, mint cél 17%-ponttal előzi meg a bűnözés elleni küzdelmet, a legvallásosabbak körében mindössze 7%-ponttal. A politikai preferenciákat tekintve a vallásosság erősödésével párhuzamosan a FIDESZ-KDNP kivételével valamennyi parlamenti párt elutasítottága növekszik.

A vallási törésvonal – bár az előbbieknél halványabban – a különböző felekezeti hovatartozású válaszadók között is kirajzolható. A római katolikus felekezetűek körében tapasztalható a többi felekezethez viszonyítva a legtöbb eltérés. Körükben a társadalmi szerepvállalás és a civil szervezeti/ egyesületi aktivitás a vallásos válaszadók átlagánál alacsonyabb, miközben a FIDESZ-KDNP támogatottsága körükben magasabb. Mindeközben a református egyházközösségekhez tartozók körében a társadalmi szerepvállalás és aktivitás rendre a vallásosak átlagát is meghaladó, míg körükben az egyes pártokra vonatkozó elutasítottági statisztikák az átlagtól alig térnek el.

5. Felhasznált irodalom

- Angelusz Róbert-Tardos Róbert (2005): A választói tömbök rejtett hálózata In: Angelusz Róbert és Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2005. pp. 65-160.
- Bartolini, S. – Mair, P. (1990): *Identity, Competition and Electoral Availability: The Stabilisation of European Electorates, 1885–1985*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Dalton, Russell J. (1996): *Citizen Politics. Public Opinion and Political Parties in Advanced Democracies*. Chatham House.
- Enyedi Zsolt, Fábián Zoltán, Tardos Róbert (2014): *Pártok és szavazók, 2002-2014*. In: Kolosi Tamás, Tóth István György (szerk.) *Társadalmi Riport 2014*. Budapest: TÁRKI.
- Körösényi András (1996): *Nómenklatúra és vallás – törésvonalak és pártrendszer Magyarországon*. In: *Századvég*, 1. évf., 1. szám.

Lipset, Seymour M. – Rokkan, Stein (1967): *Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: Cross-national Perspectives*. New York, The Free Press

Tóka Gábor (1992): *A kakukk fészke: Pártrendszer és törésvonalak Magyarországon*.
In: *Politikatudományi Szemle*, 1. évf., 2. szám.

AZ „IGAZSÁGOSSÁG” NEMZETKÖZI POLITIKAELEMÉLETI FOGALMÁNAK MEGJELENÉSE AZ EURÓPAI GAZDASÁGI KORMÁNYZATRÓL SZÓLÓ VITÁBAN

Kulcsszavak: nemzetközi politikaelmélet, igazságosság, európai gazdasági kormányzás, nemzetközi rend, nemzetközi kapcsolatok, elosztó igazság, viszonyos igazság, Franciaország, Nagy-Britannia, Németország

1. A nemzetközi politika és az igazságosság

A nemzetközi politikaelmélet tudománya a politika felől közelíti az etikát. Az igazságosság a mindenkori nemzetközi rendszer egyik kiemelt társadalmi alapértéke, melynek megvalósulását vagy meg nem valósulását általában a nemzetközi rend kérdésével összefüggésben vizsgáljuk. A nemzetközi rend jelentéséből adódóan stabilitást, szabályozott működést feltételez, amely kizárólag akkor működhet hosszú távon, ha a nemzetközi rendszer szereplői legitim rendként fogadják el. A legitimitás jelentéséből adódóan tartalmazza a politikai igazságosság fogalmát, hiszen ahogy Max Weber mondta, bármiféle tartós uralom alapja csak az intézményrendszer legitim működtetése lehet (Weber, 2009 : 11-12).

Némi túlzással azt is mondhatjuk, hogy az uralom és az igazságosság együttes vizsgálatával kezdődik a politikatudomány, hiszen az egyik első, a közügyekről íródott mű, Platón Állama – amely címének sokkal pontosabb és kifejezőbb fordítása a „közügyekről” – szintén az igazságosság fogalmának értelmezésével indul. Az igazságosság – tanít minket Szókratészen keresztül Platón – az a politikai szerveződési forma, ahol az uralmat a közösség legitimnek fogadja el, és ez csak olyan társadalomban lehetséges, ahol a hatalom gyakorlója saját érdekei helyett a közösség érdekeit testesíti meg. A politikai szerveződés és az igazságosság kezdetektől összefüggnek, hiszen rendet erőszakos eszközökkel kikényszeríteni lehet ugyan, de tartósan, hosszú távon fenntartani csak legitim eszközökkel, a közösség érdekeinek képviselésével lehet. A modernitás keretei között a „társadalmi szerződés” határozza meg a politika „igazságosság” fogalmát.

Igazságosság és a tartós politikai szerveződés kapcsolata Machiavellitől Locke-on át az európai politikai gondolkodás szerves részét képezi. A nemzetközi politikaelmélet

---

¹¹¹ Dr. Szűcs Anita, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Tanulmányok Intézet, e-mail: anita@diplomacia.hu

tudományterülete is erre a hagyományra épít, amikor a hidegháború utáni megváltozott nemzetközi rendszerben világrend és igazságosság kapcsolatát kiegyenlítettebben vizsgálja, mint korábban. A rend és igazságosság kutatási területe sokat kutatott terület, a két társadalmi alapérték kapcsolatáról köteteket tölt meg a szakirodalom. Egész a hidegháború végéig a kutatók többnyire állást foglaltak egyik vagy másik alapérték mellett. Ma a kutatás a nemzetközi politikai porondon a különböző politikai szervezetek szerveződését, illetve norma- és szabályrendszerének etikáját vizsgálja. A nemzetközi rend, világgazdasági rend, a különböző rezsimek tartoznak ide, az egyik legfontosabb kutatási kérdés pedig, hogy jelent-e a stabil rend igazságos rendet is egyben?

A globalizációs nemzetközi rendszer egyik jellegzetessége, hogy a különböző nemzetközi rendek egyidejűségét hozta el (Kiss J., 2009 : 158-161). Együtt létezik a poszt- és a prevesztfáliai rendszer, ahol mindkét rendszer sajátossága a modern állam hatalmi koncentrációjának, klasszikus szuverenitásának a relatív gyengülése. Míg a prevesztfáliai rendszer államai – gondoljunk Afrikára, vagy a Közel-Keletre – szélsőséges esetben bukott államokká válnak, vagy akár államtalan terek jöhetnek létre – ld. az Iszlám Állam nevű terrorszervezet térnyerése – addig a posztvesztfáliai térség megerősödött interdependens viszonyai megváltoztatják az állam hatalmának gyakorlását. Klasszikus példa a gazdasági globalizáció erősödése, ahol az állami hatalom mellett a nemzetgazdaság irányításában egyre nagyobb szerepet kapnak a gazdasági szereplők, vagy gondolhatunk az Európai Unióra, ahol a tagállamok szuverenitásuk egy részét a közösségi szintre delegálták.

A történetileg egymásra csúszott pre-, posztmodern és modern, vesztfáliai államrendben fennálló különböző rendek és rezsimek igazságossága két alapértelmezésre bomlik (Jackson-Sørensen, 2003 : 5-7). A viszonos igazság (*reciprocal justice*) és az elosztó igazságosság (*distributive justice*) koncepciója nem ugyanazt érti az „igazságosság” fogalmán. Viszonos igazságosságról akkor beszélhetünk, ha a politikai egység tagjaira egyenlő jogok és kötelezettségek hárulnak, ha a terhek viselése és a lehetőségek egyenlően oszlanak meg. Az elosztó igazságosság ezzel szemben a javak egyenlő elosztását teszi a társadalomszerveződés alapjává. Mindkét fogalmat ismeri és használja a filozófia és a közgazdaságtan is. A nemzetközi politikaelmélet számára az elosztó és a viszonos igazságosság esetében is az a szervezőelv áll a középpontban, amely lehetővé teszi, hogy a politikai uralom legitimálja magát.

2. Az Európai Unió és az igazságosság

A nemzetközi politika rendszerszintű szabályainak alakulásával az állam, mint a nemzetközi rendszer máig legfontosabb politikai közössége is átalakult. Főként az Európai Unió tagállamaira igaz ez a folyamat, ahol a tagállami és a szervezeti döntéshozatal egymást átfedő körei alakultak ki. Az Európai Unió a nemzetközi rendszer sajátos politikai aktora. Nem állam, de a tagállamok szuverenitásuk egy részét delelge

önálló jogi személyiséggel látták el. Szuverenitása korlátozott, de a közösségi politikák területén nem a tagállam, hanem az Unió hozza meg a döntéseket, ezek a döntések kötelezőek az államokra nézve.

Az Unió tehát egy olyan sajátos politikai közösség, ahol a közakarat megtestesülése a több szintű kormányzás („*multi level governance*”) rendszerén keresztül történik. Éppen ezért a politikai legitimáció többféle módja együttesen van jelen. A tagállami téren belül a társadalmi szerződés nyújtja a keretet, míg nemzetállamon túl, de a szervezet keretein belül a poszt nacionális paradigma érvényesül (Nicolaidis-Lacroix, 2003 : 133). A második világháború után újfajta regionális rendet hozott létre, amely a kanti „békeszövetség” állandó referenciapontját adja. A rend alapját nem az erőszak, hanem a tagállamok folyamatos és állandó legitimációja adja. A rend nem kikényszeríthető, de a folyamatos szerződéses egyeztetésen keresztül a tagállamok érdekelté válnak annak betartásában.

Az Európai Unió két szinten eltérő módon jeleníti meg az igazságosság szervező elvét. Mind az elosztó, mind a viszonyos igazság egyszerre van jelen. Ha elfogadjuk azt a Platónról eredeztethető állítást, hogy minden politikai szerveződés célja az igazságosság fenntartása, akkor látjuk, hogy az európai civilizatorikus fejlődés két nagy társadalmi szerződés archetípust hozott létre. Az egyik a francia „nemzeti republikánus”, a másik a brit „liberális nacionalizmus”. Mindkettő a polgárság társadalmi rendjét alkotta meg, ahol ethos és démosz megfeleltethető egymásnak, az egyetlen legitim államszervező egység a nemzet és a nemzeti identitás teremti meg az állam politikai közösségének koherenciáját. A jóléti állam ugyanebben a kontextusban született. Itt nagyobb szerepet kap az elosztó igazságosság, a gazdasági javak és a közös gazdasági áldozat rendszerszerű intézményesítése köti össze az állampolgárokat. A társadalmi igazságosság tehát abból a polgárság exkluzív, kizáró közösségéből fakad, ahol démosz és ethos kongruens.

A posztvesztfáliai paradigma túlmutat a nemzetállamon. Olyan államokból álló nemzetközi szervezet, amely a tagállamokra kötelező érvényű, önálló kompetenciákkal rendelkezik. Államnak nem állam, de már több, mint egy kormányközi szervezet. Az Európai Unióval létrejött az a nemzetállamon túlnyúló politikai közösség, amely felveti, hogy hogyan lehet ebben a politikai közösségben igazságos rendet teremteni. A fenti logika azt mutatja, hogy társadalmi szerződéssel. Az Európai Unó azonban nem nemzet, a növekvő interdependenciák ellenére nincs európai démosz. Ezt az elképzelést tükrözi a gaullista erős Európa (*l'Europe puissance*) koncepció. Az Európai Uniónak de Gaulle szerint igenis van nemzetközi identitása – elsősorban külső identitása –, a nemzetközi rend fontos aktorává vált és feladata a regionális és nemzetközi „rend” fenntartása. A nemzetközi rend alakítójaként meg kell hogy erősítse a nemzetállam szerepét, és követnie kell az igazságosság céljait.

A társadalmi szerződést hagyományos logikában csak akkor lehetne a nemzetközi szintre vinni, ha azt az államok kötnék. Ebben az esetben az ilyen szerződésre lépő államok kijönnének a nemzetközi térben érvényesülő természeti állapotból és új szu-

verént hoznának létre, amely egyfajta világállamként viselkedne. John Rawls 1993-as tanulmánya, amelyből 1999-ben könyv született a nemzetközi politikára alkalmazza az igazságos társadalmi szerződés lehetőségét (Rawls, 1997). Egyetértésben a Felvilágosodás gondolkodóival igazolja, hogy a világállam teljes képtelenség. A világpolitika legfontosabb szereplői a posztvesztfáliai rendszerben is az államok, annak ellenére, hogy a nemzetközi rendszer szereplői egyre sokfélebbek és egyre nagyobb hatalomra tesznek szert.

Hogyan lehet hát az igazságos kormányzást az Európai Unió keretein belül alkalmazni? Hogyan legitimálható az államon túlmutató politikai közösség uralma a posztvesztfáliai térben? A válasz a kormány és a kormányzás elkülönítése adja meg (Rosenau, 2000 : 4-6). Míg a kormány a társadalmi szerződés talaján állva rendelkezik erőszakmonopóliummal, képes kikényszeríteni a törvényeket és intézményesült hatalma van, addig a kormányzás más típusú, alulról szerveződő hatalmat ad. A hatalom alapja nem az erőszak, hanem a legitimitás. A hatalom csak addig áll fenn, amíg az alkotórészek – jelen esetben a tagállamok – nem rúgják föl a szerződéseket. A legitimitás egyetlen alapja pedig az lehet, hogy a létrejött politikai közösség betölti azt a funkciót, amire létrehozták. Ebben a térben a hatalom legfőbb eszköze nem katonai természetű. Az alkotó részek konfliktusaikban nem tudnak saját katonai potenciáljukra támaszkodni, a gazdaság lesz a hatalom legfontosabb forrása. Az ilyesfajta politikai közösségeknek nem szükséges államná válniuk ahhoz, hogy nemzetközi rend alakító hatásuk legyen.

Az igazságos társadalmi szerződés helyett tehát olyan folyamatos legitimáció lehet az igazságosság alapja, amely egy be nem tartatható – ám mégis leginkább betartott – norma- és szabályrendszert hoz létre. Ez a norma és szabályrendszer tükröződik az európai gazdasági térben is. A gazdasági kormányzás kérdése előtt azonban vizsgáljuk meg hogyan alkalmazta az igazságosság eszméjét az Európai Unió.

Az egységes Európa-gondolat maga sem az állam politikai közösségére alapoz, hanem az impérium” gondolatban gyökeredzik, az európai hatalmi egyensúly rendszer és a népszuverenitás hegemon helyzetéhez szorosan kötődött a gyarmatbirodalmak korában. Európa, mint a világ közepe a saját képre teremtette meg a világot, azaz az európai civilizatorikus fejlődésben kialakult „állam” koncepciót exportálta. Ma a globalizált térben nincs más legitim államforma, csak az európai gyökerű modern állam.

A hidegháború alatt az európai közösség regionális rendet teremtett, létrehozta a stabilitás „kis szigetét”, ahol a konfliktusmegoldás eszköztárából kikerült a háború. A gaullista vízió nemzetközi aktorságról egyre elterjedtebbé vált, az igazságos regionális rendet a külső, világpolitikai tér alakításában, a nemzetállam szerepének erősítésében látták. A saját nemzetközi rend kialakítására a legáltalánosabb példa a loméi konvenciók rendszere volt.

A hidegháború után a saját kapacitások kifejlesztése került előtérbe, hogy a közösség hidegháború utáni intézményként működhessen. Az 1990-es évek elejére terjedt el az a nézet, hogy attól, hogy az Unió a nagyhatalmak külső erejét képes multiplikálni, még

nem fog önálló egységgé válni. Ugyanakkor a kor optimizmusát tükrözve a közösség legitimitásáról szóló vitákban egyre nagyobb szerepet kapott két gondolat. A „menedék” jelleg azt hangsúlyozta, hogy az Európai Unió legitimitását és értelmét az adja, ha képes megvédeni a tagállamokat a globalizáció és különös tekintettel a globalizálódó világgazdaság hullámzásaitól. A „modell” jelleg ezzel szemben azt helyezte előtérbe, hogy Európa képes az igazságos világrend megteremtésére, elsősorban a tagállamok között kialakult konfliktus megoldási mechanizmusokon keresztül. Az európai konfliktuskezelési modell igazságos rendet szül, hogyan a fegyveres agresszió kiküszöbölésével képes az államközi kapcsolatok stabilizálására. A 2000-es évek „poszt-demokráciái” azonban rációfoltak erre az érvre. A belső társadalmi feszültségek növekedése, a javak egyenlőtlen megosztása nem csak a modell vonzerejét gyengítette, hanem rámutatott, hogy az Unión belül nincs ambiciózus napirend a belső igazságosság megvalósítására.

3. Az Európai Unió „rend” és „igazságosság” napirendje: az európai gazdasági kormányzás

Az európai gazdasági kormányzásról folytatott vita nem újkeletű. Témáját a franciák dobták be a köztudatba, mikor 1997-ben Pierre Bérégovoy – François Mitterrand miniszterelnökeként – javaslatot tett az európai kormányzás létrehozására. Lényegében 2007-ben ezt a szocialista kezdeményezést élesztette fel Nicolas Sarkozy francia köztársasági elnök, aki a négy javaslatból kettőt tovább vitt. Az európai gazdasági kormányzás napirendjén a 2000-es évek eleje óta az újraelosztás, a „fair-trade”, a fenntartható fejlődés, a transzparencia és az európai gazdasági intézmény építés, azaz a makrogazdasági politikák összehangolása állnak. A téma nem csak Franciaországban, de európai szinten is meghaladja a pártpolitikai töréseket, és áthidalja a magán és a közszférát. Sem a bal, sem a jobboldal nem sajátítja ki, illetve a versenyszféra és az államok is részt vesznek a vitában.

Az európai gazdasági kormányzás és az igazságosság kapcsolata jól illeszkedik a tágabb környezethez, a gazdasági globalizáció norma és szabályrendszeréről folytatott vitákhoz. Az igazságosság ebben az értelemben ismét a politikai igazságosságot jelenti, azaz minden „rend” norma- és szabályrendszere akkor lehet tartós, ha legitimált. Mind az európai, mind a világgazdasági norma és szabályrendszer a világgazdasági válság után megváltozott.

A világgazdasági válság előtti globalizált gazdaság norma és szabályrendszerét a Washingtoni Konszenzus „laissez-faire” elvei adták: a szabályozatlan szabad piac, a privatizáció, a dereguláció, a kis állam és a szabályozatlan tőkeáramlás. A 2008-as nagy válság miatt felmerült a Washingtoni Konszenzus felülvizsgálata és ezzel együtt a liberalizált piacok globális szabályozásának igénye. A Szöuli Konszenzus irányelvei a szabályozott működést három alapelv köré építették (Constancio, 2010). Az első a visszatérés a szabályozott nemzetközi monetáris rendhez. Ennek eleme a Pénzügyi Stabilitási Tanács (*Financial*

Stability Board – FSB) és a Basel III. egyezmény. A második, a globális makroegyensúly és az árfolyamrendszerek kiigazíthatósága, amely az IMF keretein belül szabályozódik. A harmadik a legkevésbé megfogható és az első alapelvvel szemben a legkevesebb konkrétumot tartalmazó alapelv, a fenntartható növekedési modellek ösztönzése. Azok a külső és belső mechanizmusok, amelyek a növekedési modelleket támogatnák,

Az európai norma és szabályrendszer már a Szöuli Konszenzus szabályozott keretein belül értelmezhető. Az első alapelv a kedvezőtlen demográfiai trendeket és a csökkenő versenyképességet ellensúlyozó növekedési modell kialakítása, amely növeli a kontinens növekedési potenciálját. A második a makrogazdasági stabilitás fenntartása az euróövezetben. A harmadik az eredményes pénzügyi felügyeleti rendszer kialakítása. A tagállamok ezen a területen léptek előre a leglátványosabban, bár a teljes szabályozástól még igen messze állnak.

Tagállami szemszögből az európai norma és szabályrendszer igazságosságának értelmezése a három európai nagyhatalom esetében igen eltérő. Más-más legitimáló értelmet tulajdonít Franciaország, Németország és Nagy-Britannia a gazdasági közösség működését meghatározó alapelveknek.

Franciaország számára az európai gazdasági kormányzás azért szükséges, hogy a „globalizáció veszélyei ellen” védje meg a nemzetállamot. Ebben a legitimáló gondolatban tetten érhetjük mind a de Gaulle-i Európa-koncepciót, mind az elosztó igazságosság érvényesülését. A franciák koncepciója egy erősen növekedés-központú szabályrendszert támogat, ahol a javak igazságos újraelosztása adja a politikai szabályozás értelmét. Az elosztó igazságosság alapján azért kell új politikai közösséget – kormányzást – létrehozni, hogy a világgazdaság egyenlőtlenségeket kielező gazdasági normái között az új szerveződés „menedéket” nyújtson, és egyenletesebben ossza el a megtermelt javakat. Erősen támogatják a fiskális transzferuniót, a tranzakciós adón keresztül lépnének előre, azaz a nemzetállam megmentése a szuverenitás pool-on keresztül zajlana.

Németország helyzete Európa gazdaságában páratlan. A német gazdaság nem csak az európai gazdaság motorja, de olyan regionális centruma is, amely a legtöbb európai államot beszállítójává tette. Azok az államok, amelyek nem a kereskedelmi kapcsolataik révén kötődnek Németországhoz, de az euróövezet tagjai, a közös valután keresztül érzik a német gazdaság saját nemzetgazdaságukat formáló erejét. Németország számára az európai gazdasági kormányzás legitimáló erejét a saját gazdaságpolitikája, annak európai szintre való kiterjesztése adja. A fiskális fegyelem, a betartatási mechanizmussal kiegészülő Stabilitási Paktum olyan német Európát vizionál, ahol a pénzügyi és reálszféra interdependenciáit már eddig is meghatározó Németország intézményesíti és kiterjeszti saját szabályait. A gazdasági kormányzás legitimáló logikája Berlin számára a viszonyos igazságosság, azaz a szabályokon keresztül egyenlő terhek és kötelezettségek vállalása a gazdasági intézményekben.

Nagy-Britannia mottója a „belelátni, de nem részévé válni” alapvetően kettős ambivalens viszonyt takar. Egyrészt hagyományosan a brit logika a piaci egyensúlyi

mechanizmus szabályozó erejében hisz. Nem véletlen, hogy a 19. században a világpiacl létrehozójaként a szabadkereskedelemet és a szabad tőkeáramlást tette meg a nemzetközi monetáris és kereskedelmi rend alapjává (Szűcs, 2013). Az intézményi szabályozásra a brit gazdaságpolitika gyanakvással tekint. Másrészt, az európai együttműködés elfogadása a hagyományos birodalmi identitást erodálja. Bár gyakorlatilag a kereskedelmi kapcsolatainak nagyobbik része zajlik az uniós tagállamokkal, monetáris viszonyait tekintve pedig az európai tőkeforgalom nagy része Londonon keresztül zajlik, még mindig az európai gazdaság intézményeinek vonakodó partnere. Az intézményi tagságban csak a Bankhatóságban és a Közös Piac továbbfejlesztésében érdekelt. Az igazságosság szempontjából a britek a szabályozó rendszerek egyensúlyi mechanizmusán keresztül létrejövő automatizmust értik. A 2011 óta létrejövő intézményeket (fiskális paktum, Értékpapír felügyelet, Bankhatóság, Makro-/Mikroprudenciális rendszer) szabályozási rendszernek és nem politikáknak nevezi. A viszonos igazságosság dominálja az egyensúlyi mechanizmusról alkotott elképzelést, miszerint az egyenlő jogokkal és köztelezettségekkel bíró tagok együttműködése automatikusan és elkerülhetetlenül teremti meg a kapcsolati rendszert alkotó szabályokat. Ezek intézményesítése attól a rugalmasságtól fosztaná meg a normarendszert, amitől az a folyton változó nemzetközi viszonyokhoz alkalmazkodni tud. A hagyományos brit politikai gazdaságtan tehát ódzkodik a merev, zárt intézményi együttműködési formáktól.

4. Összegzés

Az európai gazdasági kapcsolatok az európai közösségen belül a legrégebbi és a legintézményesedettebb kapcsolatok. Olyan az államon túlmutató, a kormányközi intézményeket meghaladó politikai közösséget alkotnak, ahol a tagállamok együttműködését formális és informális normák és szabályok irányítják. Ennek a sajátos politikai közösségnek az irányítása, az „uralom” célja az igazságosság, a tartós politikai legitimitáció. Az igazságosság két nagy ága, az elosztó és a viszonos igazság együttesen formálja az európai szabályozó rendszereket. Az „európai gazdasági kormányzás” legitimitását az Európai Unió nagy hatalmak eltérően közelítik meg, hol a viszonos, hol az elosztó igazságosságra helyezve nagyobb hangsúlyt.

5. Felhasznált irodalom

Vítor Constâncio (2010): The future of economic governance in Europe in a global perspective. Vítor Constâncio az EKB alelnökének beszéde a Centre Culturel Calouste Gulbenkian rendezésében tartott „European Conference” c. rendezvénysorozaton. Párizs, 2010. december 7.

Jackson-Sørensen (2003): Introduction to International Relations – Theories and Approaches. Second Edition. Oxford University Press, Oxford.

- Kiss J. László (2009): Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében. Osiris Kiadó, Budapest
- Nikolaidis, Kalypso – Lacroix, Justine (2003): „Order and Justice Beyond the Nation State: Europe’s Competing Paradigms” in: *Order and Justice in International Relations* (szerk. Rosemary Foot, John Lewis Gaddis, Andrew Hurrell), Oxford University Press, Oxford, pp. 125-154.
- Rawls, John (1997): Az igazságosság elmélete. Osiris Kiadó, Budapest
- Rosenau, James N. (2000): „Governance, order and change in world politics” in: *Governance without Government: Order and Change in World Politics* (szerk. James N. Rosenau – Ernst-Otto Czempiel) Cambridge University Press, Cambridge, pp. 1-29.
- Szűcs Anita (2013): Az 1873-1896-os világgazdaság válságának természetrajza – A brit hegemonia és a 19. századi nemzetközi kereskedelmi rend szétzilálódása. Grotius. 2013. pp. 1-21.
- Weber, Max (2009): Politikai szociológia – Politikai közösségek. Az uralom. Bertalan László Társadalomtudományi Könyvtár, Helikon Kiadó, Budapest

IGAZSÁGOSSÁG – KIFIZETŐDŐ

1. Bevezetés

Az eredményesség kizárólagos kultusza a szabadság és a kultúra pusztulásával jár – állapította meg a XX. század egyik legnagyobb közgondolkodója, Bibó István. Bibót megelőzően, mintegy száz évvel ezelőtt az indiai Mahátma Ghandi fogalmazott úgy, hogy a nyugati világ emberének majdhogynem kizárólagos értékmérőjévé a jólét és a siker vált. A jólétet szolgáló, eredmény-centrikus nyugati társadalmainkban maradhat-e hely hát az igazságosságnak? – tehető fel a kérdés, amelyet a szociális különbségek gyorsuló növekedésére rámutató tanulmányok tesznek igazán feszültség teljessé.

A felvetés természetesen kissé leegyszerűsítő, hadd válaszoljunk meg mégis az ún. Radbruch-formulára hivatkozással. Gustav Radbruch a második világháború szörnyűségeit megtapasztalva szakított a merev, ún. pozitivista jogfelfogással. Radbruch úgy találta, hogy - a társadalmi-gazdasági intézményeinket is létesítő, szabályozó - törvény sokkal inkább egy, a törvényben rejlő értéken nyugszik: Radbruch szerint ahol az igazságosságra már nem törekszenek, ahol az egyenlőséget, mint az igazságosság magját semmibe veszik, ott a törvény nemcsak „helytelen jog”, de egyenesen hiányzik belőle a jogi jelleg, megszűnik jognak lenni. Ez az ún. Radbruch – formula, amely rávezethet arra, hogy a jog által átszőtt társadalmi, így gazdasági rendszereinknek is az igazságosság érvényesítése mindig kötelező feladata kell, hogy legyen. Jelen tanulmány célja e feladat nehézségeinek részbeni feltárása a gazdasági tárgyú jogi, politikai döntéshozatal szemszögéből.

2. Az igazságosság megközelítési problémái

„Mi az igazság?” – tette fel a nagy kérdést a Passió-történetben Pontius Pilatus Jézus Krisztusnak. Ez a kérdés minden filozófiának az egyik alapkérdése, ezért megválaszolása jelen tanulmánynak még csak megközelítőleg sem képezheti tárgyát. Értekezésünkben elsődlegesen az igazságosság gazdasági vetületeinek fogalmi és megközelítési (elméleti) problémáival foglalkozunk. Ez a problémakör az egyik alapdilemmája az igazságosság társadalmi érvényesíthetőségének. A fejezetben elsőként az állami döntéshozatal vonatkozásában felmerülő klasszikus, mindmáig jelentőséggel bíró igazságosság-elméle-

---

¹¹² dr. Hegedős Soma, doktorandusz, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Állam-, és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola, e-mail-cím: hegedossoma@gmail.com

tekkel foglalkozunk Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás nyomán, ezt követően pedig a közgazdasági gondolkodásban meghatározó Friedrich August von Hayek – John Rawls vita kerül szemléltetésre.

Amennyiben a már fentebb tárgyalt Radbruch – formulát a Nikhomakhoszi Etikában leírtakkal állítjuk párhuzamba, az igazságosság és a törvényesség (jog) egy érdekes kétoldalú – kétirányú kapcsolatát vázolhatjuk fel. Arisztotelész szerint az állami életben megnyilvánuló igazságosság egyrésről a törvényeken alapul, másrésről pedig magából a természetből fakad. Ezt azzal alapozza meg, hogy állítása szerint léteznek olyan egyetemesen érvényes, íratlan törvények, amelyeket mindenki elfogadni látszik, a jogok közül pedig némelyek a természetből erednek. Arisztotelész szerint igazságosságról csak ott lehet szó, ahol törvény szabályozza a polgárok egymáshoz való viszonyát. E tekintetben tehát az ókori görög gondolkodó is elválaszthatatlanul összekötötte az igazságosságot a joggal, még ha más irányból is tette ezt Radbruch-hoz képest.

Arisztotelész koncepcióját felhasználva és azokat továbbgondolva szisztematizálta az igazságosságot Aquinói Szent Tamás. Aquinói az igazságosságot olyan erényként fogta fel, amely a közösség, s így az állam helyes rendje felé mutat. Kifejezetten a gazdasági döntések igazságosság-mércéje kapcsán lényeges Tamás felfogása, amely szerint az igazságosság egy rajta kívül álló – materiális kifejezéssel élve - aktivizmust igényel érvényesítése során. Ez a következőt jelenti Tamásnál: Mivelhogy az igazságosság nem egyszerűen csak egy erény, az akarattal és a mértékletességgel gyakorlásával állítható elsődlegesen párhuzamba, ráadásul másra, más jogos érdekének érvényesítésére irányul, ezért igen nehéz követelményeit teljesíteni. Már csak azért is, mert az ember elsődlegesen saját javát és kívánságait szeretné elsődlegesen előmozdítani és nem pedig másokét. Ezért szükséges kiegészíteni egy lelki-szubjektív aktivizmussal: ez az aktivizmus jelenik meg Tamásnál a szeretet-fogalomban. Ez alakítja ki azt a készséget, amely lehetővé teszi, hogy akkor is a másik javát tartsuk szem előtt, amikor egyébként a sajátunk előmozdítására törekednénk. Jelentősek a Tamás által meghatározott igazságosság – fajták, melyek közül kiemelkedik az osztó igazságosság, melyen a modern szociális igazságosság is alapul, lényegében Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás által megfogalmazott alapeszmének a modern társadalom keretei között való alkalmazása. Tamás szerint az igazságosság által előírt „kötelezettség” irányulhat a közösség egészére és annak valamely tagjára, ez alapján pedig egyetemes (*iustitia universalis*) és részleges igazságosságról (*iustitia distributiva*) beszélhetünk. Előbbi az úm. közjóra, utóbbi az egyéni jóra irányul. A részleges igazságosság esetében beszélhetünk tehát a közösségnek a tagok iránti osztó igazságosságáról, illetőleg a tagok egymás iránti kötelezettségeiről, vagyis kölcsönös igazságosságról. Az egyetemes igazságosság – a „rész – egész” viszonyrendszere alapján – a közjót helyezi előtérbe, arra hívja fel a figyelmet, hogy az egyén mivel tartozik közössége felé. A részleges igazságosság egyik formája, az osztó igazságosság ezzel ellentétben azt fogalmazza meg, hogy a közösségi javakat és értékeket (, vagy éppen terheket) miként, milyen arányban, kik között, stb. kell elosztani egyéni

szinten. E tekintetben két elv érvényesül: az egyenlőség és az arányosság. Az arányosság szerint, aki többet ad a közösségnek, kapjon többet is a közösség javaiból. Megjegyzendő: A jog világában akad még egy ún. *osztó igazság* fogalom. Ez Frank Ignációtól származik, aki a vagyoni viták kapcsán nevezte el a magánjog szerepét ilyen módon. A polgári perekre jellemző, hogy mindkét fél a saját érdekét, a „maga igazát” védi. Közöttük tesz igazságot a törvény és a bíró, összemérve és megosztva közöttük az érdekszférákat. Ehhez hasonló végtére is a politikai döntéshozó szerepe is, aki társadalmi csoportok között dönt pl. egy költségvetési törvény összeállításkor.

Áttérve John Rawls és Hayek igazságosság-elméleteire, meg kell jegyeznünk, hogy a két álláspont közötti feszültség elsődlegesen az egyenlőségről, illetőleg az individuum és a közösség viszonyáról alkotott eltérő felfogásukból következik. Olyan társadalmi dilemmák ezek, melyekről hasonló komolysággal már olyan ókori-középkori gondolkodók is lényeges elméleteket állítottak fel, mint éppen-séggel Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás. A tanulmány szabta keretek miatt azonban ehelyütt a főbb különbségekre és az azokból eredő következményekre kívánunk rámutatni Hayek és Rawls munkásságában, az igazságosság szemszögéből. Először is lényeges, hogy Hayek igazságosságfogalma formális, ezzel ellentétben Rawls viszont lehetségesnek tartja az igazságosság elveinek meghatározását és alkalmazásukat. Hayek eredetileg Arisztotelész igazságosság-fogalmából indul ki, de elutasítja annak alkalmazását a társadalom és a piac vonatkozásában. Hayek szerint lényegében egyetlen társadalomról, vagy piaci rendről sem állítható, hogy az igazságos, avagy sem. Az osztrák gondolkodó szerint a társadalmi igazságosság jelentés nélküli, egyfajta hit, szabad társadalomban lényegében nincsen szerepe. Hayek szerint problematikus, hogy az igazságosság-elképzelések ideologikusak is, bizonyos érdekcsoportok számára felhasználhatóak, másrésztől azonban ellentmondásosak és megvalósíthatatlanok is. Ellentmondásos, mert *a piacnak nincsenek ún. pozitív céljai*, megvalósíthatatlan, mert egyrészt a társadalomban nem létezik az értékeknek, az elveknek semmiféle kialakult hierarchiája, rendszere, másfelől pedig nincs egyetlen olyan döntéshozó szerv sem, amely rendelkezne a megvalósításhoz, a megfelelő érvényesítéshez szükséges információkkal. Hayek lényegében az emberi tudással, képességgel kapcsolatos szkeptikus véleményére alapozza elgondolását. Ezzel szemben Rawls úgy találta, hogy az emberek képesek a jó saját felfogásának kialakítására, másrészt képesek igazságérzet, vagyis egy arra vonatkozó, rendszerint hathatós vágy kialakítására, hogy alkalmazzák és cselekedeteikben kövessék az igazságosság elveit. Rawlsnál lényeges az egyenlőség szerepe. Szerinte minden emberben van valami közös, ami végső soron, mint morális lényeket egyenlővé teszi őket. Így válnak képessé a jó megalkotására, az igazságérzet gyakorlására. Az egyének, mint erkölcsi személyek egyenlő tiszteletre és figyelemre jogosultak. Ez az elosztás tekintetében is egyenlőséget jelent tehát, senki nem jogosult több erőforrásra másnál. Ezzel szemben Hayek igazságfogalma

a piaci mechanizmusokra támaszkodik, mellőzi az érdekekre támaszkodó megalapozást. (Ellentétben Aquinói Szent Tamás arányosság formulájával.) Hayek az egyenlőség igen szűk értelmezését tartja megvalósíthatónak, ez pedig a törvény előtti egyenlőség. Minden egyéb dolgot a piacra kell bízni vélekedése szerint. Így az egyes emberek képességbeli, körülményekből fakadó egyenlőtlensége és az abból következő eltérő egyéni életpályák végső soron a piac természetes következményei – sem nem igazságosak, sem nem igazságtalanok. A piac végső soron így válhat az „igazságosság” szolgáltatójává. Ugyan egyenlőtlenséget eredményez, hiszen ha különböző embereket azonos módon kezelünk, azaz senkit nem részesítünk előnyben, akkor a piacon az erősebbek (vagyonosabbak, tehetősebbek, stb.) fognak jobban szerepelni. Nem azért, mert jobban megérdemlik, tehát nem az érdem a döntő, a piac ezt nem vizsgálja. Egyszerűen többet és jobban kínálnak a piacon, olyasmit, amire a társadalom többi tagjának nagyobb szükséglete van. Persze, ez a lehetséges állami beavatkozás irányát és kereteit is nagyban korlátozza. Hayek nem veti el teljesen, hogy meghatározott esetekben segíteni, támogatni kell a társadalom legszegényebb tagjait, esetleg még a nem általuk megtermelt vagyonból is. Azonban teljesen elhatárolja már magát a közösségbeli tagságra építő elosztási politikától. Rendkívül aktuális Hayek kritikája ezzel kapcsolatosan: Ez az elosztási politika ugyanis mind az egyes nemzetek szintjén, mind nemzetközi szinten súlyos következményekkel járna Hayek szerint. Kirekesztő politikához vezethetne, hiszen senki, sem a nemzet tagjai, sem pedig maguk *a nemzetek nem szívesen fogadnának be új polgárokat*, tartva attól, hogy azok majd részesedést követelnek a társadalmi vagyonból, amelynek előteremtéséhez vajmi keveset tettek hozzá.

3. Az igazságosság gyakorlati dilemmái a gazdaságpolitikában

Az alábbiakban két hazai vonatkozású társadalmi-gazdasági vonatkozású üggyel foglalkozunk, melyek az igazságosság érvényesíthetőségének egy-egy gyakorlati dilemmájára mutathatnak rá. Természetesen számos egyéb, gyakorlati jellegű dilemma hozható fel, azonban ezek közül az igazságosságnak valamiféle általános szembenállása a gazdasági szükségszerűséggel, illetőleg a jogi gondolkodásban a jogállamisággal, kiemelkedő jelentőségűek.

Max Weber szemléletes leírása jelöli számunkra a legalapvetőbb gyakorlati dilemmát, mely végső soron minden társadalmi-gazdasági jelenség alapidilemmája egyúttal. Eszerint testi létezésünk csakúgy, mint legeszményibb szükségleteink kielégítése mindenütt a szükséges külső eszközök mennyiségi korlátozottságába és minőségi elégtelenségébe ütközik, kielégítésük pedig tervszerű előrelátást és munkát igényel, harcot a természettel és társulást az emberekkel. Ahogyan az ókori bölcsesség is megfogalmazza: „szűkölködik a világ”. Ez a feszültség mutatkozik

meg egy jelentős alkotmányjogi változásban is. Az 1949. évi XX. törvény, vagyis a korábbi Alkotmány 70./E §-ának (2) bekezdése nevesítette a *társadalombiztosítási jogot*. A törvényszöveg szerint konkrétan „a Magyar Köztársaság az ellátáshoz való jogot a társadalombiztosítás útján és a szociális intézmények rendszerével valósítja meg.” Az Alaptörvény hatályba lépésével (2012) a társadalombiztosítási jog egyfajta devalválódása észlelhető. A XIX. cikk (1) bekezdése szerint Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson. Részben az arányosság elvéhez, részben a hayek-i igazságosság-konceptióhoz társítható a (3) bekezdés, mely szerint törvény a szociális intézkedések jellegét és mértékét a szociális intézkedést igénybe vevő személynek a közösség számára hasznos tevékenységéhez igazodóan is megállapíthatja. A társadalombiztosítási jog ugyan sosem volt klasszikus alapjog, már csak szerkezete miatt sem, a változás azonban mégis feltűnő. Alighanem a 2008-as gazdasági világválságot követően a jóléti, illetőleg a szociális állam koncepcióiba vetett bizalom megrendülése alapozhatja meg ezt az irányváltást. Ezen túlmenően érdemes foglalkozni röviden Pokol Béla írásával az európai demográfiai változások kapcsán. Pokol rámutatott arra, hogy Kelet-Közép-Európa Bulgária, Szlovákia, Románia, Magyarország és Csehország által elfoglalt részén a mai, összességében nagyjából 55 milliós lakosság az ENSZ statisztikái szerint 2050-re nagymértékű elöregedés mellett mintegy 43 millióra fog csökkenni. Pokol szerint amennyiben így haladunk tovább, az állami költségvetés kiürül, a nyugdíjak (és egyéb, a társadalmi igazságosság jegyében statuált társadalombiztosítási intézmények) kifizetésének, fenntartásának alapjai pedig elfogynak, ami társadalmi dezorganizációt idéz elő. Az állami költségvetések összeroppanását az említett országokban az dönti majd el, hogy mennyire lesz jellemző a képzettebb fiatalok körében a tartós munkavállalás és a perspektivikus letelepedés külföldön.

Másik, jelentős fajsúlyú ügy az ún. *devizahitel-válság* és a kormányzat devizahitel-adósokat mentő programsorozata a társadalmi igazságosság jegyében. Magyarországon mind az állam-, mind a magánadósság nagyon megnövekedett: A magyar eset meglehetősen szélsőségesen alakult, hiszen nem elég, hogy az állam súlyosan túlköltekezett, a lakosságot is felelőtlen hitelfelvételre ösztönözte, mivel a hitelek elérhetősége mérsékelni tudta az egyre lassuló növekedés hatásait is. Mindehhez természetesen szükség volt arra is, hogy a piac mind az államnak, mind a lakosoknak szinte korlátlanul nyújtson hitelt, mely a beláthatónak tűnő eurózóna-csatlakozást övező várakozásokon alapult. Tanulmányunk tárgykörénél maradván alapvetően két érdekszférát választhatunk el: A bankok oldalát, akik a jogbiztonságra, jogállamiságra hivatkozva kívánták védeni a már megkötött hitelszerződéseket, másfelől az adósok oldalát, akik egy előre igen nehezen belátható körülmény (világválság) folytán kerültek esetenként kilátástalan anyagi helyzetbe. Utóbbiak érdekében merülhetett fel a kormányzat által képviselt társadalmi igazságosság érvényesítése, tulajdonképpen erre hivatkozással nyúltak bele a szerződéses állományokba például a forintosítások

útján. Ennek a drasztikus beavatkozásnak a révén válhat érzékelhetővé, hogy ugyan már Arisztotelész is fontos kapcsolatot talált az igazságosság és a törvények uralma (jogállamiság) között, esetenként ez a két nagy jelentőségű, jogelméleti fogalom mégis mennyire élesen szembehelyezkedik egymással. (Amely szembenállásra persze, még számos példa akad, elegendő a híres „fallövés” ügyekre gondolni a német egység létrejöttét követően.) Tekintettel pedig arra, hogy az érintett bankok többsége vélhetően az Európai Bírósághoz fordul kártérítést – jó eséllyel – követelve a kormányzat intézkedései miatt, a politikai döntéshozóknak közvetlenül is választ kell adniuk a kérdésre: Az igazságosság érvényesítése valóban kifizetődő?

4. Igazságosság és versenyképesség

A verseny és a társadalmi igazságosság viszonyának vizsgálatakor érdemes felidézni a német gazdasági csoda egyik letéteményesének, Ludwig Erhard-nak a gondolatait. Erhard szerint a verseny a legeredményesebb eszköz arra, hogy a társadalmi jólétet megvalósítsuk és fenntartsuk. Csak a verseny vezethet ugyanis oda, hogy a gazdasági haladás minden embernek a javára váljon, és megszűnjön minden olyan előny, amely nem valamilyen magasabb teljesítmény egyenes következménye. A verseny segítségével elérhető a haladás és a nyereség – a szó legjobb értelmében – társadalmasítása, és amellett fenntartható az egyén teljesítményre törekvése is. Erhard biztos volt abban, hogy a jólét ilyen módon növelhető a legjobban, és, hogy a növekvő termelékenység függvényében minden dolgozó ember egyre magasabb bért kaphasson. Az Erhard által képviselt gazdaságpolitika sikerei óta eltelt évtizedek bizonytalanságot szülhetnek a nagy tiszteletben álló közgazdász állásfoglalása kapcsán. Önmagában már a jólét elérése vonatkozásában is dilemmákat vet fel a verseny és a szabad versenyből (is) fakadó növekvő egyenlőtlenségek társadalmainkban.

Úgy tetszik, hogy a versenyképesség világában egyelőre nincs egy átfogó, univerzális modell a verseny és a társadalmi igazságosság érvényesítésének konfliktusmentes összehangolására. Mi marad nekünk? Alighanem hangsúlyozni kell mindenekelőtt, hogy az igazságosság, az igazságos közösségek kialakítása valójában egy *társadalmi küzdelem*. Ezt a küzdelmet pedig elsősorban a jogászok, közgazdászok, politikai döntéshozók vezetik, de résztvevője az adott közösség minden tagja. Ebben a küzdelemben segíthet a *keresztény etika* és erkölcsi felfogás, amely az etikus közgazdasági gondolkodásnak is egyik alapja. Herrel Farkas fejtette ki, hogy a keresztény etika jelentősége mutatkozott meg már olyan alapvető gazdasági jelenségeknél is, mint az igazságos ár, vagy a kamatvétel. Ugyancsak a keresztény etika szerepe emelhető ki olyan attitűdök népszerűsítése, normává tétele kapcsán, mint amilyen a felelősségvállalás és az áldozatvállalás köznapi magatartásai. A jólét és a siker nyugati eszményítése mellett, vagy inkább azzal szemben.

5. Befejezés – bibó istván versenyképességi mutatói

Társadalmi szinten vizsgálva a kérdést nyilvánvaló, hogy a versenyképesség csak nemzetközi kontextusban értelmezhető, mivel más országok és nemzetgazdaságok hasonló elven működő modelljeivel versenyzünk, a globalizáció keretei között. Éppen ebből is következően bírnak nagy jelentőséggel és aktualitással Bibó István versenyképességről alkotott elgondolásai. Bibó a hidegháború idején, a kapitalista és a szocialista társadalmak versengésének évtizedeiben viszonyult kritikusan a gazdasági tényezők túlzott előtérbe helyezéséhez, amely alkalmat és lehetőséget ad arra, hogy különböző társadalmi rendszerek értékét az általuk előidézett gazdasági jóléten mérjék le. Bibó szerint sehol sincs megírva, hogy egy társadalmi rendszer jóságát az általa termelt javak mennyisége, a gazdasági termelékenység évi növekedése és az általa előidézett jólétnövekedés rohamos volta méri le, amely ugyanannyi bajt tud csinálni, mint hasznot. A döntő a társadalom előidézett *belső egyensúlya*, aránylagos fokozódó *erőszakmentessége* és a társadalom egészét kielégítő *igazságossága* – véli Bibó. A kapitalizmus válsága éppen abban áll, hogy állandó elégedetlenséget tart ébren a társadalomban lévő *igazságtalanságmennyiség* miatt.

6. Felhasznált irodalom

Erhard, Ludwig: Jólétet mindenkinek. Konrad Adenauer Alapítvány, Budapest
Heller Farkas: Etikái tudomány-e a közgazdaságtan? AULA Kiadó, Budapest
Muraközy László (szerk.): A bizalmatlanság hálójában – A magyar beteg, Corvina Kiadó Kft., Budapest
Pokol Béla: Európa végnapjai – A demográfiai összeroppanás következményei. Kairosz Kiadó, Budapest
Szilágyi Sándor: Bibó István. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
Takács Péter: Államelmélet. Szent István Társulat, Budapest
Tanyi Attila: Piac és igazságosság? Napvilág Kiadó, Budapest
Varga Csaba (szerk.): Jog és Filozófia. Szent István Társulat, Budapest
Weber, Max: Tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest

KISÁLLAMOK LEHETŐSÉGEI ÉS KORLÁTAI A 21. SZÁZADBAN

kisállamok, globalizáció, nemzetközi kapcsolatok, hatalom

1. Bevezetés

Napjainkban számos olyan országgal találkozunk a nemzetközi porondon, amelyek kis méretük és korlátozott erőforrásaik ellenére aktív alakítóivá váltak a regionális vagy globális politikai folyamatoknak. Katar – az alig két és fél millió lakossal, és Magyarországnál alig nagyobb aggregált gazdasági kibocsátással rendelkező Perzsa-öböl menti ország – a 2000-es és 2010-es évekre a közel-keleti események meghatározó szereplőjévé vált, Szingapúr a délkelet-ázsiai (és globális) pénzpiacok egyik központjává „nőtte” ki magát, a skandináv országok pedig nemzetközi normák fejlesztésén keresztül aktívan hozzájárult a világpolitika szabályainak alakításához.

A kisállamok e komoly szerepvállalása ellenére azonban a nemzetközi kapcsolatok tudományának (*international relations* – IR) főszövegeként nem áll készen a korlátozott erőforrásokkal rendelkező entitások viselkedésének értelmezéséhez, az előttük álló lehetőségek (és akadályok) pontos leírásához. Az államközi kapcsolatokkal vagy világpolitikával foglalkozó elemzések egy jelentős része ugyanis olyan, gyakran ki nem mondott prekonceptiókat tartalmaznak, amelyek az egyes aktorok hatalmát az általuk birtokolt erőforrások mennyiségével azonosítják, így gyakran *a priori* kívül helyezik a kisállamok tevékenységét a releváns, vizsgálandó kérdések listájából. Az alábbi elemzésben e jelenség okaira, jellemzőire és következményeire kívánunk rávilágítani azzal a nem titkolt céllal, hogy megkérdőjelezzük ezt a szemléletet, és felhívjuk a figyelmet a kisállamok negligálásának tudományetikai vonatkozásaira.

2. Változó világ, változatlan tudomány

Ugyan a történelem folyamán nagyrészt igaz volt az a feltételezés, miszerint a korlátozott erőforrásokkal rendelkező államok a nemzetközi politika alakításában csak igen korlátozottan vehetnek részt – általában azok „elszenvedői” voltak –, a XXI. századra már számos lehetőség nyílt a kisállamok számára saját érdekeik érvényesítésére. Ez a jelenség nagyrészt két okra vezethető vissza. Egyrészt a globalizáció és technikai fejlődés következtében az emberek mobilizációja felgyorsult, a tudáshoz és technológiához

---

¹¹³ Szalai Máté, külügyi elemző, Külügyi és Külgazdasági Intézet, e-mail: mate.szalai@ifat.hu

való hozzáférés pedig radikálisan könnyebbé és olcsóbbá vált. Ennek következtében a kis méret okozta inherens hátrányok már kevésbé érvényesülnek, számos külpolitikai eszköz pedig elérhetővé vált a szegényebb országok számára is. Másrészről a XX. század második felében megindult a nemzetközi kapcsolatok intézményesítése és a nemzetközi jog fejlődése, amelynek következtében kialakult globális rendszer alapelvévé „a nagy és kis nemzetek egyenjogúsága” vált. Ennek következtében a világpolitika legalábbis teoretikusan túllépett a Hobbes-i természetes állapoton, amelyben minden szereplő csak magára számíthat, és ahol mindenkinek a mozgásterét a saját ereje és erőforrásai határozzák meg. Ugyan a legtöbb kérdésben a létrejövő világrendben az egyenlőség alapelve továbbra sem érvényesül a gyakorlatban, mindenesetre az intézményesülés megnövelte a kisállamok mozgásterét, lehetőséget biztosított a multilaterális döntéshozatalban való részvételhez, és, nem elhanyagolhatóan, hozzájárult a gyenge államok *létfajosságának* elismeréséhez.

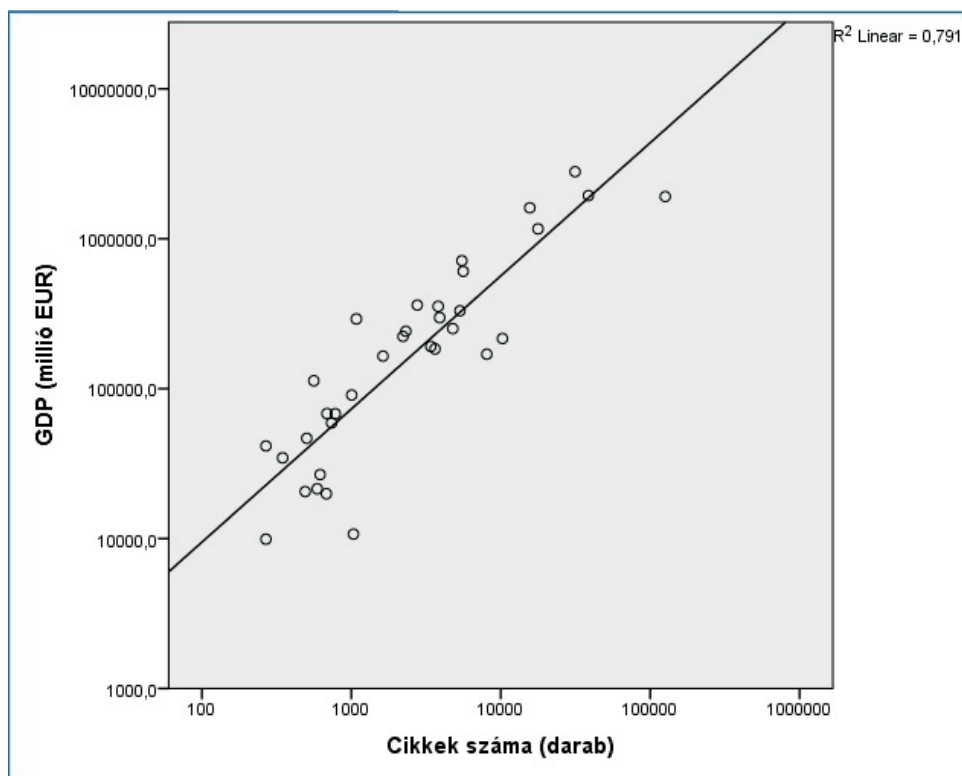
Ennek ellenére a nemzetközi kapcsolatok tudományága továbbra is egyértelműen gyenge szereplőként tekint a korlátozott erőforrásokkal rendelkező kisállamokra, tevékenységüket és szerepüket gyakran másodlagos, harmadlagos jelentőségűnek tekinti. Ebből következően a kisállamok iránti tudományos érdeklődés is korlátozott: Európa példáját véve egyértelmű korrelációt tudunk kimutatni az egyes országok gazdasági kibocsátása, és a velük foglalkozó tudományos írások száma között (lásd 1. számú ábra). Ha a kutatók mégis foglalkoznak a kisállamok külpolitikájával, azt leginkább a külső kötöttségekre való reagálásként értelmezik, reakcióként a nemzetközi rendszer eseményeire, amelyekre a korlátozott erőforrásokkal rendelkező országok gyengeségük révén gyakorlatilag semmilyen hatással nem tudnak lenni. Ez a gondolkodás *a priori* befolyásolja a kutatások eredményét, hiszen a kisállamok negligálásával az elemzés gyakorlatilag kizárja, hogy ezen entitások is komoly szerepet játszhatnak egy-egy válság, folyamat, vagy általánosságban a világpolitika alakításában.

E kutatói hozzáállás mögött alapvetően két okot tudunk azonosítani. Egyrészt fontos figyelembe venni a nemzetközi kapcsolatok, mint tudományág születésének körülményeit. A modern IR megalapítását a második világháború utáni évtizedekre tehetjük, vagyis a hidegháború leghidegebb éveire, amikor az Egyesült Államok és a Szovjetunió között felfokozott volt az ellenségeskedés. Ilyen körülmények között, a bipoláris struktúrában a két szuperhatalom versengése határozta meg a nemzetközi politikát, a többi szereplő pedig leginkább a Washingtonhoz és Moszkvához fűződő viszonyuk mentén határozták meg önmagukat. Ebből kifolyólag a kutatói érdeklődés homlokterébe is a két szuperhatalom, illetve később a kettejüktől lemaradó, de mégis jelentős befolyásra szert tevő nagyhatalmak (lásd Kína, Japán, NSZK, Nagy-Britannia, stb.) kerültek. A kisállamok helyzete is a hidegháborús kontextusban került értelmezésre: külpolitikájukat a geopolitikai elhelyezkedésük és a nyugati, keleti, vagy el nem kötelezett táborhoz való sorolással írták le, a köztük lévő konfliktusokat pedig jellemzően a szuperhatalmak proxy-háborújaként kezelték. E jelenséggel kapcsolatban

természetesen nem elhanyagolható körülmény, hogy a vonatkozó kutatások jelentős része a nagyobb országokban zajlottak le, amelyek így természetesen inkább önmagukkal foglalkoztak, mint a náluk kisebb szereplőkkel.

Másrésről a nemzetközi kapcsolatok tudományában használt *hatalom* koncepciója jellemzően az egyes aktorok által birtokolt erőforrások mennyiségével kapcsolódott össze. Richard Rosencrance szerint a közgondolkodást az 1930-as évektől meghatározta ez a szemlélet, amelynek következtében a hidegháborúban a CIA is az ellenőrzött nyersanyagok alapján készített becsléseket. Ez a gondolkodás tudományos keretek között is elterjedt volt; a neorealizmus talán legbefolyásosabb gondolkodója, Steven Waltz például az államokat kapacitásai alapján akarta rangsorolni. A hatalom erőforrások alapján történő számszerűsítésére számos kísérlet történt, Ray Cline például 1977-ben a lakosság, a terület, a gazdaság és a katonai kapacitások összegének, valamint a stratégia és hajlandóság (*will*) összegének szorzataként írta le a fogalmat.

1. sz. ábra: Az európai országok gazdasági teljesítménye és a velük foglalkozó tudományos cikkek száma közötti összefüggés (2015. október). Forrás: Eurostat, JSTOR.

Az erőforrás-alapú felfogással szemben a társadalomtudományokban már az 1960-as évek közepén megszülettek eltérő koncepciók. Harold Lasswell és Abraham Kaplan

1965-ös *Power and Society: a Framework for Political Inquiry* c. művükben a hatalmat relacionális alapokra helyezték – ilyen értelemben „A” akkor gyakorol hatalmat „B” felett, ha viselkedésével meg tudja változtatni annak viselkedését. E definíciós keretben – amelyben az erőforrások közvetlenül nem játszanak semmilyen szerepet – indult meg a fogalom kiterjesztése, amely elvezetett a – többek között Robert Dahl, Peter Bachrach, Morton Baratz és Steven Lukes részvételével zajló – ún. *a hatalom három arca* (kényszerítés, a napirend-alakítás képessége, befolyásolás) vita kiteljesedéséhez. Az új koncepcióban a hatalom már nem egy adott aktorra vonatkozó, számszerűsíthető és állandó jellemző, hanem egy kvalitatív fogalom, amely csak egy meghatározott relációban, egy konkrét területen értelmezhető, folyamatosan változó és többdimenziós jelenség.

Ugyan a vita egyértelműen hatást gyakorolt a nemzetközi kapcsolatok egyes áramlataira (lásd például Joseph Nye kemény hatalom – puha hatalom szétválasztását vagy a diszkurzív hatalom koncepcióját) általánosságban kijelenthető, hogy az IR-kutatók nem szakadtak el az erőforrás-alapú koncepciótól. Két szereplő közötti hatalmi viszony meghatározásához továbbra is a GDP értékét és a katonai kapacitások mennyiségét/minőségét használjuk, figyelmen kívül hagyva az évtizedekkel ezelőtt született társadalomtudományi eredményeket és egyéb, akár számszerűsíthető jellemzőket, amelyek a globális világban egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert (humán fejlettségi index, versenyképesség, felsőoktatás minősége, stb.) . Ilyen keretek között a kisállamok *per definitio* hátrányból indulnak, a korlátozott erőforrások automatikusan gyengeségként kerülnek értelmezésre, ebből kifolyólag pedig az országok e csoportját a jelentéktelenné válás veszélye fenyegeti.

3. A kisállamokhoz való kutatói hozzáállás következményei

A kisállamokkal foglalkozó kutatások hiányának és hiányosságainak számos következménye van mind a nemzetközi kapcsolatok tudományára, mind a reálpolitikára nézve. Természetesen ilyen szűk terjedelemben lehetetlen a teljesség igényével számba venni az összes tényezőt, jelen elemzésben csak az általunk legfontosabbnak tartott következményeket vesszük górcső alá.

Mivel definíciótól függően az Egyesült Nemzetek Szervezete 191 tagjának jelentős része (kb. 2/3-4/5-e) kisállamnak tekinthető, e csoport vizsgálatának hiánya és hiányossága több alapvető kérdést is felvet a nemzetközi kapcsolatok tudományára vonatkozóan. Ezeket az alábbi négy pontban foglalhatjuk össze:

- *a tudományág konzisztenciája*: ahogy azt a korábbi oldalakon láthattuk, a nemzetközi kapcsolatok diszciplínájának fősodra nem volt igazán képes integrálni a társadalomtudomány egyes eredményeit a közgondolkodásba többek között a hatalom rekonceptualizálásával kapcsolatban. Ugyan az erőforrás-alapú megközelítés nem tekinthető kizárólagosnak (különösen az 1990-es évek konstruktivista fordulatának köszönhetően),

mindenesetre egyértelműen meghatározó maradt a mai napig legnagyobb hatású iskola, a neorealizmus fogalomrendszerében. A tudományos eredmények integrálásának hiánya megkérdőjelezi az IR kutatási programok konzisztenciáját és így a különböző elméletek összeegyeztethetőségét;

- *a tudományos elméletek alkalmazhatósága*: a nemzetközi kapcsolatok tudománya története során számos külpolitikai elméletet hozott létre az elmúlt évtizedekben, amelyeknek célja az aktorok viselkedésének értelmezése, magyarázása és esetleg előre jelzése. Ezeknek a teóriáknak a nagy részének empirikus hátterét a nagyalamok külpolitikájának elemzése adta és legtöbbjük nem is került alkalmazásra kisállamok esetén. Kérdés, hogy a világpolitikát alakító szereplők egy ilyen kisarányú, speciális csoportjának vizsgálatával a nemzetközi kapcsolatok elméletei hogyan tudnak számot tartani bármilyen teoretikus univerzalitásra, így a csoport egészének és a kisállamok viselkedésének értelmezésére is. Ezzel természetesen nem állítjuk, hogy a kisállamok elemzésére nem születtek elméletek, vagy hogy a nem kifejezetten velük foglalkozó elvárások semmi esetre sem használhatóak az esetükben, ugyanakkor az alkalmazhatóság kérdése minden ilyen esetben fel kell, hogy merüljön;
- *kutatói elfogultság*: a hatalom erőforrásokon alapuló konceptualizálásával és a kisállamok gyengévé degradálásával az elemzőkben könnyen kialakulhat egy ezzel kapcsolatos elfogultság, amelynek következtében az egyes válságok elemzésénél automatikusan lecsökkentik a kisállamok feltételezett szerepét az események alakulásában. Egy ilyen inherens megállapítás nagyban befolyásolja a kutatás végeredményét (hiszen természetszerűleg a nagyobb államokat fogja elsődleges aktorokként prezentálni), amely újratermeli és megerősíti az alapjául szolgáló feltételezést, amelyet a kutató nem a kutatás során, hanem azt megelőzően alakított ki, és igazán nem tette próbára az elemzésében;
- *kutatási programok hiány/torz szerkezete*: a kisállamok kutatásának hiánya valamint a gyengeségükről szóló akadémiai diskurzus folyamatos újratermelése a kisállamokon belüli kutatók munkáját is befolyásolhatja. Egyrésztől a fősodorba tartozó hatalom-koncepció elfogadásának könnyen lehet az a következménye, hogy nem alakulnak ki kellő mélységű kutatási programok a kisállamokban, vagy ha mégis kialakulnak, azok sokkal inkább a gyakorlati, és nem az elméleti kutatásra fogják helyezni a hangsúlyt. Magyarországon és Közép-Európában is gyakran találkozhatunk ezzel a jelenséggel, amely végső soron a külpolitikai kutatások hiányát, az általános érdeklődés hiányát eredményezheti.

A kisállamokkal kapcsolatos létező előítéletek a reálpolitikára és a döntéshozók hozzáállására is hatással lehetnek, amelyet legkönnyebben talán az identitás alakításán keresztül tudunk tetten érni. A fősodorba tartozó elméletek, feltételezések és elemzések ismeretében a kisállamok döntéshozói könnyen integrálhatják saját önképükbe és szerepfelfogá-

sukba a kis méret gyengeségként való értelmezését, amely így beépülhet a külpolitikai folyamatokba. A mechanizmus megértéséhez fel kell bontanunk az identitás tartalmát, amelyet Rawl Abdelal és társai négy részre osztották: konstitutív normákra (amelyek meghatározzák a csoporthoz való tartozás alapelveit, szabályait, az ehhez kapcsolódó egyéni elvárásokat, stb.), a társadalmi kollektív célokra, a más csoportokkal való összehasonlításra valamint kognitív modellekre, amelyek a fizikai környezet értelmezését segíti. Az IR kisállamokhoz való hozzáállása arra sarkallja a döntéshozót, hogy ismerje fel saját társadalmi csoportjának kis méretét (más csoportokkal való összehasonlítás), és azt gyengeségként értelmezze (kognitív modellek). Ezen túl ráadásul a tudomány megállapításai erősíthetik a kisállami külpolitikai elit tagjaiban azt a politikát, amely a gyengeség következtében a túlélést helyezi mindenek fölé gyakorlatilag egyedüli célként (társadalmi kollektív célok), a belső ellentéteket pedig ezt a célt veszélyeztető tényezőként jelöli meg, erősítve az összefogás elvárását a csoport tagjai számára (konstitutív normák). Ez a folyamat így gyakorlatilag újrateremti a fősodorba tartozó kisállami külpolitika-elmélet legfontosabb elvárásait, vagyis a korlátozott, kizárólag a túlélésre koncentráló magatartást, a belpolitikai viszonyok külpolitikára való limitált hatását, összességében az alacsony intenzitású viselkedés alapjait.

4. Összegzés

Az elemzéssel felrajzolásával célunk az volt, hogy felhívjuk a társadalomtudományi kutatások szerepét a politikai szereplők magatartásának meghatározásában, a vizsgált külpolitika alapjainak újratermelésében. Meglátásunk szerint a hatalom erőforrásokon alapuló értelmezése és a kisállamok negligálása/elfogult kezelése jelentős hatással van a nemzetközi kapcsolatok egész tudományágára, és közvetetten a reálpolitikára is a döntéshozói és társadalmi normák és identitások folyamatos fenntartásában és rekonstruálásában.

Természetesen nem állítjuk, hogy a fenti folyamat törvényszerű, előre eltervezett vagy szándékos lenne. Mindazonáltal fontosnak tartjuk hangsúlyozni a kutatók és a tudományos közösség szerepét és felelősségét a társadalomtudományi kutatások területén, hiszen a vonatkozó megfigyelések és elemzések elkészítése és publikálása egyértelműen hatással van az elemzettek (társadalmak, államok, döntéshozók) viselkedésére. Ebből kifolyólag is kritikus fontosságú, hogy a tudományos szféra teret engedjen az elméleti kutatásoknak, lehetőséget adjon azok eredményeinek beépítésére és a régi megfigyelések pontosítására vagy megváltoztatására, egyszóval tehát a társadalomtudományok folyamatos fejlődésére.

5. Felhasznált irodalom

Abdelal, Rawl – Herrera, Yoshiko M. – Johnston, Alastair Iain – McDemott, Rose (2006): Identity as a variable. Perspectives on Politics, 4. évf./4. sz., pp. 695-711.

- Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya. Magyar ENSZ Társaság, <http://www.menszt.hu/layout/set/print/content/view/full/186>, (letöltés ideje: 2015. október 25.).
- Baldwin, David A. (2013): "Power in International Relations" in: Thomas Risse, Walter Carlsnaes, Beth A. Simmons (szerk.): *Handbook of International Relations*, SAGE, London, pp. 273-298.
- Chong, Alan (2010): Small state soft power strategies: virtual enlargement in the cases of the Vatican City State and Singapore. *Cambridge Review of International Affairs*, 23. évf./3. sz., pp. 383-405.
- D'Aoust, Anne Marie (2004): Abusing History: A Critical Analysis of Mainstream International Relations Theory Misconduct. Raoul Dandurand Chair of Strategic and Diplomatic Studies, University of Quebec, https://dandurand.uqam.ca/uploads/files/publications/etudes_raoul_dandurand/tude_rd_06_amdaoust_interieur.pdf (letöltés ideje: 2015. október 25.).
- Duursma, Jorri (2006): „Micro-states: The Principality of Liechtenstein” in: Igebritsen, Christine – Neumann, Iver B. – Gstöhl, Sieglinde – Beyer, Jessica (szerk.): *Small States in International Relations*, University of Iceland Press, Reykjavik, pp. 89-149.
- Elman, Miriam Fendius (1995): The Foreign Policy of Small States: Challenging Neorealism in its Own Backyard. *British Journal of Foreign Affairs*, 25. évf./2. sz., pp. 171-217.
- EUROSTAT adatbázis. <http://ec.europa.eu/eurostat> (letöltés ideje: 2015. október 13.).
- Ingebritsen, Christine (2006): „Norm Entrepreneurs: Scandinavia's Role in World Politics” in: Igebritsen, Christine – Neumann, Iver B. – Gstöhl, Sieglinde – Beyer, Jessica (szerk.): *Small States in International Relations*, University of Iceland Press, Reykjavik, pp. 273-286.
- JSTOR adatbázis. www.jstor.org (letöltés ideje: 2015. október 13.).
- Neumann, Iver B. – Gstöhl, Sieglinde (2006): „Introduction. Lilliputians in Gulliver's World?” in: Igebritsen, Christine – Neumann, Iver B. – Gstöhl, Sieglinde – Beyer, Jessica (szerk.): *Small States in International Relations*, University of Iceland Press, Reykjavik, pp. 3-39.
- Nye, Joseph S. Jr. (2011): *The Future of Power*. Public Affairs, New York.
- Nugroho, Ganjar (2008): Constructivism and International Relations Theories. *Global & Strategis*, 2. évf./1. sz., pp. 85-98.
- Rosencrance, Richard (1995): The Rise of the Virtual State: Territory Becomes Passé. *Foreign Affairs*, 75. évf./4. sz., pp. 45-61.
- Ulrichsen, Kristian Coates (2012): Small States with a Big Role: Qatar and the United Arab Emirates in the Wake of the Arab Spring. HH Sheikh Nasser Al-Mohammad Al-Sabah Publication Series, <https://www.dur.ac.uk/resources/alsabah/SmallStateswithaBigRole.pdf> (letöltés ideje: 2015. október 25.).
- Vandenbosch, Amry (1964): The Small States in International Politics and Organization. *The Journal of Politics*, 26. évf./2. sz., pp. 293-312.

IGAZSÁGOSSÁG ÉS INTÉZMÉNYEK

NORMÁK, KAPCSOLATOK ÉS IGAZSÁGOSSÁG

Munkánkban bemutatjuk, hogy a normatív igazság igénye az ember közösségi tudatában, a „mi-tudatban” rejlik. Rávilágítunk arra, hogy az igazság megnyilvánulási módjai három szempontból lehetnek mérhetők. Ezek a mérési lehetőségek a szövegekben a szavak gyakoriságának és kapcsolatának, a személyközi kapcsolatoknak és pénz mozgásának az észlelése. A szavak kapcsolatának példalázó bemutatásán keresztül felhívjuk a figyelmet arra, hogy az említett megközelítési módszer további elemzése új kutatási távlatokat nyithat meg.

Kulcsszavak: norma, mi, szó, szöveg, találkozás, hatalom, pénz, információ, kapcsolat

Az embernek kötelessége van ebben a világban, amelyet nem kerülhet meg, ha valóban ember akar maradni.

„Kötelesség! Te nagy és fennkölt név, kiben semmi sincs, ami a hízelkedés előidézte tetszést kíválgatná, ehelyett alávetettséget kívánsz, mégsem fenyegetsz, ha mozgásba akarod hozni az akaratot ... hanem csupán törvényt szabsz, amely ellenállhatatlanul keríti hatalmába a kedélyt... mely előtt elnémul minden hajlam. ... Nem kisebb dologról van itt szó, mint ami az embert önmaga (mint az érzéki világ része) fölé emeli...”

Ezzel szemben, vagy pontosabban egy másik episztemológiai szinten közelítve az etika kérdéséhez azt látjuk, hogy léteznek a kell etikai aprioriját figyelmen kívül hagyó leíró, deskriptív ill. meta-etikai megközelítések. Közös ezekben, hogy mindegyik az erkölcsiség tényleges társadalmi megjelenéséből és nem a jót és a rosszat elválasztó parancsból indul ki. Ezeket nevezhetnénk egyszerűen a „van” etikáinak. A deskriptív etika leginkább csak leírja, hogyan is működik a társadalom, a politika vagy éppen az emberi pszichikum, az emberek mit tartanak jónak vagy rossznak, függetlenül attól, hogy létezik-e egyáltalán jó vagy rossz. A metaetika hasonló módon csak az erkölcs nyelvi, vagy gondolkodási megjelenési módjait vizsgálja, nem pedig a kötelesség tartalmát.

Vannak-e más utak, ahol a sein és a sollen, a van és a kell harmonikusabban kapcsolódik össze? Ahol a társadalomban megjelenő „élő jog” és a kötelezést előíró belső szabályok (erkölcs) továbbá a kötelezést előíró külső szabályok (szokás, illem, jog) egybeesnek? Pontosabban lehetséges-e, hogy az egyénekre vonatkozó szabályok, előírások (jog, lelkiismeret, kultúra, illem, normatív etika) és az egyének társadalmi élete (nem normatív etika) egybeesik? Természetesen teljes egybeesés nem képzelhető el, hiszen normatív szabály mindig általános (a kell általános tételmondat, érzés) az élethelyzet pedig mindig egyedi. A kettő között azonban meg kell találni a lehető legnagyobb

összhangot. Mindez nem csak az etika, hanem a filozófia más résztudományainak is a feladata, így például az ismeretelméleté is.

A posztmodern „nulla tudat” nem azt állítja, hogy a világ megismerhetetlen kaotikus és reménytelen, hanem azt, hogy a világ komplexebb annál, mint amit mi abból az eddigi modelljeinkkel képesek voltunk leírni. A modellek és mítoszok elpusztítása akár hasznos is lehet. A kérdés csak az, sikerül-e átfogóbban leírni a világunkat?

1. Aktualitások

A következőkben megvizsgáljuk, hogy a mai társadalomban hogyan érhető el, hogy a szabály és a szabályalkalmazás közelítsen egymáshoz? Hogyan szereshető tekintély a jognak? Csak formális erővel? Vagy inkább a belső parancs erejével? Mi motiváljon a szabály megtartásánál? A „lebukás”, elszámoltatás esélye (nem-normatív megközelítés), vagy a jónak és a rossznak az objektív ismerete (normatív megközelítés)? Felvázoljuk, hogy az ideális társadalomban a normaalkotás és ezen belül a jogalkotás a hétköznapi életet tükrözi vissza egységbe hozva a kell és a van, továbbá a szabályok általánosságának és az élet egyediségének világát. A kérdés csak az, létezik-e ilyen ideális társadalom, vagy minden csak látszat?

Az emberben a normatív kell (erkölcsi apriori) és a tényleges hétköznapi cselekvés (a szabályok szerinti élet) összetartozik, az ember képes az „igazságos” osztozkodásra és annak megértésére egyaránt. A főemlősök csak megszerzik a táplálékot, abból minél többet akarnak biztosítani maguknak, az emberek viszont az egyenlő elosztásra törekednek, sőt, az ajándékozásra is képesek. Az emberben adott tehát a segítség, informálás, osztozkodás (igazságosság) alapképessége. Kialakulnak azok a csoportok, amelyekben ezek az alapképességek szabályozottan alkalmazhatók és amely csoportok el is várják a szabályok megtartását. A szabályozáshoz itt hozzátartozik a szankcionálás is, amelynek ultima ratioja a csoporthoz való tartozás/nem-tartozás kimondása.

Az így születő normák a gyermekek számára nem egyszerű játékszabályok, vagy a jutalmazás elérésének eszközei, hanem egyének feletti entitások, amelyeknek társas ereje önmagában a meghatározó, nem egyszerűen kapcsolódó instrumentális következmények. A társas normák tehát „transzcendentálisak” abban az értelemben, hogy nem a tekintélyhez, félelemhez, a kölcsönösség elvárásához vagy éppen a nyelvhez, közgondolkodáshoz tapadnak (nem normatív etika), hanem egyúttal apriori adottak is (normatív etika). Ez az apriori adottság kapcsolódik az ember „mi tudatához”. A „mi intencionalitás” teszi lehetővé, hogy az ember áldozatot vállaljon, segítsen. A normák kötelező erejének apriori lényege, hogy „mi ezt így csináljuk”. (Keresztényként hozzátéhetnénk, mi ezt így csináljuk, mert közösség vagyunk, mert szeretjük egymást.)

Az emberi normák kialakulása, a mi tudat normatív körvonalazása az az evolúciós előny, amelyik az emberi fajt ennyire életképessé tette. A táplálkozás illetve a javak elosztásának, továbbá a szexualitásnak, illetve az incest kötődések kizárásának a szabá-

lyozása voltak azok az alapvető társas normák, amelyek a közösség, a mi továbbélését ennyire sikeressé tették. A mi tudat egyszerre jelent lehetőséget és kényszert. Lehetőséget a saját érvényesülésre, és kényszert a másik érvényesülésének, vagy érvényesülése lehetőségének respektálására is. Ennek a magasabb érzelmi szintű megfelelője a felelősségtudat és a szeretet. Az igazi erkölcs nem egy egyszerű „én-te” viszony, hanem komplex „mi” kapcsolat.

A normák nem egyszerűen vannak, amelyeket azután érvényesíteni kell (vö.: Kelsen jogtana). A normák a létükben hordják az érvényesülést. A megalkotott jogszabályok lényegüket tekintve azért vannak, mert természetes, hogy azokat a közösség meg akarja tartani. A normák érvényesítésének kényszere csak akkor alkalmazandó szükséges rossz, amikor az önmagában adott érvényesülés nem jelenik meg a közösségben. A normakövetés, vagy más aspektusból a kollaboráció mindannyiunk előnyét szolgálja, és mindannyiunk teherviselését is megköveteli. A terhek, de az előnyök is közősek a teljes csoport számára. A kollaboráció tipikusan komplex feladat. A megvalósításához szükséges paraméterek a világos célmeghatározás (kommunikáció, koordináció), a bizalom (tolerancia), és a csoportszintű szabályozás (normarendszer).

Csak az ember érzékeli a közösségi cselekvésnek az absztrakt lényegét, fogja fel, hogy a „mi” cselekvésünket a jogok és kötelességek szabályozzák. A normarend mögött tehát az az apriori hit áll, hogy a szabályainkat mások is elfogadják. Az ember olyan deontikus világot *hoz létre*, amelyben feltétlen hittel mozog. Aki pedig ezeket a hittételeket kétségbe vonja, azokat szankcionálja, akár az egyén lelkiismeretén keresztül önmagát, akár a közösség büntetéseivel, végső soron pedig a teljes kirekesztéssel.

Az emberek gondolkodásmódja mindig feltételez egy metanyelvet, a másik gondolkodásáról való gondolkodás képességét (közös figyelem). Ez teszi lehetővé, hogy azonosítsuk az én-t meghaladó közös célokat (klasszikusan: család-állam-vallás). Ez a közös figyelem, közös perspektíva az, amiben elhelyezhetjük a cselekvéseinket. A „mi” világában kapcsolódik tehát össze a „van” és a „kell”, a normatív és a nem normatív etika, az érvényesülő és az érvényes.

A közös figyelem nagyfokú közös bizalmat is igényel. A bizalom feltételezi annak eleve adott ismeretét, hogy az együttesen elért eredményt igazságosan kell elosztani. A kölcsönösség és megbízhatóság a csoport szempontjából elsőrendű értékek, ezek a normaalkalmazás alapjai is. Csak szükséghelyzetben, diszfunkció esetén kerül sor a szankciók alkalmazására.

A közös intencionalitás mentén kialakított normák teszik lehetővé a komplex intézményrendszerek kiépülését. A társas normáknak erejük van, amit részben a szankcióval való fenyegetés, de még inkább a társas ésszerűségük ad. Az ésszerűség pedig a közös siker elérésének nagyobb lehetőségében van. Az együttműködő egyedek mindegyike tudja, hogy tevékenységének eredménye függ a másik egyed tevékenységétől, és ezzel a másik is tisztában van. A norma léte és érvénye abban áll, hogy kölcsönösen felismerjük egymástól való függésünket. A kölcsönösség lényege, hogy bármikor bármelyikünk

bármilyen szerephez kerülhet, de ez magát a vonatkozó szabályt nem fogja érinteni. A tudatlanság fátyla eltakarja előlünk, hogy kinek milyen szerepet juttat az élet, ezért az egyetlen racionális döntés a konszenzus. Ebben az értelemben tehát a gyengék támogatása nem a felsőbbrendű ember ellen való vétkek, hanem az erősebb és összetartóbb közösség garanciája, az evolúció alapkövetelménye.

A kölcsönös figyelemből kialakuló kultúra fontosságának megértéséhez ad jelentős mértékben hozzá Christakis kutatása, aki igazolja: a hogylétemet szignifikánsan befolyásolja az ismerősöm ismerőse ismerősenek a hogyléte, akit talán nem is ismerek személyesen. Az emberek sokkal jobban össze vannak kötve, mintsem korábban gondoltuk volna. Az egyéni jólétre való törekvés nem csak a közösség szempontjából veszélyes, hanem a saját egyéni jólétet is veszélyezteti. Ha ugyanis a körülöttem lévőket kihasználva próbálok az egyéni jólétre törekedni, a közösség negatív hatása miatt nem fogom tudni azt sohasem elérni. Amikor az ember a saját hasznának maximalizálására törekszik, elkezd a többi főemlős társára hasonlítani, és elveszíti a mi-tudatban rejlő evolúciós előnyeit.

Azt már a jog mint autopoietikus rendszer elméletének képviselői is világosan megállapították, hogy a jog nem csak egyszerű formális szöveg, nem is határozható meg önmagából (nem létezik a tételek megdönthetetlen tétele). A norma valójában az emberek közösségében keletkező olyan rögzített tudati mintázat, amely folyamatosan változtatható. A norma nem szabály, hanem a mi-tudat működése. Ahogy a mi-tudat dinamikus, úgy a norma is az, és ahogy a mi-tudat az evolúció eszköze, úgy a norma is az. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy az emberi szellem örökérvényű igazságai egyúttal ne haladnák meg a tisztán anyagi valóság kereteit.

A modern jogelméletek, vagy normaelméletek a jogot gyakran csak formális intézményként tekintették – ezért is vetődhetek fel olyan értelmetlen kérdések, hogy mi legitimálja a jogot, noha a jog egyáltalán nem csak egy egyszerű logikai konstrukció. A jog a közösség élete, evolúciós előny. Ugyanígy, a társadalom sem rendszerek és alrendszerek sokasága, hanem közösség, amely modellezhető társadalmi rendszerek és alrendszerek sokaságával. Egyúttal azonban az is igaz, hogy az élet gyakran nem a modelleknek megfelelően zajlik, hiszen a modell sohasem lehet a valóság teljes tükörképe.

A szabályozottság (jog) igénye jelenik meg a mi-tudatban (a szabályozottság a kapcsolat szükségszerű velejárója), ez az igény verbalizálódik, ill. instrumentalizálódik később különböző normatív rendek (jog, erkölcs, vallás), ill. az ezekhez kapcsolódó intézményrendszer formájában. A verbalizált ill. instrumentalizált szintek azonban csak a jog felszíni formái, az eredete az ember közösségi létében, ill. az ehhez tartozó kapcsolati mintákban van.

A normák nem csak a jog szintjén jelennek meg, hanem figyelembe kell venni az egyes jogrendek feletti/melletti nemzetközi norma-rendszereket, a vallási, vagy éppen erkölcsi normákat is. A jog episztemológiai szintjén szavakat, az erkölcs episztemológiai szintjén pedig személyes kapcsolatokat fogunk tudni elemezni. Ezek mindegyi-

kének működése alapjainál azonban a mi-tudat áll. Abban az esetben, ha nem erre a bizonyosságra építkezik az új normatív rendszer, szembe kell néznie azzal, hogy nem lehet hatékony.

Ebből a közösség tudatból épül fel az emberi együttélés minden struktúrája. Ennek a komplex valóságnak egy lehetséges megközelítési módját mutatjuk be az igazság értelmezésének egy sajátos vázlatán keresztül.

2. Az igazság megismerhetőségének szempontjai

A társadalmi tőkét tudatosító társadalmakban – amelynek egyik, de nem kizárólagosan fontos szegmensét jelenti a Habermas által meghatározott társadalmi diskurzus – az igazság keresése kiemelkedően fontos. Filozófusként bátran állíthatjuk, az igazság a maga filozófiai, teológiai, egzisztenciális dimenzióban szükségszerűen létezik, személyes igazság formájában is. Az igazság feltárása és kimondása azonban inkább afféle útkeresés. Ráadásul ez az útkeresés, az ember közösségi léte miatt (mi tudat) nem „egyszemélyes” feladat, hanem közösségi esemény is. Az igazság értelmezést alapvetően meghatározzák a kapcsolatok a személyek, a szavak és a hatalom (pénz) között. Az igazság megnyilvánulása mindig sokféle, az igazság leírása pedig mindig közösségi esemény. Ez a sajátos közösségi igazságkeresés a technológiai fejlődés eredményeként hatékonyan elemezhetővé vált napjainkra.

A közösségben kialakuló igazság leírásának három megközelítési módját különböztethetjük meg, annak fényében, hogy a közösségben formálódó igazságnak milyen nézőpontjai jelennek meg számunkra elemezhetőként.

1, Igazság a társadalmi diskurzusban és normaszövegekben. A szavak és logika által körülhatárolt világban, tudomásul véve a dolgok megismerhetőségének (Ding an sich) hiányát a szövegek elemzésére kell koncentrálni. A szövegek pedig egyértelmű szókapcsolatokat tárnak elénk. Ezeknek a kapcsolatoknak az elemzése közelebb vihet bennünket a diskurzív és normatív igazság megértéséhez. „A világ tények és nem dolgok összessége” 1.1, „A tények a logikai térben, - ez a világ.” 1.13. A beszéd (szavak és logika) meghatározza a mindennapokat, kijelöli az értelmezés területét. A beszéd hangosítja ki, sokszorozza meg és teszi reprodukálhatóvá (írott szó) azt, ami fontos a közösségnek. A normák a jogrendekben szavakban öltenek testet, létrehozva a tételezett szabályokat (jogalkotás) és szövegszintű alkalmazásukat (törvénykezés). Így keletkezik az érvényes és érvényesülő jog a szabályokat előkészítő társadalmi diskurzus során. (Habermas). Ezekhez a normákhoz jellemzően ontológiailag tartozik a szankció.

2, Igazság a találkozásokban: a hogy Jézus a személyes kapcsolatot és az igazságot összekapcsolja az „Én vagyok az út, az igazság és az élet” kijelentésében, úgy minden egyes személyközi találkozás megerősíti az igazság megélését. Martin Buber az Én és te munkájában fogalmazza meg: „Minden valóságos élet: találkozás”. A találkozások, személyközi kapcsolatok lényege a tranzakció, amelynek alapvető jelentése, hogy minden

létező hatni akar. (Bonum est diffusivum sui). A kapcsolatok napjainkra jól mérhetővé és elemezhetővé váltak. A hatás és az arra válaszként érkező kölcsönhatás nem feltétlenül közvetlenül oda-vissza irányú, hanem egy komplex tranzakciós térben jelenik meg. Egyáltalán nem biztos, hogy attól a személytől jön az általam kezdeményezett hatásra a válasz, akire a hatás közvetlenül irányult. Ezzel együtt a hatások és kölcsönhatások összessége meghatározza egy adott csoport, közösség világlátását, igazság képzetét. Egy indonéz mondás szerint minden személyes jó vagy rossz cselekedet, amit valaki megtesz, elindul a világban, hogy egyszer majd valamilyen úton-módon visszatérjen az első cselekvőhöz. A találkozások közösségi térében megjelenik a személyes felelősség „Világos, hogy az etikának semmi köze a köznapi értelemben vett büntetéshez” állítja Wittgenstein a Tractatus 6.422 pontjában. Az etikai jutalom nem a cselekményben van, hanem a közösséghez való tartozásban.

3. Az igazság és a hatalom szintén szorosan összefügg. Elkerülve, hogy a hatalom sokféle definícióját megadjuk, inkább a hatalom egy mérhető megnyilvánulási módjára a pénzre koncentrálunk. A mérés szempontjából leegyszerűsíti a helyzetet, ha azt elemezzük, hogy honnan hova áramlik a pénz. Ez fogja majd jellemezni azt is, hogy kinél vannak a források, jelesen a pénz feletti rendelkezés joga. Akinél a pénz, annál az igazság, tartja egy régi bölcsesség. A hatalom struktúrái, a pénz, vagy az információ ereje alkalmas arra, hogy az egyénekben az igazság képzetét formálja, alakítsa. A hatásgyakorlás során a személy értékítélete befolyásolható. Foucault állapítja meg: „Mindenhol van hatalom...mert mindenből az ered.” A gazdaság és a politikai igazságait leginkább a hatalom és az információ igazságai jellemzik. Ezekben a normarendekben a szankciót a „spontán kizárás a hatalomból” jelenti. A hatalom útja pedig a pénz útjaként válik mérhetővé.

Az imént leírtak szerint az 1. ábrán foglaljuk össze a szavak gyakoriságának és kapcsolatának, a személyközi kapcsolatoknak és a hatalmat jelentő pénz mozgásának a mérési lehetőségeit. Az ábra szerint három különböző paraméterrel tudjuk jellemezni a közösség kapcsolatait. A szövegstruktúrák elemzése bemutatja az egyes szövegek lényegi szerkezeteit, amelyek a mondanivalót „kihangosíthatóvá” sokszor ismételhetővé teszik. (Ezekhez a szövegstruktúrákhoz a másik két episztemológiai szinten személyek és pénz is hozzárendelhető.)

A találkozásokra fókuszálva személyközi kapcsolatokat mérhetünk, azt, hogy ki kire hat a személyes kapcsolattartáson keresztül? Ezzel foglalkozik a social network, a társadalmi hálózatok tudománya.

A hatalmat megjelenítő pénz útjainak követése látszólag egyszerűnek tűnhet, a valóságban azonban ennek a rendszerszintű elemzése még kidolgozásra szorul.

Az 1. ábrán bemutatott vázlatban minden mérési szempont esetében különböző hatásszinteket, (hatáserősségeket, és hatásterjedelmet) vizsgálhatunk, azaz mérhetjük, hogy az egyes vizsgált találkozás, szöveg, pénzmovement hatása mekkora területet érint a lokálistól a globálisig. Ezt jelképezik a mátrix sorai. A mátrix oszlopaiban találhatjuk

a kapcsolatok típusait, amelyek lehetnek szűk családi/baráti kapcsolatok, lehetnek gyenge kapcsolatok és lehetnek intézményi kapcsolatok.

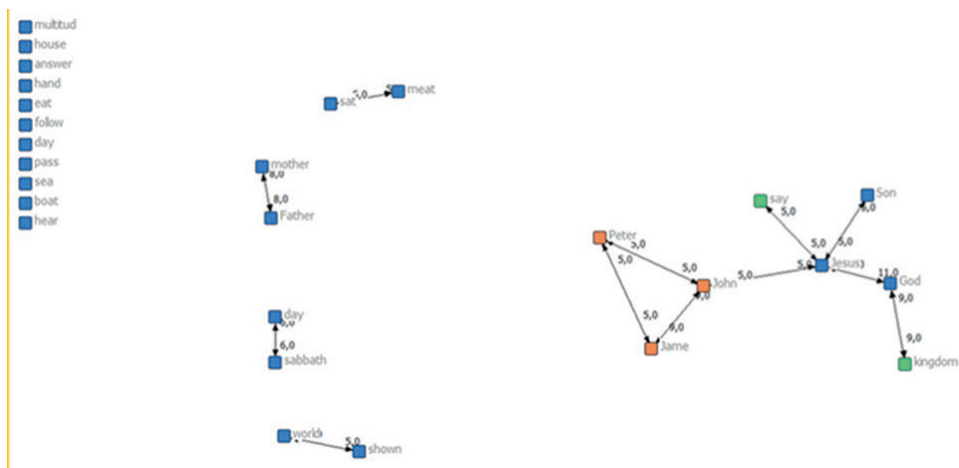
Hatalom		Személy (Én)	Mikro szféra Bonding (Család)	Mezo szféra Bridging (Barát)	Makro szféra Linking (Intézmény)
Virtuális/Avatar/ t (Teljesség)	Szó	Személy (Én)	Mikro szféra Bonding (Család)	Mezo szféra Bridging (Barát)	Makro szféra Linking (Intézmény)
Világ					
Kontinens	Találkozás	Személy (Én)	Mikro szféra Bonding (Család)	Mezo szféra Bridging (Barát)	Makro szféra Linking (Intézmény)
Ország					
Megye					
Város					
Falu					
Ház					
Önazonosság					
Dolgok (Tárgyak)					
Falu					
Ház					
Önazonosság					
Dolgok (Tárgyak)					
Falu					
Ház					
Önazonosság					
Dolgok (Tárgyak)					

1. ábra: Az igazság megismerése szempontjainak vázlata

3. A szavak kapcsolatai a szövegekben

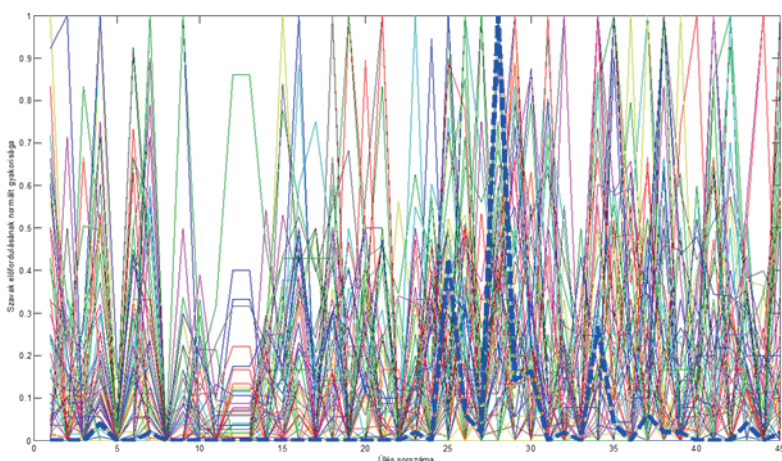
A tanulmány következő részében a szavak kapcsolatainak mérésére hozunk fel néhány példát. Ahogy korábban megállapítottuk, akár a személyes kapcsolatokban megjelenő célokat, érdekeket, akár a pénzáramlással alátámasztott érdekeket a szavak segítségével „erősítjük fel”, tesszük közérthetővé, sokszorozhatóvá vagy éppen normává.

A szövegek vizsgálata esetünkben azért lényeges, mert így tudjuk azonosítani azokat az alapvető szerkezeteket – (szavak szövegbeli gyakorisága és kapcsolatai), amelyek továbbadása lehetővé teszi a szöveg mondanivalójának megsokszorozódását, erősödését. Ezek a szavakból alkotott mintázatok jelezhetik a szöveg lényegét. Első példánkban Márk evangéliumának angol fordítását elemezzük. A Snowball algoritmust alkalmazó szótövező programmal megkerestük a leggyakrabban előforduló szavakat ill. az egy mondatban leggyakrabban előforduló szópárokat. A leggyakoribb szópárok táblázatát korrigáltuk a szövegben leggyakrabban előforduló szavak táblájával, majd az Ucinet elnevezésű kapcsolati hálót rajzoló programmal vizualizáltuk az eredményt (2. ábra). A kutatók számára is meglepő módon az ábra nagyon jól mutatta az Evangélium két pólusát, az alapvető teológiai, dogmatikai tartalmat (Jézus, Isten, Fiú) és az alapvető egyházszervezési tartalmat (János, Jakab, Péter). A korai egyház tanítása és szervezeti alapja teljes világossággal jelenik meg a kizárólag szóelemzéssel készített ábrán. Ez az a két pillér, amely minden egyházzal kapcsolatos tanítás alapja lett.

2. ábra Márk evangéliumának szógyakorisági elemzése

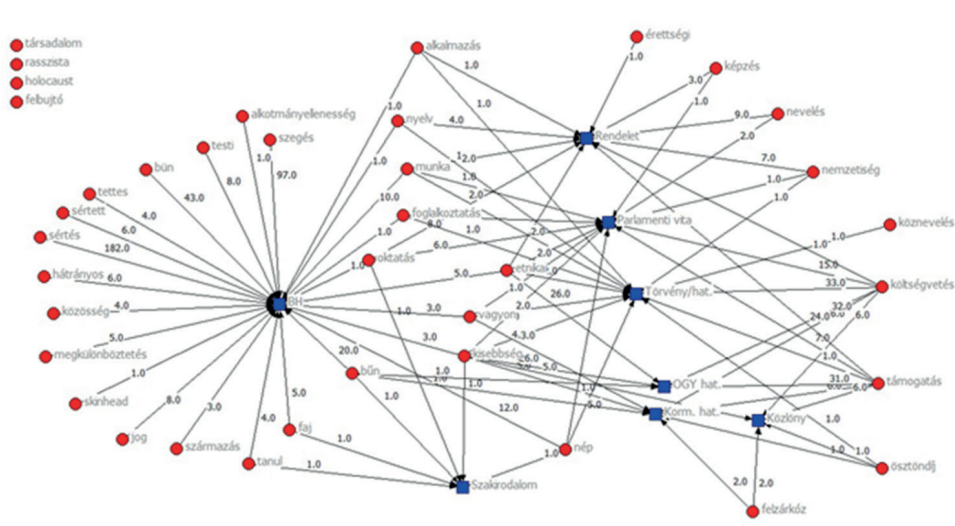
Nagyon fontos lehet a normatív szövegek ill. az azokat előkészítő parlamenti vita szövegének elemzése itt. Ezekben a diskurzusokban akár személyhez kötöten is (ki használja az adott szavakat) megállapítható, hogy egyes kulcsszavak milyen gyakorisággal, milyen más szavakkal összefüggésben jelennek meg. A szavak összefüggéséből szintén felrajzolható az a gráf, amely megmutatja az egymáshoz kapcsolódó témákat. A 3. ábra bemutatja, hogy a 2014. évi parlamenti vitákban meghatározott szavak mikor (melyik vitanapon) milyen gyakorisággal fordultak elő. A 4. ábra pedig térben szemlélteti egyes kulcsszavak egymáshoz való közelségét, kapcsolatát. A módszer segítségével jól azonosíthatók azok a témák, amelyek majd a normává válás folyamata során a jogrend részei lesznek.

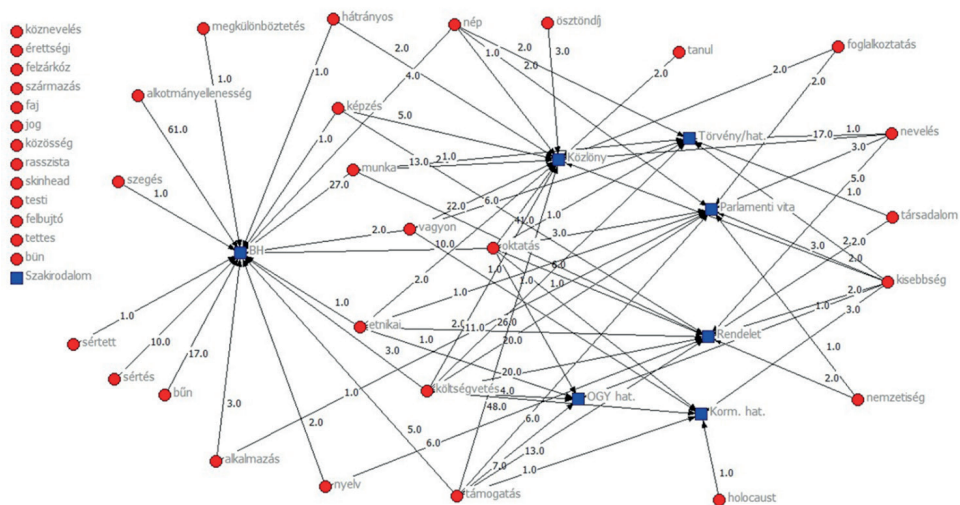
3. ábra (parlamenti ülések napja és a szavak előfordulási gyakorisága)

5 ábra „roma” kulcsszó szókapcsolati hálója a 2013. évben hatályos joganyagban

6 ábra „egyház” kulcsszó szókapcsolati hálója a 2013. évben hatályos joganyagban

4. Összefoglalás

A tanulmányban a mi-tudat működésének jellemzőit vázoltuk fel. Felhívtuk a figyelmet arra, hogy az igazság kérdése (túl annak legbensőbb személyes vonatkozásain) közösségi kérdés is. Az igazság megnyilvánulási módjai három szempontból lehetnek mérhetők: a szövegekben a szavak gyakoriságának és kapcsolatának mérésével, a személyközi kapcsolatoknak (találkozásoknak) a mérésével és a hatalmat jelentő pénz mozgásának a mérésével.

Ebben az értelemben az itt bemutatott három szempontból (szavak, találkozások, pénz) vizsgálhatóak azok a kapcsolatok, amelyek meghatározzák, hogy mit és miért gondolunk igaznak.

5. Irodalomjegyzék

- Augustinus, Confessiones, 3.6.11. <http://www.stoa.org/hippo/text3.html> (2015. október 25.)
- Coing, H., A jogfilozófia alapjai, Budapest 1996.
- Granovetter, M. S. The strength of weak ties. American Journal of Sociology 78, 1973.
- Granovetter, M., The Strength of Weak Ties: A Network theory Revisited, Sociological Theory, Volume 1 (1983), 201-233.
- Habermas, J., A kommunikatív etika, Budapest, 2001.
- Kant, A gyakorlati ész kritikája, Budapest 1996, 116.
- Wittgenstein, L., Logikai-filozófiai értekezés, Tractatus logico-philosophicus, Budapest 1989.

AZ INTÉZMÉNYESÍTETT HÁROMOLDALÚ ÉRDEKEGYEZTETÉS ÉS ÖNKORMÁNYZATISÁG JELENTŐSÉGE A SZOCIÁLIS JOGI NORMA-RENDSZERNÉL AZ ETIKUS JÓLÉTI GAZDASÁGPOLITIKA VONZÁSÁBAN

Kulcsszavak: Háromoldalú, ill. tripartit érdekegyeztető tanács, kétoldalú, ill. bipartit érdekegyeztető párbeszédbizottság, országos és területi általános, valamint ágazati érdekegyeztetés, nemzeti munkatanács, gazdasági-, és szociális tanács, megállapodás, konzultáció, javaslatétel, kollektív szerződés/megállapodás, társadalombiztosítás, nyugdíj-, és egészségbiztosítási intézet/pénztár, biztosított pénztártagok, paritásos képviselet.

Absztrakt

A tanulmány (előadás) kiinduló alapja az olyan jogalkotás, amely a témáját érintő érdekképviselletekkel egyeztet és lehetőség szerint megállapodik velük. Jelen írás az országos és a területi általános, valamint az ágazati háromoldalú részvétellel, vagyis az állam és a szociális partnerek (szakszervezeti és munkáltatói szövetségi) részvételével működő individuális és kollektív munkajogi jogalkotási és jogalkalmazási, valamint foglalkoztatás-támogatási érdekegyeztetési rendszerek nyugat-európai működését mutatja be előnyeivel és esetleges hátrányaival együtt. Ezt követően bemutatásra kerül, hogy a rendszerváltást követően miként hatott Magyarországra a nyugat-európai modell. Ennek kapcsán a tanulmány kimutatja, hogy az 1990-es évek jogalkotása követte a nyugat-európai megoldásokat és széleskörűen kialakította a foglalkoztatás-elősegítés és a foglalkoztatáspolitikai területén a háromoldalú érdekegyeztetést, míg a kétoldalúnak indult, de végül is háromoldalúvá vált országos kollektív munkajogi érdekegyeztetés hiányosan és a nyugat-európai paritásos képviselet mellőzésével alakult ki. Az országos általános munkaügyi érdekegyeztetés e hiányosságait az 2009-ik évi jogalkotás küszöbölte ki és jogilag szabályozta az addig hiányzott ágazati érdekegyeztetést is. A 2010 utáni centralizálási tendencia az országos munkaügyi érdekegyeztetést azzal, hogy összevont gazdasági és társadalmi konzultációs fórummá tette, az országos általános munkaügyi érdekegyeztetést lényegében felszámolta és csak az ágazati maradt meg. Ugyanígy fel-

¹¹⁴ Dr. Nádas György Ph.D. egyetemi docens

¹¹⁵ Dr. Prugberger Tamás D.Sc. prof. em.

számolásra került a munkaügyi tripartit érdekegyeztetés is, majd pedig a munkaügyi hivatali szervezetet a politika beépítette a kormányhivatali rendszerbe, párbeszéd-, és szakmai deficitet előidézve. A tanulmány ezt követ ismerteti a nyugat-európai két pilléren nyugvó és tripartit önkormányzattal működő társadalombiztosítási rendszert, majd bemutatja, hogy miként próbálta ezt torzítva és hibásan átvenni az első polgári és az őt követő első bal-liberális kormány, majd pedig ezt helyesen felszámolva miként tette eltúlzással teljesen etatistává és a nyugat-európai megoldásokkal asszinkronban állítva, gazdaságilag azonban részben érthetően a legújabb magyar jogalkotás.

I. A helyes jogalkotás és a jogalkalmazás elvi szempontjai, valamint a téma behatárolása

A jogalkotás és a jogalkalmazás egyaránt akkor éri el a célját, ha összhangban áll a társadalom többségének objektív érdekeivel és ezzel összhangban a történelmileg kialakult társadalmi erkölcs-, és jogtudattal. Ez tette indokolttá a modern kor jogalkotásában és jogalkalmazásában meghonosításra kerüljön a társadalmi érdekegyeztetés intézményesítése. E szerzők egyikének erről szóló monográfiája végigvezetve kimutatja, hogy a nyugat-európai államokban és Magyarországon miként intézményesül a gazdasági jog, a munka és a szociális jog, a környezeti jog, a közigazgatás és a jogalkotás, valamint a jogalkalmazás más területein is a társadalmi érdekegyeztetés. Mindez összekapcsolódik a különböző érdekvédelmi és civil szervezetek kialakulásával, amelyeket az állam bevon a jogalkotásba és azokba az intézményekbe, amelyek a jogot és a gyakorlatot normatív módon meghatározzák. Az USA egyes tagállamainak az alkotmányai kifejezetten előírják, hogy a törvényalkotást megelőzően egyeztetni kell a törvényalkotás témáját érintő érdekvédelmi szervezetekkel, civil szervezetekkel. hasonló elvekre épülnek fel a jogalkotás és a jogalkalmazás elveiről szóló törvények más államokban is. Ez az érdekegyeztetési mechanizmus összekapcsolódik az önkormányzatisággal, amely a közigazgatás mechanizmusában abban nyilvánul meg, hogy az egyes közigazgatási szervek munkáját olyan tanácsai testületek irányítják, amelyekben az állam mellett a hivatal profiljával érintett érdekvédelmi és civil szervezetek képviselői is helyet foglalnak. Ilyen formában épül fel nyugaton a foglalkoztatást elősegítő szolgáltatói tevékenységet végző közigazgatás a nyugat-európai államokban, amihez a közép-európai államok az 1990-ben bekövetkezett rendszerváltás után szintén igazodtak. Ettől némileg eltér a társadalombiztosítási önkormányzat nyugat-európai intézményrendszer, mivel ott a társadalombiztosítás (tb) bankrendszerű felépítése következtében az egyes területi tb-i pénztárak és az országos tb-i intézet felügyelő tanácsába vagy igazgatóságába vagy mind a kettőbe beépül az állami képviselő mellett a szakszervezeti és a munkáltató szövetségi képviselő, mivel a tb-i járulékfizetés munkavállalói biztosítás esetén a munkavállalók és a munkáltatók között oszlik meg.

Ezen kívül az általános normaalkotást érintve, három vagy többoldalú érdekképviseléssel állandósult országos tanácsok, valamint országos és területi gazdasági ágazati

bizottságok, továbbá önkormányzati intézmény-rendszerek alakultak ki, amelyek közül mi a gazdasági-, a munka-, és a szociális jog területén működőkkel foglalkozunk. Ezzel egyúttal lehatároltuk előadásunk témáját is.

Az érdekegyeztetés és a többoldalú érdekképviselés nyugat-európai és hazai alakulása a munka-, és a szociális biztosítás területén

1. A nyugat-európai érdekegyeztetési mechanizmus

a. A nyugat-európai államokban kétféle érdekegyeztetési mechanizmus alakult ki a gazdasági élet és a munka világában az ILO 94. és 95. egyezménye hatására. Németország a kétoldalú, azaz a bipartit megoldást választotta, ahol országos szinten állami részvétel nélkül az egyes ágazati bizottságok tárgyalnak egymással és ugyanígy a tartományi és a kerületi (Bezirk) bizottságokban folyik a tárgyalás az adott tartomány és került gazdasági életét és munka-körülményeit illetően. Ebből adódóan az országos és a kerületi ágazati minimálbérek az ott képvisellel rendelkező koalíciós partnerek egymással tárgyalva állapítják meg. Ennél fogva törvényileg megállapított országos minimálbér nem ismeretes. A tarifatörvény értelmében a tarifa (kollektív) szerződéskötésre irányuló tarifátárgyalások kötetlenek. Az adott szinten működő bármelyik szakszervezet, szakszervezeti szövetség és munkáltatói szervezet bekapcsolódhat a szintjének megfelelő koalíciós (tarifális) tárgyalásokba és ezért tarifatársasági szerződések megkötésére kerül sor. Két megkötés ismert csupán. Az egyik a tarifa-, vagy koalícióképeség, ami azt jelenti, hogy az adott szervezetet a tagjai tarifátárgyalások folytatásával és tarifaszerződés megkötésével e megbízzák, a másik pedig, hogy az ellenérdeklő féltől, harmadik hatalomtól és az államtól függetlenek legyenek. ha a tarifaképesség e két kritériuma közül bármelyik is hiányzik, a megkötött tarifaszerződés érvénytelen. A másik megkötés abban nyilvánul meg, hogyha az egyik fél a másik felet tarifaszerződés-kötésre irányuló tárgyalások felvétele céljából megkeresi, a tárgyalás elfogadását nem utasíthatja vissza, tarifaszerződést kötni azonban nem köteles.

E teljesen kötetlen bipartit rendszerhez hasonlóan teljesen kötetlen rendszerhez hasonló az angol érdekegyeztetési rendszer is, ahol az egyes grófsági (területi, ill. megyei) és az országos kongresszus küldöttei négy évre megkötik a kollektív keretszerződéseket, amelyek alapját képezik az éves konkrét kollektív „bargaining”-oknak, azaz megállapodásoknak. Az állam csak akkor működik közre a kollektív szerződés megkötésénél tárgyalásokat előmozdító jelleggel, ha a tárgyalások a szociális partnerek között megakadnak. Ha pedig valamelyik országos szintű collectiv bargaining-nak jelentős költségvetési kihatása van, akkor a kollektív megállapodás megkötéséhez a pénzügyminiszter jóváhagyása is szükséges.

b. Az állami részvétellel működő tripartit érdekegyeztetési rendszert követi a legtöbb nyugat-európai állam. Ennél a rendszernél országos általános, mindenre kiterjedő

kollektív szerződés-kötést célozva nemzeti gazdasági és szociális tanács vagy nemzeti munkaügyi *tanács működik, országos és területi gazdasági ágazati szinten pedig ágazati bizottságok*. A munkaügyi, ill. a gazdasági és szociális tanácsba munkájában történő részvételi jogosultságot a szociális partnerek részéről konjunktív módon egyedül vagy másik ugyanazon az oldalon álló koalíciós partnerrel konföderációba lépve fennálló több, mint 50 %-os ágazati lefedettséget és paritásos arányban meghatározott taglétszámot mondanak ki eme államok tarifatörvényei. E reprezentatív feltételt a frankofon államok és Hollandia törvényi úton felülről lefelé, míg a latin államok (Spanyolország és Portugália) esetében alulról felfelé az egyes szinteken a taglétszámok összesámlálásával történő automatikus szelektálódással, bekerüléssel és a következő szinten esetleges kikerüléssel, majd a legfelső szinten esetleg ismét visszakerülve valósul meg a reprezentativitás megállapítása. Ez a munkáltató érdekvédelmi szerveknél alulról felfelé a tényleges taglétszámok összesítése, míg a szakszervezeteknél az üzemi tanácsválasztások eredményeinek figyelembe vételével történik meg.

Az állam e tripartit érdekegyeztetési rendszerben országos tanácsai és a bizottsági szinteken a munkaügyekért felelősi minisztérium, területi szinten pedig a területi munkaügyi hivatalok által delegált küldöttek útján képviselteti magát.

2. A magyar gazdasági érdekegyeztetési rendszer alakulásának kritikai vizsgálata

Az 1968.-évi szocialista pártállami Mt.-t felváltó 1992. évi első polgári beállítottságú Mt. az Országos (Munkaügyi) Érdekegyeztető Tanács életre hívásával kezdetben főszabályként bipartit, néhány kérdésben kivételképpen tripartit jelleggel szabályozta a hatáskörét, amely azonban a gyakorlatban egyre inkább tripartit jellegűvé vált. A tripartit, vagyis a három oldalú jellegűvé válást az 1992. évi, ma már hatálytalan Mt. 17. §-át módosító 1999:CXXII. tv. valósította meg, amely az országos minimálbér és maximális munkaidő megállapítását az OÉT-ben megkötendő konszenzushoz kötötte. Ezen az alapon ettől kezdve általánossá vált az olyan állami részvételű országos kollektív szerződés (K.Sz) kötés aminek alapján a gazdasági, a munka-, és szociális természetű törvénytervezeteket a kormány az OÉT-ben megtárgyalja és a szociális partnerekkel megkötött konszenzus alapján terjeszti be a törvényjavaslatot az Országgyűlésnek. Ennél fogva az OÉT főszabályképpen a belga–holland háromoldalú Nemzeti Munkatanács, ill. a Nemzeti Gazdasági és Szociális Tanács mintájára alakult át. Az országos érdekegyeztetésnek ez a háromoldalúvá váló konszenzuális rendszere az 1992.-évi Mt.-ben megjelent. Nem jelent meg azonban ebben az Mt.-ben, sem egyéb magyar munkajogi szabályokban az OÉT-ben történő tárgyalási részvétel reprezentativitási feltételei, az ágazati bizottságokban folytatandó ágazati érdekegyeztetésről és az ott történő Ksz-kötésekről pedig az akkori munkajogi szabályozásban egy szó sem esett.

A szabályozás hiányában kilobbizással a munkáltatói érdekvédelmi szervezetek 100 %-osan, míg a rendszerváltás előtti szakszervezeteket tömörítő Magyar Szakszervezetek

Országos Szövetsége (MSZOSZ) 90 %-os aránnyal, a közvetlenül a rendszerváltás előtt megalakult újak pedig csak 10 %-os arányban kaptak helyet az OÉT.-ben. A részvételi arálynak ez a megosztása a nyugat-európai rendszertől teljesen idegen módon az egyes szakszervezeti szövetségek tulajdonában állt vagyoni arányok szerint történt. Az OÉT-ben történő reprezentativitási feltételt a holland megoldáshoz hasonló paritásos elvek szerint, de meglehetősen komplikált módon ágazati és alágazati szintre megállapított taglétszámmal való rendelkezés figyelembe vételével a Horn kormány 1997-ben az országos szakszervezeti és munkáltatói szövetségekkel együtt háromoldalú országos megállapodással rendezte, ami azonban az Mt.-be nem került be. Ezért végrehajtására nem is került sor. Ezen kívül az ágazati érdekegyeztetést ez a megállapodás nem is érintette. Ennél fogva az országos ágazatközi és ágazati érdekegyeztetés csak jóval később, a 2009. évi LXXIII. És a LXXIV. tv.-el került rendezésre. Ezáltal szűnt meg a reprezentativitással összefüggő joghézag az országos ágazatközi érdekegyeztetésnél, ahol a három oldalú megállapodás-kötés lehetősége addig is működött az első Orbán kormány időszakában mind a szakszervezetek, mind a kormány hibájából bekövetkezett átmeneti zavart leszámítva. Ez az átmeneti zavar abból adódott, hogy az MSZOSZ nem akart egyeztetni a kormánnyal, amire a kormány is hasonlóképpen válaszolt. A Helsinki Bizottság nyomására végül is a kormány belement abba, hogy a szociális partnerek a kormány által megadott határidőn belül kétoldalúan állapodjanak meg és ha e megállapodás a kormánynak megfelel, akkor csatlakozik hozzá, ha pedig nem vagy aha a szociális partnerek a megadott határidőben nem tudnak megállapodni, akkor a kormány dönt. A 2002. évi bal-liberális kormányváltással azonban az országos érdekegyeztetésnél vissza állt a korábbi helyzet, a joghézag azonban a reprezentativitás tekintetében mind az Mt.-ben, mind pedig a gyakorlatban továbbra is megmaradt. Ezzel szemben az ágazati érdekegyeztetés terén a joghézag továbbra is teljes körű maradt jogi rendezésének 2009-ig fenn állott teljes hiánya miatt.

Az országos általános (ágazatközi) érdekegyeztetésről és az OÉT-ről szóló 2009. évi LXXIII., valamint az ágazati érdekegyeztetésről és az ágazati párbeszédbizottságokról szóló 2009. évi LVIV. tv.-el mind a két érdekegyeztetési fórumon lehetőség nyílt háromoldalú megállapodás-kötésre és mind a két érdekegyeztetési fórumon a két oldalon álló érdekképviselői szervezetek reprezentativitási feltételei paritásos alapon korrekt módon lettek rendezve. Ennél fogva mind a két területen a joghézag megszűnt. Csupán azt lehetett kifogásolni, hogy az OÉT-ben történő reprezentativitási feltételeket a jogalkotó az 1997.-évi már említett háromoldalú megállapodásból vette át, így továbbra is fent maradt a feltételek meghatározásának bürokratikus és komplikált jellege, ami kihatott az ágazati párbeszédbizottságok reprezentativitási feltételeire is. Mind a két oldalról az OÉT.-nek illetve a későbbi nevén a Nemzeti Munkaügyi érdekegyeztető Tanácsnak (NMÉT) az az érdekvédelmi szövetség lehetett tagja, amelyik meghatározott számú gazdasági ágazatban és alágazatban, régióban vagy megyében a szakszervezeti szövetség tagszervezettel, a munkáltatói szövetség

munkáltatóval rendelkezik, az utóbbiak pedig mennyi munkáltatót foglalkoztatnak. Az ágazati párbeszédbizottságoknál viszont reprezentativitási feltételként nemcsak az került meghatározásra, hogy azok milyen létszámú tagsággal rendelkeznek, hanem az is, hogy azok milyen arányban képviselik saját tagjaikat. Ezzel az országos ágazatközi és az ágazati-területi érdekegyeztetésben történő részvétel, valamint az e szinteken történő KSz-kötési jogosultság – összhangban a vállalati KSz-kötési jogosultsággal – megfelelően rendezésre került. Ugyanis az előbbiekhöz hasonlóan korrekt módon és demokratikusan határozta meg az 1992. évi Mt. 33. §-a az egyes cégeknél, vagyis az egyes munkáltatóknál képviselettel rendelkező egy vagy több szakszervezet milyen feltételek mellett kötheti meg a munkáltatóval a vállalati KSz.-t.

Az érdekegyeztetésnek ezt a nyugat-európai megoldásokkal összhangba került és paritásos alapon tételes-jogilag is lerendezett joghézag mentes szabályrendszere azonban 2011 után felső és alsó szinten is sérült. Felső szinten ugyanis az Országos Munkaügyi Tanácsot 2011-ben a XCIII. törvénnyel létrehozott Nemzeti, Gazdasági és Társadalmi Tanács (NGTT) váltotta fel, amely hatályon kívül helyezte a 2009:LXXXIII. tv-t. Ennek a fórumnak a funkciója, működése és feladata azonban már egészen más lett, mint ami az Országos Érdekegyeztető Tanácsé volt. Az NGTT ugyanis a gazdaság és társadalom fejlődését érintő átfogó ügyeknek, a kormányzati ciklusokon átívelő nemzeti stratégiáknak csak a megvitatására, valamint a harmonikus és kiegyensúlyozott gazdasági fejlődés, illetve az ehhez illeszkedő szociális modellek kidolgozásának és megvalósításának az előmozdítására létrejött, de önálló állásfoglalásra és az állammal megállapodás-kötésre nem jogosult konzultációs, javaslattevő és tanácsadó testület. Az NGTT így már közel sem az a szociális partnerek számára nyitott fórum, ahol döntési ők jogosultsággal rendelkeznek, mivel ennek a tanácsnak a feladata kimerül a konzultációban és a javaslattevésben. Jól látható a tv. 4. §-a alapján az is, hogy az NGTT már nem a szociális párbeszéd fóruma, mivel a tanács tagjai jóval túlmennek a munkaadói és munkavállalói érdekképviseleti szervezeti körön.

Megítélésünk szerint az NGTT szervezeti szerkezetének és hatáskörének változatlan megtartása mellett vissza kellene állítani a tripartit jellegű Nemzeti Munkaügyi Tanácsot állásfoglalási és állami részvétellel történő háromoldalú megállapodás-kötési jogkörrel. Ehhez hasonló megoldást már alkalmazott az első Orbán kormány, amikor 2000-ben létrehozta a Nemzeti Gazdasági Tanácsot, amelyben a Nemzeti Munkaügyi Tanács mind a két oldalának küldötti képviselete volt. Ha e javaslatunk elfogadásra kerülne, csupán az új NMT-ben a reprezentativitási feltételeket lenne szükséges egyszerűsíteni, átvéve a bolgár OÉT-nek a hollandoktól származó reprezentativitási megoldását. E szerint szakszervezeti részről az lehet tagja a bolgár OÉT-nek, amely 50 ezer taggal rendelkezik és egyedül vagy még egy, vagy több másik szakszervezettel együtt az adott gazdasági ágazatnak több mint a felét képviseli, munkáltatói szövetségi oldalról pedig az, amelyik 500 munkáltató taggal rendelkezik és az adott ágazat munkáltatóinak több mint a felét egyedül vagy konföderációban képviseli. Előírás továbbá még az is, hogy

mind a kettőnek nemzeti és területi szinten szervezetei legyenek. Ez egy egyszerű és a gyakorlatban jól alkalmazható megoldás, amit indokolt lenne Magyarországon is meghonosítani a jelenlegi bonyolult helyett. Egyúttal a középszinten is a bár korrekt, de komplikált jelenlegi reprezentativitási feltételrendszert is hasonló módon volna helyes egyszerűsíteni. Nézve az alsó szintet, vagyis a vállalati KSz-kötést, ott a 2012:I. tv.-el hatályba lépett új Mt. antidemokratikus módon teljesen felpuhította a vállalati KSz-kötés szakszervezeti jogosultságának a feltételeit az által, hogy lehetővé teszi a már 10 %-os reprezentativitással rendelkező szakszervezetnek a vállalati KSz-nek a megkötését a munkavállalói kollektívával történő leegyeztetés nélkül. Tekintettel arra, hogy ily módon lehetőség nyílik a munkáltatónak, hogy a munkavállalók érdekeit megsértve összejátsszon a munkavállalók többségét szakszervezeti tagként nem bíró vállalati szakszervezeti képvisellel, vissza kellene állni az 1992. évi Mt. fent már bemutatott megoldásához.

III. Az érdekegyeztetés kérdése a foglalkoztatáspolitikai és a foglalkoztatás elősegítése terén

1. A nyugat-európai megoldás és intézményrendszer

A keynesi szociális piaci megoldásra épülő gazdaságfilozófia előtti konzervatív liberalizmus és annak hatására az Egyesült Királyságban ma is a munkaerő-közvetítéssel erre szakosodott magánvállalkozású munkaközvetítő intézetek az ingyenes állami munkaerő-közvetítés mellett iparszerűen és díjazás ellenében foglalkozhatnak. Van-e emellett és korábban is voltak olyanok, amelyek bizonyos szakmai szövetségek, egyesületek, azaz ilyen önkormányzatok munkaközvetítő irodái, amelyek az adott szakmának a szövetséghez tartozó tagjai számára működtetnek non profit munkaközvetítő irodákat, amelyek a munkaközvetítést a tagjaik részére díjmentesen látják el. Ilyenek az újságírók, a színészek és más szakmai testületek munkaközvetítő irodái. E szakmai testületi non profit munkaközvetítői rendszer mintájára alakította ki a II. Világháborút követően az ingyenes állami munkaközvetítési rendszert az Európai Gazdasági Közösség (EGK) legtöbb tagállama, amely eme államoknak az EU-ba történt belépése után sem változott. Ez az állami munkaközvetítő szolgálat a legtöbb EU tagállamban állami privilégiumként működik, amely az előbb említett szakmai testületi munkaerő-közvetítő intézeteken és az 1920 előtt alakult iparszerű vállalkozásként működő holland munkaerő-közvetítő vállalatokon kívül nem teszi lehetővé a magánmunka-közvetítő irodák működését. Eme elv alapján kialakult rendszer van érvényben a kontinentális Nyugat-Európában ma is, sőt Németországban is annak ellenére, hogy ott 2003 és 2005 között bevezetett „Hartz-reform” jelentősen átalakította a munkaügyi hivatalok belső szervezetét és működését. Németországban továbbra is a foglalkoztatási hivatalokon kívül csak újsághirdetésen keresztül lehet munkaerőt keresni.

Valamennyi nyugat-európai tagállamban az állami foglalkoztatást elősegítő szervezet felépítésére jellemző hogy országos szinten a minisztériummal, tartományi-területi szinten pedig az ottani munkafelügyeleti hatósággal egyenrangú országos, illetve tartományi-területi tanács irányítja az országos, valamint a területi munkaügyi hivatalt. Ennél fogva mind az országos, mind a területi tanács és min a kettőnek alárendelt hivatal mellérendeltségi jogviszonyban áll a minisztériummal, illetve a tartományi-területi munkaügyi hatósággal. A munkaügyekért felelős minisztérium és ugyanígy a tartományi-kerületi munkaügyi tanácsba képviselőt delegál, aki ugyanannyi szavazati joggal rendelkezik, mint a tanácsban képvisellel rendelkező szakszervezeti és munkáltató szövetségi oldal. E megoldás következtében a nyugat-európai államok „köztestületi” foglalkoztatás-politikájában és foglalkoztatás-igazgatásában az állami akarat csak egyharmad részen érvényesül. Ezt azért tartjuk jó megoldásnak, mert az állami akarat és emberi erőforrás-irányítási elképzelés nem szakad el a valóságtól. Az államnak ugyanis az e területet érintő döntései előtt meg kell hallgatni a tanácsban helyet foglaló szociális partnereket és azok véleménye nélkül önhatalmúan nem intézkedhet.

2. A hazai megoldás és intézményrendszer alakulása és kritikai elemzése

A foglalkoztatás elősegítéséről megalkotott 1991:IV. tv. (Ft) eredeti normaszövege, illetve az ahhoz fűzött miniszteri indokolás szerint a foglalkoztatás terén az országos szintű érdekegyeztetést a munkáltatók, a munkaadók érdekképviselői szervezetei és a kormány képviselőiből álló Munkaerő Piaci Bizottságnak (MPB.) kellett ellátnia. Emellett megyei szintű érdekegyeztetési fórumokat is felállított, ugyancsak tripartit jelleggel. A megyei munkaügyi tanácsok a megyékben és a fővárosban a Munkaerő Piaci Bizottságtól részben függetlenül és attól eltérően jöttek létre, mivel e tanácsok tevékenységében a megyei önkormányzat, a megyei jogú városok önkormányzatainak képviselője is részt vett. A megyei munkaügyi tanácsok szabályozása már viszonylag hamar megváltozott, tekintve, hogy az ezt szabályozó 11. §-t még a törvény elfogadásának évében módosította az Országgyűlés, pontosítva a munkaügyi tanácsok feladatát és hatáskörét. A Fgl. tv. időközi módosításaiból és a jelenleg hatályos szövegekből kitűnik, hogy az érdekegyeztetés szervezete semmilyen formában nem jelenik meg a foglalkoztatás politikai jogszabályok között. Fokozatosan kerültek hatályon kívül helyezésre az érdekegyeztetésre vonatkozó szabályok. Először az 1995. évi módosítás az MPB a foglalkoztatáspolitikára kiterjedő általános hatáskörét a munkaerő-piaci alap irányítására szűkítette le. Ennek kihangsúlyozása érdekében az MPB-t Munkaerőpiaci Alapot Irányító Testületté (MAT) keresztelte át. A 2011. évi novella pedig megszüntette a megyei munkaügyi tanácsokat, ami által a foglalkoztatáspolitikai országos és területi hivatali rendszere a munkaügyeket irányító minisztérium közvetlen irányítása alá került. A 2015. évi jogalkotási csomag pedig a foglalkoztatás politika egész intézményrendszerét a kormányhivatalokba integrálta, egyértelműen állami feladattá

minősítve az egyébként részben biztosítási alapú szolgáltatásokat is annak ellenére, hogy a munkaerő piaci alapba a munkáltatók és a munkavállalók egyaránt kötelesek befizetéseket teljesíteni. A megyei munkaügyi hivatalok felszámolásával és tevékenységüknek a kormányhivatalokhoz történt áttételével a szakszerűség követelménye is sérült, mivel az általános közigazgatási ügyekkel foglalkozó kormányhivatali apparátustól nem várható el, hogy a foglalkoztatási ügyeket is magas színvonalon lássa el.

Mind ezek következményeképpen a foglalkoztatáspolitikai irányvonalára és a munkaerő piaci alap felhasználására vonatkozó elképzeléseket érdekegyeztetés keretében a kormány már nem vitatja meg a szociális partnerekkel. A munkaerő piaci alap az állami központi költségvetés részeként működik és a kormány egyoldalú döntésével kerül sor az ebben az alapon megállapított összegek felhasználására. Megítélésünk szerint a szélesebb körű érdekegyeztetés ebben a tárgykörben rendkívül fontos lenne, mivel az érdekegyeztetési csatornákon keresztül a kormányzat pontos képet kaphatna a munkaerő piac esetleges szükségleteiről az aktív eszközök minél szélesebb körű alkalmazhatóságáról, másrészt az alapba befizetők is rálátást nyernének az eszközök, befizetések felhasználására. A szakszerűség igénye pedig megkövetelné a munkaügyi hivatali rendszer visszaállítást, amelyeket a korábbi rendszerhez hasonlóan a már tárgyalat tripartit képviselő tanácsok irányítanának.

IV. A társadalombiztosítási önkormányzat problematikája Nyugat-Európában Magyarországon

1. A nyugat-európai rendszer

Nyugat-Európában általánossá vált, hogy mind a nyugdíj, mind az egészségbiztosítás két önkormányzatilag kialakult pilléren, egy alappilléren és egy kiegészítőn nyugszik. Az alapbiztosítás felosztó-kirovó alapon kötelező, a kiegészítő részben tőkefedezeti alapon egyes helyeken fakultatív. Az alapbiztosítás formálisan önkormányzati, ahol mind a járulékfizetés, mind a biztosítási szolgáltatások kogens előírásokon nyugodnak. Ezzel szemben a kiegészítő üzemi, ill. munkás-, valamint a szakmai biztosításnál mind a járulékfizetés, mind a szolgáltatások mértékében az önkormányzat tagjai többszámú KSz.-szel a törvényileg megállapított alsó és felső határok által megállapított keretek között csökkentést vagy emelést hajthatnak végre aszerint, hogy egy adott időszakban mennyi biztosítási szolgáltatást kell teljesíteni. Eme két pilléren nyugvó önkormányzatiság alól az üzemi balesetbiztosítás annyiban kivétel, hogy ott a biztosítás egy pillérű és járulékfizetésre csak a munkáltató köteles, mivel neki kell gondoskodni a munkabalesetek megelőzéséről. Ha a balesetek csökkennek, az önkormányzat a fenti keretek között járulékcsoökkentést határozhat el. Ez által a munkáltatók érdekeltté válnak a balesetek csökkentésében.

Ami a nyugat-európai államokat illeti, a társadalombiztosítási önkormányzat abban nyilvánul meg, hogy maguk a biztosítottak nem ügyfelei a biztosító intézetnek vagy

a pénztárnak, hanem aktív és passzív választójoggal rendelkező tagjai, akik tagsági jogviszonyuk alapján bármikor figyelemmel kísérhetik befektetett vagyonuk kezelését, növekedését és a pénztár működését. Ebben szakmai segítséget nyújt a biztosított tagoknak és a tb-i hozzájárulást fizető munkáltatóknak a szakszervezeti szövetségek és a munkáltatói érdekvédelmi szervezetek szakértői. Erre való tekintettel mind a területi-pénztárak felügyelő bizottságában és/vagy az igazgatóságában a szakszervezetek és a munkáltatói szövetségek jelölései alapján a pénztártagok és a munkáltatók által megválasztott személyek, valamint az állam küldöttei foglalnak helyet, és ugyanez vonatkozik a pénztárakat összefogó országos tb-i intézetre. A szociális partneri részvétel valósítja meg a pénztártagok és a munkáltatók érdekeinek a képviselését, míg az állami részvétel az intézmény-fenntartási joggyakorlást.

2. A tb. önkormányzat bevezetésének hazai sikertelensége és annak okai

A társadalombiztosítás (tb) önkormányzati igazgatásáról szóló 1991. évi LXXXIV. törvény miniszteri indokolása kihangsúlyozta, hogy a társadalombiztosítás a munkavállalók és a munkáltatók által létrehozott kockázatközösség, mely a civil társadalom szerveződése. A kötelező biztosítás bevezetésével azonban a társadalombiztosítás az indokolás helytálló megállapítása szerint az állami garanciavállalással a szociális biztonsághoz való jog biztosítékeként állami feladattá vált. A törvény azonban a biztosítottakon kívül bevonva a munkavállaló biztosítottak képviselését ellátó szakszervezeteket, valamint a munkavállalói járulékfizetésben közreműködni köteles munkáltatói érdekvédelmi szervezeteket is, létre hozta az e forrásokból és az állami költségvetésből származó társadalombiztosítási pénzügyi alapok önkormányzati igazgatását. A tb. önkormányzatiság mind a nyugdíj-, mind az egészségbiztosításban a munkavállalók és a munkáltatók által az önkormányzatiság elvét megvalósító testület, vagyis a két közgyűlés volt, amelynek azonban csak a munkáltatói és a munkavállalói oldal voltak a tagjai, az államnak azonban nem volt delegált képviselő tagja egyetlen önkormányzati közgyűlésben sem. Nem jelent meg az állami részvétel az országos és a területi pénztárak felügyelő bizottságában sem. Ez visszaélések melegágya volt, amiből jelentős hiány keletkezett és alapot adott arra, hogy 1999-ben az első Orbán kormány a tb-önkormányzatot felszámolja. A két tb-i ágazat önkormányzatában történő állami részvétel helyett a tv. az önkormányzatok külső állami felügyeletét alakította ki, felügyeleti jogkört biztosítva az önkormányzatok felett az országgyűlésnek, azon az alapon, hogy a tb-i önkormányzati alapszabály elfogadását annak hatáskörébe utalta. A vagyongazdálkodási ellenőrzést az Országgyűlés felhatalmazása alapján az Állami Számvevőszék, míg a működés jogszabályi megfelelőségét volt jogosult ellenőrizni. A tb-i önkormányzat felügyeletének ez a széttagolt jellege magában hordozta annak a lehetőségét, hogy az állami szerepvállalás és az állami pénzügyi eszközök felhasználása bizonyos mértékben kontroll nélkül maradjon. Az OÉT-hez hasonlóan itt is problémaként merült fel,

hogy a reprezentativitás kérdését a tv. nem kellő körültekintéssel tisztázta. Végül is a tb-i önkormányzatot az 1998. évi XXXIX. törvény hatályon kívül helyezte, rögzítve, hogy az Egészségbiztosítási és Nyugdíjbiztosítási Alap felügyelete és a Társadalombiztosítás igazgatási szerveinek irányítása állami feladattá vált, így az Egészségbiztosítási Alap kezelését az Országos Egészségbiztosítási Pénztár, a nyugdíjbiztosítási alap kezelését az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság végzi. Az önkormányzatiság elvét illetve a biztosítási önkormányzatokat a későbbi Országgyűlések sem állították már helyre, mára pedig kifejezetten olyan jogszabályi környezet kialakítására került sor, amely jogszabályi környezet gyakorlatilag a nyugdíjbiztosítással illetve egészségbiztosítással kapcsolatos feladatokat a kormányhivatalok integráns részeként definiálja és egyértelműen államigazgatási, közigazgatási feladatként jeleníti azokat meg. Az önkormányzatok megszüntetésén túlmenően az elkülönült pénzügyi alapok kezelése illetve az ezt meghatározó jogszabályi környezet is megváltozott akkor, amikor a társadalombiztosítás költségvetését már nem elkülönülten, hanem az állami költségvetés részeként határozták meg, így az önkormányzatiság illetve a befizetők ellenőrzési lehetősége ezen a ponton is megszűnt.

Megítélésünk szerint az önkormányzati elven működő társadalombiztosítás használható és működő modell lehet Magyarországon is, mivel ezzel érhető el a biztosítottak és a foglalkoztatók által megteremtett pénzügyi alapok leghatékonyabb felhasználása. Természetesen az államot az önkormányzatok részévé kellene tenni, aktív résztvevőkké kellene válnia az államnak az önkormányzatok vonatkozásában, annál is inkább, mert a szociális biztonsághoz való jog egyik fontos pillére az állam mögöttes felelősségének kimondása, így nyilvánvaló, hogy az önkormányzati alapon működtetett biztosítási alapok felelős gazdálkodása alapvetően állami érdek is. Az állam ugyanis köteles azokat a hiányokat pótolni, amelyek az alapok önálló költségvetéséből nem fedezhetők. Az önkormányzatok működésének sikertelensége több okra vezethető vissza. Az önkormányzatiság lényegét egyébként álláspontunk szerint helyesen ragadta meg a 16/1998. (V.8.) AB. határozat indokolásában rögzített és a népjóléti miniszter által az Alkotmánybíróság részére küldött nyilatkozat, amely szerint a társadalombiztosítás területén az önkormányzati típusú igazgatás célja, hogy a járulékfizetők, - a biztosítási teherviselők – számára teremtsenek részvételi és ellenőrzési jogokat a járulék bevételek felhasználásban, az ezzel összefüggő igazgatási tevékenységben. Ezt a célt követte az 1991. évi LXXXIV. törvény is, amikor a társadalombiztosítás önkormányzati igazgatásának bevezetésével sajátos munkamegosztást intézményesített a társadalombiztosítás területén.

Ugyanebben a határozatában az Alkotmánybíróság rámutatott arra is, hogy a TB Önkormányzati törvény Alkotmánybíróság által idézett határozattal megsemmisített rendelkezése alapján létrehozott önkormányzatnak nincs meg az Alkotmány által megkövetelt demokratikus legitimációja. Az alkotmányellenes helyzet az alkotmányellenes szabályozás következtében állott elő. Az Alkotmánybíróság a társadalombiztosítási

önkormányzattal összefüggésben a törvényalkotót az Alkotmánynak megfelelő delegálási szabályok megalkotására. A társadalombiztosítás megszervezésére és igazgatására számos – önkormányzati és más – megoldást lehet alkotmányosan kidolgozni. Arra is rámutatott az Alkotmánybíróság, hogy önmagában a határozattal megsemmisített rendelkezések nem jelentik azt, hogy az 1997-ben létrehozott társadalombiztosítási önkormányzat mandátuma automatikusan megszűnne. Az Alkotmánybíróság rögzítette, hogy a megsemmisített szabályok alapján választott önkormányzat mandátuma 2000. január 1-én megszűnik, addigra a törvényhozásnak a megsemmisített szabályok helyett a társadalombiztosítás megszervezésére és igazgatására mindenképpen új alkotmányos szabályokat kell kidolgozni. Erre adott válaszként értelmezhetjük az 1998. évi XXXIX. törvény elfogadását, amely az önkormányzatiságot megszüntette a társadalombiztosítás hazai rendszerében. A mára kialakult gyakorlat megítélésünk szerint, annak a kockázatközösségi elvnek a nagyon korlátozott körű figyelembevételét teszi csak lehetővé, amely egyébként a biztosítás elvéből következően igen széles körben kellene, hogy érvényesüljön és ily módon más európai minták figyelembevételével kellene újra megteremteni az önkormányzati igazgatást a társadalombiztosítás rendszerén belül. Ekörben kell arra is utalni, hogy a törvénymódosítással létrehozták a Nyugdíjbiztosítási Ellenőrző Testületet, amelynek elsődleges feladata a nyugdíjbiztosítási alap forrásainak felhasználása körében a hatékonyság ellenőrzése.

V. Összegezés

Eme átfogó témakör vizsgálatából az tűnik ki, hogy a megfelelő érdekegyeztetés önkormányzatiság hiánya önellentmondás az Mt.-ben és a Flt.-ben, valamint a tb. jogszabályokban megfogalmazott célokhoz képest, tekintettel arra, hogy a jelenleg hatályos munkajogi, foglalkoztatáspolitikai és tb-i szabályok ösztönzik a szociális partnereket és az általuk képviselt feleket kapcsolatuk szerződéses legitimálására. Mindezek hiányát Kiss György is problémaként ítéli meg alkotmányjogilag is. E problémák kiküszöbölése nagyban erősítené a munkabékét. Mind ezek hiánya vagy korlátja

A VÁLASZTÁSI RENDSZEREK „IGAZSÁGOSSÁGA”

Kulcsszavak: választási rendszer, arányosság, kormányozhatóság, elszámoltathatóság

1. Bevezetés

A hatalom legitimitásának forrása a világtörténelem folyamán mindig is fontos kérdés volt. Aligha akadhatott olyan uralkodó, aki valamilyen módon ne tett volna kísérletet hatalmának – legalább transzcendens módon történő – megindokolására. A modernségben a hatalomnak szintén mindig szüksége van önmaga igazolására, hiszen egyetlen hatalom sem lehet magától értetődő. Ennek egyik legfőbb forrása magának a demokráciának az intézményrendszere lehet. A demokrácia intézményrendszerének fontos eleme a politikai vezetők nép általi, rendszeres megválasztása valamely formában.

A demokratikus rendszerek alighanem legbefolyásosabb politikai intézménye tehát a választási rendszer. A választási rendszer jelenti alapjában azt az intézményes mechanizmust, amely alapján a választást követően a leadott szavazatok a pártok és jelöltek számára parlamenti mandátumokká transzformálódnak. A választási rendszer tehát nem semleges technika, minek okán annak különféle módozatai a szavazók magatartására, valamint a politikai szereplők viselkedésére és reprezentációjára más és más hatást gyakorolnak. Még hasonló szavazatarányok mellett is a különféle választási rendszerek egészen eltérő mandátumbeli és kormányzati összetételt eredményezhetnek. A választási rendszer jelentős módon tudja meghatározni, akár személy szerint kik lesznek megválasztva, s mely pártok kezébe kerül a hatalom, s végül az újraelosztás vonatkozásában milyen döntések születnek.

A választási rendszerek „igazságossága” mindezek okán kulcskérdés. Minek okán az egyik legfontosabb politikai intézmény, számos különböző, olykor egymásnak is ellentmondó, egymással is versengő normatív elvárásokkal találja magát szembe. Ezen kritériumok között gyakran egyfajta átváltás is van, hiszen egyidejűleg azok aligha valósíthatók meg. Az említett átváltás a választási rendszerrel szemben választott követelmények közül a legvilágosabban az arányos képviselet, a reprezentativitás elve és a kormányozhatóság igénye között jelenik meg.

Célom a választási rendszerekkel kapcsolatos normatív elvárások bemutatása, a különböző „igazságossági követelmények” ellentmondásainak felvázolása, majd azon

---

¹¹⁶ Harkányi Ádám Máté, főiskolai tanársegéd, Károli Gáspár Református Egyetem, e-mail: harkanyi.adam@kre.hu

minimumkövetelmények meghatározása, amelyek ténylegesen az említett politikai intézmény „igazságosságát” fejezik ki.

2. A választási rendszerek alaptípusai és hatásai

A választási rendszereknek alapvetően két típusát szokás megkülönböztetni, a többségi és az arányos rendszereket. **Többségi választási rendszerek**ben a képviselőjelöltek közül egyéni választóközetekben választják ki azt, aki a következő parlamenti ciklusban képviselője lehet az adott körzetnek. Az a jelölt, aki relatív többségi rendszer mellett az első választási fordulóban, illetve abszolút többségi mellett a másodikban a legtöbb szavazatot szerzi meg, kapja meg a képviselői mandátumot. A többi, lemaradt jelölt függetlenül a kapott szavazatszámától, kiesik a versenyből, korábbi szavazatai elvesznek. Az ilyen rendszerekben bár nincs hivatalosan megszabott explicit képviselői küszöbhatár, gyakorlatilag a különböző politikai szervezeteknek nagyon magas implicit küszöbvel kell szembenézniük, hiszen csak a győztes jelöltjeik jutnak mandátumhoz. Az ilyen rendszerek rendszerint a nagypártokat preferálják a mandátumelosztásnál a kisebbekkel szemben. A győztes pártoknak gyakran sikerül megszerezniük a szavazatok relatív többségével a mandátumok abszolút többségét, aminek következtében később egypárti kormányt alakíthatnak. Lijphart (1984) ezt konstruált többségnek nevezi.

Az **arányos választási rendszerek** jellemzően szavazatarányuknak megfelelő mértékű reprezentációt biztosítanak a különböző pártok számára. Ezek leggyakoribb formája a pártlistás szavazási módszer, de a többmandátumos választóközetek alkalmazása sem áll példa nélkül. A többségi rendszerrel összevetve fő erénye, hogy arányosabb képviselőteremt, nem diszkriminálja a kisebbségi pártokat, illetve a koalíciós kormányok mögött ténylegesen a szavazók többsége áll. Fő hátrányai közé tartozik azonban, hogy töredezetté teszi a pártrendszert, egyre több párt kerül be a törvényhozásba, miáltal nehezebbé válik a kormányalakítás, illetve a későbbi kormányzás folyamata egyaránt. Ugyanakkor nagy általánosságban azt tapasztalhatjuk, hogy az arányos rendszert alkalmazó országokban rendszerint magasabb a választási részvétel, illetve a politikai intézményrendszer iránti bizalom. A magasabb részvétel magyarázható Downs (1957) racionális választás elméletével: A szavazók inkább érzik azt az arányos választási rendszert alkalmazó országokban, hogy ténylegesen számít a szavazatuk, tehát az valóban hatással lehet a választási eredmények végkimenetelére, mint ott, ahol a többségi módszert alkalmazzák. A kispártok támogatói motiváltabbá válnak a választási részvételre, illetve ennek következtében nagyobb legitimitást tulajdonítanak a politikai rendszernek. Az arányos választási rendszer kevésbé gátolja meg a kisebb politikai pártok döntéshozatalbeli részvételét. Lijphart (1999) kimutatta, hogy a parlamenti pártok effektív száma és a választási rendszer arányosságának mértéke között pozitív kapcsolat figyelhető meg, tehát minél arányosabb a rendszer, annál több párt juthat képviselői helyekhez. Értelemszerű tehát, hogy a kisebb támogatottsággal

rendelkező pártok – és nem ritkán szavazóik – az arányos rendszereket igazságosabbnak tekintik, hisz máskülönben aligha tudnák érvényesíteni álláspontjukat a politikai döntéshozatali folyamatokban.

3. Demokrácia típusok és választási rendszerek

A választási rendszerek közül a hatalomkoncentráció kialakulását a többségi metódus ösztönzi inkább, hiszen annak alkalmazásának hatására növekszik meg az esélye annak, hogy a választásokon a győztes párt a kormányzáshoz szükséges mandátumtöbbséget önmagában megszerezze. A másik módozat, az arányos rendszer pedig értelemszerűen ellen ösztönzi a hatalomkoncentrációdás folyamatát. Ebből következőleg logikusan az arányos választási rendszerek alkalmazását kellene az igazságosság szemszögéből preferálnunk. McGann (2014) az arányos választási rendszerek alkalmazását egyenesen a politikai egyenlőség feltételének tekinti. A helyzet az igazságosság szempontjából azonban nem ennyire egyértelmű. A választási rendszerek értékelésekor érdemes figyelembe vennünk a reprezentativitás természetes konfliktusát a kormányozhatósággal. Az igazságosabb képviselőt biztosító arányos választási rendszerek minek okán jellemzően nem biztosítják, hogy a győztes párt egyedül is megszerezhesse a kormányzáshoz szükséges abszolút parlamenti többséget, ellentmondanak a hatékonyság és egyben a politikai elszámoltathatóság lehetséges követelményének. Az elszámoltathatóság többpárti, koalíciós kormányok esetén értelemszerűen kevésbé valósítható meg, minek okán a több szereplő között a politikai felelősség is könnyebben mosódik el. Ezzel párhuzamosan – amint Lijphart (1999) 36 demokrácia működését hosszútávon vizsgálva empirikusan is alátámasztja – a többségi választási rendszerek alkalmazása a kormányzati stabilitással is pozitív összefüggést mutat.

A választási rendszer típusa Lijphart (1984) demokráciatipológiájának fontos eleme, amelyben a westminsteri többségi demokráciákat és a kontinentális konszenzuálisakat különbözteti meg. Előbbiben – nevéből is adódóan – többségi választási rendszereket alkalmaznak, utóbbiban arányosakat. A westminsteri modell országait a kétpártrendszer, a kontinentálisakat a többpártrendszer jellemzi, amely hatással van a kormányzat pártösszetételére. Míg a többségi modellre – a többnyire egypárti kormányok létéből adódóan – a végrehajtó hatalom koncentrációja a jellemző, a konszenzuálisra – a koalíciós kormányok mellett – a hatalommegosztás. Fontos azonban kiemelni, hogy mindkét demokráciatípus működhet egyaránt jól és rosszul. A kormányzati hatalomkoncentráció ellenére is az egyéni és a politikai szabadságjogokat tiszteletben tartó, liberális demokráciák közé szokás sorolni akár az Egyesült Államokat, Kanadát vagy Nagy-Britanniát, valamint még további társaikat. Mindezek alapján akár azt is lehetne gondolni, hogy a választási rendszereknek aligha van közük a demokrácia minőségéhez és általa a politikai igazságossághoz. Ez utóbbi állítás azonban szintén árnyalásra szorul.

Fareed Zakaria (1997), az illiberális demokrácia fogalmának megalkotója, nem támogatja az amerikaihoz hasonló többségi modell terjedését olyan politikai rendszerekben, amelyek nem rendelkeznek komolyabb liberális alkotmányos tapasztalatokkal. Az ilyen országokban könnyen lehet, hogy nem alakulnak ki azok a fékek és ellensúlyok, amelyek képesek lennének az adott politikai szereplő – sok esetben a jelentős hatalmi befolyással rendelkező, közvetlenül megválasztott elnök – hatalmának korlátozására. Az Egyesült Államokban példának okáért az erős központi hatalom mellett az egyes tagállamok és önkormányzatok is jelentős autonómiával bírnak, korlátozván az elnök befolyását. Márpedig az illiberális demokráciákban e tényezők gyakran igen foghíjasak, ha egyáltalán léteznek is ilyenek. Az elnöknek gyakran szinte teljhatalma van.

Ugyanakkor, ha megvizsgáljuk a – polgári és politikai szabadságjogokat határozottabban érvényesítő – liberális és a nem liberális demokráciák választási rendszereit, arra lehetünk figyelmesek, hogy a többségi választási rendszerek sokkal inkább elterjedtek az utóbbiakban, míg előbbieik körében a politikai érdekcsoportok reprezentativitását sokkal inkább biztosító arányos választási rendszerek a dominánsabbak.

A Freedomhouse 2015-ös értékelése alapján 183 olyan országból, melyekben rendszeresen tartanak választásokat, mindössze 88 került a – liberális demokráciákat általánosságban jellemző – szabad besorolás alá. További 95 politikai rendszer, amelyeket az említett intézet részben szabadként, vagy nem szabadként értékelt, tekinthető meglátásom szerint Zakaria (1997) értelmezésében illiberális demokráciaként. Fontos kiemelni, hogy míg a 88 liberális demokrácia közül 50 alkalmaz arányos típusú választási rendszert, addig a 95 nem liberális demokrácia közül mindössze 29. Ezzel párhuzamosan míg a szabad kategóriába tartozó előbbi országok közül csupán 29 alkalmaz többségi választási metódust, addig a nem e csoportba sorolható államok közül nem kevesebb, mint 51 választja képviselőit a többségi rendszerek különböző formái szerint.

4. Az „igazságos” választási rendszer

A választási rendszer kétségkívül nem semleges technika. Minek okán az egyik legfontosabb politikai intézmény, amely a politikai rendszer számos más elemére is jelentős befolyást gyakorol, ezért számos különböző, olykor egymásnak is ellentmondó, egymással is versengő normatív elvárásokkal találja magát szembe. Ezen kritériumok között ennek okán gyakran egyfajta átváltás is van, hiszen egyidejűleg azok aligha valósíthatók meg. A döntéshozóknak a választási rendszer formálásakor világos preferenciákkal kell rendelkezniük azzal kapcsolatban, mely célokat kívánják betölteni a lehetséges elvárások sorában.

Lijphart (1982) példának okáért 14 pontban foglalja össze a „fair” választási rendszerek kritériumait. A kritériumok között az első helyen az áll, hogy a képviselőt minden állampolgár számára legyen egyenlő: a képviselők a népesség azonos arányát

képviseljék. A feltételek között szerepel, hogy a politikai és etnikai kisebbségek képviseletét biztosítani kell. Ugyanakkor egyetlen párt vagy kisebbség javára sem lehet torzítani a mandátumelosztást, miközben alkalmazkodni kell a választói preferenciák változásához. A kritériumok között szerepel emellett az is, hogy minden állampolgár véleménye egyforma hatással legyen a választási eredményre, továbbá a lehető legtöbb szavazat érvényesüljön, s a legkevesebb vesszen el. Végül kiemelendő, hogy a kisebbség nem választhatja meg a törvényhozás többségét. A kritériumok túlnyomó részének tükrében az arányos (s azokon belül is a ténylegesen arányosan működő) választási rendszerek lehetnek azok, amelyek leginkább közel állnak a Lijphart (1982) szerinti „fair” választási rendszerekhez. A lijpharti kritériumok mindezek mellett azonban a kormányozhatóság szempontját háttérbe szorítják, miáltal az arányos rendszerek kevésbé alkalmasak arra, hogy általuk rendre egy politikai erő szerezzék meg a képviselői helyeknek a kormányzáshoz szükséges abszolút többségét. A rendszer elméleti „fair”-sége tehát könnyen a gyakorlati alkalmazhatóság korlátaiba ütközhet.

A Pippa Norris (1997) által a választási rendszerekkel kapcsolatos elvek több ponton is túlmutatnak Lijphart-én. A szerző a választási rendszerekről folyó viták tükrében négy fontos tényezőt emel ki, amelyet a választási metódus kidolgozásánál mérlegelni érdemes. Egyrészt kiemeli *kormányzati hatékonyságot*, felhívja a figyelmet a *felelősség és elszámoltathatóság kérdéskörére*, továbbá fontosnak tartja, hogy a rendszer *korrekt legyen a kisebb pártokkal*, valamint valósuljon meg a társadalmi *reprezentativitás*. A szerző természetesen elismeri, hogy ezen elvárások aligha egyeztethetők össze. Míg előbbi kettő érvényesülésének a többségi, addig az utóbbiaknak pedig az arányos választási rendszerek kedveznek. Tartalmában hasonló feltételeket javasol Norris-éhoz a Demokrácia és választási tanácsadás nemzetközi intézete (IDEA) is 2005-ös vonatkozó ajánlásában, hasonló dilemmákkal.

Horowitz (2003) álláspontja szerint – aki gyakorta foglalkozik a demokrácia megosztott társadalmakon belüli működési lehetőségeinek intézményi feltételeivel – a választási rendszereknek hat alapvető igényt szükséges kielégíteniük. Az első igény az *arányosság*, amely abban áll, hogy a lehetőség szerint a parlamenti mandátumok leadott szavazatok arányában kerüljenek kiosztásra. A második igény a *politikuskok elszámoltathatósága a választópolgárok felé*. A lényeg itt a képviselők egyértelmű felelősségi viszonyain nyugszik, amely elv annál inkább sérülhet, minél inkább centralizáltak a pártok, minél nagyobb a pártvezetők hatalma. A harmadik igény a *tartós, stabil kormányzás lehetőségének a biztosítása*. A stabilitás feltétele, hogy a pártrendszer ne legyen túlzottan fragmentált, hogy a koalíciót alkotó pártok ne legyenek túl sokan, s lépéseik kiszámíthatóak legyenek. A negyedik igény az, hogy a *választásokat a Condorcet-győztes nyerje*. A Condorcet-győztes az, akit a választók bármely más jelölttel szemben külön-külön összevetve preferálnának a választók. Az ötödik feltétel az *etnikumok közötti kiegyezés létrehozása*. Ennek fő eleme, hogy a választási rendszer ösztönözze adott esetben a többetnikumú koalíciók létrehozását, s ezáltal a politikai

erők mérséklését, a politikai paletta közepe felé történő orientációját. A hatodik, egyben utolsó igény a választási rendszerrel szemben a *kisebbségek érdekeinek becsatornázása*.

Ez utóbbi kitételnél a kisebbségi érdekek beszámításán van a hangsúly, amely önmagában még nem következik a kisebbségi parlamenti képviseletből. Horowitz hat feltételéből – hasonlóképp a Norris (1997) által tett felvetésekhez – aligha valósítható meg a gyakorlatban valamennyi párhuzamosan. Az arányosság, a stabil kormányzás és az elszámoltathatóság elvei között a már korábban említett okokból is kifolyólag komoly feszültség tapintható ki. A politikai döntéshozók felelősségének tekinthető, hogy ezen elvek közül melyiknek tulajdonítanak az adott választási reform esetében nagyobb jelentőséget. Mindezek mellett felsorolhatóak a Velencei Bizottság 2002-es ajánlásai, amelyek bár magára a választási rendszer alaptípusára nem adnak ajánlást, ugyanakkor részletes útmutatóul szolgálnak a választási rendszerek kiformálásához, amely számos egyéb tényező mellett az esetleges regisztráció kérdéskörére és a szavazatok egyenlő súlyára – a közel egyenlő egyéni választóköri méretet is beleértve – különösen nagy hangsúlyt fektet.

Mindemellett kiemelendő, hogy az arányosság és a reprezentativitás értelmezése sem teljesen egyértelmű. A Demokrácia és választási tanácsadás nemzetközi intézete (IDEA) a reprezentativitás négy, egymással is versengő típusát különbözteti meg, amelyek szorosan kapcsolódnak McLean (1971) képviselet-elméleti mikrokozmosz felfogásának logikájához. Egyrészt kiemeli a *földrajzi* reprezentativitást, amely értelemszerűen arra vonatkozik, hogy a képviselőket területi egységek szerint válasszák meg az ott élők helyben, s az egyes képviselők az adott területért – pl. választókerületért – ők maguk legyenek felelősek és elszámoltathatóak. Másrészt az intézet hangsúlyozza az *ideológiai* reprezentativitás elvét, mely alapján a képviselők összetétele leképezi a társadalom ideológiai megosztottságát, mind pártbeli mind pedig független politikusok személyében. Harmadrészt fontos reprezentativitási elv a *párt-politikai* is, amely a leginkább közel áll ahhoz a klasszikus felfogáshoz, amelyet a választási rendszerek kutatása középpontba állít, miszerint az arányosság jelentése, hogy valamennyi párt akkora – avagy közel akkora – arányban részesül a kiosztható mandátumokból, mint amekkora arányban szavaztak rájuk a választók. Végül kiemelendő a – korábban Hannah Pitkin (1967) által is javasolt – *leíró (deskriptív)* reprezentativitás, amely szerint a törvényhozás a „nemzet tükré” olyan értelemben is, hogy a képviselők összetétele társadalmilag (vagyonijövedelmi, vallási, etnikai stb. hovatartozásban is) leképezi az adott ország polgárainak összességét. A reprezentativitás eltérő értelmezései természetesen eltérő konzekvenciákat vonnak maguk után a választási rendszer struktúrájára nézve is, árnyalva azt az általános képet, miszerint a pártalapú arányosság megvalósulása lehet az egyetlen legitim cél az egyes politikai rendszereken belül.

5. Összegzés

Összességében elmondható, hogy bár a demokrácia minősége és a választási rendszer közötti kapcsolat aligha mondható sztochasztikusnál erősebbnek, az arányos választási rendszer alkalmazása, s vele párhuzamosan a konszenzuális demokrácia modellje egy árnyalatnyival igazságosabbnak tűnik a többségi demokráciák rendszerénél. Természetesen ehhez érdemes hozzátenni, hogy a világ országainak meghatározó hányada nem tekinthető – sok különféle szempont alapján – homogénnek, amely tényező – Lijphart (1984) által is hangsúlyozott módon – a többségi rendszerek jó működéséhez peremfeltételként tekinthető. Alapvetően azonban a Zakaria (1997) által megalkotott elmélet tükrében nem foglalhatunk állást egyértelműen választási rendszer igazságosabb volta mellett. A politikai rendszerek „igazságosságának” értékelésekor sokkal inkább hangsúlyosabbnak kell lennie a jog uralmának és a különféle szabadságjogok érvényesülésének, mint annak, mely típusa kerül alkalmazásra a választási rendszernek.

6. Felhasznált irodalom

- Freedomhouse (2015): Freedom in the World, 2015.
https://freedomhouse.org/sites/default/files/01152015_FIW_2015_final.pdf, letöltve: 2015. október 26.
- Horowitz, Donald L. (2003): Electoral Systems: A Primer For Decision Makers. Journal of Democracy, 14. évf. 4. sz. 115-127. old.
- IDEA. International Institute for Democracy and Electoral Assistance: Electoral Systems Worldwide. <http://www.idea.int/esd/world.cfm>, letöltve: 2015. október 26.
- IDEA. International Institute for Democracy and Electoral Assistance (2005): Electoral System Design.
- Lánczi András (2007): A XX. Század politikai filozófiája. Budapest, Helikon
- Lijphart, Arend (1982): Comparative Perspectives on Fair Representation: The Plurality-Majority Rule, Geographical Districting, and Alternative Electoral Arrangements. Lexington, Lexington Books
- Lijphart, Arend (1984): Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries. New Haven, Yale University Press
- Lijphart, Arend (1999): Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries. New Haven, Yale University Press
- McGann, Anthony (2014): *Political Equality in Electoral Systems*: Equality Implies Proportionality. In: McGann, Anthony (2014): The Logic of Democracy. Ann Arbor, The University of Michigan Press. 35-59. old.
- McLean, Iain (1971): Forms of Representation and Voting Systems. Cambridge University Press

- Norris, Pippa (1997): Choosing Electoral Systems: Proportional, Majoritarian and Mixed Systems. *International Political Science Review*, 91. évf. 2. sz. 297-312. old.
- Norris, Pippa (2004): *Electoral Engineering, Voting Rules and Voting Behaviour*. Cambridge, Cambridge University Press
- Pitkin, Hannah (1967): *The Concept of Representation*. Berkeley, University of California Press
- Zakaria, Fareed (1997): The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, 76. évf. 6. sz. 22-43. old.

A MARKETING ETIKAI ÉS JOGI KÉRDÉSEI

Kulcsszavak: marketing, reklám, jog, etika, fogyasztóvédelem

1. A marketing, mint vállalati funkció

Annak vizsgálatához, hogy a marketing esetében milyen etikai és jogi kérdések merülnek fel, először azt szükséges tisztázni, hogy a marketing, mint vállalati funkció milyen vállalati területet foglal magába. Az Amerikai Marketing Szövetség meghatározása szerint a marketing olyan szervezeti funkció és eljárás, amely a vásárlók számára értéket teremt, kommunikál és közvetít, valamint az ügyfélkapcsolatokat oly módon ápolja, hogy azok a szervezet és az érdekelt személyek számára egyaránt hasznot hajtsanak (Kotler - Keller, 2006).

A magyar szakirodalomban is sok meghatározás született leírni a marketing fogalmát, amelyek közül Bauer és Berács (2006) szűk értelemben vett marketing definíciója tekinthető a marketing, mint vállalat funkció leírásának. E szerint a marketing olyan vállalati tevékenység, amely a vevők/felhasználók igényeinek kielégítése érdekében elemzi a piacot, meghatározza az eladni kívánt termékeket és szolgáltatásokat, megismerteti azokat a fogyasztókkal, kialakítja az árakat, megszervezi az értékesítést és befolyásolja a vásárlókat. Ez a meghatározás egyben röviden kifejti a marketing-mix főbb tevékenységeit is, mint az úgynevezett 4P: termékpolitika, árpolitika, értékesítési politika és kommunikációs politika (Bauer - Berács, 2006). A tanulmányban tehát a piac, a fogyasztók, az információgyűjtés és a marketing-mix részterületei szerint kerül röviden vizsgálatra, milyen etikai és jogi kérdések merülnek fel a marketing, mint vállalati funkció esetében.

2. Piac- és versenyszabályozás

A piacon az érdekérvényesítés egyenrangú partnerek, az eladók és a vevők között döntően a polgári törvénykönyv előírásai szerint zajlik, tehát jogilag szabályozott. Ha nem lennének a jogi korlátok, akkor a piac egyes szereplői, így a vállalatok is, elvben bármilyen eszközzel élhetnének partnereik befolyásolása érdekében. A valóságban azonban ez nem így van, hiszen a verseny kiéleződése további jogszabályokat is életre

---

¹¹⁷ Dr. Simay Attila Endre, egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, e-mail: simay.attila.endre@kre.hu

hívott, amelyek az egyéni érdekek mellett, társadalmi érdeket is hivatottak védeni. Mivel valójában a piac sosem tökéletes, ezért a tökéletlen piacon a felek közötti hatalmi viszonyok kiegyensúlyozatlanok.

A piac szabályozásában Magyarországon a Gazdasági Versenyhivatalnak van kiemelt jelentősége. A Gazdasági Versenyhivatal (GVH) az Országgyűlés hozta létre a tisztességtelen piaci magatartás tilalmáról szóló 1990. évi LXXXVI. törvény elfogadásával. A hivatal a törvény hatályba lépésével egyidejűleg, 1991. január 1-jén kezdte meg működését. A versenyellenes magatartások tilalmának törvénybe iktatását és a szabályok betartása felett őrködő GVH létrehozását a gazdasági hatékonyságot kikényszerítő piaci verseny szabadságának és tisztaságának védelme motiválta (GVH a, letöltve 2015.10.21).

A verseny szabályozásának tényéből már következtethetünk arra, hogy az éles verseny képes olyan vállalati és így marketing magatartást is felszínre hozni, amely túllépi nem csak az etika, de gyakran a jog kereteit is. A verseny tisztasága, a tisztességes verseny felügyelete felett hivatott őrködni a Gazdasági Versenyhivatal, amelynek eljárásai vagy hivatalból vagy kérelemre indulnak egyes gazdasági szereplők kapcsán. A GVH által leggyakrabban alkalmazott jogszabályok a versenyjog, a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok, reklámjog, az eljárási jog és ágazatai jogszabályok (GVH b, letöltve 2015.10.21).

A törvények negatív oldalról mutatják be a tisztességes versenyt, azaz megnevezik azon törvényi határokat, amelyeket a vállalatok nem léphetnek át. Ez kicsit más megközelítés, mint amikor etikai alapon beszélünk korrekt versenytársakról, akik tartózkodnak a szakma egészét érintő, azt negatívan befolyásoló magatartástól. Számos korlátozás mellett az etika lehet az, ami végül is a verseny élességét és fogyasztókra gyakorolt hatásait meghatározza.

A piaci szereplők számára az egyik legnagyobb kihívást az úgynevezett aszimmetrikus információellátottság okozhatja, amikor az egyik fél az üzleti kapcsolat megkezdésekor nem rendelkezik, és főleg nem ugyanannyi információval rendelkezik az üzleti tranzakciót illetően, mint a másik fél. A jogi szabályozáson túl az etika lehet az, amely elősegítheti a tisztességes versenyt. Az önszabályozás feladata egy szakma standardjainak kialakítása és annak megismertetése a közvéleménnyel, az érdekelt gazdasági szereplőkkel. Védelem a kirívó magatartások ellen, melyek a szakmát támadásoknak teszik ki. A marketing szakmára nézve a marketingkódex olyan alapelvek és ajánlások gyűjteménye, amely szakmai konszenzusra támaszkodva a vállalatok kívánatos magatartási normáit írja le. A vállalatok társadalmi felelősségvállalása (CSR) mellett kitérni a marketing társadalmi felelősségére, a vállalati vezetők önmérsékletre intésével. Mivel piaci viszonyok között azt nem várhatjuk el, hogy a vállalkozások saját üzleti érdekeik ellen cselekedjenek, ezért különösen szükséges a CSR, az önszabályozás, és a legújabb időszakban civil kezdeményezésű mozgalmak (NGO) jelenléte, akik megpróbálnak a társadalmi problémák megoldásának élére állni. Egyben ez lehet a záloga a ma sokat hangoztatott a fenntartható növekedésnek is. (Bauer et al, 2014).

3. A fogyasztói érdekek védelme

A fogyasztói jólét jelentősen attól függ, mennyire versenyző a piac. A verseny hiánya gyakran alacsonyabb fogyasztói többletkezhez vezet. A fogyasztói érdekvédelem a végső fogyasztók szükséglet kielégítéséhez kapcsolódó érdekeinek szervezett képviselője, védelme. A fogyasztói érdekvédelem fontos eszköze lehet a jogi szabályozás, de a nem kormányzati, társadalmi kezdeményezések is részét képezik. A fogyasztó alapvető érdeke, hogy jó minőségű termékek megfelelő mennyiségben és minőségben, reális áron álljanak rendelkezésre. A fogyasztóvédelem érinti a marketing-mix gyakorlatilag minden elemét. A fogyasztóvédelem tartalmaz előírásokat a fogyasztók tájékoztatásának kötelezettségére, de részét képezi a szavatossági és jótállási kérdések, valamint a tisztességtelen piaci magatartás tilalma. Tisztességtelen piaci magatartás lehet a tisztességtelen verseny, a fogyasztók megtévesztése, a gazdasági versenyt korlátozó megállapodások és a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés, amelyek mind tilalom alá esnek (Hofmeister, 2006).

Magyarországon a folyamatos piaci ellenőrzést a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság (NFH) végzi. Amely hatóság 2011. január 1-jétől a kormányhivatalok szervezetén belül működő területi felügyelőségekből, valamint a szakmai irányítást gyakorló, másodfokú hatóságként eljáró Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóságból áll. Szintén innentől a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság keretein belül fejti ki tevékenységét az Európai Fogyasztói Központ is, amely más uniós államban vásárolt árukkal kapcsolatos problémák megoldásában nyújt segítséget. 2015. április 1-től a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság a fogyasztóvédelemért felelős miniszter irányítása alá tartozó, központi hivatalként működő központi költségvetési szerv (NFH, letöltve 2015.10.21).

4. Piackutatás és etika

Az adatgyűjtés folyamatának morálisan elfogadhatónak kell lennie. Etikátlan adatgyűjtésnek számít, ha ez a válaszadónak kárt okoz, vagy megsérti a magánéletüket. A kutatás elvégzésekor etikai kérdést jelent a kutatás céljának elrejtése, megtévesztő technikák alkalmazása. A cél elrejtése ellentétes az alanyok azon jogával, hogy megismerjék a kutatás célját. Gondoljunk csak bele egy rejtett megfigyelésbe, ahol a célszemélyek nem is tudnak arról, hogy megfigyelik őket. Noha kísérletek kapcsán gyakran szükséges a cél elrejtése, hogy érvényes eredményeket kapjunk. A fókuszcsoporthoz és mélyinterjú kutatás videóra vagy hanghordozóra vétele is etikailag aggályos, ha ez az interjúalanyok beleegyezése nélkül történik. Továbbá az interjú alatt kerülni kell, hogy a válaszadó kellemetlenül érezze magát, tiszteletet kell iránta tanúsítani. A piackutatás mindig önkéntes részvételt feltételez, a fogyasztókról csak összesítve szabad az adatokat felhasználni. Megkérdezéssel kutatások esetében a kutatók nem adhatják ki küldő harmadik félnek a válaszadók személyes adatait, az anonimitás biztosítása

alapvető elvárás. Kivételhez szintén a megkérdozett beleegyezése szükséges. Vállalatok esetében az információszerezés korlátja az üzleti titkok védelme, etikusan eljárva csak nyilvános forrásból gyűjthetők információk (Malhotra, 2008).

5. Termékpolitika és szabályozás

A magas minőség nem magától értetődő a piacon. A veszélyes tulajdonságok általában jogi korlátok közé vannak szorítva. A termékek minőségi-ellenőrzése az egészségügyi hatóságok feladata. Magyarországon 2012. március 15-ével jött létre a Mezőgazdasági Szakigazgatási Hivatal és a Magyar Élelmiszer-biztonsági Hivatal összevonásával a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal (NÉBIH). A szervezet céljának tekinti, hogy a felmerült kérdésekre és problémákra gyorsan reagáló szervezetként igyekezzen gondoskodni arról, hogy termőföldtől az asztalig megvalósuljon az élelmiszerlánc-biztonság (NÉBIH, letöltve 2015.10.21). Amely a már említett GVH és NFH mellett foglalkozik a termékek minőségi vizsgálatával.

Minden fogyasztónak joga van ahhoz, hogy hibátlan, törvényben vagy szerződésben meghatározott minőségi árut, illetve szolgáltatást kapjon. Ezt igyekszik biztosítani a szavatosság, ahol a kötelezett felel a teljesítéskor vállalt meghatározott tulajdonságokért, kivéve ha erről a vásárló a vásárlás pillanatában tudott. A jótállás pedig a szavatosságnál is szigorúbb felelősséget jelent, amelynek célja a szerződés hibátlan teljesítését, amely minden hibás teljesítés következményre kiterjed (Hofmeister, 2006). A köznyelvben ezt hívjuk a gyártók, szolgáltatók által vállalt garanciának. A termékfelelősség jelentése a termelő, vagy importőr az átlagosnál nagyobb felelősséget köteles vállalni a termék hibáiért.

A márkák jogi védelme praktikusán a védjegyek védelmét jelenti a jogban. A védjegy jogi kategória, és a világ vezetői márkái szinte kivétel nélkül védjegyoltalmat élveznek. A védjegyoltalom kérelemmel kezdődik, Magyarországon a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalánál (SZTNH). A védjegy az egyes áruk és szolgáltatások eredetének azonosítására szolgáló jogi oltalom. Megkülönböztető képessége folytán az áruknak és szolgáltatásoknak sajátos, eltérő jelleget ad, ezzel biztosítva, hogy a fogyasztók (vásárlók) az összetévesztés bármely eshetősége nélkül megkülönböztessék az adott védjeggyel ellátott árukat és szolgáltatásokat mások hasonló áruitól vagy szolgáltatásaitól. Magyarországon a védjegyjogot, beleértve a közösségi védjegyrendszerre és a nemzetközi lajstromozásra vonatkozó rendelkezéseket, valamint a védjegyügyekkel kapcsolatos bírósági eljárásokat a védjegyek és a földrajzi árujelzők oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvény szabályozza. (SZTNH, letöltve 2015.10.21).

A felhasználók védelmét szintén igyekeznek biztosítani a szabványok mind a fogyasztási, mind az ipari termékek esetében. Ezt gyakorta tanúsítványok is jelzik. Ugyanakkor a több, gyakran egymás mellett létező vagy egymással versenyző szervezet és minőség-jegy elbizonytalanítja a fogyasztókat. Külön problémát jelentenek a termékpolitikán

belül a szolgáltatások, hiszen a szolgáltatások megfoghatatlansága, és az, hogy ennek következtében sok bizalmi tulajdonsággal rendelkeznek, számtalan „lehetőséget” ad a szolgáltatónak az etikátlan viselkedésre. A vevők nehezen tudják összehasonlítani az árakat, az árképzés sokszor nemcsak a szolgáltatáscsomagok sokfélesége miatt nehéz, hanem a szolgáltatók félrevezető kommunikációja miatt is. Sokszor az ügyfél tájékoztatása során nagy betűkkel szerepel a kedvező ajánlat, de a részletekről a tájékoztatást kérni kell az ügyintézőtől. Professzionális szolgáltatást végzőknek különösen ügyelniük kell arra, hogy tevékenységük etikai szempontból megkérdőjelezhetetlen legyen, hiszen ezeket a szolgáltatásokat az igénybe vevők szakértelem hiányában sokszor nem is tudják értékelni (Bauer et al, 2014).

6. Árpolitika és árszabályozás

Az ármegállapítás a piaczgazdaságokban általában szabadon, vállalati elhatározásból történik, de vannak olyan speciális piacok, amelyeken árszabályozás érvényesül. Illetve az árképzésnek is bizonyos esetekben lehetnek jogi korlátai. Ha a dömpingár a verseny korlátozásához vezet, jogi következményeket vonhat maga után. A legtöbb ország árszabályozása magában foglalja a hazai termelők védelmében a dömpingárak elleni védekezés eszközeit.

Árleszállításkor ha korábban nem létező korábbi árat adnak meg, az jogi akadályokba ütközik. Továbbá az eladónak kötelessége minden feltételről előzetesen tájékoztatni az ügyfeleket árleszállítás esetén, és fontos, hogy ez ne „apróbetűsen” történjen meg. Illetve az árképzésben is megjelenik a diszkrimináció tilalma, mivel az árdiszkrimináció az árdifferenciálás olyan alcsoportja, amely valamilyen jogi szankciót von maga után, ezért azonos értékű vagy jellegű ügyletek esetén tilos az üzletfeleket egymástól indokolatlanul megkülönböztetni, erőfölénnyel visszaélni.

7. Az értékesítési rendszer szabályozása

A diszkrimináció kérdése az értékesítési rendszerekben általában nehezen megítélhető, hiszen sok vállalat törekszik kizárólagosságra akár a beszerzés, akár az értékesítés oldalán. A horizontális versenykorlátozó megállapodások esetén az adott áru piacának azonos oldalán elhelyezkedő piaci szereplők kötnek egymással, míg a vertikális versenykorlátozó megállapodások esetén az értékesítési láncolat különböző fokán álló, egymással vevő-eladó kapcsolatban lévő piaci szereplők között jön létre megállapodás. Jellemzően nem esik tilalom alá egy megállapodás, ha csekély jelentőségű, a felek együttes piaci részesedése nem haladja meg a 10%-ot vagy nem függetlenek a vállalkozások.

A kereskedelem jogi szabályozása esetén az állami felügyelet kiterjed a jelentős piaci erővel rendelkező vállalkozások vizsgálatára. A kereskedelmi rendszerben is felmerülő kérdés az erőfölény alkalmazása, azaz a tisztességtelen kockázatmegosztás előírása,

értékesítési lehetőségekhez való hozzáférés indokolatlan korlátozása. A törvény tiltja a beszállítók közötti diszkriminációt, átlátható, követhető kiválasztási rendszer meglétét írja elő. Valamint az árak tekintetében a beszerzési ár alatti értékesítés tilalma is fennáll a kis és közepes vállalkozások védelme érdekében (Bauer et al, 2014). A GVH és a NÉBIH felügyelete tehát kiterjed az értékesítési rendszerre, amikor a marketing jogi, szabályozói környezetét vizsgáljuk.

8. Reklámszabályozás

A reklám üzleti célokat szolgál, kivéve a közérdekű közlemények és nonprofit szervezetek közleményei (társadalmi célú reklám). A reklám természeténél fogva a fogyasztó befolyásolására törekszik, emiatt a manipuláció gyakran felvetődő etikai probléma. Értékek sugárzása, életformák erősítése vagy sztereotípiák sugallása szintén etikai kérdéseket vet fel. A jogi szabályozás egyik fő elve a fogyasztó védelme, de a szakmai önszabályozás is igen elterjedt a nemzetközi gyakorlatban.

A reklámtevékenység jogi szabályozása él bizonyos alapvető tilalmakkal a reklámokkal kapcsolatban. Ilyen általános reklámtilalmak közé esik a reklámok közzétételével vagy a médiatartalomban közzétett kereskedelmi közleménnyel kapcsolatos tilalmak. Tilos megtévesztő reklám közzététele vagy üzleti döntések tisztességtelen befolyásolása. A törvény szintén tiltja a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatot vagy a megtévesztő kereskedelmi gyakorlat. A szabályozás kiterjed az összehasonlító reklámokra is, hogy összehasonlítani csak azonos rendeltetésű vagy azonos szükségletet kielégítő árukat szabad, illetve a közölt állításokat bizonyítani kell. Speciális szabályozás vonatkozik a gyógyszerek reklámozására és tilos reklámozni forgalomba nem hozható terméket, továbbá egyes más termékeket: fegyver, robbanóanyag, dohányárúk. A fiatalkorúak védelme érdekében fiatalkorúaknak szóló médiumokban egyes termékek szintén nem reklámozhatók, például alkohol tartalmú italok (Horváth et al, 2013).

A reklám általános követelménye a hihetőség, a reklámszövegnek pontosnak, tényszerűnek kell lennie. Tudatosan nem észlelhető vagy megtévesztő reklámok közzététele tilos. Rádió és televízió esetében a törvény előírja a reklámok blokkban történő elhelyezését és korlátozza a reklámok mennyiségét (Horváth et al, 2013). E-mail reklám csak előzetes hozzájárul után küldhető. A reklámszabályozásra ható egyes jogi szabályozások a következő törvényekben vannak lefektetve: médiatörvény, tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatról szóló törvény, fogyasztóvédelmi törvény, adatvédelmi törvény, versenytörvény, kereskedelmi törvény, védjegytörvény, de nem felelkezhetünk meg a reklám önszabályozásáról sem (Horváth – Bauer, 2013).

A szakmai önszabályozás gyorsabb a jogi procedúráknál, a társadalomhoz és az adott média sajátosságaihoz jobban illeszkedik, rugalmasabban képes reagálni a változó társadalmi nézetekre és a fejlődő reklámtechnikára és gyorsabban képes reagálni a nem megfelelő reklámokra. Az önszabályozás képes lehet szabályozni a reklám tartalmát,

plusz védelmet nyújtani a fogyasztóknak, gyorsabb reagálásra a felmerült problémákkal kapcsolatosan. Azonban az önszabályozás nem képes társadalmi problémák megoldására, a jogi szabályozás helyettesítésére, a reklámok mennyiségi szabályozására, a fogyasztó magatartásának megváltoztatására vagy bírságolásra. Az önszabályozási alapelvek a jogszerűség, tisztesség, igazmondás, társadalmi felelősség, tisztességes piaci magatartás, társadalmi közizlés, erkölcsi, etikai normák tiszteletben tartása, a reklámszakma hírnevének védelme és a tudományos eredmények felhasználása (Horváth – Bauer, 2013).

9. Felhasznált irodalom

- Bauer András – Berács József (2006): Marketing. Aula Kiadó, Budapest.
- Bauer András – Berács József – Kenesei Zsófia (2014): Marketing alapismeretek. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Gazdasági Versenyhivatal (2015)a: A hivatal feladata. Letöltés ideje: 2015.10.21.
Letöltés helye: <http://www.gvh.hu/gvh>
- Gazdasági Versenyhivatal (2015)b: A GVH által alkalmazott, a magyar piacra irányadó legfontosabb anyagi jogi és eljárásjogi szabályok. Letöltés ideje: 2015.10.21.
Letöltés helye: http://www.gvh.hu/jogi_hatter/magyar_piacra_iranyado_szabalyozas/jogszabalyok
- Hofmeister-Tóth Ágnes (2006): Fogyasztói Magatartás, Aula Kiadó, Budapest.
- Horváth Dóra – Bauer András (2013): Marketingkommunikáció. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Horvát Dóra – Nyíró Nóra – Csordás Tamás (2013): Médiaismeret. Reklámeszközök és reklámhordozók. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kotler, Philip – Keller, Kevin Lane (2006): Marketingmenedzsment. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Malhotra, Naresh K. (2008): Marketingkutató. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal (2015): Bemutató. Letöltés ideje: 2015.10.21. Letöltés helye: https://www.nebih.gov.hu/a_hivatalrol/bemutakozas
- Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság (2015): Bemutató. Letöltés ideje: 2015.10.21. Letöltés helye: <http://www.nfh.hu/node/4301>
- Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala (2015): Védjegy. Letöltés ideje: 2015.10.21. Letöltés helye: <http://www.szttnh.gov.hu/hu/vedjegy>

RABSZOLGASORS VAGY EMBERKERESKEDELEM A XXI. SZÁZADBAN?

A konferencia címválasztása és témája tökéletes. Egyes bűncselekménytípusok elkövetése ugyanis szoros összefüggésben van a gazdálkodással, a gazdasági mutatókkal, a közgazdasági fogalmakkal. A következő fogalmak jelennek meg a bűnelkövetők szótárában: profit, kockázatvállalás, specializáció, globalizáció.

Nos, ezek a fogalmak hasonlóan jelennek meg a gazdasági szakemberek szótárában és világában is.

A lehető legkisebb kockázatvállalás mellett a leggyorsabb és a lehető legnagyobb profitra törekvés. Mi több, adómentesen, adóterhek nélkül.

Egy büntetőügyben, - amely 15 évvel ezelőtt volt folyamatban- bordélyházat tartott fenn és vezetett a vádlott, egy asszony, Pest megyében egy forgalmas út mellett. Évekig „dolgozott”, szorgalmasan vezette az üzletet, nyereséges is volt a vállalkozás, de a „vállalkozásával” egyben bűncselekményt is megvalósított. Vádat is emeltek ellene, és a bíróság jogerősen, üzletszerű kéjelgés elősegítése miatt végrehajtandó szabadságvesztésre ítélte.

Az ügyészség azonban egy másik vádiratban adócsalás büntette miatt is vádat emelt ellene, ugyanis a bűncselekményből származó jövedelem után nem fizetett adót. A lányok „futtatásából” származó pénz is adóköteles jövedelem és emiatt emelt vádat az ügyészség. Mi volt az alapja a vádemelésnek? Milyen bizonyíték állt az ügyészség rendelkezésére? Az a kis kockás füzet, amelyben a vádlott pontosan vezette, hogy melyik lányhoz, naponta hány „vendég” jött, és mennyit fizetett a vendég. A vádlott védekezése az volt, hogy nem csak bevétele, hanem kiadása is volt. Többek között a lányoknak állandóan fehérneműt és drága fehérneműt kellett venni és ezzel az úgynevezett fehérnemű pénzzel csökkentse az igazságügyi adószakértő az adócsalás összegét.

A saját címválasztásomról annyit szeretnék mondani, hogy talán vannak a teremben még néhányan, akiknek a rabszolgasorsról, mint címről egy brazil filmsorozat jut az eszükbe. De, ha nem is látták a filmet, később biztosan hallották, hogy a főszereplő Isaura nevét sok újszülött leánygyermek kapta

A filmmel ellentétben, amely szerelmi történet is, a mai valóságban itt Európában a Rabszolgasors sajnos napi valóság.

De mi is az emberkereskedelem és mi a rabszolgaság?

¹¹⁸ Dr. Czine Ágnes PhD, egyetemi docens, alkotmánybíró, Alkotmánybíróság, czine@mkab.hu, Károli Gáspár Református Egyetem

Az emberkereskedelem fogalmának a meghatározása sem egyszerű. Az emberkereskedelem a szervezett bűnözés egyik megjelenési formája és létezik olyan tudományos álláspont is, amely szerint „... a szervezett bűnözés nemcsak büntetőjogi fogalom. Úgy definiálható, mint a globális politikai, gazdasági, társadalmi jelenségek bonyolult eszközselekménye.”

Korinek László is lényegében ezen álláspontot képviselő jogtudósokhoz tartozik és így a szervezett bűnözés, mint fogalom jellemző vonásait, a következők szerint jeleníti meg:

- a hatályos jogszabályok szerinti tiltott szükségletek kielégítésére irányul,
- a lehető legkisebb kockázatvállalás mellett a leggyorsabb és a lehető legnagyobb profitra törekszik,
- a bűnözői csoportokon belüli szakosodás, specializáció figyelhető meg,
- a szervezett bűnöző tevékenységét „foglalkozásként űzi, és nem is áll szándékában, hogy törvényes úton biztosítsa a létfenntartását”,
- jellemző az erőszak, a bűnöző társulás tevékenysége során. Ez érdekérvényesítést és fegyelmezést egyaránt szolgálhat,
- megfigyelhető a legális és illegális tevékenységek egyidejű jelenléte, a tevékenység nemzetközi, határokon átnyúló jellege.

Közismert fogalom a szervezett bűnözés, amely szűkebb és tágabb értelemben foglal magában számos bűncselekményt. Ezek a következő bűncselekmények:

- a védelmi pénzek zsarolása,
- prostitúció,
- adócsalás,
- emberkereskedelem,
- embercsempészség.

Az emberkereskedelem büntetettéhez számos más bűncselekmény elkövetése társul például a

- kényszerszolgáltatás (Btk. 193. §), emberrablás feljelentésének elmulasztása,
- a személyi szabadság megsértése, (Btk. 194. §)
- a kényszerítés, (Btk. 195. §)
- a szexuális kényszerítés, (Btk. 196. §)
- a prostitúció elősegítése (Btk. 201. §),
- a kitarthatóság, (Btk. 202. §)
- a gyermekprostitúció kihasználása, (Btk. 203. §)
- a gyermekpornográfia, (Btk. 204. §)
- a gyermekmunka (Btk. 209. §) és
- a harmadik országbeli állampolgár jogellenes foglalkoztatása (Btk. 356. §).

A legutóbbi becslések szerint évi százezer nő válik emberkereskedők áldozatává az Európai Unióban.

Egyes feltevések szerint évente világszerte 600-800 ezren válnak a nemzetközi emberkereskedelem áldozatává. **Négyötödük nő, mintegy felük fiatalkorú,** túlnyomó részüket prostitúcióra kényszerítik. Az Európai Unió területén évente több mint 100 ezer nőt adnak-vesznek emberkereskedők. Az Európai Parlamentben egyre inkább „erősödnek” azok a hangok, amely szerint büntetni kellene a kényszerprostitúáltak szolgáltatásait igénybe vevőket.

Az Európai Parlament kezdeményezésére napvilágot látott az az indítvány, amely szerint az Európai Parlament „felkéri a tagállamokat, hogy vonják büntetőjogi eljárás alá azokat a személyeket, akik tudatosan kényszerprostitúáltak szolgáltatásait veszik igénybe”. A jelentés elfogadott szövege külön szól az „üzleti céllal utazók az emberkereskedelem ellen” elnevezésű, az EP által 2005 novemberében elindított programról, és „felszólítja a tagállamokat, hogy írják alá és ratifikálják az Európa Tanácsnak az emberkereskedelem elleni fellépésről szóló egyezményét”.

Az emberkereskedelem jelentőségét az is mutatja, hogy nem csak a büntető törvénykönyvben található meg, hanem az Alaptörvény is külön nevesíti. Egyedülként rögzíti a bűncselekmények közül, a III. Cikkben az Alaptörvény, hogy: *Tilos az emberkereskedelem.*

1. Az emberkereskedelem elleni harc „állomásai” és megjelenési formái az uniós jogalkotás keretében

Az emberkereskedelem elleni nemzetközi küzdelem nem csak abban az uniós jogalkotási folyamatban jelenik meg, amely kifejezetten az emberkereskedelemmel foglalkozik, hanem számos olyan jogalkotási aktusban is, amely szorosan kapcsolódik az emberkereskedelem elleni küzdelemhez.

1.1. A bizonyítás nehézségei és alkalmazott módszerek specifikája

Az emberkereskedelem ellen folytatott bűncselekmények miatt indított nyomozás és a bírósági eljárás során sokkal több bizonyítási nehézségbe ütközik a hatóság, mint más ügyekben. Úgyis fogalmazhatók, hogy szinte kivétel nélkül minden emberkereskedelem miatt indult büntetőügyben megjelennek azok a bizonyítási kérdéskörök, amelyek létét a sértett-terhelt közötti sajátos felfokozott érzelmi, függőségi viszony,- kiszolgáltatottságon és sokszor hónapokig vagy évekig tartó testi, lelki gyötrelmen kialakuló viszonyulás,- magatartási forma jellemzi. A sértettek túlnyomó részét korábban egy pszichikai kapcsolat fűzte a terheltekhez, vagyis először érzelmi rabszolgává tették őket. Ezért az ezt követő szex rabszolgasággal együtt járó testi, lelki kínok, fájdalom elviselését másként érzékelik és élik meg, mint azok a sértettek, akiket a terheltekhez

semmiféle lelki, pszichikai viszonyulás sem köt. Ez az oka annak, hogy a sértettek egyrészt hosszú időn keresztül, sokszor évekig nem tesznek feljelentést. Amikor pedig megtették a feljelentést, akkor az esetek jelentős részében, épp a terheltektől való páni félelem, fenyegetettség vagy a terheltek részéről jelentkező élet-testi épség ellen irányuló újabb fenyegetés kilátásba helyezése miatt vonják vissza a feljelentésüket, vallomásukat a sértett-áldozatok. A sértett feljelentésén és tanúvallomásán kívül pedig gyakran nem áll a hatóság rendelkezésére más bizonyíték.

Ezért, - vagyis a bizonyítási nehézségek egyszerűsítése miatt- rögzíti az irányelv, hogy az államok a védelemhez való jog sérelme nélkül az áldozat személyes körülményeinek a vizsgálata alapján különleges bánásmódban részesítsék az áldozatokat. A büntetőeljárás során az áldozatokat védeni kell minden olyan – a korábbi helyzetüket felidéző szituációs lehetőségtől,- amely a korábbi gyötrelmekkel teli életüket idézi és ezért a második viktimizációjukhoz vezet. A gyakorlati tapasztalataim is ezt a tényt támasztják alá. Ezért, az ilyen pszichés terheltségű sértettek esetén a nyomozási, bírósági eljárás során is a kihallgatásuk indokolatlan ismétlésének a kerülése az egyik cél. A különböző kommunikációs technikák segítségével (pl. videokonferencia) elkerülhető, hogy a sértett tanú a vallomását úgy tegye meg, hogy ne kerülhessen a terheltekkel vizuális kapcsolatba. Indokolt, hogy a tanúvallomás megtétele ne nyilvános tárgyaláson történjen. Szintén fontos, hogy a tanács elnöke megakadályozza azoknak a kérdéseknek a feltételét, illetve a válaszadást, amely a sértett-áldozat magánéletére vonatkozó szükségtelen kérdések. A védelem, ugyanis gyakran hivatkozik a sértett szavahihetősége kapcsán a morálisan kifogásolható üzletszerű tevékenységére, vagyis arra, hogy megélhetését a prostitúciós tevékenysége biztosította.

Az áldozatok részére az ingyenes jogi segítségnyújtáson kívül a kártérítés nyújtása elengedhetetlen. „Az emberkereskedelmi piac háromszögének, vagyis az áldozat, a kereskedő és az ügyfél ellenőrzésére, a legveszélyeztetettebb csoportok számára jogi és pszichológiai segítségnyújtásra, és rendszeres tájékoztatásra van szükség. Emellett szükség lenne a származási, tranzit- és célországok, illetve a nemzetközi szervezetek (EU, ENSZ, Európa Tanács, EBESZ, G8) közötti együttműködés fejlesztése is.”

Az emberkereskedelem a világ harmadik legnagyobb és leginkább növekvő bűnöző ipara. Emberek millióit tartják rabszolgakörülmények között a gyárakban, a farmokon, az otthonokban és a szexiparban a kriminális csoportok, akik így dollármilliókra tesznek szert. Bár az emberkereskedelem egy ősi probléma, amely olyan hosszú-távú szociális kórokból táplálkozik, mint a szegénység, erőegyenlőtlenség, az olcsó munka és a kommersziális szex iránti gátlástalan igény, mégis példátlan méreteket ölt. A XXI. század első éveiben az egyik legjellemzőbb kérdéskörévé vált az emberi jogok területén. (Derek Ellermann)

Véleményem szerint az emberkereskedelem elleni küzdelem hatékonyságának feltétele, hogy az európai jogalkotási folyamat segítségével (irányelv) implementálják saját nemzeti büntetőjogukba azokat az alapvető szabályokat, amelyek lehetővé teszik,

hogy az emberkereskedelemmel kapcsolatos bűncselekmény törvényi tényállása, a minősített esetek, a szankciók, annak típusa és alsó-és/ vagy felső határa azonos, közel azonos legyen.

A bizonyítási nehézségek sajátosságaira tekintettel pedig a nemzetállamoknak meg kell hozni azokat a büntetőeljárási jogszabályváltozásokat, amelyek lehetővé teszik, hogy a sértett tanúk második viktimizációja ne következzen be.

Ezen túlmenően megítélésem szerint a magas látencia egyik oka, hogy sok esetben nem emberkereskedelem büntette miatt, hanem más bűncselekmény miatt folyik a büntetőeljárás.

Jellemző, hogy a prostitúciós emberkereskedelmet rendszerint szervezetten, gyakran külföldön követik el és ezért már a nyomozást megelőzően a titkos információgyűjtést alkalmazza a nyomozóhatóság. Önmagában a titkos információgyűjtés eredménye nem elegendő, támadható bizonyíték, nyilvánvalóan a többi bizonyítékkal együtt értékelendő. Különösen, ha a titkos információgyűjtés eredményének csak egy részét teszi nyílttá a nyomozó hatóság. A védői hivatkozás ilyenkor rendszeresen arra irányul, hogy a védelem által meg nem ismerhető lehallgatási anyag tartalmazza a terhelteket mentő tényeket. Ebben az esetben a bíróságnak nem volt olyan jogi lehetősége, eszköze, amely alapján a titokbirtokost (minősített adat) nyílttá tételre kötelezhetné.

A magyar statisztikai adatokat kutatva azt tapasztaltam, hogy évente legfeljebb 25 büntető ügy indul emberkereskedelem büntette miatt, illetőleg van folyamatban emberkereskedelem büntette miatt a bíróságok előtt.

Nem elegendő ugyanis a kerettényállások, minősített esetek, fogalom-meghatározások, szankciók, büntetési tételkeretek, jogi személyekkel szembeni fellépés és az ellenük alkalmazható speciális szankciók, a sértettek és családtagjaik védelmének, támogatásának a jogi keretek közötti megfogalmazása.

Nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy az ilyen bűncselekményt elkövetők cselekménye túlnyomórészt határokon, sőt földrészeken is átnyúlik. A cselekményt többnyire bűnszervezetben követik el, jellemzően megkísérlik a bűncselekményből származó jövedelmeket elrejtteni vagy tisztára mosni.

Ezen túlmenően a veszélyeztetett sértetti kör sajátosságaira - gyerekek, nők, kiszolgáltatott, saját akarataikat és érdekeiket érvényesíteni képtelen személyek- tekintettel az áldozati érdekvédelemnek számos formában való megjelenése elengedhetetlen

A korábbi uniós jogalkotási folyamatnak megfelelően ezért számos másodlagos jogforrásba tartozó norma is született:

A pénzmosásról, az elkövetéshez használt eszközök, valamint a bűncselekményből származó jövedelmek azonosításáról, felkutatásáról, zárolásáról, lefoglalásáról és elkobzásáról szóló, 1998. december 3-i 98/699/IB tanácsi együttes fellépés.

Az Európai Unió tagállamaiban a bűnszervezetben való részvétel bűncselekménnyé nyilvánításáról szóló, 1998. december 21-i 98/733/IB tanácsi együttes fellépés.

Ma már ismert, hogy az emberkereskedelem elleni küzdelemnek - 2007. évtől - a világnapja minden év október hó 18-a. Ez a tény is jelzi, hogy az egyes országoknak milyen problémát okoz az emberkereskedelem, illetőleg az ehhez kapcsolódó prostitúció, modern rabszolgaság, bérkoldulás vagy a szervkereskedelem.

Az emberkereskedelem súlyosan sérti az alapvető emberi jogokat és méltóságot, és könnyörtelen gyakorlathoz, így a kiszolgáltatott személyek elleni visszaéléshez, e személyek félrevezetéséhez, valamint erőszak, fenyegetés, adós szolgaság és kényszerítés alkalmazásához folyamodik. Annak ellenére, hogy időközben épp a magyar uniós elnökség idején már elfogadták az emberkereskedelem megelőzéséről, továbbá az ellene folyó küzdelemről és az áldozatok védelméről, valamint a 2002/629/IB kerethatározat hatályon kívül helyezéséről szóló európai parlamenti és tanácsi irányelvet, e kerethatározatból idézett megállapítás még sem veszítette el érvényességét.

A Bizottság épp az európai parlamenti és tanácsi irányelv megalkotása során hangsúlyozta, hogy az EU-tagállamokat alapvetően három téren köteleznék azonnali cselekvésre:

- az emberkereskedelem elkövetőivel szembeni **bűnvádi eljárás lefolytatása**,
- az áldozatok **védelme**,
- a bűncselekmények **megelőzése tekintetében**.

Szükség van arra, hogy az emberkereskedelem súlyos bűncselekményével szemben ne csak az egyes tagállamok lépjenek fel, hanem olyan átfogó megközelítés is nélkülözhetetlen, amelynek elengedhetetlen része az összes tagállam számára közös büntetőjogi elemek meghatározása, beleértve a hatékony, arányos és a visszatartó erejű szankciókat is.

2. Felhasznált irodalom

Anderson, Bridget, O'Connell-Davidson, Julia: Keresletfüggő-e az emberkereskedelem? In Esély 21. évf.(2010) 2. sz. 3-40. o. http://www.esely.org/kiadvanyok/2010_2/01anderson.indd.pdf

Czine Ágnes: Néhány gondolat a szervezett bűnözés és az emberkereskedelem kapcsán In A jogegység szolgálatában. Szerk. Varga Zoltán. Budapest, HVG-ORAC, 2014. 51-58. o.

Dr. Czine Ágnes – Dr. Szabó Sándor – Dr. Villányi József (2006): Az előzetes döntéshozatali eljárás a büntető ügyszakban. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Idézet: Dr. Czine Ágnes II. fejezet 172. oldal

Dr. Czine Ágnes (2005): A pénzmosás elleni küzdelem aktuális kérdései. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Pécs, 2005. Dr. Czine Ágnes által írt rész pp.31-35.

Fehér Lenke: Az emberkereskedelem áldozatára vonatkozó alapelvek a nemzetközi dokumentumokban In Acta Humana 20. évf.(2009) 1-2. sz. 130-145. o.

- Fehér Lenke: Illegális migráció, embercsempészet, emberkereskedelem In Kriminológiai Tanulmányok 2005. 42. köt. 210-233. o. http://www.okri.hu/images/stories/KT/kt42_2005_sec.pdf
- Fehér Lenke: A nemzetközi emberkereskedelem In Ügyészek Lapja 12. évf.(2005) 3. sz. 49-52. o.
- Fehér Lenke, Hollán Miklós, Végváry Réka: Nemzetközi emberkereskedelem. Budapest, MTA Jogtudományi Intézete, 2008.
- Hollán Miklós: Emberkereskedelem : a kizsákmányolás büntetendő esetei és a büntetőjogi szabályozás határai. Budapest, HVG-ORAC, 2012
- Korinek László (1996): A szervezett bűnözés lényegi elemei. (Harmadik Jogászgyűlés, Balatonfüred, 1996. május. Magyar Jogászegylet, Budapest, 1996. 55. old.
- Kovács István: A szervezett bűnözés két alappillére: az emberkereskedelemhez kapcsolódó prostitúciós bűncselekmények valamint a kábítószer-kereskedelem összefonódása In Nemzetbiztonsági Szemle 2. évf.(2014) 4. sz. 79-101. o. http://epa.oszk.hu/02500/02538/00007/pdf/EPA02538_nemzetbiztonsagi_szemle_2014_04_079-101.pdf
- Tornyai Gergely: A szervezett bűnözés per se inkriminációja az uniós jogharmonizáció tükrében In De Iuresprudentia et Iure Publico 7. évf.(2013) 2. sz. <http://dieip.hu/wp-content/uploads/2013-2-25.pdf>
- Trafficking in human beings : learning from Asian and European experiences. Singapore, Konrad-Adenauer-Stiftung, 2014

JOGALKOTÁS, JOGALKALMAZÁS ÉS ALKOTMÁNYBÍRÁSKODÁS – AZ IGAZSÁGOSSÁG ÉRVÉNYESÜLÉSE ÉS ÉRVÉNYESÍTHETŐSÉGE A MAGYAR ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG GYAKORLATÁBAN

Kulcsszavak: igazságosság, alkotmánybírászkodás, demokratikus legitimáció, normakontroll, alkotmányjogi panasz

A jog és az igazságosság kapcsolata évezredek óta a jogelméleti viták egyik központi problémája. E problémakör legfontosabb kérdései közé a következők tartoznak: mi a viszony a tételes jog és az igazságosság között; mi(ke)t is jelent az „igazságosság”, és e jelentések melyikét foglalhatja magában a tételes jog; fogalmilag lehet-e az állami szervek által alkotott jog igazságos; ha lehet, ez hogyan valósítható meg; szükséges-e egyáltalán, hogy a tételes jog tartalmi értelemben is igazságos legyen.

Az „igazságosság” fogalmának meghatározásánál Arisztotelész felosztásából indulunk ki. Arisztotelész a Nikomakhoszi etikában az emberek között előfordulható kapcsolatok alapján az igazságosságnak két fajtáját különbözteti meg: az ún. osztó (disztributív), valamint a kiigazító (helyreállító, reparatív, illetve kiegyenlítő, kommutatív) igazságosságot. Az előbbi az állam által szétosztható javak és az állam által beszedhető terhek emberek közti felosztását határozza meg, amely felosztás nem a viszonyosságon (kölsönösségen), hanem a geometriai (mérteni) arányosságon kell, hogy alapuljon. E vonatkozásban az az igazságos ugyanis, hogy aki valamilyen szempontból több, mint valaki más, az a javakból is többet kapjon, aki pedig kevesebb, az kevesebbet, mégpedig olyan arányban, amilyen arányban ők maguk is állnak egymáshoz képest. Ezért itt mindig négy dolog közti arányról van szó: két személy és két felosztandó tárgy viszonyáról. Két dolog, „A” és „B” úgy aránylik (úgy kell, hogy arányuljon) egymáshoz, ahogyan két személy („C” és „D”) érdemei alapján egymáshoz aránylik. Vagyis ha „C” kétszer annyi érdemmel bír, mint „D”, akkor a felosztandó javakból is kétszer annyit kell kapnia, „C” személyt megillető „A” dolog tehát kétszer akkora kell, hogy legyen, mint „D” személyt megillető „B” dolog. Ebből pedig az is következik, hogy nemcsak A:B egyenlő C:D-vel, hanem A:C is egyenlő B:D-vel.

---

¹¹⁹ Dr. Tóth J. Zoltán, tanszékvezető egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem ÁJK Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék toth.zoltan@kre.hu

Az igazságosság másik fajtája a kiigazító igazságosság. Minden olyan esetben ugyanis, amikor az emberek közötti arányosság elve nem alkalmazható (például azért, mert az emberek egyenlőek és/vagy mert javak közti felosztásról nem lehet szó), akkor a reparatív igazságosság alapján kell eljárni. Ez a helyzet az emberek közti (jog) ügyletek esetében, amikor pusztán két személy (nem pedig két személy és két tárgy, vagyis összesen négy dolog) között jön létre valamilyen viszony. Ekkor ugyanis a (jog) ügylet révén a két (egyenlő) személy közti viszony megváltozik: az egyik előnyösebb helyzetbe kerül, mint az ügylet előtt volt, a másik pedig hátrányosabbra. Ez azonban eltérést jelent az igazságost megtestesítő közléptől, ezért az állam feladata, hogy ezt az igazságtalanságot megszüntesse, mégpedig úgy, hogy az egyik személynek a jogtalan (igazságtalan) hasznából elvesz annyit, amennyivel az a középértéket túlhaladta, és ezt hozzáteszi annak az embernek a kárához, akinek az ügylet (ideértve akár egy magánjogi szerződést, akár egy elkövetett bűncselekményt) veszteséget jelentett. (Ezt nevezi Arisztotelész aritmetikai /számtani/ igazságosságnak.)

Ezek mellett Arisztotelész az igazságosság egy speciális megvalósulási formájaként fogja fel a méltányosságot, mely része ugyan az igazságosságnak, mégis több annál. A méltányosság ugyanis arra szolgál, hogy az állami normák által – azok általánossága miatt – szükségképpen nyitva hagyott kérdéseket helyes módon eldöntse, vagyis egyes konkrét esetekben eltérjen a törvény általános rendelkezéseitől, amelyek nem láthatták előre a bekövetkező és eltérő elbírálást érdemlő speciális helyzetet. Ilyenkor a bírónak a méltányosság alapján olyan döntést kell hoznia, amely nem egyezik a törvény szabályozásával, de amelyet egy igazságos törvényhozó hasonlóan rendelt volna alkalmazni, ha már a jog megalkotásakor tudatában lett volna egy ilyen szituáció bekövetkezése lehetőségének. „Tehát a méltányosság lényege: a törvényt helyesbíteni ott, ahol abban az általánosítás miatt hézag mutatkozik.” E méltányosságfelfogás érvényesítésének lehetősége azóta is a jogalkalmazás kulcskérdése: már a római jogban megfogalmazódott a *ius strictum*, azaz a „szigorú jog” és a *ius aequum*, azaz a „méltányos jog” dichotómiája. E kérdés egészen pontosan úgy hangzik: az írott jogot szigorúan, azaz a törvény szó szerinti értelméhez ragaszkodóan *alkalmazzuk-e*, vagy pedig méltányosan, vagyis a szövegtől eltérően (*prater legem* vagy akár *contra legem*), amennyiben a bíró felfogása szerint a szó szerinti értelemből való ragaszkodás helytelen, tehát valamelyik fél méltányos érdekeit sértő ítéletet eredményez. A *ius strictum* szerinti bírói ítélezés a jogbiztonságot szolgálja: amennyiben a jog az emberek számára íródik, és az ő magatartásukat törekszik meghatározott irányba befolyásolni, úgy szükséges, hogy a jog tételes előírása szerint cselekvő személy ezért ne legyen felelősségre vonható, azaz számíthasson arra, hogy ha betartja az írott szabályokat, annak nem lesznek számára hátrányos következményei, függetlenül attól, hogy az adott elbírálendő szituációban a tételes jog által elvárt magatartása mennyire volt ésszerű, helyes, vagy az más személyeket milyen módon érintett. E felfogás hátránya ugyanakkor, hogy következetes alkalmazása méltánytalan, sőt teljesen abszurd, a józan

ésszel szembenálló eredményre vezethet. A *ius aequum* szerinti ítélkezés ellenben képes az eseti igazságtalanságokat kiküszöbölni, veszélye azonban, hogy annak eldöntését, hogy mi minősül igazságtalanságnak, szükségképpen a bíró szubjektív belátására bízva, *bianco* felhatalmazva őt így arra, hogy eldöntse, mikor akarja alkalmazni a tételes jogot, és mikor tér el tőle, sőt – a dolog lényegéből fakadóan – arra is, hogy milyen irányba és milyen mértékben.

Valószínűleg a legszélsőségesebb formájában egyik álláspont sem tartható. Egyrészt az sem helyes, ha a jogi szövegeket betű szerint értelmezzük, mint az USA-ban kissé gúnyosan *black-letter lawyers*nek nevezett formalista jogászok teszik, vagy ahogy tették azt az angol bíróságok a XIX. század második feléig. Híres jogtörténeti példa az az 1930-as francia törvény is, amely – egy szövegezésbeli pontatlanság miatt – azt írta elő, hogy a vonat utasainak tilos fel- és leszállni, amikor a vonat *nem* mozog; természetesen a francia bíróságok nem a szöveg, hanem a józan ész alapján alkalmazták a törvényt. Samuel Pufendorf nyomán szintén nevezetes példa az a bolognai statútum is, amely azt írta elő, hogy aki a nyílt utcán vért ont, azt a legszigorúbb büntetéssel sújtsák – amely büntetésre Pufendorf (és William Blackstone, a legnagyobb angol jogász) szerint természetjogi alapon nem kerülhetne sor azon orvossal szemben, aki egy gutaütött emberen az élete megmentése érdekében eret vág, akkor sem, ha a cselekmény szó szerint beleillik a statútum tényállásába. Másrészt a szövegűség ellentétpárja, a korlátlan morális *igazságszolgáltatás* szintén alkalmazhatatlan, mert bírói önkényhez vezet (akkor is, ha ezt utólag formáljogi érvelésbe bújtatják).

Ha viszont a két szélsőséges forma egyike sem alkalmazható, akkor meg kell kísérelni feltárni olyan mechanizmusokat, eljárásokat és intézményeket, amelyek a *tételes jog érvényesítésével* (és nem azzal szemben, például természetjogi alapon) úgy szolgálják a jogbiztonságot, hogy egyúttal a jog igazságosságát is biztosítják (vagy legalább képesek kiküszöbölni annak nyilvánvaló igazságtalanságát). Ezeknek öt különböző fajtája lehet.

- 1) Az első – szükséges, de önmagában elégtelen – mechanizmus a jogalkotás demokratikussága. Ha egy jogrendszerben politikai szociológiai értelemben érvényesül a demokrácia és a népszuverenitás, létezik plurális pártrendszer, jogi értelemben pedig a választójog általános és egyenlő, a szavazás titkos, továbbá a rendszeres választások szabadsága biztosított, akkor a jogalkotóknak érdekükben áll olyan normák meghozatala, amelyek az emberek többségének igazságérzetét kielégítik.
- 2) A második szükséges intézmény egy kiszámítható jogfogalmi rend; egy olyan jogdogmatika, amely az arisztotelészi osztó igazságosságot, más elnevezéssel a formális igazságosságot képes érvényre juttatni. A formális igazságosság követelménye szerint az azonos azonos módon, a különbözőt pedig az eltérés mértéke szerint kell kezelni, vagyis a releváns jellemzőikben hasonló emberekre és életviszonyokra azonos, a különbözőökre pedig különböző jogi kategóriákat kell alkalmazni.
- 3) Közvetlenül teszi lehetővé az igazságosság érvényesülését, vagyis biztosítja a jog-

szolgáltatás helyett a tényleges igazságszolgáltatást az a – tételes jog által biztosított – lehetőség, ha az ítélezést vagy annak egy részét nem jogászok és nem (feltétlenül) az állami jog tartalmi alkalmazásával végzik (ideértve különösen a laikus bíráskodás különböző formáit, vagy – részben – a választottbíráskodást). 4) További lehetőség, ha maga a tételes jog biztosítja az egymással valamely jogviszonyban álló vagy jogi kapcsolatba lépő, esetleg a már jogvitában álló felek számára önmaga alkalmazásának mellőzését. Ez esetben maga a pozitív jog ad felmentést – a felek közötti kölcsönös megegyezés létrehozása érdekében – saját szabályai alól, például a mediáció vagy a kollektív munkaszerződések esetében. 5) Végül az igazságosság érvényre juttatása történik meg akkor is, ha a jogalkotót nem pusztán a politikai céljai korlátozzák abban, milyen tartalmú törvényt fogadhat el, hanem egy olyan szervezet is, mely a legalapvetőbb igazságossági szabályok betartása felett őrködik. Az alkotmánybíráskodás (annak akár a centralizált, kontinentális típusú, „kelsen-i”, akár pedig annak a decentralizált, amerikai típusú formája) kifejezetten ezt a célt szolgálja. Jelen tanulmány további részében az alkotmánybíráskodás és a demokratikus jogalkotás e kapcsolatáról lesz szó.

Az alkotmányba foglalt és ténylegesen érvényesülő jogok eredetileg emberi jogokként fogalmazódtak meg a felvilágosodás menetében, kisebb részben a XVII., nagyobb részben a XVIII. században. Az *emberi jogok* azokat a jogokat jelentik, melyek az ember ember mivoltából fakadnak; melyek az embert születésénél fogva megilletik, mert annak filozófiai lényegéhez tartoznak. Ennélfogva az emberi jogok eszméje – azok konkrét igazolási módjától függetlenül – szükségképpen morális indíttatású: e fogalmon azon természetes vagy erkölcsi jogokat értjük, melyek az ember biológiai és morális státuszával állnak összefüggésben, és amelyek személyisége elismerésének, tiszteletének és védelmének, illetve a társadalomban elfoglalt, másokkal születésénél fogva egyenjogú pozíciójának feltételeit és garanciáit jelentik. A morális jellegű emberi jogok azáltal válnak *alkotmányos joggá*, hogy azokat egy adott állam alkotmánya elismeri. Tényleges érvényesülésük (így a bennük foglalt erkölcsi-igazságossági elvek tételes jogra való hatása) viszont ezen felül csak akkor történik meg, amikor azok formálisan is kikényszeríthetővé válnak, vagyis ha létrejön az állami szervezetrendszeren belül egy olyan szerv, melynek kifejezett feladata az emberi-alkotmányos jogokat figyelmen kívül hagyó jogalkotó szankcionálása, vagyis a morális elveket, ezen belül az igazságosságot sértő tételes jogi normák kiiktatása a jogrendszerből. Magyarországon ez 1990. január 1-től történt meg, amikor is megkezdte működését az Alkotmánybíróság, melynek feladata kiterjedt valamennyi jogi norma alkotmányossági felülvizsgálatára és – alkotmányellenességük megállapítása esetén – megsemmisítésére; mai formáját pedig 2012. január 1-jén, az Alaptörvény hatályba lépésével nyerte el. Bár mind a régi Alkotmány, mind az új Alaptörvény számos egyéb hatáskört is jutott, illetve juttat az Alkotmánybíróságnak, mind önértékét tekintve, mind témánk, a jog és igazságosság kapcsolata szempontjából a legfontosabb ezek közül az alapjogvédelem.

Az Alaptörvény alapján Magyarországon alkotmányjogi dogmatikai értelemben az alapjogvédelem kétféle lehet: kollektív és egyéni. A *kollektív alapjogvédelem* eszköze a *normakontroll*, vagyis a jogszabályok alkotmányosságának ellenőrzése. Ha e jogkörében az Alkotmánybíróság bármely jogszabály vagy jogszabályi rendelkezés alkotmány- (alaptörvény-) ellenességét megállapítja, a jogszabályt megsemmisíti, így ahhoz – a megsemmisítés hatályának beállta után – joghatások nem fűződhetnek.

A normakontrollnak alapvetően két típusa létezik: az absztrakt és a konkrét norma- kontroll. I.) Az *absztrakt normakontroll* azt jelenti, hogy – az arra jogosult indítványára – az Alkotmánybíróság konkrét ügytől és eljárástól függetlenül, általános jelleggel vizsgálja egy norma Alaptörvénnyel való összhangját, míg II.) a *konkrét normakontroll* esetében létezik egy alapügy (alapeljárás), amelyben egy adott jogszabály vagy jogszabályi rendelkezés alkotmányellenessége felmerül. Az absztrakt normakontroll ismét csak kétféle lehet: előzetes és utólagos. I/1.) Az *előzetes absztrakt normakontrollra* még az adott jogszabály kihirdetése előtt kerül sor, amelyet jelenleg egyrészt az Országgyűlés, ha pedig az nem élt e jogával, akkor a köztársasági elnök indítványozhat; I/2.) az *utólagos absztrakt normakontrollra* pedig a jogszabály kihirdetése után van lehetőség.

Emellett akinek tényleges jogi érdeke fűződik az alkotmányellenesség megállapításához, annak közvetlen indítványozási joga van: ennek eszköze a konkrét normakontroll. A konkrét normakontrollnak három fajtája van. II/1.) Az első a „régí”, *normakontrollal egybekötött alkotmányjogi panasz* [Abtv. 26. § (1) bek.], melynek alapján bárki, akinek az ügyben folytatott bírósági eljárásban véleménye szerint a bíróság alaptörvény-ellenes *jogszabályt* alkalmazott, és ennek folytán valamely, Alaptörvényben biztosított joga sérült, indítványozhatja – bizonyos feltételek mellett – a bírói ítélet vagy eljárás alapjául szolgáló jogszabály vagy jogszabályi rendelkezés alaptörvény-ellenességének megállapítását és megsemmisítését. II/2.) A második a *közvetlen vagy kivételes alkotmányjogi panasz* [Abtv. 26. § (2) bek.], amelyet akkor lehet igénybe venni, ha az alaptörvény-ellenes *jogszabály* rendelkezésének alkalmazása vagy hatályosulása folytán közvetlenül, bírói döntés nélkül következett be az alaptörvényben biztosított valamely jog sérelme). II/3. A harmadik pedig a *bírói kezdeményezés egyedi normakontroll eljárás iránt* (bírói konkrét normakontroll – Abtv. 25. §), melyet az érintett személy nem, csak az ügyben eljáró bíróság kezdeményezhet.

Magyarországon azonban 2012. január 1-je óta nemcsak kollektív, hanem *egyéni alapjogvédelem* is létezik. Ennek eszköze az ún. *valódi alkotmányjogi panasz* (Abtv. 27. §), melynek lényege, hogy a bírósági eljárásban érintett bármely személy vagy szervezet az Alkotmánybírósághoz fordulhat akkor is, ha nem a bíróság által alkalmazott jogszabályt tartja alaptörvény-ellenesnek, hanem (a jogszabály alkotmányosságának elismerése mellett) *magát a bírósági döntést vagy a bírósági döntéshez vezető bírósági eljárást*.

Látható tehát, hogy a magyar Alkotmánybíróság széles jogkörrel bír mind (az absztrakt és a konkrét normakontroll révén) a jogalkotás, mind (a valódi alkotmányjogi panasz által) a jogalkalmazás alkotmányosságának, végső soron azok igazságosságának ellenőrzésére. Utóbbi esetben a bíróságok ítélkezési (jogalkalmazási, jogértelmezési)

tevékenységét vizsgálja felül, előbbi esetben pedig a demokratikus úton meghozott jogszabályokat. A kérdés, hogy (most kifejezetten a jogalkotás feletti normakontrollra koncentrálva) a demokratikus legitimitációval rendelkező törvényhozó szerv (Magyarországon az Országgyűlés) jogszabályokban megnyilvánuló akaratát milyen alapon ronthatja le egy, nem az emberek (a „nép”) által választott tagokból álló szerv döntése?

E kérdésre három különböző válasz is adható, melyek mindegyike (külön-külön és együttesen is) azt igazolja, hogy e felhatalmazás nem ellentétes a demokratikus legitimitáció követelményével. E követelmény azt mondja ki, hogy nem születhet olyan közhatalmi döntés, mely közvetlenül vagy közvetve nem az állampolgárok közösségétől ered, vagyis amelynek végső forrása nem a nép. Ennek értelmében minden közhatalmi (akár egyedi, akár általános, azaz normatív) döntésnek visszavezethetőnek kell lennie a választópolgárok eredeti döntésére, egy vagy több lépcsőben abból kell származnia. Kifejezetten a jelenlegi magyar helyzetre koncentrálva (de a megállapítások generális helytállóságának igényét is megtartva) a három igazolás a következő.

1) Mindenekelőtt a törvények megsemmisítési jogával bíró Alkotmánybíróság tagjait ugyanaz a szerv, jelesül az Országgyűlés választja, amely a törvényeket is hozza. Az alkotmánybírók választásánál ugyanúgy a közvetett (vélelmezett) népakarat érvényesül, mint a törvények elfogadásánál. Ha az alkotmánybírókat az Országgyűlés választja, és az hatalmazza fel őket arra, hogy a törvények alkotmányossági vizsgálatát elvégezzék, akkor az alkotmánybíráskodás mögött is van demokratikus legitimitáció. Igaz ugyan, hogy e legitimitáció nem közvetlen, vagyis az alkotmánybíróági döntések tartalmáról nem a nép (többsége) dönt, hanem az alkotmánybírók (többsége), ám ugyanez igaz a törvényekre is: azok tartalmáról sem közvetlenül a választópolgárok döntenek, hanem pusztán az általuk megválasztott képviselők (többsége). *Közvetlen* demokratikus legitimitációja Magyarországon csak a népszavazásnak van, minden más tartalom csak *közvetve* tükrözi a nép akaratát. Természetesen az nem mondható, hogy mindkét elemzett tevékenység (a törvényhozás és az alkotmánybíráskodás) közvetett demokratikus legitimitációja *ugyanakkora* lenne: míg az alkotmánybíróági határozatok tartalma a nép akaratától számítva kétszeres közvetítésen megy keresztül (e határozatok demokratikus legitimitációja kétszeresen közvetett, mivel a nép által megválasztott országgyűlési képviselők által megválasztott alkotmánybírák döntenek róla), addig a törvények tartalma a nép akaratától számítva csak egyszeres közvetítésen megy keresztül (a törvények demokratikus legitimitációja egyszeresen közvetett, mivel a nép által megválasztott országgyűlési képviselők döntenek róla). Mivel azonban a legitimitáció mindkét esetben csak közvetett (bár eltérő mértékben), ezért azt mondhatjuk, hogy van ugyan különbség az alkotmánybíráskodás (az alkotmánybíróági határozatok) és a törvényhozás (a meghozott törvények) demokratikus legitimitációja között, ám a különbség nem *minőségi* (mint például a népszavazás és az országgyűlési törvényalkotás között), hanem pusztán *mennyiségi*, azaz fokozati.

2) A demokratikus legitimitáció követelményét a döntéshez felhasznált *jogforrás* alapján vizsgálva még erősebb, az emberi jogvédelmet szolgáló alkotmánybíráskodást még

plauzibilisebben igazoló érvet kapunk: a (törvények elbírálásához mérceként használt) alkotmány (Magyarországon az Alaptörvény) legitimációs alapja ugyanis egyértelműen erősebb, mint a felülbíráható törvények legitimációs alapja. Míg az alkotmányt bármely jogrendszerben különleges eljárásban és/vagy minősített többséggel (Magyarországon az összes országgyűlési képviselő kétharmadának szavazatával) fogadják el, és azt módosítani is csak ugyanilyen arányban lehet, addig a törvények többségének elfogadásához pusztán a határozatképes számban jelenlevő országgyűlési képviselők egyszerű többsége, azaz több mint fele is elegendő, de még a sarkalatos törvényekhez is elég a határozatképes számban jelenlevő országgyűlési képviselők kétharmada, nem szükséges az összes képviselő kétharmadának szavazata. Mivel az Alkotmánybíróság által hozott döntések legitimációs alapja erősebb, mint az egyszerű törvényhozó szerv szerepében eljáró Országgyűlésé (az emberi-alkotmányos jogok védelme mögött az állampolgárok nagyobb része által megválasztott képviselői többség, illetve az ezen többség által elfogadott alkotmány áll, mint a törvények megszavazása mögött), ezért az alkotmánybíráskodás nemcsak hogy nem sérti a demokratikus legitimáció követelményét, hanem valójában éppen azt szolgálja.

3) Végül a demokratikus legitimáció követelményének *tényleges* (szociológiai értelemben vett) érvényesüléséről a törvényhozás esetében is csak abban az esetben beszélhetünk, ha a kormányzatot adó politikai erők – az országgyűlési többséget megszerezve – *pontosan azt és csak azt* teszik, amit választási programjuk során az állampolgároknak megígértek. A választópolgárok ugyanis a választási program, a választási ígéretek alapján szavaznak valamely politikai erőre, így a parlamenti többség demokratikus felhatalmazásának léte azon ígéretekhez, programpontokhoz van kötve, amelyekkel az adott pártok a parlamenti többséghez szükséges szavazatokat megszerezték. Mindaz, amit ilyen ígélet nélkül vagy azzal szemben tesznek, továbbá mindaz, amit ígéreteik ellenére nem tesznek, sérti a demokratikus legitimáció követelményét. Mivel ilyen még soha sehol nem fordult elő (és az teljes mértékben nem is lehetséges), ezért a törvényhozás demokratikus legitimációja nemcsak közvetett, de szükségképpen részleges is.

Összességében elmondható, hogy bármily homályos tartalma legyen is az „igazságosság” fogalmának, annak – legalább egy bizonyos minimális mértékig történő – érvényesítésére minden jogrendszerben szükség van, és ennek egyik leghatékonyabb (bár alig két évszázada létező) módja az igazságosság eszméit abszorbeáló, emberi jogi indíttatású alkotmányos jogok kikényszerítése. Mivel e jogok sérelmét a legveszélyesebb módon éppen a többség és az azt képviselni hivatott, de legalábbis a többség által megválasztott politikusokból álló törvényhozó szerv okozhatja, ezért nemcsak igazolható, de szükséges is, hogy – az igazságosság jegyében, de a tételes jog és az annak részét képező alkotmány által előírt módon – egy (vagy több) arra jogosult szerv (Magyarországon az Alkotmánybíróság) megvizsgálhassa és megsemmisíthesse (de legalább – mint az Egyesült Államokban – mellőzhesse) ezeket a törvényeket, megakadályozva a „többség zsarnokságának” a kialakulását.

AZ ÚJ TITOKVÉDELMI TÉNYÁLLÁS HELYE ÉS SZEREPE AZ IGAZSÁGOS ÍTÉLET MEGHOZATALÁNAK FOLYAMATÁBAN

Kulcsszavak: Büntetőjog, ülnök, bíró, intézményrendszer, titoktartási kötelezettség, igazság, ítélet.

1. Az igazság kiderítése a büntető anyagi jogban

A bíróság tagjainak, valamint a bírósági segédszemélyzet kötelezettségeinek és tisztességének témakörében a nevezett személyek hivatali kötelezettsége alapvető követelmény, mind a társadalom, mind pedig az egyes szektorális törvények szempontjából. A bíróság feladata a Be. 12.§-a alapján az igazságszolgáltatás, melynek keretében a bizonyítás, mint megismerési tevékenység a büntetőeljárás központi eleme.

E gondolatot alapul véve fogom elemezni az objektív igazság realizálása és a helyes bírósági döntés meghozatal szempontjából azokat a deliktumokat, melyek a Tremmel Flórián által megfogalmazott alapelvárással ellentétes irányba hatnak. Az igazságszolgáltatás külső behatásoktól mentes, rendes és diszfunkciók nélküli működését, az igazságszolgáltatás szereplőinek munkáját, valamint végül, de legfőképpen az igazságos és a jogszabályok alapján feltétlenül helyes bírósági döntés meghozatalát veszélyeztető deliktumok a Btk. XXVI. fejezetében találhatók.

2. A külső és belső támadások elleni fellépés a btk.-ban

A Btk. hivatkozott fejezete többségében azokat a külső támadásokat tartalmazza, melyek a fentiekben említett védett jogi tárgyat, az igazságszolgáltatás hiteles és törvényeknek megfelelő működését sértik. A hamis tanúzás, tanúvallomás jogosultan megtagadása esetében ide értendő a tanú büntetendő cselekménye, hamis vád, hamis tanúzásra felhívás, hatóság félrevezetése, valamint kényszerítés hatósági eljárásban bűncselekmény esetén a terhelt, vagy más személy tényállásszerű magatartásai. Ezen felül egyebek mellett a bűnpártolás, mentő körülmény elhallgatása, bírósági végrehajtás akadályozása bűncselekmények esetében egyéb személyek cselekményei is, továbbá fogolyszökés, fogolyzandulás esetében a fogvatartottak fogvatartás rendjét sértő cselekményei.

A külső támadásokon kívül az irányadó fejezet azon támadásokkal szemben is

¹²⁰ dr. Simon Nikolett, doktorandusz hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Doktori Iskola

hatékony védelmet kíván nyújtani, melyeket a következőkben „belső támadások” elnevezés alatt tárgyalok. Az új titokvédelmi tényállást illetően elmondható, hogy a bűncselekmény (3) bekezdése a Btk. hatálybalépéséhez köthető, amely mintegy a korábbi (2) bekezdés mintájára azon cselekmények elkövetőivel szemben is fellép, akik magatartása arra irányul, hogy a tanácsülésen elhangzott, a tanácsülés jegyzőkönyvében vagy mellékletében foglalt, nyilvánosságra nem hozható, azaz titkos adatot felfedjék. Általában véve ki kell térni arra, hogy az egyes titokkategóriákról a Polgári Törvénykönyv szól, emellett az egyes szektorális normák tartalmazznak iránymutatást. Ezeken túl a minősített adatok védelméről szóló 2009. évi 155. törvényen (Mavtv.) kívül a Btk. határozza meg az igazságszolgáltatással összefüggő titoksértés tényállása keretében a fentiek közül a legsúlyosabb, akár szabadságvesztéssel is büntetendő titokvédelmi tényállásokat.

A Btk. 288.§ (3) bekezdésével a tényállás az immáron a belső támadások ellen is védelmet nyújt. A következőkben kizárólag a Btk. 288.§ (3) bekezdésében foglalt deliktummal fogok foglalkozni, melynek keretében a számos elhatárolási kérdést kívánok felvetni és ezekre egyúttal - irányadó bírósági döntés hiányában - megoldási alternatívát is adni. Ezen célkitűzésen túl nem csak a joggyakorlatban felmerülő problémákat kívánom vizsgálni, hanem a bűncselekmény bevezetésének gondolatánál és rendszertani helyének meghatározásánál felmerülő kérdéseket is górcső alá veszem.

3. Az igazságszolgáltatással összefüggő titoksértés új alakzata

A Btk. 280. §-a részletesebben szól a bűncselekményről, mint a korábban hatályos kódex, ezzel garantálva még inkább az igazságszolgáltatás, valamint külön, a büntetőeljárások zavartalan, helyes működését, kiemelt figyelmet fordítva a védett jogi tárgyra. Az új titokvédelmi tényállás álláspontom szerint akár a törvény engedélye alapján vagy annak hiányában jelen lévők és az ott készült jegyzőkönyvet vagy mellékleteit, továbbá különvéleményeket kezelő személyek felelősségét is felvetheti. Elsőként a bűncselekmény alanyaival kell bővebben foglalkozni.

Ki lehet a tanácsülésen elhangzottakkal kapcsolatban elkövetett igazságszolgáltatással összefüggő titoksértés alanya? A törvényjavaslat miniszteri indokolásának vonatkozó rendelkezése is utal arra, hogy a (3) bekezdésben szabályozott deliktum alanya speciális. A kommentár azt tartalmazza, hogy a deliktum tettese az lehet, aki a tanácsülésen jelen volt, továbbá aki a tanácsülés jegyzőkönyvének vagy mellékletének kezelésére jogosult. Ezzel az általam is feltétlenül helyeselt állásponttal a későbbiekben bővebben is foglalkozni kívánok. Azonban előtte szólnom kell a Törvényjavaslat miniszteri indokolásában foglaltakról, mely megismerése révén a jogalkotói szándék feltárása is lehetséges.

A Törvényjavaslat releváns rendelkezésének indokolása azt tartalmazza, hogy a (3) bekezdés szerinti tényállás alapján a bűncselekményt a bírósági tanácsülésen részt

vevő bíró, ülnök, és jegyzőkönyvvezető, illetve a tanácsülés zárt borítékban elhelyezett jegyzőkönyvének és mellékletének tényeit és adatait felfedő, a tanácsülésen részt nem vevő személy követi el. Az indokolás ide vonja például az iratokat kezelő ügyintézőt, a tanácsülésen részt nem vevő személyeken kívül azonban nem említi meg a tanácsülésen részt vevő egyéb személyeket, mely problémakört a hivatali visszaélés büntette kapcsán érinteni kívánok.

3.1. A bűncselekmény alanyaira vonatkozó mögöttes háttérjogszabályokról

A bűncselekmény alanyi körének meghatározásához a tényállás bővebb dogmatikai elemzésére van szükség. A Be. 234.§ (5) bekezdése alapján a tanácsülésen a bíróság tagjai, tehát a bírák és ülnökök, valamint a jegyzőkönyvvezető vesznek részt. A Bírói Etikai Kódexe tartalmaz ide vonatkozó rendelkezéseket a tisztesség címszó alatt, mely alapján a bíró jogosulatlanul nem használja, és nem hoz más tudomására a hivatása gyakorlása során megismert információkat, nem szolgáltat és nem kér bizalmas adatokat. A bírakat tehát titoktartási kötelezettség terheli azon információk, adatok tekintetében, melyekről egyebekben a tanácsülésen, vagy az arról készült jegyzőkönyvből vagy mellékletéből értesült. E titoktartási kötelezettség tartalmát részben a Kódex, részben pedig a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvény tartalmazza.

A szabályszerű tanácsülésen résztvevő személyeknek minden olyan megnyilvánulástól, amely az ügyek eredményét befolyásolhatná, távol kell tartania magát.

Ellenkező esetben felelősségét a Btk. 283.§ (3) bekezdése alapján kell megítélni vagy egyéb törvényi tényállás megléte esetében akár a hivatali visszaélés büntette is felmerülhet. E tanulmány keretében nem térek ki részletesen a bírák fegyelmi felelősségére, azonban a témakör teljes körű elemzése érdekében véleményem szerint a Btk. vonatkozó rendelkezésének és a bírák fegyelmi felelősségére vonatkozó szabályok egymáshoz való viszonyának vizsgálata is szükséges lehet.

A Bírói Etikai Kódexen túl a Bírósági Ülnökök Etikai Kódexe releváns a tárgykörben, amely meghatározza a bírósági ülnökök számára követendő és tőlük elvárando szabályokat. Kiemelném azt a követelményt, mely a titoktartási kötelezettséggel kapcsolatos, hogy a bírósági ülnök tartsa be a bírói esküt, a tárgyalásról, annak részleteiről információt senkinek sem adhat. Ezt az ülnököktől elvárando általános követelményt a bírósági tanácsülésen elhangzottakra is vonatkoztatnám.

4. A titokvédelmi tényállás sarokpontjai

Az igazságszolgáltatással összefüggő titoksértés az alanyi kör részbeni határozatlanságból fakadóan számos elhatárolási kérdést rejt magában, melyek felvetésén és bemutatásán keresztül a tárgyalat bűncselekmény további dogmatikai elemzését adnám. Az első kérdés, amely az egész témakör kulcsfontosságú szempontja, a

bűncselekmény alanyisága, mellyel kapcsolatban az első eltérő tárgyat sértő deliktum, melynek megvalósulását vizsgálni kell, a hivatali visszaélés büntette. A vizsgált alanyok felelőssége annak ellenére fontos lehet, és e vonatkozásban tisztában kell lenni az elhatárolás ismérveivel, hogy a bűncselekmény nem viszonylag ritkán fordul elő, és az elkövetés alanyaira tekintettel a nyomozást nem a rendőrség végzi, továbbá nincsenek ismert bírósági határozatok a témakörben. Mégis szükségesek és fontosnak tartom az egyes igazságszolgáltatás elleni és korrupciós bűncselekmények tisztázását elméleti megalapozással.

4.1. Új ismérvek az igazságszolgáltatás elleni, hivatali és korrupciós bűncselekmények elhatárolásához

Elsőként összehasonlítanám a két bűncselekmény alanyait, azonban e közben különös tekintettel kell lenni a Btk. 280§-ában található deliktumra. A bíró a Btk. 459.§ (1) 11. e) pontja alapján hivatalos személy. A fentiekre utalva az ülnök és a jegyzőkönyvvezető, vagy bizonyos feltételek estén a bírósági segédszemélyzet tagja, aki a tanácsülés jegyzőkönyvét vagy melléklett megismeri a Btk. ugyanezen értelmező rendelkezésének k) pontja alapján hivatalos személy, mivel e személyek a bíróságnál közhatalmi feladatot vagy szolgálatot teljesítenek, és elkövethetik a hivatali visszaélés büntettét. E kapcsán leszögezném, hogy a hivatali titok megsértése, titoktartási kötelezettség sértése, felfedése megfelelnek a hivatali visszaélés Btk. 305.§ (1) bekezdésének a) pontjában foglalt alakzatának. Az igazságszolgáltatással összefüggő titoksértés utolsó szakaszának alanya megítélésem szerint, és e ponton hivatkozva a már említett kommentárban található rendelkezésre, tulajdonképpen bárki lehet.

Ez irányú állásfoglalásomat arra alapítom, hogy a törvényszöveg nem korlátozódik a szabályszerűen megtartott tanácsülésre. Ebből következően a bűncselekményt akár a bíróság tagjainak kiskorú vagy fiatalkorú gyermeke, a jegyzőkönyvvezető rokona, a védő, terhelt, tanú, szakértő is elkövetheti, mivel a törvény a szabályszerűséget nem határozza meg követelményként. Ebből adódóan, ha az elkövető hivatalos személy, akkor a hivatali visszaélés büntette, méghozzá a fent tárgyalt fordulata is felmerül, annak ellenére, hogy az utóbbi cselekmény általános jellegére is figyelemmel hivatali büntett. E ponton hivatkoznom kell az igazságszolgáltatással összefüggő titoksértés (2) bekezdésben tárgyalt alakzatára, mely tényállást a szubszidiaritás jellemzi. Az alaki halmazatot feloldó rendelkezés alapján, ha a (3) bekezdésbe is beépítésre került volna, a két bűncselekmény között fennálló elhatárolási problémák feloldása nem ütközhetne akadályba. Megjegyezném, hogy a jogalkalmazói gyakorlat e kérdésben kialakított gyakorlatának elemzése elengedhetetlen, és ennek későbbi áttekintése utána szubszidiaritásnak a (3) bekezdésébe történő beemelését is újra lehet gondolni.

A másik szempont, amely a két bűncselekmény összevetésekor szükségképpen az elhatárolás ismérveként jelentkezik, a bűnösség kérdésében a célzat. A hivatali visszaélés

büntette célzatos bűncselekmény, mely kizárólag egyenes szándékkal követhető el. A másik, a Btk. 280. § (3) bekezdésébe ütköző deliktum kizárólag szándékosan követhető el. Ebből következően minden olyan esetben, amikor az elkövető példának okáért a tanácsülésen részt vett jegyzőkönyvvezető egy ismerősének fedi fel a tanácsülésen elhangzottakat és cselekményét eshetőlegesen szándék vezérli, az utóbbi bűncselekményt, míg ha az elkövető cselekménye célzatos, és az elkövető hivatalos személy, az előbbi bűncselekményt állapítanám meg. Ezen álláspontomat a fentiekben leírtakra tekintettel - a szabályszerűen megtartott tanácsüléssel kapcsolatban elmondottak esetében, tehát ha a tanácsülést a Be. 234.§ (5) bekezdés alapján tartották meg - vonatkoztatom. Az utóbbiak csak abban az esetben lehetnek irányadóak, ha az elkövető hivatalos személy.

A másik bűncselekmény, amely a tanulmány tárgyára tekintettel elhatárolási nehézségekhez vezet, a hivatali vesztegetés elfogadásának büntette. E korrupciós bűncselekmény mellett az igazságszolgáltatással összefüggő titoksértés (3) bekezdésben foglalt alakzatát nem tartom megállapíthatónak, ugyanis a speciális korrupciós bűncselekmény az előbbi deliktum valamennyi ismérvét felöleli, különös figyelemmel a hivatali kötelezettség megszegésére. Ezért a két bűncselekmény valóságos alaki halmazatban történő megállapítása kizárt, kizárólag a speciális korrupciós bűncselekmény megállapításának lehet helye. Ellenben ha az elkövető nem hivatalos személy, cselekménye a Btk. 280.§ (3) bekezdésébe illik bele.

4.2. Az Osztrák Bundesgesetzblatt és a tiltott közzététel

Megvizsgálva Európa német nyelvű, jelenleg hatályos büntető Törvénykönyveit, az osztrák Bundesgesetzblatt-nak (a továbbiakban osztrák Btk.) a témakör szempontjából a „Verbotene Veröffentlichung-ra” vonatkozó releváns rendelkezései egyedülállóak. Az osztrák Btk. 301.§ (3) bekezdésében tartalmazza a tiltott közlés bűncselekményét, mely tényállási ismérveit tekintve megfeleltethető a tárgyalt deliktumnak. A bűncselekmény helye megegyezik a magyar megoldással, ugyanis az osztrák szabályozás is az igazságszolgáltatás rendje elleni bűncselekmények között tartalmazza a tiltott közzétételt, a fejezetben belül utolsóként, a hivatali bűncselekmények előtt.

Összehasonlítva a deliktumokat megállapítható, hogy az osztrák Btk. nem kizárólag a bíróság tanácsulását, hanem a közigazgatási hatóságokat is ide vonja. Ezen kívül a tényállás része továbbá a tanácskozáson vagy szavazás során elhangzottak felfedése is. A legfontosabb garanciális jelentőségű szabály, mely a hivatali visszaélés büntette és az igazságszolgáltatással összefüggő titoksértés bűncselekmények között fennálló problematikus dogmatikai kérdésekre is hatékony megoldást nyújthat, az osztrák Btk.-nak a következő kitétele: „a törvény rendelkezése alapján kötelezettséggé tett titoktartási kötelezettség megszegi”. Ezen alapvető garanciális rendelkezés beiktatásával azt gondolom, hogy a fentiekben felvázolt probléma orvosolható lenne. Az osztrák példa adaptációját a magyar Btk.-ban a következő formában javasolnám, feltéve, hogy

a bűncselekmény büntetendőségének indoka nem a bárki általi elkövetés pönalizálása:

Az (1) bekezdés szerint büntetendő, aki a bírósági tanácsülésen elhangzott, illetve a tanácsülés jegyzőkönyvében vagy mellékleteiben foglalt, nyilvánosságra nem hozható tényt vagy adatot titoktartási kötelezettségének megszegésével felfedi.

Az osztrák Btk. hat hónapig terjedő szabadságvesztéssel vagy 360 napi tétel pénz-büntetéssel rendeli büntetni a tiltott közzétételt, tehát a szankció e deliktumnál sem súlyosabb, mint a hazai Btk.-ban található büntetőjogi jogkövetkezmény.

5. Véggövetkeztetések

Összegezve a tanulmányban ismertetett kutatási eredményeket, a Btk. 280.§ (3) bekezdése szerint a törvény engedélye alapján a bíróság tanácsülésén jelen levő személyek felelőssége egyértelműen felvetődhet, kérdés, hogy mely bűncselekményben? Az új Btk.-ban nem kizárólag a külső, hanem a belső támadások elleni hatékony védelem is kiemelt szerephez jutott.

Az igazságszolgáltatással összefüggő titoksértés érinti az egyes igazságszolgáltatással kapcsolatos intézmények, így a bíróságok hatékony működését is. Kiemelt érdek fűződik ahhoz, hogy a bíróság tanácsülésén elhangzottak ne kerüljenek nyilvánosságra. Ezért az egyes bíróságokon eljáró, kifejezetten a tanácsülésen elhangzó információkat birtokló személyek titoktartási kötelezettsége az a döntő ismérv, mely álláspontom alapján a Btk. különböző fejezeteibe tartozó bűncselekmények közötti ellentmondások feloldására egyedül alkalmas lehet, ha a szubszidiaritás és az alaki halmazatot feloldó szabályok nem elégségesek.

6. Felhasznált irodalom

Angyal Pál (1909): A titok védelme anyagi és alaki büntetőjogunkban. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest.

Belovics Ervin - Molnár Gábor Miklós - Sinku Pál (2013): Büntetőjog II. Második hatályosított kiadás. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest.

Földvári József (1965): Az igazságszolgáltatás elleni bűntettek. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Györgyi Kálmán (1996): A Büntető Törvénykönyv magyarázata, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

László Jenő (1986): A Büntető Törvénykönyv magyarázata. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Pauler Tivadar (1869): Büntetőjogtan. I. kötet. Második bővített és javított kiadás. Pfeifer Ferdinánd, Pest.

Polt Péter (2013): Új Btk. kommentár. 5. kötet, Különös rész, Nemzeti Közszerzési és Tankönyv Kiadó, Budapest.

IGAZSÁG, IGAZSÁGOSSÁG A BÜNTETŐ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSBAN

1. Új kihívások a büntető eljárásban

Finkey Ferenc a büntetőjog alapelveiként határozza meg az igazságosságot, a szükségességet, a hasznosságot, célszerűséget egyaránt. 2015-ben az új BE kódex előkészítése során 6 fő célt tűzött ki Magyarország Kormánya, ezek a gyorsaság, a hatékonyság, az egyszerűség, a korszerűség, a koherencia és a célszerűség.

Nagy dilemmája a büntető igazságszolgáltatásnak az egyszerűsítés, gyorsítás elvének megvalósítása oly módon, hogy az igazság ne szenvedjen csorbát. A magyar büntető igazságszolgáltatás kettős szorításban van: egyrészt az eljárások gyorsítása, egyszerűsítése a cél, másrészt a tévedés lehetőségét is a minimálisra kell csökkenteni. Király Tibor említi, hogy Finkey „elmélyült figyelemben részesítette a *perbeli igazság* kérdéseit.” Finkey azt vallotta, hogy a büntető eljárás nem elégedhet meg az alaki igazsággal, annak fő célja az anyagi igazság elérése kell legyen. Összegyűjtötte az ezt szolgáló biztosítékokat.

Az anyagi igazság elérését biztosító eljárási biztosíték:

1. a nyomozás, a vizsgálat, a vádképviselés, a vád alá helyezés és az ítélethozatal feladatainak szétválasztása és külön hatóságokra való elosztása
2. a bírói függetlenség
3. az ún. laikus elem igénybevétele a bűnösség kérdésének eldöntésénél
4. a védelem szabadsága
5. az, hogy a beismerés maga nem elegendő az elítéléshez
6. a bizonyításnak a bíróság előtt való felvétele és a bíróságnak az a joga, hogy a bizonyítás kiegészítése végett a felek által előterjesztetteken túl hivatalból új bizonyítékok felvételét rendelhesse el és a bizonyítékokat szabadon mérlegelje
7. a szóbeliség, közvetlenség, a kontradiktórius tárgyalás. A fikciók, vélelmek kizárása
8. a perorvoslatok.

Napjaink Magyarországon általában az igazságszolgáltatásban, és ezen belül a büntető igazságszolgáltatásban is egyre sürgetőbb igényként fogalmazzák meg a felek az ügyek mielőbbi elintézésének kívánalmát. A nagy leterheltségű rendszert olyan módon lehetne átalakítani, hogy bizonyos esetekben a büntetőeljárás alternatíváit kell keresni,

¹²¹ Dr. Domokos Andrea, egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

illetve a hosszadalmas, nagy költséggel járó büntetőügyek számát minimalizálni kell. Miközben a cél az eljárások gyorsítása, nem szabad szem elől téveszteni a másik fontos szempontot sem: a tévedések lehetőségének minimálisra csökkentését.

Miskolczi Barna arra hívja fel a figyelmet, hogy Magyarországon a hatályos Be is teret enged a terhelti együttműködésnek, ami gyorsítja, egyszerűsíti az eljárást. Az új Be további területeken kíván mindezt megvalósítani, a sértett jogainak minél erőteljesebb védelme érdekében. A Kormány által 2015. február 11-én elfogadott szabályozási elveknek megfelelően az együttműködés "...közvetlenül, és az eljárás hatékonyságának növelésén keresztül közvetetten is képes az eljárás időszerűségén javítani, egyúttal úgy nyújt segítséget a bűnüldözési érdekek érvényesítéséhez, hogy az nem eredményezheti a terhelttel szembeni büntetőigény érvényesítésének érdemi sérelmét."

2. Az igazság a common-law és a kontinentális jogrendszerben

Az igazságos döntés mást jelent a common-law és mást a kontinentális jogrendszerekben. Az angolszász jogrendszer beéri a „formális igazsággal”, ott a hangsúly a helyes eljáráson van.

A kontinentális jogrendszerek a helyes döntést a minden kétséget kizáró bizonyítottásra alapítják. Alapvető kérdés (valójában jogszemléletbeli kérdés) az, hogy meg lehet-e elégedni az eljárásjogilag helyes, „formális” igazsággal, vagy mindig, minden esetben a teljes, objektív igazságot feltáró büntetőeljáráshoz ragaszkodunk.

A common-law rendszerben a felek az általuk kívánt mértékig mennek bele az **igazság** kutatásába. A bíróság azokról a tényekről dönt, melyeket a felek bizonyítani kívánnak. Mindez azt eredményezi, hogy a common-law rendszerben a feleket szélső körű rendelkezési jog illeti meg. Az USA-ban az opportunitás elve alapján működő bíróságok büntető ítéleteinek a társadalmi elfogadottsága semmivel sem kisebb, mint a mi legalitás alapú ítéleteinké. Az USA-ban az emberek az ítéleteket hajlandóak igazságként elfogadni, s nem igazán élnek a jogorvoslat lehetőségével.

Az ügy ebben a rendszerben ténylegesen felek jogvitája, melynek eldöntéséhez csupán az általuk kívánt mértékig szükséges az igazságot kutatni. A bíróság csak azokról a tényekről dönt, melyeket a felek bizonyítani kívánnak, s általában némi megütközést kelt, ha a bíró túlságosan aktív a tények feltárásában. Az esküdtszék pedig teljesen passzív, befogadó szerepet játszik: elvileg csak azt hallja és látja, amit a tárgyalást vezető bíró a jogvita eldöntéséhez szükséges tények tekint.

Az angolszász modellben nem a teljes igazságot, hanem az igazságnak azon részét kell a bírónak vizsgálnia, ami – az elébe vittek alapján – a jogvita eldöntéséhez szükséges. A jogvitát azonban a felek határolják körül. Ez pedig a rendelkezési jog elismerését és kiterjedt gyakorlását jelenti, amely fenntartásokat ébreszt az európai rendszer követőiben. Így a bíró egyszerűen tényként fogadja el a felek által nem vitatott állításokat, ideértve azt is, hogy a vádlott bűnös, teendője „csupán” a büntetés kiszabása.

A hatályos kódexben szerepel, hogy a bizonyítás azokra a tényekre terjed ki, amelyek a büntető és a büntetőeljárás jogszabályok alkalmazásában jelentősek.

Az európai nyomozó elvű tárgyalás alapfeladata az igazság megismerése és valamennyi releváns igaz tény feltárása, melyben a bírót igen nagy aktivitásra készíti, amikor „rábízta” a bizonyítás felvételét, illetve lefolytatását.

A bíró bizonyítási eljárásban betöltött funkciója többféle szerepfelfogással párosulhat. Optimális esetben neutrális. Lehetséges azonban, hogy azonosul a váddal vagy a védelemmel. A védelem ilyenkor az ártatlanság vélelmének, illetve az in dubio pro reo elv érvényesülésének hiányára hivatkozhat.

A bizonyítás témakörében a bíró tárgyalási aktivitása vitatott terület. A Be a bizonyítás kötelezettségét a vádhoz telepíti. A vád bizonyítása a vádló feladata, ő viseli a bizonyítás terhet.

A büntetőügyek gyorsítása során érdemes az angolszász modellt szem előtt tartani. Vannak olyan javaslatok, amelyek nemcsak a kiemelt jelentőségű ügyekben, hanem minden esetben kötelezővé tennék a tárgyalás határnapjának három hónapon belüli kitűzését. Ez akkor lehetséges, ha a bíróság elé csak a bonyolult, sok-vádlottas ügyek kerülnének. „Amennyiben a bírónak nem kell a bizonyítás „technikai” jellegű lebonyolítására koncentrálnia, nagyobb kapacitása marad a bizonyítékok értékelésére, és arra, hogy a mérlegelési tevékenységéről az ítélet indokolásában számot adjon.”

Elek Balázs a terhelti együttműködés rendszerében még azt a lehetőséget is látja, miszerint a jogerő együttal jogbékét is jelent. „A társadalom is jól jár az időben meghozott ügydöntő határozattal. Sokkal kevesebb tanút kell ismételt idézésekkel a bíróságra citálni, és a bíróság, valamint az ügyészség azokra az ügyekre, és vádlottakra koncentrálnak, akiknél egyszerűbb módon nem fejezhető be az eljárás.”

3. A relevancia szűkebb és tágabb értelmezése a büntető ügyekben

Nagy Lajos a relevancia kérdését szűkebb és tágabb értelemben vizsgálta.

Szűkebb értelemben releváns minden olyan tény, amely az adott bűncselekmény vonatkozásában a törvényi tényállási elemeknek megfelelő konkrét magatartás vagy tudati jelenség.

Tágabb értelemben relevánsak azok a körülmények, tények, amelyek a konkrét cselekmény megítélését befolyásolhatják: felróhatóság, elvárhatóság, enyhítő, súlyosbító körülmények.

A bírónak a tágabb értelemben felfogott relevancia keretei között kell a konkrét történést

feltárni, bebizonyítani és elbírálni.

A bíró kötelessége minden felesleges, az ügyre nem tartozó kérdést kizárni és ezzel megakadályozni azt, hogy a büntetőpert elhúzzák.

Nagy Lajos az ítéletalkotást, mint gondolkodási folyamatot határozza meg, amelyet jogi keretek fognak közre. Meglátása szerint az ítéleti döntéseket kialakító gondolkodási folyamatnak elsődleges sajátossága az, hogy esetei, perbeli feladatokat kell megoldania. A bíró a ténymegállapítássorán keresi a büntetőjogi elbírálás szempontjából ügyre tartozó tényeket. Tartalmilag az anyagi jogszabályok határozzák meg az ügyre tartozó, azaz releváns tényeket.

4. Bírói meggyőződés

A bíró akkor zárja le a bizonyítási eljárást, ha a belső személyes, szubjektív meggyőződése szerint is bizonyítva vannak a bizonyítandó tények. Ha a bűnösség bizonyos a szakszerűen eljáró, tárgyilagos bíróság kimondja a bűnösséget.

A bírói meggyőződés érvényesülési területét Katona Sándor az alábbiak szerint építi fel:

A nyelvtani értelmezés szerint a meggyőződés szó a meggyőződik igével kifejezett cselekvés, folyamat (bizonyosság szerzése.) A meggyőződés egyfajta megismerő tevékenység. Ilyen tevékenységet végez a bíró, ugyanis feladata valamely múltbeli esemény rekonstruálása, bizonyítása, a tényállás megállapítása.

A rendszertani értelmezés alapján a bírói meggyőződés érvényesülési területe a bizonyítás, a bizonyítékok értékelése.

Katona Sándor szerint a bírói meggyőződés a szabad bizonyítási rendszer mellett való határozott kiállást jelenti. A meggyőződés érvényesülési területe a bizonyítás köre, nem az ítélkezés generális elvéről van szó. Az igazi vezérelv Katona megfogalmazásában: a jogszabálynak való alávetettség. „A bírói meggyőződés tehát 'contra legem' nem érvényesülhet. Ha pl. a bírónak az a meggyőződése lenne, hogy egy igazán megfontolt fellebbezéshez nem elegendő a törvényi határidő, akkor sem teheti meg, hogy a határidő eltelte után nem jogerősíti az ítéletet, hanem elfogadja a határidőn túl benyújtott fellebbezést. Még a bizonyítás körében sem – pedig mint levezettük, ez a bírói meggyőződés igazi területe – teheti meg, hogy az 'igazság mindenáron' meggyőződésének elsőbbséget biztosítva törvényben kizárt bizonyítékot – pl. mentességi jogára nem figyelmeztetett hozzátartozó tanúvallomását – figyelembe vegyen.”

Nagy Lajos a döntések eredményeinek kialakulásánál a hangsúlyozza, hogy a bírói döntések ténybeli alapjául az objektív valóságnak, az anyagi világnak azok a jelenségei szolgálnak, amelyeket a bíró a büntetőperbeli bizonyítási eljárás során, a perrendtartás rendelkezéseinek megfelelően észlelt és megvizsgált.

Minden ténymegállapításnak bizonyításon kell alapulnia. A releváns tényeket ún. „visszakövetkeztetés” útján állapítja meg a bíróság.

A bírói meggyőződést belső meggyőződésnek is hívja a szakirodalom. Tóth Mihály rámutat ennek feleslegességére, hiszen „a mégoly összetett külső körülmény rendszer által befolyásolt 'meggyőződés' is kizárólag csak belső lehet, 'külső meggyőződés' nem létezik.”

Napjaink magyar büntető igazságszolgáltatásról nagyon pontos képet fest Elek Balázs, amikor a következőket írja: „...ami a büntetőügyekben eljáró bíróság ítéletét hatásossá tesz, az lehet, hogy nem az ítélet igazságtartalma, hanem az, hogy ha egy szabályozott eljárás keretében létrejön, és valóban figyelemreméltó, hogy hatalmas nehézségek közepette egyáltalán sikerül néha némi pontosságot elérni.”

Egyik éjjel megjelent az Úr Salamon álmában, és azt mondta: „Kérj valamit, én megadom neked!” Salamon a jó és a rossz helyes felismerésének képességét kérte. Megkapta az Úrtól, azóta nevezzük Bölcs Salamonnak, aki mindig igazságos ítéleteket hozott. Bízom abban, hogy a magyar bírói kar rendelkezik e képességgel és mindannyiójuknak kijár a „bölcs” jelző.

ETIKUS HITELEZÉS – ETIKUS JOGI SZABÁLYOZÁS

Lakóingatlan, deviza alapú hitelezés, hiteltípusok, devizatörvények

1. A téma aktualitása

A magyar társadalom eredendően idegenkedik a hitelfelvételtől. Ez részben arra vezethető vissza, hogy a szocializmus időszakában a hitelnyújtást is központosították és állami hitelmonopóliumot vezettek be. A kereskedelmi bankok és a hitelezés gyakorlatilag megszűntek. Magántulajdon és hitelezés hiányában hitelbiztosítékokra sem volt szükség.

Az idősebb generációk emlékezetében emellett még intenzíven él a II. világháború előtti időszak, amikor szinte valamennyi családot érintett az 1920-as évek gazdasági összeomlása és a hiperinfláció. A családi legendáriumok máig őrzik azoknak az egykori felmenőknek az emlékét, akik házukat, földjüket zálogosították el, a felvett kölcsönt azonban nem tudták visszafizetni, így helyettük a család többi tagja próbálta azt törleszteni. Ezzel szoros összefüggésben a hitelfelvételt a vidéki, különösen a falusi társadalomban sokszor még ma is szégyennek tekintik.

Ezzel párhuzamosan azonban az is megállapítható, hogy *a magyar lakosság körében sajátos szerepet tölt be a lakóingatlan*. Ennek hátterében az áll, hogy a történelmi megrázókódtatások miatt a magyar társadalomban az ingatlantulajdon különös jelentőségre tett szert, amelyhez az archaikus falusi társadalom hagyományaként a mai napig a termőföld és a ház tulajdonjoga is hozzákapcsolódik. Az ingatlantulajdon a polgári gondolkodásmódhoz is nagyon szorosan kötődik, amelyet nemcsak megőrizni, de gyarapítani is kell. *A tulajdonjog tárgyai közül a lakóingatlan egyik jellegzetessége, hogy emberöltőként teljes mértékben fel kell újítani, vagy újat kell helyette építeni.* A hazai lakosságszám és családnagyság mellett évente átlagosan 40.000 új otthont kellene felépíteni. Ezt az 1980-as évek után először az első Orbán-kormány alatt sikerült újra elérni. Az első Orbán-kormány kamattámogatott forint alapú lakáshitel-konstrukciója volt az első sikeres próbálkozás, amely nemcsak a lakásépítések számát növelte meg, hanem felébresztette a vágyat arra, hogy a fiatal házaspárok is korszerű, saját otthonba költözzenek. Ennek köszönhetően a lakásépítések száma 1999-től folyamatosan növekedett. A 2002-es országgyűlési választásokat követően az új kormány – költségvetési indokok alapján – eltörölte a kamattámogatást. Az emberek saját otthon utáni vágya azonban fenn-

¹²² dr. Bodzási Balázs, helyettes államtitkár, Igazságügyi Minisztérium, email: balazs.bodzasi@im.gov.hu

maradt. A forint alapú lakáshitelezést állami kamattámogatás nélkül nem lehetett fenntartani, hiszen az akkori 8-12%-os forint alapkamathoz 14-18%-os piaci kamatszint társult. *A rendkívül magas forintkamat mellett ekkor született meg az akkor jónak tűnő ötlet, hogy a lakossági hitelezést állítsák át az alacsonyabb kamatok mellett nyújtható devizákra.* A tartósan csökkenni nem képes infláció, illetve a magas alapkamat - a jelentős kamatkülönbözet miatt - a devizahitelek felé terelte a háztartásokat. Ekkor jelentek meg a magyar piacon az alacsony kamattal kínált deviza-, elsősorban svájci frank alapú lakáshitelek. Ezekhez az alacsonyabb kamatozású deviza alapú lakáshitelekhez mérsékeltebb kamattörlesztési teher járult. A devizahitelek törlesztési karakteristikája annyiban volt kedvezőbb, hogy mivel a törlesztési teher alacsonyabb szintről indult, azért az első időszakban kevesebbet kellett fizetni, mint forint alapú hitel esetén. *A 2010-es évek elejére a lakossági devizahitel állomány - nagysága és az ahhoz kapcsolódó kockázati tényezők révén - már a gazdasági fejlődést akadályozó tényezővé lépett elő.* A jogalkotónak tehát mindenképpen lépnie kellett. A deviza alapú lakossági hitelezést végül 2010-ben tiltották meg, ezzel azonban a probléma még egyáltalán nem lett megoldva. Ezt szemléletesen tükrözi, hogy négy évvel a jogszabályi tilalom után, 2014. június végén a lakossági devizahitel állomány még mindig meghaladta a 4.147 milliárd forintot. Összesen tehát még nagyjából 872.000 fogyasztói devizakölcsön-szerződés állt fenn 2014 első félévének a végén. A hazai devizahitelezés történetének az áttekintése felveti a kérdést, hogy vajon létezhet-e egyáltalán etikus hitelezés. Ennek a kérdésnek a megválaszolásához elkerülhetetlen, hogy részletesebben is megvizsgáljuk, hogy a hitelezés milyen szerepet tölt be a mai modern gazdaságban.

2. A hitelezés szerepe és megjelenési formái

2.1. A hitelezés szerepe a mai modern gazdaságban

A kapitalista gazdaság nem jöhetett volna létre a hitelezés széleskörű elterjedése nélkül. A kapitalizmus egyik velejárója a hitelnyújtás általánossá válása a gazdaság egészében és ezzel együtt a tartozások, az adósságok megjelenése és elfogadottá válása a társadalomban. Ennek mélyreható közgazdasági, szociális és pszichológiai hatásai lettek.

Ehhez szorosan kapcsolódott az is, hogy *szinte valamennyi vagyontárgy áru jelleget öltött*, kommercializálódott. Ebben a vonatkozásban valamennyi társadalomban kiemelkedő jelentőséggel bírt, hogy az ingatlan vagyon, elsősorban pedig *a föld is áru karaktert nyert*. A földet megszabadították a feudális kötöttségektől, a piaci forgalom tárgya lett és ezzel együtt megindult a földhitelezés is. Ma már találkozhatunk olyan közgazdasági nézettel, amely szerint a feudális kötöttségek megszűnte és a föld áru jellegűvé válása több negatívummal járt, mint amennyi előnyt hozott.

Az emberi civilizáció történetének korábbi időszakaiban azonban ez másként volt. *A korábbi korokban hitelviszony nem létezett, csak az azonnali fizetést ismerték.* A legtöbb kapitalizmus előtti archaikus gazdaságban nem voltak árképző piacok, ehelyett nagyon sokszor ármegállapítás létezett. Ezzel összefüggésben *hitel sem volt, hiszen nem fejlődtek ki azok a piacok, amelyek az ügyletek hatását átvihették volna az egyik piacról a másikra.* Egy ilyen gazdaságnak adja szemléletes leírását *Polányi Károly*, a 18. századi nyugat-afrikai Damohey királyság gazdasági teljesítményéről szóló művében. A közelmúlt magyar történelméből a szocialista tervgazdálkodás időszakát emelhetjük ki, mint olyan próbálkozást, amely szintén megpróbálta kiiktatni a gazdaság működéséből a hitelezést. Állami hitelmonopóliumot vezettek be, a gazdálkodó szervezetek közötti viszonyrendszerből eltűnt a hitelezés, de a lakossági hitelnyújtás is jelentősen visszaszorult.

Mivel ez a kísérlet kudarcba fulladt, ezért a mai körülmények között még nem látszik, hogy a kapitalizmusnak és ezzel együtt a hitelezés általánossá válásának van-e bármilyen alternatívája.

2.2. A hitel fogalma és típusai

Közgazdasági értelemben a hitel a vásárlóerő ideiglenes átengedése. A vásárlóerő átengedése azért tekinthető ideiglenesnek, mert a hitelfelvevő a neki átadott vásárlóerőt egy meghatározott időtartam után köteles visszaadni a hitelezőnek. A hitel közgazdasági szempontból egy olyan eszköz, amely ideális esetben bármilyen használat-kiesést képes megakadályozni.

Egy vállalkozás akkor vesz igénybe hitelt, ha a szükséges beruházások megvalósítása, illetve a fizetőképesség fenntartása saját eszközök felhasználásával nem biztosítható. Előfordulhat azonban olyan eset is, amikor a saját tőkéből történő finanszírozás valamilyen okból kifolyólag (pl. adózási vagy kockázatelosztási szempontok miatt) költségesebb, mint az idegen tőkéből történő finanszírozás. A termelés és a javak elosztásának fejlődése ma már döntően azon alapszik, hogy a vállalkozó idegen tőkét vesz igénybe. Ha ennek az idegen tőkének a megszerzése társulás, gazdasági társaság vagy szövetkezet alapítása útján történik, akkor az idegen tőkéből társvállalkozó lesz.

A vállalkozó azonban igen gyakran nem így, hanem pénzkölcsön útján szerzi meg a vállalkozása fejlődéséhez szükséges tőkét. Ehhez kapcsolódóan már az 1945 előtti magyar jogirodalomban egyértelművé vált az a felismerés, hogy a pénz- és hitelgazdaság fejlettebb korszakaiban a termelés, a javak elosztása és a fogyasztás túlnyomó részben hitel igénybevételével, különösen pedig kölcsön segítségével történik. *A hitelnyújtó oldalán a hitel rendelkezésre bocsátása befektetésnek tekinthető.* Ez közgazdasági szempontból egyrészt készpénz-, illetve számlapénz hitelt, másrészt azonban fizetési halasztást is jelenthet. A hitelnyújtás tehát számos cselekvési formában testet ölthet. Ezek a különböző hitelnyújtási formák alapvetően két nagy csoportba sorolhatóak: a fizetési típusú hitelek, illetve a felelősségi típusú hitelek.

Fizetési hitel esetén tényleges hitelnyújtásra kerül sor olyan értelemben, hogy a hite-

lező vagy egy meghatározott pénzösszeget ad a hitelfelvevőnek, vagy az egyik fél a saját szolgáltatását időben korábban teljesíti, esetleg halasztást ad az ellenszolgáltatást teljesítésére. Ezen belül is számos alcsoport különböztethető meg egymástól. A pénzkölcsön mellett ugyanis fizetési típusú hitel a szívességi kölcsön, az áruban adott hitel (áruhitel, vagy ún. kereskedelmi hitel) és az értékpapírkölcsön is. Ezeknek nemcsak gazdasági és értékbeli jelentősége, hanem jogi természete, alakszerűsége, feltételei és szavatossági következményei is mások, mint amelyek a hagyományos pénzkölcsönre irányadóak.

Ezzel szemben felelősségi típusú hitelnyújtásnál a hitelező arra tesz ígéretet, hogy a helytáll egy olyan (jellemzően pénz visszafizetési) kötelezettségért, amely a hitelfelvevőt egy harmadik személy irányában terheli. Felelősség típusú hitelnyújtás például a kezesség-, vagy garanciavállalás (ezeket aval-hitelnek is nevezik). Ebbe a csoportba tartozik azonban a váltóleszámítolás is, amikor a hitelező arra vállal kötelezettséget, hogy a hitelfelvevő által kiállított váltót egy meghatározott összeghatáron belül elfogadja.

A hitelek különböző típusainál lényegesen eltérnek egymástól a hitelnyújtás és a biztosítékok alapításának a feltételei.

2.3. Etikus hitelezés?

A 2008-as pénzügyi világválság, illetve a hazánkban szinte felfoghatatlan mértéket öltő lakossági devizahitelezés tükrében megállapítható, hogy a hitelélet sem működhet hatékony állami felügyelet nélkül. Az állami beavatkozás mértékének növekedése a gazdaságba - és ezen keresztül a szerződéses viszonyokba - a 20. század folyamán mindig valamilyen krízishez (világháború, világgazdasági válság) kötődik.

A legújabb hazai és világválságokból leszűrhető tapasztalatok tükrében az tehát rögzíthető, hogy a hitelélet egésze felett növelni kell az állami ellenőrzés mértékét. Törekedni kellene emellett arra is, hogy a piacon ne jelenjenek meg olyan befektetési eszközöknek álcázott értékpapírok, amelyek mögött valójában semmilyen fedezet sincs. Ez az elvárás sajnos még nem jelenik meg kellő mértékben az Európai Bizottság közelmúltban közzétett értékpapírosítási rendelet-tervezetében, amely a magyar jogalkotó mozgásterét is szűkíti.

Az mindenesetre ma már egyértelműnek tűnik, hogy etikus hitelezés fokozott állami beavatkozás nélkül aligha képzelhető el. Ennek kialakulását és még inkább tartós fenntartását ugyanis önmagában a szabad piactól nem várhatjuk el. Az etikus hitelezéshez tehát etikus jogi szabályozásra is szükség van. Hogy ez utóbbi megteremthető-e arra a devizahitelezés hazai kezelésére 2014-ben született jogszabályokat idéznénk.

3. Etikus jogi szabályozás

A joggazdaságtani elemzések hagyományos neoklasszikus irányzata - *Ronald H. Coase* munkásságának eredményeként - a tranzakciós költségek vizsgálatából indul ki. A

joggazdaságtani elemzések tárgya tehát az, hogy az adott jogi norma, bírói döntés milyen hatással van a tranzakciós költségekre és ezen keresztül a társadalmi jólétre. Közgazdasági szempontból a jog akkor hatékony, ha hozzájárul a tranzakciós költségek csökkentéséhez és ezen keresztül elősegíti a kooperációt.

Ma már tudjuk, hogy a hatékonyság gondolatának kizárólagossá tétele a jogban számos veszélyeket is rejt magában. Ez ugyanis azt eredményezheti, hogy a jogi norma alkalmazása során ellentétbe kerül azokkal az értékekkel, amelyeket közvetítenie kellene. Az egyes jogintézmények, illetve jogi normák elemzése során a hatékonyság vizsgálata ugyan fontos, de nem lehet kizárólagos. A jogi normák hatékonyság alapú közgazdasági vizsgálata ugyan fontos kérdésekre adhat választ, a jogalkotónak azonban más jogpolitikai elveket is figyelembe kell venni. Ezek közül is kiemelkedik a méltányosság, amely sajnos az utóbbi évtizedekben háttérbe szorult.

Különösen élesen merült fel az etikai tartalom az utóbbi két évtized egyik legjelentősebb jogalkotói lépése, az ún. devizatörvények elfogadása kapcsán. Ezeknek a jogszabályoknak – elsődlegesen pedig az ún. elszámolási törvénynek – a kiemelkedő jelentőségét az adja, hogy a rendszerváltozás utáni magyar társadalomban hasonló nagyságú vagyonmozgásra csak a kárpótlás során került sor. A kárpótlás azonban egyrészt az állam részéről történő vagyonjuttatás volt állampolgárai számára, másrészt egy rendkívül bonyolult mechanizmuson keresztül érvényesült. Ezzel szemben a tisztességtelen devizahitelekhez kapcsolódó elszámolás során mintegy 1000-1200 milliárd forintnyi vagyon a pénzügyi szektor szereplői részéről került vissza a lakossághoz. Ilyen jellegű vagyonmozgásra a magyar történelemben még nem volt példa.

A devizahiteles törvénycsomag első eleme a Kúriának a pénzügyi intézmények fogyasztói kölcsönszerződéseire vonatkozó jogegységi határozatával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről szóló 2014. évi XXXVIII. törvény volt. Ennek fő tartalma abban ragadható meg, hogy a Kúria 2/2014. jogegységi határozatában foglaltak – külön perindítás nélkül – minden devizaadós számára irányadóvá váltak. Ez mindenekelőtt a különnemű árfolyamok alkalmazásához kapcsolódó ún. árfolyamrés semmissége általános érvényű kimondásával tett elkerülhetővé több százezer per megindítását. A törvény másik fontos tartalmi eleme az volt, hogy megdönthető vélelmet állított fel az egyoldalú szerződésmódosítás lehetőségét tartalmazó szerződéses kikötések tisztességtelensége mellett. Fontos kiemelni, hogy az Alkotmánybíróság 34/2014. (XI. 14.) AB határozatában az első devizahiteles törvényt az Alaptörvénnyel összhangban állónak minősítette.

Az elszámolási törvény etikai szempontból kiemelkedő rendelkezései azok, amelyet a pénzügyi intézmények által a fogyasztóktól tisztességtelenül elvett összegek visszafizetéséről rendelkeznek.

Az első két jogszabályhoz szorosan kapcsolódóan került sor az ún. forintosítási törvény megalkotására. Ez a jogszabály az ország pénzügyi stabilitása, valamint a fogyasztók árfolyamkockázatának a megszüntetése érdekében rendelkezett a még fennálló deviza

alapú fogyasztói hitelszerződésekből származó követelések forintra történő átváltásáról. A jogalkotó ebben az esetben ugyan fennálló szerződések tartalmába avatkozott be, de ezt egyértelműen a *clausula rebus sic stantibus* alkotmányos elv keretei között tette, teljes mértékben megfelelve az Alkotmánybíróság 8/2014. (III. 20.) AB határozatában foglalt követelményeknek.

Végül feltétlenül ki kell emelni a fogyasztónak nyújtott hitelről szóló 2009. évi CLXII. törvény módosítását, amely megszüntette a bankok egyoldalú szerződésmódosítási jogát és meghatározta, hogy a jövőben milyen keretek között kerülhet sor a fogyasztói hitelszerződésekben a kamat-, díj-, és költségelemek módosítására.

A cél az lenne, hogy a jövőben minél több olyan – közgazdaságilag is megalapozott – jogszabály szülessen, amelyek egyúttal a méltányosság és az ethosz feltételeinek is képesek megfelelni.

4. Felhasznált irodalom

- Bátor Viktor (1942): „Kölcsön” in: Szladits Károly (szerk.): *A Magyar Magánjog. 4. kötet. Kötelmi jog különös rész.* Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest
- Bollenberger, Raimund – Dehn, Wilma (2012): „Kreditgeschäft” in: Apathy, Peter – Iro, Gert – Koziol, Helmut (Hrsg.): *Österreichisches Bankvertragsrecht.* Band IV., 2. Auflage, Springer Verlag, Wien
- Bodzási Balázs (2015): A devizahitelezés korszaka Magyarországon. *Fontes Iuris – Az Igazságügyi Minisztérium szakmai folyóirata*, 1. évf./1. sz., pp. 7-17.
- Coase, Ronald H. (2004): „A társadalmi költség problémája” in: Coase, H. Ronald: *A vállalat, a piac és a jog.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, pp. 139-214.
- Cooter, Robert – Ulen, Thomas (2005): *Jog és közgazdaságtan.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Drobnig, Ulrich (1976): Empfehlen sich gesetzliche Maßnahmen zur Reform des Mobiliarsicherheiten? *Verhandlungen des 51. Deutschen Juristentages.* Band I (Gutachten), Teil F., C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München
- Duttler, Josef (1986): *Ökonomische Analyse dinglicher Sicherheiten.* Marchal und Matzenbacher Wissenschaftsverlag, Krefeld
- Harmathy Attila (1999): „Das Recht der Mobiliarsicherheiten – Kontinuität und Entwicklung in Ungarn” In: Kreuzer, Karl F. (Hrsg.): *Mobiliarsicherheiten – Vielfalt oder Einheit?*, Nomos, Baden-Baden, pp. 78-83.
- Jehlicska Ferenc Rezső (1913): *A modern polgári jog és a kath. keresztény erkölcsstudomány,* Stephaneum Nyomda, Budapest
- Katzenbach Zoltán – Osváth Piroska (2012): Lakhatás és befektetés – egy új lakásfinanszírozási modell. *Hitelintézeti Szemle*, 11. évf./4. sz., pp. 289-297.
- Kovács Levente (2013): A devizahitelek háttere. *Hitelintézeti Szemle*, 12. évf./3. sz., pp. 183-193.

- Meincke, Eberhard – Hingst, Kai-Michael (2011): Der Kreditbegriff im deutschen Recht. Zeitschrift für Wirtschafts- und Bankrecht, Wertpapier-Mitteilungen, 65. évf./14. sz., pp. 633-640.
- Nyeste Orsolya – Árokszállási Zoltán (2012): „Devizahitelezés Magyarországon – régiós makrogazdasági, fiskális és monetáris politikai megközelítésben” in: Kovács Levente (szerk.): *Negyed százados a magyar bankrendszer*. Magyar Bankszövetség, Budapest, pp. 149-165.
- Polányi Károly (1972): Dahomey és a rabszolgakereskedelem. Egy archaikus gazdaság elemzése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Újlaki László (1990): Méltányosság a polgári jogban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

AZ ÁLTALÁNOS FORGALMI ADÓ IGAZSÁGOSSÁGÁRÓL

Kulcsszavak: általános forgalmi adó, adórendszer, igazságosság, adóteher, fogyasztási adó

1. Bevezetés

Az egyes országok a saját adórendszerük kialakítása során tekintettel vannak történelmi hagyományaikra, valamint az adott állam sajátosságaiból adódó finanszírozási szükségletekre. Ennek alapján a különböző országokban eltérő adóztatási megoldásokat tapasztalhatunk, nemcsak az egyes adónemek szabályozási technikái térnek el, hanem az adórendszer struktúrájának egésze is különböző sajátosságokat mutat.

A különböző országok által létrehozott adórendszerek eltérő sajátosságai megnyilvánulnak az adóztatás klasszikus és modern alapelveinek eltérő mértékű és minőségű érvényesülésében, továbbá az igazságosság elvének különböző kifejezésre juttatásában, valamint azok tényleges megvalósulási szintjében is. Kézenfekvő azonban, hogy hasonlóságok is kimutathatóak, és az egyes adóstruktúrák bizonyos általános trendeket is eredményeznek. Annak ellenére tehát, hogy nincs átfogó konszenzus az adóztatás alapelveit illetően, egyes elemek az adórendszerek többségében – bár eltérő mértékben – megtalálhatók.

Ebből is következik az, hogy nincs egyértelműen elfogadott és kötelező érvényű modell, illet sem az adójogi gondolkodók, sem a gyakorlati szakemberek nem lesznek képesek felvázolni. A társadalmak ugyanis különböznek mind fejlettségi szintjüket, mind gazdasági, jogi és adórendszerüket, mind adóigazgatási szervezetrendszerüket illetően. Ez azt eredményezi, hogy egy adott szabályozás eredményesen működhet egy adott országban és teljességgel megbukhat egy másikban. Álláspontom szerint nincs mindenkire alkalmazható modell, de természetesen bizonyos közös jellemzők az összehasonlítás igényével kiemelhetők. Az adójogban a struktúra komplexitása és a szerteágazó hatásmechanizmusok miatt az egyetlen adónemet érintő átalakulás pedig az adórendszer egészére, az egyének és a különböző társadalmi csoportok helyzetére, az államháztartás bevételi oldalára és ezen keresztül az állami feladatok körére és ellátására is alapvető kihatással van.

Különösen igaz ez az Áfa vonatkozásában, amelyet illetően a jövedelemadóknál lényegesen nagyobb arányban határozhatóak meg pozitív és a legtöbb állam számára

¹²³ Dr. Ercsey Zsombor PhD, egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, e-mail: ercsey.zsombor@kre.hu

alkalmazható megoldási alternatívák – nem véletlen, hogy ennek az adónemnek a szabályozása áll nemzetközileg is és az Európai Unióban is a legmagasabb szinten.

Az állami bevételek növelésének legegyszerűbb, de politikailag a legtöbb vitát kiváltó megoldása a már meglévő adónemek mértékének emelése lenne, ha az adózók valóban egyszerűen megfizetnék a magasabb összegű adót ez azonban természetesen csak ideális körülmények között képzelhető el. Elméleti megvalósításához azonban mindössze kismértékű jogszabály-változtatásra van szükség, a kényszerítő apparátus és háttérszabályozás ugyanis rendelkezésre áll. Az Áfa ehhez kifejezetten alkalmas, segítségével a kormányzati bevételek növekedése nemcsak hatékonyan, egyszerűen és átláthatóan, de igazságosan is megvalósulhat abban az esetben, ha az Áfa rendszerét a jogalkotó pontosan és e célokra tekintettel állítja össze.

2. Igazságosság és méltányosság

Mindig nehezen eldönthető kérdés, hogy egy adott adórendszer, vagy akár egy konkrét adónem igazságos, illetve méltányos-e. Az Áfa vonatkozásában az igazságosság még összetettebb kérdéskör, a jogtudósok és a jogalkalmazók körében ennek az adónemnek az igazságossága váltja ki a legtöbb vitát.

Az Áfa esetében az adózók – és más teherviselők – ugyanis alapvetően saját maguk dönthetik el, hogy a náluk maradó jövedelemtömeg mekkora részét takarítják meg, és mekkora hányadát fogyasztják el. A döntési szabadság azonban részben korlátozott, tekintettel arra, hogy bizonyos árukat és szolgáltatásokat minden polgár kénytelen megvásárolni. Ez egyfelől növeli a horizontális igazságosságot, hiszen az azonos helyzetű adózók azonos mértékben fizetnek adót, és azonos mértékű, mennyiségű, illetve minőségű fogyasztások esetén számszerűen is azonos mennyiségű adóval járulnak hozzá a közterhekhez. Ugyanakkor az sem lehet kérdéses, hogy a fentiekből adódóan a vertikális igazságosság sérül, tekintettel arra, hogy a társadalom legalacsonyabb jövedelemmel rendelkező rétegei is kénytelenek saját fogyasztási céllal bizonyos árukat és szolgáltatásokat megvásárolni, és így akár létminimumuk sem adómentes, sőt alacsonyabb jövedelmükből nemcsak százalékosan, hanem adott esetben – legalábbis az alapvető élelmiszereket és szolgáltatásokat figyelembe véve – számszerűen is ugyanannyi adót fizetnek, mint a náluk jóval magasabb jövedelemszintűek. Tradicionálisan megnyilvánul ugyanis az Áfa alkalmazásában, hogy a kisjövedelműeket jobban terheli, mint a tehetősebbeket, mert a társadalom szegényebb rétegei alapvetően jövedelmük egészét elfogyasztják, ezzel szemben a nagyobb jövedelemmel rendelkező rétegek jövedelmük nagyobb részét megtakaríthatják és csak kisebb hányadát fogyasztják el. A megtakarított összegeket azonban Áfa nem terheli, és csak a tehetősebb rétegeknek lehetnek megtakarításaik. Érdemes viszont kiemelni, hogy az Áfának e hatása nem csak a megfelelő jövedelemadó-struktúra kialakításával csökkenthető, hanem egy jól átgondolt, körültekintően bevezetett, a jogkövetést is elősegítő vagyonadó-rendszer bevezetésével is.

A következő jelentős problémakör az, hogy az Áfa többé-kevésbé rejtett adó. Az adózók jelentős része valójában nincs is tisztában azzal, hogy az általa megvásárolt terméket, illetve szolgáltatást ténylegesen mekkora adómérték terheli, és – ennek megfelelően – a vételárnak mekkora része adótartalom: a végső fogyasztó nem tudja pontosan, hogy a vételár mekkora része ténylegesen az adó, és így a fogyasztó az eladót vagy szolgáltatót okolhatja a magas összeg miatt akkor is, ha az adóteher aránya magas. Vitathatatlan, hogy az Áfa-fizetés körében az adózók nagy része számára ismeretlen, hogy ki és ténylegesen mennyit is fizet, és még annyira sem ismerik a vonatkozó szabályozást és nem is érzékelik annak következményeit annyira, mint más adónemek esetében. Ennek a tájékozatlanságnak köszönhetően vélekedik úgy több szerző, hogy az Áfa egyáltalán nem igazságos adóztatási forma, továbbá ebből következik az is, hogy a végső fogyasztó – pontosabban a nem adóalany vásárló – a termék vagy szolgáltatás gyártóját, illetve értékesítőjét okolja a lényegesen magasabb piaci ár miatt.

3. Adókulcsok

Az adókulcsok meghatározása mindig egy rendkívül összetett és nehéz jogalkotói feladat, tekintettel arra, hogy nem határozható meg előzetesen és egyértelműen az, hogy a különböző piaci szereplők hogyan reagálnak az adójog egyes elemeinek változásaira.

Nincs egyértelmű és elfogadott forgatókönyv arra, hogy pontosan hány és milyen mértékű Áfa-kulcs bevezetése indokolt, ennek igazságossága és hatékonysága az adott társadalmi, gazdasági, kulturális és jogi környezet függvénye. A hatékonyság és méltányosság érdekében az államok általában több kulcsot alkalmaznak, figyelembe véve a különböző jövedelmi és vagyoni viszonyú társadalmi rétegeket és szükségleteket. Általánosan elfogadott, hogy a több kulcsos Áfában egy általános kulcsot, valamint egy vagy két kedvezményes kulcsot vezet be a jogalkotó, és bizonyos rendszerekben a nullkulcs is használatos.

A különböző kulcsokkal a jogalkotó figyelemmel lehet az egyes társadalmi rétegek helyzetére, szokásaik és fogyasztásuk felmérésével méltányosabbá teheti a rendszert, azonban ennek érvényre juttatása és kikényszerítése megfelelő képzettségű és számú szakértői gárda nélkül nem éri el a kívánt célt. Több kulcs esetén az adóbeszedés és a kapcsolódó adminisztráció követelményei tehát lényegesen magasabbak és az adózó oldalán is emelkednek a jogkövetési költségek, párosulva a nagyobb hibalehetőségekkel. Nemcsak az adóhatóság, de az adózó részéről is nagyobb körültekintést, felkészültséget, valamint anyagi és időbeli ráfordítást igényel egy ilyen összetett rendszerben a jogkövetés és az adókötelezettségek maradéktalan teljesítése, ennek alapján pedig az Áfa szerkezetének megtervezésénél a jogalkotónak az állami forrásokon túl vizsgálnia kell az adózói attitűdöket és lehetőségeket is.

Az adókulcsok által megvalósított differenciálással sokak számára úgy tűnik, hogy az igazságosság szintje vitathatatlanul emelhető, így számos állam alkalmaz az általá-

nos kulcson kívül kedvezményes adómértéket és különböző típusú (alanyi és tárgyi) mentességeket még a nullkulcson felül is. A kedvezményes kulcsok méltányosan kiválasztott árukat és szolgáltatásokat terhelnek, ez pedig a jogtudósok (pl. Richard Bird és Pierre-Pascal Gendron) és jogalkalmazók körében sokkal jobb megoldást hozhatnak a mentességek körének kiterjesztésénél. A jelen tanulmány szerzője is egyetért azzal, hogy a mentességek helyett a kedvezményes kulcsok alkalmazása vezet eredményre, különös tekintettel arra, hogy a mentességek bizonyos típusai – például az alanyi mentesség – meghatározott feltételek esetén választhatók, ez pedig eredményezheti azt is, hogy az azonos helyzetű, de különböző értékesítőktől vásároló adózók eltérő adóterheket viselnek az Áfa közvetett jellegéből adódóan. Ezen felül a kedvezményes kulcsok alkalmazása mind az adózó, mind pedig az adóhatóság számára egyszerűbben adminisztrálható, tekintettel arra, hogy nem kell különbséget tenni az adómentes és adóköteles inputok között, és az inputok arányos elosztására sincs szükség, ezzel pedig a kapcsolódó költségek is csökkenthetők.

A megfelelő adómérték és adókulcsok kiválasztása azonban nemcsak rettentő nehéz, sokrétű és felelősségteljes, hanem hatásait tekintve is kiemelt fontosságú feladat. A magas adókulcsok ugyanis egyértelműen növelik az adóelkerülés és adócsalás mértékét, valamint csökkentik a jogkövetés szintjét, annak ellenére, hogy az egyéni adózók számára csak közvetetten érzékelhetők. Ennek ellenére azonban az adott áru vagy szolgáltatás ellenértékének növekedését a rejtett jelleg ellenére is azonnal érzékeli minden vásárló, így az emelés azonnal érzékelhetővé válik, és bár az adózó általánosságban először az értékesítőt okolja, később számára is egyértelművé válik, hogy a termék adótartalma növekedett jelentősen. Az európai tapasztalatok azt mutatják, hogy a nagyon magas Áfa kulcsoknak hasonló negatív következményei lehetnek, mint a nagyon magas jövedelemadó-kulcsoknak. Ha a kulcsok túl magasak, a vállalkozási tevékenység csökkenhet, és a feketegazdaság aránya növekedik. Ez lassabb növekedést és a rendelkezésre álló erőforrások egy részének elvesztegetését eredményezi, de nem emeli az állami bevételeket. A magasabb, illetve viszonylagosan magas adókulcsok továbbá egyértelműen csökkentik a gazdaság hatékonyságát.

4. Mentességek

Álláspontom szerint minden Áfa rendszerben indokolt bizonyos mentességeket meghatározni. Nem lehet kérdéses, hogy a mentességek jogszabályba iktatásával növekednek az adóigazgatás költségei valamint az állam bizonyos bevétel részekről lemond, azonban a mentességek bevezetésével az adórendszer igazságosabbá és ebből következően hatékonyabbá is válhat. Az Áfa vonatkozásában – tekintettel arra, hogy konkrét személyi mérlegelésre egyáltalán nem, vagy csak általánosan meghatározott feltételek alapján van lehetőség – a kedvezményes adókulcsok alkalmazása mellett pont a mentességekkel küszöbölhető ki az Áfa regresszív és sok szerző által vélt igaz-

ságtalan jellege. Az államnak ugyanis bizonyos árukat és szolgáltatásokat mentesítenie kell a méltányosság alapján az Áfa fizetés alól, és e körben deklarálnia kell a preferált szolgáltatásokat is. A progresszivitás hiányát ellensúlyozhatják tehát a mentességek is, megvalósítva mind a horizontális, mind pedig a vertikális igazságosságot.

Az OECD ajánlásában meghatározta azoknak az áruknak és szolgáltatásoknak a körét, amelyeket tagországai számára mentesíteni kíván az Áfa kötelezettség alól. Ennek az ajánlásnak eleget téve határozták meg a tagországok a mentességek körét, és ennek megfelelően alakította ki Magyarország is a hatályos Áfa szabályozását.

Az egyéniesítést azonban gátolja, hogy a törvényben biztosított mentességek mindig általánosak és nem személyre szabottak. Mentességek, illetve kedvezmények csak általános formában, illetve több adókulcs alkalmazásával vehetőek igénybe. Példaként említhető a vertikális igazságosság szintjének csökkenése, amikor a kisjövedelműek és a nagy jövedelemmel rendelkező tehetősek is kedvezményesen, vagy Áfa-mentesen jutnak hozzá bizonyos élelmiszerekhez, gyógyszerekhez, szolgáltatásokhoz. Az ismert legtöbb Áfa-rendszer nem tesz és nem is tehet különbséget a személyi körülmények figyelembevételével az egyes adózók között; e személyi körülményekre csak a jövedelemadók szabályainak megállapításával lehet tekintettel.

5. Összegzés

Az Áfa hatékonysága, egyszerűsége és semlegessége miatt széles körben elterjedt, mint az egyik legfőbb kormányzati költségvetési finanszírozási elem az öt kontinens több mint százhusz országában, és ezt az adónemet választotta preferált fogyasztási adónak az Európai Gazdasági Közösség is hozzávetőlegesen félévszázaddal ezelőtt, mivel értékelte annak az egységes piacon belüli, határokon át nyúló értékesítésekre vonatkozó előnyeit. Erre tekintettel követelte meg az Európai Unió is a lehetséges új tagjaitól a csatlakozás előfeltételeként, hogy legalább egy minimális Áfa kulcsot vezessenek be.

A közvetett adózás az elmúlt évtizedekben egyre fontosabb szerephez jutott. Ennek megfelelően az Áfa a kormányzati bevételek egyik legfontosabb elemévé vált, mint a fejlődő, mint pedig a fejlett országokban. Az Áfa bevezetése és alkalmazása ugyanis az állami bevételek megszerzésének, illetve növelésének egyik leghatékonyabb és legegyszerűbb eszköze. Tekintettel arra, hogy a magyar adórendszer elmozdult a jövedelmek adóztatásáról a fogyasztás adóztatása irányába, lehetővé vált a jövedelemadók kulcsainak csökkentése. Abban az esetben ugyanis, ha a fogyasztást magasabb adó terheli (így tehát ha az Áfa mértéke jogszabály szerint magasabb) a jövedelmet, illetve megatakarításokat terhelő adómérték csökkenthető, és az adózó számára szélesebb körű lehetőség adott a saját egyéni döntéseinek meghozatalára.

Minden adórendszert az igazságosság, hatékonyság, egyszerűség és átláthatóság elveire kell építeni, és ezeknek az értékeknek kell az Áfa szabályozásban is megnyilvánulnia. Abban az esetben, ha a fogyasztást magasabb mértékű adó terheli, a megtakarítások adóterhei

csökkenthetővé válnak, és így növelhető az adózók döntési kompetenciája jövedelmük felhasználását illetően. Ennek megfelelően abban is nagyobb mozgásterük adódik, hogy ténylegesen mekkora összegű adót fizessenek, és hogyan használják fel jövedelmük egészét. Az Áfa így nemcsak hatékonyabb, hanem igazságosabb is lehet annak ellenére, hogy a társadalom alacsonyabb jövedelmű rétegű rétegeit jobban sújtja, ezáltal a vertikális igazságosság tekintetében jelentős hibákban szenved. Az Áfával könnyebben befolyásolható a fogyasztás, ezáltal a termelés is, így a gazdaságot befolyásoló szerepe is erőteljesebb.

Az Áfa rendszere éppen ezért gondos tervezést igényel, és hatékony igazgatási szervezet felállítását követeli: az Áfa, mint minden adónem hatékonysága az eredményes igazgatási ellenőrzéstől függ, hiszen ezzel biztosítható a jogkövető magatartás. A méltányosság jegyében indokolt az általános kulcs mellett kedvezményes kulcsokat is alkalmazni, valamint különböző mentességeket megállapítani.

6. Felhasznált irodalom

- Richard Thompson Ainsworth (2006): Biometrics: Solving the Regressivity of Vats and Rsts with “Smart Card” Technology. *Florida Tax Review*, 2006/10. sz., pp. 700-709.
- Reuven S. Avi-Yonah (2006): The Three Goals of Taxation. *Tax Law Review*, 2006/1. sz., pp.1-9.
- Richard M. Bird (2005): Value Added Taxes in Developing and Transitional Countries: Lessons and Questions. ITP Paper 0505, International Tax Program, Institute for International Business, Joseph L Rotman School of Management, University of Toronto, Toronto
- Ercsey Zsolt (2014): Üzleti folyamatok támogatása a felhőben. Pollack Press, Pécs
- Ercsey Zsolt – Radó János (2013): „Android API for Weed Surveys” in: Peter Ivanyi (szerk.): Architectural, Engineering and Information Sciences - 9th International PhD & DLA Symposium: Abstracts Book. Konferencia helye, ideje: Pécs, Magyarország, 2013.10.21-2013.10.22. University of Pécs Pollack Mihály Faculty of Engineering, Pécs, p. 43.
- Eric J. Gouvin (2004): Radical Tax Reform, Municipal Finance, and the Conservative Agenda. *Rutgers Law Review*, 2004/4. sz., pp. 430-438.
- Michael J Graetz (2002): 100 Million Unnecessary Returns: A Fresh Start for the U.S. Tax System. *Yale Law Journal*, 2002/11. sz., pp. 281-289.
- Richard Krever (2010): Value Added Tax and Direct Taxation: Similarities and Differences. *British Tax Review*, 2010/4. sz., pp. 389-398.
- Robert W. McGee (2004): The Philosophy of Taxation and Public Finance. Kluwer Academic Publishers, Boston/Dordrecht/London
- Alan Schenk – Oliver Oldman (2007): Value Added Tax: A Comparative Approach. Cambridge University Press, New York

Szuchy Róbert (2013): „A magáncsőd intézményének lehetősége a magyar polgári jogban” in: Grad-Gyenge Anikó (szerk.) Szociális elemek az új Ptk-ban: Konferenciakötet a KRE ÁJK 2012. május 15-én a Polgári Jogi és Római Jogi Tanszék és a Kereskedelmi és Pénzügyi Jogi Tanszék által megrendezett hasonló című konferenciáján elhangzott előadásokból (Acta Caroliensia Conventorum), Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest pp. 143-165.

VÁLLALATIRÁNYÍTÁS ÉS CSR

FELELŐS VÁLLALATIRÁNYÍTÁS AZ ÁLLAMI SZFÉRÁBAN: A VERSENYKÉPESSÉG ÉS AZ ÜZLETI TISZTESSÉG KÉRDÉSEI

Kulcsszavak: *versenyképesség, felelős vállalatirányítás, üzleti tisztesség, stratégiai modell*

1. Bevezetés

Napjaink egyik dilemmája az üzleti tisztesség, amely sokszor ellentétesnek tűnik a verseny követelményeivel, a vevők, a versenypiaci partnerek kezelésével. Ezek hatással vannak a vállalatirányítási gyakorlatra is.

Az üzleti tisztesség érdekes megfogalmazását találjuk az alábbi riportban:

„Amikor fiatal koromban megkérdezték a rokonok, nem akarok-e vállalkozó lenni, azt válaszoltam: dehogy akarok!

Mert akkor ez a fogalom még számomra is azt jelentette, amit a többség számára ma: aki nem fizeti meg a dolgozóit, feketén foglalkoztatja őket, adót csal és arrogáns, nagy fekete terepjárójával leszorít másokat az útról.

Ehhez képest Amerikában a vállalkozó Steve Jobsszal és Edissonnal egyenlő.” (ÉS: 2015)

1.1. Somlai-Fischer Ádám, a Prezi egyik alapítója

A vállalkozói tisztesség a versenyképesség egyik alapja, pillére. Az üzleti verseny eleve determinálja a fölény lehetőségét az érdekvényesítés elsődlegessége, a dominanciaszerzés, a költség szint alacsonyan tartása érdekében a beszállítók (egyes esetekben a vevők) kiszolgáltatottsága miatt. Ezt ellensúlyozza az versenykörnyezetbeni üzleti tisztesség felfogása, amelynek olyan alapelvei vannak, hogy

- ami jogszerű, nem mindig tisztességes
- kölcsönös együttműködés a jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése során
- a másik fél korlátozásának kerülése

Az állami vállalatok különleges helyzetben vannak: egyfelől az állami szabályozók erőteljesebb hatást gyakorolnak rájuk, másfelől az állam, mint tulajdonos uralmi viszonya sokszor közvetlen beavatkozással, kiszolgáltatottsággal jár.

---

¹²⁴ Dr. habil. Lóth László vezérigazgatói tanácsadó, programvezető, MVM Országos Villamostávvezeték Zrt, megbízott oktató Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Közgazdasági Tanszék, loth.laszlo@ovit.hu

Ezek a cégek sajátos erőterben dolgoznak. Meghatározók a jogszabályok és más állami előírások (nem feltétlenül csak a törvények és a magas szintű rendeletek, hanem gyakran a tulajdonosi jogokat gyakorló vagyongazdálkodó intézmények is, néha közvetlen beavatkozást is gyakorolva).

Az állami vállalatok hatásrendszerében számos más tényező is erőhatást gyakorol (1. sz. ábra), ugyanakkor a vállalat egyfajta reflektorfényben áll (sajtó, közvélemény, kommunikációs pályák), ezért velük szemben erőteljesebb követelmények, értékek, normák vannak.

Általánosan jól megfigyelhető jelenség, hogy a követelményeket e vállalatok továbbáramoltatják a beszállítókra, alvállalkozókra, amelynek vannak pozitív és negatív oldalai is.

1. sz. ábra: Az állami vállalatok erőtere (a szerző ábrája)

Az MVM Országos Villamostávvezeték Zrt, (MVM OVIT), mint a Magyar Villamos Művek Zrt legnagyobb műszaki szolgáltató vállalata több mint 60 éves működése során elsősorban az MVM-csoporton belüli feladatokat (távvezeték-építés, erőművi karbantartás stb) látta el.

Irányítása során a Magyar Nemzeti Vagyongazdálkodó Zrt gyakorolja az állami tulajdonosi jogokat, különösen az öt kiemelt nagyvállalatra, köztük az MVM Magyar Villamos Művek Zrt-re.

Az MVM Zrt pedig *integrált irányítást* gyakorol tagvállalatai, így az MVM OVIT felett: uralmi szerződéssel, ennek alapján hatáskör-elvonásokkal, szoros felügyelettel. Ennek vannak komoly előnyei (pl. csoportszintű finanszírozás, nagy cégméret), s az állami jellegből adódó hátrányai is.

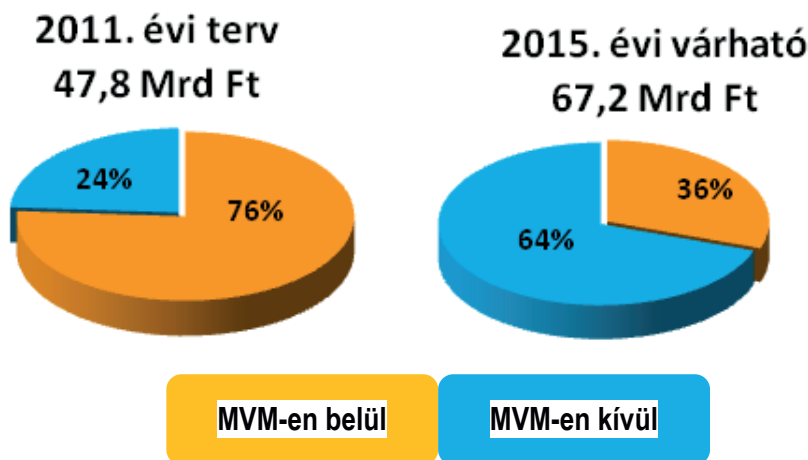
2. Az mvm ovit stratégiai helyzete: kitérés a versenyképesség növelése irányába

2010-ben a cég fordulóponthoz érkezett: a távvezeték-építési megrendelések a rendszerszintű országos rekonstrukció befejeződése miatt visszaestek. Más területeken is változott a csoporton belüli megrendelések aránya, ennek következtében el kellett volna küldeni kb. 600 dolgozót. A vállalat új stratégiával adott választ erre, fordulatot vett, erőteljesen nyitott a versenypiac irányába (OVIT 2010).

Célul tűzte ki a kompetenciák megőrzését, mivel már akkor látható volt, hogy várható a Paksi Atomerőmű nagyszabású beruházása, ahol szükség lesz a szakemberekre, más erőforrásokra. Egyes területeken megnövekedett külpiaci igények is keletkeztek Nyugat-Európában (például jelentős kereslet acélszerkezetek gyártására). A cég ezért új üzletágakat is kialakított: vasútvillamosítás, távközlésfejlesztés és elindított külföldi projekteket is.

A társaság a hosszú távú versenypiaci jelenlétét már ebben a stratégiában is kinyilvánítva az értékekre építi, a hosszú távú előnyök alapján törekszik mind beszállítóival, mind alkalmazottaival szemben a korrekt, tisztességes viszonyra. A tisztesség követelményeinek megfelelően a gazdaságosság keretei között munkát ad alkalmazottainak, beszállítóinak a közös boldogulás jegyében.

Ez az új irány tükröződik az árbevétel-változásban is:

AZ ÚJ IRÁNY: értékőrzéssel, munkahelymegtartással és minőségfejlesztéssel valósul meg
2. sz. ábra: az MVM OVIT árbevételének alakulása 2011 és 2015 között (a szerző ábrája: prezentáció-részlet kick-off meeting 2015. 04. 23. MVM OVIT)

Ennek során az eredménytermelés nem a vevők, beszállítók erőpozícióból adódó kezelésére épül, hanem összhangot tart fenn a kölcsönös előnyök és a hozzáadottérték-termelés között. A cég meg akarja őrizni képességeit, ehhez pedig befektet a munkavállalói kompetenciák fejlesztésébe, s fenntartja a jóléti, szociális rendszereket.

2.1. Stratégiaválasztás: üzleti irányok

A cég üzleti irányait legegyszerűbben M. Porter felosztásának (Porter 2006) felhasználásával mutathatjuk be.

A stratégiai lehetőségek közül a cég a versenyképesség növelése érdekében elsősorban a *megkülönböztető, minőségközpontú* megoldásokat részesíti előnyben. Ilyen esetekben a Porter-féle stratégiatípusok közül az alábbi vázlatos lehetőségek állnak fenn:

- Költségvezető stratégia
  - cél: minél alacsonyabb költséggel termelni, szolgáltatni (relatív nagyobb nyereség)
  - „mindenkinél olcsóbban” – **függ a piaci feltételektől**
  - alacsony árres, rezsiköltségek
- Megkülönböztető stratégia
  - megkülönböztetés a versenytársaktól
  - a tevékenység megkülönböztető jegyei, a kiválóság hangsúlyozása
  - opciók, rugalmas szolgáltatások, minőségi mutatók
- Összpontosítási stratégia
  - az 1. vagy a 2. típusra támaszkodva a célpiac néhány szegmensét célozza meg
  - „fazonra igazítás”

Ebből a versenyképesség vezérlő vektorai alapján a cég a *megkülönböztető stratégiát* választotta, mert ez fejezi ki a legjobban az eddigi értékkezelés tisztességes folytatását, fenntartását, ötvözve az új fejlődési pálya versenyképességi követelményeivel. Ez jelenti a legnagyobb elkötelezettséget a versenypiaci nyitás, fejlődés, a minőség alapú kiválóság és az alkalmazottak, a beszállítók iránti elkötelezett gondoskodás érdekében.

A döntés során a cég figyelembe vette azt a tényt, hogy az új piaci megfontolások a termékek, szolgáltatások rendszerét is érintik. Az eredeti Ansoff-mátrix (Ansoff 1957) szerint egyes termékeknél, szolgáltatásoknál a piacfejlesztés, illetve a diverzifikációt részesíti előnyben. Ennek példája a vasút-villamosításban és a GSM-R projektekben játszott szerepe.

	JELENLEGI TERMÉK	ÚJ TERMÉK
JELENLEGI PIAC	PIACI BEHATOLÁS (Visszavonulás)	TERMÉK- FEJLESZTÉS
ÚJ PIAC	PIAC- FEJLESZTÉS	DIVERZIFIKÁCIÓ

3. sz. ábra: az MVM OVIT termék-szolgáltatási stratégiája (a szerző ábrája)

3. Az újabb stratégia elkészítése

2015-ben a stratégia felülvizsgálata (a később bemutatott 7PP program keretében) megkezdődött. Elsőként a küldetés és a jövőkép újragondolása következett be. Ezt már a cég igazgatósága jóváhagyta, jelenleg ennek alapján folyik a stratégiai irányok megvizsgálása.

Az MVM OVIT küldetése, értékei (OVIT 2015):

- *Magyarországon az energetikai ipar megkerülhetetlen, egyes területeken piacvezető szereplője;*
- *komplex szolgáltatásokat, szükség esetén generálkivitelezői megoldásokat nyújt;*
- *ezek kiterjednek infrastrukturális határterületekre is (vasúti áramellátás, távközlés, ipari energiaellátás);*
- *alapja:*
  - *66 éves múlt, minőségközpontúság,*
  - *saját szakembergárda (nemcsak fővállalkozói szerep),*
  - *nélkülözhetetlen energetikai kompetenciák,*
  - **értékek: szakmai, emberi, üzleti,**
    - *korrekt, tisztességes viszony a vevőkkel, a beszállítókkal, alkalmazottakkal, partnerekkel,*
    - *hosszú távú együttműködés.*

Mindezek hozzájárulnak akár egy nemzeti iparfejlesztési program keretében a következő évek legnagyobb beruházásának, a Paksi Atomerőmű kapacitás-fenntartásának

(lényegében újabb két blokkjának orosz beruházásban, de az államközi egyezmények alapján kb. 40%-os hazai beszállítói hányadú) kivitelezéséhez (Aszódi 2014).

4. Etika, tisztesség a stratégiai célokban és a fejlődésben

A célok önmagukban is versenypiaci környezetet feltételeznek és generálnak. Ebben szükséges definiálni, hogy mi járul hozzá a cég részéről a kívánatos, modern gazdaságban elengedhetetlen *Win-Win* helyzet eléréséhez.

E helyzet kialakításához és a fenntartáshoz szükséges

- a szaktudások egyesítése és komplementer kezelése
  - saját alkalmazottak + alvállalkozók együttes megléte, „gondozása”
  - a nagyfokú innovativitás (belső-külső) biztosítása
  - az értékinnováció: új értékekkel új vevők megközelítése, megszerzése
- a megrendelők igényeinek megértése és kielégítése
  - annak a felfogása, hogy az üzlet csak a kölcsönösen egyenlő (kiegyenlített) előny/haszon alapján lesz tartós (pozitív vevői-cégszintű-beszállítói attitűd fenntartása)
- a partnerek egyenrangú kezelése
- a szervezeti etika, lojalitás, védelem biztosítása, a szabályok betartása és betartatása

5. Vállalatirányítási elvek és gyakorlat

Mindez hatékony, értékközpontú vállalatirányítás kialakítását is igényli. Értelmezni kellett a versenyelőny forrását, amely együtt mozog a tisztességgel és a munkavégzés biztonságával is.

Már ebben a fázisban látható, hogy a vállalatirányításnak is alkalmazkodnia kell az új követelményekhez.

Ebben fontos tényezők:

- a stratégia és a taktika összhangja: a hosszabb időléptékben és a mindennapokban egyaránt,
- a döntések delegálása (nem lehet minden kérdést, problémát a legmagasabb szinten, hierarchikus módon kezelni),
- a funkciók és a felelősségek összhangja,
- a vezetői szintek átalakítása (az ún. „lapos szervezet” kialakítása),
- a vezetői eszköztár bővítése

Jelenleg is folyamatos a termék- és szolgáltatásfejlesztés, a piaci munka hosszú távú előnyeinek kidolgozása. A vállalatirányítás fokozatosan áttér a projekt-jellegű működésre, ami kényes összhangot igényel a hierarchikus tulajdonosi irányítás, illetve a versenypiaci működés között.

Kiemelt szerepet kap a jövőben a szervezeti kultúra fejlesztése, amelynek meghatározói az attitűdök, a hiedelmek, a kinyilvánítottan vagy informálisan követett normák, emberek egymás közti viszonyai, amelyek mind-mind a stratégia megvalósítását segítik vagy éppen ellene hatnak (Lóth 2005).

5.1. *A munkabiztonság kezelése*

A cég veszélyes munkahely: a távvezeték-építésben fokozott figyelmet érdemel a magasban végzett munka, az emelőgépekkel kapcsolatos, pl. daruzási veszélyek, a transzformátor-állomások és vasúti felsővezeték-építése, karbantartása során a nagyfeszültségű áramütés elkerülése. Az erőművi karbantartásban szintén veszélyes a környezet, még álló gépek esetében is. Nem megfelelő technológia alkalmazása esetén a nukleáris karbantartásban magas lehet a kockázata a sugárterhelésnek is.

Ezért a cég fokozott munkabiztonsági előírásokat alkalmaz. Az eredményesség értékelésében a munkabiztonsági mutatók teljesítése is lényeges tényező. A sok cégnél amúgy „szükséges rossznak” tartott munkabiztonsági orientáció (hiszen a veszélyes munkahelyeken szükségszerűen előfordulhatnak balesetek, sérülések), itt a vállalatirányítás egyik központi kérdésévé vált. Nemcsak a legmagasabb színvonalú védőfelszerelések használatának a megkövetelése, a munkavédelmi oktatások, a rendszeres feljogosító vizsgák jelentenek erőteljes tisztesség-típusú orientációt, hanem a vezetés felfogása és attitűdjei is. A cégvezetői értekezletek állandó első napirendi pontja az *”Első a biztonság”* témakör, konkrét követelményekkel. Mivel itt a vezetői példamutatás és a helyszíni jelenlét meghatározó tényezők, ennek a megkövetelése a felső- és középvezető teljesítménycélok egyik fontos és értékelt komponense. S a tisztesség megjelent abban is, hogy amikor egy vasúti munkán *a megrendelő súlyos gondatlansága* miatt egy dolgozó korábban halálos balesetet szenvedett, a cég a kötelező szinteket messze túlhaladva gondoskodott a hátramaradott családról (pl. a gyermek nagykorúságáig segélyről, tanítási támogatásról stb).

5.2. *Az ígérek és megállapodások betartása*

A versenyképesség és az üzleti tisztesség együttes érvényesülése a legjobban a gyakorlatban tükröződik. Mind a megrendelők, a partnerek, mind az alkalmazottak részéről alapvető fontosságú, hogy az *MVM OVIT betartja a megállapodásokat*. Ez megjelenik a pontos, határidőket tiszteletben tartó teljesítési fegyelemben. Még a technológiai okokból szükséges pótmunkák kereteit is úgy alakítják ki, hogy ha egyszer sikerült megállapodni, azokat pontosan, a teljes terjedelemben és határidőszerűen teljesítik. A cég felfogása szerint csak ezek méltók az állami vállalati létből fakadó felfogáshoz.

A beszállítóknál, alvállalkozóknál a cég nem alkalmaz „utóalkut”: ennek során a versenypiaci szereplőknél előforduló gyakorlat szerint ugyan a beszállítók-vállalkozók elvégezték a munkát, de a megrendelők fizetési késedelembe esnek, majd a szerződéses

összegekről utólag a beszállítókkal tárgyalnak és kiszolgáltatott helyzetük miatt árendeményt érnek el. Az MVM OVIT szerint ez egy jelentős vállalkozóimorál-csökkenést okoz, s később, más munkáknál ezek a beszállítók amúgy is „beárazzák” ezt a várható helyzetet.

A fizetési morál ezért jó, a cég az előzetesen meghatározott szerződések szerint pontosan teljesít, s ezt a vevői-szállítói elégedettségvizsgálatok is igazolják.

Mindezek megtestesülnek abban is, hogy az MVM OVIT Országos Villamostáv-vezeték Zrt. Magyarországon a nagyvállalati szektorban *elsőként tanúsíttatta a legújabb ISO 9001:2015 szabvány szerint* integrált irányítási rendszerét.

6. A hét pillér versenyképessé fejlesztő program

Mindezekre a vállalat egy átfogó működésfejlesztési programot is indított, a kulcsterületek átalakítására.

A program az új vezérigazgató kezdeményezésre, egy hónapos interjúsorozat után indult el. Célja nem egy átfogó stratégiai fejlesztés, hanem az ún. „*fájó pontok*” alapján a legszükségesebb lépések kidolgozása volt.

A program fókuszterületei a versenyképesség fejlesztésére irányultak, de itt is megfigyelhető a két fő alap: a biztonság és a tisztesség explicit feltüntetése is

4. sz. ábra: A hét pillér versenyképességi program (prezentáció-részlet kick-off meeting 2015. 04. 23. MVM OVIT)

6.1. Az egyes projektek tartalma

A *Stratégiai projekt* célja, hogy a 2010-es stratégiát, illetve az azokat kiegészítő módosításokat újragondolva, kapcsolódva az MVM-csoport folyó stratégiaalkotásához egységes, új üzleti alapokra építkező társasági stratégiát alakítson ki. Ez egy sor fejlesztési területet támogat a *küldetés és jövőkép* – társasági stratégia – részstratégiák – *programok és projektek* – *stratégiai akciók* folyamatában.

A *Riportok rendszere* projekt átdolgozza és fejleszti a különböző célú döntési fórumok információval való ellátását a hierarchikus vezetői szintektől egészen a funkcionális értekezletekig (projekt- tematikus- fórumjellegű értekezletek). Az egységes, megbízható rendszert folyamatosan növekvő IT támogatásra építve, *dashboard* jellegű szolgáltatással egészítik ki.

Az *Irányítási modell* projekt első lépésben az értekezleti rendszert gondolja végig. A célja egy olyan rendszer kidolgozása, amelyben minden felmerülő problémának megvan a maga fóruma, az információk továbbítása felülről lefelé és vissza megtörténik, beleértve a dolgozók tájékoztatását és véleményük kikérését is.

A *Teljesítményértékelési projekt* kialakítja ennek a rendszerét, beleértve az értékelési szempontokat, a célhierarchiákat, a rendszeres, visszatérő értékelések megszervezését és szoftveres támogatását.

A *Projektmenedzsment projekt* támogatja a hatékony projektvezetés bevezetését, a támogató rendszerek kialakítását, az átállást a projektjellegű működésre. Célja a projektmenedzsment színvonal növelése, beleértve a személyi, a szervezeti és az eszközzel rendelkező fejlesztést is.

A *Tehetségfejlesztés projekt* a teljes tehetségmenedzsmentet jelenti, beleértve a tehetségek felkutatását, karrierjük menedzselését, képzésüket, és segítségüket az egyre fontosabb felelősségi pozíciókban.

Az *Adatbiztonság projekt* a vállalati adatvagyon védelmét, elsősorban a főbb ajánlatadási és beszerzési területeken, de széles körű adatbiztonsági tudatosság fejlesztésére is terveket és módszereket dolgoz ki.

7. Összefoglalás

A vállalati működés ezen felfogása az etikus közgazdasági gondolkodás, a verseny és a tisztesség elvei és céljai alapján alakul. Nem befejezett, sőt a cég vezetői szerint egy átfogó szervezet- és működésfejlesztés folyamatában helyezhető el. Nem nélkülözhető ehhez a cég folyamatainak, döntési rendszereinek, de belső szervezeti kultúrájának, külső kapcsolódásainak folyamatos fejlesztése sem, ami együttesen példászerű lehet a termelő-szolgáltató állami vállalatok életében.

8. Hivatkozott irodalom

- Ansoff (1957): Ansoff, I.: Strategies for Diversification, Harvard Business Review, Vol. 35 Issue 5, Sep-Oct 1957, pp. 113-124
- Aszódi (2014): Aszódi Attila: A paksi kapacitás-fenntartási projekt. Előadás a BME Energetikai Szakkollégiumon 2014. november 12. 11.o. http://eszk.org/documents/archivum/aszodi_attila_eszk_eloadas_paks2_forum.pdf (letöltés: 2015.10.27)
- ÉS 2015: „Én is voltam gazdasági migráns”. Rádai Eszter interjúja Somlai-Ficher Ádámmal, a Prezi egyik alapítójával. Élet és Irodalom 2015. szeptember 18. 7.o.
- Lóth 2005: Lóth László: A humánstratégia. In: Büki András szerk. Kézikönyv a korszerű személyügyi munkához. RAABE Kiadó, Budapest, 2005. 11/8 fejezet
- OVIT (2010): A Országos Villamostávvezeték Zrt középhosszú távú stratégiai célkitűzéseinek meghatározása. Kézirat 2010. 12. 24.
- OVIT (2015): Az MVM OVIT Igazgatóság által jóváhagyott javaslat. Kézirat 2015. 07. 23.
- Porter (2006): Porter, M. : Versenysztratégia. Akadémiai Kiadó. Budapest 2006

EGYÉNI ÉRTÉKEK SZEPE A CSR-KÖZPONTÚ VÁLLALATIRÁNYÍTÁSBAN

Kulcsszavak: felelős vállalatirányítás, KKV-k, személyes értékek, vállalatvezető

1. Bevezetés

A vállalatok társadalmi felelősségvállalása és az üzleti etika az elmúlt évtizedekben sokat vizsgált kutatási területté vált. Az említett fogalmak szorosan összefonódnak egymással, s a fogalmak közötti szegmentációs határ meghúzása nagyon nehéz, ám meghatározó jelentőségű az, hogy kinek az álláspontjából vizsgáljuk a kérdéseket.

A vállalatok társadalmi felelősségvállalása (corporate social responsibility – a továbbiakban CSR) egy olyan vállalati stratégia és elkötelezettség, mely a társadalom számára is előnyökkel jár. S bár első megközelítésben az egyén (vállalatvezető) jól felfogott érdekei alapján mikroszinten gondolkodik és cselekszik, tevékenységének következményeit, hatásait végiggondolja makroszinten is.

A vállalati társadalmi felelősségvállalással szemben az üzleti etika a vállalatvezetők és üzletemberek magatartásával van kapcsolatban. S bár törvényi jogszabályok (versenytörvény, fogyasztóvédelmi törvény stb.) is korlátozzák az üzletember cselekvését, abban más, nem egyetemes lelkiismerethez, valláshoz és kultúrához kapcsolódó normák és szokások is szerepet játszanak. Az üzleti etika a vállalatvezető üzleti kapcsolataiban való etikus viselkedését (pl.: korrupciómentes vállalatirányítást, üzletfelekkel való korrekt magatartását, stb.) az üzletfelekkel, partnerekkel és egyéb érintettekkel való fair magatartást hangsúlyozza.

Ahhoz, hogy ma egy vállalat hosszú távon versenyképes tudjon maradni, fenntartható versenyelőnyt biztosító, megkülönböztető kompetenciákkal kell rendelkeznie (Csath, 2012), ám a CSR mellett elkötelezett vállalatok élére megfelelő vállalatirányítási szemlélettel rendelkező vezetőkre van szükség.

Annak ellenére, hogy mind a vállalati társadalmi felelősségvállalás, mind pedig az üzleti etika tekintetében egyfajta kommunikációs áradat önti el a tudományos és üzleti világot mégis kevés azon kutatások száma, melyek a téma gyökereihez visszanyúlva, a vállalatvezetői egyéni értékek CSR-ra gyakorolt hatását vizsgálnák. Jelen kutatás ennek fontosságát igyekszik kihangsúlyozni és összefüggéseit bemutatni.

---

¹²⁵ Dr. Benedek Andrea adjunktus, Károly Róbert Főiskola, Üzleti Tudományok Intézet, abenedek@karolyrobert.hu

A kutatás alapvető célja, hogy a mintában vizsgált vállalatvezetők értéktérképét meghatározza, s a vállalatvezetői egyéni értékek vállalati társadalmi felelősségvállalás összefüggő kérdéseit vizsgálja.

2. Anyag és módszer

Kutatásomat Közép- és az Észak-Magyarország területén, kis- és középvállalkozások vezetőinek körében, kérdőíves felmérés segítségével végeztem.

A vizsgálat során nem véletlen mintavételi eljárás, hólabda mintavételi technika, személyes megkérdezés módszerének alkalmazására került sor. Az adatgyűjtés formalizált, strukturált módon, kérdezőbiztosok bevonásával, 2013 őszén és 2014 tavaszán zajlott. Az adattisztítási eljárás után összesen 202 feldolgozható kérdőív maradt, melyek feldolgozása az SPSS 2.1 és a ROPstat matematikai-statisztikai programcsomag alkalmazásával történt.

Habár a kutatás számos részterületre kiterjedt, jelen publikációban csak a téma szempontjából releváns részek - vállalatvezetői individuális értékek és azok felelős vállalatirányításra gyakorolt hatásai - kerülnek ismertetésre.

A kérdőívben alkalmazott skálakérdések összeállításához nemzetközi és hazai gyakorlatban is ismert és sikerrel alkalmazott értékesztet, valamint CSR-hoz kapcsolódó vizsgálatot tekintettem át. Ennek eredményeként a kis- és középvállalkozások jellemzőit figyelembe véve készítettem el a kutatás CSR-gyakorlathoz kapcsolódó, 26 itemből álló kérdéssort.

A vállalatvezetők individuális értékeinek vizsgálatához pedig a European Social Survey (ESS) által 29 országban sikerrel alkalmazott reprezentatív felmérésekből származó, 21 itemből álló kérdéssort használtam.

A kutatás nem reprezentatív, de érdekes eredményeket ismertet, s így a vizsgálati eredmények kizárólag a mintában résztvevő válaszadókra érvényesek, ám további kutatások alapját képezhetik.

A vizsgálat céljaihoz kapcsolódva a következő hipotéziseket fogalmaztam meg:

- **H1:** A CSR-gyakorlat megvalósulása szempontjából a vállalatvezetők értékvilágában az *önmeghaladás érték megjelenése és preferenciája* jellemző.
- **H2:** A vállalatvezetői szegmensek eltérő preferenciarendszere különböző mértékben hat a vállalati társadalmi felelősségvállalás megvalósulására.
- **H3:** Az individuális értékek preferenciáit tekintve a vállalatvezetői szegmensek közül a modern nézetet képviselők szignifikánsan érzékenyebbek a felelős vállalatirányítás iránt.

3. Individuális értékek

Általánosan elfogadott és sokat bizonyított tény az értékek viselkedést befolyásoló hatása, mégis a CSR gyakorlati megvalósulása szempontjából, a vállalatvezetők személyiségét alkotó egyéni értékekkel kevés tanulmány foglalkozik, ezért döntöttem a téma kutatása mellett.

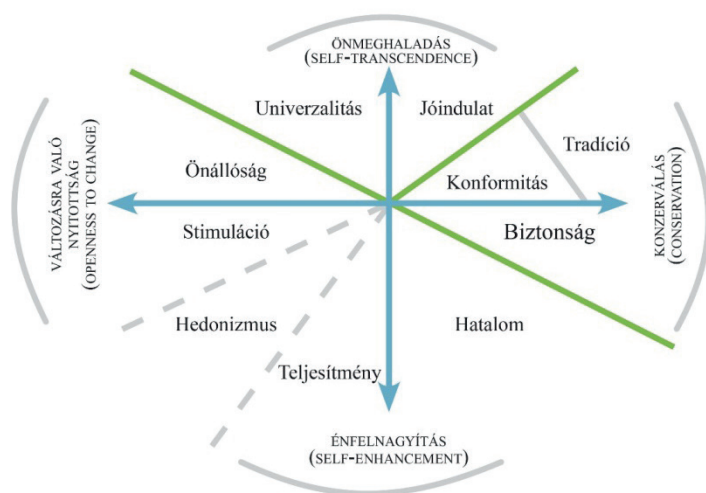
A vállalatvezetők egyéni értékeinek vizsgálatához számos értékesztet - köztük (Inglehart, 1997, Rokeach, 1969) - áttanulmányozva a Schwartz-féle értékeszt mellett döntöttem. Schwartz tíz olyan alapértéket azonosított, melyek minden kultúrában, egyetemlegesen megtalálhatók. Ez a tíz alapérték két, egymásra merőleges tengely mentén négy magasabb rendű értékcsoporthba rendeződve alakítja ki Schwartz értékmodelljét (Schwartz, 2001) (1. számú ábra).

Kutatásom első szakaszában a vizsgálat eredményeként megállapítható volt, hogy az általam vizsgált vállalatvezetők az általános értékeket (21 érték) 10 alapértékkel fedi le (2. számú ábra), melyek két, egymásra merőleges tengely mentén 4 magasabb rendű kategóriába rendezhetők, ami a Schwartz által feltételezett és vizsgált módon kapcsolódott egymáshoz.

Az egyik tengely a konzerválás alapértékeit állítja szembe a változásra való nyitottsággal, míg az erre merőleges, másik tengelyen az énfelnagyítás alapértékei az önmegvalósítás kontrasztjában sorakoznak.

A konzerválás magasabb rendű érték a tradíció, biztonság és a konformitás értékeket rendezi egy csoportba, míg a változásra való nyitottsághoz az önállóság, stimuláció, hedonizmus értékek kapcsolódtak (ld. 2. számú ábra).

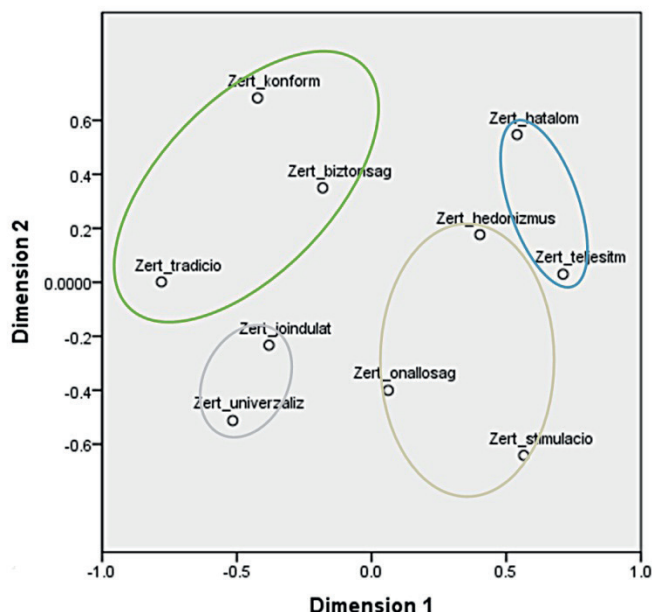
1. számú ábra: Schwartz-féle értékmodell

Forrás: saját szerkesztés Schwartz, 2005 alapján

A másik tengely az önmeghaladás és az énfelnagyítás között húzódik. A tengely önmeghaladáshoz közelebbi végén az univerzalizmus és a jóindulat képezik az említett magasabb rendű értéket, míg a tengely ellentétes pólusán a hatalom és a teljesítmény rendeződnek az énfelnagyítás magasabb rendű érték csoportjához.

2. számú ábra: A vállalatvezetői 10 alapérték struktúrája a 4 magasabb rendű értékbe rendeződve

Forrás: output eredmény a 2013. őszi és 2014. tavaszi készült standard interjúk alapján, N=202

Vizsgálati módszer: multidimenzionális skálázás, PROXSCALE módszer;

Az eljárás pontosságát mérő távolságmérték: euklideszi távolság

s-stress mutató: 0,088

3.1. A vállalatvezetői individuális értékek és a vállalati társadalmi felelősségvállalás megvalósulásának vizsgálata

A kutatás során valamennyi alapérték vizsgálatára sor került. A személyiség gyökerét képező alapértékek egyenkénti összefüggés-vizsgálata a jóindulat közepesen erős pozitív ($\rho=0,302$, $p=0,000$) és az univerzalizmus gyenge pozitív ($\rho=0,281$, $p=0,000$) összefüggését jelezte a felelős magatartás megvalósulásával.

1. számú táblázat: Az értékek és a CSR-gyakorlat összefüggéseit bemutató összefoglaló táblázat

Schwartz-féle magasabb rendű értékek	érfelnagyítás – CSR-gyakorlat		változásra való nyitottság – CSR-gyakorlat			önmeghaladás – CSR-gyakorlat		konzerválás – CSR-gyakorlat		
Korrelációs együttható	0		0,210**			0,317**		0,217**		
Schwartz-féle alapértékek	teljesítmény – CSR-gyakorlat	hatalom- CSR-gyakorlat	önállóság – CSR-gyakorlat	hedonizmus – CSR-gyakorlat	stimuláció – CSR-gyakorlat	jóindulat – CSR-gyakorlat	univerzalizmus – CSR-gyakorlat	biztonság- CSR-gyakorlat	tradíció- CSR-gyakorlat	konformitás – CSR-gyakorlat
Korrelációs együttható	0	0	0,152*	0,168*	0	0,302**	0,281**	0,246**	0,199**	0

** ($p=0,000$) szignifikanciát jelöl, * ($p<0,05$) szignifikanciát jelöl

Forrás: output eredmény a 2013. ősz és 2014. tavaszán készült standard interjúk alapján, $N=202$

A Schwartz-féle magasabb rendű értékeket statisztikai módszerrel elemző vizsgálat az önmeghaladás és a változásra való nyitottság CSR-t befolyásoló hatását egyértelműsítette. A Spearman-féle rangkorreláció közepesen erős pozitív lineáris együtt járást ($\rho=0,317$, $p=0,000$) mutatott az önmeghaladás, és gyenge pozitív összefüggést a változásra való nyitottság ($\rho=0,210$, $p=0,000$) és a CSR-gyakorlat között (1. számú táblázat).

A változásra való nyitottsághoz kapcsolódó önállóság és a hedonizmus, illetve a vállalati társadalmi felelősségvállalás megvalósulása között is együtt járás volt megfigyelhető. S bár ez a korreláció mindössze mérsékelten pozitív volt, a kapcsolat mégis szignifikáns. Az önállóság korrelációs együtthatója ($\rho=0,152$, $p=0,015$), a hedonizmusé ($\rho=0,168$, $p=0,013$) volt, ami gyenge korrelációt eredményezett (1. számú táblázat).

Az persze egyáltalán nem meglepő, hogy a szignifikáns összefüggést mutató magasabb rendű értékekhez kapcsolódó alapértékek is korrelálnak a CSR-gyakorlattal, ám nem kizárólagos befolyásolói a felelős magatartás megnyilvánulásának, abban más alapértékek is szerepet kapnak.

A konzerválás magasabb rendű értékhez kapcsolódó biztonság és tradíció értékek is szignifikáns ($p<0,05$) együtt járást jeleztek. A vizsgálat gyenge korreláció mellett, ám pozitív lineáris összefüggéseket bizonyított. A biztonság érték ($\rho=0,246$, $p=0,001$), míg a tradíció ($\rho=0,199$, $p=0,002$) korrelációs együtthatót mutatott.

A vizsgálat szerint az önmeghaladás érték vállalatvezetői értékvilágban történő megjelenése és CSR-al való összefüggése szignifikáns, de önmagában még nem szolgáltat teljes bizonyosságot a H1 hipotézisre¹²⁶ vonatkozólag. Bár az önmeghaladás megjelenik

¹²⁶ H1: A CSR-gyakorlat megvalósulása szempontjából a vállalatvezetők értékvilágában az önmeghaladás magasabb rendű érték megjelenése és preferenciája jellemző.

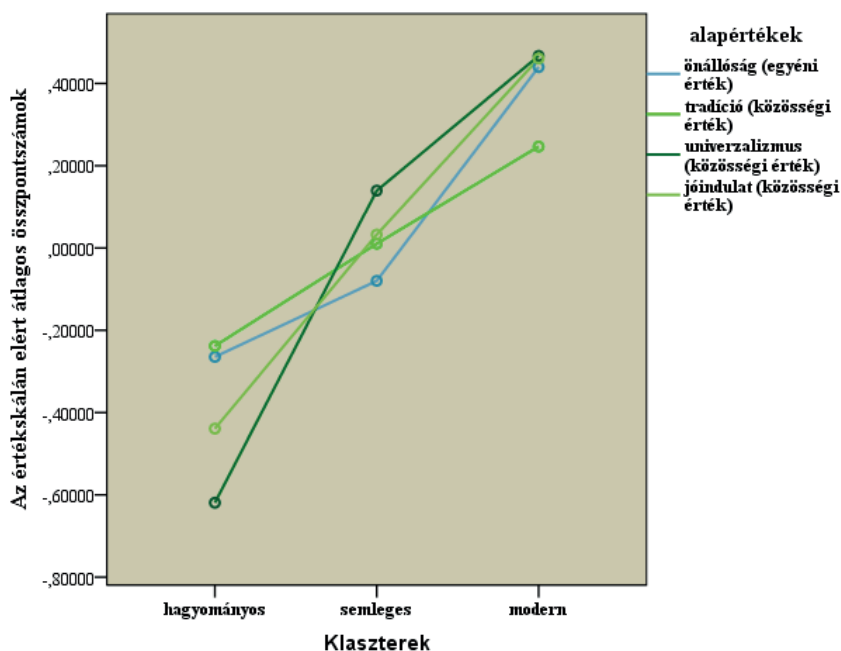
a vezetők értéktérképén, és a statisztikai összefüggés-vizsgálatok igazolják annak felelős magatartással való korrelációját, az nem bizonyított, hogy aki CSR-szempontból felelős módon irányítja a vállalatát, annak a döntéseit is az önmeghaladás érték uralja. Így a továbbiakban indokolt volt egy újabb, az individuális értékek preferenciáit feltáró vizsgálat lefolytatása is (Szabó-Benedek, 2014).

3.2. A vállalatvezetők értékpreferenciái

Schwartz (2006) véleménye szerint az értékek preferenciát alkotva, irányjelzőként vezérlik az ember viselkedését. Az egyén értékvilágában megtalálható bizonyos értékek kölcsönhatásban vannak egymással, s fontosságuk szerint rangsort képeznek. Így kutatás második felében a mintában vizsgált vállalatvezetők értékvilágában megjelenő értékek rangsorát állítottam fel, s annak CSR-gyakorlatra való hatását vizsgáltam.

A személyiségben megjelenő bizonyos értékek – mint pl. az önmeghaladás – felelős vállalati magatartással összefüggő kérdés bizonyításánál sokkal fontosabbnak tartottam a vállalatvezetők értékrendszerében, értékvilágában preferenciát élvező értékek azonosítását.

3. számú ábra: Szegmensek szerinti értékpreferenciák bemutatása a klaszterek összefüggésében, az alapértékekre vonatkozóan

Forrás: saját szerkesztés, standard interjúk alapján, 2013. ősz és 2014. tavasz, N=202

A kutatás a vállalatvezetőket a vállalati társadalmi felelősségvállaláshoz való attitűdjük, beállítódásuk alapján is vizsgálta, melynek részleteire a terjedelmi korlátok miatt most nem térek ki. Ám fontosnak tartom bemutatni, hogy a klaszteranalízis három, egymástól jól elhatárolható vezetői szegmenst azonosított a vállalatvezetők CSR-attitűdje alapján, melyek a következők voltak: hagyományos, semleges és modern vállalatvezetői csoportok. Ezeknek a szegmenseknek az értékpreferenciájában és ezzel együtt a felelős vállalatirányításban is meghatározó különbség tapasztalható.

A kontroll-feltételtes kétutas faktoriális (vegyes mintás) ANOVA alapján (3. számú ábra) az értékpreferenciákra¹²⁷ vonatkozóan releváns megállapítás tehető, mely szerint a *modern CSR-nézetet valló vállalatvezetők* a négy vizsgált szignifikáns ($p < 0,05$) alapérték tekintetében minden esetben magasabb átlagos összpontszámot értek el, mint a *semleges vagy a hagyományos CSR-nézetet vallók*. A *semleges nézetű* vállalatvezetők minden vizsgált érték esetében magasabb összpontszámot szereztek, szemben a *hagyományos CSR-nézetet valló vállalatvezetőkkel*.

A vegyes mintás ANOVA egyértelműen és szignifikáns mértékben ($p = 0,000$) bizonyította az interakciót, vagyis azt, hogy a különböző vállalatvezetői szegmensek más értékeket preferálnak (3. számú ábra).

2. számú táblázat: Az individuális értékek preferenciája az egyes szegmensekben

Rangsor	Hagyományos CSR- nézetet valló vállalatvezetők		Rangsor	Semleges CSR-nézetet valló vállalatvezetők		Rangsor	Modern CSR-nézetet valló vállalatvezetők	
1.	tradíció	konzerválás	1.	univerzalizmus	önmeghaladás	1.	univerzalizmus	önmeghaladás
2.	önállóság	változáshoz való nyitottság	2.	jóindulat	önmeghaladás	2.	jóindulat	önmeghaladás
3.	jóindulat	önmeghaladás	3.	tradíció	konzerválás	3.	önállóság	változáshoz való nyitottság

Forrás: saját szerkesztés, standard interjúk alapján, 2013. ősz és 2014. tavasz, $N = 202$

¹²⁷ A preferenciavizsgálatot (vegyes mintás ANOVA-vizsgálatot) kizárólag azokra az alapértékekre (önállóság, tradíció, univerzalizmus, jóindulat) vonatkozólag végeztem el, ahol a One-way ANOVA és a Kruskal–Wallis-teszt szignifikáns ($p < 0,05$) értékeket mutatott.

Szembetűnő (3. számú ábra), hogy a *modern CSR-nézetet valló* vállalatvezetők értékvilágában az önmeghaladás magasabb rendű értékhez (univerzalizmus, jóindulat) és a változásra való nyitottsághoz kapcsolódó alapértékek (önállóság), bár nyilvánvaló rangsort alkotnak, szoros kapcsolatot képeznek az individuum személyiségében.

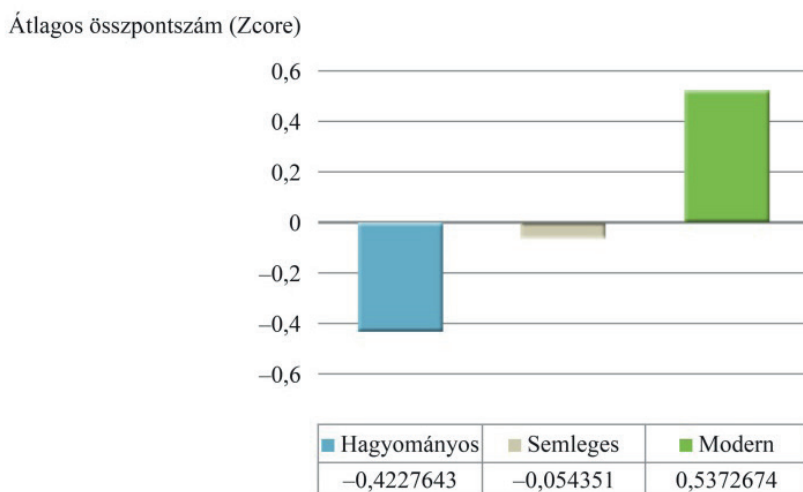
A *hagyományos CSR-nézetet valló* vállalatvezetők értékeinek rangsora tökéletesen ellentétes az imént említett *modernnek* értékpreferenciáival (2. számú táblázat). Ugyanakkor érdekessége, hogy mindkét (hagyományos és modern) szegmensben megjelenik az egyéni értéket képviselő önállóság, amely a semleges nézeteket valló vállalatvezetők értékvilágában nem szerepel preferált helyen. Náluk alapvetően a közösségi értékek dominanciája volt jellemző.

A *semleges CSR-nézetet valló* vállalatvezetők alapértékeinek preferenciáit tekintve egyértelműen eltérnek a hagyományos CSR-gondolkodásúaktól, mivel valamennyi vizsgált alapérték tekintetében (univerzalizmus, jóindulat, tradíció, önállóság) magasabb átlagos összpontszámot értek el az individuális értéket vizsgáló skálán, mint a hagyományos CSR-szegmenshez kapcsolódó vállalatvezetők.

A részletes vizsgálati eredmények alapján megállapítható, hogy a H1 hipotézis megerősítést nyert (4. számú ábra).

- ✓ **H1:** A CSR-gyakorlat megvalósulása szempontjából a vállalatvezetők értékvilágában az önmeghaladás magasabb rendű érték megjelenése és preferenciája jellemző.

4. számú ábra: Az egyes vállalatvezetői szegmensek – CSR-gyakorlat skálán elért eredménye

Forrás: saját szerkesztés, standard interjúk alapján, 2013. ősz és 2014. tavasz, N=202

Azok a vállalatvezetők, akiknek személyes értékvilágában a jóindulat és az univerzalizmus (önmeghaladás) preferált helyet foglal el, CSR-központúbb gondolkodásúak, és ez a vállalati társadalmi felelősségvállalás megnyilvánulásában is egyértelműen megmutatkozik, ám ennek részleteit a következő fejezet ismerteti (Szabó-Benedek, 2014).

3.3. A vállalatvezetői szegmensek individuális értékeinek CSR-gyakorlatban megnyilvánuló különbségei

A vállalatvezetői szegmensek értékeinek rangsora a vizsgálati eredmények értékelése során szignifikáns és karakterisztikus eltéréseket mutatott, ám tanulmányom lényegi kérdése, hogy végső soron a személyiség belső jellemzőiben dominanciát élvező bizonyos értékek milyen módon befolyásolják a vezető felelős magatartásának megnyilvánulását s a cégvezető döntéseit; milyen módon mutatkozik meg az önmeghaladás érték személyiségben rejtett módon jelen levő irányjelzője a CSR gyakorlatban.

A személyes értékek felelős vállalati magatartásra gyakorolt hatását a Spearman-korreláció a vállalatvezetők egészére nézve már igazolta, de az összefüggés klaszterenkénti különbségeit meg nem ismertettem, így a továbbiakban ezt ismertetem.

A vállalatvezetői szegmensek nemcsak értékvilágukban, de a vállalati társadalmi felelősségvállalás gyakorlati megvalósításában is szignifikáns módon különböztek ($p=0,000$), s ezt az eltérést az empirikus kutatás (One-way független mintás ANOVA-teszt) egyértelműen jelezte ($p=0,000$) (4. számú ábra). Az eredmények birtokában, így megállapítható, hogy a H2 hipotézis megerősítést nyert.

- ✓ **H2:** *A vállalatvezetői szegmensek eltérő preferenciarendszere különböző mértékben hat a vállalati társadalmi felelősségvállalás megvalósulására.*

A CSR szempontjából legértettebb módon gondolkodó és cselekvő vállalatvezetői szegmens a modern cégvezetői klaszter volt, mert a CSR-gyakorlatot mérő skálán ők szereztek a legmagasabb összpontszámot (0,5372674 átlagos összpontszám/Zcore). Ez a szegmens sokkal CSR-központúbb, azaz elkötelezettebb a környezetvédelem és a társadalmi felelősségvállalás iránt, mint a semleges vagy a hagyományos vezetői szegmens.

Őket követték a semlegesek CSR-nézetet valló vállalatvezetők (−0,0543510 átlagos összpontszám/Zcore), s végül a hagyományos cégvezetői klaszter szerezte a legalacsonyabb pontokat (−0,4227643 átlagos összpontszám/Zcore).

Így az eredmények a H3 hipotézist megerősítették.

- ✓ **H3:** *Az individuális értékek preferenciáit tekintve a vállalatvezetői szegmensek közül a modern nézetet képviselők szignifikánsan érzékenyebbek a felelős vállalatirányítás iránt.*

A CSR szempontjából legértettebb módon gondolkodó és cselekvő vállalatvezetői szegmens a modern cégvezetői klaszter volt, mert a CSR-gyakorlatot mérő skálán ők szerezték a legmagasabb összpontszámot (0,5372674 átlagos összpontszám/Zcore). Ez a szegmens sokkal CSR-központúbb, azaz elkötelezettebb a környezetvédelem és a társadalmi felelősségvállalás iránt, mint a semleges vagy a hagyományos vezetői szegmens. Őket követték a semlegesek CSR-nézetet valló vállalatvezetők (-0,0543510 átlagos összpontszám/Zcore), s végül a hagyományos cégvezetői klaszter szerezte a legalacsonyabb pontokat (-0,4227643 átlagos összpontszám/Zcore) (4. számú ábra) (Szabó-Benedek, 2014).

4. Összegzés

Összegzésként megállapítható, hogy a személyiséget alkotó egyéni értékek közül az önmeghaladásnak meghatározó, és preferált szerepe van a felelős vállalatirányításban.

Az egyes vállalatvezetői szegmensnek értéktérképe szignifikáns eltéréseket jelez, melyek közül a modern CSR-elkötelezettséggel rendelkező vezetők felelős tevékenysége emelkedik ki.

Habár a *semleges CSR-nézetet valló* vállalatvezetők meglehetősen bizonytalanok, individuális értékeiket tekintve azonban magukban hordozzák a felelős gondolkodással kapcsolatos értékeket, így ennek a szegmensnek a felkarolása és CSR-szempontú tájékoztatása fontos feladat, mert bár nem is sejtik, a CSR nézőpontjából sokkal érettebb módon vezetik vállalatukat, mint hagyományos nézetű versenytársaik.

5. Felhasznált irodalom

- Csath M. (2012): A humán tőke, mint versenyképességi tényező. In.: Poór J., Karoliny M., Berde CS., Takács S. (szerk) Átalakuló emberi erőforrásmenedzsment. Budapest Complex Kiadó pp.: 37-52.
- Inglehart R. (1997): Modernization and Postmodernization-Cultural and Political Change in 43 Societies. Princeton University Press, New Jersey
- Journal 10. No.:1. pp.: 53-68.
- Rokeach, M.(1969): The Role of Values in Public Opinion Research. Public Opinion Quarterly. Vol.32, Issue 4, pp. 547-560.
- Schwartz, S. H. (2001): A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations.
- Schwartz, S. H. (2005): The Hebrew University of Jerusalem Basic Human Values: 2005- 4 Peloton Value Matrix
- Schwartz (2006): Value orientations: Measurement, antecedents and consequences across nations. In R. Jowell, C. Roberts, R. Fitzgerald, & G. Eva (Eds.), Measuring attitudes cross-nationally – lessons from the European Social Survey. London: Sage.
- Szabó-Benedek A. (2014): A CSR-gyakorlat vizsgálata a vállalatvezetői értékek és attitűdök tükrében. PhD értekezés Szent István Egyetem, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola

A CSR ÉS MEGJELENÉSE A FOGYASZTÓI DÖNTÉSEKBEN

Kulcsszavak: vállalatok társadalmi felelősségvállalása, tudatos fogyasztás, CSR tevékenységek, fogyasztói döntés

1. Bevezetés

A vállalatok értékeinek és etikájának visszatükröződése kapcsán a vállalatok társadalmi felelősségvállalása (CSR) igen nagy kutatási figyelmet kapott az elmúlt évtizedben (Pomering és Dolnicar, 2008). De mit is jelent a CSR?

Nem számít jó jelnek, amikor a szakma képviselői nem tudnak egyetérteni már az elnevezésben: vállalati felelősségvállalás (CR), fenntarthatóság, vállalatok társadalmi felelősségvállalása (CSR), fenntartható fejlődés, vállalatok elszámoltathatósága, közös értékteremtés (CSV), vállalati polgárság és társadalmi felelősségvállalás. Ezek mind elnevezések, de értelmezésük és használatuk laza. A CSR több, mint pusztán jótekonyskodás. A CSR megváltoztatja az üzleti gyakorlatot, maximalizálja a vállalat társadalmi hasznát, miközben minimalizálja a kockázatokat és költségeket, miközben üzleti és márká értéket épít (Epstein-Reeves, 2011).

A számos CSR definíciónak köszönhetően tanulságos lehet a közös vonások keresése. Különböző definíciókat vizsgálva, Buchholtz (1991) in Schwartz - Saiia (2012) megállapítja, hogy öt kulcselem azonos a legtöbb CSR definícióban:

- A vállalatok rendelkeznek felelősséggel, ami túlmutat a termékek és szolgáltatások nyereséges előállításán.
- Ez a felelősség magában foglalja fontos társadalmi problémák megoldását, különösképpen azokat, melyek létrejöttéért a vállalat felelős.
- A vállalatoknak tágabb érintetti köre van, mint pusztán csak a részvényesek.
- A vállalatoknak hatásai vannak, melyek túlmutatnak az egyszerű piaci tranzakciókon.
- A vállalatok szélesebb körben szolgálnak emberi értékeket, mint pusztán üzleti értékeket.

¹²⁸ Dr. Csapóné dr. Riskó Tünde, adjunktus, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Marketing és Kereskedelem Intézet, E-mail: risko.tunde@econ.unideb.hu

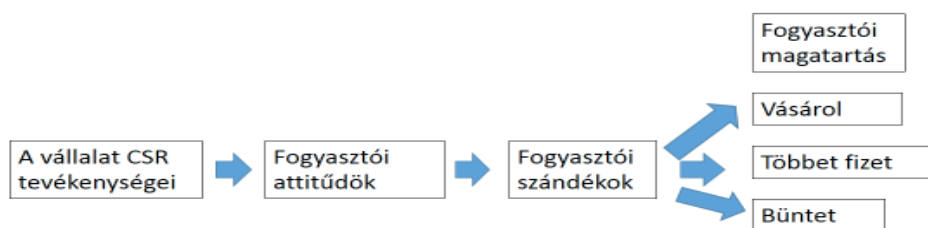
¹²⁹ Dr. Péntek Ádám, adjunktus, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Alkalmazott Informatika és Logisztika Intézet, E-mail: pentek.adam@econ.unideb.hu

¹³⁰ Dr. Troy Wiwczaroski, docens, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Gazdasági Szaknyelvi Kommunikációs Intézet, E-mail: troy.wiwczaroski@econ.unideb.hu

Nem csak a CSR koncepciója és definíciója tárgya különféle vitáknak. Az akadémiai szféra és a vállalatvezetők folyamatosan vitáznak a CSR költségeiről és hozadékairól: érdemes invesztálni CSR tevékenységekbe, megéri társadalmilag felelősnek lenni? Miért felelősek a vállalatok?

A CSR tevékenységek befolyásolják a fogyasztói attitűdöket. A fogyasztók attitűdjei formálják céljaikat és ezek hatással vannak magatartásukra. Vagyis a vállalatok CSR tevékenységei inspirálhatják a fogyasztókat, hogy változtassanak fogyasztói magatartásukon (pl. másik terméket válasszanak), hajlandóak legyenek többet fizetni felelős termékekért, vagy szándékosan büntessék azokat a vállalatokat, amelyek nem felelnek meg elvárásaiknak (11). Az 1. ábra a társadalmilag tudatos fogyasztás modelljét szemlélteti.

1. sz. ábra: A társadalmilag tudatos fogyasztás modellje

Forrás: 11

Kim (2011) említi, hogy a bár tudományos kutatások egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a CSR vizsgálatára, korábbi kutatások vegyes eredményeket hoztak, különösképpen ilyen például a CSR általános következménye a vállalat pénzügyi teljesítményére vonatkozóan vagy a fogyasztói válaszok. A közös vonás a tudományos kutatások eredményei között az az, hogy még mindig keveset tudunk, hogyan és mikor működnek a CSR kezdeményezések. A fogyasztók hajlamosak feltételezni, hogy egy vállalat felelős termékeket gyárt, ha erős CSR társul a vállalathoz.

Doane (2005) kifejti a CSR négy mítoszát. Doane elméletének egyik figyelemre-méltó része az etikus fogyasztáshoz kötődő mítoszok; nevezetesen, hogy a piac egyszerre tudja elősegíteni a rövid távú pénzügyi és a hosszú távú társadalmi hasznokat vagy az a tévhit, hogy az etikus fogyasztók majd rákényszerítik a vállalatokat a változásra. Győri (2013) hozzátetszi, hogy a tudatos fogyasztók kinyilvánított preferenciái sokkal erősebbek a környezettudatos, egészséges vagy társadalmilag felelősen előállított termékek iránt, mint az valós vásárlói döntéseik esetében megfigyelhető. Még azokban az esetekben is, mikor a „felelős” termék olcsóbb, berögződött szokásaik miatt akkor is gyakran a másik terméket választják. Öberseder et al. (2011) hangsúlyozzák, hogy egy megoldatlan paradoxon, ami a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (CSR) szerepét illeti a fogyasztói magatartásban: A fogyasztók egyrészt egyre több CSR infor-

mációt igényelnek a vállalatoktól. Másrészt, kutatásaik jelentős szakadékot jeleznek a fogyasztók látszólagos CSR érdeklődése és a CSR alacsony szerepe között a fogyasztói döntésben. Öberseder et al. kutatási eredménye is azt mutatja, hogy a CSR nincs a fogyasztói bevásárló listák élén (hivatkoznak még további kutatási eredményekre is: Beckmann et al. 2001; Belk et al. 2005; Bray et al. 2011; Lichtenstein et al. 2004; Mohr et al. 2001). Pomeroy és Dolnicar (2008) kutatási eredményei bank vezetőikkel és kvantitatív kutatásuk ügyfelekkel szintén alacsony CSR érzékenységet mutatott a fogyasztóknál. Míg a CSR kedvezően hat a fogyasztói attitűdökre és magatartásra elméletben, a CSR nem bizonyította hatékonyságát a piacon. Wang és Anderson (2011) hivatkozva, Wang-ot (2008), is megállapítja, hogy a CSR tevékenységek és a fogyasztási szándékok nincsenek egymással közvetlen kapcsolatban. Wang megjegyzi, hogy sok fogyasztó igényli a vállalatok CSR tevékenységeinek kommunikációját, a CSR tevékenységet végző vállalatok pedig a CSR kommunikációját felhasználják vállalati imidzs és márkáépítésre is. Mindezek eredményeként a vállalatok CSR kommunikációja fontos szerepet játszik a fogyasztói attitűdök formálásában és a vállalati CSR tevékenységek és azok kommunikációjának értékelése vonatkozásában (Osterhus, 1997; Park et al. 2004; Bowen, 200; David et al. 2005 in Wang és Anderson, 2011).

2. Anyag és módszer

Az országos kérdőíves felmérést 2014. március 1. és 2014. március 31. között végeztük el 1000 fogyasztó bevonásával. A mintavétel során az egyes régiók és településtípusok esetében eleve biztosítottuk a reprezentativitást, így azok szerkezete a KSH által előzetesen megállapított kvótának teljes mértékben megfelelt (kvótás mintavétel). Az egyes régiókban és a kijelölt településeken az ún. véletlen séta elvét alkalmaztuk, amely teljes véletlenszerűséget biztosít a megfelelő válaszadók kiválasztásához (azaz minden egyes személynek azonos esélyt adtunk a mintába kerülésre). A módszer lényege, hogy minden kérdezőbiztos az előre kiválasztott régióban és településen induló címetek kapott (a hazai régiók és településtípusok a lakosság létszám-arányainak megfelelően kerültek a mintába). A kiindulási címtől indulva – a házszámok szerint növekvő sorrendben – az utca ugyanazon oldalán a harmadik háznál kezdték el a kérdezőbiztosok a kérdezést, majd ha itt végeztek a következő harmadik háznál folytatták azt. A mintavételi terv összeállítása során arra is ügyeltünk, hogy a kérdezők számára ne okozzon fejtörést az sem, ha éppen egy családi házas körzetben, avagy emeletes házak környékén járnak. A felkeresett háztartás lakói közül az ún. születésnapj kulcs alkalmazásával választottuk ki az interjúra megfelelő személyt. A módszer lényege, hogy a megkérdezés során arra kérdezt rá az interjút lefolytató kérdezőbiztos, hogy a családtagok közül hány 18 éves és annál idősebb személy lakik a háztartásban. Második lépésként a megfelelő korú személyek közül az a fogyasztó került kiválasztásra, akinek a születési dátuma (születésnapja) a legközelebb esett a megkérdezés napjához. Ezzel a módszerrel második

lépésben is biztosítottuk a teljes véletlenszerűséget. A minta véletlen hibája $\pm 1,9\%-3,2\%$. Végezetül a reprezentativitás biztosítása érdekében a mintát ún. többdimenziós súlyozással (nem és kor szerint) korrigáltuk, így a minta négy tényező (régio, településtípus, nem, kor) alapján tükrözi az alapsokaság összetételét. Statisztikai módszerek közül Kruskal-Wallis tesztet és Likert skálát használtunk.

3. Eredmények és azok bemutatása

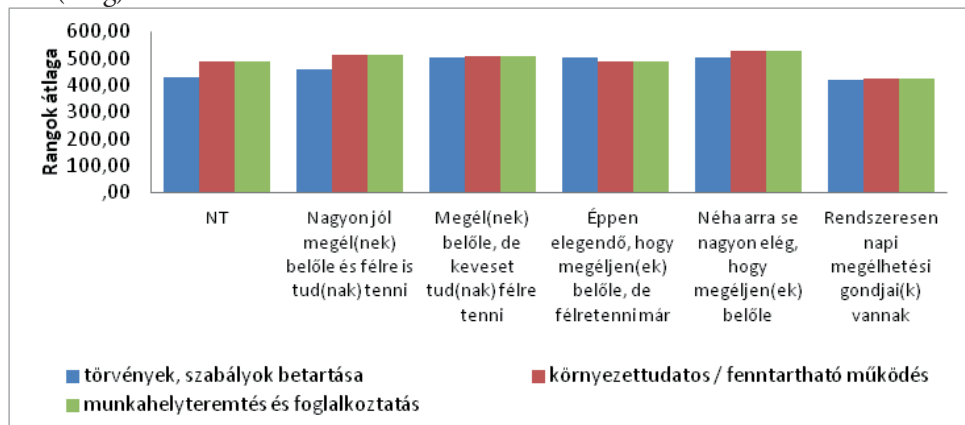
Első kérdésünk arra keresett választ, hogy a fogyasztók mit gondolnak mit foglal magában az a kifejezés, hogy „vállalatok társadalmi felelősségvállalása”. Felajánlottunk alternatívákat: (1) törvények, szabályok betartása; (2) környezetvédelem szem előtt tartása, környezettudatos / fenntartható működés, (3) munkahelyteremtés és foglalkoztatás, (4) művészetek, kultúra, sportélet támogatása, (5) alapítványok létrehozása, támogatása, (6) alkalmazottak számára egészséges, kiegyensúlyozott munkakörnyezet biztosítása, (7) etikus bánásmód valamennyi üzleti partnerrel, (8) ügyes marketing fogás, (9) tisztességes kommunikáció, bánásmód a fogyasztók irányába, (10) felelősség a társadalmi és természeti környezet iránt. Mindegyik válasz esetében a CSR-rel való kapcsolat erősségét kellett meghatározni 1-5 Likert skálán, ahol 5 a legerősebb kapcsolatot, az 1 a leggyengébb kapcsolatot jelentette.

Megnéztük a válaszok értékének az átlagát illetve a szórását. Kijelenthetjük, hogy a CSR és az egyes fogalmak kapcsolatának erőssége egy esetet kivéve (ügyes marketing-fogás 3,88), mindegyik 4 feletti értékkel rendelkezik. A legjobban a válaszadók szerint a munkahelyteremtés és foglalkoztatás (4,662) majd a törvények, szabályok betartása (4,635) és a környezettudatos / fenntartható működés (4,624) kapcsolódik a CSR-hez. Ugyanebbe a csoportba sorolhatjuk még a felelősség a társadalmi és természeti környezet iránt kategóriát is, hiszen az átlaga 4,57. A magas átlag mellé a szórás értékei ezeknél a legkisebbek, azaz a vélemények ezekben az esetekben a legegységesebbek.

Ezután a kapott eredményeket külön-külön iskolai végzettség, családi állapot és anyagi helyzet alapján is csoportosítottuk majd levontuk a következtetéseket. Mindegyik csoportosítás során találtunk szignifikáns eltéréseket.

Az anyagi helyzetre vonatkozóan, a jól fizetett megkérdezettek szerint a munkahelyteremtés és foglalkoztatás része a CSR-nek. Akiknek napi megélhetési gondjai vannak azok szerint a törvények, szabályok betartása nem része a CSR-nek. Az eredményeket a 2. ábra szemlélteti.

2. sz. ábra: A válaszadó anyagi helyzete és a felkínált alternatívák kapcsolata a CSR-hoz (rang)

Forrás: saját kutatás, 2014

Az iskolázottság szerinti csoportosítás szerint az érettségivel rendelkezők szerint is a törvények, szabályok betartása nem része a CSR-nek. Ez a vállalatok második felelőssége a gazdasági felelősség után: betartani a törvényt (ezt nevezzük jogi felelősségnek). Vagyis a törvény betartása automatikusan elvárható a vállalatoktól. Ezen válaszadók számára a CSR ezek után következik. Az egészséges, kiegyensúlyozott munkakörnyezet biztosítása mindegyik iskolázottsági szint szerint része a CSR-nek. A művészetek, kultúra, sportélet támogatása a diplomás csoporton kívül mindegyik csoport szerint a CSR része. Vélhetően ők jobban informáltak és ők a CSR-t inkább közös értékkeremtésként értelmezik. A szponzoráció kétségtelenül rendkívül fontos, de nem egyértelműen a közös értékkeremtésről szól.

Családi állapot alapján a törvények, szabályok betartása nem része egy vállalat CSR-jének a munkahelyen nem dolgozó csoport szerint. A diákok szerint a CSR csak egy ügyes marketingfogás. Miután ők jelentik a vállalatok számára a jövő fogyasztóit, megfelelő üzleti etikai, vagy CSR kurzusokkal lehet javítani hozzáállásukon. A CSR nem lehet csak marketing eszköz (annak ellenére sem, hogy néhány vállalat számára az). Az aktív dolgozók és a GYES, GYED-en lévők szerint egy vállalat CSR-jébe nem tartozik bele a művészet, kultúra, sportélet támogatása. A diákok és a háztartásbeliek szerint a tisztességes kommunikáció, bánásmód a fogyasztók felé a vállalat CSR-jének a része.

Kutatásunk során vizsgáltuk azt is, hogy az általunk felsorolt szempontok milyen mértékben befolyásolják a fogyasztói döntést: (1) a termék ára, (2) a termék gyártója, (3) a termék előállítási helye, (4) a termék összetétele, (5) a termékkel járó környezetterhelés, (6) a termék biztonságossága, (7) a termék egészségessége, (8) a termék csomagolása, megjelenése, (9) ár-érték arány, (10) lejáratí idő. 1-től 5-ig terjedő skálán kellett a megkérdezetteknek értékelni az egyes szempontok fontosságát termékválasz-

táskor. Az 5 jelenti: leginkább befolyásol és az 1: legkevésbé befolyásol.

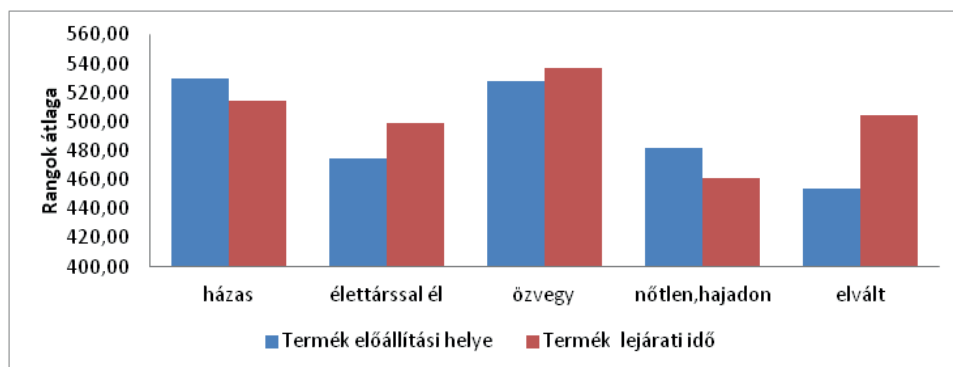
A kérdésre adott válaszok elemzéséből kiderül, hogy az adott átlagértékek 4,3 körüliek, a szórásuk is mindössze 0,8 körüliek. A legmagasabb átlagokat az ár, ár-érték arány és a lejárat időre kaptunk. Az ár és ár-érték arány szempontokra adott válaszok 4,72-es átlagot értek el nagyon alacsony szórásértékek mellett. Ez azt jelenti, hogy a magyar piac rendkívül ár érzékeny. A lejárat időre kapott magas átlag azt jelenti, hogy ez egy nagyon fontos szempont. A termék biztonságossága (4,57), összetétele (4,44), egészségessége (4,57) sokkal kisebb értéket kapott, amit értelmezhetünk úgy is, hogy nehezebben megtalálható adatok, de úgy is, hogy az árral kapcsolatos érzékenység elnyomja az utóbbi jellemzőket. Külön megjegyeznénk, hogy a környezetterheléssel (3,60) és a gyártóval (3,83) kapcsolatos információk jóval kisebb mértékben befolyásolják a fogyasztókat, mint a fentiek közül bármelyik.

Vizsgáltuk a háttérváltozókat is és összefüggéseket kerestünk az egyes demográfiai változók és a kapott válaszok között. *Iskolai végzettségre vonatkozóan* találtunk szignifikáns eltérést az ár, gyártó, az előállítás helye, a termék összetétele és megjelenése szerint is. Az iskolai végzettség növekedésével a gyártó neve egyre fontosabb. Ugyanezt a következtetést tudjuk levonni az előállítás helyével kapcsolatban is. Ez talán magyarázható azzal, hogy a magasabb iskolai végzettségűek tájékozottabbak a vállalatok – társadalmi, környezeti, erkölcsi - felelőssége terén. Fontos szempont számukra az előállító vállalat felelős vagy éppen felelőtlen üzleti magatartása. Az előállítási hely vonatkozásában vélhetően jobban tisztában vannak azzal, hogy hazai termékek preferálásával, a hazai gazdaság fejlődéséhez járulnak hozzá. Számukra - a vizsgált csoportokhoz képest - a legkevésbé fontos az ár, valamint a termék megjelenése. Ezen két-két szempont fontossága, illetve kevésbé fontossága talán magyarázható azzal is, hogy iskolázottságukból adódóan vélhetően jobb anyagi körülmények között élnek, így megtehetik, hogy a termék árát hátrébb sorolják a vásárlást befolyásoló szempontok között. A termék összetételére vonatkozóan a legalacsonyabb iskolai végzettségűeket kell kiemelni, hiszen náluk volt ez a legkevésbé fontos. A kiemelt öt szempont közül náluk az ár kiugróan magas rangot kapott. Ez magyarázható vélhetően szerényebb anyagi körülményeikkel.

A családi állapottal kapcsolatban sokkal kevesebb megállapítás szűrhető le. A vizsgált tíz szempont közül a termék előállítási helyére és a lejárat időre vonatkozóan találtunk csak szignifikáns eltérést. A nőtlen, hajadon (jellemzően fiatal) válaszadókat a lejárat idő nem igazán befolyásolja a vásárlásban. A többi csoportnál ennek a szempontnak a rangja jóval nagyobb. A termék előállítási helye a házasságokat és az özvegyeket érdekli leginkább. Ők a jellemzően idősebb korosztály. Róluk elmondható még az is, hogy lejárat idő is közel olyan fontossággal bír fogyasztói döntésükben. A házasság vonatkozásában a család iránti felelősség lehet erre a magyarázat. Az eredményeket a 3. ábra szemlélteti.

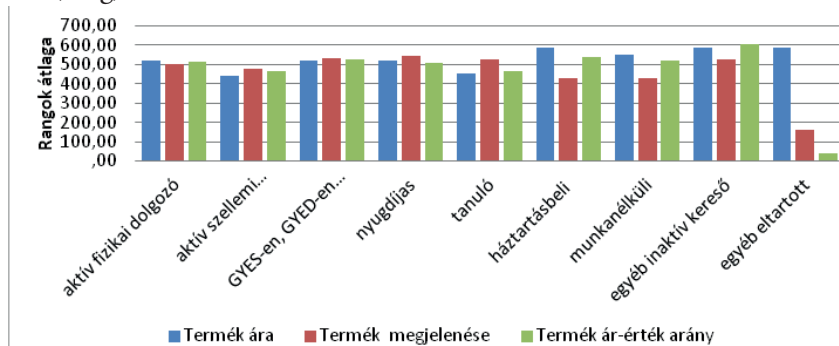
3. sz. ábra: Családi állapot és egyes vásárlást befolyásoló szempontok közötti szignifikáns eltérések (rang)

Forrás: saját kutatás, 2014

A válaszadók jogi helyzetének elemzésekor a termék árával, megjelenésével, és ár-érték aránnyal összefüggésben találtunk szignifikáns eltérést. A szellemi dolgozókat és a tanulókat kevésbé befolyásolja az ár, ami az első csoport esetében a munkájukkal összefüggően vélhetően magasabb jövedelmi helyzettel magyarázható. A tanulók esetében talán az lehet a magyarázat, hogy még önálló keresettel nem rendelkeznek, nem a „saját” pénzüket költik és talán nem is tájékozottak még a tudatos/ felelős fogyasztás egyéb szempontjairól. Ne feledkezzünk meg arról, hogy a diákok az egyik legfontosabb csoport, mivel ők lesznek a közeljövő vásárlói. Megfelelő oktatással, rávezetéssel be lehet vonni őket a tudatos vásárlók körébe. Az inaktív keresők, egyéb eltartottak és a háztartásbeliek csoportjánál az ár igen fontos tényező, ami egyértelműen a szerényebb anyagi helyzettel magyarázható. A termék megjelenése az egyéb eltartottak számára látványosan kis jelentőséggel bír, az ár a legfontosabb szempont számukra a vizsgált szempontok közül, az ár-érték arány pedig még a megjelenésnél is jóval jelentéktlenebb szempont számukra. Esetükben ezek az eredmények egyértelműen a jövedelem hiányával magyarázhatók. Az eredményeket a 4. ábra szemlélteti.

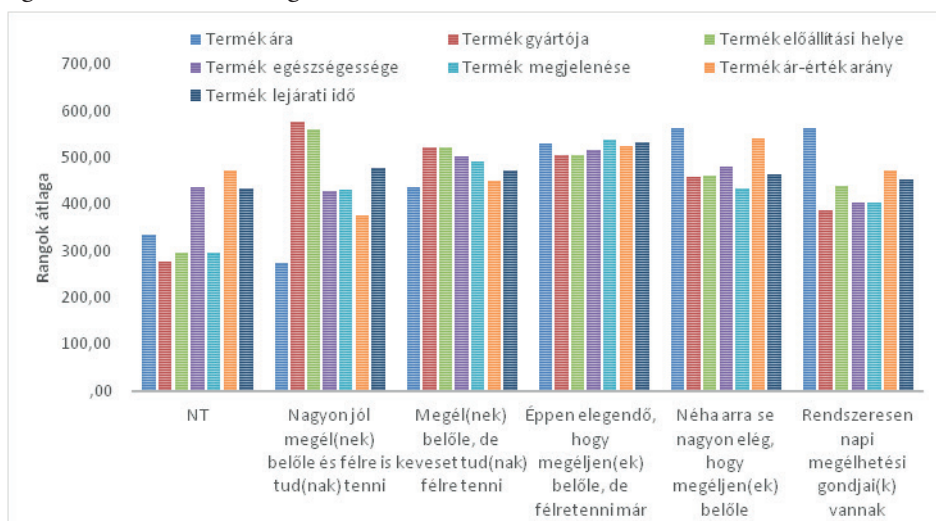
4. sz. ábra: Jogi helyzet és egyes vásárlást befolyásoló szempontok közötti szignifikáns eltérések (rang)

Forrás: saját kutatás, 2014

Utolsó vizsgált feltételünk a család jövedelmi helyzetével volt kapcsolatos. A kapott eredményeket az 5. ábra szemlélteti. Egyértelműen látható, hogy a jövedelmi helyzet romlásával egyre fontosabb szempont a termék ára. A termék előállítás helye és gyártója ugyanebben az irányban egyértelműen csökkenő jelentőséggel bír. A termék egészségessége, megjelenése, ár-érték aránya, és a lejárat idő érdekes módon a „középső” kategóriánál (éppen elegendő, hogy megéljenek belőle, de félretenni már nem tudnak) jelennek meg legfontosabb szempontként.

5. sz. ábra: A család anyagi helyzete és egyes vásárlást befolyásoló szempontok közötti szignifikáns eltérések (rang)

Forrás: saját kutatás, 2014

4. Összegzés

Eredményeink alátámasztják a CSR jelenlegi gyakorlatát a CSR definiálásával kapcsolatosan. A felsorolt alternatívák szinte mindegyike szoros kapcsolatban áll a CSR-el a válaszadók szerint. A „munkahelyteremtés és foglalkoztatás”-ra kapott legnagyobb átlagérték jelzi ennek a tevékenységnek a fontosságát. Ez magyarázható azzal is, hogy – legalábbis Magyarországon – a CSR napjainkban leginkább a felelős foglalkoztatással kapcsolódik össze. CSR-ről szóló tanulmányokban, illetve vállalatok CSR programjainak ismertetőiben olvashatjuk, hogy a vállalatok CSR költségvetéseinek körülbelül háromnegyedét általában az alkalmazottakat megcélzó programokra fordítják. Jó látni, hogy a CSR-t nem tekinti szimplán marketing fogásnak a válaszadók zöme, csak a diákok. Ezen a véleményen a CSR korrekt, teljes körű oktatásával lehet „változtatni”. A vásárlói döntést befolyásoló szempontokat vizsgálva eredményeink megerősítik az ár és az ár-értékarány fontosságát. A gyártó és felelős üzleti gyakorlata kevésbé fontos információ a legtöbb válaszadó számára.

5. Felhasznált irodalom

- Doane, D. (2005): The Myth of CSR. Stanford Social Innovation Review, Fall 2005, Stanford
- Epstein-Reeves, J. (2011): So You Call This CSR? Or One of Its Many Other Names? <http://www.forbes.com/sites/csr/2011/07/28/so-you-call-this-csr-or-one-of-its-many-other-names/> (Accessed: 10 April 2015)
- Győri, Zs. (2013): Vállalati felelősség – felelős vállalkozások. 55th Georgikon Scientific Days, 26-27 Sept. 2013, Keszthely, Hungary. pp 178-188
- Kim, S. (2011): Transferring Effects of CSR Strategy on Consumer Responses: The Synergistic Model of Corporate Communication Strategy. *Journal of Public Relations Research*, 23(2):218-241, 2011
- Öberseder, M., Schlegelmilch, B.B., Gruber, V. (2011): “Why Don’t Consumers Care About CSR?”: A Qualitative Study Exploring the Role of CSR in Consumption Decisions. *Journal of Business Ethics* (2011) 104:449-460
- Pomeroy, A., Dolnicar, S. (2009): Assessing the Prerequisite of Successful CSR Implementation: Are Consumers Aware of CSR Initiatives? *Journal of Business Ethics* (2009) 85:285-301
- Schwartz, M.S., Saini, D. (2012): Should Firms Go “Beyond Profits”? Milton Friedman versus Broad CSR. *Business and Society Review*, 117:1, pp 1-31
- Wang, A., Anderson, R. B. (2011): A Multi-Staged Model of Consumer Responses to CSR Communications. *Journal of Corporate Citizenship*, Volume 2011, Number 41, March 2011, pp.51-68
- I1: Socially conscious consumerism. <http://nbs.net/wp-content/uploads/NBS-Consumerism-Primer.pdf> (Accessed: 11 April 2015)

ÉRINTETT-SZEMLELET ÉS ÜZLETI TELJESÍTMÉNY

Kulcsszavak: érintett-szemlélet, versenyképesség, vállalati teljesítmény, észlelés, döntéshozatal

1. Bevezetés

Kutatásunkban a hazai vállalatvezetők érintettekkel kapcsolatos szemléletmódja és a vállalati teljesítmény közti kapcsolatot vizsgáljuk. Empirikus elemzésünk a Budapesti Corvinus Egyetem Versenyképesség Kutató Központja versenyképességi kutatássorozatának 2013-as kérdőíves felmérésére épül. Tanulmányunkban kitérünk arra, milyen tipikus szemléletmódok, hozzáállások figyelhetők meg a hazai vállalatok érintettjeikkel ápolt kapcsolataiban, s azt is vizsgáljuk, jobb teljesítményt nyújtanak-e az érintettorientáltabb cégek.

2. A kutatás célja és háttere

Az üzleti vállalkozások környezetükbe való beágyazottságának, a velük közvetlenül vagy közvetve kapcsolatban álló érintettekkel való kapcsolat kérdése számos közgazdasági és menedzsment megközelítésben megjelenik. Kutatásunk elméleti hátterét az érintettszemlélet (Freeman, 1984, 2004; Donaldson–Preston, 1995, Porter–Kramer, 2006) mellett a teljesítményprizma koncepció (Neely et al. 2004), és a tulajdonosi és az érintettek számára történő értékteremtés kapcsolatával foglalkozó megközelítések (Jensen, 2008) adják.

A Cranfieldi Teljesítménymenedzsment Kutatóközpont teljesítményprizma megközelítése (Neely et al., 2004) az érintettekkel kapcsolatos kölcsönös elvárásokból (az érintettek elvárásai a vállalat felé, a vállalat elvárásai érintettjei felé) indul ki a teljesítménymenedzsment keretének kialakításakor. Fontos szemléletmódot képviselnek a nemzetközi IMP csoport kutatásai is, melyek a vállalatok közötti kapcsolatok, a beágyazottság, a kapcsolati és a hálózati menedzsment átfogó vizsgálatára irányulnak (pl. Håkansson, 2010): elsősorban a vevő-szállító kapcsolatokra koncentrálnak, szemléletük azonban kiterjeszthető az érintettek szélesebb körére is (Esse et al., 2012).

¹³¹ Dr. Wimmer Ágnes, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar, agnes.wimmer@uni-corvinus.hu

¹³² Dr. Juhász Péter, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar, e-mail: peter.juhasz@uni-corvinus.hu

¹³³ Dr. Matolay Réka, egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar, reka.matolay@uni-corvinus.hu

Az érintettekkel való kapcsolat a tulajdonosiérték-szemléletben is szerepet kap (Rappaport, 2002; Jensen, 2008), ami azt jelzi, hogy az érintettekre való figyelem nem csak etikai, hanem üzleti kérdés is, amely a vállalkozások üzleti célrendszerébe illeszkedve az üzleti érdekekkel összhangba hozható. Alfred Rappaport, e mód egyik atyjának megfogalmazása szerint: „... *hosszú távon a vállalatok sorsa azon érintettekkel való pénzügyi kapcsolaton múlik, akik érdekeiken keresztül a vállalathoz kötődnek. (...) A tulajdonosok és az érintettek jól felismert érdeke azt diktálja mindkét félnek, hogy partnerként vegyenek részt az értékteremtésben.*” (Rappaport, 2002, 21-22. o.)

Elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt felmerül az a kérdés, hogy jobb teljesítményt nyújtanak-e azok a cégek, amelyekre jellemző az érintettszemlélet, vagyis érintettorientáltak tekinthetők. Kutatásunk épít korábbi vizsgálatainkra (az érintett-szemlélet és a teljesítmény témájában Matolay–Wimmer, 2008; Esse et al., 2012; Szántó–Wimmer, 2006; a vezetői szemléletmód és a teljesítmény vizsgálatában Reszegi–Wimmer, szerk., 2010; Reszegi–Juhász, 2014).

E tanulmányban a hazai vállalatvezetők érintettekkel kapcsolatos szemléletmódját vizsgáltuk, arra keresve választ, hogy (1) milyen tipikus szemléletmódok azonosíthatók, s (2) megfigyelhető-e különbség az érintettek érdekeit eltérő módon figyelembe vevő vállalatcsoportok teljesítménye között.

3. A kutatás módszere

Empirikus kutatásunk a Budapesti Corvinus Egyetemen (illetve jogelődjein) működő Versenyképesség Kutató Központ közel húsz éve folyó, kiterjedt versenyképességi felméréseihez kapcsolódik. A kutatás eddigi öt hullámában alkalmanként több mint 300 vállalat négy-négy felsővezetője töltött ki a vállalati stratégia és működés számos területét lefedő kérdőíveket. A felmérés a működéssel és a pénzügyi eredményekkel kapcsolatos tényadatok mellett jelentős részben a vezetők véleményéről, észleléseiről ad képet (1–5 Likert skálán adott értékelések), így alkalmas a különböző szemléletmódok értékelésére. (A kutatásról részletesebben lásd Chikán–Czakó, szerk., 2009; Chikán et al. 2014.)

Elemzésünk a legutóbbi, 2013-as versenyképességi felmérés felsővezetői kérdőívének válaszaira épül. A minta 83 százalékát kis- és középvállalatok, ezen belül zömében középvállalatok (73%) adták. A fő tevékenységet tekintve a legtöbben a feldolgozóiparban (45%), a kereskedelembe (20%), valamint a szolgáltató iparágakban (15%) működnek. A vizsgált vállalatok többsége dominánsan belföldi magántulajdonban (71%) van, a többségi külföldi tulajdonban lévő cégek a minta közel egynegyedét (23%) adták, a többségében magyar állami cégek aránya 6 százalék volt. (A mintáról részletesebben lásd Matyusz, 2012; Csesznák–Wimmer, 2012.)

Jelen tanulmányban az érintettekkel kapcsolatos szemléletmód jellemzésére koncentrálnunk, amelynek értékelésére a felsővezetők által kitöltött kérdőív következő kérdését használtuk:

„Véleménye szerint a vállalattal kapcsolatban álló alábbi érintett-csoportok érdekeit, jogait, elvárásait általában milyen mértékben kell figyelembe venni a döntéshozatal során? (1 – egyáltalán nem; 5 – meghatározó mértékben): tulajdonosok, vezetők, dolgozók, vevők, szállítók, állami szervek, szakszervezetek, helyi lakosság, természeti környezet, média.”

A vállalati teljesítményt a cégek pénzügyi adatai mellett a vállalatvezetők önértékelése alapján vizsgáltuk, különböző működési, piaci és pénzügyi teljesítményjellemzők értékelését kérve az iparági átlaghoz viszonyítva, szintén ötfokozatú Likert-skálát alkalmazva (1 – mélyen alatta; 3 – az iparági átlagszínvonalhoz hasonló; 5 – az iparágban élenjáró színvonalat jelentő): termék/szolgáltatás minősége, menedzsment (kompetens vezetők), technológiai színvonal, piaci részesedés, tőkejövödelmezőség, árbevétel-arányos nyereség.

4. Eredmények

A hasonlóan megítélt érintett csoportok elkülönítésére a vállalatvezetők válaszai alapján faktorelemzést végeztünk. Ezek szerint a tulajdonosok és a vezetők; a dolgozók, a vevők és a szállítók (a működéshez kapcsolódó érintettek); illetve a kérdésben felsorolt többi érintett (a nem piaci érintettek) megítélése szorosan együtt mozog, ezáltal három önálló csoport volt elkülöníthető (1. táblázat).

1. táblázat: Érintettcsoportok a vállalatvezetői észlelések szerint – A faktorelemzés eredménye

	Tulajdonosok és vezetők	Működéshez kapcsolódó érintettek	Nem piaci érintettek
Tulajdonosok	0,895		
Vezetők	0,789		
Dolgozók		0,788	
Vevők		0,762	
Szállítók		0,824	
Állami szervek			0,669
Szakszervezetek			0,804
Helyi lakosság			0,649
Természeti környezet			0,480
Média			0,790

Forrás: szerzők

A létrehozott faktorokra építve klaszterelemzést végeztünk, hogy a három dimenzióban vállalatcsoportokat azonosítsuk. Összesen 281 vállalat volt besorolható négy, jól elkülöníthető, eltérő szemléletmódot képviselő csoportba:

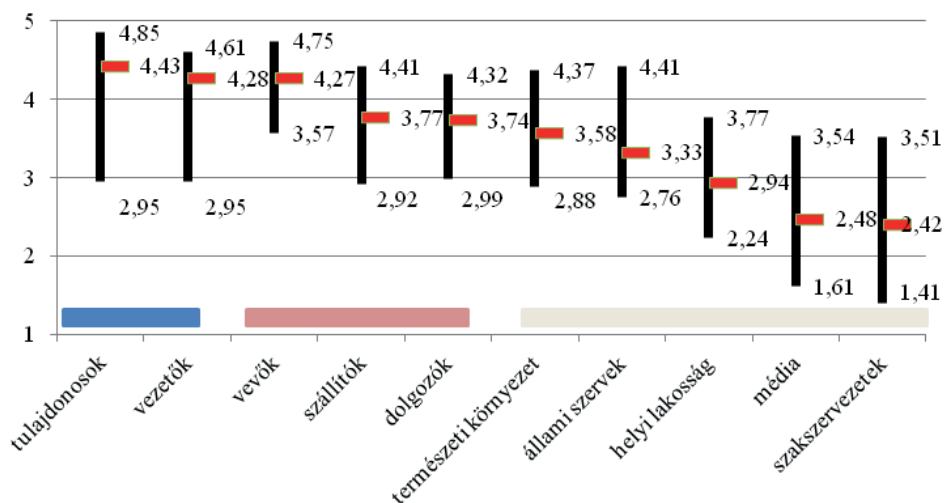
- Az Általánosan érintettorientáltak (82 vállalat) valamennyi felsorolt érintettcsoportot fontosnak, és a sokasági átlaghoz képest is fontosabbnak tartanak. E cégek

saját bevallásuk szerint a leginkább nyitottak az érintettek felé.

- A *Tulajdonos- és vezetőorientáltak* (83 vállalat) elsődlegesen a tulajdonosok és a vállalatvezetők elvárásainak akarnak megfelelni, más csoportok kevésbé fontosak számukra.
- A *Piac- és működésorientáltak* (79 vállalat) elsősorban a piaci partnereik és a működést közvetlenül befolyásoló érintettcsoportok (vevők, beszállítók, dolgozók, vezetők) szempontjainak figyelembe vételét tartják fontosnak.
- A *Nem érintettorientáltak* (37 vállalat) alkotják a negyedik klasztert, amelyet gyakorlatilag az érintettszemlélet hiánya jellemez, leginkább az esetleges külső nyomás (média, szakszervezetek) hatásaira vannak csak az átlagosnál némileg nagyobb figyelemmel.

Az 1. ábrán látható, hogy az egyes érintettcsoportok fontosságának megítélése jelentősen eltér az adott csoportot leginkább és legkevésbé fontosnak tartó klaszter tagjainak értékelése szerint. A sokaság egészét tekintve a tulajdonosok, a vezetők és a vevők szempontjait tartották fontosnak a válaszadók. Ezt követik a beszállítók, a dolgozók, majd a természeti környezet és az állami szervek. A helyi lakosság, a szakszervezetek és a média a teljes vizsgált vállalati kör egészére már hármast alatti átlagértéket ért csak el az ötfokozatú Likert-skálán. A legnagyobb egyetértés a vevők fontosságának a megítélésben van, ez a csoport mind a négy klaszterben a három legfontosabbnak értékelt érintettcsoport között van, s itt a legkisebb az eltérés a klaszterátlagok között (még a Nem érintettorientáltak körében is 3,57 az átlag).

1. ábra: Az érintettcsoportok fontossága (sokasági átlag, klaszterátlagok minimuma és maximuma)

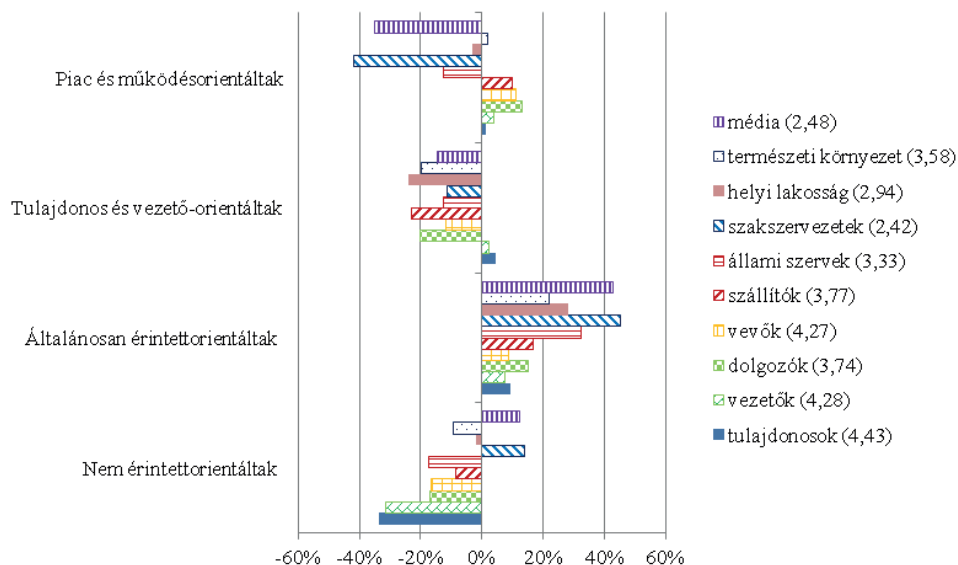

Forrás: szerzők

A 2. ábrán az érintettcsoportok észlelt jelentőségét mutatja a négy klaszterben, a sokasági átlagtól való eltéréseket ábrázolva. A Piac- és működésorientáltak, valamint a Tulajdonos- és vezetőorientáltak érintettekkel kapcsolatos szemléletében egyértelműek a fókuszok.

Az Általánosan érintettorientáltak minden csoportot fontosabbnak tartanak a többieknél, de ez az eltérés a preferencialista végén szereplő érintetteknel még nagyobb. A Nem érintettorientált csoportban a tulajdonosok és a vezetők a válaszok alapján hátrébb sorolódnak (nem is kerültek a három legfontosabbnak jelzett csoport közé, csak a megosztott ötödik helyre), míg a külső nyomást képviselő média és a szakszervezetek viszonylag fontosabbak (bár ez csak relatív előny, mert ennél a csoportnál is a lista végére kerültek).

2. ábra: Az érintettcsoportok észlelt jelentősége a klaszterekben (a sokasági átlagról való eltérés, zárójelben a sokasági átlagok)

Forrás: szerzők

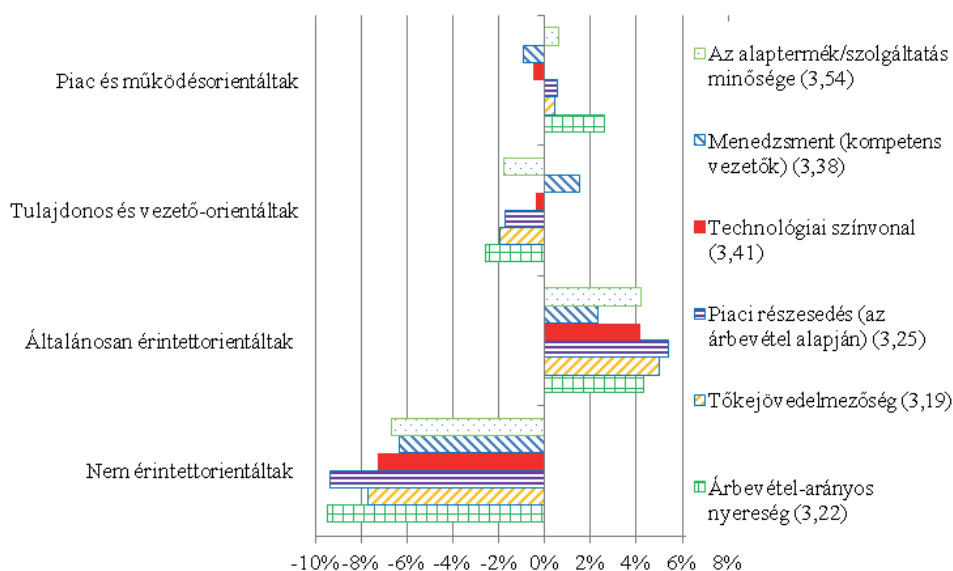
A cégek üzleti teljesítményét a vállalatvezetők által adott, cégük működési, piaci és pénzügyi teljesítményére vonatkozó önértékelések, valamint a cégek pénzügyi kimutatásainak adataiból számított mutatókkal mértük. A 2009-re és 2012-re rendelkezésre álló pénzügyi mutatóknál csak néhol volt kimutatható egy-egy szignifikáns eltérés, de minden alkalommal csak kettő és nem valamennyi csoport között. Ugyanakkor az önértékelésre épülő válaszok alapján az eredmények szerint az érintettorientált cégek több teljesítményjellemzőben szignifikánsabb jobb teljesítményt nyújtanak, mint a „befelé-forduló”, a környezetük és partnereik felé kevésbé nyitott cégek.

A 3. ábrán látható, hogy a Nem érintettorientáltak csoportja valamennyi vizsgált teljesítményjellemzőben a mintaátlag alatt teljesítenek a vállalatvezetők önértékelése alapján (az iparági átlaghoz viszonyítva), míg az Általánosan érintettorientáltak mind a hat jellemzőben az átlag feletti eredményt érik le.

A Tulajdonos- és vezetőorientáltak csak a képességeket megtestesítő menedzsmentben tartják jobbnak magukat. A Piac- és működésorientáltak csoportjában jobbnak értékelték a termékek és szolgáltatások minőségét, és szignifikánsan jobb az árbevétel-arányos eredmény iparági átlaghoz viszonyított megítélése, ami a piacorientált szemléletet látszik visszaigazolni.

3. ábra: Teljesítménykülönbség a klaszterek között (a sokasági átlagtól való eltérés, zárójelben a sokasági átlag)

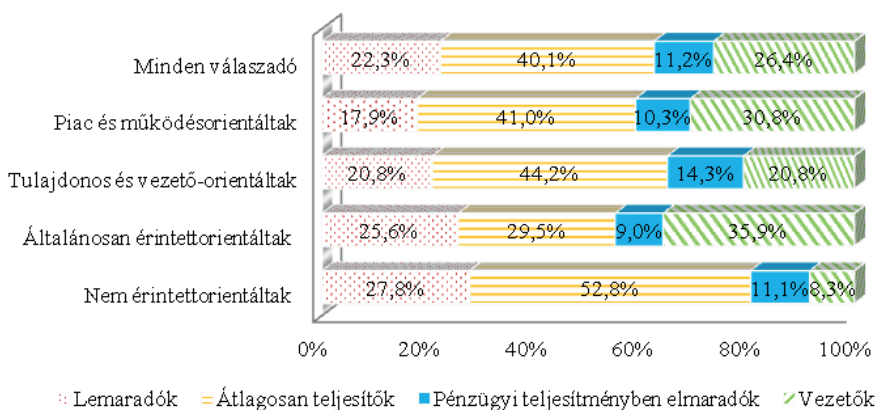
Forrás: szerzők

Az érintettszemlélet alapján kialakult klasztereket összevetettük egy, a korábbi elemzésben készített teljesítményklasztterekkel (Csesznák–Wimmer, 2014): az előbb bemutatott hat teljesítményjellemző alapján készült faktor-, majd klaszterelemzés alapján négy jól elkülöníthető, eltérő teljesítménnyel jellemezhető csoportot azonosítottunk. A minta vállalatainak több mint 94%-a (283 vállalat) volt besorolható az elemzés alapján. A *Lemaradókat* (64 vállalat) átlagos működési teljesítmény, gyenge piaci és pénzügyi teljesítmény jellemzi. Az Átlagosan teljesítők (113 vállalat) csoportjában az iparági átlaghoz hasonlóan értékelték a működési, piaci és pénzügyi teljesítményüket is a vállalatvezetők. A *Pénzügyi teljesítményben elmaradók* (31 vállalat) a működési telje-

sítmény jellemzőiben és a piaci részesedés tekintetében is valamivel jobbnak érezték magukat, ugyanakkor a jövedelmezőségi mutatóknál az iparági átlag alatti teljesítményt jelezték. A *Vezetőket* (75 vállalat) a működési, piaci és pénzügyi teljesítményben is az iparági átlagot meghaladó teljesítmény jellemzi az ide sorolt cégek felsővezetői szerint. (Részletesebben lásd Csesznák–Wimmer, 2014, 33-39. oldal.)

A 4. ábra az érintettklaszterek és a teljesítményklasztérek kapcsolatát foglalja össze. A Nem érintettorientáltak között jóval nagyobb a Lemaradók és az Átlagos teljesítményt nyújtók aránya (összesen 81%), mint a teljes válaszadói körben (60%). Az Általánosan érintettorientáltak között többen tartoznak a Vezetők közé, mint a teljes mintában (36% vs 26%), ugyanakkor többen vannak a Lemaradók között is (26% vs 22%). A Tulajdonos- és vezetőorientáltak körében valamivel többen vannak az Átlagosan teljesítők és a Pénzügyi teljesítményben elmaradók (utóbbi különösen érdekes, hiszen épp a tulajdonosokat tekintik az egyik kiemelt érintettcsoportnak). A Piac- és működésorientáltak körében kevesebb a Lemaradó (18% vs 22%), és több a jó teljesítményt nyújtó Vezető (31% vs 26%), mint a teljes vizsgált vállalati körben.

4. ábra: Az érintett klaszterek teljesítmény klaszterek szerinti megoszlása

Elmondható, hogy az Általánosan érintettorientáltak és a Piac- és működésorientáltak a leginkább elégedettek saját teljesítményükkel, míg az érintett-szemlélet nélkül működők a legelégedetlenebbek. Ugyanakkor nem állapítható meg, hogy a gyenge teljesítmény teszi-e e cégeket befelé fordulóvá, illetve a siker biztosít-e lehetőséget az érintettek erősebb figyelembe vételére vagy éppen fordítva, a siker kulcsa az érintetteknek tulajdonított nagyobb mértékű figyelem.

Eredményeink értelmezését korlátozza, hogy bizonyos kérdőívkitöltők hajlamosabbak minden választ magasabbra mások pedig alacsonyabbra pontozni. Így a saját teljesítmény és az érintettek fontosságának megítélésében tapasztalható együttmozgás e

két klaszterben lehet részben a válaszadó személyiségére visszavezethető látens kapcsolat is. A másik két csoport értelmezhetőségét ez a jelenség kevésbé érinti.

5. Összegzés

Vizsgálatunkban a Versenyben a világgal kutatási program 2013-as kérdőíves felmérése elemzésére építve négy tipikus szemléletmódot azonosítottunk a vállalatvezetők érintettekkel kapcsolatos szemléletmódja, észlelése alapján. Az általános érintettorientáció, a piac- és működésorientáció, a tulajdonos- és vezetőorientáció mellett (amelyek a vizsgált vállalatok körében hasonló, 30 százalék körüli arányban voltak jelen) a válaszadók kisebb részét (13 százalékát) az érintettorientáció hiánya jellemzi.

Az érintettszemlélet alapján létrejött csoportok teljesítményét a vállalatvezetők értékelése alapján vizsgáltuk. Megállapítható, hogy az érintettorientáció hiánya általában nagyobb arányban járt gyenge vagy átlagos észlelt teljesítménnyel, mint a minta egészében. Ugyanakkor a fókuszok nélküli érintettszemlélet sem feltétlenül elegendő a jó teljesítményhez: az Általánosan érintettorientáltak között ugyan több a működési, piaci és pénzügyi téren egyaránt jó teljesítményt nyújtó vezető vállalat, de többen vannak a lemaradó, az átlagostól gyengébb teljesítményt nyújtók is.

A Tulajdonos- és vezetőorientáltak inkább a minden téren átlagos, vagy a működési és piaci teljesítményben jó, de a pénzügyi eredményekben még elmaradó csoportokban vannak jelen nagyobb arányban, ami arra utal, hogy a tulajdonosi orientáció piaci szemlélet nélkül kevésbé eredményes.

A piac- és működésorientáltak csoportra jellemző jobb teljesítmény a piaci szemlélet és a piaci érintettekkel való nyitottság fontosságát látszik igazolni. (Noha az Általánosan érintettorientáltak körében nagyobb volt a Vezetők aránya, de a Lemaradóké is, ami azt sugallja, hogy a fókuszok és a piaci szemlélet is fontosak a jó teljesítményhez az érintettekkel való általános figyelem mellett.

Mivel a vizsgált közel hatvan pénzügyi teljesítménymutatóban nem sikerül érdemi szignifikáns eltéréseket találni, semmiképpen sem állítható, hogy lényegi eltérés lenne a pénzügyileg kimutatott teljesítmény és az érintettekkel való viszonyulás saját megítélése között. Tekintettel arra, hogy csupán két esztendő kimutatásai voltak elérhetőek, további vizsgálati irányt jelent a hosszú távú kimutatott pénzügyi teljesítmény és az érintettorientáció kapcsolatának vizsgálata. Ez azért is lényeges, mert az válaszokból nem tudatós, hogy az érintettekkel való viszony időben ennyire változékonyság, és egyes esetleges szemléletváltás mennyi idő alatt okoz pénzügyileg is érzékelhető eredményt.

A kutatási következő részeiben a pénzügyi elemzés időtávjának kiterjesztése mellett a versenyképességi felmérésben szereplő további teljesítményjellemzőkkel való kapcsolat értékelése és az érintett-szemlélet vállalati működésben való megjelenésének vizsgálata is szerepet kap.

6. Felhasznált irodalom

- Chikán Attila – Czakó Erzsébet (szerk., 2009): Vერenyben a világgal – Vállalataink versenyképessége az új évezred küszöbén. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Chikán Attila – Czakó Erzsébet – Wimmer Ágnes (szerk., 2014): Kilábalás göröngyös talajon – gyorsjelentés a 2013. évi kérdőíves felmérés eredményeiről. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, Versenyképesség Kutató Központ, Budapest.
- Csesznák Anita – Wimmer Ágnes (2014): Vállalati jellemzők és összefüggéseik: A „Versenyben a világgal” kutatási program 2013. évi felmérésében résztvevő vállalatok jellemzése. Budapest: BCE Vállalatgazdaságtan Intézet, Versenyképesség Kutató Központ. (Versenyképesség könyvsorozat)
- Donaldson, T. – Preston, L. E. (1995): The Stakeholder Theory of the Corporation: Concepts, Evidence, and Implications. *The Academy of Management Review*, Vol. 20, No. 1. pp. 65-91
- Esse Bálint – Szántó Richárd – Wimmer Ágnes (2012): Business relationships and relationships with stakeholders – Perception of Hungarian executives. *The IMP Journal*, Vol. 6, No. 2 pp. 98-108.
- Freeman, R. E. (1984): *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Boston: Pitman.
- Freeman, R. E. (2004): The Stakeholder Approach Revisited. *Zfwu*, Vol. 5 No. 3. pp. 228-241.
- Håkansson, H. (2010): Határtalan hálózatok – Az üzleti kapcsolatok menedzsmentjének új szemlélete. Herbert Simon-díj, 2010. Alinea Kiadó – Rajk László Szakkollégium, Budapest.
- Jensen, M. C. (2008): Értékmaximalizálás, érintettelmélet és vállalati célfüggvény, in: Tulajdonosok és menedzserek – A vállalatirányítás természete. Alinea Kiadó – Rajk László Szakkollégium, Budapest. pp. 41-68.
- Matolay Réka – Wimmer Ágnes (2008): Corporate Social and Business Performance, in: Csutora M. – Marjainé Szerényi Zs. (eds.): EMAN-EU 2008 Conference (October 6-7, 2008.): Sustainability and Corporate Responsibility Accounting – measuring and managing business benefits, Proceedings, Budapest. pp. 39-42.
- Matyusz Zsolt (2014): A 2013-as versenyképesség kutatás vállalati mintájának alapjellezői és reprezentativitása. A Versenyképesség tanulmány sorozat 1. sz. kötete, BCE Versenyképesség Kutató Központ, Budapest.
- Neely, A. – Kennerley, M. – Adams, C. (2004): A teljesítményprizma – Az üzleti siker mérés és menedzselése. Alinea Kiadó, Budapest.
- Porter, M. E. – Kramer, M. R. (2006): Strategy & Society: The Link between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review*. December, pp. 78-93.

- Rappaport, A. (2002): A tulajdonosi érték – Útmutató vállalatvezetőknek és befektetőknek, Alinea Kiadó, Budapest.
- Reszegi László – Juhász Péter (2014): A vállalati teljesítmény nyomában, Alinea Kiadó, Budapest.
- Reszegi László – Wimmer Ágnes (szerk., 2010): Hatékony piac, hatékony vállalat. VTE – Alinea Kiadó, Budapest.
- Wimmer Ágnes – Szántó Richárd (2006): Teljesítménymenedzsment és értékteremtés az érintettekkel való kapcsolatok kezelése tükrében. Versenyben a világgal 2004-2006 kutatás, 46. sz. műhelytanulmány, BCE Versenyképesség Kutató Központ, Budapest. http://www.bkae.hu/vallgazd/kutatas/versenykepes2005/versenykepes2005_main.html Letöltve: 2015. október 26.

A VÁLTOZÁS BELSŐ KONTEXTUSA - ELŐTÉRBE A VÁLTOZÁS SZAKEMBEREI

Kulcsszavak: interpretáció, tanulás, kollektív cselekvés, alkalmazkodó képesség, szervezetelméletek, tudásmegosztás, kommunikáció, idő

1. Bevezetés

A gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatok jellegzetesen állandó kapcsolatot, kölcsönös függőséget mutatnak. A társadalmi folyamatok tükröződnek a gazdasági szintén, illetve a gazdasági folyamatok éreztetik hatásukat társadalmi változásokat generálva. Polányi Mihály (1962) megfogalmazásában a tudomány figyelme általában a társadalom számára hasznos, vagy éppen veszélyt jelentő dolgok felé fordul. Az intellektuális szenvedély, a belső motiváció azonban olyan jelenségek vizsgálatára is ösztönöz, melyek nem feltétlenül adják át magukat a pontos megfigyelésnek vagy a szisztematikus kutatásnak, írja Polányi. A kommunikációs technológiák rapid fejlődése okozta társadalmi hatások vizsgálatát célzó pontos és szisztematikus kutatás valóban nehezen valósítható meg. Mindezzel együtt a társadalmi folyamatok, a szervezet belső kontextusa, a kommunikáció és a szervezeti cselekvés vizsgálata már nehezen értelmezhető a fejlett kommunikációs eszközök, online és offline felületek kínálta információ hiányában.

Az információs technológia átalakítja a mindennapokat. A multimédia és kommunikációs technológia eszközei már kis gyermekkortól megjelennek, mint az önkifejezést, önmegvalósítást támogató eszközök. Az önértékelés, ezen belül az önkép és az önbecsülés tartalmi módosulnak. Az autonómia, a szabad önkifejezés alapfelszereltségként kíséri a felnőtté válás folyamatát. A felnövekvő generációk újfajta, szabadabb életszemlélettel keresik a lehetőségeket. A vállalkozási hajlam erősödik. Az első generációs szervezetek, a kis- és középvállalkozások világát éljük egy olyan társadalmi rendszerben, mely egy globális kommunikációs hálózat formáját kezdi öltetni. Castells (1997) álláspontja szerint a „hálózati társadalom” a formálódás szakaszát már átlépte. A szervezetelméletek, a szervezeti kommunikáció és kultúra kutatása újfajta megközelítést igényel. Peter R. Monge és Noshir S. Contractor (2003) megfogalmazásában az üzenet újfajta, szélesebb értelmezést kap. Már magában hordozza az adat, az információ, a tudás, a képek, a

¹³⁴ Richman Gabriella, PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Email: cseloteigabi@caesar.elte.hu

szimbólumok, illetve mindazon szimbolikus formák összességét, melyek a szervezeti kapcsolatháló egy pontjától egy másik pontjáig mozdíthatóak, illetve a szervezet tagjai számára konkrét értelmezést nyernek. A szervezeti tér tágul, egyre nehezebben meghatározni a határvonalakat, elválasztani a belső tér tényleges és vizuális elemeit. Mégis a szakemberek egy része továbbra is a belső tér fontosságát hangsúlyozza, a belső kontextust és a cselekvést elválaszthatatlan egységként kezeli. Az idő és a folyamatosság szerepe meghatározó, írja Weick és Quinn (1999). A cselekvés, a kommunikáció e folyamatosság eszközeként a szervezet szövetségesevé vagy rejtett ellenségévé válhat.

2. Módszertani dilemma

A szervezeti teljesítmény-eltérések ok-okozati összefüggéseit vizsgáló kutatások két megközelítést alkalmaznak: az empirikus kutatást és a statisztikai adatgyűjtést. Az empirikus munka általában esettanulmány, megfigyelés, esetenként résztvevő megfigyelés. A fókusz az operatív folyamatok hatékonysági mutatóiról átkerül a szervezeti kommunikáció, és a szervezeti kultúra elemeire. A szervezet kommunikációs hálózata, a funkcionális területek kapcsolati mintázata rajzolódik ki meghatározva a szervezeti nyitottság mértékét.

Sor kerül a szervezet hőseinek azonosítására; a rítusok, ünnepek, nevezetes események szelekciójára, továbbá meghatározzák a történeteket mesélők személyiség- és karaktervonásait. A kutatói kíváncsiság eredményeként indult feltáró munka nem várt összefüggések felismerésére és meglepő mélységek elérésére képes empirikus megközelítéssel. Peter M. Monge funkcionalista rendszer elmélete és Karl Weick interpretációra épülő valóság teremtés elmélete találkozik a gazdasági szintéren.

A statisztikai adatgyűjtés komplex, analitikus módon közelíti meg a szervezeti teljesítmény-eltérések ok-okozati összefüggéseit. A technológiai eszközök segítségével a kutató eddig nem tapasztalt gyorsasággal jut hozzá primer és szekunder adatokhoz, és az online felületeken keresztül a földrajzi távolság marginális tényezővé válik. A statisztikai adatok elemzéséből levont következtetések teret adnak az osztályozásnak, előhívva az antropológia tudományos képviselő által jól ismert problémát. Közösségek, társadalmi csoportok, nemzetek adott változók szerinti vizsgálata a heterogenitás helyett a homogenitásra helyezi a hangsúlyt. A tipológia tudományos értéke a szigorú, rendkívül alapos előkészítő munka eredményeként kialakított osztályozás és az ahhoz tartozó, megnevezett változókban határozható meg, mely a vizsgált társadalmi csoportra vonatkozóan ad információt. Az osztályozás során három dimenzió figyelembevétele szükséges: a struktúra, a kultúra és a közösség tagjainak személyisége. Spiro álláspontja, hogy az osztályozás során esetenként egy vagy két dimenzió beépítésének kísérlete történik. Azonban a társadalmi folyamatok eredményes vizsgálata megkívánja mindhárom dimenzió integrálását. A posztmodern szervezetelméletek egyik tartópillére éppen az univerzalizmus, melyet Clegg (1990) erőteljesen kritizál. Az egyéni és szervezeti

identitás és érték képviselő kérdése előtérbe kerül. Clegg (1990) az empirikus kutatás fontosságára hívja fel a figyelmet, hiszen az empirikus realitással foglalkozni kell. A szervezetek esetében is az empirikus kutatás mutathatja meg a belső kontextusbeli eltéréseket az általánosítás szellemében született elméleteket kiegészítve.

3. A szervezeti cselekvés dimenziói

A fennmaradás minden szervezet esetében abszolút célként értelmezhető. A szervezeti alkalmazkodóképesség szintjét két tényező vizsgálata indikálhatja: a perzisztencia és a tompítás (a formáló erők, a változás simítása). E tényezők hiánya vagy alacsony, eseti előfordulása a szervezeti alkalmazkodóképesség alacsony szintjére utal, a szervezet gyengeségét mutatja a változásokkal, nyomással szemben. A flexibilitás nő, az integritás gyengül, a szervezet külső és belső megítélése változik. A dilemma nem új keletű. A szervezetek alapvető célja az „optimális megbízhatóság”, mely az alkalmazkodóképesség/integritás, illetve a flexibilitás/változásra fogékonyság egy adott mértékéhez kapcsolható.

3.1. A Struktúra

Általában a szervezet egy olyan rendszer, mely valamely közös cél érdekében, a konszenzus megteremtésével, rendezett módon végzett cselekvés mintázatát adja. A munkamegosztás aktusa feltételezi a szervezet tagjai közötti konszenzus valamely szintjét. A stratégiai tervezés az optimális hatékonyságot biztosító struktúrákat keresi. Az egy jó megoldás, a recept keresése kizoríthatja az adott pillanatban rendelkezésre álló összes más információt csökkentve a racionális döntés ideáljának közelítését. A választást befolyásolja a döntés módja és a választott preferencia rendszer. A kérdés, hogy eltérő kiindulási pontokról elérhető-e hasonló, vagy egyforma eredmény.

A szervezet természetes állapota a rend. A környezet külső és belső változóinak hatására a rend zavarrá alakul. A zavar a fejlődés feltételezhetően legbiztosabb feltétele.

A belső irányítók személyek, automatizmusok, a szervezeti kommunikáció, az idő, melyek szervezetenként eltérő preferencia rendszerek elemeiként értelmezhetőek, befolyásolhatnak folyamatokat, mint például a tudásmegosztás, a tudás diffúzió mértéke és mintázata. A modern szervezet előbb vagy utóbb újszerű opciókat kínál. A munkavégzés folyamata, a struktúrák módosítása szükséges. A modern szervezet új opciókat kínál. A távmunka, az otthoni iroda elterjedése megállíthatatlannak látszik. A kommunikációs technológia kínálta eszközök feladatonként, illetve funkcionális területenként eltérő mértékben segítik a munkavállalót a nagyobb teljesítmény önálló elérésében a csoportmunka szerepét átértékelve. Az individualizáció folyamata mélyül.

A vizuális média és az akadálymentes internet a szervezeti nyitottságot fokozza, az egyén kulcsszerepet kap, a funkcionális területek határai elmosódnak, a felelősségek köre változik, esetenként bővül.

Ugyanakkor a kollektív cselekvés nem értelmezhető a munkavállalók egyéni cselekvéseinek kumulált mutatójaként. A csoport nem a tagjainak összessége, hanem annál sokkal több, meghatározója a cselekvésnek, a teljesítménynek. A közös feladatok során közös szokások, közös értékek alakulnak ki. A csoport intézményes rendet, formális alakzatot hoz létre. A csoportmunka a közös célmeghatározás helye, ahol a lokális hatás erősödik. A közös cél térbeli közelséget, tartalom- és értékazonosságot eredményezhet.

Felmerül a kérdés, hogy az individualizmus hogyan összeegyeztethető a kollektív tudatossággal, a közösség érdekével. A szervezetek kiválasztási stratégiáiban meghatározott kulcskompetenciák köre ezen elemek különös keveredését mutatják, késleltetett hatásként az operatív folyamatokat, a szervezet rohamosan táuló belső környezetét formázzák.

A technológiai fejlődés, a posztmodern szervezetelméletek kínálta episztemológiai aspektusok a munkaerőpiac mikro terét sem hagyják érintetlenül. A kognitív képességek különös, kiemelt szerepet kapnak a szervezetek kiválasztási stratégiájában. A munkavállaló felé elvárásként jelentkezik az autonóm munkavégzés, a kommunikációs eszközök, technológiák ismerete és kreatív használata. A szervezeti struktúrák laposodnak, a kapcsolódási pontok gyengülni látszanak. A szervezet stratégiai lépésekre kényszerült immár nemcsak a tudás integrálása, gyakorlati alkalmazása területén, hanem a szervezeti memória, a retenció, a tudásmegosztás és -bővítés területén is.

3.2. *A kommunikáció*

Monge & Contractor (2003) a társadalom és kommunikáció kapcsolatának interpretációi közül emel ki néhányat. Ezen interpretációk egyikét Lasswell képviseli, aki 1948-ban a kommunikáció társadalmi jelentőségét három alapvető funkcióban határozta meg: a környezet ellenőrzése a veszélyeket és lehetőségek felmérése érdekében, a veszélyre adott válasz koordinálása, illetve a társadalmi és kulturális értékek közvetítése generációk között. Néhány évvel Lasswell definícióját megelőzően a szervezetelméletek kutatóinak figyelme a szervezeti kommunikáció felé fordult. A szervezeti kommunikáció első markáns támogatója a „Human Relations” mozgalom volt, mely később sok kritikát kapott. Az 1970-es évek technológiai váltása következtében az endogén folyamatok, illetve a reflexió került a figyelem középpontjába. A szervezeti kommunikáció radikális változáson ment keresztül a szituációs hatások, a belső kontextus, illetve a szervezeti kapcsolatháló tulajdonságait hangsúlyozva. A társas kapcsolatok, és a kommunikációs hálózatok vizsgálata multi teoretikus megközelítést kapott. A szervezeti kapcsolatháló fogalma helyett vagy mellett egyre gyakrabban kerül a szervezeti tudásháló fogalma az empirikus vizsgálatok középpontjába. Például Gergen (1992) arra mutat rá, hogy egy szó jelentése nagymértékben függ attól, hogy az emberek milyen jelentést tulajdonítanak neki, mint például a „logikus” vagy „helyes gondolkodás” értelmezhető eltérően adott szervezeti környezetben. A tudás, a szervezet szintjén egyszerre jelenik meg, mint tulajdon, mint termék és egyben szolgáltatás.

Mégis némi árnyaltsággal, hiszen tudást valójában minden szervezet termel, de nem minden szervezet egyforma mértékben.

3.3. Az idő

A társadalmi jelenségek kutatói nagy jelentőséget tulajdonítanak az időnek. Losonczi Ágnes (2009) az időt az emberiség legbiztosabb támaszának tekinti, mely megvédi a jelent, a múltat, a jövőt, és segíti az értékek fennmaradását.

A gazdasági folyamatok elemzése során az idő szerepe némileg módosul. A gazdasági szakember a szervezeti teljesítmény elemzése során az időt számokkal helyettesíti. A múlt eredményeit hasonlítja a jelen mutatóihoz, illetve mintázatok kirajzolódását keresve készít prognózist. A folyamat sikerét a tervek, célok megvalósíthatóságának mértéke fogja indikálni. Az idő, mint motivációs tényező jelenik meg, a mutatók magukban hordozzák a múlt eredményeit, a jelen állapotot és a célokban megfogalmazott jövőbeli állapot elérésének igényét.

A szervezeti kommunikáció vizsgálatok, - különös tekintettel a kommunikációs technológiák hatásaira, - szükségszerűen beépítik az idő dimenzióját. Az idő egy pontjában egyaránt vizsgálható a szervezet kommunikációs hálózatának egy szegmense, illetve a teljes kommunikációs hálózat. A több dimenziós megközelítés a változók előfordulását és mintázatát, esetleges eltéréseket enged feltárni. Szinkronikus vagy diakronikus mintázat indikálhatja a szervezeten belüli eltérő viselkedés gócpontjait, az érték kapcsolatok és az információ áramlás eltéréseit, vagy éppenséggel a szervezet egyes területeinek nyitottságát más területek zártságával szemben. Úgy tűnik, a szervezeti folyamatok vizsgálata retrospektív megközelítéssel válik leginkább hatékonyá. Társadalmi jelentőségük visszatekintés útján kaphat értelmezést.

4. Összegzés

Allport (1962) kollektív struktúra koncepciója azt hangsúlyozza, hogy a kollektív cselekvés megvalósulhat az egyéni utak kapcsolódása szintjén is, minimum konszenzus mellett, célok hiányában. A feltételezett kölcsönös függés, és szükségletek ösztönöznek közös cselekvésre. Az emberek először cselekszenek, aztán határozzák meg miért, milyen célokért is végeztek munkát, írja Weick (1979). Furcsa, de operatív szinten gyakran előfordul, hogy az ember intuíciókra támaszkodva, vagy mások kérését teljesítve cselekszik. Eszerint a célok meghatározása, lehet a kollektív cselekvés feltétele vagy következménye is. Mint feltétel prospektív jellegű az információtartalom szűkössége mellett, mint következmény retrospektív jellegű az információ hozzáférés tág körét kínálva.

Clay Shirky (2011) a média globális és olcsó jellegét emeli ki az amatőr résztvevők körének folyamatos bővülésével. Gladwell (2010) az alacsony kockázatot hordozó interakciók veszélyeire hívja fel a figyelmet. Alacsony a kockázat szintje, hiszen a részvétel

online történik, az egyén otthona, vagy alkalomadtán a munkahelyi iroda kényelmében. A személyes involválódást egy gomb megnyomása, egy email továbbítása jelenti. Az online jelenlét laza, kevésbé bürokratikus struktúrát kér és a központi kontrollt nélkülözi. A kommunikációs hálózaton belüli kapcsolatok erőssége, gyakorisága, stabilitása, iránya és reciprocitása módosulhat. Azonban a laza, kontroll nélküli online cselekvést fenyegeti a közepszerűség. Hogyan fogják az újfajta kommunikációs szokások és az online aktivizmus változtatni a szervezetek belső környezetét? Milyen értelmezést kaphat a „hálózati társadalom” koncepció, vagy Shirky „kognitív felesleg” hipotézise szervezeti közegben?

A társadalmi folyamatokat elemző kutatások fókuszában az ember áll. De vajon az ember, mint a közösség egy tagja, vagy az ember, mint a gazdaság egy meghatározó egysége? Vajon e két aspektus kezelhető-e még külön?

Úgy tűnik az egyéni és a tulajdonosi érdekek sajátos összefonódása figyelhető meg, hiszen felelőségek és szerepek gyakran összemosódnak.

A vállalkozók új generációja újfajta jelenségekkel néz szembe. A szervezeti kontextusban megjelenik a feladatok és egyben a megoldások univerzalitása. Az egyéni és szervezeti identitás és érték képviselő kérdés előtérbe kerül. Ha a tudomány ezeket a kérdéseket vizsgálni akarja, márpedig a társadalom számára fontos kérdésekben az intellektuális kíváncsiság mindig dolgozik, akkor a kognitív folyamatok vizsgálata új hangsúlyt kaphat.

Egy közösséget, - még a posztmodern társadalmak és szervezetelméletek korában is, - nagymértékben az határoz meg, ahogyan konzervatív értékeit, a tudás tradicionális elemeit memóriájában tárolja, cselekvése, kommunikációja ezen értékek előhívását támogatja. A társadalmi és gazdasági folyamatok összekapcsolódásának különös mintázata, a technológiai fejlődés, az önkép meghatározásának új módjai vezetnek az önkifejezés és az önmegvalósítás jelentőségének erősödéséhez, a vállalkozói, tulajdonosi attitűd terjedéséhez. Maslow értelmezésében a kognitív kapacitás egy eszközrendszer, szabad használata akadálytalan kell, hogy legyen. A bölcsesség kutatását, mint tevékenységet a személyes fejlődés iránti állandó vágy eszközének tekintette. Értelmezésében a tudatos vágyak fontosságát az adja meg, hogy milyen közel vannak az alapvető emberi szükségletekhez. Fontos hangsúlyozni, hogy Maslow sosem tekintette elméletét egy merev, statikus rendszernek. Az eredmények összegzése során kiemelte az empirikus aspektus fontosságát. Az emberek legtöbbje esetében az alapvető szükségletek sorrendje az elméletben jelzett hierarchia sorrendjét mutatta, azonban számos kivétel is adódott. Lehet, hogy elérkezett az idő Maslow elméletének újragondolására? Az önkifejezés és személyes fejlődés iránti vágy erősödése új perspektívába helyezheti az elméletet az önmegvalósítás vágyát alapvető emberi szükségletként a hierarchia tartópillérévé alakítva.

5. Felhasznált irodalom

Maslow, A. H. (1943): A Theory of human Motivation, Psychological Review, 50. szám, pp. 370-396.

- Weick K. (1979): *The Social Psychology of Organizing*, McGraw-Hill, New York
- Polányi, M. (1962): *Personal knowledge*, Routledge, London
- Castells, M. (1997): *The Power of Identity, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. II*. Blackwell, Oxford
- Monge, P. R. – Contractor N. S. (2003): *Theories of Communication Network*, Oxford University Press, Oxford

CONTROLLING: MANAGEMENT, VAGY LEADERSHIP?

Vezetés-módszertani szempontból vizsgáljuk a Controllingot, és esetpéldákkal szemléltetünk a következő elemző gondolatmenetben. Célunk az, hogy megállapítsuk: milyen vezetési stílust és szervezeti eszközöket célszerű használni a Controlling feladatok megoldására? Mit mond a vezetéstudomány: Menedzsment vagy Leadership a célszerű vezetési módszer a Controllinghoz? Bemutatásunk nem a teljeskörűséget, hanem a példaszerűséget célozza meg, és eljutunk egy „kritikus tényező-tömeg” összefüggés megfogalmazásáig is.

1. Vezetésmódszertani áttekintés.
2. A Controlling mint vezetési és szervezeti tevékenység. Az esetek és a vezetésmódszertan összekapcsolása.
3. Esetpéldák a szemléltetésre, bizonyításra.

1. A kiinduló hipotézis, és vezetés- és szervezettefejlesztési megközelítések (módszertan)

Ha a Vezetéstudomány oldaláról közelítjük meg a Controllingot, és arra a kérdésre keressük a választ, vajon milyen vezetői módszereket igényel a Controlling, már első megközelítésre könnyűnek tűnik választani. Azért nevezhető fontosnak, hogy a vezetési módszertanokkal kidolgozott tipizálással jellemezzük az irányítás módjait és ezzel összefüggésben a szervezetek állapotát, mert elsősorban ez határozza meg: a Controllingot, mint a gazdálkodás jelen időben legalkalmasabb eszközét lehetséges-e az egyes vállalkozásoknál/gazdálkodó szervezeteknél alkalmazni.

A szervezési módszertanokban elindulva első lépésként a Menedzsment / Leadership lehetőségeket tekintve az utóbbi lehet számunkra megfelelő. Az első szemléltetéshez vegyük ehhez a kétféle vezetési értékvilágot, felhasználva a kissé sarkítottabb megfogalmazásokat is [1]:

MANAGER értékvilág <i>„Does things right.”, azaz csináljuk jól a dolgokat</i> Utasítás, ellenőrzés, koordinálás Üzleti siker Status quo Jutalom, büntetés Mit?, Hogyan?	LEADERSHIP értékvilág <i>„Does the right thing.”, azaz jó dolgokat csináljunk</i> Személyes befolyás, bizalom, célok összehangolása Munkatársak és vevők sikere Változás Inspirálás, a munkatárs tisztelete Kivel?, Miért?

1. ábra: A „menedzseri” és a „leaderi” értékvilág [1].

Annak, hogy a leadership, mint közelebbi értékvilág mellett dönthetünk, okai lehetnek:

- A controlleri tevékenységben nagyon fontosnak ítéljük a változtatásokat mozgató és elfogadó szerepet,
- A kezdeményező cégen belüli és kívüli kapcsolatokat, az együttműködést a különböző szakterületek között.

Tehát az előzetes hipotézisünk, hogy a vállalatigazgató-menedzserhez képest a Controlling tevékenységet végző embereket a leadership szemléletmód kell, hogy jellemezze:

Vállalatigazgató = Menedzser,
Controller = Leader.

Feltételezésünk elfogadásához vagy cáfolatához részletesebben menjünk bele a kapcsolódó vezetési tudományterület modell-, és gondolat-környezetébe.

A vezetés (leadership) személyes aspektusú megfogalmazása [1]: „Egy szervezett csoport célkitűzésre és célélérésre irányuló tevékenységének befolyásolási folyamata” (Stogdill). A vezetéselméleti irányzatok és modellek hangsúlyváltozásait figyelembe véve, az idők során a vezetés a következő erősségekben jelent meg:

- mint vezetői tulajdonság, a tulajdonság-elmélet szerint,
- mint magatartás,
- és mint kontingencia.

A továbbiakban a főbb kortárs megközelítésekben nagyobb a változatosság: szerepet játszik a karizma, az átalakító képesség, és például a jövőkép fontossága. Haladó igény ugyanakkor a „szolgáló vezetés” funkció, és az autentikus hangsúly, ami önismeretet, transzparenciát, objektív mérlegelést, és moralitást jelent [1].

Vizsgáljuk meg az egyes vezetés-elméleti irányzatokat, hogy a későbbiekben megalapozottan írassuk le a vállalati controlling tevékenységnek megfelelő vezetési módszereket, stílust és szervezeti ajánlásokat – a vezetési tevékenység szemszögéből:

1.1. A tulajdonság-elmélet szerint a vezető – mindenekelőtt a kiválasztási szempontoknak megfelelően – rendelkezzen:

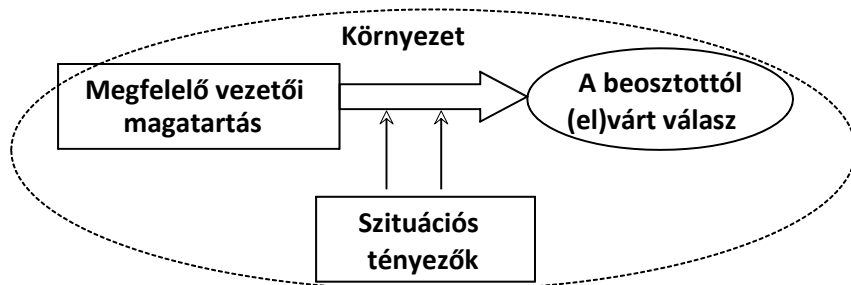
- Képességekkel, úgymint intelligencia faktorokkal, szakmai tudással és kifejező-képességgel.
- Szükséges a társadalmi érzékenységgel, azaz a Controller legyen aktív, együttműködő, és képes legyen elfogadtatni magát.
- valamint Motivált legyen, ami tetterekészséget, kezdeményezést, és állhatatosságot jelent.

1.2. A vezetői magatartás van a következő vezetői irányzat középpontjában, és az egyik számunkra érdekes kérdés: a magasabb teljesítmény-elvárás milyen viszonyban van a dolgozói panaszokkal és a fluktuációval? Nos, a vizsgálatok szerint érdekes módon:

- A feladatok erős tagoltsága-strukturálása és a magas szintű vezetői figyelem és ráhatás együttesen képes eredményezni magas teljesítési szintet, kevés dolgozói panaszt és alacsony fluktuációt – ahogyan ez az Ohio State elméletben szerepel [1].
- Ugyanakkor előnyös a magatartás-elmélet szerint, ha a vezető nem sajátítja ki a koordinációt, a célképzést, és nem ad mindenre kész válaszokat
- A vezetői magatartások közül a participatív, demokratikus, a beosztott vezetőket és az alkalmazottakat bevonó stílus hatékonyabb.

1.3. Kontingencia-elmélet

Az előbbi stílusok/magatartások közül a vezetői kontingencia-elmélet szabhatja meg, hogy melyik *a feladatnak és a körülményeknek megfelelő vezetői stílus*. Általánosságban ezt a kapcsolatrendszert a 2. ábrán láthatjuk:

2. ábra: A vezetés kontingencia modell szerinti szemléltetése [1].

Mostani elemzésünk számára a legfontosabb információkat éppen ez a kontingencia modell fogja kimondani a Controllinggal kapcsolatosan, a management/leadership kérdésben; a [2] szakirodalom alapján:

Stabil külső környezet, Szűk termékkör, rutin/tömeg- termé- kek-szolgáltatások. <i>Milyen vezetői stílust használjunk?</i> Mechanikus szervezatkép Védekezés/költségcsökkentés Funkcionális szervezeti forma Munkakör alapú HR <i>Előíró stílus, menedzsment</i>	Bizonytalan külső környezet, széles termékkör, új/egyedi termékek-szolgál- tatások <i>Milyen vezetői stílust használjunk?</i> Organikus szervezatkép Innováció/differenciálás Divizionális/mátrix szervezet Tudás/team alapú HR <i>Rugalmas stílus, leadership</i>

3. ábra: Illeszkedési alapformák a vezetésben, a kontingencia modell szerint [2].

A Controlling munkatevékenységhez adekvát vezetői stílus kiválasztásnál ügyelnünk kell arra, hogy most magára a Controlling tevékenységre vonatkozik a megfelelő vezetői stílus kérdése, nem annak a vállalatnak a tevékenységére, ahol a Controlling rendszer működik!

A Controlling tevékenység esetén egyértelműen a mozgékony vezetési szituációs változók határozzák meg azt a vezetési stílust, amelyet a controlling rendszer irányításban érvényesíteni kell; ezért is van számunkra nagy jelentősége a **kontingencia modell**nek. Ezen a modellen belül két stílust érdemes részletesebben vizsgálni, amelyek lehetőséget fognak adni számunkra a *Controlling tevékenységen belüli további differenciálásra, a módszereket és a Controlling működtetési módját illetően:*

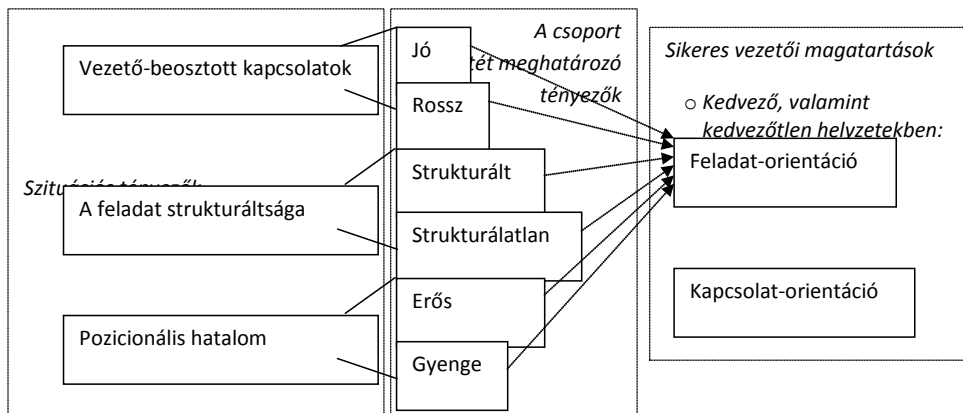
- a Fiedler LCP modellt jellemzően azokban a vállalkozási esetekben kell figyelembe venni, ahol nincs kiépített controlling rendszer és működés, vagy a controlling szervezet/funkció „nem a helyén van” a vállalkozáson belül;
- a Partecipatív modellt akkor kezelhetjük, ahol kiépített-, és viszonylagosan „helyén lévő” controlling szervezet és funkció van – és a feladatok és konfliktusok valóban elsősorban a vállalati gazdálkodást segítő controlling tartalom körül jelennek meg.

Ez a most leírt két megállapítás egyelőre hipotetikus jellegű, magának kontingencia módszernek az alkalmasságával együtt, de ezeket a továbbiakban fogjuk szemléletessé tenni.

1.4. A Fiedler-féle LPC modell

A modell lényege az, hogy a situációs tényezők, és a csoport helyzetét meghatározó tényezők közötti megoszlásokat figyelembe véve a következő modellel lehet az alapvető megoldásokat szemléltetni (4. ábra, [1] és [3] alapján):

4. ábra: A Fiedler-féle LPC modell, [1] alapján ábrázolva.

A modell szerint, ha a situációs tényezők helyzete konkrét és karakterisztikusan jó, vagy éppenséggel rossz, akkor a vezetői magatartás lényege a feladat-orientáció kell legyen. Ha a tényezők – adott esetben a Controlling munkafeladatok, vagy a rendszer-bevezetés tényezői – nem írhatóak le egyértelműen, akkor a kapcsolatoknak kell a vezetési magatartásban meghatározónak lennie. A Controlling rendszerek működtetési és bevezetési feladatai változatos körülmények között folyhatnak, ezért érdemes ezzel a modellel a témakörben kiemelten foglalkozni.

Találkozhatunk ugyanakkor a Fiedler-féle LPC modell kritikájával is [4] arra vonatkozóan, hogy a modell nem kellően rugalmas a tényezők figyelembevételével kapcsolatosan. Ez a kritika minden bizonnyal igaz lehet, azonban a továbbiakban lehetőségünk lesz egy olyan esetpélda megismerésére, amely bemutatja: a modellnek még egy viszonylagos alkalmazása is közelebb vihet minket a Controlling rendszerek bevezetésének vezetői (leadership) szemléletű feladat-megoldásához.

1.5. A Partecipatív vezetési modell

A Partecipatív döntéshozatal azért jelentős a Controlling számára, mert a tervezésnél, valamint a terv-tény elemzést követő intézkedési szakaszban egy sor szakmai terület együttműködésére lehet szükség az elemzéshez, az optimális döntési változatok kidolgozásához, majd a döntésekhez. A Partecipatív vezetés szintén ábrázolható többtényezős,

és az azokhoz tartozó vezetői magatartások kontingencia modelljeként; ez a táblázatos szemléltetés az 5. ábrán látható ([1] és [5] alapján):

<i>A 7 Szituációs Tényező, amely meghatározza a vezetői magatartást</i> ○ Megoldások különbsége ○ Vezetői információ ○ Probléma strukturáltsága ○ Elfogadás fontossága ○ Elfogadás feltétele ○ A céllal való azonosulás ○ Konfliktus (végrehajtás)	<i>A Vezetői Magatartások, amelyek a tényezők alakulásától függenek:</i> ○ Döntés egyedül ○ Döntés információkéréssel ○ Konzultáció szűk körben ○ Konzultáció csoporttal ○ Csoportdöntés

5. ábra: *Participatív modell: hét különböző szituációhoz tartozó vezetői magatartások*

A Controlling tevékenységben természetesen további, például a kortárs vezetői módszerek, modellek is figyelembe vehetők és megközelíthetők. Az áttekinthetőség során még érdekesek lehetnének a transzformatív (karizmatikus, jövőképes, szimbolikus), a szolgáló, és az érzelmi-intelligencia megközelítések.

A továbbiakban – terjedelmi okok miatt – elsősorban az eddig bemutatott 1.1 – 1.5 modellek kapcsolódásait szeretnénk bemutatni a Controlling irányítási rendszerekben. Annak, hogy nem lépünk részletesebben tovább a kortárs módszerekben, más tényezők is feltételezhetőek:

- A Controlling jellegét tekintve több-diszciplínás szakterület, tehát eleve a csoport-tevékenységek vezetési modelljeihez kapcsolható
- A Controlling vezetése-irányítása nem az első számú vezető feladata (bár az ő támogatása alapvető, amiről még később lesz szó).

1.6. A Kortárs vezetési megközelítések figyelembevétele

Két vezetési módszertani kiemeléssel élünk a Kortárs vezetésből:

- A Karizma jelentősége a controllingban: Az első számú vezető szerepe meghatározó a Controlling rendszer bevezetésében és működtetésében, beleértve olyan stratégiai szemléletű controlling kérdéseket is, mint például a tulajdonosi érték szemléletének bevezetése, vagy a vállalati pénzügyi (CF) tervezés bevezetése,
- Transzformativitás (átalakítás) is a controlling feladatok fontos eleme, mivel emberek munkafadatainak átírásáról, a szervezet „felforgatásáról”, innovációról lehet szó. Egy Controlling rendszer kiépítésekor esetleg a teljes vezetői gárda irányítási tevékenységét át kell alakítani. Egyszerűbb esetekben is az átalakító munkának minősíthető például megfeszített tervek teljesítésének kényszere, ami transzformativitást igényel

2. A Controlling mint vezetési és szervezeti tevékenység

2.1. A Controlling bevezetési és kialakítási feladatainak vezetési kérdései

A Controlling a szabályozott gazdálkodási tevékenység eddigi általunk ismert leghatásosabb módszere. Mivel a Controlling egyben vezetési módszer, és a vállalatvezetés irányítási alrendszere is, ezért a bevezetéséről illetve kialakításáról mindig a legfelső (ügy-) vezető, illetve vezetés dönt; még akkor is, ha ez esetleg a tulajdonosok sugalmazására történik, ahogyan az ismert szakirodalmak ezt megjelölik: [7], [8], [9], [10]. Ez az állítás minden gazdálkodó szervezetre, így például a költségvetési szervezetekre is érvényes. *A Controlling bevezetése valamint folyamatos üzemeltetése tehát mindig vezetés-módszertani és szervezeti feladat* is. A Controlling évtizedek óta fontos vállalkozás-vezetési feladat a nagyvállalatok esetében, és egyre több kis és közepes vállalkozásnál kerül bevezetésre. Mivel azonban a költségvetési és közösségi szervezetek sem térhetnek ki a gazdálkodási kényszer alól, egyre több helyen foglalkoznak ezzel a vezetési-szervezeti módszerrel. Érdeemes megfigyelni például, hogy a mostani törvénykezési periódusban a magyar költségvetési szervezetekbe hogyan igyekeznek beépíteni jogszabályi (tehát tulajdonosi) oldalról a controlling szabályozó tevékenység újabb és újabb elemeit.

A következő felsorolásban összefoglaljuk a feltételeket és jellemzőket, amelyek a Controlling rendszer sikeres bevezetésénél fontosak, vezetési-módszertani és specialitási szempontból:

- Szükség van a tulajdonosi és/vagy menedzsment vezetésére-működésére, amelynek összetevői a vezetésmódszertannal tekintve:
  - A különböző célok összehangolási igénye, és az inspiráció (1. → értékvilág)
  - Kezdeményezés, motiváltság, állhatatosság (1.1 → vezetői tulajdonságok)
  - A participációs képesség a különböző tudásterületek bevonására, a beosztott (vezetők) észvételére és a feladatok tagolására (1.2 → vezetői magatartás)
- A körülmények léte, vagy a „kvázi-feltételrendszer” kialakítása is szükséges a controlling rendszer kialakításához (1.3 → kontingencia elmélet). A Controlling témakörünkre hatást gyakorló körülményekkel kapcsolatosan meg kell jegyezni, hogy ezek nagymértékben függenek a vállalkozás jellemzőitől, az úgynevezett cégspecifikumoktól. Ezek, ahogyan az a szakirodalomból ismert [7], [10], [11], [12]; mindenekelőtt a következők:
  - A tevékenységek jellege (termelés illetve ipar, szolgáltatás és annak jellege, kereskedelem, humán szolgáltatás, költségvetési tevékenység, illetve a tercier szektor valamelyik más tevékenysége),
  - a vállalkozás üzleti mérete (mérleg-főösszeg, forgalomnagyság, bizonylat-sűrűség),
  - a vállalkozás tulajdonviszonyai (magán-, csoport- vagy állami tulajdon);
  - a vállalkozási forma.

A Controlling bevezetési eseteket logikai sorrendben kezelve, a következők szerint célszerű összekapcsolni őket a vezetési módszertan (leadership) kérdésekkel:

2.1.1. Nincs controlling rendszer, illetve alkalmazás.

Arra a kérdésre, vannak-e szervezetek, amelyek a *controlling irányítási elveket és rendszereket nem használják: igen* a válasz, léteznek ilyenek, jellemzően például a magyarországi kisvállalkozások között. A vezetői (Leadership) módszertan szemszögéből nézve sok esetben egyértelműen az 1.1 pontban írt *Vezetői tulajdonság-elméleti* problémával találkozunk: az ok például az ún. intelligencia-faktor, a képességek közötti a szakmai/specifikus tudás hiányossága lehet. Szerepet játszhatnak még az ugyanitt szereplő eltökéltség- és önbizalom-hiányosságok is, ha a vezető – az egyébként meglévő és nyilvánvaló gazdálkodási problémák megoldására nem keresi a megfelelő vezetési módszert az előbbi hiányosságok miatt, mint azt majd a 3.1 esetpéldában láthatjuk. Fel lehet ismerni ezt a helyzetet abból, hogy a gazdálkodási problémákat a vezető meg tudja fogalmazni, azaz léteznek a *vezetői számvittel* kapcsolatos igényei, sőt, kiszámolja és „ellenőrizni” szeretné például a költségeket. Az esetpéldában majd részletezett módon: a pénz-költségek „jogosságát” érti az ellenőrzés alatt, és nem azt, hogy szabályos-e a számla. Ilyen esetekben gyakran felmerül az irányítási rendszereket nem használó vezetőknél a Controlling és a Könyvvizsgálat tartalmi részének keveredése is, mint képességbeli szakmai hiányosság [6].

Másik típusú, de ugyancsak szakmai képességbeli probléma, amikor a műszaki rendszerét tökéletesen ismerő és irányító szakember egy költségvetési rendszerben nem tud különbséget tenni az előkalkuláció (árajánlat) és az utókalkuláció számadatait, illetve annak hasznosíthatósági módja között, ezt a helyzetet jellemezzük a 3.2 esetpéldában.

Még mindig előforduló harmadik esetként a gazdálkodási kényszer hiánya is szerepet játszik, ezt a vezetés-módszertan szempontjából mint kontingencia-tényezőt, a későbbiekben részletezzük.

2.1.2. A Controlling „késleltetett” alkalmazása

Jellemző tapasztalat, hogy a controlling formális bevezetéséhez képest elmarad a controlling rendszer funkcionálása, „késleltetés” van. Ez azt jelenti, hogy a bevezetési *formalitás* előbb létezik, és időben (esetleg csak lényegesen) később következik az *informalitási* dimenzióban is funkcionáló rendszer. Ez utóbbi informálisan is működőképes rendszer azt jelenti számunkra, hogy a controlling gondolkodásmód és működés már szabályozással összhangban – vagy kis eltéréssel – működni képes. A funkcionálás késésében a vezetői tulajdonságok közül az állhatatosságnak van szerepe mindenekelőtt; mivel a bevezetési döntést kitartásnak kellene követnie. Ugyanakkor ezek az eseteket kezelni lehet a Fiedler (→1.4, feladat orientáció / kapcsolat orientáció) modellel is,

hiszen ha az a helyzet, hogy még nincs kidolgozva jól strukturált konkrét (pl. költség-csökkentési projekt) feladat, akkor nincs működési cél. A működési cél nélküli Controlling rendszert a kapcsolat-orientáció mentheti meg, mint formális rendszert addig az időpontig, míg a konkrét gazdálkodási feladatokra elkezdik a controllingot használni – azaz beindul az informális működés is (3.4 esetpélda).

A Controlling bevezetéséhez képest „késleltetett” funkcionálásnak több oka lehet, csak 3 jellegzetest említve ezek közül:

- Nagyobb szervezetek esetén a szervezet inerciájából eredő nehézkedés: idő kell, még a formális működés mellé az informális is felzárkózik, ha egyáltalán várható, hogy kialakuljon az „új rend” (3.2 esetpélda),
- Kisebb szervezetekre jellemző, hogy már érzik az igényt illetve készítenek van, de nincsenek, vagy nem látszanak a controlling alapkérdések. Ilyenkor egy külső körülmény (pl. a válság), vagy egy hirtelen megjelent problémára történő megoldás-keresés közben mintegy „rátalálnak” saját, már meglévő controlling kezdeményeikre, és működésbe veszik azokat (3.4 esetpélda).
- A harmadik jellegzetes késleltetés tragikusnak is nevezhető: ellenérdekeltség. Gazdálkodó szervezetek esetében előfordulhat, hogy pl. a külső forráshoz való hozzájutás a fontos célkitűzés, a vezetés ilyenkor nem igényli – sőt esetleg ellenérdekű oldalon kezeli – a gazdálkodási szabályozás működését (a 3.2 esetpéldában erre a vezetési helyzetre is kitérünk).

2.1.3 „Késleltetés”, vezetői magatartás és kontingencia az operatív Controllingban

Figyelemre méltó, hogy a szervezettel szembeni követelmények erőssége (Ohio State 1.2), és a feladatok megfelelő strukturáltságának problémája (Fiedler 1.4) hogyan tud egyetlen példában sűrűsödni, tetézve még a késleltetett controlling megoldások esetével is. Ilyen a 3.6 nagyvállalati esetpéldája, amelyben megtaláljuk, hogy egy controlling szempontból központilag működőképes rendszerben az operatív (termelési) területen alapvetően megtörténik egy erőteljes követelmény kiírás, majd a középvezetés feladatává teszik, hogy az operatív controlling eszközrendszert alakítsa ki, a szükséges vezetői számviteli módszertani módosításokkal együtt. A középvezetésnek nincsenek meg a tulajdonságai (→1.1) és a megfelelő szituáció (→1.2) a Controlling rendszer fejlesztéséhez, azonban a szervezeti szituáció többi eleme mégis kikényszeríti a fejlesztést. A felső vezetésnek ez a módszere talán „kegyetlen”, de eredményes.

2.2. A Controlling rendszer folyamatos üzemeltetése a vezetési módszerek szemszögéből

A folyamatos Controlling funkcionálás jellegzetes vezetői működést és helyzeteket feltételez, ezek mindenekelőtt, amelyeket az előzőekben már idéztünk:

- A Leadership értékvilág, a szakmai tudás és inspiráció, más oldalról a transzformativitási (átalakítási) képesség,
- Piaci- vagy kvázi-piaci környezet illetve érdekeltség,
- Jól megfogalmazott és paraméterezett (jól strukturált) feladatok,
- Stabil vezetői pozíciós helyzet, esetleg karizma,
- Megfelelő kapcsolatok a szervezeten belül,
- A részvétel (participativitás) biztosítása a szakmai sokoldalúság érvényesítéséhez,
- Team-munka képesség.

Természetesen a vezetői tevékenység kialakítása/átalakítása esetén figyelni kell azokra a negatív esetekre, amikor ezeknek a tulajdonságoknak és helyzeteknek éppen a *hiányával* kapcsolatban van vezetői tennivaló a Controlling rendszerek működtetése érdekében. Hogyan hasznosulhatnak ezek esetpéldáinkban?

2.2.1. Controlling: előírás szerint

A Controlling rendszer folyamatos működtetésének egyik biztos módja a Fiedler féle LPC modell (→1.4) szerint az a feladat-orientációs helyzet, ahol erős hatalmi pozícióval és jól strukturált problémák megoldásával kell foglalkozni. Egyik multinacionális példa-vállalatunknál állandó költség-megtakarítási feladatot kell teljesíteni, szakmailag jól meghatározott kalkulációs rendszerben. Ez a feladat egyrészt feltételezi a jó munkatársi kapcsolatokat, ugyanakkor a feladathoz való biztos kötődést is, ami a controlling munkában résztvevőknek alacsony fluktuációt jelent. A működő operatív controlling rendszer egy nagyobb egység része, egy ipari termelő vállalatnál a 3.6 esetpéldánkban.

2.2.2. Controlling – verseny hatására

A 3.4-as esetpéldában szereplő szolgáltató kisvállalatnál – egy késleltetett bevezetés után – egyértelműen folyamatos a controlling működtetés. A szituációs tényezők: team-munka körülmények között, külső szakértők bevonásával, már folyamatosan fennálló piaci körülmények között indult meg a rendszeres controlling tevékenység. Fontos lépés volt ehhez, hogy definiáltuk és kialakítottuk azt a struktúrát, amely lehetőséget ad az egyértelmű feladat-orientációra – ez a költségviselő-specifikus controlling kalkulációk rendszere, meghatározott vezetői számviteli tartalommal.

A folyamatos működés 3.5-os esetpéldánkban is tényként kezelhető. Kimagasló a vezetői innovációs működés, a feladat kidolgozott részének strukturáltsága, és ezzel a kedvező vezetői magatartás kedvező helyzetet alakít ki (Fiedler). Azonban azt is láthatjuk ezen a példán, hogy egyes (szakmai) számviteli-controlling elemek hiánya miatt – bár a rendszer többi része szinte optimálisan működik – a vállalkozás egy válsághelyzetet nem képes túlélni, mert nincs meg az alkalmazott vezetői módszerek *kritikus tényező-tömege*.

2.2.3. Ha nincs (kvázi-)verseny, nincs Controlling működés

A kontingencia elmélet ($\rightarrow$ 1.3) hangsúlyozza a szituációs tényezők szerepét. A most leírásra kerülő esetekből, valamint a még tapasztalt controlling rendszer innovációkból megállapítható, hogy a piaci hatásnak, más megfogalmazásban a gazdálkodási kényszernek/érdekeltségnek kiemelkedő szerepe van a szituációs tényezők között. Egy költségvetési intézményben, amelyet a 3.2 esetpéldában fogunk jellemezni, a következő pozitív tényezőkre lenne szükség:

- jól strukturált, szakértői szinten több éves munkával kialakított teljesítmény-controlling rendszer,
- felelős vezetői elvárás illetve támogatás a megbízott vezetők részéről,
- konkrét követelmény-rendszer, amely a számvitelileg pontosan strukturált.

Ez túlmenően (bár ez informatikai feltétel) a támogatási-adatbiztosítási rendszer feltétel is szükséges, és ez kialakításra került. A rendszer mégsem működik a költségvetési szervezetben: nincs tényleges gazdálkodási kényszer-helyzet: finanszírozási igény van helyette.

2.2.4. A feltételeknek együtt kell lenniük!

Az előbbi pontban a gazdálkodási érdek hiányáról, mint szituációs tényező-problémáról volt szó. Három esetpéldában az is látható lesz majd, hogy a vezetési (és a szervezeti) helyzet nem lehet eredményes a Controlling rendszer bevezetésére vagy működtetésére, ha a *menedzsment* szemléletű-stílusú, illetve ha nem rendelkeznek a megfelelő tulajdonságokkal a controlling tevékenységet támogató, vagy abban részt vevő vezetők. Tehát ha a *hiányosságok* nemcsak a kontingencia elmélet, hanem a tulajdonságok, vagy a magatartás oldaláról hiányosak, akkor is működésképtelen lesz a Controlling. Ilyen problémák:

- A controlling ismeretek hiánya vagy azok nem elfogadása (3.2 és 3.3 példa),
- Ha a következő tulajdonságokból vagy képességekből egy vagy néhány hiányzik a vezetésből: innovációs stílus, a célképzés, karizma, transzformativitás (3.1, 3.2 és 3.3 példa)

Létezik tehát feltehetően egy „kritikus tényező-tömeg”, amely a vezetés részéről szükséges a controlling eredményességhez

2.3. A Controlling szervezetben: helye és szerepe Leadership szempontból

A szakirodalom és a gyakorlati élet mutatja számunkra a cél $\rightarrow$ folyamat $\rightarrow$ szervezet logikai összefüggés igazságát [Ladó László], [8]. Mivel a Controlling folyamata a

tervezéssel kezdődik, valamint feladatának struktúrája a számviteli struktúra [11], ezért logikus, mind a „külső” mind pedig a „belső” (vezetői) *számvitelhez a struktúrát a tervezéskor kell meghatározni azaz a Controlling tevékenység során*. Ez egy szigorú *szervezeti jellegű kikötés*, amely feltétele az eredményes Controlling tevékenységnek [11]. Néhány, a részleteket tekintő összefüggés, és a vezetéstudományi kapcsolódásai:

- A nagyvállalati szervezetekben működő Controlling beépült a szervezetek felső vezetésébe, általában a számviteli szervezet fölé, vagy azzal egy szinten, az előbbi logikának megfelelően. Ez a szervezeti rend biztosítja a gazdálkodási szempontok működését a rendszerben. Jellemző ugyanakkor Leadership felépítés és rugalmas vezetési stílus-érvényesülés (→1.3), amely organikus szervezethez, innovációt, tudás-alapú teameket; összességében rugalmas szervezeti felépítést jelent. Erre szükség is van, hiszen a nagyobb gazdálkodó rendszer csak a Controlling folyamatos piaci értékrendű szabályozó hatásával tud érvényesülni a versenyben, és az alkalmazkodásban [13].
- Ha lejjebb tekintünk a szervezetben – például a mátrix-, vagy legalábbis a többvonalas szervezeti felépítési logikával – biztosítva vannak a Controlling működés tényezői a középszinten és az operativitásban is (→1.3), amennyiben az előbbieket szerint a gazdálkodási logikáját a Controlling vezérli (3.6 esetpélda).
- Kis szervezetek esetében – ahol sok esetben magának a számvitelnek egy része is külső szervezetben funkcionál – természetesnek tűnik, hogy külső aktorokkal valósul meg a Controlling rendszer működése. Ez egyben rugalmas működést is biztosíthat (3.1, 3.3, 3.4, 3.5), feltéve persze ha valóban igény van a Controllingra, és így a bevezetés sikeres lesz.

2.3.1. A „beépíthetetlen” controlling

Egy költségvetési szervezet esetében (3.2 esetpélda), ahol (már jeleztük) a finanszírozási cél megelőzi a gazdálkodási szempontokat, ellenérdekeltség van; sőt a z új vezetési módszerek között is megnevezett *karizmatikusság* (→1.6) is jelentkezik *a gazdálkodási szempontok ellen*, így a Controlling rendszer bevezetése ellen is. Ez egyben lehetetlenné teszi a gazdálkodó szervezet önállóságát is.

2.3.2. Egy beépített controlling, de nem fedí le a cég szükségleteit

A 3.5. esetpéldánkban a kereskedelmi cég szervezeti rendszerébe beépített tervezési, terv-tény elemzési rendszer működik, folyamatos havi információ-ellátással, havi jelentési és beszámoltatási egyeztetésekkel. A kereskedelmi tevékenységre vonatkozóan ez a Controlling rendszer teljeskörű volt, a pénzügyi kezelésre vonatkozóan azonban nem; ez okozta az egész szervezet számára a válsággal szembeni ellenállási képesség hiányát, a 2008 utáni években.

2.3.3. Működő, szervezetbe integrált Controlling rendszer

Egy, a vállalkezási szervezeti struktúrába teljesen beépített Controlling rendszer a következő vezetési/szervezeti jellemzőkkel rendelkezik:

- A feladat strukturáltsága jó, ami a (controlling) folyamatok részletes kidolgozottságát, és szervezeti egységekhez történő telepítését jelenti (→1.4),
- A vezető-beosztott kapcsolatok és a hatásköri (hatalmi) tagozódás megfelelően erős(→1.4),
- (Előző két pontra vonatkozóan a Leadership vezetés esetén nem lesz eredményes az (→1.4) Fiedler modell szerinti „gyenge” megoldási lehetőség),
- A feladat controlling szakmai tagolása is kiépített, azaz:
  - megvannak a Controlling működési algoritmusai,
  - minden érintett controlling terület együttműködik a rendszerben,
  - folyamatos a Controllingban a stratégiai és operatív együttműködés, azaz a controlling „visszaszabályozás” működik,
  - folyamatos és időszakra szabályozott a tervezési és beszámoltatási rendszer, naplózott konzekvenciákkal,
  - érdekeltségi rendszer támogatás van.

3. Esetpéldák a Leadership módszerek érvényesülésére a Controllingban, és áttekintés a „kritikus tényező-tömeg” összefüggéshez

A vezetési és szervezeti módszertanok, mint építőkövek (elvi áttekintő és célzott) ismertetése után szeretnénk bemutatni magukat az esetpéldákat, a szakmai továbbgondolás és alkalmazás célzatával. Szeretnénk eljutni a fokozatosan, lépésenként ismertetett esetpéldákkal egy ún. *kritikus tényező-tömeg összefüggésig*: a sorban megfigyelhető lesz, hogy a vezetési tulajdonságok, környezeti-szituációs tényezők, a vezetési-szervezeti módszertan bemutatott képleteiből a gyakorlatban egy meghatározott „kritikus” mennyiségűnek kell működnie és érvényesülnie; a Controlling eredményes bevezetése és funkcionálása érdekében.

3.1. esetpélda: Élelmiszeripari Kft

Az Élelmiszeripari Kft-nél (→1.1) pontban jelzett vezetői tulajdonság-modell szerint az ügyvezető társadalmi érzékenységgel rendelkezik – viszont nem rendelkezik innovációs képességekkel, motiváltsággal. Így bár számviteli és költségkalkulációs ismeretekkel rendelkezik a vezető, nem tudja ezeket költségcsökkentési projektek végrehajtásához felhasználni.

Bár a gyártási kapacitások csak mintegy 40%-ban vannak kihasználva, ezek nem kerültek leépítésre, bérköltség-csökkentés sem került végrehajtásra, a munkaidőt

csökkentik. Szintén vezetői tulajdonság oldali jellemző a Controlling gondolkodásmód viszonylagos hiánya. Bár a költség-érzékenység tapasztalható, és (Ő maga) költség-előkalkulációkat és tény-számításokat készít, a konzekvenciákat nem viszik végig.

A cégnél közelmúltban bevezetésre került egy kalkulációs és controlling szoftver-támogatás, amely termelési adatokat- és költségeket gyűjt. Ez azonban (az előbbiektől tulajdonságokkal is összefüggésben) csak részlegesen, a központi költségek elemzésére vonatkozóan került használatba. Eljutottunk viszont ezekre a költségekre vonatkozóan egy merev/rugalmas kalkulációig, a rendelkezésre álló költségadatok alapján.

A vállalkozás piaci részesedése és árbevétele nem tud növekedni, pedig a kapacitások kihasználása szükséges lenne. Problémát jelent az innovációs hiányon kívül a transzformativitás és a karizmatikusság erős hiánya. Ennek jellemzésére: arra a kérdésre, hogy a 9, ebben a szektorban működő kisvállalatnál kinek nem tud bővülni még az árbevétele ezt a vállalatot nem számítva: maga az ügyvezető adta meg a választ a többi cég mérleg-adatainak ismeretében: másnak nem szűkül az árbevétele, csak az esetpéldánkban kiválasztott cégnek.

A hiányzó vezetői tulajdonságok következtében ennél a kisvállalatnál egyelőre nem alakítható ki a Leadership értékrend, nem tudunk hatékony gazdálkodási illetve controlling rendszert kialakítani, bár a szoftver eszköz-feltételek ehhez már rendelkezésre állnak.

3.2. esetpélda: Költségvetési szolgáltató intézmény

Az Intézménynél a gazdálkodási szempontból szóba jöhető menedzser a műszaki vezető. A szervezet igazgatója az Önkormányzat által kijelölt személy, aki nem rendelkezik szakmai vagy gazdálkodási ismeretekkel; a *könyvelő* (főkönyvelő) pedig klasszikus értelemben „könyvelő”, ami számára azt jelenti, hogy neki csak a *már bizonylatolt eseményekkel van dolga*. A műszaki vezető kolléga vezetői tulajdonságait, szakmai ismereteit tekintve „ellenpárja” a 3.1 esetpélda ügyvezetőjének: műszaki ismeretekkel rendelkezik, de gazdálkodási-számviteli ismeretekkel nem. Ennek szemléltetésére: az Ő számára a építési kalkulációs árjegyzékből kikeresett (külső vállalkozónak fizetendő) *beszerzési ár*, és az Intézmény saját munkájában elvégzett szolgáltatás *költsége* között nincs különbség. Ezzel a nézettel azért tud eredményes lenni a munkájában, mert felfogása szerint az Önkormányzatnak a költségvetésből az árjegyzék szerinti „költséget” kell megtéríteni.

Egy controlling rendszer fejlesztési munka úgy tudott elindulni az intézménynél, hogy az Önkormányzat pénzügyi vezetője igényelt egy gazdálkodási szempontból is releváns információt: határozzuk meg 1 m² út takarításának, síkosság-mentesítésének, kátyúzásának, valamint 1 tonna szemét elszállításának, 1 folyóméter árok kitakarításának az egység-költségét, vagyis a szolgáltatások *önköltségét*. Ez az adat lehetőséget adna a tényleges gazdálkodási tevékenységre, mivel ennek az önköltségnek az alapján megmondható: érdemes-e az Önkormányzatnak az Intézmény egyes tevékenységeit fenntartani, vagy gazdaságosabb a szolgáltatásokat egy külső vállalkozástól megvásárolni.

Az informatikai rendszer elkészült, és a hozzá kapcsolódó adatbekérések üzemképesek, a rendszer használatba vételre azonban nem került.

A vezetői szituáció az, hogy a műszaki vezető irányítja az erőforrás-rendszereket, hatalmi pozíciója, karizmája, helyismerete erős. Az Ő érdeke a rendszer fenntartása és a költségvetési finanszírozás biztosítása. Ezzel magyarázható az Ő részéről, hogy az „árjegyzék kontra önköltség” ellentmondáson nem lát túl. Jelenlegi szerepében ellenérdekelt a gazdálkodásban, ilyen jellegű rendszerek bevezetését informális hatalmával is akadályozza.

Példánkban a szervezeti rendszer merev, menedzsment jellegű, a vezetésnek elemi szakértelmi/vezetői tulajdonsági hibái vannak. A formális vezetés tényleges hatalommal nem rendelkezik. Gazdálkodási kényszer/érdekeltség nincs – a költségvetési szervezetek többségénél van ilyen probléma, hiszen már régen lehetett volna lépni a kvázi-piaci modellek irányába. Összességében ez a szervezeti rendszer, és az alkalmazott vezetési módszerek gazdálkodásra, controlling fejlesztésre (vezetési/szervezeti modellek beépítésére) nem alkalmasak.

3.3. esetpélda: Építőanyag Nagyobb Kereskedelmi Kft

Nagyon érdekes színtestjei a nagyra nőtt családi jellegű KKV-k a magyar vállalkozási palettának. Ez a cég a 8 telephellyel (értékesítési helyszínnel) rendelkezik, és állapotában is megőrizte a tulajdonosok és az ügyvezetés személyes egységét, nem alkalmaznak „prof” menedzsereket. Jellemzően nincsenek is tanult szakemberek a felső vezetésben, bár több mint 100 alkalmazottat foglalkoztatnak (válság előtti állapot). A vezetési tulajdonságok modelljeink szerint alapvetően mégis tartalmaznak egy sor pozitívumot: mindenekelőtt a dolgozókkal kapcsolatos szociabilitást, de ezen felül a karizmatikusság is erősen jellemzi a vezetést. A kiemelkedő dolgozói kapcsolatok miatt természetes módon jelentkezik a participáció is. Innovatív tulajdonságok vezérelték a tevékenység-bővítést (értékesítési profil-bővítés). A változási képesség tette lehetővé a cég megmaradását is: a válság előtti periódusban, külső szaktanácsadás eredményeképpen, hajlottak egy *operatív pénzügyi controlling* módszer bevezetésére. A szélesebb körű gazdálkodás egyes bevezetett elemei azonban megmaradtak a formalitás szintjén: a beosztottként – lényegében alkalmazott informatikusként/lista-gyártóként. Példaképpen: a foglalkoztatott Controller sorsa a következő helyzettel jellemezhető: a tulajdonos-ügyvezető várja a Controllertől az olyan fajta listákat, amelyekből hasznos információt kaphat; Controller pedig utasítást vár arra, hogy milyen listákat készítsen.

Összességében a menedzsment személyi kötöttségei nem tették lehetővé egy olyan alkalmazott vezetési tulajdonsági szint és szakmai színvonal elérését, amely formalizált controlling rendszert, mint irányítást hozhatna létre. Nem volt lehetőség a vezetői feladat-strukturálásra, és ezzel a feladat-orientációra (→ 1.4). Ezzel kizáródott az irányítási folyamatok szervezetbe való beépítése – az irányítás teljesen személyfüggő maradt. Vannak

viszont pozitív vezetői tulajdonságok, mindenekelőtt a karizma és a transzformativitás (→1.6), a részleges participáció, amelyek képesek (voltak) a válságidőszakon túllendíteni a céget – bár erősen megfogyatkozva.

3.4. esetpélda: Ipari szolgáltató vállalkozás

A részben külföldi tulajdonú szolgáltató kisvállalatnál 2007-ben kerül bevezetésre egy controlling rendszer. Mivel az anyavállalatnál volt ilyen, a cég résztulajdonos-vezetője – aki egyébként megfelelő karizmával is rendelkezik – úgy döntött, neki is szüksége van egy ilyen rendszerre. A feladati struktúra (→1.4) csak részben volt meg (előkalkulációt végeztek), így a kapcsolat orientáció volt jellemző, a Fiedler féle modell szerint, ameddig a mostani időkből a controlling működés kiteljesedése megindult. A vezetői tulajdonságok ugyancsak műszaki szakmai tudás értelemben pozitívak. Ugyanakkor a már említett karizma mellett egyértelműen jellemző a Leadership szemlélet, az innovációs igény, és a transzformativitás.

Két évig folyt az adatok gyűjtése és rendezése, de jellegzetes controlling igény nem volt a vezetés részéről. 2009-ben azonban a válság utáni helyzetben megváltozott a szituáció (→1.3): szükségessé vált egy vevői partnerscsoporttal történő ártárgyalás (áralku) lefolytatásához a pontos (külszolgálati) bér munka költségek kalkulációja. Ezt a rendszertől rövid számítási munkával meg lehetett kapni. Jelenleg az összes költségviselőre vonatkozó kalkuláció pontosítása folyik. Az első közelítésben kidolgozott kalkulációs módszer továbbvitelével vesszük folyamatosan üzembe a Controlling rendszert.

Összefoglalva megállapítható, hogy *a szakmailag rugalmas, és jó vezetői tulajdonságú cégnél késleltetett controlling bevezetés történt: a piaci verseny megjelenésének hatására megjelent a vezetői igény a pontos kalkulációra, Leadership szemléletben, a körülmények figyelembevételével (→1.3). Jelenleg a feladat-orientáció pontos strukturálása folyik (→1.4). A szervezet kis méreteit figyelembe véve külső szakértő integrálja a participációs tevékenységet (→1.5).*

3.5. esetpélda: Építőanyag Kisebb Kereskedelmi Kft

Érdekes vezetői-szervezeti szituáció jellemzi ezt a céget, felsorolásban:

- Kiemelkedő vezetői tulajdonságok, innovativitás, participációs modell-alkalmazás (→1.1, 1.2, 1.5).
- Az irányítási feladat erős strukturálása, az ehhez kapcsolódó normativitási és feladat-megosztási lehetőségek kihasználása. Mindezekkel a controlling munkamódszert az értékesítésnél és annak minden részterületén bevezették a szervezetbe: árbevétel alakulás, árrés, költségek.
- A felsorolt területeken a controlling rendszer havi léptékű tervezési és beszámoltatási rendszerrel funkcionál.

- Probléma volt azonban az operatív pénzügyi tervezés egyik lényeges ágával, a vevő-követelés kezeléssel. Ebből a hiányosságból adódóan a válságot nem tudták túlélni.

Összefoglalásul: lehet probléma egy bevezetett controlling rendszer funkcionálásával is, amennyiben *annak feladatait nem teljeskörűen strukturálják. Egy – a cég-irányítás szempontjából lényeges folyamati rész strukturális problémája esetén a teljes rendszer üzemelése megkérdőjeleződik. Azzal együtt és annak ellenére, hogy a vezetői tulajdonságok kiválóak, a szituációs tényezők megvannak, Leadership stílusú a vezetés.* Az irányítási folyamatok strukturálásából, a controlling rendszerbe való beépítéséből nem hiányozhatnak kényelmes elemek.

3.6. esetpélda: Nagyvállalat magyarországi gyára

Példánkban a termelés vezető számára kiadott feladat szokásosnak is mondható nagyvállalati szinten: időszakokra meghatározottan, de folyamatosan 2% költségmegtakarítást kell megterveznie, majd elérnie. Munkáját a megelőző időszakban egy kissé már nehézkessé vált informatikai segédeszköz támogatta, de ahhoz, hogy eredményesebben és kevesebb időráfordítással tudjon kalkulálni, újra kell strukturálnia az informatikai segédeszközét. A nagyvállalatnál ennek a középvezetői munkának elvégzéséhez erős motiváltság van, szemben a 3.1-3.2-es esetpéldáinkkal. Vezetői szempontból a tetterekészséget, kezdeményezést, és állhatatosságot igényel. Ez szükségszerű is, az új költség-controllingos megoldás kidolgozására és bevezetésére.

Mint más ilyen vállaltoknál, az előnyös vezetői modell-tulajdonságok mellett az információk szerint nincs a rendszerben társadalmi érzékenység: a kötelező költségcsökkentés végrehajtásához időnként a bérköltségek lefaragása is hozzájárul (pl. új dolgozók esetén). Más részről a vállalat jól él a Leadership szemlélet és a participáció eszközeivel. Ezekkel segíti a költség-kalkuláció újra-strukturálását. A multinacionális vállalati központ ugyanis nem is lenne képes „utasításban kiadni” azt a vezetői számviteli módszert, amit a termelési operatív költség-controlling működtetésekor használni kell. Nem ismerhetik a központban a rendelés-összetétel, a beszerzési árak információit, a volumen-adatokat, amelyek az input információkat jelentik a módszer kidolgozásához. Az átalakított módszert és az új informatikai támogatás struktúráját a helyi vezetésnek kell egyeztetéses alapon kimunkálnia.

Összefoglalóan: A kiépített, jól működő nagyvállalati controlling rendszer képes létrehozni a szituációs tényezők olyan együttesét, amely normatív módon, de erős érdekeltséggel kikényszeríti a *területi operatív controlling feladatok folyamatos újra-strukturálását. Csak azok a középszintű vezetők képesek a rendszerben teljesíteni, akik rendelkeznek egy sor (vezetési modellben meghatározott) kedvező tulajdonsággal, innovációs és participációs képességgel, valamint azzal, hogy a controlling munkában neki segítséget adóknak megfelelő szituációt legyenek képesek létrehozni.*

Áttekintve a vezetés-módszertani modellek és szervezeti tényezők szerepét a Controlling-rendszerek bevezetésében és funkcionálásában, és felhasználva a tipikus esetpéldákat, a következő megállapításokat tehetjük:

- *Kiinduló fontosságúak a vezetői tulajdonságok, a Leadership szemlélet, ezek súlya és aránya az adott cégnél, és körülmények között. El kell érni egy meghatározott pozitív többlet-arányt, azaz kritikus tömeget, hogy a bevezetés és a működtetés sikeres legyen.*
- *Vezetés-módszertani szempontból kedvező tulajdonságok, magatartás-formák és körülmények-szituációk szükségesek. Ezeket a vezetők meghatározzák, illetve a külső környezeti feltételek (pl. piaci kényszer) adják, másrészt viszont magának a tulajdonosnak vagy irányításnak kell megteremtenie (pl. kvázi-piaci körülmények).*
- *A vezetői feladat strukturálásának megfelelő erősségűnek kell lennie, és vissza kell adnia a Controlling cég-specifikus szerkezetét. Az irányítási szerep miatt a controlling rendszernek kell meghatároznia a többi számviteli funkció szerepét és szervezeti struktúráit. Hiányok, torzulások ellehetetlenülést okozhatnak.*
- *Az eredményes Controlling tevékenység kialakításához éves léptékű időre lehet szükség, amelynek hossza a Leadership és további vezetői feltételrendszerrel, és a cég-specifikumoktól függ. A formális bevezetés lehet hogy csak az első lépése a későbbi eredményes működésnek.*

4. Szakirodalom

- Fehér János: Kortárs személyes vezetési elméletek – a transzformatív felfogás szerepe és jellemzői. I. rész. Vezetéstudomány, Budapest, 2010. március, 2-13. pp., II. rész. Vezetéstudomány, Budapest, 2010. április, 13-20. pp.
- Nemes Ferenc: Vezetési ismeretek és módszerek. Szent István Egyetem, 2007. 439.p.
- Fiedler, F.E. (1967) A vezetéshatékonyág egy elmélete, New York: McGraw-Hill
http://hu.wikipedia.org/wiki/Fiedler-f%C3%A9le_kontingenciamodell – 2015.05.03.
- Vroom, Victor H.; The new leadership: Managing participation in organizations.
- Jago, Arthur G. Englewood Cliffs, NJ, US: Prentice-Hall, Inc., 1988. XI. 244 p.
- Zéman Zoltán: 'A „controlling” fogalma semmilyen revíziós vagy ellenőrző tevékenységet nem takar'. SZIE GSZDI.
- Körmendi L - Tóth A.: A controlling alapjai. Saldo Bp, 2011. 218 p.
- Horváth & Partner: Controlling - Út egy hatékony controlling rendszerhez. KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft 2001. 215 p.
- Sinkovics Alfréd: Controlling esszék. CompLex kiadó Bp. 2011. 235 p.
- Sinkovics Alfréd: Költség és pénzügyi controlling. CompLex kiadó. 2007. 290 p.
- Fabricsius Ferke György: A controlling és a vezetői számvitel információ-technológiája CompLex, Bp. 2011.393 p.
- Böcskei Elvira: A számviteli politika előtérbe kerülése. Controller Info, Budapest Copy & Consulting Kft, 2014. II. negyedév, 38-43pp.

Fabricsius-Ferke György: Kibermatika – A Controlling irányítási rendszer, mint vállalati erőforrás. Controller Info Szakmai folyóirat, 2014. II. és IV. negyedév, pp 6-11. és 46-48.

VERSENYKÉPESSÉG ÉS NÖVEKEDÉS

A VÁLLALATI ETIKA ÉS A VERSENYKÉPESSÉG KAPCSOLATA

Kulcsszavak: gazdaságetika, vállalati etika, gazdasági teljesítmény, etikai teljesítmény

1. A gazdaság és etika kapcsolata

Sokak szerint a gazdaság és az erkölcs egymással szöges ellentétben vannak, azonban a gazdaságtan éppúgy a morálfilozófia része volt. A közgazdaságtan csak a 18. század végére különült el. Ekkoriban a gazdasági életben egyre kevésbé jelentek meg az erkölcsi megfontolások, úgy vélekedtek, hogy nincs helye a gazdaságban az erkölcsnek, az ember végletesen önző volta, a versengés a gazdasági fejlődés motorja (Mandeville, 1969). Megszületett az úgynevezett „két világ koncepció”, a gazdasági racionalitással szemben az irracionális moralitás állt (Ulrich et al., 1996). Smith szerint a gazdaságot átható „láthatatlan kéz” minden önös érdekét követő egyént olyan cél felé vezet, melyek összességében a köz javát szolgálják (Smith, 1959). Ennek ellenére Smith nem tagadta az etika szükségességét. A 19. század második felében egyre többen vonták kétségbe, hogy a „láthatatlan kéz” képes a piac tökéletes szabályozásra, szükségessé vált a beavatkozás. A kormányzati beavatkozások ellenére sem szűnő makrogazdasági problémák, mint a jelentős munkanélküliség, a társadalmi egyenlőtlenségek fokozódása, bűncselekmények növekvő száma az emberek figyelmét ismét az etika irányába fordították.

Az üzleti etika (Business Ethics) önálló diszciplínává fejlődése az Amerikai Egyesült Államokhoz köthető, ez a kifejezés angol nyelvterületeken általánosan elfogadott. Európa kulturális, nyelvi sokszínűsége, valamint a jelentős társadalmi rendszereket érintő különbségek nyomán a tudományág kialakulása megkétszerezte, a '80-as évekhez köthető. Európában nem egyszerűen később fejlődött ki ez a tudományág, tartalmában is más, mind a vizsgált kérdéseket, mind pedig a vizsgálati módszereket tekintve (Mahoney, 1990). Európában a német nyelvterületen kialakult, tágabb jelentésű *gazdaságetika* (Wirtschaftsethik) szóhasználat terjedt el, mely a gazdaság és etika kapcsolatát vizsgálja, azt, hogy „az erkölcsi normák hogyan érvényesülnek a modern gazdaság feltételei között” (Homann, 1993). A gazdaságetika sajátossága az interdiszciplináris

¹³⁵ Nagy Tünde Orsolya, tudományos segédmunkatárs, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, e-mail: nagy.tunde@econ.unideb.hu

¹³⁶ Dr. Darabos Éva, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar

¹³⁷ Lábás István, Ph.D. hallgató, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar

jelleg, magában foglalja a közgazdaságtan, a vezetés- és szervezetelmélet, valamint a pszichológia, filozófia, teológia egyes területeit, sőt vissza is hat ezekre a területekre (De George, 1987).

A gazdaság és az erkölcs összekapcsolódásának lehetséges formáit, azok jellemzőit a következő táblázat tartalmazza.

1. táblázat: Gazdaságetikai irányzatok

Korrektív gazdaságetika	Funkcionális gazdaságetika	Integratív gazdaságetika
Gazdaságetika	Gazdaság	Gazdaság Gazdaságetika
Gazdaság	Gazdaságetika	
Etika, mint a gazdasági érdekek korlátozója.	Az etika eszköze a vállalati versenyképesség fokozásának, általa a vállalat elfogadottsága biztosítható.	Az etika, mint értékalap a gazdaság számára is érvényes.
Előírásokat jelent, behatárolja a gazdaság szabadságát.		Az etika és a gazdaság egyenjogú.

Forrás: Saját szerkesztés (Ulrich, 1990) alapján

A korrektív gazdaságetikai irányzat szerint a gazdaságetikának csupán az a feladata, hogy nyereségre való törekvést korlátok közé szorítsa, gazdaságon kívüli tényező marad. A funkcionális gazdaságetika irányzat szerint az etikus viselkedésnek gazdasági haszna van, csak eszköz a gazdaság szereplőinek kezében a jövedelmezőség fokozására. Ezzel szemben az integratív gazdaságetika azt hangsúlyozza, hogy a gazdálkodás alapja az etikus viselkedés kell, hogy legyen. Az üzleti élet szerves része a társadalomnak, így ugyanazok az erkölcsi normák érvényesek rá (De George, 1990).

A *gazdaságetikai kérdések vizsgálata* több szinten történhet. Az individuális gazdaságetika szintjén az egyéneknek, mint a gazdaság szereplőinek moralitását vizsgálják, a döntési folyamatokban szerepet játszó értékeket. Makroszinten a vizsgálat tárgyat képezi az erkölcs és a gazdaság viszonya, gazdasági rendszerek etikai szempontból történő értékelése, különböző elosztási kérdések. Jelen tanulmány szempontjából a *gazdaságetikai kérdések szervezetek szintjén történő vizsgálata* az elsődleges fontosságú. A társadalmi szerepvállalás, az erkölcsi felelősség és a nyereségre való törekvés összeegyeztethetőségének kérdése mellett a vállalati etika az üzleti magatartás etikai kérdéseinek vizsgálatával is foglalkozik. Egyre fontosabb a vállalaton belüli érdekkonfliktusok kezelésének, a kidolgozott stratégiáknak, magának a vállalati kultúrának az etikai szempontú tanulmányozása. A már említett gazdaságetikai irányzatok a vállalati etikához kapcsolódóan is megfigyelhetők. A vállalati etika irányzatait és az egyes irányzatok jellemzőit a 2. táblázat tartalmazza.

2. Táblázat: A vállalati etika irányzatai

Karitatív	Korrektív	Instrumentális	Integratív
Elsődleges cél a profitmaximalizálás. A nem gazdasági szempontok figyelembe vétele csakis a profit felhasználásakor lehetséges.	Az etika nyereségmax. alapelv határok közé szorítását jelenti a profit előállítási folyamaton belül.	Hosszú távon megtérül az etikus viselkedés. Etikusan viselkedni költséges és bonyolult, a rövid távú hasznosságot többnyire nem is szolgálja.	Az etika a sikeres vállalati stratégia alapja. Az üzleti életben is ugyanolyan erkölcsi normák érvényesek, mint a társadalomban.

Forrás: Saját szerkesztés (Ulrich, 1995) alapján

A *karitatív vállalati etika irányzat* szerint a szponzorálásra, jótékonykodásra áldozott nyereség létrehozásának folyamata során nem elsődleges fontosságú az etikus viselkedés. Az etikai szempontok üzleti folyamatokban történő elismerése a *korrektív irányzathoz* köthető. A vállalatok nyereségre törekvését a vállalatvezetés "társadalmi lelkiismerete" korlátozza, tipikus példája az etikai kódex kialakítása, amely definiálja a morális határokat. Az *instrumentális irányzat* követői szerint a vállalat etikus viselkedése révén nő a dolgozók elkötelezettsége, javul a vállalat megítélése, végső soron pedig vállalat versenyképessége. A vállalat etikus viselkedése egy eszköz a siker eléréséhez. Az *integratív vállalati etika* szerint az erkölcsi és a gazdasági elvárások integrációja szükséges. Az etika nem külső korlátozó tényezőként jelentkezik, hanem olyan alapként, amire a sikeres vállalati stratégia épül. Az integratív irányzat egy idealizált állapotot jelöl, mely szerint a döntéshozó körültekintően mérlegeli a döntésében megnyilvánuló értékeket, továbbá az adott döntés várható következményeit, másokra gyakorolt hatásait.

2. A gazdasági teljesítmény és Az etikus viselkedés mérésének lehetséges területei

A közgazdaságtan egyik alapvető feltevése, hogy az erőforrások szűkösen állnak rendelkezésre, a gazdasági növekedés mértékét ezeknek a szűkösen rendelkezésre álló erőforrásoknak a felhasználási képessége határozza meg (Fenyves-Dajnoki, 2010). Ez a képesség jelentősen befolyásolja a vállalkozás *jövedelemtermelő képességét*, valamint *pénzügyi helyzetét* is determinálja, általuk jól mérhető a gazdasági teljesítmény. A következő táblázat (3.) a főbb pénzügyi, jövedelmezőségi mutatókat tartalmazza, természetesen az alkalmazható mutatók köre ennél jóval bővebb.

3. Táblázat: A pénzügyi, jövedelmezőségi mutatók

Mutatók megnevezése	Tartalma
ROS	Eredmény/Árbevétel
ROE	Eredmény/Saját tőke
ROA	Eredmény/Eszköz
Adósságállomány aránya	Adósságállomány / (Adósságállomány + Saját tőke)
Adósságállomány fedezettsége	Saját tőke / Adósságállomány
Általános likviditási mutató	Forgóeszközök / Rövid lejáratú kötelezettségek
Likviditási gyorsráta	(Forgóeszközök – Készletek) / Rövid lejáratú kötelezettségek

Forrás: Saját szerkesztés (Fazakas et al., 2009) alapján

A *jövedelmezőség* átfogó vizsgálatakor valamely eredménykategóriát viszonyítjuk egy kiválasztott vetítési alaphoz. Bármely számviteli eredménykategória alkalmas jövedelmezőség számításra, általában esetben az üzemi (üzleti) tevékenység eredménye, illetve a valamennyi eredményt tartalmazó adózott eredmény figyelembevétele a legcélszerűbb. A legfontosabb szempont ugyanis, hogy a társaság üzletmenete mennyire hatékony, illetve milyen mértékben képes adózott nyereség előállítására. A vetítési alapok függvényében beszélhetünk árbevétel arányos, tőkearányos, eszközarányos jövedelmezőségi mutatókról (Böcskei et al, 2015a). Az árbevétel arányos jövedelmezőség (ROS) számításakor a kiválasztott eredménykategóriát viszonyítjuk a nettó árbevételhez és más bevételekhez, azonban figyelnünk kell arra, hogy csak olyan bevétel kategóriához szabad hasonlítani az eredménykategóriát, amely hozzájárult az eredmény képződéséhez. A *tőkearányos jövedelmezőségi* (ROE) mutatók arról adnak tájékoztatást, hogy a vállalat milyen hatékonyan képes a tulajdonosok által a vállalkozás rendelkezésére bocsátott tőkét felhasználni az eredmény előállítása érdekében (Kondorosi, 2002). Az *eszközarányos* (ROA) mutatók számításakor valamely eredménykategóriát hasonlíthatjuk az eszközök megfelelő csoportjához vagy az összes eszközhöz. Az eszközarányos jövedelmezőségi mutatók alapvetően azt fejezik ki, hogy a tevékenység végzése érdekében lekötött egyes eszközcsoportok milyen mértékben járultak hozzá a jövedelem képződéséhez (Helgertné – Kurcsinka, 2008). A viszonyítási alapként választott eszközök között szintén csak olyanokat célszerű szerepeltetni, amelyek az adott eredmény képződéséhez hozzájárultak.

Az *adósságállomány aránya* a vállalkozás hosszú lejáratú forrásszerkezetét fejezi ki, a hosszú lejáratú idegen tőke és az összes tartós forrás arányát mutatja. A mutató értéke 60-65% felett tekinthető kritikusnak. Az *adósságállomány fedezettsége* a saját tőke és az adósságállomány összhangját, vagy annak hiányát fejezi ki.

A *likviditási mutatók* a forgóeszközök elemeit és a rövid lejáratú kötelezettségeket viszonyítják egymáshoz. Segítségükkel arra kaphatunk választ, hogy adott vállalat mekkora biztonsággal képes rövid távú kötelezettségeinek eleget tenni. Az általános

likviditási mutató a forgóeszközök teljes értékét és az egy éven belül lejáró, rövid lejáratú kötelezettségeket viszonyítja egymáshoz. A pénzügyi elemzésekben az általános likviditási mutató mellett gyakran meghatározásra kerül az úgynevezett *likviditási gyorsráta* is, amelynek számításakor a forgóeszközök közül elhagyjuk a készletek értékét (Bíró et al., 2002).

Az *etikai szempontú vállalatértékelés* már jóval problematikusabb feladat, teljesen különálló az egyéb gazdasági és pénzügyi értékeléstől. Az értékelés tárgya a vállalat, mint egész, nem csak egyes termékei, szolgáltatásai vagy alkalmazottai. A vállalati etikai kutatások témája szerteágazó, de összességében valamennyi arra irányul, hogy hogyan jelenik meg az etikai szemlélet az üzleti szférában. Ez a kutatási terület a '90-es évek eleje óta az érdeklődés középpontjában áll, mindamellett az elméleti tanulmányok túlsúlya máig jellemző az empirikus kutatásokkal szemben. Az empirikus kutatásoknak leggyakoribb témája az erkölcsös, erkölcstelen viselkedés gyakorisága, a vállalatok társadalmi teljesítménye, a humánerőforrás gazdálkodás, marketing tevékenység etikussága, különböző, vállalatban betöltött pozíciók etikai szempontból történő vizsgálata. Bár az empirikus kutatások létjogosultságát nem vitatják, módszeret illetően máig nem alakult ki egységes álláspont. A vállalati etikával foglalkozók körében megoszlanak a vélemények a tekintetben, hogy kvantitatív vagy kvalitatív módszer alkalmazása eredményesebb. Sokan vonják kétségbe a kvantitatív módszerek alkalmazhatóságát ezen a területen, azzal érvelnek, hogy a kutatási terület még nem elég érett kvantitatív módszerek alkalmazásához és a mennyiségi módszerek alkalmazása elszegényíti a valóságról alkotott képet (Crane, 1999).

Az említett kutatási területek mellett érdekes témát jelent a *vállalatok etikai érzékenységeinek vizsgálata* is, noha ennek a kifejezésnek a használata elsősorban személyekhez kapcsolódóan terjedt el. Az etikai érzékenységet vizsgálók leggyakrabban az etikátlan viselkedés felismerésének készségeként vagy az etikátlan viselkedéssel szembeni intoleranciaként definiálják (Collins, 2000). A vállalatok vonatkozásában az etikai érzékenység inkább a társadalmi felelősségvállaláshoz kapcsolható, sokak szerint a vállalat társadalmi érzékenységevel, a társadalmi nyomásokra való reagálás képességével azonos (Frederick, 1994). Más megközelítésben a társadalmi felelősségvállalás nem csupán a reagálás képessége, sokkal inkább kezdeményező készség (Hársing, 1995). A társadalmi felelősségvállalás eltérő szinteken valósul meg az egyes szervezeteknél, a következő táblázat (3.) a társadalmi felelősségvállalás lehetséges fokozatait tartalmazza.

3. Táblázat: A társadalmi felelősségvállalás szintjei

A viselkedés hatóköre	Társadalmi kötelezettség	Társadalmi felelősség	Szociális érzékenység
Reagálás a társadalmi nyomásra	A hírnév csak akkor válik fontossá, ha csorbát szenved. Hibáit általában tagadja a szervezet. Nem érzi a felelősségét. Vállalati adatokat nem szívesen hoz nyilvánosságra.	Elismeri hibáit, a vállalat társadalmi felelősségét, a közvéleményben igyekszik tudatosítani is ezt. Vállalati adatot nem csak jogi kötelezettség esetén hoz nyilvánosságra.	Tevékenységet kész megvitatni a társadalom különböző csoportjaival. A társadalmi csoportoktól érkező információkat beépíti a döntéshozatalba. A vállalati adatokat szabadon rendelkezésre bocsátja.
Jótekonyság	Csakis abban az esetben, ha az által többlet haszon remélhető.	Társadalmilag széles körben elfogadott cél érdekében.	A társadalom jövőjét szolgáló célkitűzéseket támogat.

Forrás: Saját szerkesztés (Sethi, 1979) alapján

A szakirodalomban számos definíció született a társadalmi felelősségvállalásra vonatkozóan, gyakran hivatkozott szerzők például Carroll, Frederick, Goodpaster és Matthews, Ulrich és Thielemann, Wood, valamint Angyal Ádám. Leginkább talán a Frederick által 1986-ban megalkotott definíció ragadta meg a társadalmi felelősségvállalás lényegét, mely szerint az „alapgondolata az, hogy az üzleti szervezeteknek kötelességük, hogy dolgozzanak a társadalom jobbra tételeért” (Frederick, 1986). Adott vállalatra jellemző etikai irányzat azonban determinálja a társadalmi felelősségvállalás szintjét, a társadalmi felelősségvállalás ennek megfelelően a vállalat más-más területére terjed ki. A társadalmi felelősségvállalás mértékét jelentősen befolyásolja a vállalat versenykörnyezete, gazdasági ágazati hovatartozása, az uralkodó verseny erőssége (Böcskei, 2015). A társadalmi felelősségvállalás mértéke pedig végső soron hat a vállalatok gazdasági teljesítményére (Böcskei et al, 2015b).

Ténylegesen nagy körültekintést igényel a morális kérdések kvantitatív módszerekkel történő megválaszolása, hiszen ezen a területen aligha lehet egyértelműen állítani valamiről, hogy fekete vagy fehér. Ennek ellenére az interjúmódszerrel és az esettanulmányokkal szemben egy gondosan összeállított, *nem túlstandardizált kérdőív* segítségével végzett felmérés véleményem szerint megfelelő alapot teremthet etikai vizsgálatok elvégzéséhez. Annál is inkább, mivel interjúk esetében a névtelenség elvesztése miatt fennáll annak a veszélye, hogy a válaszok nem a tényelegetesen jellemző állapotot tükrözik. Egy ilyen kérdőív segítségével érdemes lenne például vizsgálni, hogy kikre terjed ki a vállalatok felelősségvállalása, van-e összefüggés az ágazati hovatartozás és a társadalmi felelősségvállalás szintje, valamint a vállalat társadalmi és gazdasági teljesítménye között. *Kiemelendő, hogy a minta kérdőívvel történő lekérdezésekor egyidejűleg szerezhetünk információkat a vállalatok gazdasági és etikai teljesítményéről.*

3. Összegzés

Az etikus gondolkodás nem a nyereségorientált működés háttérbe szorítását várja el a vállalatoktól, csak azt, hogy a vállalat vegye figyelembe a tevékenységének következményeit, tisztességes versenyben törekedjen minél nagyobb nyereség elérésére, a vállalat sikerességére. Nem igaz az a feltevés, mely szerint a gazdasági sikeresség és etikus viselkedés egymást kölcsönösen kizáró fogalmak, sőt az etikus viselkedés hosszú távon mindenképpen pozitívan járul hozzá a vállalat gazdasági teljesítményéhez. A vállalaton belül tehát ideális esetben össze kell forrnia az etikának a gazdasági folyamatokkal.

Az üzleti etikai felmérésekkel kapcsolatos módszertani vitákban a legtöbb kritika a túlstandardizált kérdőívek alkalmazhatóságát éri. Ennek ellenére véleményem szerint *a gazdasági és etikai teljesítmény együttes mérésére alkalmas módszert jelent a megfelelő módszertani gonddal összeállított kérdőív*, mely nem csupán igenlő és elutasító választást tesz lehetővé, biztosítva a válaszadót motiváló tényezők megértését. Emellett a felmérés alapsokaságára jellemző arányokat mutató minta összeállítása is nagy odafigyelést igényel, a mintavételi keret Központi Statisztikai Hivatal adatbázisa alapján megfelelően összeállítható, a reprezentativitás több szempont szerint biztosítható. Megjegyzendő, hogy a végleges vállalati minta koránt sem biztos, hogy bármilyen szempontból reprezentatív marad. Az adatok megfelelő kódolása megteremti az alapot a kiválasztott statisztikai módszerek sikeres alkalmazásához, a kapcsolat kimutathatóvá válik az egyes etikai vállalati jellemzők, valamint a gazdasági és a demográfiai ismérvek között.

4. Felhasznált irodalom

- Böcskei E. (2015): Üzleti jelentés versus társadalmi felelősség - I. rész SZÁMVITEL ADÓ KÖNYVVIZSGÁLAT: SZAKMA 57:(4) pp. 179-181.
- Böcskei E. – Bács Z. – Fenyves V. – Tarnóczy T. (2015a): Kockázati tényezők lehetséges előrejelzése, a gazdálkodás felelősségének kérdése a számviteli beszámolóból nyerhető adatok tükrében CONTROLLER INFO (ISSN: 2063-9309) 2015/3: pp. 7-14. (2015)
- Böcskei E. – Fenyves V. – Zsidó K. – Bács Z. (2015b): Expected Risk Assessment—Annual Report versus Social Responsibility SUSTAINABILITY (ISSN: 2071-1050) 7: (8) pp. 9960-9972.
- Bíró Tibor – Kresalek Péter – Pucsek József – Sztanó Imre (2012): A vállalkozások tevékenységének komplex elemzése. Perfekt Kiadó, Budapest
- Collins, D. (2000): The Quest to Improve the Human Condition: The first 1500 Articles Published in Journal of Business Ethics. Journal of Business Ethics, vol. 26./no. 1. pp. 1-73.
- Crane, A. (1999): Are You Ethical? Please Tick Yes –Or No –. On Researching Ethics in Business Organizations. Journal of Business Ethics, vol. 20./no. 3. pp. 227-237.

- De George, R. T. (1987): The Status of Business Ethics: Past and Future. *Journal of Business Ethics*, vol. 6./no. 3. pp. 201-211.
- Fazakas Gergely – Gáspár Bencéné – Soós Renáta (2009): Bevezetés a pénzügyi és vállalati pénzügyi számításokba. Tanszék Kft. Kiadó, Budapest
- Fenyves V. – Dajnoki K. (2015): Controlling eszközök a humán erőforrás gazdálkodás területén *CONTROLLER INFO* (ISSN: 2063-9309) 2015/3: pp. 68-73.
- Frederick, W. C. (1986): Theories of Corporate Social Performance: Much Done, More to Do. Working Paper, University of Pittsburgh, Graduate School of Business
- Frederick, W. C. (1994): From CSR₁ to CSR₂: The Maturing of business-and-society thought. *Business and Society*, vol. 33./no. 2. pp. 150-165.
- Hársing László (1995): Bevezetés az etikába. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Helgertné Dr. Szabó Ilona – Kurcsinka Tamásné (2008): Számviteli alapismeretek. SALDO Zrt., Budapest
- Homann, K. (2001): Wirtschaftsethik: Wo bleibt die philosophie? in: *Wirtschaftsethik – Wo ist die Philosophie?* Heidelberg, pp. 207-226.
- Kondorosi Ferencné (2002): A vezetői számvitel és alapjai. RÉGIÓ Oktatási Központ Kft., Debrecen
- Mahoney, J. (1990): Teaching Business Ethics in the UK, Europe and the USA: A Comparative Study. Athlone Press, London
- Mandeville, B. (1996): A méhek meséje. Kossuth Kiadó Zrt., Budapest
- Sethi, S. P. (1979): A Conceptual Framework for Environmental Analysis of Social Issues and Evaluation of Business Response Patterns. *Academy of Management Review*, vol. 4./no.1. pp. 63-74.
- Smith, A. (1959): A nemzetek gazdagsága. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Ulrich, P. (1990): Korrektive, funktionale oder grundlagenkritische Wirtschaftsethik? Leitideen zu einer ethikbewussten Ökonomie. Beiträge und Berichte des Instituts für Wirtschaftsethik, St. Gallen
- Ulrich, P. (1995): Die Unternehmung in der sozialen und ökologischen Umwelt. Unternehmung und Gesellschaft. Skriptenkommission Hochschule, St. Gallen
- Ulrich, P. – Büscher, M. – Matthiesen, K. M. – Sarasin, C. (1996): Ethik in Wirtschaft und Gesellschaft. Sauerländer AG, Aarau/Switzerland

A VERSENYPÉSSÉG NÖVELÉSÉNEK ETIKAI KORLÁTAI

Kulcsszavak: nemzetközi versenyképesség, komparatív előnyök, exportpiacok, importpiacok, működőtőke, bukott államok

1. Kivonat szövege

David Ricardo munkássága óta ismert a nemzetközi kereskedelem komparatív előnyökre épülő rendszere. Az egyre fokozódó globális gazdasági versenyben minden résztvevő számára létkérdés, hogy termékeit ne csak ma tudja eladni, de azoknak holnap is legyen piaca. Erre csak akkor lesz képes akár a termelő vállalat, akár a nemzetgazdaság, ha nemzetközi versenyképességét folyamatosan erősíti, de legalább fenntartja.

Az exportvezérelt növekedés elmélete alapján a nemzetgazdaságok növekedését az export évről évre történő növelése biztosítja, az exporttevékenység visszaesése pedig a gazdaság egészének visszaeséséhez fog vezetni. Az elmélet gyakorlati oldalát a 2007-es válság megmutatta. Ezért minden nemzetgazdaság részéről természetes magatartás, hogy exportszektorának minden lehetséges támogatást megad – legyen az akár anyagi támogatás, kedvező makrogazdasági környezet vagy egy újabb szabadkereskedelmi megállapodás. A változó világ gazdaságban azonban ügyelnie kell arra is, hogy az export bázisául szolgáló források se apadjanak el, tehát ha az exportszektorok import nyersanyagból állítják elő termékeiket, biztosított legyen számukra a folyamatos import. Az importpiacok biztosítása azonban három példán keresztül bemutatta, hogy abban az esetben, ha az importpiac egy súlyos konfliktusokkal terhelt, megkérdőjelezhető emberi jogi gyakorlatot folytatható ország, a nemzetközi kereskedelem egyik leg súlyosabb etikai kérdéséhez érünk: az importkapcsolatok fenntartásával magát a jogsértő államot juttatjuk olyan bevételhez, ami lehetővé teszi gyakorlatának további fenntartását.

2. Bevezetés

Mindenki be tud szállni a versenybe, aki olyan tudással, képességgel rendelkezik, ami a verseny tárgyában potenciálisan alkalmassá teszi a megjelenésre. A gazdasági versenyben a képességeken, a tudáson és a lehetőségeken van a hangsúly. Minden ország

¹³⁸ Dr. Tolnai Ágnes, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, e-mail: tolnai.agnes@kre.hu

versenyben áll egymással a tőke, a technológia, a képzett munkaerő megszerzésében. A vállalatok lehetőségeik határát kitolva igyekeznek minél több vagy jobb terméket előállítani és eladni. A piacokért, forrásokért és fogyasztókért folyó versenyben mindenki részt vesz. A köztük folyó versenyt azonban ezen a ponton ketté kell bontani. Vannak olyan vállalatok, akik minőségben versenyeznek, és vannak olyanok, akik mennyiségben. Mindegyik típusú versenyben csak a cél azonos – a minél nagyobb profit és piaci részesedés elérése.

A verseny állandó, és aki képes, akinek tudása, forrása van a versenyben való részvételhez, mindaddig versenyben marad, amíg ezt a képességét fenn tudja tartani. Azaz

- alkalmazkodni tud a folyamatos verseny ideje alatt folyamatosan változó környezethez,
- fel tudja venni a versenyt a piacra újonnan belépő szereplőkkel is,
- a versenyben résztvevők számának növekedése miatt kész mindenkor újraértelmezni tényező-felhasználását,
- mindig képes a minőségi és mennyiségi változásokhoz igazodni,
- az új belépők miatt csökkenő piaci részesedés mellett is képes bennmaradni a versenyben.

De mi pontosan a versenyképesség? Versenyképesnek tekinthetünk egy terméket, egy vállalatot vagy egy nemzetgazdaságot. Azonban a nemzetközi szakirodalom megosztott abban a kérdésben, hogy a három elem közül melyik az, amelyik mérésével pontos definíciót tud adni.

3. A versenyképesség fogalma

Az OECD a versenyképesség fogalmát egyértelműen az országok esetében használja és a nemzetgazdaság versenyképességét azon képessége alapján méri, hogy az „termékeit hogyan tudja értékesíteni a nemzetközi piacon”. [OECD 2015] A Világgazdasági Fórum szintén országokban gondolkodik, mikor a versenyképességet az ország intézményeinek, közpolitikáinak és a termelékenységet meghatározó tényezőinek összességéként definiálja. [Schwab 2014:4]

Krugman a nemzetközi versenyképesség esetében szintén a nemzetgazdaságokat tekinti alanyoknak, bár megjegyzi, hogy a nemzetgazdaságok versenyképességének mérése lényegesen nehezebb a vállalatokénál. A vállalatok esetében a fizetésképtelenség egyértelmű jele a versenyképesség elvesztésének, míg ha egy ország fizetésképtelenné válik, nem jelenti az automatikusan versenyképessége elvesztését. Ezért a nemzetgazdaságok esetében a versenyképességet a jövedelemszerző képességhez kapcsolja, azaz az ország versenyképes, amelyik külkereskedelmi mérlege pozitív. [Krugman 1994]

Porter tanulmányában azonban felveti a nemzetgazdaságok és a vállalatok versenyképessége közötti problémát. Érvelése szerint a nemzetgazdaságok egyes szektorai

válnak versenyképessé a kemény belpiaci versenykörülmények miatt, s a nemzetközi gazdasági térben ezeket a megszerzett belpiaci előnyöket képesek kamatoztatni. Nem lehet tehát nemzetgazdaságok versenyképességéről beszélni, mivel a nemzetgazdaság a vállalatok egésze és az ország versenyképessége az abban tevékenykedő vállalatok összességének versenyképessége. Ezt a versenyképességet pedig a vállalatok által elért anyagi jellegű eredményekben lehet nyomon követni. [Porter 1990]

Vannak olyan esetek, amikor az ország versenyképessége nem az ott tevékenykedő vállalatok nemzetközi versenyben elért eredményén múlik, hanem a politikán és a politika által kialakított makrogazdasági környezeten. Másik oldalról megközelítve a kérdést: a vállalatok azért lehetnek versenyképesek, mert olyan körülmények között tevékenykednek, ami biztosítja számukra, hogy versenyben maradjanak. Például egy stabil makrogazdasági környezetben sokkal kisebb a külkereskedő vállalat árfolyamkockázata, mint egy instabil esetében. A makrogazdasági környezet kialakítása pedig az államon múlik. Így a vállalatok versenyképessége jelentősen függ attól, hogy milyen országban tevékenykednek. Megfordítva – az olyan országok, amelyek nem alakítanak ki megfelelő makrogazdasági környezetet, nem tudnak olyan vállalatokat kiállítani, amik versenyképesek lennének. Azaz maguk az országok is versenyben állnak egymással, hogy olyan környezetet alakítsanak ki, amiben a vállalatok képesek lesznek részt venni és talpon maradni a nemzetközi versenyben. [Tolnai 2012:8-9]

Ebben az országok és vállalatok részvételével folyó versenybe csak olyan országok tudnak részt venni, amik a gazdaság nyitottságát biztosító külgazdaság-politikát folytatnak. Azaz lehetővé teszik és ösztönzik vállalataik bekapcsolódását a nemzetközi termék- és tőkeforgalomba, maguk pedig igyekeznek a lehető legelőnyösebb formában részt venni a nemzetközi tényezőáramlásban.

4. Exportvezérelt növekedés

A nyitott gazdaság előnyeit az exportvezérelt növekedés elmélete írja le, ami szerint az exportra termelő szektorok erősítése a nemzetgazdaságot többletbevételhez juttatja, ami általánosan fejleszti a gazdaságot, hozzájárul a gazdaság növekedéséhez. Az elmélet szerint tehát minden nemzetgazdaságnak elemi érdeke a nyitottság, hiszen ezen keresztül extra jövedelmet tud szerezni, növelni tudja nemzeti össztermékét és azt az összeget, amit importkiadásokra vagy a gazdaság fejlesztésére fordíthat. Természetesen az exportvezérelt gazdasági növekedés esetében figyelembe kell venni, hogy a nemzetgazdaság exportorientáltsága folytán azok az ágazatok, amelyek nem versenyképesek a világpiacon, azok vagy a belső piac igényeinek kielégítésére szakosodnak, vagy elsorvadnak. Az exportnak alárendelt gazdaság a termelési tényezők felhasználásában szintén az exportbevételek növelését tekinti elsőrendűnek. A hiányzó vagy más gazdaságokból olcsóbban beszerezhető termelési tényezőknél felmerül az import szükségessége ugyanúgy, ahogyan a belpiaci fogyasztás belülről ki nem elégíthető részének

fedezésénél. Azaz az exportvezérelt növekedés elméletét követő nemzetgazdaságok szerkezeti nyitottsága nemcsak az export irányában figyelhető meg, de az importnál is.

A szerkezeti nyitottság tehát nemcsak az export bázisú gazdaságot jelenti, hanem az importkapcsolatok intenzitását is annak minden előnyével és hátrányával. Az importtermékek a hazai piacra jutva versenyre kényszerítik a hazai termelőket, ám költséghatékonyabb forrásbeszerzést tesznek lehetővé és új technológiák behozatalát, meghonosítását eredményezik. A nyitott gazdaságok az import révén azokban a szektorokban, amelyekben kevésbé hatékonyan tudnának termelni, be tudják szüntetni a termelést, és az ott felszabaduló termelési tényezőket a versenyképes exportszektorokba tudják átcsoportosítani.

Természetesen a nyitás mértékének meghatározásánál figyelembe venni kell azt is, hogy annak milyen belgazdasági hatásai lesznek. Az import csökkenti a belpiacra termelő hazai vállalkozások értékesítési lehetőségeit. A hazai piacon is versenynek kitétt vállalkozások egy része nem tud talpon maradni, ami a munkahelyek megszűnéséhez, adóbevételek elmaradásához és a szükséges szociális kiadások növeléséhez vezetnek.

Ám a felszabaduló termelési tényezőket az exportorientált szektorok fel tudják szívni. Kérdés azonban, hogy a termelési tényezők átcsoportosítása mennyi időt vesz igénybe, azaz mennyi ideig állnak kihasználatlanul a felszabadult termelési tényezők. Másik kérdés, hogy a felszabadult termelési tényezők mennyire tudnak bekapcsolódni az exportszektorba. A legkisebb problémát a tőke jelenti, ami megtérülési rátájának maximalizálása végett automatikusan a versenyképes szektor felé fog fordulni.

5. A komparatív előnyök szerepe a versenyképesség növelésében

A specializációs elméletek szerint az nemzetgazdaság exportjában olyan termékek találhatók, amiket a nemzetgazdaság termelési tényezőinek / termelési tényezőjének felhasználásával másokhoz képest hatékonyabban (bizonyos esetekben kisebb veszteséggel) állít elő. Az egyik gazdaság másikhoz viszonyított előnyeit vizsgáló modellek a nemzetgazdaságok versenyelőnyeit vizsgálták.

Ezeket a versenyelőnyöket a feltárt komparatív előnyök mutatója (Revealed Comparative Advantage, RCA) számszerűsíti is. Balassa Béla 1965-ben megjelent *Trade Liberalization and 'Revealed' Comparative Advantage* című tanulmányában vezeti be ezt a mutatót, aminek célja egy vállalat vagy egy ágazat, gazdaság magas exportteljesítményének vizsgálata. Balassa meglátása szerint a termelési tényezőkön alapuló komparatív előny számítás nem vette figyelembe a világkereskedelemben fennálló akadályokat vagy a nemzeti gazdaságpolitika versenykorlátozó/versenytorzító intézkedéseit. Ezért az ágazat/gazdaság exportteljesítményét vizsgálta azt feltételezve, hogy a magas exportteljesítmény kapcsolatban áll az ágazat vagy gazdaság tényleges komparatív előnyeivel. Az exportteljesítmény, illetve a mutatóban szintén szereplő, világkereskedelmen belül elért arány már olyan értéket mutat, ami a kereskedelem-politikai eszközök alkalmazása utáni export mértékét és árát mutatja. [Balassa 1965]

Balassa a feltárt komparatív előnyök mutatóját számszerűen a terméknek az ország exportjában elfoglalt arányának és a termék világexport részesedésének hányadosaként.

Vegyük észre, hogy például a Hecksher—Ohlin-modell alapján hiába van egy országnak relatív jobb tényezőellátottsága, ha a potenciális exportpiaca védővámokat vagy paratarifális importkorlátozásokat vezet be, esetleg más országokkal összeállva regionális gazdasági integráció létrehozásán keresztül szorítja ki az adott országot. A Balassa-féle mutatóban használt exportérték a már exportálásra került termékek értékét veszi figyelembe, azaz a tényleges exportot, ami a kereskedelem aktuális feltételei mellett tudott végbemenni. A mutató másik részét alkotja az adott termék világgazdasági súlya. Ez a részmutató szintén azt akarja hangsúlyozni, hogy a kereskedelempolitikai eszközök széles skálájának alkalmazása után még milyen pozíciót tudott magának elérni termelési tényezőinek hatékony felhasználásával.

6. Az import mint előny

Ahogy a Balassa-féle index is mutatja, a nemzetgazdaság elemi érdeke, hogy komparatív előnyeinek maximalizálása érdekében nemzetközi piaci részesedését javítsa az exportja szempontjából legjelentősebb árucsoportok terén.

Ennek technikai igen széleskörűek, és jelen esszé terjedelme nem ad lehetőséget az összes eszköz bemutatására és hatásainak vizsgálatára. Egy olyan eszközt emelek ezért ki, ami alkalmazása a nemzetközi versenyképesség növelése terén komoly etikai problémákat vet fel: az importpiacok biztosításának politikája.

A komparatív előnyök elmélete, a Hecksher—Ohlin-modell, de a feltárt komparatív előnyök modellje is az exportra helyezte a hangsúlyt. Azaz a nemzetközi kereskedelemben az a nemzetgazdaság szerzett előnyt, amelyik erőforrásait sikeresebben tudta felhasználni és az így hatékonyabban előállított termékeivel a világpiacon meg tudott jelenni. Az exportbevételek importkiadásokat meghaladó mértéke Krugman alapján a nemzetgazdaság versenyképességének egyik látható bizonyítéka. De az exportbázisú növekedés elmélete is az exporttevékenységen keresztül vizionálja a nemzetgazdaság fejlődését.

Azonban ha megnézzük Japán fejlődését, nem lett volna képes elérni jelentős gazdasági fejlődést importpiacai nélkül. A komparatív előnyök elmélete a belgazdaságban található erőforrásokat alapul véve határozza meg egy nemzetgazdaság másikkal viszonyított előnyeit. Itt pedig mindjárt feltehetjük a kérdést: hogyan értsük a belgazdaságban található erőforrásokat. Japán jelentős importpiacokat épített ki, amik biztosították azokat a fejlődéséhez szükséges nyersanyagokat, amik az országhatáron belül nem voltak jelen. Ha csupán országhatáron belüli termelési tényezőire kellett volna alapoznia gazdasági fejlődését, akkor nem tudott volna kialakítani sem jelentős nehézipart, vegyipart, de még a növekvő lakosság ellátása is gondot jelentett volna. Az importpiacok azonban képesek voltak biztosítani a nyersanyagellátás révén a hiányzó

termelési tényezőt, amit ötvözve a nemzetgazdaságban rendelkezésre álló munkaerővel és tőkével, sikeres és versenyképes gazdaságot tudott kialakítani (akár a porteri, akár a krugmani definíciót vesszük alapul). Azonban amikor a növekedéséhez szükséges nyersanyagokra nagyobb mértékben volt szükség, katonai akcióktól sem riadt vissza. Mandzsúria elfoglalása az ipari növekedéshez szükséges nyersanyagbázis biztosítása miatt volt szükséges Japán számára, további területfoglalásai hátterében pedig a vele szemben bevezetett amerikai olaj embargó is közrejátszott.

Napjainkban az importpiacok biztosítása ugyanolyan létkérdése egy nemzetgazdaságnak, mint amilyen fontos (volt) az Japán számára, az eszközök azonban sokat finomodtak az 1930-as évekhez képest. Kína külkereskedelmi gyakorlata rávilágít arra, hogy az importpiacok biztosítása nem agresszív politikai eszközökkel is elérhető, ám ezek a politikai eszközök akár komoly etikai kérdéseket is felvethetnek.

A kínai gazdaság növekedés biztosításához nemcsak a belpiacok és az exportpiacok mennyiségi és minőségi fejlesztése szükséges, hanem a nyersanyagimport piacok folyamatos erősítése is. Így importnövekedéssel biztosított exportnövekedésről is beszélnünk kell, azaz a korlátozott globális nyersanyagforrásokhoz való hozzáférés terén is versenybe kell szállnia más gazdaságokkal. Az ausztráliai mezőgazdasági és nyersanyag források elnyerésében fontos lépés volt az 1970-es évek, amikor Ausztrália előtt fokozatosan záródtak be az Európai Közösséghez csatlakozó Egyesült Királyság piacai. Az amerikai-kínai közeledés lehetőséget adott az Egyesült Államok stratégiai szövetségeseként Ausztráliának arra, hogy piaci kapcsolatait erősítse az exporttermékei iránt élénken érdeklődő Kínával, amely közeledés jelentősen hozzájárult az ausztrál multikulturális politikai kialakításához és a rasszista Fehér-Ausztrália politika feladásához. [Tolnai 2014:178-182] Ugyanilyen exportorientált gondolkodást láthatunk azon országok esetében is, akik mint importpiacok fontosak más országok számára.

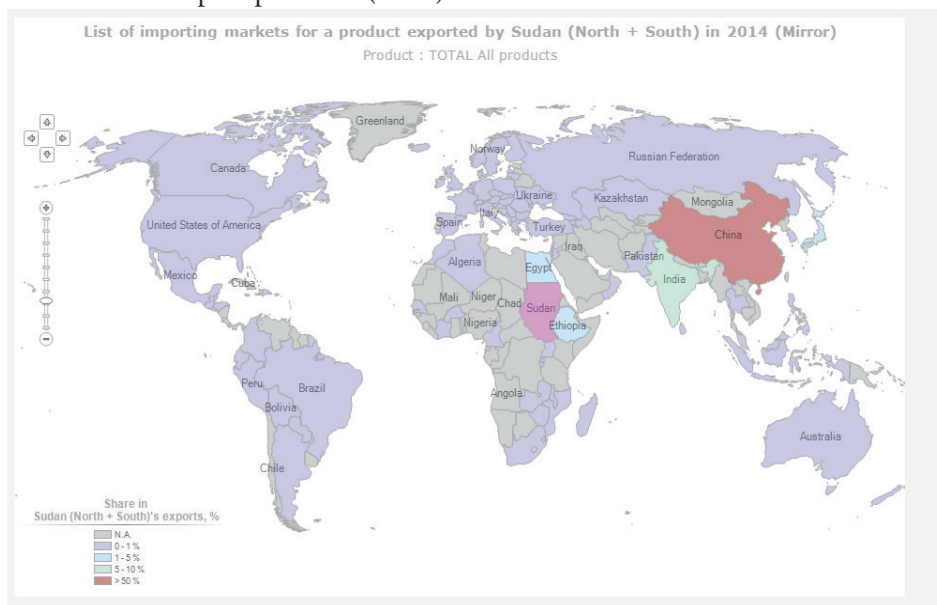
Hol jelennek meg az exportvezérelt növekedés korlátai? Miért vet fel komoly etikai kérdéseket az importpiacok biztosítása olyan esetben, amikor az egyik országnak érdeke, hogy eladja termékét, a másiknak pedig érdeke, hogy éppen azt a terméket vásárolja meg?

A kérdés megválaszolásához vissza kell kanyarodni az exportvezérelt növekedés alapjához, azaz ahhoz a tényhez, hogy az adott ország csak exportbevételeinek növelésével tudja növelni és gazdagítani gazdaságát, azaz csak az export növelése révén tud többletforrásokhoz jutni. A kérdés ezen a ponton csupán az, hogy pontosan miért van szüksége az adott országnak a többletforrásokra, azokat milyen célokra fogja felhasználni. Használhatja új iparágak meghonosítására, építhet belőle kórházakat, utakat, kifizetheti juttatásként a lakosságnak, de vásárolhat rajta fegyvereket és zsoldosokat is azért, hogy az országon belüli rivális politikai erőt kiirtsa. Amennyiben az utóbbi tételre fordítja a bevételt, úgy mindenki, aki a nemzetközi kereskedelembe fizet a termékeiért, hozzájárul például egy népirtáshoz vagy gyerekkatonák toborzásához, mivel az exportjövedelem a tényleges vásárlóktól származik.

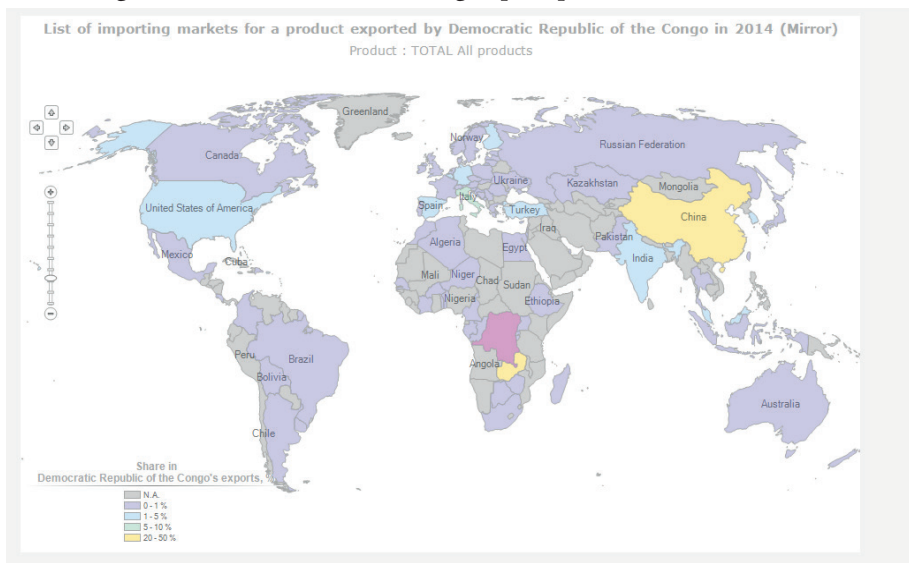
Miközben a fair trade mozgalom egyre népszerűbb a fejlett országok fogyasztóinak körében, ők maguk nem teszik fel azt a kérdést, hogy a fair trade mozgalom pecsétjével jelölt termék szállítása közben mennyi, az Iszlám Állam számára bevételt jelentő olajat használtak fel. De nemcsak az Iszlám Állam exporttevékenysége és importpartnerei vetnek fel etikai kérdéseket, hanem a törékeny államok esetében is fennáll ugyanez a probléma. A törékeny (bukott) államok indexét a Fund of Peace 2005 óta évente közzéteszi, és a kereskedelmi statisztikákon keresztül nyomon követhető, hogy a lista első helyezettjeivel mely országok folytatják a legélénkebb kereskedelmi tevékenységet. [Messner 2015; Messner 2014] 2005 óta két olyan ország is szerepel a lista elején, amely az importpiacok biztosításához kapcsolódó előnykihasználás miatt jut jelentős exportbevételekhez, s melyeknél ezek a stabil exportbevételek képesek fenntartani az országban uralkodó helyzetet: Szudán és a Kongói Demokratikus Köztársaság. Mindkét ország legnagyobb exportpartnere Kína. [International Trade Centre 2015]

1. ábra Szudán export partnerei (2014)

Forrás: International Trade Centre (2015)

2. ábra Kongói Demokratikus Köztársaság export partnerei (2014)

Forrás: International Trade Centre (2015)

A kínai gazdaság növekedése során szembesült azzal a problémával, hogy a folyamatos növekedéshez biztosítania kell az exportszektorai számára létfontosságú nyersanyagokat, és ehhez azok importpiacain az Egyesült Államokkal, Japánnal és az európai országokkal kell versenybe szállnia. Mivel Kína a három másik területtel szemben később lépett a világ tőkepiacára, ezért jelentős versenyhátrányt szenvedett a nyersanyagpiacokon, hiszen a koncessziós jogokat már mások birtokolták. Ezért olyan potenciális befektetési lehetőségeket keresett, amik elsősorban politikai okoknál fogva kevésbé voltak vonzóak az előbbi három terület befektetői számára. Mivel Kína befektetési és kereskedelmi politikáját a helyi ügyekbe való be nem avatkozás mentén irányítja, ezért nem kötik az európai vagy az amerikai emberi jogi szemléletű irányelvek. [Alden 2007] Így akár Szudánt, akár a Kongói Demokratikus Köztársaságot tekintjük, az emberi jogok helyi megsértése nem eredményezte a kereskedelmi kapcsolatok lanyhulását, sőt, potenciális befektetési lehetőségként tekintett az említett országokra.

Kína nemzetközi versenyképességének megőrzése érdekében – akár a krugmani, akár a porteri definíciót alkalmazzuk – új alapokra helyezte importpolitikáját, és a törékeny (bukott) államok területére, mint vákuum területekre fókuszálva erősíteni tudta az exportszektor fejlesztéséhez szükséges importpiacokat.

7. Összegzés

David Ricardo munkássága óta ismert a nemzetközi kereskedelem komparatív előnyökre épülő rendszere. Az egyre fokozódó globális gazdasági versenyben minden résztvevő számára létkérdés, hogy termékeit ne csak ma tudja eladni, de azoknak holnap is legyen piaca. Erre csak akkor lesz képes akár a termelő vállalat, akár a nemzetgazdaság, ha nemzetközi versenyképességét folyamatosan erősíti, de legalább fenntartja.

Az exportvezérelt növekedés elmélete alapján a nemzetgazdaságok növekedését az export évről évre történő növelése biztosítja, az exporttevékenység visszaesése pedig a gazdaság egészének visszaeséséhez fog vezetni. Az elmélet gyakorlati oldalát a 2007-es válság megmutatta. Ezért minden nemzetgazdaság részéről természetes magatartás, hogy exportszektorának minden lehetséges támogatást megad – legyen az akár anyagi támogatás, kedvező makrogazdasági környezet vagy egy újabb szabadkereskedelmi megállapodás. A változó világ gazdaságban azonban ügyelnie kell arra is, hogy az export bázisául szolgáló források se apadjanak el, tehát ha az exportszektorok import nyersanyagból állítják elő termékeiket, biztosított legyen számukra a folyamatos import. Az importpiacok biztosítása azonban három példán keresztül bemutatta, hogy abban az esetben, ha az importpiac egy súlyos konfliktusokkal terhelt, megkérdőjelezhető emberi jogi gyakorlatot folytatható ország, a nemzetközi kereskedelem egyik legsúlyosabb etikai kérdéséhez érünk: az importkapcsolatok fenntartásával magát a jogsértő államot juttatjuk olyan bevételhez, ami lehetővé teszi gyakorlatának további fenntartását.

7. Felhasznált irodalom

- Alden, Chris (2007): *China in Africa*. Zed Books, London.
- Balassa, Béla (1965): *Trade Liberalization and 'Revealed' Comparative Advantage*. Manchester School Vol 33, Issue 2 pp. 99-123.
- International Trade Centre (2015): *Trade Statistics for International Business Development*. <http://www.trademap.org/Index.aspx> (download: 09.30.2015)
- Krugman, Paul (1994): *Competitiveness: A Dangerous Obsession*. Foreign Affairs. Mar/Apr94, Vol. 73 Issue 2, p28-44.
- Messner, J.J. (ed.) (2014): *Fragile States Index 2014*. The Fund for Peace, Washington D.C.
- Messner, J.J. (ed.) (2015): *Fragile States Index 2015*. The Fund for Peace, Washington D.C.
- OECD (2015): *Glossary of Statistical Terms*. <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=399> (download: 06.10.2015.)
- Porter, Michael E. (1990): *The Competitive Advantage of Nations*. Harvard Business Review. Mar/Apr90, Vol. 68 Issue 2, p73-93.

- Schwab, Kalus (ed.) (2014): The Global Competitiveness Report 2014–2015: Full Data Edition. World Economic Forum, Geneva.
- Tolnai, Ágnes (2012): Külgazdaság-politika és versenyképesség. Budapest, Grotius.
- Tolnai, Ágnes (2014): Theoretical and Practical Issues of Multiculturalism. Lap-Lambert Academic Publishing, Saarbrücken. p 219

CSALÁDI GAZDASÁGOK VERSENYPÉSSÉGE ÉS ÖKONÓMIAI ELEMZÉSE

Kulcsszavak: családi gazdaság, jövedelemtermelő képesség, munkahelyteremtés, versenyképesség

1. Bevezetés

A családi gazdaságok szerepe jelentős mind az agráriumban, mind pedig a társadalomban. A mai felgyorsult és bonyolult világban különös aktualitása van foglalkozni a témával.

Az Amerikai Egyesült Államok farmgazdaságai ugyan gyökeresen eltérnek az európai és a magyar családi gazdaságtól, de fogalmi meghatározásuk ugyanazokat a problémákat vetik fel. Gasson és Errington, 1999 összegyűjtötte és az alábbiakban foglalta össze az ideális családi gazdaságokra jellemző tulajdonságokat:

- A vállalkozás tulajdonjoga a vállalkozás vezetőjének kezében az irányítással kombinálódik.
- Ezek a vezetők vér szerinti, vagy házasság révén szerzett rokonsági kapcsolatban vannak.
- A családtagok – beleértve a fenti vállalkozás vezetőit – a fenti vállalkozáshoz tőkét biztosítanak.
- A családtagok, beleértve a vállalkozás vezetőit, mezőgazdasági munkát végeznek.
- A vállalkozás tulajdonjoga és az irányítás az idő elteltével generációról generációra öröklődik.
- A család a gazdaságban lakik.

Vasa, 2011 értelmezése szerint, egyrészt a jogszabályi környezetet, másrészt az elméleti hátteret is figyelembe kell venni a családi gazdaságok definíciójának meghatározásakor. A mai viszonyoknak Nagy, 2011 megfogalmazása felel meg, mely szerint:

“A családi gazdaság olyan mezőgazdasági termelésre szakosodott vállalkozás, amelyben a családi tőke, tulajdon, irányítás és munkaerő felhasználás dominál. Ideális esetben a gazdaság generációról generációra öröklődik, és megteremti a család elvárható jövedelmét. Keveredik benne az árutermelés és a megtermelt javak saját fogyasztása.

¹³⁹ Tobak Júlia, PhD hallgató, Debreceni Egyetem, GTK

¹⁴⁰ Dr. Nagy Adrián Szilárd, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, GTK, e-mail: nagy.adrian@econ.unideb.hu

¹⁴¹ Szták Béla, egyetemi hallgató, Debreceni Egyetem, GTK

Családi gazdálkodás alatt családi gazdasági kereteken belül végzett mezőgazdasági vállalkozási tevékenység értendő.

Madai, 2006 szerint a magyar agrárgazdaságban rendszerváltás óta központi kérdés a versenyképesség. Értelmezése azonban sokrétű lehet és szükség is van arra, hogy több oldalról vizsgáljuk. Fehér és Pető, 2003-ban is felhívta a figyelmet arra, hogy az agrárpolitikai döntéseknek meg kell teremtenie az élet- és versenyképes gazdálkodás feltételeit. Ez lenne a kiindulási alap ahhoz, hogy a termelők minél nagyobb hányada teljesíthesse az EU Közös Agrárpolitikájának (CAP) lényegét. A CAP fő céljai a következők: versenyképesség, hatékonyság, környezet- és tájvédelem, foglalkoztatottság.

A versenyképesség legáltalánosabb definiálására Fehér és Pető (2003) által leírt fogalom alkalmas: „A versenyképesség az adott gazdasági piaci eredményességét, a piaci versenyben való helyállását, az alkalmazkodásra való hajlamát, fenntartható fejlődését jelenti.” Ezen megállapítás alapján a versenyképesség több szinten, úgymint makrogazdasági, ágazati, regionális, vállalati és termékszínten is értelmezhető.

Borsi, 2005 szerint a versenyképesség magába foglalja az innovációt, a megújulásra való képességet. Tarnóczy et al. (2015) tanulmányukban a vállalati versenyképesség, a vállalati teljesítmény és gazdasági etika problémakörét érintik. A versenyképesség tekintetében a Török Ádám által megfogalmazott tételt tekintik kiindulópontnak.

Versenyképesség szempontjából a fejlesztési lehetőségek figyelembevételével három kategóriába sorolhatóak a gazdaságok. E szerint vannak kereskedelmi árutermelő gazdaságok, a családi közép gazdaságok, végül, de nem utolsó soron, a szociális kisüzemi termelést említi Magda, 2000, amit szintén támogatni kell, hiszen ezeknek egyaránt fontos szerepe van a vidék népességmegtartásában, a foglalkoztatásban és a jövedelem-kiegészítésben is.

A mezőgazdaság versenyképességét eredményesen a támogatási rendszereken keresztül lehet növelni Pfau, 2007 szerint.

Nagy és Nábrádi, 2011 is állítja az biztos, hogy a birtokméret az egyik legfontosabb tényező, de nem lehet figyelmen kívül hagyni a munkaráfordítás mennyiségét sem.

Az EU a versenyképesebb mezőgazdasági szektor érdekében korszerű, a fejlődést segítő irányelveket határozott meg, amelyek alapján azt a gazdaságot lehet fejleszteni ahol a gazdálkodó: főfoglalkozású, szakképzett és megfelelő tapasztalattal rendelkezik, fejlesztési tervet készít, naprakész könyvelést vezet, jövedelme alacsonyabb a fejlesztés által elért értéknél, a jelenlegi struktúrával nem versenyképes.

Nagy és Nábrádi, 2011 munkája alapján fontos megemlíteni, hogy a családi gazdaságok versenyképességét továbbra is támogatni kell, hiszen az agrárstruktúra fontos elemét képezik. Szakértők szerint semmilyen más gazdálkodási forma nem képes meghaladni azt az alkalmazkodó- és teljesítőképeséget, amit a családi gazdaságok tudnak nyújtani a lakosság egészséges és megfelelő élelmiszerrel való biztonságos ellátásához, a környezetvédelmi szabályok betartásához, valamint a gazdag vidéki kultúra és táj fenntartásához.is.

2. Módszerek

Modell segítségével kétféle megközelítésből vizsgálható a családi gazdaságok versenyképessége. Megállapítható, hogy a család számára adott, nem mezőgazdaságból származó jövedelmet mekkora mezőgazdasági jövedelemmel kell kiegészíteni, hogy azok együttesen biztosítsák az elvárható jövedelmet. Becsülhető valamely adott méretű gazdaság jövedelemtermelő képessége. Ennek segítségével megállapítható, hogy adott gazdasági szerkezet és méret mekkora családnak tud elfogadható életszínvonalat és életminőséget biztosítani.

A fő számítási módszer alapját a Nagy, 2006 által felállított, a családi gazdaságok versenyképességi vizsgálatához alkalmazott modellje adja. A modell lényege, hogy segítségével vizsgálni lehet azt, hogy adott méretű és termelési irányú gazdaság eltartó-képessége mekkora, azaz milyen összetételű család számára tud megfelelő jövedelmet biztosítani az éves elvárható jövedelem fedezésére.

A gazdaságok nagyság szerinti besorolásának legelterjedtebb módszere a standard fedezeti hozzájárulás (SFH), ami megfelel az Európai Unió előírásainak is. A standard fedezeti hozzájárulás (SFH) a termelés egységnyi méretére vonatkozó, mely a hozzáadott értékhez hasonló. A bruttó termelési érték és a közvetlen változó költségek különbözeteként határozható meg. A standard jelző arra utal, hogy az értékeket nem egy konkrét üzemre, hanem normatívként, az egyes országokban, régiókban található gazdaságok átlagára, és több év átlagaként határozzák meg. Ezt az értéket Magyarországon az Agrárgazdasági kutató intézet (AKI) határozza meg. Az SFH értéket egy gazdaságra levetítve a következőképpen számolhatjuk ki. A termelés egységnyi méretére vonatkozó SFH értéket megszorozzuk a gazdaságban található konkrét termelési méretekkel, majd a különböző ágazatokra kapott értékeket összegezve, megkapjuk a gazdaság teljes SFH-ját. Lényegében egy gazdaság teljes SFH értéke két tényezőtől függ. Az egyik a különböző ágazatok tényleges mérete, a másik a termelés átlagos jövedelmezősége. Az SFH segítségével az üzemméret eltérő természetű ágazatai összegezhetővé és ez által összehasonlíthatóvá válik.

Kovács és Udovecz, 2003 alapján elmondható a gazdasági méretet, a gazdaság, különböző ágazatainak összes standard fedezeti hozzájárulása alapján kell meghatározni és Európai Méretegységben (EUME) kifejezni. Az EUME-érték, mint technikai mérőszám a gazdaságok életképességének jellemzésére használt jövedelmezőségi mutató. Jelenleg 1 EUME 1200 EUR-nak megfelelő értékű SFH-t jelent, aminek forintban való kifejezése, a forint euróhoz viszonyított árfolyama alapján történik. A tesztüzemi felméréseket alapul véve az életképesség alsó határát 5 EUME-ben állapították meg. A modell alapján megállapítható, hogy a vizsgált családi gazdaság megfelel-e a gazdaságilag életképesnek (5 EUME) minősített kritériumnak is.

Fontos megjegyezni azt, hogy jelen cikkben a számítások egy konkrét családi gazdaságra vonatkoznak, így csak a mezőgazdasági tevékenységből származó (on-farm)

jövedelem került kiszámításra a 2 felnőtt 2 gyermekkel formáció szerint. A vizsgált gazdaság jövedelme kizárólag mezőgazdasági tevékenységből származik így Nagy, 2006 által felállított modellből csak az erre a kategóriára vonatkozó számítások elvégzésére került sor. Az összevethetőség kedvéért a számítások alapjául először a standard fedezeti hozzájárulást meghatározása történt. A számításokkal először a vizsgált családtípusra vonatkozó szükséges üzemméret lett meghatározva az elvárható jövedelem szintjén, majd a gazdaság valós jövedelem tartalma, a gazdaság pénzügyi nyilvántartására hivatkozva. A számítások elvégzése után a standard és a valós értékek összehasonlítása történik.

Az összehasonlíthatóság érdekében a 2013-as és 2014-es évek párhuzamos vizsgálata történt.

3. Eredmények

A szükséges üzemméret meghatározásához az 1. táblázat a gazdaságban fellelhető ágazatok 285/2013 (XI.11.) számú IH Közleményben megjelentetett új táblázat alapján számított SFH értékei kerülnek bemutatásra, különböző kategóriákban. Az alábbi táblázat tartalmazza az SFH értékek kategorizálását a százalékosan számított jövedelemtartalmuk alapján. (13. táblázat)

1. táblázat: A különböző ágazatok SFH értéke százalékosan számított a jövedelem-tartalmuk szerint

Kód	Megnevezés	100%	80%	60%	40%	20%
D01	Közönséges búza és tönköly	151 013	120 810	90 608	60 405	30 203
D06	Szemes kukorica	209 129	167 303	125 477	83 652	41 826
D08	Egyéb gabonafélék	127 387	101 910	76 432	50 955	25 477
D27	Napraforgó	174 197	139 358	104 518	69 679	34 839
G01A	Gyümölcs ültetvények, mérsékelt égövi friss	648 009	518 407	388 805	259 204	129 602

Forrás: NAK, 2013; Saját számítás

A 2013-ban a 2 felnőtt 2 gyermekkel családtípusnál az elvárható jövedelem értéke éves szinten 5 481 626 Ft volt. Ennek a jövedelemnek az előteremtéséhez szükség van egy bizonyos üzemméretre. A 2. táblázatban, ezek a szükséges üzemméretek szerepelnek.

2. táblázat: Az SFH értékek százalékosan számított jövedelemtartalmához szükséges üzemméret 2013-ban, ágazatonként lebontva

Ágazatok		A SFH érték jövedelemtartalma (Ft)				
	Kód	100%	80%	60%	40%	20%
Üzemméret (ha)	D01	36,29	45,37	60,50	90,75	181,50
	D06	26,21	32,76	43,69	65,53	131,06
	D08	43,03	53,79	71,72	107,58	215,16
	D27	31,46	39,33	52,45	78,67	157,34
	G01A	8,45	10,57	14,10	21,15	42,30
EUME értékben kifejezett üzemméret		15,63	19,53	26,05	39,07	78,14

Forrás: Saját számítás

A következő 3. táblázat a 2014. évi szükséges üzemméretet tartalmazza az elvárható jövedelem függvényében. Az érték a vizsgált családtípusnál 5 470 663 Ft volt abban az évben.

3. táblázat: Az SFH értékek százalékosan számított jövedelemtartalmához szükséges üzemméret 2014-ben, ágazatonként lebontva

Ágazatok		A SFH érték jövedelemtartalma (Ft)				
	Kód	100%	80%	60%	40%	20%
Üzemméret (ha)	D01	36,22	45,28	60,38	90,57	181,13
	D06	26,15	32,70	43,60	65,40	130,80
	D08	42,94	53,68	71,58	107,36	214,73
	D27	31,40	39,26	52,34	78,51	157,03
	G01A	8,44	10,55	14,07	21,11	42,21
EUME értékben kifejezett üzemméret		15,35	19,5	25,58	38,37	76,74

Forrás: Saját számítás

Fontos megemlíteni azt, hogy szakértői becslést alkalmazva, illetve az alkalmazott modellre hivatkozva is a standard fedezeti hozzájárulás jövedelemtartalmát a kiszámolt kategóriák közül a 40%-os értékben kell realizálni. Így az állandó költségek fedezése után ez a 40%-os érték az, ami fedezi a jövedelmet. Az érték általánosan megállapítható, ugyanis ez az arány, csak egyedi esetekben határozható meg pontosan, és ágazatonként függ az általános költségek felosztásának módjától is. A táblázatokban kiemelten szerepelnek a százalékos jövedelem-tartalom kategóriák.

Összességében megfigyelhető, hogy a két év között, mind az üzemméretekben (1-2 ha) és mind az EUME értékekben is minimális eltérés tapasztalható. Köszönhető ez annak, hogy az elvárható jövedelem is minimális mértékben változott a két naptári év

vizsgálatakor. Továbbá fontos még arról is szót ejteni, hogy az unió által előírt életképes gazdaság kritériumának minden ágazati üzemméret megfelel.

3.1. Az elvárható jövedelem vizsgálata a saját üzemmérethez levetítve, standard értékek alapján

A gazdaság fő profilja a szántóföldi növénytermesztés, amely hozzávetőlegesen 130 ha nagyságrendben történik. Ezen ágazaton belül a őszi búza, tritikálé, kukorica, napraforgó növénykultúrákat termesztik a vetésváltás szabályait betartva, ezen kívül kertészeti gyümölcstermesztéssel is foglalkozik, amely magába foglalja az alma, valamint a szilva termesztését. Ez a tevékenység nagyjából 9 ha-on történik.

A következő táblázatokban az fent említett ágazatok SFH értéke szerepel, valamint az értékek segítségével meghatározott EUME és annak Ft-ban kifejezett értékei.

4. táblázat: A saját üzemméret által meghatározott standard fedezeti hozzájárulás, 2013 (1 EUME: 350 760 Ft)

Kód	Megnevezés	SFH (Ft)	Terület (ha)	EUME	EUME érték Ft-ban
D01	Közönséges búza és tönköly	151 013	24,93	10,73	3 764 754
D06	Szemes kukorica	209 129	32,48	19,37	6 792 510
D08	Egyéb gabonafélék	127 387	22,5	8,17	2 866 208
D27	Napraforgó	174 197	47,23	23,46	8 227 324
G01A	Gyümölcs ültetvények, mérsékelt égövi friss	648 009	9,18	16,96	5 948 723
Összesen			136,32	78,68	27 599 518

Forrás: Saját számítás

5. táblázat: A saját üzemméret által meghatározott standard fedezeti hozzájárulás, 2014 (1 EUME: 356 448 Ft)

Kód	Megnevezés	SFH (Ft)	Terület (ha)	EUME	EUME érték Ft-ban
D01	Közönséges búza és tönköly	151 013	42,15	17,86	6 365 198
D06	Szemes kukorica	209 129	47,17	27,67	9 864 615
D08	Egyéb gabonafélék	127 387	11,8	4,22	1 503 167
D27	Napraforgó	174 197	30,4	14,86	5 295 589
G01A	Gyümölcs ültetvények, mérsékelt égövi friss	648 009	9,08	16,51	5 883 922
Összesen			140,60	81,11	28 912 490

Forrás: Saját számítás

A fenti 5. táblázat számadataiból kiderül, hogy a teljes üzemméretre levetített SFH érték, mindkét évet vizsgálva 27 és 29 millió Ft között mozog. Azonban ez az érték a jövedelem-tartalom mellett, még tartalmazza az állandó költségek fedezetét. Így a százalékos jövedelem-kategóriák meghatározása fontos ez esetben, amelyet a 6. táblázat összefoglalva tartalmaz.

6. táblázat: Saját üzemméret által meghatározott EUME és EUME érték Ft-ban kifejezve százalékos jövedelemtartalom kategóriánként

Év			2013	2014
A Standard fedezeti hozzájárulás jövedelemtartalma	100%	EUME	78,68	81,11
		EUME érték Ft-ban	27 599 518	28 912 490
	80%	EUME	62,95	64,89
		EUME érték Ft-ban	22 079 615	23 129 992
	60%	EUME	47,21	48,67
EUME érték Ft-ban			16 559 711	17 347 494
	40%	EUME	31,47	32,45
		EUME érték Ft-ban	11 039 807	11 564 996
	20%	EUME	15,74	16,22
		EUME érték Ft-ban	5 519 904	5 782 498

Forrás: Saját számítás

Az előző táblázat számadataiból megfigyelhető az a tény, hogy a gazdaság teljes üzemméretére levetített 40%-os jövedelemtartalom (már az előzőekben is ezt tekintettem a reális jövedelemtartalomnak) bőven elegendő, sőt több mint kétszeres fedezetet biztosít az elvárható jövedelem szintjén történő megélhetéshez. A táblázatból továbbá az is kiderül, hogy üzemméretünk SFH értéke akár 20%-os jövedelemtartalom mellett is képes előteremteni a létminimum szintjét. Ezek a megállapított tények mindkét vizsgált évre érvényesek.

A minimális jövedelemtartalom a 2013-as évben ez az érték 19,86%, a 2014-es évben pedig 18,92 %. Ezeken a százalékos értékeken tudja a vizsgált gazdaság által fenntartott üzemméret az elvárható jövedelemszintet biztosítani.

3.2. Az elvárható jövedelem vizsgálata a saját üzemméretre levetítve, valós értékek alapján

Az eddig elvégzett számítások alapja a standard fedezeti hozzájárulás volt, és általánosan megállapított értékekre vizsgáltuk az elvárható jövedelem szintjét, azonban fontos az elemzett családi gazdaság valós jövedelméhez is viszonyítani ezt a szintet.

A bevételek, valamint az egyes növénykultúrák átlagtermését alakulását a 7. táblázat összefoglalva tartalmazza, ágazatonként lebontva.

7. táblázat: A vizsgált családi gazdaság árbevételének alakulása 2013-ban és 2014-ben
 Forrás: Számlák, számlatömb, könyvelés

Év	Búza		Tritikálé	Napraforgó	Kukorica	Ipri alma	Szilva	Összesen	1 főre
	Főtermék	Melléktermék							
2013	Értékesített hozam (t)	-	53,39	123,00	101,21	400,97	2,36		
	Készlet (t)	-	0	0	0	0	0		
	Értékesítési ár (Ft/t)	-	43 759	78 500	37 500	29 297	45 000 Ft		
	Árbevétel (Ft)	-	2 336 060	9 655 739	3 795 225	11 747 000	106 200	30 840 684	7 710 171
	Terület (ha)	-	22,50	47,23	32,48	6,42	2,76	136,32	
2014	Átlagtermés (t/ha)	-	2,37	2,60	3,12	62,46	0,86		
2014	Értékesített hozam (t)	300 db	63,57	132,28	142,30	276,76	1,00		
	Készlet (t)	-	-	-	147,384	-	-		
	Értékesítési ár (Ft/t)	1500 Ft/db	37 000	74 267	31 500	12 014	10 000		
	Árbevétel (Ft)	450 000	2 352 164	9 824 146	4 482 491	3 325 000	10 000	30 176 996	7 544 249
	Terület (ha)	42,15	11,80	30,40	47,17	7,14	1,94	140,60	
2014	Átlagtermés (t/ha)	7 db/ha	5,39	4,35	6,14	38,76	0,52		

8. táblázat: A gazdaság értékesítési árainak és az országos felvásárlási átlagárak összehasonlítása (Ft)

		2013	2014
Búza	Értékesítési ár	41 000	39 500
	Felvásárlási átlag ár	47 800	48 400
	%-os eltérés	14,23%	18,39%
	Korrigált árbevétel	3 655 756	12 055 725
Tritikálé	Értékesítési ár	43 700	37 000
	Felvásárlási átlag ár	41 000	39 500
	%-os eltérés	-6,59%	6,33%
	Korrigált árbevétel	2 182 222	2 501 035
Kukorica	Értékesítési ár	37 500	31 500
	Felvásárlási átlag ár	46 000	33 600
	%-os eltérés	18,48%	6,25%
	Korrigált árbevétel	4 496 517	4 762 647
Napraforgó	Értékesítési ár	78 500	74 000
	Felvásárlási átlag ár	99 200	95 900
	%-os eltérés	20,87%	22,84%
	Korrigált árbevétel	11 670 596	12 067 616
Ipari alma	Értékesítési ár	29 000	12 000
	Felvásárlási átlag ár	33 800	17 200
	%-os eltérés	14,20%	30,23%
	Korrigált árbevétel	13 415 213	3 797 189
Szilva	Értékesítési ár	45 000	10 000
	Felvásárlási átlag ár	63 000	35 000
	%-os eltérés	28,57%	71,43%
	Korrigált árbevétel	136 543	17 143
Összes korrigált árbevétel		35 556 846	35 201 355
Eltérés		13,26%	14,27%

Forrás: KSH, 2014

A jövedelem meghatározásához továbbá szükség van a költségek kimutatásához is az egyes ágazatokban. Ezt szemlélteti a 9. táblázat.

9. táblázat: Az egyes ágazatok költségeinek alakulása 2014-ban és 2014-ben (Ft, Ft/ha)

	2013	2014
Búza	7 500 000	7 600 000
Tritikálé		
Hektáronkénti költség	130 000	130 000
Kukorica	6 300 000	12 200 000
Hektáronkénti költség	170 000	203 000
Napraforgó	8 000 000	5 700 000
Hektáronkénti költség	136 000	150 000
Ipari alma	6 200 000	5 100 000
Hektáronkénti költség	689 000	600 000
Szilva	800 000	700 000
Hektáronkénti költség	266 000	350 000
Összesen (4 fő)	28 800 000	31 300 000
Összesen (1 fő)	7 200 000	7 825 000

Forrás: Költségkimutatás alapján

A mezőgazdasági tevékenységből eredeztethető jövedelem tartalmazza a realizált ár-bevétel, a támogatásokat és az egyéb bevételeket is. Így a jövedelem reális értékéhez az árbevételen kívül, figyelembe kell venni ezt a másik két tényezőt is, melyet a 10. táblázat tartalmaz összefoglalva.

10. táblázat: A családi gazdaság kiadásainak vizsgálata

Kiadás	2013		2014	
	1 fő	Teljes családi gazdaság (4 fő)	1 fő	Teljes családi gazdaság (4 fő)
Elismert költség	4 390 000	17 560 000	5 088 000	20 352 000
Anyag költség	3 147 000	12 588 000	4 303 000	17 212 000
Amortizációs költség	2 198 000	8 792 000	4 951 000	19 804 000
Egyéb költség	1 328 000	5 312 000	618 000	2 472 000
Összes költség	11 063 000	44 252 000	14 960 000	59 840 000

Forrás: Éves adóbevallás

11. táblázat: A családi gazdaság bevételeinek vizsgálata

Bevétel	2013		2014	
	1 fő	Teljes családi gazdaság (4 fő)	1 fő	Teljes családi gazdaság (4 fő)
Összesen	10 977 000	43 908 000	12 720 996	50 883 984
ebből:				
Fejlesztés célú támogatás	0 Ft	0	2 031 249	8 124 996
SAPS támogatás	2 736 436	10 945 744	2 930 373	11 721 492
AKG támogatás; Gázolaj jövedéki adó	530 393	2 121 572	215 125	860 500
Nettó árbevétel	7 710 171	30 840 684	7 544 249	30 176 996

Forrás: Éves adóbevallás

4. Összegzés

A 8. táblázat számaadataiból kiderül, hogy a piaci árak alakulása viszonylag nagymértékben befolyásolja a gazdaság nettó árbevételét. Látható, hogy a 2013-as évben az kialakult felvásárlási árak által elért nettó árbevétel, valamint az országos átlagár között valamivel több, mint 13 %-os eltérés tapasztalható. Míg ez az érték 2014-ben már a 14%-ot is meghaladja. Összességében elmondható, hogy a kiszolgáltatott helyzetnek köszönhetően (korlátozott az értékesítési lehetőség), árbevétel kiesés figyelhető meg a gazdaság esetében mivel a térségben nem tud a gazdaság az országos átlagár szintjén értékesíteni.

A 10. táblázatból kiderül, hogy a vizsgált gazdaság mindkét évben veszteségesnek tekinthető az adóbevallása alapján. Azonban a tisztán látás érdekében itt figyelembe kell venni azt a tényezőt, hogy a gazdaság a vizsgált években nagymértékű technológia beruházást (géppálmány bővítés, fejlesztés) hajtott végre. Jelen adótörvények alapján a közös őstermelői igazolvánnyal rendelkező családi gazdaságok nettó árbevétele fejenként 8 millió Ft-ig adómentes. A 10. táblázatból kiderül, hogy ez esetben érvénybe lép az adómentesség, mivel az árbevétel egyik vizsgált évben sem haladta meg ezt az értéket. Azonban nem minden évben volt ez így. Például a 2012-es évben - köszönhetően a kiváló terméseredményeknek és a viszonylag megfelelőnek tekinthető felvásárlási áraknak - a fejenkénti nettó árbevétel meghaladta a 8 millió forintot, amivel a vizsgált gazdaság átlépett a vállalkozói adórendbe

Visszatérve a vizsgált évekre vonatkozó adózási formára, fontos megjegyezni, hogy érvénybe lép az úgynevezett kistermelőknek járó elismert költség (a teljes bevétel 40%-a), mint adókedvezmény. Ezt a költségek részletezésénél külön kategóriaként szerepel a 10. táblázatban.

Az összes költségből az amortizációs költségkategória levonásra került, majd az így kapott értéket az összes bevételből kivonva a vizsgált évek jövedelme került meghatározásra. Ezek alapján a 2013-as évben az elemzett családi gazdaság teljes jövedelme 8 448 000 Ft, míg a 2014-es évben ez az érték 10 844 000 Ft volt.

Jól látható, hogy mindkét vizsgált év eredménye bőven fedezetet nyújt a létminimum szintjén történő megélhetéshez.

12. táblázat: Számítások összefoglaló táblázata

Év	Háztartástípus	Elvárható jövedelem (Ft)	100%		Az SFH minimális elvárható jövedelem tartalma	Reális Jövedelem (Ft)
			EUME	EUME érték Ft-ban		
2013	2 felnőtt 2gyermek	5 481 626	78,68	27 599 518	19,86%	8 448 000
	1 főre vetítve	1 370 407	19,67	6 899 880		2 112 000
2014	2 felnőtt 2gyermek	5 470 663 Ft	81,11	28 912 490	18,92%	10 847 984
	1 főre vetítve	1 367 666 Ft	20,28	7 228 123		2 711 996

Forrás: Saját számítás

A 12. táblázat összefoglalása a versenyképességi modell alapján elvégzett számításoknak. A számadatokból kiderül, hogy a családi gazdaság mindkét vizsgált évben biztosítani tudja a tulajdonos család részére az elvárható jövedelem szintjét, amit a statisztikai létminimum 180%-ban határoztam meg szakértői becsléssel, így a bevezetésben megfogalmazott egyik feltételezés igazoltnak tekinthető. A kalkulációval bizonyításra került az a hipotézis is, miszerint különböző meghatározott üzemméret szükséges az elvárható jövedelem biztosítására növénytermesztési ágazatonként. Először a gazdaságban előforduló ágazatok SFH értékeinek jövedelemtartalma került megállapításra, feltételezve, hogy annak aránya 40%. Az ágazatok jövedelemtermelő képességének meghatározásához az AKI tesztüzemi rendszerének adatait által kalkulált SFH értékeket vettük alapul, majd kiszámítottam a szükséges üzemméretet az választott családtípus elvárható jövedelmére. A méretek minden esetben megfelelnek az Európai Unió által előírt működőképes gazdaság kritériumának.

Összegezve megállapítható, hogy egy ilyen családi gazdaságot vizsgálva bizonyítható az a feltételezés, hogy el lehet érni az elvárható jövedelem mértékét kizárólag csak mezőgazdasági tevékenységből származó jövedelemmel is.

5. Felhasznált irodalom

- Borsi B. (2005): A vállalkozási környezet és a hazai versenyképesség. Európai Tükör, 2005/11, pp. 61-78.
- Fehér A., Pető K. (2003): A regionális gazdaság versenyképessége az Észak – Alföldi kistérségben. Gazdálkodás. 47/ 5, pp. 16-23.
- Gasson R., Errington A. (1999): Családi Farmgazdaság. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó. Budapest, p. 293. ISBN: 963 356 281 3.
- Kovács G., Udovecz G. (2003): Agrárjövödelmek Magyarországon és az Európai Unióban. Statisztikai Szemle, 81/ 8, pp. 635-653.
- Madai H. (2006): A magyar juhágazat versenyképessége és kockázatainak vizsgálata. University of Debrecen, Centre for Agricultural Sciences Farm and Regional Research Institute of Debrecen, Debrecen. 194. p.
- Magda S. (2000): A régiók mezőgazdaság - és vidékfejlesztése. Gazdálkodás. 44/2, pp. 60-67.
- Nagy A. (2006): Családi alapon működő mezőgazdasági vállalkozások (családi gazdaságok) ökonómiai elemzése. University of Debrecen. Centre for Agricultural Sciences Farm and Regional Research Institute of Debrecen, Debrecen. 183 p.
- Nagy A. (2011): A családi gazdaságok pp. 11-37. In: Farmgazdálkodás. (Szerk. Nagy A. – Nábrádi A.). Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, p. 244.
- Pfau E. (2007): Mezőgazdasági vállalkozások termelési tényezői erőforrásai. Centre for Agricultural Sciences Farm and Regional Research Institute of Debrecen, Debrecen, p. 172.
- Tarnóczy T. – Fenyves V. – Bács Z. - Böcskei E. (2015): Versenyképesség és gazdasági etika. Vállalati teljesítmény elemzése panel regresszióval POLGÁRI SZEMLE: GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT (ISSN: 1786-6553) (eISSN: 1786-8823) 2015/3-4: pp. 104-114.
- Vasa L. (2011): A családi gazdálkodás ökonómiája. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, p. 240. ISBN: 978 963 9935 81 5

A MAGYAR ÜZLETI ANGYAL PIACI FEJLŐDÉSI LEHETŐSÉGEI - HOVA SZÁLL AZ ANGYAL?

Kulcsszavak: üzleti angyalok, kockázati tőke, startup, KKV-finanszírozás

1. Bevezetés

Egy életképes startup ökoszisztéma szerves részét képezik az üzleti angyalok (business angels), akik finanszírozási forrást biztosíthatnak a fiatal, nagy növekedési potenciállal rendelkező vállalkozásoknak. Az üzleti angyalok vállalkozásfinanszírozó- és fejlesztő tevékenysége már nem ismeretlen Magyarországon, de még számos tennivaló van, hogy ismert és elismert tőkebevonási forrásként tekintsenek rá a potenciális igénybevevők. Tanulmányomban arra keresem a választ, *milyen fejlődési lehetőségeik vannak az üzleti angyaloknak a 2010-es évek közepén Magyarországon*. Biztos sikerrecept nincsen, de vannak olyan irányvonalak, amelyeket követve önálló magyar informális kockázati-tőke-piac kiépülése jelezhető előre.

2. Üzleti angyalok

Több releváns fogalommeghatározás él az üzleti angyalokat illetően. Ezek többnyire egy-egy jellemző vonásukat hangsúlyozzák. A *kockázati tőke egy speciális formája az anglyaltőke* (angel capital). Az üzleti angyalok jelentős anyagi háttérrel és magas fokú szakképzettséggel rendelkező magánszemélyek, akik saját vagyonukat fektetik be általuk ígéretesnek ítélt kisvállalkozásokba (Coveney-Moor, 1988 in Makra 2007). Az üzleti angyal befektetések legdominánsabb különbsége a kockázati-tőke-iparág többi formájától, hogy a finanszírozás nem formális keretek között folyik (Makra 2007). Az informális tőkebefektetők közé sorolható az úgynevezett 3F-elnevezésű csoport (friends, family, fools). Döntéseik abban különböznek az üzleti angyalokétól, hogy nem teljesen racionálisak és nem elsősorban a nyereség motiválja őket, inkább a vállalkozóhoz fűződő személyes kapcsolat, ezért is nevezik az ilyen forrásokat szeretetpénznek. Az üzleti angyalokkal együtt képezik a 4F-et, mint informális tőkebefektetőket.

Az üzleti angyalok professzionális módon képesek megítélni és kezelni a kockázatot: a befektetési folyamatnak van egy szimpátián, megérzésen alapuló tényezője „mi

¹⁴² Durgula Judit, doktorandusz, Nyugat-magyarországi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar.
e-mail: durgula.judit@gmail.com

emberekbe, nem pedig cégekbe fektetünk be” / „a zsokéra fogadok, nem a lóra” valamint a befektetésre szánt összeget szétterítik több ötletgazda között, portfóliót hozva létre, így is csökkentve a kockázatot. Az üzleti angyal menedzseri tapasztalatait, kapcsolati tőkéjét latba vetve megoszthatja tudását, így csökkentheti a cég működési kockázatát, javítja fennmaradási és növekedési esélyeit. Azzal, hogy bepillantást nyer – tulajdonosként – az üzletmenetbe, a könyvelésbe, rálát a cég működésére, napi problémáira és kezelésükben hatékony és gyors segítséget nyújthat (Szerb 2006).

2.1. Miért van szükség üzleti angyalokra?

A gazdaság egészséges fejlődésének motorját a vállalkozások, mindenekelőtt a startupok megerősödése jelenti, melyek lényeges szerepet töltenek be a technológiai, technikai innovációban, a gazdaság növekedésében és nem utolsósorban a munkahelyteremtésben. Az ilyen vállalkozások elindítása, működtetése sok kockázatot hordoz magában (Pintér 2008). A startup vállalkozásokra nem jellemző, hogy hitellel finanszíroznák a működésüket. A hitelfinanszírozás alapvetően kockázatkerülő természete és az innováció magas kockázata nehezen illeszthető össze: „a hitelezőnek nem a legnagyobb nyertesek megtalálása, hanem a vesztesek kiszűrése az alapvető érdeke” (Kosztópulosz 2007, p. 46.). Kijelenthető, hogy a *startupok számára a kontinentális finanszírozási módok nem állnak rendelkezésre, vagy nem adekvátak* (Kosztópulosz 2007 in Varsányi 2013). Az üzleti angyalok segítségével megvalósuló *vállalatfinanszírozás jelentőségét* az adja, hogy a magas növekedési képességgel rendelkező normál finanszírozási feltételeket nem teljesítő, kockázatosabb cégek is hozzájuthatnak a szükséges forrásokhoz (Pintér 2008, p. 8.).

2.2. Üzleti angyal hálózatok

Az üzleti angyal hálózatoknak (business angel network) sajátos szerepük van az üzleti angyalok potenciális befektetéseit illetően. A hálózatba tömörülés pozitív elemei közé tartozik, hogy a kockázat megosztható a közös befektetéssel (co-investment). Azáltal, hogy az üzleti angyalok saját területük speciális szakemberei is, a hálózatban a tudás felhalmozódik és az ötletgazdák segítségére lehet. Egyre több angyal ismeri fel a hálózatok előnyeit és társul más angyalokkal Európában is. Az angyalhálózatok évenkénti átlagos növekedése az EBAN (European Business Angels Network) 2014-es kutatása alapján 17%-os. 2013-ban 468 angyalhálózat várta a befektetni vágyókat és a projektgazdákat (EBAN 2014).

3. Az iparág legfrissebb statisztikái

A statisztikák bemutatásakor az Európai és magyar sajátosságok bemutatására szorítokozom.

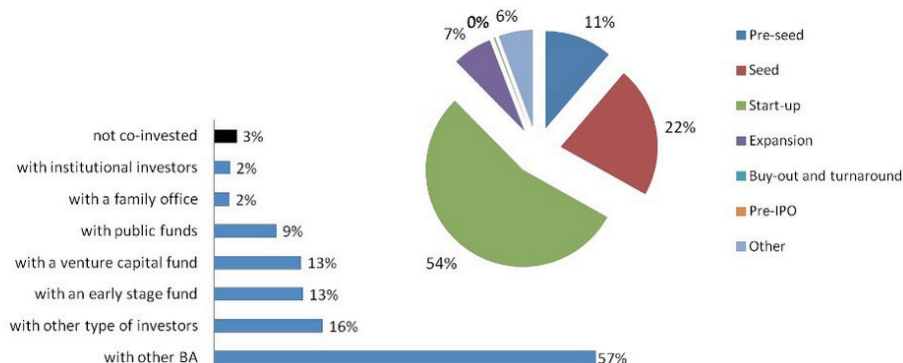
3.1. Angyalbefektetések növekedése Európában

Az EBAN évenkénti üzleti angyal kutatásának 2013-as évre vonatkozó eredményei: Az EBAN 2014. évi kongresszusán az európai Angyalbefektetések növekedéséről számolt be. A vállalkozások kezdeti életszakaszába történő befektetés a 2013-as évben 7,5 milliárd €-t tett ki Európában. Ennek megoszlása 1% közösségi finanszírozás (crowdfunding), 26% kockázati tőke alapok (venture capital funds) és 73% angyaltőke. A 2012-es 5,1 milliárd € befektetési értékről 2013-ra 5,5 milliárd € összegre növekedett. Fontos megemlíteni, hogy a láthatatlan piac – becslések szerint – 90%-os részarányt képvisel az összes angyaltőkén belül. A top 3 európai angyaltőke az Egyesült Királyságból (84,4 millió €), Spanyolországból (57,6 millió €) és Oroszországból (41,8 millió €) származik. Az infokommunikációs és távközlési (ICT) szektorba történt az angyaltőke 32%-ának investálása, ezt követi a biotechnológiába és társadalomtudományi szektorba, majd a „Mobile” szektorba történő befektetés 10-10%-kal. Az átlagos projektbe történő befektetési összeg 166 ezer €. Az egy üzleti angyal általi befektetési összeg 20 437. Az európai angyal befektetői közösség 271 ezer angyalt számlál. Az európai látható piac 468 angyal hálózatot alkot, ami folyamatosan nő. Az angyalbefektetések révén 184 170 munkahely jött létre (EBAN 2014). Egyes becslések szerint az üzleti angyalok – akár hálózatba tömörülve, akár önállóan – 30-40-szer annyi céget finanszíroznak, mint az intézményes kockázati tőke (Van Osnabrugge – Robinson 2000 in Makra – Kosztópulosz 2007). Gondoljunk a Jeremie program keretében kihelyezhető mintegy 130 milliárd forintra, az adatokat látva nem lehet kétséges, hogy az üzleti angyalok finanszírozási potenciálja igen jelentős és segítségével egy egészségesebb finanszírozási struktúra kiépülése valósulhat meg.

A kockázatmentesítés és tudáshalmazás fő ismertetőjegye az angyalbefektetéseknek. Az 1. sz. ábra jól szemlélteti, hogy az EBAN 2013-as megkérdezettjei közül csupán 3% fektetett be önállóan, kooperáció nélkül. Az esetek többségében (57%) más angyalokkal karöltve, a kockázatot és felelősséget megosztva hozzák meg befektetési döntéseiket az angyalok. A diagram eredményei azt sugallják az üzleti angyalok szindikátusban való befektetéseit Magyarországon is életképesnek bizonyulhatnak.

1. sz. ábra: Az investált anyagtőke megoszlása vállalati életszakasz-, és befektetők szerint (EBAN, 2013)

CO-INVESTMENT & STAGE

Forrás: http://www.slideshare.net/fullscreen/eban_org/eban-statistics-2014-congress/4

Az EBAN anyagbefektetéseiről elmondható továbbá, hogy a tőkeinjekció túlnyomórészt a vállalkozások életszakaszának kezdeti éveiben a pre-seed (11%), seed (22) és startup (54%) szakaszokban történt. Ha a magyar startup finanszírozási struktúráját hasonlítjuk az európaihoz, megállapítható, hogy az elmúlt években a startup ökoszisztéma számára rendelkezésre álló források terén szinte kizárólag a kockázati tőkénél történt előrelépés, a Jeremie program keretében. Ennek ellenére *hiányzik a pre-seed, a seed és a startup finanszírozás*, mivel a kockázati tőke alapvetően a már kifejlesztett termékekkel, szolgáltatással rendelkező vállalkozásoknak nyújt finanszírozási lehetőséget, míg a kezdeti szakaszban lévő induló technológiai vállalkozások számára már csak kevésbé, vagy egyáltalán nem jelentenek forráshoz jutási lehetőséget (Budapest HUB munkacsoport, 2013). E hiányosság pótlására jelenthet az anyagtőke releváns megoldást.

3.2. Üzleti anygialok Magyarországon

A GEM felmérés Magyarországra vonatkozó adatai azt hozták eredményül, hogy a rendkívül tágan értelmezett meghatározás szerinti *informális befektetési ráta*¹⁴³ alapján hazánkban *105 000 informális befektető investál*, és az *aktív üzleti anygialok száma nagyjából 2000*¹⁴⁴-re becsülhető. Ezzel szemben napjainkban *100 aktív és látható üzleti*

¹⁴³ „Informális tőkebefektetőnek minősül az a személy, aki az adatfelvételt megelőző 3 évben személyesen nyújtott pénzügyi forrásokat más személy által indított új vállalkozásba. A ráta a felnőtt lakosok számához viszonyítja az informális tőkebefektetők számát. Magyarországon 6 557 000 felnőtt lakossal számoltak” – Makra – Kosztópulosz 2007

¹⁴⁴ A becslés nem megbízható, mivel az érték igen érzékenyen reagál a mintát érintő kicsiny

angyal lehet (Makra 2007 és Károlyi Antal elmondása alapján), akik felvállalják vállalatfinanszírozó tevékenységüket. Az empirikus kutatás egyik kulcsszereplője, aki maga is üzleti angyalként tevékenykedik, 35-40 nevet tud Magyarországon, akik elérhető, látható üzleti angyal. A statisztikák is jól mutatják, hogy a magyarországi üzleti angyalok általi tőkebefektetés még nagyon gyerekcipőben jár, holott sok fiatal, dinamikus növekedésre képes vállalatnak ez az egyetlen lehetősége a tőkéhez jutáshoz. Célul fogalmazódik meg tehát az, hogy *minél több potenciális üzleti angyal váljék láthatóvá és elérhetővé*.

4. A magyar üzleti angyalok térnyerésének lehetőségei

A startup ökoszisztéma egymásra épül, az egyes alkotóelemek csak akkor tölthetik be rendeltetési funkciójukat, ha együttműködnek. A Runway Budapest 2020 szerzőcsoportja fejlesztési javaslatokkal állt elő a magyar startup ökoszisztéma pilléreinek fejlesztését illetően. Jelen tanulmány fókuszáltan a finanszírozási források, – mint egyik mérföldkő – között fellelhető üzleti angyalok fejlődési lehetőségeit vizsgálja.

4.1. Az empirikus kutatás eredményei

Hova száll az angyal? – a kutatási kérdés megválaszolásához mind az üzleti angyalok, mind pedig az ötletgazdák, a potenciális vállalkozók véleményére kíváncsi voltam, feltételezve, hogy a felek pontos és részletes elvárásainak feltérképezése járulhat hozzá a közös értéktérítéshez.

Az üzleti angyalok projektgazdákkal szembeni elvárásainak megismeréséhez egy hazánkban tevékenykedő üzleti angyal volt segítségemre, aki egy üzleti angyal hálózat felhúzásán tevékenykedik és egy akceleratorban is segíti a projektgazdákat. Az interjún elhangzottak nagy segítségemre voltak a fejlődési utak kijelölésénél, értékelésénél. A *fiatal (potenciális) vállalkozókat megcélzó kérdőívemmel* arra keresem a választ, milyen finanszírozási megoldásokat ismernek és preferálnak a jövő (lehetséges) vállalkozói. Az online kérdőívet a már a vállalkozásukat elindított startupperekkel osztottam meg ismert közösségi oldalakon (FIVOSZ, Startup vállalkozók, Magyar Startup Közösség, Startup Pirates Budapest Facebook oldalai), a vállalkozóknak szóló honlapok üzemeltetőinek segítségével. Emellett a jövő potenciális vállalkozóit megkérdezve egy városi és egy vidéki felsőoktatási intézmény (Budapesti Gazdasági Főiskola, Nyugat-magyarországi Egyetem) közgazdász hallgatói körében is elvégeztem a lekérdezést. A lekérdezés időintervalluma 2014 novembere, kiértékelése december hó volt. A visszaérkezett, kiértékelhető kérdőívek kis elemszáma (92 darab) miatt hagyományos módszerek segítségével az egyszerű összefüggések feltérképezésére összpontosítottam, a reprezentativitás igénye nélkül. Ennek ellenére úgy vélem az eredmények általános képet festenek az üzleti angyalok és a szélesebb körben értelmezett ökoszisztéma ismertségéről, megítéléséről és kiindulópont

---

eltérésekre is.

lehetnek egy szélesebb körben értelmezett, átfogó kutatás elvégzéséhez.

A megkérdezettek demográfiai jellemzői sok hasonlóságot mutatnak más országok startuppereinek nem, életkor, lakhely, iskolai végzettség szerinti jellemzőivel. A megkérdezés eredményei arra engednek következtetni, hogy számos fiatal gondolja úgy, hogy a saját maga ura szeretne lenni, szívesen fogna bele álma megvalósításába. Olyan vállalkozásban gondolkodnak, ahol a tipikusnak mondható startup vonások (dinamizmus, innováció) fellelhetőek. A vállalkozások tőkeigénye kompatibilis az üzleti angyalok által megcélzott forráshelyezéssel. Megállapítható, hogy a (leendő és meglévő) vállalkozások profilja lefedi azt, de mindenesetre nagyon közel áll ahhoz, amit az üzleti angyalok keresnek. Leszögezhetjük, hogy habár a startup világ lehetőségei még megannyi potenciális projektgazda számára ismeretlenek, a (potenciális) vállalkozók igénylik a ma még alternatívnak számító finanszírozási módok megismerését, elérhetőségét.

Az eredmények tükrében kijelenthető, hogy a projektgazdák hajlandóak és készek a finanszírozókkal való szorosabb együttműködésre. Ehhez támogató közeg kialakítása szükségeltetik: a állam és a versenyszféra hibrid együttműködése segíthet megismertetni és megkedveltetni az üzleti angyalok vállalatfinanszírozó- és fejlesztő tevékenységét. *Emellett a vállalkozók és finanszírozók közelebb hozhatók egymáshoz az üzleti angyalok egy magasabb, organikusabb szintje, az üzleti angyal hálózatok révén.* Az üzleti angyalok hálózatba tömörülése megoldaná az angyalfinanszírozók legfőbb problémáit: láthatóbbá, elérhetőbbé tenné az üzleti angyalokat, és csökkentené a magas keresleti költségeket. A hálózatban való működés továbbgondolása az üzleti angyalok és a velük szorosan együttműködő inkubátorok és akceleratorok kooperációja révén önálló informális kockázatitőke-piac kiépülését, egy egészségesebb tőkefinanszírozási struktúrát eredményezhetne.

4.2. Szingergia az ökoszisztéma szereplői között

A támogató környezet elemeinek megléte: *angyalbefektetők kritikus tömege, kereslet és kínálat egybeesése, angyalok befektetési hajlandóságának támogatása adóösztönzőkkel, tőkegarancia programokkal a kockázat egy részének átvállalására, szindikált befektetések lehetősége* – szükséges és elmaradhatatlan feltételei egy dinamikusan működő kockázatitőke-iparágnak és az azzal párhuzamosan funkcionáló startup keresleti piacnak (Makra-Kosztopolosz 2007 és Runway Budapest 2020 alapján).

Tendenciaként figyelhető meg az *informális és formális tőkepiac egymásra épülése*. A piac egymásra épülése azért valósulhatott meg, mert az angyalok egyik kedvelt kiszállási módja, hogy részesedésüket egy kockázati tőkésnek adják el (Harrison és Mason 2000 in Ácsné 2004).

Az *inkubátorházak és akceleratorok* kiváló platformot biztosítanak az üzleti angyaloknak a potenciális projektgazdák megtalálásához. A résztvevők egy fedél alá hozása pedig megkönnyíti az információáramlást és rengeteg időt, pénzt spórol meg. A Magyarországon működő technológiai inkubátorok már felismerték a potenciális

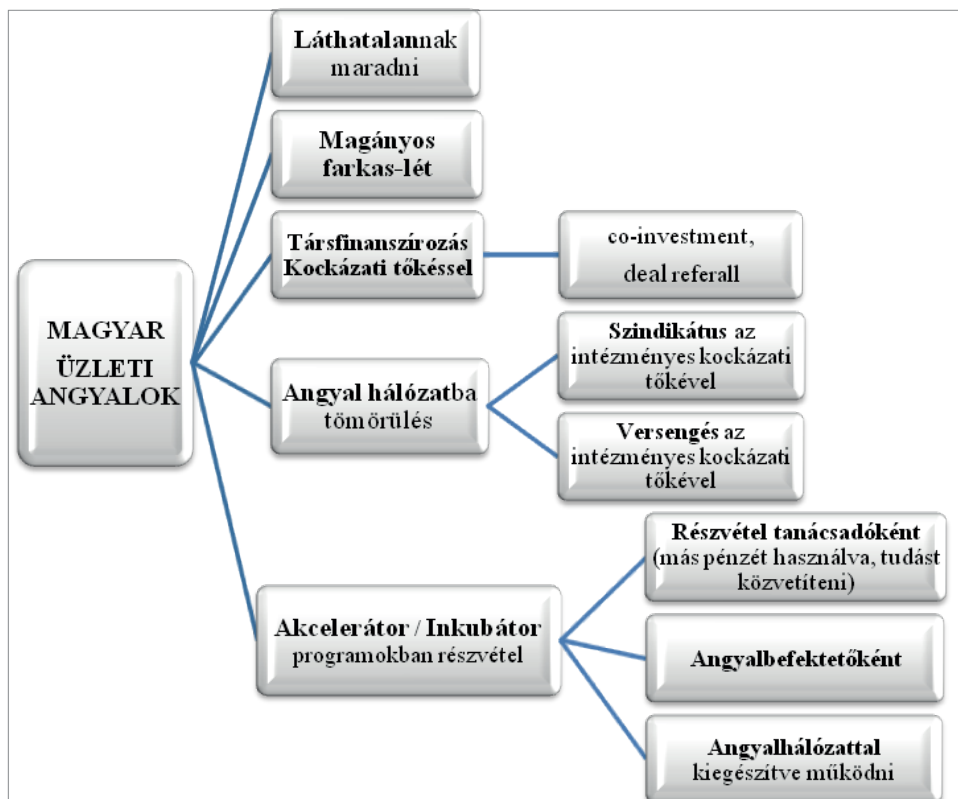

finanszírozó lehetőségét az üzleti angyalokban, ennek nyomán gyakran angyalbefektetői körrel veszik körül magukat.

Az üzleti angyal hálózatok egyfajta „házasság-közvetítő” irodaként funkcionálnak az üzleti világban. Közvetítő, összepárosító szolgáltatásokat nyújtanak a befektetők és vállalkozók egymásra találásához. Az üzleti angyal hálózat legfőbb előnye a kockázatcsökkentésben, a tőke megsokszorozódásában, a tudásfelhalmozásban és a kapcsolati tőke kiszélesedésében leledzik. Üzleti angyal hálózat létrehozására 2007-ben már volt kísérlet Magyarországon, 2014 nyarától újjászületett a régi szervezet Magyar Üzleti Angyal Szövetség (HBAA) néven.

Összefoglalásként nézzük a 2. sz. ábrát, ami az üzleti angyalok lehetséges fejlődési útjait mutatja be, bekapcsolódva a kockázati tőke-piac véráramába, ezzel együtt a startup ökoszisztémába nemzeti, nemzetközi, esetleg globális szinten.

2. sz. ábra: A magyar üzleti angyalok fejlődési lehetőségei¹⁴⁵

Forrás: Saját szerkesztésű ábra

¹⁴⁵ Az ábra sokféle elrendezése lehet versenyképes. Az itt bemutatott ábra csupán egy a számos variáció közül.

5. Összegzés

A vállalkozó szelleműek számára számos platform áll rendelkezésre, ahol tudásukat bővítve vállalkozóvá válhatnak. Az üzleti angyalok fejlődési lehetőségeivel azonban csekély számú irodalom foglalkozik, ennek a csorbának a kiküszöbölésére tettem kísérletet és igyekeztem összegezni és értékelni a magyar üzleti angyalok előtt álló fejlődési utakat.

Az állam, az üzleti angyalok, a startupperek és az ökoszisztéma további szereplői kezdenek közös nyelvet beszélni. A *kooperáció* a kulcsszó a startup világban, mely minden organikus szinten és a szintek között is jelen kell legyen. A finanszírozási források hiányosságainak kezelésére a *vállalkozás kezdeti életszakaszához illeszkedő külső finanszírozási formák* igénybevétele jelenthet megoldást. Az üzleti angyalok számának növekedéséhez szükség van egy olyan *startup generációnak a felnövekedésére*, akik már végigjárták az „entrepreneur” –ök rögzös útját és készek visszaforgatni megszerzett tudásukat, tőkéjüket, kapcsolati hálójukat. A *befektetői szindikátusok* (üzleti angyal hálózatok, együttműködés akcelátorokkal, inkubátorokkal, intézményes kockázati tőkésekkel) csökkentik a potenciális üzleti angyalok kockázatérzetét arra vonatkozóan, hogy nem rendelkeznek elég tapasztalattal az átlagosnál is kockázatosabb üzleti terepen.

6. Felhasznált irodalom

- Ácsné Danyi Ilona (2004): A kockázati tőke szerepe a hazai kis- és középvállalkozások finanszírozásában. Hitelintézeti szemle, 3. évf./3–4. sz. <http://www.bankszovetseg.hu/wp-content/uploads/2012/10/43AcsneDanyi.pdf> (letöltve: 2014. 09. 24.)
- EBAN (2014): Angel Investment grows to €5.5 billion. EBAN.ORG June 3, 2014 <http://www.eban.org/angel-investment-grows-to-e5-5-billion/#.VD-CmhY08uI> (letöltve: 2015. 10. 5.)
- EBAN (2014): Show me the numbers. EBAN.ORG, *EBAN Statisztika a 2014-es Kongresszusról* http://www.slideshare.net/fullscreen/eban_org/eban-statistics-2014-congress/4 (letöltve: 2015. 10. 5.)
- Makra Zsolt – Kosztópulosz Andreász (2004): Az üzleti angyal hálózatok szerepe az informális kockázati tőke-piac élénkítésében. in *Botos K. (szerk.): Pénzügyek a globalizációban.*, SZTE GTK 2004. JATEPress, Szeged, pp. 96-118. www.eco.u-szeged.hu/download.php?docID=3287 (letöltve: 2014. 10. 4.)
- Makra Zsolt (2007): Egyéni (informális) kockázati tőke-befektetők Magyarországon. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi kar, Pécs
- Makra Zsolt – Kosztópulosz Andreász (2007): Az informális tőkebefektetők és üzleti angyalok szerepe az új, innovatív vállalkozások finanszírozásában. in Makra Zsolt [szerk.] (2007): *A technológia-orientált kisvállalkozások jellegzetességei és fejlesztése Magyarországon*. Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal, Szegedi Egyetem. pp. 67-100.

- Papp Gábor (2012): Kockázati tőke Magyarországon - Innovatív vállalatok kockázati tőke alapú finanszírozása a JEREMIE Programon keresztül. Diplomadolgozat. Budapesti Értéktőzsde, Kochmeister-díj, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest http://bet.hu/data/cms166915/PappGabor_Corvinus_Kockazati_toke_Magyarorszagon.pdf (letöltve: 2013. 09. 23.)
- Pintér Csilla (2008): A kockázati tőke-befektetés folyamata és sikerességének tényezői. Diplomadolgozat. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest <http://digitus.itk.ppke.hu/~nemgy/05.pdf> (letöltve: 2013. 09. 23.)
- Budapest HUB munkacsoport (2013): Runway Budapest 2.0.2.0. A Startup Credo. Nemzetgazdasági Minisztérium, Parlamenti és Gazdaságstratégiaiért felelős Államtitkárság <http://penzsztar.hu/2015/wp-content/uploads/runway2.0.2.0-hu.pdf> (letöltve: 2014. 10. 20.)
- Szerb László (2006): Az informális tőkebefektetés és a kockázati tőke szerepe a vállalatok finanszírozásában. In Makra Zsolt [szerk.] 2006: *A kockázati tőke világa.*, Aula Kiadó Kft., Budapest
- Varsányi Ágnes (2013): A startup vállalkozások korai szakaszának finanszírozási problémái. Diplomadolgozat. Szegedi Tudományegyetem, Szeged <http://insiderblog.hu/hazai-palya/2012/09/04/kutatas-3/> (letöltve: 2014. 10. 4.)

AZ IPOLY MENTI TÍPUSTÁJ TÁRSADALMI TÖRTÉNESEINEK, FOLYAMATAINAK A GAZDASÁGRA GYAKOROLT HATÁSA

A határon átívelő természetes földrajzi régiók – típustájak együttműködéseinek lehetőségei

Az Ipoly menti típustáj társadalmi történéseinek és folyamatainak a gazdaságra gyakorolt hatása - Karva és Lábatlan szinergiáját tekintve alapul

Absztrakt

Az Európai Unióban 2004 óta létezik egy csaknem évszázados gond: mit lehet kezdeni azokkal a természetes régiókkal, amik évszázadokon át együtt fejlődtek, de 1920-ban államhatárokkal lettek szétválasztva, és ma is az államok különböző jogrendjei miatt nem élhetik együtt természetes életüket.

Kutatási témának egy államhatárral kettémetszett természeti területet választottam, az Alsó- és Közép-Ipoly mentét, amely típustájként megőrizte autentikusságát, nemcsak kulturális értelemben, hanem a kollektív tudatát tekintve, gazdálkodási szokásaiban sem távolodott el a valaha akcióképesebb térségi önfenntartó életmódjától.

Előadásom témája egy most kezdődő kutatás bemutatása, amellyel az Ipoly-mente térségének társadalmi folyamataiban történő változását és ennek a gazdaságra gyakorolt hatását szemléltetem, összehasonlítva közvetlen a 1989 előtti és a mai állapotokat. Az előadás a makro régió térségi kapcsolatainak bemutatását is célul tűzi ki, igyekszik tervszerűen feltérképezni empirikus adatokkal az Ipoly mentének régióját (magyarországi és szlovákiai térfélen egyaránt) a helyi, regionális intézmények, tudásközpontok, véleményformálók bekapcsolásával. Az előadás igyekszik rámutatni a térségben már meglévő társadalmi és gazdasági szinergiákra, meglétüket feltérképezni, akcióképességük megvizsgálni.

Kulcsszavak: gazdasági szinergiák – társadalmi szinergiák – Ipoly régió – típustáj – önfenntartás

Duray Miklós: *„Sem gazdaságtörténészi, sem közgazdasági tanulmányokat nem kell végezni ahhoz, hogy tudjuk, amit tapasztaltunk: egy szervesen működő térségben a bal-*

¹⁴⁶ SAMU ISTVÁN kulturális antropológus

¹⁴⁷ Horecsnyik Melinda közgazdász

tacsapásként meghúzott államhatár úgy hat, mint az emberi szervezetben a csonkolás, a csonkítás, az amputálás. Elszakadnak a természetes vér- és nedvsatornák, a környezet elhal, átalakul, kényszerpályára áll, bénultság állapotába jut, az életképes elemek más irányba tájékozódnak, menekülnek a zsákutcából, vagy elhalnak.”¹⁴⁸

I. Folyamatban lévő kutatás bemutatása

1. A kutatás háttere és célja
2. Kutatási terület (típustáj) pontos lehatárolása
3. Hipotézis
4. Stratégia elvi megalapozása
5. A kutatás tervezési folyamatainak bemutatása

II. Helyzetelemzés

1. Gazdaságtörténet és társadalmi helyzet
2. Környezeti és természeti tényezők
3. Infrastruktúra
4. Térszerkezet
5. Gazdaság
6. Térségi szereplők, partnerség, érintett elemzés
7. A térség lehetséges stratégiája

I. A folyamatban lévő kutatás bemutatása

1. A kutatás háttere és célja

A kutatás 2014 szeptemberében indult el. Nem titkolt célja, hogy a 2013/2014-ben megszületett dél-szlovákiai régiók felzárkóztatását szolgáló Baross Gábor gazdasági és régiófejlesztési terv stratégiai irányvonalában befoglaltak alapján kíván lefolytatni makro regionális elemzést társadalmi-gazdasági értelemben. Tehát azzal a szándékkal, hogy a Baross Gábor Tervben megfogalmazott célokkal egyetemben, valamint a benne bemutatott szlovák állam által mesterségesen létrehozott közigazgatási térségekben megtalálható típustájak – határ menti (ugyanakkor határon átvélő) történelmi és földrajzi nagytérségeket mélyrehatóbb (tudományos) elemzés alá vegye, és gyakorlatias megoldásokat próbáljon felsorakoztatni e térségek kiugrási lehetőségére. A térséggel kapcsolatos gazdaságtörténeti ismeretek alapján, a helyi adottságok vizsgálatára helyezni a hangsúlyt. Ezen nem csupán a természet adta feltételeket kell érteni: hanem a népességi és művelődési állapot vizsgálatától a hagyományos népi iparágakig. Ezen kívül a néprajzi vizsgálaton keresztül, a szakmai oktatás fejlesztésén át, a modern és piacképes mezőgazdasági termelés bevezetésén keresztül, a termelési és értékesítési szövetkezésekig, valamint klaszterek kialakításának a lehetőségének vizsgálatától, a

¹⁴⁸ Duray, M.(2012): Gazdaság & társadalom 2013/2–3 sz.: „A gazdasági fejlődés fő hajtóerői”, 6. old. NyME KTK.

helyileg megtermelt áru hozzáadott értékének a növeléséig stb.

Dél-Szlovákia régiói nagyrészt mesterségesen kialakított térségek, amelyeknek természetes- földrajzi-kulturális kötődéseik a szlovák-magyar államhatáron átívelőek, sok esetben típustájak, amelyek valaha (90 évvel ezelőtt) természetes egységet képeztek. Szétszabdalásuknak köszönhetően, illetve a két ország, főleg Szlovákia (Csehszlovákia) politikai bizalmatlansági megnyilvánulásának köszönhetően Dél-Szlovákia határ-menti régiói leszakadó térségekké váltak.

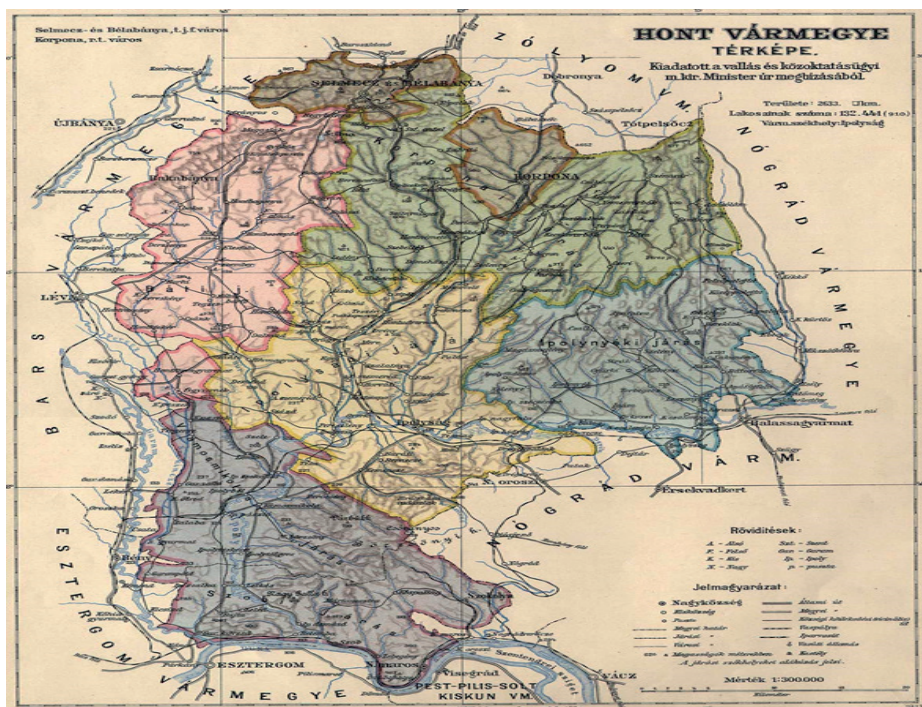
2. A kutatási terület (típustáj) pontos lehatárolása

2.1. *Mi tartozik a „típustáj” fogalma alá*

A típustáj összefüggő természetföldrajzi és kulturális térség, amelynek társadalmát a közös és lokális történelmi események és az ebből származó tapasztalás is összekötötte. Ezen térségek helyi adottságai (természeti, kulturális, gazdasági) nem szétválasztották a régió társadalmát, hanem történelmi távlatokból nézve a települések helyi adottságai egymásra épülő ésszerű hasznosítása révén szimbiózisban tartották az itt élő közösségeket. A településeken gazdasági, infrastrukturális és társadalmi értelemben megegyező az állapot egységes történelmi háttérrel és fejlődést mutatott.

2.2. *Kutatandó tájtypus*

A Duna-menti, több kistájegységet magában foglaló térséghez kapcsolódik keleti irányban az Ipoly völgye, aminek legnyugatibb természetes központja Léva volt. Egyébként Ipolyság, Szécsény, Balassagyarmat és az iparváros Losonc határozta meg a folyóvölgy gazdasági vonzáskörét, de legerősebb vonzásközpontja százötven éve Pest (majd Budapest). A folyó jobb partjának helyzete akkor változott meg gyökeresen, amikor lerombolták a bal és a jobb partot összekötő csaknem ötven hidat. Az Ipoly völgye, a folyó alsó és középső folyásának mindkét partja, mintegy százötven kilométeres szakaszon, egy önmagában gazdaságilag is értelmezhető földrajzi területi egység.

1. ábra: Saját forrás

2.3. A kutatás tervezési területe

Első körben olyan térség lehatárolása válhat javasolhatóvá, amely a szlovák–magyar kapcsolatokban területi összefüggésben releváns és kutatási tervezéssel kevésbé reprezentálta, ugyanakkor a hétköznapiakban a határ másik oldalával intenzívebb kapcsolatot ápoló térség, az **Alsó-és Közép-Ipoly mente** kerül vizsgálat alá.

Szlovákia: Ipolyág–Šahy, Győr (Hrkovce), Ipolyvisk (Vyškovce nad Iplom), Szete (Kubáňovo), Lontó (Lontov), Ipolyszakállos (Ipeľský Sokolec), Ipolybél (Bielovce), Ipolypasztó (Pastovce), Ipolyszalka (Salka), Ipolykiskesz (Malé Kosihy), Leléd (Leľa), Bajta (Bajta), Garamkövesd (Kamenica nad Hronom), Ipolynyék (Vinica)

Magyarország: Bernecebaráti, Kémence, Tésa, Perőcsény, Vámosmikola, Nagybörzsöny, Ipolytölgyes, Letkés, Ipolydamásd, Márianosztra, Szob, Kóspallag, Zebegény, Hont, Drégelypalánk, Balassagyarmat, Újgovár

A későbbiek folyamán természetesen a kutatás kibontakozásával sor kerül az egész Ipoly mente feltérképezésére.

3. Hipotézis - A térség lehetséges stratégiája

Bárminemű egyéni vagy kollektív igyekezet hosszútávon hatástalan marad, ha a megfelelő közigazgatási és társadalmi háttér nem tud összefogni. Ezért elengedhetetlen, hogy megvizsgáljuk a társadalmi kondíciót, hajlandóságot a felmerülő kitörési lehetőség kapcsán. Az önkormányzatok szakember és egyáltalán ez irányú munkatöltetet elfoglaló munkaerő hiányában nem tudják civil szervezetek bevonása nélkül a határon átvívelő szinergiák kiépítését kezdeményezni. Hipotézisünk szerint a legfontosabb összefogásoknak a határ mentén, az egységes típusújak esetében az önkormányzatok között kell létrejönni, amely feltételezi közös önkormányzati stratégiák kidolgozását kettő vagy akár több szomszédos önkormányzat között, amelyek gazdasági és társadalmi kapcsolatokat erősítő és építő stratégiák. Közös beruházások, kultúrprogramok, kölcsönös turizmus stratégiájának megteremtését - kiépítését feltételezi a régiók újbóli szerves összekapcsolása, amely feltételezi a kölcsönös bizalmat. Ehhez szükség van a társadalom kondíciójának megvizsgálására is.

Hipotézisünk szerint a fő kitörési pontok:

- Ökoturizmus
- Falusi turizmus
- Közös imázs - közös márka
- Közös önkormányzati együttműködések a megfelelő infrastrukturális háttér biztosítására, amely megfelelő körülményeket biztosít fejlesztésekhez (mindkét ország törvényi szabályozása ez elé nem gördít akadályt: 90 Zákonn z 15. februára 2008 o europskom zoskupení územnej spoluráče a o doplnení zákona č. 540/2001 Z. z. o štátnej štatistike v znení neskorších predpisov).

Közös önkormányzati együttműködések (lásd. Karva-Lábatlan) a megfelelő infrastrukturális háttér biztosítására, amely megfelelő körülményeket biztosít a fejlesztésekhez (6. – 7. – 8. – 9. – 10.- 11. -12.-es slide)

Karva életében a 2007-es év, az új önkormányzattal hatalmas változást hozott. A település bekapcsolódott a Magyarország – Szlovákia határon átnyúló együttműködés 2007-2013 projektbe. Ennek köszönhetően mára 25-28 százalékkal növekedett a hazai termelők forgalma. A turisztikai vonatkozást tekintve ez 52-55 százalékos emelkedést jelent, mely 2010-óta elérte az említett értéket.

Lábatlannal történő együttműködése 2010-re vezethető vissza. Ezen évben új stratégiai tervet állítottak össze. Főbb célja:

- a települések belső vonzás tényezőinek kiaknázása
- a települések rezsiköltségének csökkenése a turisztikai látványosságok felhasználásán keresztül
- a mezőgazdasági vonzási tényezők kiemelése (Karva márkájú almasör)

A felsoroltak alátámasztásául, hosszú távú céljaik elérésére, 2010-ben felújította az önkormányzat Karva főterét. 2011-ben, megkezdődött a Karva és Lábatlan régiójának tényleges szinergiája. Megkezdődtek a Dunakorzó rendezvénysorozatok, mely 5 kisebb rendezvényből áll. A jelszavuk: „Egy turista ott érzi magát jól, ahol a vendéglátó sem érzi üzletnek, hanem kölcsönös együttműködésnek a találkozást. A rendezvények a következők:

- Éljen május 1.
- Borban az igazság
- Hídverőnapok
- Jazz és Swing
- Horgász és halfesztivál.

A rendezvények látogatottsága, kezdetben összesítve megközelítőleg 1700-1800 személy volt (2011). 2015-re már elérte az 5000-5300 főt.

Nemcsak a két település hanem a lakosság körében is megkezdődött az együttműködés. Karva önkormányzata a rendezvényeken a hazai termelőket, ill. a lábatlani termelőket azzal támogatta, hogy kizárólagos forgalmazási jogot adott az adott rendezvényeken. Karva lakossági lobbijának köszönhetően felújításra került a Kápolna és a Rom templom is turisztikai látványosság lett, mely évente megközelítőleg 3000 embert vonz. A keresztényi kapcsolatokat építendő létrejött a Karva – Esztergom 1 napos vízi zarándoklat.

Fontos még kiemelni a Karva – Leányfalu maraton futást mely évente 600-650 jelentkezővel kerül megrendezésre. Illetve a Karva – Lábatlan kerékpártúrát mely 4 ország, országonkénti 50 jelentkezővel zajlik.

Jelenlegi tervek, mely remélhetőleg 2016 tavaszára meg is valósulnak, a turisztikai desztinációs szerkezet kialakítása mely 50 települést vonna magával megközelítőleg 10000 érdeklődővel.

4. Stratégia elvi megalapozása

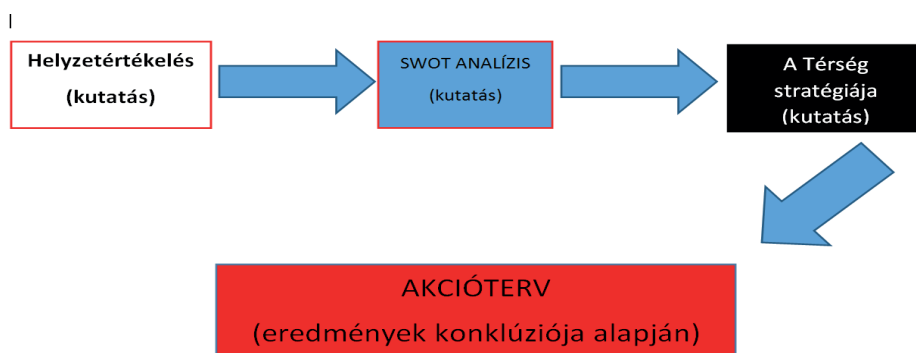
A kutatás stratégiai célkitűzése nemcsak az, hogy egy újabb elméleti tudományos munkát rakjunk le az asztalra, hanem hogy az ott élő szereplők bevonásával készüljön el egy olyan tudományos elemzésen alapuló munka, amely egyben egy középtávú terv. Megvalósításával az Ipoly mentén Szlovákia és Magyarország területén élő közösség számára gazdasági kiugrási lehetőségeket vázoljon fel úgy, hogy mind e közben a határon átvéelő társadalmi és gazdasági kapcsolódásoknak is szélesebb távlatokat nyisson meg. Ennek előfeltétele, hogy a helyi szereplőket a lehető legnagyobb mértékben bevonjuk a kutatásba. Ezzel nemcsak azt érjük el a kutatással, hogy a változást célzó javaslatok a helyi viszonyokhoz a legjobban illeszkedő elképzelésekre alapulnak, hanem a közösségi vizsgálódásnak, vagyis „csapatkutatásnak” - köszönhetően az érintettek a javaslatokat

magukénak érezve és új információkhoz jutva rövidtávon megkezdhetik a felkészülést a megvalósításhoz.

5. A kutatás tervezési folyamatainak bemutatása

A kutatómunka a területtel foglalkozó társadalmi és gazdasági szakirodalomból vett információgyűjtéssel indult meg, a helybéli szakértők helyzetelemzésével folytatódott és a jelenben is zajlik, ezt követően a területtel foglalkozó fejlesztési anyagok feldolgozása fog majd következni. A kutatás tervezési folyamatának további lépéseibe szeretnénk az eddig még nem belevont helybéli szereplőket megszólítani, felkeresni: az érintett települések (szlovákiai és magyarországi) terület közigazgatási, vállalkozói és nonprofit szervezeteinek képviselőit, akik véleményükkel alapvetően befolyásolják a kutatás tartalmát.

2. ábra. Forrás: A fenntartható turizmus fejlesztése az Alsó-Ipoly mentén Datourway projekt 1. sz. „Határ menti együttműködés Schengen után – Dunakanyar”

A **helyzetértékelés** című rész leírja és értékeli a vizsgált területről rendelkezésre álló eddigi információkat (szakirodalmak, publikációk alapján) és feldolgozza a vonatkozó országos, regionális, kistérségi, illetve helyi fejlesztési koncepciókat, területi terveket a határ mindkét oldalán. Felállít egy hipotézist a makro térséggel kapcsolatosan. Ez a jelen helyzetben-folyamatban van.

A **SWOT analízis** és stratégiai következtetéseket című rész a közös munkát megalapozó lehetséges kutatási, elemzési eredményeket tünteti majd fel, amelyek kiindulási pontként szolgálhatnak egy makro regionális gazdaságélénkítő forgatókönyvnek. A SWOT analízist már készítették a vizsgált területről a turizmus szempontjából¹⁴⁹, valamint a Baross Gábor Tervben is elemezték az Ipoly mentét a jelenlegi érvényben lévő közigazgatási elrendezés alapján. Járásokra lebontva készítették el a SWOT elem-

¹⁴⁹ A fenntartható turizmus fejlesztése az Alsó-Ipoly mentén Datourway projekt 1.sz „Határ menti együttműködés Schengen után – Dunakanyar”

zést.¹⁵⁰ A következő lépés ez lesz, azonban nem tartjuk mérvadó információnak csak a SWOT elemzést, mert a válaszadók és az információt közvetítők köre eléggé behatárolt.

Ezzel együtt a vizsgálódásból fakadó eredmények alapján esetleges fejlesztési elképzeléseket, a gazdasági és társadalmi szinergiák horizontjának kitágításának lehetőségeit, ezáltal eredményesebb határon átvéelő akcióképes kötődésekhez szükséges javaslatokat a „A térség stratégiája” című részben vázolnánk fel a későbbiek folyamán.

A kutatás eredményeinek leggyakorlatiasabb felhasználhatósági javaslatai pedig az „**Akcióterv**” címet viselő részben kerülne sor, mivel az elemzések alapján kísérletet tennénk a rövid távú fejlesztési célok felvázolására.

II. Helyzetelemzés

1. Gazdaságtörténeti múlt, társadalmi helyzet

1.1. *Az Alsó- és Középső-Ipoly mente gazdaságtörténetének utolsó 150 éve*

A térség évszázadokon át Hont vármegye része volt. Adottságainál fogva a vármegye leggazdagabb részének számított. Az Ipoly folyó régen is, - most is bővelkedett halakban, völgyében a legelők kövérek voltak, a jó fekvésű domboldalokon jelentős volt a szőlő- és gyümölcsstermesztés. A Börzsöny hegységet borító hatalmas erdő gazdag vadászterület volt és a fő építőanyagokat, a fát és a követ (főleg andezitet és kisebb mértékben lajta mészkövet) is biztosított. A kisebb falvak szegényebb lakói télen erdei munkával keresték kenyerüket. Némely falu lakói fogalom szintű erdei munkások voltak az egész országban. Jelentős volt a talpfa faragás is.

Az Ipoly völgye déli részén az esztergomi főkáptalan tulajdonában voltak a falvak és a földek. Az itt élők napszámosok, cselédek voltak a nagybirtokon (Ipolydamásd, Letkés). Ipolytölgyes kisparaszti falu volt. Északabbra az uradalmi nagybirtok és a kisbirtok vegyesen jellemezte a községeket. Ezeknek a területnek a meghatározó gazdasági jellemzője 1918-ig a környezethez, a helyi adottságokhoz, az észak-déli árucseréhez és a tájoló piacozáshoz való illeszkedése volt. A 19. század két utolsó évtizedétől elindult a gazdasági élet modernizálódása, tájanként a helyi feltételek szerint eltérően.

A leírt régiókat az államhatár mentén gazdasági árnyékszónaként és periférikus területként lehet jellemezni, ami alól a Duna jobb partjának Mosonmagyaróvár–Győr-Esztergom szakasza kivétel. Az 1880-as évektől elindult gazdasági fejlődés a térségben az államhatár északi oldalán 1920-ban megtorpant, a déli oldalán lelassult. A térség északi oldalán az 1922-es csehszlovákiai földreform következtében először jelentkezett az agrár-munkanélküliség, és 1930-ra gyakorlatilag megszűnt az egész

¹⁵⁰ Farkas, I. vezetésével (2014): Baross Gábor Terv – Dél-Szlovákia/Felvidék regionális gazdasági fejlesztési terve: 62.old./64.old., Szlovákiai Magyar Közgazdász Társaság – Združenie maďarských ekonómov na Slovensku

területsáv ipara. Ez a terület, illetve a történelmi Magyarország valamikori észak-keleti térsége szolgáltatta 1920 után a szegénység elől Amerikába menekülők tömegeit. Ehhez fogható menekülés ebből a térségből ismét 1993 óta tapasztalható.

Tehát az évszázadokon át virágzó gazdasági életnek 1918-ban az országhatár vetett véget. A térség elvesztette az Ipoly túlsó partján lévő vasútvonalát és a felvidéki piacait. (A legközelebbi dunántúli város, Esztergom is nehezen, kerülővel és kompközlekedéssel lett megközelíthető).

Balogh Edgár (1935-ben kiutasítottak Csehszlovákiából, mert szülőhelyének illetősége az új államhatárok szerint Romániában volt) a kolozsvári Korunkban, a harmincas években így jellemezte a felvidéki helyzetet az általa alapított baloldali Sarló mozgalomban szerzett tapasztalatainak tükrében: *„A Sarlósok szociográfiai jelentései 1930-ban és 1931-ben a csallóközi, mátyusföldi, nyitrai, garamvölgyi, ipolyvölgyi, gömöri, bodrogyői, tiszaháti magyarság életébe világítanak be. Leírják az életszínvonal egyetemes süllyedését, a kisgazdaságok hihetetlen elaprózódását s a földműves adósságok megnövekedését. Felvázolják a bankjobbágyás kialakulását, földönfutók urbanizálódását s gyári, nemkülönben a kisiparos munkanélküliek falusi repatriálását. Leleplezik a magyar zsellérségnek a földbirtokreform javaiból való kiszoríttatását, a militarizált szláv telepes rendszert s a szlávósító iskolapolitikát.”*¹⁵¹

Az Ipoly-völgy a múltban is és a jelenben is uralkodóan mezőgazdasági jellegű. A szocialista tervgazdálkodás idején a főleg szántóföldi növénytermesztésből és állattenyésztésből álló (mezőgazdasági) gazdálkodás napjainkra súlyos válságba jutott a régióban. A nagyüzemi állattenyésztés a nyolcvanas évek végére gyakorlatilag megszűnt. Ettől függetlenül sok hagyományos agrárvidékhez hasonlóan negyvenéves szocialista erőltetett állami gazdálkodás sem ölte ki az Ipoly mente emberéből a háztáji gazdálkodást, merthogy mind a mai napig működik. Természetesen az idősebb generáció - főleg nyugdíjasok, illetve az otthondolgozó, nem külföldön munkát vállaló középkorostályban lévő felnőtt tagjai a családoknak bevételük kiegészítéseképpen foglalkoznak háztáji gazdálkodással. (Az ipolyinéki adatközlőm elmondta, hogy amíg Csallóközben az udvarokban gyepesítettek a kétezres évektől, addig ez az Ipoly mentének felvidéki részére nem jellemző).

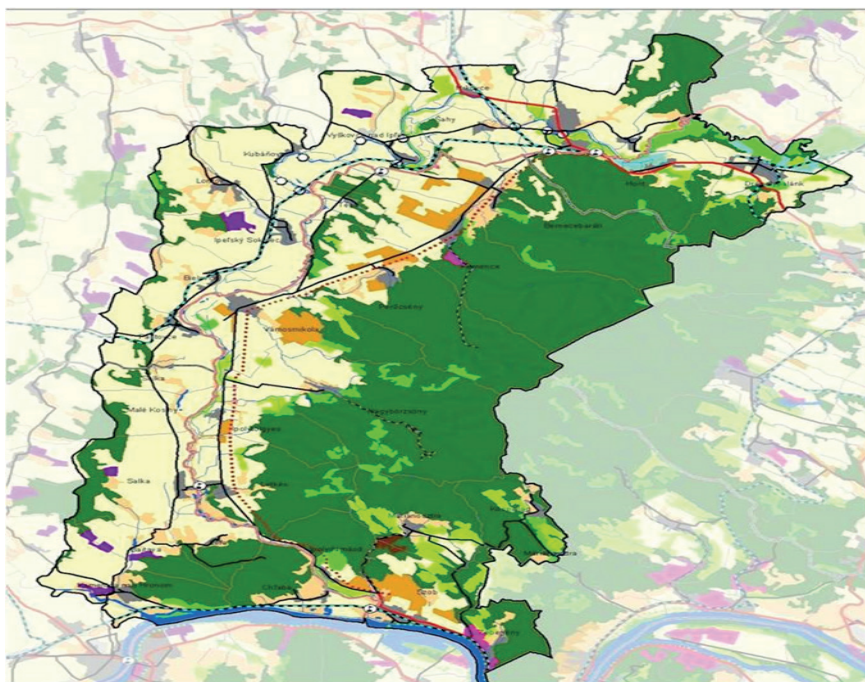
A második világháború után alapvetően átalakultak a korábbi birtokviszonyok. A termelészövetkezetek szervezése falunként történt, de hamarosan a kis termelőcsoportok négy nagyobb szövetkezetbe tömörültek. A kilencvenes évek elején a földjüket visszavevők aránya nem volt magas. Jelenleg még kettő szövetkezet maradt fenn a régi értelemben (Alsó- és Közép-Ipoly mentén), a többi más gazdasági egységet alakítva folytatja a gazdálkodást. A kilencvenes évek vége felé a gazdaság nem mezőgazdasági szereplői közül jelentősek a valamikori TSZ (JRD-ék) melléküzemágként induló ipari üzemek, amelyek ma már többnyire önálló gazdasági egységként működnek.

¹⁵¹ Balogh Edgár: Valóság és a kultúra a csehszlovákiai magyarság életében, Korunk, 1935. július–augusztus.

A jelenkort bemutatva a termékpalettáról eltűnt a tej és a vágóállat. Pl. Baromfitenyésztés van (Ipolynyék mellett) ugyan, de a tulajdonos (ok) nem Ipoly menti (ek), hanem északabbról van(nak), szlovák(ok). (Ez további érdekes vizsgálatok elindítást követeli meg majd a kutatásban). Ugyanakkor, ha csak a szomszédos magyar oldallal hasonlítjuk össze a szlovákiai oldalt sok helyütt (ez főleg az Alsó-Ipoly tekintetében) az északi térségben tovább él a korábbi nagytáblás földműveléssel és intenzív állattartással jellemezhető nagyüzemi termelés. Az utóbbi időben reneszánszát éli vidéken a málna és a ribizli termesztése, illetve a Közép-Ipoly vidéken Magyarmeghegyen hatalmas területeken szilvasok találhatók, amire ráépültek kis „üzemi” családi lekvárbefőzdek és pálinkalefőzdek. Többségük, akik közül ezen a vidéken ezzel foglalkoznak, ezt már több generációra visszamenőleg űzik, vagy a nyolcvanas évek végén bérleték és a kilencvenes évek elején sikerült hozzájutniuk területekhez. (Cseri Icu ipolynyéki pedagógus, az ottani oktatási tehetségközpont vezetője, forrás: 2014. október 25-i interjú alapján).

1.1. *A terület környezeti, társadalmi, gazdasági, jogi és politikai helyzetének azonosítása*

1.1.1. Demográfia folyamatok

3. ábra: Dél-Ipoly mente. Forrás: A fenntartható turizmus fejlesztése az Alsó-Ipoly mentén Datourway projekt 1. sz. „Határmenti együttműködés Schengen után – Dunakanyar”

A kb. 70 ezer fő lakosságú, fogyó népességű terület vidéki jellegű, Balassagyarmat, Ipolyság/Sahy és Szob városokon kívül 43 község alkotja.

A demográfiai folyamatokat az alacsony születésszám, a munkahelyek hiánya, valamint a területközlekedési árnyékterület-jellege határozza meg. 1989-ig folyamatosan csökkent – egyes településeknél egészen 1995-ig – a vándorlási egyenleg negatív volt. Azonban 1990-től ez megfordult, és ha csekély is volt ennek a mértéke, de pozitív lett. 1996-tól a népesség fogyása is megállt, és valószínű, hogy a bevándorlásoknak köszönhetően minimálisan emelkedett. Népsűrűség (40,1 fő/km²) az országos átlaghoz (109 fő/km²) viszonyítva is, a sűrűn lakott Pest megyéhez (156 fő/km²) képest pedig különösen alacsony.¹⁵²

Az elmúlt közel 20 év során a térség népessége átlagosan 12%-kal csökkent, a magyarországi településeken 8%-os, a szlovákon 16%-os fogyást regisztráltak.

Sajátossága a térségnek, hogy mindkét országban a határ menti periférikus térségben fekszik, távol a regionális közigazgatási központoktól. A határok megnyitása némiképpen életet lehelt az itteni településekbe, legnagyobb mértékben a rokonsági, településközi kapcsolatokba.¹⁵³

1.1.2. Munkaerő migrációja a térségből

A munkaerő-piaci lehetőségek tágulása elsősorban a 2000-es évek elején a szlovákiai munkaerő magyarországi munkavállalását jelentette (Esztergom, Vác környéke). A szlovákiai oldalon az euró bevezetésével - csökkent a szomszédos magyarországi munkavállalás - mint célállomás, jobb esetben, Csallóközben, vagy Pozsonyban kerestek munkát, rosszabb esetben külföldön Ausztriában, Németországban és Svájcban próbáltak - próbálnak szerencsét az Ipoly mentén élők. Az utóbbi azért rosszabb eset, mert nem heti ingázásról van szó, hanem hónapokig tartó távollétről a családjaiktól. Nem elsősorban csak fiatalok vállalnak külföldön munkát tömegével, hanem az 50-es éveiket taposók közül is, mivel otthon nem tudnak munkát szerezni, nemcsak a munkahely hiánya végett, hanem mert a munkáltatók fiatalabbakat szeretnének alkalmazni. Szóval nemcsak a bérek rendkívül alacsony mivolta indítja be a munkaerő migrációját, hanem a munkahelyek hiánya is. A fiatalok esetében egyrészt a munkahelyek hiánya okozza a külföldön való boldogulást, másrészt az ő esetükben nagyon meghatározó szerepet játszik az osztrák, német bérszínvonal. A fiatalok térségből számottevően már a középiskola elvégzése után az említett célországokba mennek munkát keresni. Az idősebb „fiatalabb” korosztály (pl. 30-40-es korosztály) sok esetben nagy dilemma előtt áll, hiszen két fontos visszatartó erő is van a külföldi munkavállalástól, az egyik a saját családjuk, a másik

¹⁵² Faltán, Lubomír. – Pašiak, J., (2004): Regionálny Rozvoj Slovenska: Východiská a súčasný stav. Bratislava, Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied

¹⁵³ Faltán, Lubomír. – Pašiak, J., (2004): Regionálny Rozvoj Slovenska: Východiská a súčasný stav. Bratislava, Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied

faktor az idős szülők itthon hagyása. Ezért részben, ha otthon tudnak munkát találni, valamelyest elfogadható bérszínvonalon, akkor maradnak. *A 65 év felettiek létszámának a 14 év alattiakhoz viszonyított aránya tekintetében megállapítható, hogy az 1,33-as térségi átlag mögött a magyarországi oldal kedvezőtlenebb (1,46) a szlovákiai oldal fiatalosabb (1,19) mutatója húzódik.*¹⁵⁴ Az interjúk során kiderült, hogy kb. ötszáz eurós bérezésnél a szlovákiai oldalon már maradnak otthon a családdal rendelkezők (ha a családfenntartók mindketten munkaviszonyban vannak). Hatszáz euró álmfizetésnek számít a régióban!¹⁵⁵

1.1.3. Iskolázottság

A 2011-es népszámlálás során a felsőfokú végzettségűek aránya 4% körül alakult. A magyarországi települések átlaga a szlovákiaiakénak majdnem kétszerese. Említésre méltó Balassagyarmat, Szob és Ipolytörzs városok iskolázottsága. Legalacsonyabb értékekkel a térség előregedő falvai rendelkeznek.

2. Környezeti és természeti tényezők

A terület helyzete kedvező. Komolyabb helyi szennyező forrásokat legfeljebb a mezőgazdaság tevékenysége jelent.

2.1. A térség természetföldrajzi felosztása

Alsó-Ipoly mente

- **Alsó-Ipoly völgy**
- **Központi Börzsöny**
- **Börzsönyi kismedencék**
- **Börzsönyi-peremhegység és Burda**

Középső-Ipoly mente

- **Alsó-Ipoly völgy:** Az egykori nagyobb kiterjedésű galériaerdők helyén ma jórészt szántók, jobb esetben ártéri rétek és kaszálók vannak. Az egykori híres szőlőket az utóbbi évtizedekben települések körüli kertekké alakították.
- **Központi Börzsöny:** Települési belterületet nem tartalmaz, alapvetően erdőgazdasági hasznosítású területet. Rekreációs lehetőségekben gazdag, gyalogutakkal jól feltárt, a természeti táj számos értékét felvonultató terület, amelyben a leggyakoribb célpont a Nagy-Hideghegy.

¹⁵⁴ Robert W. McGee (2004): The Philosophy of Taxation and Public Finance. Kluwer Academic Publishers, Boston/Dordrecht/London, pp. 180-192.

¹⁵⁵ Interjúk alapján (Wollent József – Ipoly Unió, Cseri Ilona – Tehetségközpont vezető Ipolytörzsi, Bara Zoltán EGTC elnök) 2014. október 1. és 25. között készített interjúk alapján

- **Börzsönyi kismedencék:** A dombsági jellegű tájban az erdőgazdálkodás mellett a mezőgazdálkodás is jelentős tájalakító tényezőként lépett fel az idők során. A szabadidő célú tájhasznosítás hatása ugyancsak kézzelfogható. A tájképet a D-DK felé kifutó legelők, a kisüzemi mezőgazdasági művelésű területek gazdagítják.
- **Börzsönyi-peremhegység és Burda:** A honos fajok mellett jelentősnek számító kiterjedéssel fordulnak elő fenyőültetvények. A Dunára néző lejtőkön az utóbbi évtizedekben jelentősen nőtt a parcellázott területek kiterjedése. A magasabb tengerszint feletti magasságú területeken jórészt felhagyott gyümölcsösök cserjésedő/erdősödő foltjai találhatók. A települések felett található peremeken kisparcellás ültetvények színesítik a tájképet, az Ipoly-völgyhöz csatlakozó területeken monokultúrás, nagyüzemi szántók uralkodnak.

2.2. *Vízrajz*

Az Ipoly nagyon heves és szélsőséges vízjárású vízfolyásnak számít, de az az elmúlt negyven év során elvégzett árvízvédelmi intézkedéseknek köszönhetően a helyzetet a magyar és a szlovák fél is megfelelőnek ítéli meg. A víz minősége főleg az Alsó-Ipoly völgyben szennyezett, II. osztályú, de az ammónia-, a nitrát- és az olajszennyezés miatt időnként a III. osztályba esik. Az átkelők, vagyis a hidak száma nem megfelelő! Korábban minden település között volt híd.

2.3. *Környezet állapota*

Levegőminőség: A vizsgálati terület levegője jó minőségűnek mondható. Nagy volumenű szennyező pontforrások nem találhatóak a területen (SAPARD projekt). A légszennyezés mértékét elsősorban a lakossági fűtésből és a közlekedésből keletkező füstgázok határozzák meg. A lakossági fűtésre jellemző, hogy szlovák részen elsősorban fával, kisebb arányban szénrel fűtenek. A magyar területen ma még a gázfűtés dominál, ám a gáz árának emelkedésével egyre nagyobb arányban térnek át a vegyes, illetve fatüzelésre.

Vízminőség: A vizek összesített biológiai állapota jó, kivéve az Ipolyt (gyenge) és a Kemence patakot (mérsékelt). A vízminőséget befolyásoló szennyező források közül jelentősek a települési szennyvizek, a települési csapadékvizek és az illegális hulladéklerakás. A vizsgált területen minden tízedik település rendelkezik csak csatornahálózattal. (A magyarországi oldalon minden település rendelkezik közütemi vízellátással.) A kistelepüléseken a magas költségek miatt a jövőben sem várható szennyvízhálózat kiépítése.

A szennyvizek mellett jelentős szennyező forrás a területen keletkezett hulladék elhelyezése. Az illegális hulladéklerakás legsúlyosabb formája, amikor a vízfolyások partfalát töltik fel szeméttel, így az ott lerakott hulladékból kioldódó szennyező anyagok

egyenesen a vízfolyásba kerülnek. Pontszerű szennyező források a nagyüzemi állattartó telepek, ilyen a Hont település határában található, ahol sertés- és juhtenyésztés folyik.

Tájsebek: Pl. illegális és felhagyott hulladéklerakók (1989-et követően). E mellett a bányaterületek, elsősorban a felszíni kitermelés jelentősen alakítja a tájat.

3. Infrastruktúra

3.1. Települési közműellátottság

1989 óta a térségben a lakáshelyzet a népességszám csökkenéséből és a lakásállomány kismértékű gyarapodásából adódóan javult. Az épületállomány nagy része azonban 1990 előtt épült, zömük felújításra, energetikai korszerűsítésre szorul. Az elmúlt években az örökölt vagy eladott házakat az új tulajdonosok felújítják és nyaralóként használják. (Ivóvízellátásról, szennyvízelvezetésről, hulladékkezelésről már az előző fejezetben írtunk.)

3.2. Közlekedés

Az Alsó- és Középső-Ipoly mente gazdasági, turisztikai megközelíthetőségi és elérhetőségi adottságainak feltárásakor a közlekedést három aspektusból szükséges vizsgálni. Egyrészt a terület külső kapcsolatait meghatározó nagytérségi (Európából, Szlovákiából, Magyarországról, szomszédos megyékből, közeli nagyvárosokból) megközelíthetősége, másrészt a térség felzárkóztatását segítő belső kapcsolatok, harmadrészt a későbbi infrastruktúra kialakítása miatt a szinergikus kapcsolatok konformabbá tétele miatt.

Az elmúlt két évtized alatt az Ipoly mente megközelíthetősége távolabbi területekről nem fejlődött tovább, vasúton és gépkocsin érhető el. A budapesti repülőtérrel egy óra, a pozsonyi reptérrel két óra távolságra található. A két főváros közötti vasútvonal irányból napi 7 járatral közvetlen kapcsolatot biztosít Szob, közvetett elérést pedig Párkány vasútállomásán keresztül. Bár Párkányból az eljutás az Ipoly mentére már nem egészen reális időtartalmat feltételez. Gyorsforgalmi útként az M2 autópályát Budapest és Vác között felpályán kiépült szakasza használható. Ezen kívül még a Csata - Ipolyság és a Budapest – Drégelypalánk - Balassagyarmat vasútvonalak is segítik az elérést. Közúti megközelítése a szlovák oldalon lévő településeknek a szlovák főváros irányába, vagy Pozsonyból az Ipoly mentére több mint két órát vesz igénybe. Ez azért jelzésértékű. Ugyanez a magyar oldalon egy és két óra közé szorul. A helységek között elzárt terület korábban egységet alkotott. Korábban minden település között volt híd, így az Alsó-Ipoly szakaszon nem egy időben, de összesen 27 híd segítette a két oldal kapcsolatát. Ebből mára 9 híd maradt, ebből 7 azon a szakaszon, ahol a folyó a szlovák területen folyik. Határon át Szob és Helemba között található vasúti híd, valamint Letkés és Ipolyszalka közötti híd. Az Alsó-Ipoly mente mindkét oldalán

a határmenti fekvés okozta periférikus helyzet további kis Ipoly-hidak kiépítésével oldható. Jelenleg az Ipolydamásd–Helemba és Vámosmikola - Ipolypásztó közötti hidak a legátogatottabbak.

4. Térszerkezet

4.1. A térség területfelhasználásának - alakulása

A területhasználat elemzéséhez a Corine Land Cover 2006 adatbázisa információit használtuk.

Az Alsó- és Középső Ipoly mentén a legnagyobb (42,52%) kiterjedésű felszínborítási kategória az erdőké. A második legnagyobb (37,44%) kategória a szántóföldeké, amelyek főként a völgyi részekben találhatók. A jobb parti települések esetében a szántók nagyobb összefüggő egységet alkotnak, a bal parton azonban gyümölcsösök (2,16%) nagyobb összefüggő foltjai találhatók. A vegyes mezőgazdasági területek szinte az összes településen megtalálhatók és főként beépített területekkel szomszédosan helyezkednek el. A beépített területek, az ipari és kereskedelmi területek, valamint az üdülőterületek együttesen az összterület 4%-át alkotják. A vizenyős területek és a vízfelületek összterülete alig 1%.

4.2. Településrendszer

A vizsgált területen található település népességadatait vizsgálva megállapítható, hogy az összlakosság (kb. 70 000 fő) 35%-a 1000 főnél kisebb népességű településen, közel 40%-a 1000 és 5000 lakos közötti középfalvakban, kisvárosokban él. A települések közül csak Ipolyság és Balassagyarmat haladja meg az 5000 főt.

5. Gazdaság

A gazdasági szempontból a magyar oldal kistérségi szinten középmezőnybeli, hátrányos (de nem a leghátrányosabb) helyzetűnek számít. A szlovák oldal az országos átlagnál rosszabb gazdasági helyzetűnek értékelhető, de a térség nem tekinthető válságövezetnek. A munkanélküliség a szlovákiai településeken magasabb (több helyen 20 százalék feletti). A magyarországi részterületen az északi települések vannak rosszabb helyzetben (18-20% között), míg például Szob vagy Zebegény értékei az országos mutatónál jóval kedvezőbbek.

Munkanélküliség: Már az előző fejezeteknél említést tettünk az elkészített interjúink alapján, hogy a vizsgált terület aktív munkaereje milyen irányban migrál munkahely tekintetében. Főleg a szlovák oldalon tapasztalhatjuk meg az érzékelhetőbb külföldi munkavállalást (Ausztria, Németország). Ugyanakkor az euro árdrágító ereje ellenére,

még mindig inkább a szlovák részekről járnak át a magyarországi részre Gödre dolgozni, elég jelentős számban (a munkaidővel együtt ez 12 órás távollét, mindennap).

Általánosságban elmondható, hogy a szlovákiai településeken magasabb az állás-keresők aránya.

5.1. *Vállalkozások*

A rendszerváltozást követően a tsz-ek és JRD-k vagy „státník” állami mezőgazdasági vállalatok megszűnése, felbomlása, átalakulása után a térségben főképpen kis- és mikro vállalkozások jöttek létre, illetve működnek (1–49 fő). A foglalkoztatás szempontjából jelentős középállalatok hét (Drégelypalánk, Letkés, Márianosztra, Ipolyszakállos, Ipolyság, Ipolynyék és Balassagyarmat), nagyvállalatok pedig három településen (Ipolytölgyes, Ipolyság, Balassagyarmat) vannak jelen. A térség vállalkozásainak többsége a mezőgazdaságban és a szolgáltatásban tevékenykedik. A magyarországi részen általában a mezőgazdasági vállalkozások aránya magas, addig a szlovákiai településeken a szolgáltatás a meghatározó. Ez a leosztás nem is lenne rossz egy térségi együttműködéshez, koordinációjához, azonban a vállalkozások között az akcióképes együttműködés elenyésző. Sajnálatosak az olyan esetek, mint például a szlovák oldalon megtermelt gyümölcs nem a Bernecebaráti fagyasztó- és csomagolóüzembe jut, hanem egyenesen Nyugat-Európába, így a régióból hozzáadott érték nélkül kerül az európai piacra, ráadásul a Bernecebaráti fagyasztóüzem pedig gyümölcschiányra panaszkodik. Negatívumként meg kell jegyeznünk, hogy létezik, mind Magyarországon, mind Szlovákiában egy EU által megszabott törvény, amelyet mindkét ország törvényhozásának be kellett építenie, egyforma lehetőségbiztosításával, mindkét ország szervezetei, intézményei, sőt, minisztériumai számára, hogy határon átívelő programokat, kezdeményezéseket, együttműködéseket, vállalkozásokat (két település közötti faluvállalatot) kezdeményezhessenek. Ez a törvény a Zákon 90 (15. februára 2008) o europskom zoskupení územnej spolupráce a o doplnení zákona c.540/2001 Z.z o statnej statistike v znení neskorsích predpisov. Azonban sajnos a jelenlegi Magyarország és Szlovákia közötti 13 EGTC-n kívül, ezzel a törvénnyel nem élnek az önkormányzatok, magánvállalkozók. Pedig ennek mentén el lehet kezdeni alsó szinteken együttműködni.

5.2. *Mezőgazdaság*

Az Alsó-Ipoly mentén még mindig jelentős a mezőgazdaság szerepe – főleg a magyarországi oldalon. A bal parti településeken a gyümölcstermesztésnek, azon belül is a bogyós (málna, ribizli) gyümölcsösök termesztésének és feldolgozásának nagy hagyománya van. A Középső-Ipoly mentén szőlő és szilva termesztése van elterjedve. A szőlőből értelemszerűen bor, a szilvából Magyarhegymegen pálinka és lekvár készítése a meghatározó. A mezőgazdasági területek a Középső-Ipoly mentén, a magyar oldalon

a nagyobbak (itt a szlovák oldal dombos), Alsó-Ipoly mentén pedig a szlovák oldalon, ugyanis ott a magyarországi oldalon magas erdősültség található. A mezőgazdasági területek aránya a térség településein 24-91% között változik. A mezőgazdasági területeken belül valamennyi településen a szántó a legjelentősebb földhasználat (38-93%). A gyepek aránya messze elmarad a szántóterületekétől (2-57%). Az arányát tekintve a legnagyobb földhasználati forma a gyümölcsös.¹⁵⁶

További jelentősebb szektorok:

Állattartás, erdőgazdálkodás, vadgazdálkodás, bányászat, ipar

6. Térségi szereplők, partnerség, érintett-elemzés

6.1. Helyi önkormányzatok (kistérségi társulások)

A határon átvívelő szinergiák elsődleges motorjai az 1989-et követően a civil szerveződések, polgári társulások, és természetesen az alakuló-félben lévő, első demokratikusan megválasztott önkormányzatok, amelyek az első testvérvárosi kapcsolatokat kezdték kialakítani az akkor még a térben is létező határok felett. Majd 1991-ben megalakul az Ipoly Unió – kistérségi társulásként, amely az egész Ipoly térségre kiterjeszti munkatevékenységét. Eleinte csak környezetvédelmi megfontolásból alakult meg, majd az emberek, az ott élő közösségek folyamatosan megtalálták újabb és újabb feladatokkal a szervezetet, amely az elsők között teremtett hálózati szinergiákat határon átvívelően. Az Ipoly Unió¹⁵⁷ lefedi az egész Ipoly mentét. Határon átvívelő pályázatok megírásával, európai uniós projektek lebonyolításával is foglalkozik a környezetvédelem mellett. A 2000-es évek közepétől a civil szférából érkező határon átnyúló társulások megszorodtak. Létrejöttek az európai gazdasági térségeket összefogó EGTC-k (European Grouping of Territorial Cooperation) – Szlovákia és Magyarország között 13, amely régiófejlesztési feladatokkal, pályázatírással, hatástanulmányok elkészítésével, térségek összekapcsolásával foglalkozik. Az Ipoly mentének érintésével tevékenykedik az Ister-Granum EGTC, valamint keletebbre pedig a **Garam–Ipoly–Gödöllő Európai Területi Együttműködési Társulás**. Valamennyi önkormányzatot az erőteljes forráshiány, a bevételek szűkössége, a kedvezőtlen gazdasági-társadalmi tendenciák, az összefogás lazasága, a hétköznapi feladatokkal való küzdelem jellemzi. A különböző határon átvívelő szinergiák kapcsolatában a kapacitás hiány jellemzi – humánerőforrás tekintetében, egyszerűen az önkormányzatoknak nincs szakemberük az önkormány-

¹⁵⁶ A gyümölcsstermesztésnek és az ahhoz kapcsolódó feldolgozóiparnak igen nagy hagyománya van a térségben, illetve annak magyarországi részterületén. Az 1960-70-es években is csaknem minden gazdának volt gyümölcsöskertje, ketrésze a közösből. A szlovákiai részen, pedig ha gyümölcs, akkor szőlőstermesztés, ezeken a területeken főleg kisgazdálkodók foglalkoznak vele.

¹⁵⁷ Wollent József 23 éve az elnöke. A kutatásunk alatt, mint adatközlővel már dolgoztunk vele, és számíttunk a továbbiakban is az Ő segítségére.

zatok együttműködésének koordinálására. (Sőt, egyáltalán humánerőforrásuk nincsen rá, főleg az állam általi pénzkivonások következtében.)¹⁵⁸ Ha a határon átvélő civil, vagy nonprofit, vagy gazdasági szerveződések besegítenek, akkor az önkormányzatok sok esetben magukra hagyják a kezdeményezést, gondolva, hogy helyettük elvégzik a feladatokat nonprofit szervezetek, mint pl. a közös pályázati projektek lebonyolítását, tehát az önkormányzatok magukra hagyják a civil szervezeteket, de ez nem direkt módon történik, hanem a már említett humánerőforrás-hiány miatt.

6.2. Állami szervezetek – hatóságok

A térségben elsősorban ellenőrző, engedélyező, felügyeleti feladatokat látnak el. A magyarországi részen a természetvédelmi területek, az erdő területek számottevő kiterjedése elsősorban a Vidékfejlesztési Minisztérium működése a meghatározó.

6.3. Civil szervezetek

A civil társadalom strukturáltsága az Ipoly két oldalán gyökeresen eltérő képet mutat. A magyarországi települések jelentősebb és jobban rétegzett civil szférával bírnak, mint a szlovákiaiak.

7. Irodalomjegyzék

- Cs. Pavisa, A. – Sárdi, A. (2009): Datourway projekt 1.sz: Határmenti együttműködés Schengen után – Dunakanyar Somorja, RRA, SEE/A653/4.2/X számú
- Faltán, L. - Fašiak, J., (2004): Regionálny Rozvoj Slovenska: Východiská a súčasný stav. Bratislava, Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied
- Balogh, E. (1935): Korunk: Valóság és a kultúra a csehszlovákiai magyarság életében. Július–augusztus havában, Kolozsvár
- Duray, M. (2012): A Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara: Gazdaság & társadalom 2013/2-3 sz.: „A gazdasági fejlődés fő hajtóerői” – 6. old.: A gazdasági fejlődés fő hajtóerői. Sopron
- Farkas, I. vezetésével (2014): Baross Gábor Terv – Dél-Szlovákia/Felvidék regionális gazdasági fejlesztési terve: 62.old./64.old., Szlovákiai Magyar Közgazdász Társaság – Združenie maďarských ekonómov na Slovensku Pozsony

---

¹⁵⁸ Szlovákiában a 2012 óta regnáló kormány, erőteljesen csökkentette az önkormányzatok bevételi forrásait. Az erre kiterjedő kompetenciáit szüntette meg az állam.

„FENNTARTHATÓ FELSŐOKTATÁS – HELYZETÉRTÉKELÉS”

Kulcsszavak: felsőoktatás, hallgatói létszám, költségvetési támogatás, fenntarthatóság.

1. Bevezetés

A magyar felsőoktatásban az elmúlt években többször történtek változtatások a kormány a és az intézmények részéről is, pl. indokolt és indokolatlan összevonások, tandíjak bevezetése egyes szakokon stb. Azonban ezek az intézkedések alapjaiban nem változtatták meg a magyar felsőoktatást. A tanulmány célja a magyar felsőoktatás helyzetének felvázolása, statisztikai adatok alapján bemutatni a hallgatói létszám, annak összetételének régiók szerinti alakulását, megvizsgálni a költségvetési támogatás változását. Statisztikai adatok alapján rámutatunk a szektor néhány regionális sajátosságára. A magyar felsőoktatás alakítóinak – ideértve az egyetemeket, a főiskolákat, az önkormányzatokat, az államot, a vállalatokat és más szereplőket – változó feltételek, követelmények mellett is figyelembe kell venniük a nemzetközi – elsősorban európai – tendenciákat és elvárásokat, de egyben a hazai, regionális piaci igényeknek is eleget kell tenni.

2. Fenntarthatóság – felsőoktatás

A fenntarthatóságról kezdetben csak a környezetvédelem területén lehetett hallani. 1991-ben jelent meg a Worldwatch Institute jelentése a fenntartható társadalomhoz vezető folyamatokról, amely elsősorban a környezet fenntarthatóságának főbb mutatóinak alakulására, a környezeti ártalmak súlyosságára hívja fel a figyelmet. (Brown, 1991) A jelentés a fejlődés új mérőszámai között említi az Emberi Fejlődési Indexet (HDI)- mint a fenntarthatóság egyik mérőszámát -, amely több tényező figyelembe vételével határozható meg, mint pl. az élettartam, tudásszint és tisztességes élethez szükséges anyagi források. Tehát a fenntarthatóság messze több, mint környezetvédelem, rendkívül komplex, és csak globálisan értelmezhető fogalom, amelyben a tudás is

¹⁵⁹ Dr. Darabos Éva egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar, darabos.eva@econ.unideb.hu

¹⁶⁰ Nagy Tünde Orsolya tudományos segédmunkatárs, Debreceni Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar, nagy.tunde@econ.unideb.hu

¹⁶¹ Lábás István PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar, labas.istvan@econ.unideb.hu

megjelenik. Ma már ismert, hogy a környezet, a társadalom és a gazdaság összehangolt működése eredményeként valósul meg a fenntarthatóság. Bessenyei (2013) szerint a megvalósításához elengedhetetlen a rendszerszemléletű gondolkodás és kormányzás, amelynek intézményi, kormányzati megtestesítője a fenntartható fejlődés minden dimenzióját integráló intézményrendszer.

A társadalom minden tagjának érdeke, hogy a felsőoktatás hatékony és fenntartható legyen. A felsőoktatásban tanulók és dolgozók munkája hosszú távú folyamat, eredménye hosszú távon térül meg. A fenntarthatóság lényege, hogy rövid távú külső beavatkozások ne veszélyeztessék az intézmények hosszú távú működőképességét. A stabilitást, a biztonságos működést az állam saját struktúrájának megújításával is biztosíthatja: fenntartható és kézben tartott közpénzügyekkel, ide értve a stabil költségvetést, az átlátható, kiszámítható és méltányos adórendszert stb. (Korencsi, 2014)

A világ minden pontján bizonyított tény, hogy az oktatásba, de különösen a felsőoktatásba fektetett tőke, munka az emberi erőforrások terén, így közvetve a gazdaságban is a legjobban hasznosul. Napjainkban is igaz az az állítás, hogy egyrészt az egyetemi, a főiskolai diploma megszerzése egyre több fiatal számára válik fontos céllá, másrészt a munkaerőpiacon a releváns szaktudás egyik lehetséges mérőszámaként a diploma szinte teljes mértékben elfogadottá vált a vállalatok körében. (Majó, 2000) Az elmúlt években – számos tényező együttes hatására – verseny indult a hallgatók részéről egy-egy divatos, népszerű, piacképes egyetemi férőhely, diploma megszerzéséért, de a piacon a vállalatok is magasan képzett, gyakorlati, nyelvi ismeretekkel rendelkező diplomásokat keresik. Mondhatni, hogy a felsőoktatás önmagában is, közvetlenül, de közvetetten is igen fontos szerepet tölt be a gazdaság és a társadalom fenntarthatóságának megőrzésében, s egyben a nemzetek versenyképességének kialakításában.

3. Versenyképesség – felsőoktatás

A felsőoktatás versenyképességét önmagában nem lehet értelmezni, mert alapvető, meghatározó tényezője egy nemzet versenyképességének, szorosan kapcsolódik a gazdaság más területeihez.

A versenyképesség napjaink egyik leggyakrabban használt kifejezése, egyre inkább a gazdaságok átfogó minősítésének, teljesítmény-mérésének az eszközévé válik. (Török, 2003)

A versenyképesség fogalmát tág értelemben országok, régiók és városok gazdasági teljesítményének összehasonlítására is használják. Az egyes nemzetgazdaságoknak az a képessége, hogy a világ gazdaságban egyre jövedelmezőbb árukkal és szolgáltatásokkal jelenjenek meg. Az egyes országok versenyképességét befolyásoló gazdasági tényezőket, és az egyes országok teljesítményét sok módszerrel vetik össze. Az egyik legátfogóbb elemzést a Világ gazdasági Fórum végzi el évente, amelynek eredménye a Global Competitiveness Report című kiadványban jelenik meg. Magyarország ezen a listán a világ 60. legversenyképesebb gazdaságának számít. (11)

Napjainkra elmondhatjuk, hogy a világ mindinkább nemzetközi szervezetek hálójából áll, és a globalizáció hatására a nemzetek versenye is más jelleget ölt és ennek a versenynek része a felsőoktatás is. Barakonyi szerint a felsőoktatás versenyképessége nem önmagában fontos kérdés, hanem a nemzet versenyképessége javításának is meghatározó tényezője. „Versenyképes felsőoktatás nélkül nincs versenyképes nemzet.” (Barakonyi, 2014) De mint sok területen az életben, a versenyképességnek is van egy másik oldala, mondhatni visszacsatolás formájában hat, azaz versenyképesség a szűken vett gazdasági tényezőkön túlmutat, a közjó szolgálatában áll. (Korencsi, 2014) és ezzel ösztönzi, fejleszti azt.

A felsőoktatás versenyképességét vizsgálhatjuk nemzetközi, nemzeti és regionális szinten is. Az egyetemek nemzetközi vagy nemzeti rangsora mögött rendkívül összetett, összehangolt rendszerek működnek, a rangsor egyfajta mérőszám. A világranglisták tanulmányozása fontos, ismernünk kell helyünket. Bekerülni a legjobb egyetemek közé, egyaránt tükrözhet minőséget vagy versenyképességet. (Török, 2006) Azonban tudjuk, hogy a világon mindenhol lehet a versenyképességet rövid távon például tandíjcsökkentéssel növelni, de ez nem eredményez minőségi javulást.

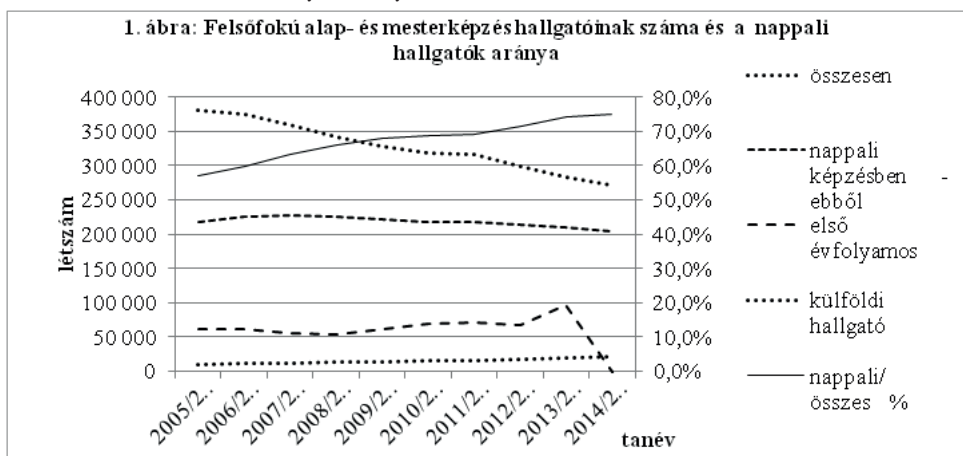
Véleményem szerint a magyar felsőoktatásnak elsősorban a Bologna-reform értelmében a Bologna-követelmények – ismervé kedvező és hátrányos hatásait -, valamint az Európa 2020 Stratégia célkitűzéseinek szem előtt tartásával kell az Európai Felsőoktatási Térségben versenyeznie.

4. Hallgatói létszám alakulása a magyar felsőoktatásban

A magyar felsőoktatás az elmúlt évtizedekben jelentős változáson ment keresztül, ennek hatására a 90-es kezdetétől a 2000-es évek közepéig az egyetemi hallgatók száma folyamatosan növekedett, számuk közel négyszeresére nőtt Magyarországon. Ez a folyamat statisztikailag a felsőoktatásban részt vevők abszolút számának növekedésével, valamint a lakosságon belül a felsőfokú végzettségűek arányának, a releváns korosztály felsőoktatási bekerülési arányának növekedésével jellemezhető. Ebben az időszakban felismerték a gazdaság és a társadalom kihívásait, a magasan képzett munkaerő jelentőségét. Részben adminisztratív, részben a létszámalapú állami finanszírozási rendszerrel ösztönözték a felsőoktatási intézmények bővülését, gyarapodását. Ezt a folyamatot Veres (2012) a felsőoktatásra sajátosan jellemző abszolút és relatív tömegesedésnek nevezi. Az ún. tömegképzés, majd 2008-ban a pénzügyi-gazdasági válság következtében fellépő nehézségekre az állam megszorító intézkedésekkel válaszolt. Ezek hatására a létszám csökkenést kezdetben az esti, a levelező és a távoktatásban résztvevők számának visszaesése okozta. 2010-től már a nappali képzésre is kiterjedt a csökkenés, és nem feltétlenül a felsőoktatás vonzerejének romlásával magyarázható a folyamat. (Veres, 2012; Ladányi, 2014)

A felsőoktatás-politika 2012-ben két fontos változtatást vezetett be, aminek célja közvetlenül nem a hallgatói összlétszám, hanem a felsőoktatás belső összetételének módosítása volt. Az egyik ilyen változtatás a képzési területeken belüli arányok átalakítására irányult. Az eszközrendszer két eleme: a kvóták megváltoztatása és a támogatási rendszer módosítása. A természettudományi, műszaki, informatikai és élettudományi szakokon létszámkeret bővítés történt, ám ezzel együtt járt az államilag finanszírozott férőhelyek számának csökkentése, szinte teljes leépítése a jogi, üzleti, közgazdasági, bölcsész tudományi szakokon. Az állam által preferált képzési területek mellett nem jelentek meg vonzó állások, fizetések, csábító munkaerő-piaci prognózisok (Temesi et al., 2013). A statisztikai adatok szerint azonban a hallgatói létszám nem növekedett ezeken a szakokon, bár az állam finanszírozná. Azokon a szakokon, ahol az állami támogatás megszűnt, a potenciális hallgató ugyan választhat államilag finanszírozott képzést, de a gyakorlat azt mutatja, hogy inkább fizet, de nem változtat pályát, jogász, közgazdász stb. diplomát akar szerezni. Az állam próbálkozott hallgatói szerződéssel – elsősorban az orvosokat – az országban tartani, de ez nem hozta meg a várt eredményt. A felsőfokú végzettségűek tartós elvándorlása az adott országot - jelen esetben hazánkat is – hosszabb távon versenyhátrányba hozza.

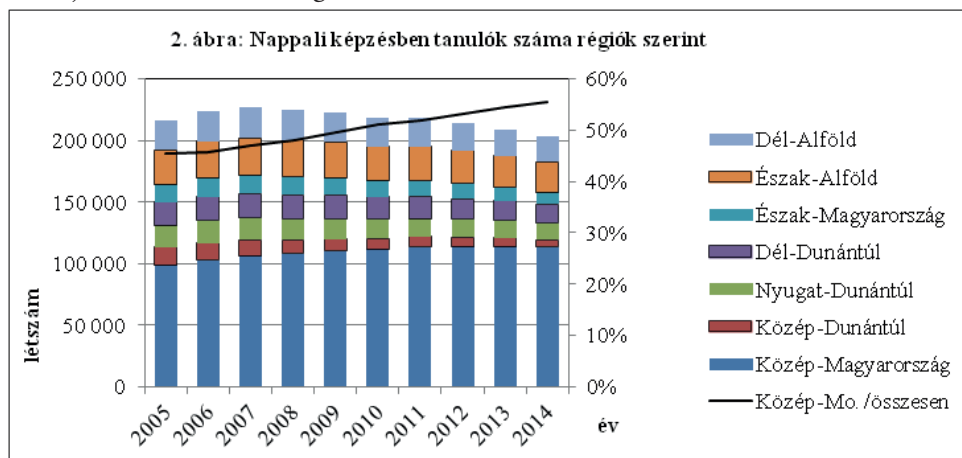

Forrás: 2.6.10. Felsőfokú alap- és mesterképzés (1990-), KSH, 2015.

Az 1. számú ábra a magyar felsőfokú alap- és mesterképzésben részt vevő hallgatók számának, összetételének és a nappali hallgatók arányának változását tartalmazza 2005-től 2014-ig. Miközben Európa legtöbb országában növekszik a felsőoktatásban tanulók száma, hazánkban az európai tendenciával ellentétes folyamat indult meg. A felsőfokú alap- és mesterképzésben tanulók száma 2006-ban 380 ezer fő volt, 2009-ben már 328 ezer fő – annak ellenére, hogy ekkor a képzés ingyenes volt-, 2014-re pedig 271 ezerre csökkent. Először csak a levelező és távoktatásban résztvevők száma, 2009-től már a nappali képzésben is csökkent 222 ezerről 203 ezer főre, ami országosan közel

8,5 %-os csökkenést jelent. A vizsgált időszakban az összes hallgatói létszámon belül a nappali hallgatók aránya folyamatosan növekedett, 57 %-ról 75 %-ra. A külföldi hallgatók száma 2009-ben még 10 ezer fő volt, 2014-ben már közel 22 ezer fő, arányuk országosan 6,4 %-ról 10,6%-ra növekedett. Regionálisan, intézményenként a nappali hallgatókon belüli arányuk jelentősek az eltéréseket mutatnak: a budapesti egyetemeken igen magas, különösen a Semmelweis Egyetemre jellemző 24 %, de a széles profillal rendelkező Debreceni Egyetemen is alig haladja meg az országos átlagot. Itt meg kell említeni, hogy a köztudatban a külföldi hallgatók által fizetett tandíj az intézmények gazdálkodását tekintve fontos bevételi forrást jelent. Egyet kell érteni Szatmári és Suha (2015) azon állításával, miszerint a magyar felsőoktatás nemzetköziesedésének folyamata – mellékhatások formájában – érdemben hozzájárulhat a magyar gazdaságdiplomáciai célok eléréséhez. Egyetemeink és főiskoláink kínálatát és az ehhez kapcsolódó belföldi szolgáltatásokat a külgazdasági kapcsolatépítés alapvető eszközeként kell tekinteni a jövőben, a külföldi hallgatók fontos nemzetközi kapcsolati tőkéjét jelenthetnek az országnak.

Forrás: 6.2.5.5. Felsőfokú alap- és mesterképzésben részt vevő nappali tanulók száma képzési hely szerint (2005-) KSH, 2015.

A válságot követően, 2008 és 2014 között 9,5 %-kal csökkent a felsőoktatásban nappali hallgatók száma, regionálisan, a képzés helye szerint azonban lényeges eltérések tapasztalhatóak. (2. ábra)

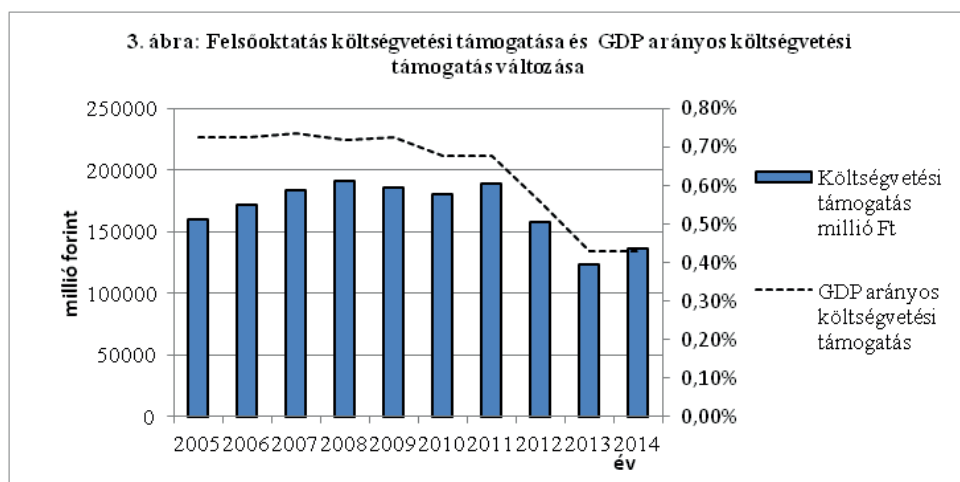
Az ország statisztikai területégeit vizsgálva 2008-2014. évekre vonatkozóan megállapítható, míg a budapesti és pest megyei egyetemeken 5%-os volt a létszámnövekedés, addig a vidéki egyetemeken jelentős létszám csökkenéssel kellett szembenézni: Közép-Dunántúlon 49%, Dél-Dunántúlon 24,6%, Észak-Magyarországon 31,2 %, Észak-Alföldön 18,5% és a Dél-Alföldön 15,6%. Éles kontraszt jelenik meg a közép-magyarországi régió és az ország másik 6 régiójának hallgatói létszámát tekintve.

Budapest meghatározó szerepe vitathatatlan, a nappali képzésben részt vevő hallgatók 56%-a 2014-ben Közép-Magyarország intézményeiben tanult. Tulajdonképpen ez a régió hazánk fő gócpontjaként jelenik meg kereskedelmi, gazdasági, oktatási stb szempontból egyaránt. Ennek megfelelően sokkal több munkalehetőség jelenik meg itt, mint bármelyik más régióban. De nem szabad a többi régi jelentőségéről sem megfeledkezni. A régiók egyre inkább felismerik, hogy az önfejlesztés fontos eleme az oktatás. Az ún. „regionális egyetem” szervezi a helyi vagy kistérségi kezdeményezéseket, integrátori szerepkört tölt be, és alkalmazkodik a helyi-térségi gazdaság és társadalom igényeihez.(Khademi-Vidra, 2014) El lehet-e képzelni Dél-Magyarországot a pécsi vagy a szegedi, Kelet-Magyarországot a debreceni vagy a nyíregyházi egyetem, főiskola nélkül? Ezek olyan értékek a társadalom, a nemzet számára, amelyet esetenként évszázadok, évtizedek céltudatos, összehangolt munkája során lehet csak elérni. Nem szabad finanszírozási kérdésként kezelni a felsőoktatást.

5. Felsőoktatásra fordított kiadás

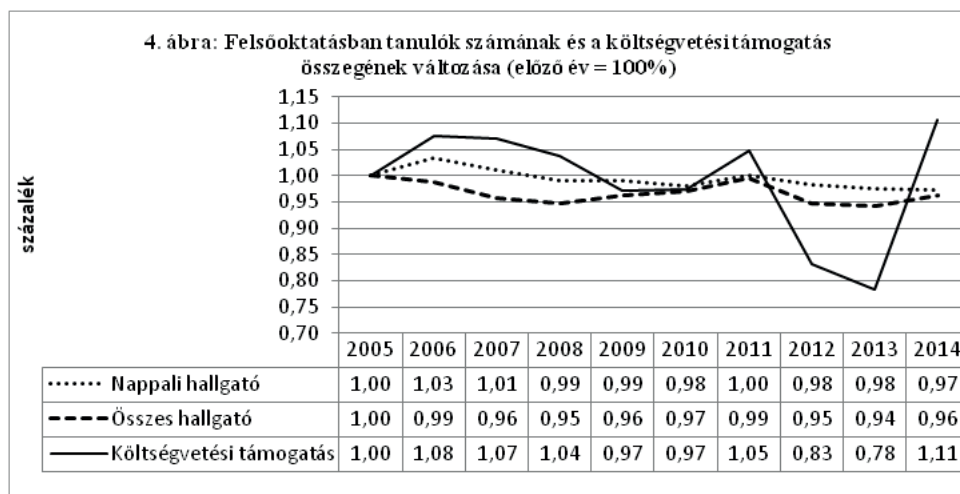
A GDP arányos költségvetési kiadások a humántőkébe fektetett állami „beruházások” változását méri, azaz azt, hogy egy ország gazdasági lehetőségeihez képest mennyit fordít felsőoktatás finanszírozására.

A felsőoktatásra fordított költségvetési kiadás a GDP százalékában 2005-2007 között 0,7 % körül mozgott, majd folyamatosan csökkent és 2014-re már 0,43 %-ra csökkent, ami az európai országok 1,3%-os, az OECD országok 1,6 %-os átlagától messze elmarad. A 3. ábra adataiból látható, a válságot követően 2009-ben a felsőoktatás költségvetési támogatása visszaesett, majd 2011-re elérte a válság előtti szintet (189,2 milliárd forint). 2012-ben az állam költségvetési támogatása 157,5 milliárd, 2013-ra 125,5 milliárd forintra csökkent, ami közel 22%-os illetve 20 %-os csökkenésnek felel meg. Az állami források nagyarányú és gyors kivonása a felsőoktatásból az ún. „önfenntartó felsőoktatás” irányába mutat. Több év után 2014-ben a költségvetési támogatás összege 136,7 milliárd forint, ami közel 9%-os növekedést jelent az előző évhez képest, ami - a statisztikai adatok alapján - kedvező folyamatot indíthat el a szektorban.

Forrás: 3.1.2. A bruttó hazai termék (GDP) értéke forintban (1995–) KSH, 2015.

A hallgatók számának csökkenése egyrészt demográfiai, másrészt a kormány megszorító intézkedéseinek, a finanszírozás lényeges csökkentésének köszönhető. A 4. ábrán láthatjuk, hogy az állami források csökkenése 2011–2012. években meghaladja a felsőoktatásban tanulók számának visszaesését, így az egy hallgatóra jutó állami támogatás összege is lényegesen csökkent. Általánosságban elmondható, hogy az egy főre jutó GDP és az egy hallgatóra jutó ráfordítás mértéke között erős pozitív összefüggés van, ami fejlett országok többségére el is mondható, még ha kisebb-nagyobb eltérések megfigyelhetők is. A magyar felsőoktatás finanszírozása területén érvényesülő tendencia ennek ellentmond.

Forrás: 2.6.9. Felsőfokú oktatás (1990–) KSH, 2015.

6. Összefoglalás

Az egész életen át tartó tanulás fontosságáról ma már senkit nem kell meggyőzni. Magyarország felsőoktatása az elmúlt évtizedek eredményei ellenére az EU tagországoktól számos területen elmarad, és a felzárkózás nem kellő ütemű.

A hallgatói létszámokban éveken át jelentkező növekedés után 2010-ben jelentős csökkenés következett be. A csökkenés oka egyrészt az állami intézkedésekre, másrészt demográfiai változásokra vezethető vissza. A felsőoktatás finanszírozásában az állami költségvetési források csökkentése – egyes területeken a teljes kivonása – a felsőoktatási intézményeket a gazdálkodás és a képzés szerkezetének újragondolására kényszerítette. A fenntarthatóság és a versenyképesség megőrzése érdekében az államnak és az intézményeknek arra kell törekedni, hogy forrásaik és kiadásaik összhangban legyenek, valamint a szektor és az érintettjei számára kiszámítható, stabil pénzügyi környezet biztosítson. Mindezek mellett az egyetemeknek olyan képzett szakember gárdát kell kibocsátania munkaerőpiacra, amelyre a gazdaságnak igénye van, azaz a felsőoktatás és a munkaerőpiac összhangjára a változó piaci környezetben is nagy hangsúlyt kell fektetni.

A feladat megoldása nem egyszerű, széles társadalmi bázisra épülő, összehangolt hosszú távú stratégia kidolgozását igényli. A rövid távú célok előtérbe helyezése érdekében a hosszú távon, a nemzetet szolgáló értékekről nem szabad lemondani. Korencsi tanulmányában úgy fogalmaz, hogy törekedni kell ambiciózus célok kitűzésére és azok következetes megvalósítására. Ha nem is érjük el gyorsan a kitűzött célt, ha jó irányba haladunk, a megtorpanások, a kudarcok se térítsenek el, mindig jobb helyzetben leszünk, mint ahonnan indultunk. (Korencsi, 2014)

A fenntarthatóság és a versenyképesség része, és egyben a mozgatója a változás és a stabilitás, az innováció és a tradíció, az értékrend és a kreativitás. Az érintettek között szükséges a megfelelő nyelv, a kommunikáció, az információs csatornák működése, a visszacsatolás.

7. Irodalomjegyzék

- Barakonyi Károly (2014): Felsőoktatási versenyképesség és stratégia. *Edicatio*, 2014/4. 555-566. oldal.
- Besenyei Mónika (2013): A felsőoktatás fenntarthatósági szempontú vizsgálata. *Polgári Szemle*. 2013. október - 9. évfolyam 3-6. szám.
- Brown. R. Lester (1991): A világ helyzete. A washingtoni Worldwatch Intitute jelentése a fenntartható társadalomhoz vezető folyamatokról. Föld Napja Alapítvány, Budapest.
- Khademi-Vidra Anikó – Illés Péter (2014): Felsőoktatás a regionalitás tükrében. *Földrajzi Közlemények* 2014. 138. 3.

- Korencsi Attila (2014): Versenyképesség és paradigmaváltás. Polgári szemle. 2014. október 10. évfolyam 3-6. szám.
- Ladányi Andor. (2014): Helyzetjelentés az európai felsőoktatásról. Statisztikai Szemle, 92. évfolyam 6. szám.
- Majó Zoltán (2000): A felsőoktatás és a munkaerőpiac kapcsolata. In: Farkas B. – Lengyel I. (szerk): Versenyképesség – regionális versenyképesség. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei. JATEPress, szeged, 169-186. oldal.
- Szatmári Péter – Suha György (2015): Felsőoktatási lehetőségek a magyar gazdaság-diplomácia stratégiájában. Polgári Szemle. 2015. június – 11. évfolyam 1-3. szám.
- Temesi József – Hrubos Ildikó – Berács József (2013): A magyar felsőoktatás 2012. Stratégiai helyzetértékelés. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- Török Ádám (2003): Mit mérünk mivel? A versenyképesség értelmezéséről és mérési problémáiról. EU csatlakozás és versenyképesség. Európa Tükör Műhelytanulmányok 93. Budapest, 73-106. oldal.
- Török Ádám (2006): Az európai felsőoktatás versenyképessége és a lisszaboni célkitűzések. Mennyire hihetünk a nemzetközi egyetemi rangsoroknak? Közgazdasági Szemle. 2006. április. 310-329. oldal.
- Veres Pál (2012): A költség-haszon elv értelmezhetősége a hazai felsőoktatás finanszírozásában. Polgári Szemle. 2012. június - 8. évfolyam 1-3. szám.
- <https://www.google.hu/search?q=I1:+http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2014-2015/rankings/>

A FOGLALKOZTATÁS ÁR(NYÉK)A

Kulcsszavak: Foglalkoztatás, rejtett gazdaság, adóék, kedvezmények

1. Bevezetés

A vállalkozások döntéseit a szabályozás feltételrendszere alapvetően befolyásolja. Az előnyösebb megoldások megtalálása nem nélkülözheti az aktuális ismereteket. Az évenkénti változások listája akkor is hosszú, ha kizárólag a munkaerőhöz kapcsolódókra szűkítjük a kört. A hazai vállalkozások döntő részénél a munkaerőköltségek növelésére kevés lehetőség van. A kis- és középvállalkozások számára gyakran az előző évi összeg előteremtése is nehézséget okoz.

Hazánkban a foglalkoztatási arány évek óta elmarad az Európai átlagtól, így az adópolitikai célkitűzések között is szerepelnek a foglalkoztatás növeléséhez kapcsolódó kedvezmények, különös tekintettel az un. hátrányos helyzetű csoportokra.

A vállalkozások azonban elsődlegesen a feladatok elvégzéséhez keresnek mennyiségileg és minőségileg megfelelő munkaerőt, egyéb szempontok előtérbe helyezése függ a humán erőforrás menedzsment típusától is. Adott munkavállalói kör kiválasztása során a szakmai érvek mellett érvényesülhet a szociális érzékenység vagy a „költség-hatékony” megoldás is, amely alapján Csurgó (2006) három vezetési típust határoz meg. Az *amorális vezetés* „csak a jogot tartja iránytűnek”, figyelmen kívül hagyva az erkölcsi szempontokat, az *immorális vezetés* a nyereség maximalizálása érdekében a törvénysértéstől sem riad vissza, míg a *morális vezetés* számára igazi kihívás a profitabilitás és az etikus működés összehangolása.

2. Foglalkoztatásról feketén, fehérén

Az alacsony munkapiaci aktivitást számos tényező befolyásolja. Ezek közül kiemelendő az 55 év felettiek, a nők (különösen a kisgyermekesek), a kistelephelyen és/vagy hátrányos helyzetű térségekben élők, az alacsony iskolai végzettségűek, valamint – elsősorban a tanulmányok kitolódása miatt – a 25 év alattiak foglalkoztatottságának alacsony aránya.

Az Európában általánosan növekvő munkanélküliség visszaszorítása, különösen a hátrányos helyzetű munkaerő-csoportok helyzetének javítása fontos célkitűzés. Svranka

---

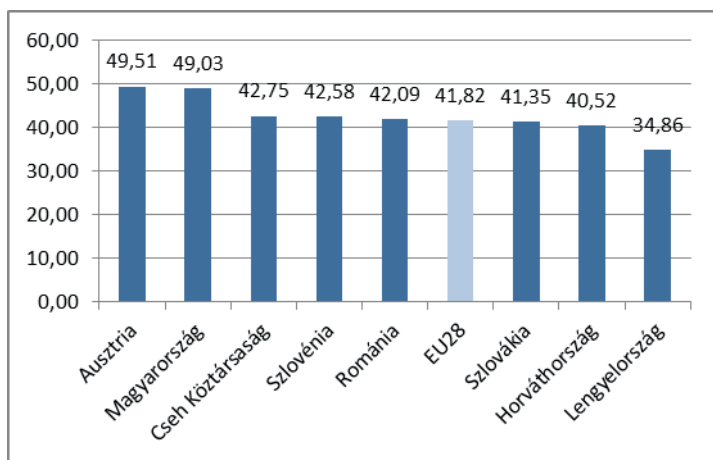
¹⁶² Dr. Ambrus Rita Anna, egyetemi docens, Nyugat-magyarországi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar, e-mail: ambrus.rita.anna@nyme.hu

és szerzőtársai (2013) – részben az empirikus irodalomra hivatkozva – megállapítják, hogy célzott kedvezményekkel, különösen a munkaadói oldalon engedményeket adva, ezen csoportok aktivitása ösztönözhető. Hazánkban a magasabb aktivitási rátával jellemezhető csoportok munkaintenzitásának növelése és a jövedelemeltitkolás visszaszorítása érdekében a lineáris személyi jövedelemadó került bevezetésre, míg az alacsonyabb aktivitási rátával rendelkező csoportok aktivitásának növelésére a Munkahelyvédelmi program jelenthet megoldást.

A munkaadók azonban gyakran a munkaidő – legtöbbször csak papíron történő – mérséklésével igyekeznek csökkenteni a nemzetközi összehasonlításban magasnak számító munkaerő-költségeiket. Az elemzésekhez egyik leggyakrabban használt mutatószám az adóék, amely az adók és járulékok arányát mutatja az összes munkaerőköltséghez viszonyítva. A környező országok mutatóit vizsgálva jól látszik (1. ábra), hogy az átlagbér terhe hazánkban rendkívül magas. A progresszív személyi jövedelemadót alkalmazó országok esetén ennél alacsonyabb jövedelemszint terhe lényegesen kisebb, Ausztriában például az átlagbér 67 százalékát kereső egyedülálló esetében alig haladja meg a 40 százalékot (European Commission, 2016).

A minimálbérre vonatkozó hasonló adatsorban hazánk még inkább kiemelkedik a környező országok közül, hiszen az utánunk következő második legmagasabb arány is majdnem 10 százalékkal kevesebb (Romániában 39,55%).

1. ábra. Az átlagbérre vonatkozó adóék gyermektelen, egyedülálló munkavállaló esetén 2015-ben¹⁶³, %

Forrás: European Commission, 2016.

A magas adóék nemcsak a nemzetközi versenyképességünket befolyásolja kedvezőtlenül, hanem a hazai folyamatokban is nehezen visszafordítható állapotot eredményezett.

¹⁶³ Horvátország és Románia esetében 2014. évi adat

Az adórendszer „csapdájaként” emlegetett spirálból való kitörésnek ugyanis erős gátat emel a szinte megcsontosodott adóelkerülő attitűd. A költségvetési bevételek biztosításához szükséges adótömeg elérése a szűk adóalap miatt csak magas adóteher mellett lehetséges, de a terhek csökkentése esetén is csak kismértékű kifehéredés a válasz. Az adóterhek csökkenése nem jár automatikusan együtt a foglalkoztatás javulásával, különösen azokban az ágazatokban, ahol az élőmunkánál olcsóbb termelési megoldások is alkalmazhatók.

A rejtett gazdaság aránya a becslések szerint ugyan csökken, de a GDP 22-25 százalékát kitevő arány még mindig nagyon magas (Schneider, 2013). A feketegazdaság a statisztikákat is torzítja, különösen igaz ez a munkaerő-piaci adatok esetén a foglalkoztatási- és jövedelemadatokra vonatkozóan a feketemunka és a be nem vallott jövedelmek miatt (Balog, 2015). A rejtett gazdaság nagyságrendje miatt a statisztikai adatszolgáltatások, a számviteli beszámolók és az adóbevallások adatai is csak fenn tartásokkal alkalmasak következtetések levonására. A gazdasági etika kérdéskörét tárgyalva Tarnóczy és szerzőtársai (2015) megállapítják: „...ha az elemzéshez használt adatok nem megbízhatóak, akkor azok vizsgálatával sem lehet megalapozott megállapításokat tenni...”.

A fentiek figyelembe vételével nézzünk meg néhány hazai gyakorlatra jellemző alapesetet, a teljesség igénye nélkül.

3. Kevesebb munkavállaló alkalmazása

Abban az esetben, ha a megrendelések visszaestek, ez akár indokolt is lehet, így az elküldöttek béréből megoldható a maradék béremelése. Ha az elvégzendő munka viszont nem csökken, a kevesebb munkavállalónak kell többet dolgozni, nem ritkán akár túlórázva. A túlórához azonban többletjuttatás általában nem kapcsolódik. Bizonyos ágazatokban (mezőgazdaság, építőipar) a munkavállaló meglehetősen kiszolgáltatott helyzetben van. Az egyszerűsített foglalkoztatás (2010. évi LXXV. törvény) lehetősége (idénymunka, alkalmi munka) is megoldást jelenthet az átmeneti többletfeladatokra. Az egyszerű adminisztráció (a bejelentés okostelefonon is történhet), az alacsony, nap fix összegben meghatározott közteher, illetve a rugalmasabb munkajogi szabályozásnak köszönhetően különösen a kisvállalkozások számára vonzó alternatíva.

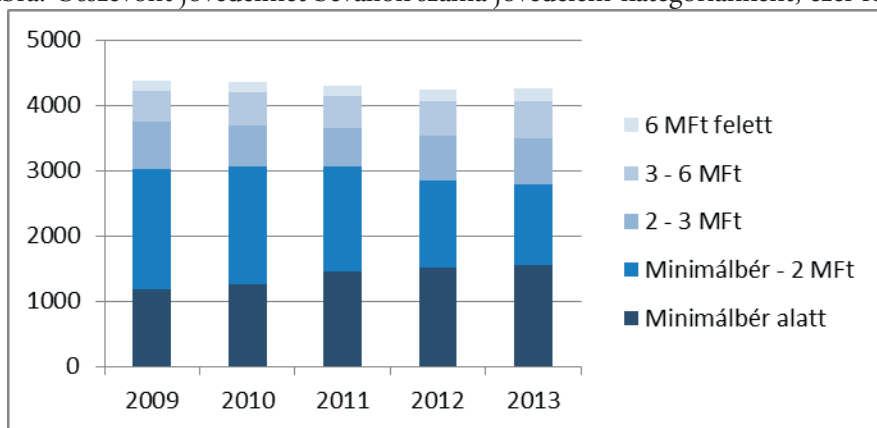
4. Az átlagbér befagyasztása

A terhek növekedését a vállalkozások úgy próbálják megakadályozni, hogy változatlan átlaglétszám mellett a foglalkoztatottak köre folyamatosan cserélődik. Határozott idejű munkaszerződéseket kötnek, amelyek lejártakor az új munkaerőt azonos bérrel (általában minimálbérrel) veszik fel. Nem meglepő tehát, hogy az adóbevallások jelentős részében minimálbér körüli jövedelem szerepel.

Az elmúlt évek adóbevallásaiból készített NAV által közzétett adatsorokat vizsgálva megállapítható, hogy a minimálbér alatti jövedelmet bevallók száma és aránya is folyamatosan növekedett. 2010-ben 1.258 ezer adózó vallott be az éves szintű minimálbér értékének megfelelő *vagy annál alacsonyabb* összevont jövedelmet, amely 88 ezer fővel haladta meg az egy évvel korábban ebbe a jövedelem-kategóriába tartozók számát, így arányuk megközelítette a 28 százalékot. 2013-ban már közel 1.560 ezer fő, a bevallók 34 százaléka számolt be minimálbér összegének megfelelő, vagy annál alacsonyabb jövedelemről. Ezzel párhuzamosan a minimálbér és a kétmillió forint között bevallók száma és aránya csökkent. A 2. ábráról leolvasható a két alsó jövedelem-kategóriába tartozó adóalanyok közötti áttrendeződés, amely részben visszavezethető a minimálbér emelkedésére is. 2012-től a minimálbér és 2 millió forint közötti jövedelmet bevallók köre tovább szűkült, a minimálbérből élők számának növekedése mellett azonban a 3 millió forintnál magasabb jövedelmet szerzők kismértékű növekedése is megfigyelhető.

2. ábra. Összevont jövedelmet bevallók száma jövedelem-kategóriánként, ezer fő

Forrás: Saját szerkesztés APEH/ NAV Sajtótájékoztató anyagok alapján¹⁶⁴

A statisztikák alapján minimálbérből élők aránya hazánkban a hasonló jövedelmű országokhoz képest is nagyon magasnak számít, a becslések alapján azonban a minimálbért bevallók fele további jövedelemmel is rendelkezik (Elek et al., 2012). Balog (2015) már idézett tanulmányában azonban azt is megállapítja, hogy a feketegazdaság torzító hatása különösen erősen érezhető „az adó- és támogatási rendszert érintő esetekben, amikor az elérhető hivatalos adatok pontatlanul tükrözik a valós helyzetet, például a bérek eloszlását”.

Az elemzésekből (Elek et al., 2009) az is kiderül, hogy bizonyos ágazatokban az alacsony jövedelmet bevallók ténylegesen is ennyit keresnek, illetve a feketén foglalkoz-

¹⁶⁴ Az éves Sajtótájékoztató háttéranyagok adattartalma megváltozott, 2014-ről már nem közölték az adóalanyok bevallott jövedelmének jövedelem-kategóriánkénti megoszlását.

tatottak egyes csoportjainak- törvényi minimumhoz igazodó - bejelentett bérköltsége már nem lenne rentábilis.

5. Munkavállalók összetételének adókedvezményekhez igazítása

Az előző módszer „finomítása”, mely során az adott alkalmazott addig marad állományban, míg foglalkoztatásához kedvezmény kapcsolódik. A korábbi lehetőségek (szakmunkástanuló továbbfoglalkoztatása a szakvizsgát követően, Start-kártyás munkavállaló) köre jelentősen bővült. A társasági adó és az iparűzési adó mellett különösen a szociális hozzájárulási adó és a szakképzési hozzájárulás terhe csökkenthető a foglalkoztatásra tekintettel a 2012. CXLVI. törvényben meghatározott Munkahelyvédelmi Akciótervnek köszönhetően.

A többször módosított törvény alapján 2016-tól a következő jogcímenen foglalkoztatott munkavállalók után érvényesíthető munkáltató szociális hozzájárulási adókedvezmény:

- szakképzettséget nem igénylő munkakör után
- huszonöt év alatti foglalkoztatottak esetén
- ötven év feletti munkavállalókra tekintettel
- korábban tartósan álláskereső foglalkoztatásához kapcsolódóan
- gyermekgondozási vagy gyermeknevelési ellátásban részesülő vagy gyermekgondozási szabadságról visszatérő szülő foglalkoztatása esetén
- megváltozott munkaképességű munkavállalók után
- PhD fokozattal rendelkező vagy doktori képzésben részt vevő kutató, fejlesztő után
- szabad vállalkozási zónában működő új vállalkozás munkavállalóira tekintettel
- mezőgazdasági munkakörben foglalkoztatottak után
- Karrier Híd Programban részt vevő munkavállalókra vonatkozóan
- közfoglalkoztatás esetén

A megváltozott munkaképességűek alkalmazása elsősorban a rehabilitációs hozzájárulás drasztikus emelkedésének következtében erősödött (2011. évi CXCI. törvény), csak remélhető, hogy ezzel párhuzamosan lassan a társadalmi felelősségvállalás is növekszik. A hiányzó létszám után fizetendő évi 964.500 forint rehabilitációs hozzájárulás fizetése azonban „büntetőadóként” funkcionál azoknál a vállalkozásoknál, ahol nem tudnak a betölthető munkakörök jellege és/vagy az alacsony munkaerő kínálat miatt a törvényben meghatározott arányban megváltozott munkaképességű alkalmazottat foglalkoztatni, annak ellenére, hogy van erre szándék.

Svraka és szerzőtársai (2013) szerint a munkáltatói adókedvezmények élenkíthetik a vállalkozások munkaerő keresletét. Emellett kiemelik az ebbe a körbe tartozó kedvezmények jövedelem-újraelosztásra gyakorolt hatását is, hiszen a terhek (költségek) csökkentése jellemzően az alacsony keresetű munkavállalók foglalkoztatásához kapcsolódóan realizálható.

6. Be nem jelentett, vagy „szürke-zónás” foglalkoztatás

A probléma nem új keletű, a legális munkavégzéstől a teljes egészében rejtett, adócsalás mellett megvalósuló formáig 23 kombinációt mutat be Semjén és Tóth (2010) Szabó és szerzőtársai (2009) munkája alapján. Kutatásukban két markáns csoportra fókuszáltak: akik fizetésüket zsebbe kapták, illetve akiknek az elvégzett munkáért nem bért fizettek, hanem egy vállalkozás által kiállított számla ellenében vették fel a fizetésüket. A 2008-as felmérés szerint 26 százalékot tett ki a 18 és 60 év közötti népesség körében azok aránya, akik a fenti módon részesültek munkájuk ellenértékében.

Az élőmunka hazai adóztatásának sajátossága, hogy a magas közterheken közel azonos arányban osztozik a munkáltató (46%) és a munkavállaló (54%), így mindkét félnek érdeke fűződik a jövedelemeltitkoláshoz. Az elvonás nem függ a jövedelem nagyságától, az 1. táblázatból viszont látható, hogy a zsebből történő kiegészítéssel az adóék jelentősen csökkenthető. A munkavállaló a 2. változatban magasabb összeghez jut, de a vállalkozás könyvelésében „csak” az 1. változathoz (középfokú végzettséget igénylő munkakörökben garantált szakmai bérminimum) tartozó bérköltség szerepel. A 3. változatban a munkavállalót heti 20 órás munkaviszonyban foglalkoztatják az adminisztráció szerint, zsebbe viszont annyi kiegészítést kap, hogy korrigált jövedelme megfelel a heti 40 órás foglalkoztatásnak (1. változat). Abból az összegből, amennyibe a munkavállaló ténylegesen kerül, már több mint kétharmadával rendelkezhet.

1. táblázat: Adó és járulékterhek csökkentése a „szürke zónás” foglalkoztatással, Ft

	1. (fehér)	2. (szürke)	3. (szürke)
Bruttó bér	129 000	129 000	64 500
munkavállaló által fizetendő	43 215	43 215	21 608
Nettó bér	85 785	85 785	42 893
„Jövedelem kiegészítés”	-	34 215	42 893
Korrigált nettó bér	85 785	120 000	85 786
Munkáltatói közterhek	36 765	36 765	18 383
Teljes bérköltség	165 765	165 765	82 883
A munkavállaló „ára”	165 765	199 980	125 776
NAV-hoz	79 980	79 980	39 990
ADÓÉK	48,25%	39,99%	31,79%

Forrás: Saját szerkesztés a 2016-ban hatályos 1995. évi CXVII. törvény, a 1997. évi LXXX. törvény, a 2011. évi CLV. törvény és a 2011. évi CLVI. törvény alapján

A tényleges jövedelemnél alacsonyabb összegre történő bejelentés azonban a minimálbért meghaladó jövedelmek esetében is gyakori. Az adófizetők kereseti eloszlásának más adatokkal való összevetése alapján megállapítható, hogy a ténylegesnél alacsonyabb

jövedelem bevallása az adóelkerülés egyik népszerűbb módja. A „szürke-zónás” foglalkoztatással a költségvetés bevétele alacsonyabb, ennél azonban nagyobb kieséssel kell számolni, ha a „bérkiegészítés” forrása a vállalkozás eltitkolt bevétele, hiszen így a vállalkozói jövedelemadó/ társasági adó és a befizetendő áfa összege is alacsonyabb lesz.

7. A bér kiegészítése béren kívüli juttatásokkal

A fenti módszerek mellett azonban a törvényi keretekhez illeszkedő költségta-
karékos megoldás is. A cafeteria rendszer bevezetése a természetbeni juttatások modernizálá-
sára szolgált. Nagy előnyének számított, hogy a munkavállalóknak lehetőséget adott
a választásra a biztosított keretösszeg határain belül, szemben a korábbi rugalmatlan
természetbeni juttatásokkal.

A juttatásokat befolyásoló legfontosabb 4 tényező (Poór, 2007):

- Jogi szabályozás
- Szociális szempontok
- Menedzsment szempontok
- Adózási szabályozás

A hazai gyakorlatban leginkább az adóelőny-hatások kiaknázása dominál.

A cafeteria rendszer alkalmazásának feltételei átalakultak, de a béren kívüli juttatásokkal
a munkabérhez képest még mindig alacsonyabb terhekkkel kell számolni. Az éves 450.000
forintot meg nem haladó összeg a munkavállaló számára adómentes, a munkáltató pedig
a juttatás 1,19 szerese után fizeti meg a 15 százalékos személyi jövedelemadót és a 14
százalékos egészségügyi hozzájárulást, így az adóék jelenleg 35 százalék.

A munkavállalók megtartásának eszköze lehet a motiváció (fokozása), amelyhez
egy nagyvonalú cafeteria-csomag is hozzájárulhat. A felelős vállalkozás számára pedig
az is fontos, hogy a munkavállalóik a juttatások elköltésével „kötelezően” pihennek,
feltöltődnek és az egészségük megőrzésére fordítják.

A béren kívüli juttatások használata a kis és középvállalkozások körében kevésbé
elterjedt. Az információhiány, a szabályok folyamatos változása és a kapcsolódó ad-
minisztrációs kötelezettség miatt lemondanak erről a költségcsökkentési lehetőségről.

8. Egyszerűsített közteherviselési hozzájárulással foglalkoztatottak

Az egyszerűsített közteherviselési hozzájárulás (ekho) azon magánszemélyek által
választható adózási forma, akik a kultúrával, művészettel, sporttal vagy tömegkom-
munikációval foglalkoznak, így csak a vállalkozások kisebb hányada számára jelenthet
megoldást. A szabályozás (2005. évi CXX. tv.) ugyanakkor meglehetősen széles tevé-
kenységre kiterjed, hiszen például nemcsak a sportolóra, hanem a sportlétesítmény
karbantartójára is alkalmazható.

Az ekho alapja a tevékenység bevétele, amely felső határa a végzett tevékenység függvényében differenciált. A magánszemélynek az ekho-alap összegéből általános esetben 15 százalék ekho-t kell fizetnie (a személyi jövedelemadó helyett), a kifizető pedig az ekho-alap után 20 százalék közteherrel számolhat (amely a Tbj. szerinti járulékokat váltja ki).

9. Következtetések

Az adótörvények folyamatos módosulásának figyelemmel követése az adóalanyok számára igazi kihívás. Az alkalmazkodás a naprakész információk birtokában sem egyszerű, az adóalanyok pedig felkészültségük, kreativitásuk, adófizetési készségük és képességük alapján számos alternatíva közül időről időre megpróbálják kiválasztani a számukra legmegfelelőbbet.

A tőkehiányos kis- és középvállalkozások kényszerpályán vannak, így – a sajnálatosan gyenge adómorál mellett – a foglalkoztatók egy része sajátos módon reagál: a szükséges létszámot részben a fekete, részben a szürke zónából oldja meg. Foglalkoztatási „politikájukat” alapvetően meghatározza, hogy nem tudják és/vagy nem akarják vállalni többletterheket, így a ténylegesnél kevesebb munkavállalót jelentenek be, alacsonyabb munkaidőben és/vagy alacsonyabb bérre. A törvénymódosítások következtében a jogszabályi feltételeinek megfelelő *hátrányos helyzetű csoportok* munkához jutása preferált, ez azonban önmagában többletfoglalkoztatást jellemzően nem indukál.

10. Felhasznált irodalom

- APEH (2010): Sajtótájékoztató háttéranyag, Budapest, Letöltve: 2010.09.17. http://www.apreh.hu/data/cms163643/20100914_sajtotaj.pdf
- Balog Ádám (2014): Az adóelkerülés és a rejtett gazdaság Magyarországon, *Köz-Gazdaság*, 2014/4. pp.19-27.
- Csurgó Ottóné (2006): Az emberi erőforrás menedzselésének etikai vetületei, in: *Üzlet etika*, Saldo Kiadó, Budapest. p.38.
- Elek Péter – Scharle Ágota – Szabó Bálint – Szabó Péter András (2009): A bérekhez kapcsolódó adóéltitkolás Magyarországon, *Közpénzügyi Füzetek*, 2009/4. p.4.
- Elek Péter – Köllő János – Reizer Balázs – Szabó Péter András (2012): Detecting Wage Under-Reporting Using a Double Hurdle Model. in: *Labor Economics*, pp.135-166. https://www.researchgate.net/publication/228251488_Detecting_Wage_Under-Reporting_Using_a_Double_Hurdle_Model
- European Commission (2016): Economic and Financial Affairs, Tax and Benefits, Letöltve: 2016.05.16. http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/tab/
- NAV (2011): Sajtótájékoztató háttéranyag, Budapest. Letöltve: 2011.09.13. http://apreh.hu/data/cms199863/sajtotajekoztato_20110913_tao_sza_eva.pdf

- NAV (2012): Sajtótájékoztató háttéranyag, Budapest. Letöltve: 2012.09.14.
http://nav.gov.hu/data/cms258611/Sajtotajekoztato_hatteranyag_TAO_SZJA_EVA_20120911.pdf
- Poór József (2007): Rugalmas ösztönzés - rugalmas juttatások, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest. p.367.
- Schneider, Friedrich (2013): Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2013: A Further Decline, Letöltve: 2014. 07. 28. http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2013/ShadEcEurope31_Jan2013.pdf
- Semjén András - Tóth István János (2010): A válság lehetséges hatásai a be nem jelentett foglalkoztatásra, Munkaerőpiaci Tükör, MTA Közgazdaságtudományi Intézet Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest. pp. 152-153.
- Svraka András - Szabó István - Hudecz Viktor (2013): Foglalkoztatásösztönző adókedvezmények a magyar munkaerőpiacon. Pénzügyi Szemle 2013/4. pp. 401-417.
- Tarnóczy Tibor - Fenyves Veronika - Bács Zoltán - Böcskei Elvira (2015): Versenyképesség és gazdasági etika. Vállalati teljesítmény elemzése panel regresszióval, Polgári Szemle, 2015/3-4: pp. 104-114.

AZ EREDMÉNYKIMUTATÁS ÖSSZEHASONLÍTHATÓSÁGA AZ ANGOLSZÁSZ ÉS KONTINENTÁLIS SZÁMVITELI FILOZÓFIÁBAN

Kulcsszavak: számviteli információ, eredménykimutatás, etika, jogalkotás

1. Bevezetés

A számvitel a gazdasági tevékenység mérését hivatott segíteni, bizonyos fokú szabályozása gazdasági és jogi rendszertől függetlenül a világ összes országában érvényesül. A beszámolókkal szemben támasztott követelményekhez különböző tényezők járultak hozzá, melyek eltérő megközelítéseket eredményeztek, ebből következően alapvető különbség van azok között az országok között, akik diszpozitív jogalkalmazás¹⁶⁶ hagyományait követik, illetve amelyek kodifikált jogrendszerrel rendelkeznek. Az utóbbi kategóriába tartozó országok formális úton előírják a beszámolók tartalmát, és a beszámolók rendszere a társasági adó alapjaként is funkcionál. Az úgynevezett szabadelvű (diszpozitív) jogalkotást követő országokban nagyobb súllyal bírnak a tiltások, nem határozzák meg konkrétan a beszámolókkal szemben támasztott követelményeket, és a pénzügyi beszámolás céljai gyakran eltérőek az adózási céloktól. (Epstein-Mirza, 2002)

A beszámolóból nyert információ megbízhatóságát, minőségét Magyarországon és a kodifikált joggal rendelkező országokban a számviteli (vagy egyéb, a beszámolót szabályozó) törvény előírásainak betartása hivatott biztosítani. A számvitelre, mint a döntéseket megalapozó információszolgáltatási eszközre is tekinthetünk, és e döntések erősen befolyásolják a vállalkozások működését, tehát a számviteli információszolgáltatás maga vet fel etikai kérdéseket.

2. A kontinentális és az angolszász modell

Epstein és Mirza (2002) szerint a kodifikált jog és a „szabadelvűség” kettősségén kívül a számviteli szakma és a beszámolási szabályok fejlődését számos egyéb tényező is

¹⁶⁵ Csányi Anita, doktorandusz, Nyugat-magyarországi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Pénzügyi és Számviteli Intézet, e-mail: csanyianita88@gmail.com

¹⁶⁶ Eltéréseket engedő jogalkalmazás, mely abban az esetben érvényesül, ha jogszabály alkalmazásában érintett felek másképpen nem rendelkeznek.

alakította. A számviteli kultúra felvirágzásának nagymértékben kedvezett a vállalkozói szabadságot preferáló szemlélet. Az inflációs tapasztalatok úgy érzékeltették hatásukat az egyes pénzügyi kimutatásokban, hogy hozzájárultak a számviteli alapelvek megfogalmazásához. Az árstabilitás körülményei között a beszámolókkal szembeni elsődleges elvárás az objektivitás és megbízhatóság volt, míg inflációs környezetben ezekkel szemben előtérbe került a relevancia, érthetőség és összehasonlíthatóság. Napjainkban a számvitel ezen elvárások együttes alkalmazásával igyekszik biztosítani a megbízható és valós összképet.

2.1. Az angolszász rendszer alapjai

Az angolszász modellben a számviteli problémákra standardok segítségével adnak választ, ezzel ellentétben, a kontinentális modell a számvitel törvényi szabályozására épül. Ez a jogrendszerek eltérésének köszönhető, mivel az angolszász típusú országokban az úgynevezett precedens-jog dominál, ezzel szemben a kontinentális államokban jogszabályok segítségével fogalmazzák meg a magatartásnormákat. (Dr. Ferenczi, 1998) A számvitel szabályozási kerete az angolszász országokban szakmai szervezetek által kidolgozott standardokra, értelmezésekre, ajánlásokra épül. A piaci szereplők információval való ellátása áll a középpontban, az adózási rendszer a számviteli követelményektől élesen elkülönül. Mivel a vállalkozások forrásaik jelentős hányadát a pénz- és tőkepiacokról szerzik be, a beszámolás a befektetők informálását, kiemelten a vagyon és annak változásának bemutatását szolgálja. A beszámolás rendjének ellenőrzését a könyvvizsgáló és az értéktőzsde végzi. Az óvatosság elve nem dominál annyira, mint a kontinentális országokban. Az angolszász országok pénzügyi kimutatásaiban általában realisabb eredményt, magasabb eszközértéket, és alacsonyabb céltartalék-képzést eredményez. A megbízható és valós kép kialakítására fektetnek nagy hangsúlyt az intézményi befektetők szerepe miatt, akik befektetési döntéseiket megalapozó, releváns, valós információt igényelnek. Ebben a gazdasági környezetben az adott ország nemzeti számviteli rendszere gyorsabban képes adaptálni a nemzetközi számviteli standardokat, mint a kontinentális irányvonalat képviselő országok.

2.2. A kontinentális európai rendszer alapjai

A „kontinentális” típusú számvittel rendelkező államokban a beszámolás állami és ezen keresztül adóztatási célokat szolgál. A banki finanszírozás elterjedésével az elsődleges igény az óvatosság elvének betartása lett, és a jogalkotásban a hitelezők védelme előkelő helyet foglalt el. Az óvatosság elve tehát a kontinentális modellben alapvető szabály, valamint a realizációs elv szerepe is domináns, azonban a közzétett adatok kevésbé alkalmasak befektetői döntések megalapozásához. Az ellenőrzés szerepköre a könyvvizsgálókon kívül az adóellenőrökre is kiterjed. Mivel az adóalapot a számviteli

eredményből kell levezetni, így az adótörvény előírásai esetenként preferáltabbak, mint a számviteli elszámolásoké. A számviteli és adótörvények szorosan kapcsolódnak egymáshoz, emiatt a társaságok adózásáról szóló törvény jelentős szerepet tölt be a beszámoló elkészítésénél. Az adótörvény normatív értékeinek alkalmazására is lehetőség nyílik, amennyiben a számviteli szabályozás választási lehetőséget kínál.¹⁶⁷

Mivel a kontinentális országok többségének jogrendje a római jog elvein alapszik, lényegesen nagyobb mértékű az eltérés a nemzeti szabályozások és nemzetközi standardok között, melynek következtében a két irányzat egymáshoz való közelítése is hosszabb időt igényel. A megbízható és valós összkép biztosítása tehát mind a kontinentális, mind az angolszász jogrendszerrel rendelkező országok számviteli szabályozásában mérvadó. Azonban a beszámoló információ tartalmát tekintve többségében múltbéli adatokon nyugszik, így kevésbé alkalmas a gyors döntéshozatal elősegítésére, mely felveti a társadalmilag felelős magatartás kérdését a számviteli beszámolóval kapcsolatban. (Böcskei, 2015)

3. Eredménykimutatás összeállítása magyar és nemzetközi szabályozás szerint

Az egyes országokban fellelhető eltérő jogrendszerre vezethető vissza, hogy az információ címzettjeinek alakulása is különbségeket mutat. A törvény alapú számviteli szabályozás első sorban a banki finanszírozási rendszer elterjedésének kedvez, így ebben a gazdasági környezetben a hitelezők informálására fókuszálnak a gazdálkodó szervezetek. Mivel a hitelezői érdekek megkívánják a stabil vagyonszerkezetet a hitel visszafizetésének bizonyossága miatt, az óvatosság elvének betartása megkülönböztető figyelmet érdemel. A számvitel standard alapú szabályozása összekapcsolódik a tőzsdén jelen lévő, és forrásigényét ott kielégítő vállalkozásokkal, ennek köszönhetően a befektetők tájékoztatása élvez prioritást. (Borbély, 2012)

Az eredménykimutatás összeállítása minden esetben teljesítmény szemléletű, ugyanis ez a fajta megközelítés segíthet az egy időszakon belül keletkezett bevételek és felmerült ráfordítások összekapcsolásában. A bevételek és ráfordítások különbözeteiként pedig meghatározható a vállalkozás működésének eredménye. Az eredménykimutatás készítésének célja, hogy az érdekhordozók megismerhessék a gazdálkodó egy időszak alatt nyújtott teljesítményét, és ennek segítségével megbecsüljék a jövőbeni kockázatokat és megalapozzák döntéseiket.

3.1. Eredménykimutatás a magyar szabályozásban

Az eredményt egy adott üzleti év hozamainak és ráfordításainak különbözeteiként határozhatjuk meg, melynek összetevőit az eredménykimutatás tünteti fel. Magyarországon a 2000. évi C. törvény részletesen szabályozza az eredménykimutatás tagolását,

¹⁶⁷ http://193.6.12.228/uigtk/uisz/nk_szv_1.pdf

tételeinek tartalmát. Az eredménykimutatás a gazdálkodó szervezet adózott eredményének levezetését tartalmazza, melyet az üzemi, üzleti tevékenység eredményének és pénzügyi műveletek eredményének az adófizetési kötelezettség levonásával lehet meghatározni. Ennek megfelelően a következő eredménykategóriák különíthetők el:

- üzemi (üzleti) tevékenység eredménye,
- pénzügyi műveletek eredménye,
- szokásos vállalkozási eredmény,
- adózás előtti eredmény,
- adózott eredmény.

Összköltség eljárással készülő eredménykimutatás az üzleti évben elszámolt értékesítés nettó árbevételét, a saját teljesítmények értékét és egyéb bevételeket jegyzi eredményt növelő, illetve az anyag- és személyi jellegű ráfordításokat, értékcsökkenési leírást és egyéb ráfordításokat pedig eredményt csökkentő tételként. Forgalmi költség eljárást alkalmazó vállalkozás az értékesítés nettó árbevételét csökkenti az értékesítés közvetlen- és közvetett költségeivel, valamint figyelembe veszi az egyéb bevételeket és ráfordításokat. A számviteli törvény az eredménykimutatás tételeinek tartalmát részletesen ismerteti.

3.2. Eredménykimutatás a nemzetközi szabályozásban

Az IAS 1 az átfogó eredménykimutatással kapcsolatban szabályozza az eredmény levezetési eljárásokat, és az eredménykimutatás lehetséges formáit. Az adott időszakra vonatkozóan minden bevételt és ráfordítást tartalmaz, azonban ez két különböző módon valósulhat meg: az első esetben egyetlen átfogó eredménykimutatás elkészítésével, vagy két külön kimutatás segítségével.¹⁶⁸

Az eredménykimutatás tartalma és szerkezete azonban nem kötött, a standard csupán olyan tételeket jelöl meg, melyeket feltétlenül meg kell jeleníteni, vagyis a minimális tartalmat írja elő. A minimális tartalmi előírásból fakadóan lehetőség van összevonásokra, azonban ezek nem szolgálhatnak fontos információk elrejtésére, tehát az összesítések végrehajtásakor szem előtt kell tartani a lényegesség elvét. Ilyen kérdéskör a bevételek és ráfordítások egymással való összevonása, mely csak abban az esetben lehetséges, ha azt valamely külön standard lehetővé teszi, vagy nem számítanak lényegesnek, illetve ugyanazon, vagy hasonló ügyletből származnak.

Ahhoz, hogy egy tételt fel lehessen venni az eredménykimutatásba, az meg kell, hogy feleljen az IASC Keretszabálya szerinti beszámoló elemeire vonatkozó definícióknak és a kimutatására vonatkozó előírásoknak, melyek a következők:

- az adott tétel feleljen meg a beszámoló egyik elemére adott definíciónak,
- a jövőbeli gazdasági hozam bizonytalanságának mértéke legyen megállapítható, megbecsülhető az éves beszámoló elkészítésekor rendelkezésre álló információk alapján,

¹⁶⁸ <http://www.iasplus.com/en/standards/ias/ias1>

- a tétel bekerülési-, vagy egyéb értékét megbízhatóan meg lehessen állapítani, ez az érték legyen számszerűsíthető,
- a tétel relevanciája, vagyis a vele kapcsolatos információk bírjanak döntést befolyásoló szereppel,
- megbízható, tehát a tétel nem csupán jogi formájának, hanem gazdasági tartalmának megfelelően is kimutatható és elszámolható legyen. (Epstein-Mirza, 2002)

Az eredmény levezetése során elsőként az *időszaki eredmény* kerül meghatározásra, melynek formátumára két lehetőség nyílik. Az első módszer megnevezése „nature of expense method”, mely szerint a ráfordítások bemutatása történhet jelleg szerint, azaz költségnemenként, vagyis a ráfordítások természete szolgál csoportosítási alapul. Második lehetőségként az angol szóhasználatban „cost of sales method”-ként ismert - a ráfordítások funkcionkénti besorolását adja meg. Az eredmény levezetésének módját a gazdálkodó szervezet szabadon választhatja meg, döntése többek között az általa végzett tevékenységtől, a vállalat méretétől, számviteli információs rendszerétől függ.

Az *egyéb átfogó eredmény* tételeinek bemutatása végrehajtható adózás utáni értéken, illetve az adó levonását megelőzően. Az egyéb átfogó eredménytételek tartalmazzák azon elemeket, melyek a standard előírásaiból következően nem jelennek meg az időszaki eredmény részeként, azonban tágabb értelmezésben a vállalkozás hozamaihoz és ráfordításaihoz tartoznak, de nem a tulajdonosi minőségben végrehajtott tranzakciók következményei. A hozamok és ráfordítások különbözeteként megjelenő átértékelési különbözetet a tőkeágon való elszámolás segítségével helyezik a saját tőke tartalékai közé.

3.3. A magyar és nemzetközi szabályozás összevetése

Az eredménykimutatás magyar és nemzetközi szintű szabályozása közötti első nagy különbség a formai előírásokban mutatkozik meg, hiszen hazánkban az eredménykimutatás minden esetben egységes dokumentumként kerül közzétételre, míg nemzetközi szinten készülhet átfogó eredménykimutatás formájában, illetve két külön kimutatóként költségnemenkénti bontásban egyéb átfogó eredménytételekkel kiegészítve. A költségek különböző módon csoportosíthatóak az eredménykimutatásokban, Magyarországon a természetük és elszámolhatóság szerint, az IAS előírásokhoz igazodva jellegük és funkció alapján, ami ugyan az, csak más kifejezésekkel.

A második fő eltérés a tartalmi elemek között keresendő, hiszen a standard nem ad meg tartalomra vonatkozó kötött előírásokat, csupán egy minimális tartalmat ír elő, míg a vonatkozó hazai jogszabályok megkövetelik egy előzetesen meghatározott tartalom megjelenítését. A magyar számviteli törvénnyel ellentétben a nemzetközi szabályozásban más értelmezésben használatosak az egyes eredménykategóriák, valamint tételeik tartalmában is eltérések mutatkoznak meg:

- az eredménykimutatás az egy részvényre jutó nyereség meghatározásához kapcsolódó mutatószámokkal bővül,

- a nemzetközi gyakorlat költségnemenkénti bontás esetén az ingatlanok, gépek, berendezések tekintetében külön soron jeleníti meg azok elszámolt értékvesztését, kiemelve azt az egyéb ráfordítások közül,
- az IAS 1 fogalmi meghatározásából eredően összevontan kezeli a belföldi és exportértékesítések árbevételét,
- a pénzügyi műveletek bevételei nem szerepelnek az eredménykimutatásban külön soron, csak a pénzügyi ráfordítások,
- az értékelési különbözeteket előjeltől függetlenül nem a pénzügyi műveletek eredménye, hanem az egyéb átfogó eredménytétel között szerepelteti,
- az egyéb átfogó jövedelem kimutatásban a bevételek és ráfordítások közvetlenül a saját tőkével szemben kerülnek elszámolásra,
- a hazai szabályozástól eltérően értelmezi a lényegesség elvét, ugyanis ebben az esetben minden lényeges tételt elkülönítve kell kimutatni.

Az eredménykimutatás hivatott segíteni a befektetőket a vállalkozási tevékenység hatékonyságának minősítésében és a jövőre vonatkozó kockázatok mérésében. Minde mellett szükséges megemlíteni, hogy a jövőbeli események bizonytalan kimenetelűek. Ezekén felül mind a törvény alapú, mind a standardok által szabályozott beszámolási rendszer esetében figyelembe kell venni az eredmény torzítására irányuló szándékolt törekvéseket. Az úgynevezett kreatív számvitel torzító elemei közé sorolhatóak:

- eszközök eladása és visszavásárlása,
- indokolatlan barterelszámolások,
- vagyoneértékelési gyakorlat alkalmazása és azzal való visszaélés,
- szándékos torzítások az eszközök felújítása és javítása kapcsán,
- szándékos hibák ejtése a könyvelésben,
- a számviteli politika folyamatos, nem kellően indokolt változtatása előnyösebb eljárások alkalmazása miatt,
- a befektetett eszközök kimutatása a forgóeszközök között és fordítva,
- olyan eszközök értékének kimutatása, amelyek a vállalkozásnak a jövőben már nem hozhatnak hasznót (az óvatosság elvének megszegése),
- az eszközök értékének torzítása már a beszerzéskor, ebből kifolyólag helytelen bekerülési érték megállapítása a könyvekben, az eszközök élettartamának szándékos hibás becslése,
- mérlegen kívüli finanszírozás technikáival való visszaélések:
  - operatív és pénzügyi lízing felcserélése,
  - a követelés vagy a faktoring értékesítésének helytelen elszámolása,
  - az anyavállalat mérlegében nem kerülnek kimutatásra a leányvállalatok adósságai,
  - elégséges céltartalék képzés kihagyása a könyvekből, különös tekintettel a kezességvállalásokra.¹⁶⁹

¹⁶⁹ <http://www.msztarsasag.hu/download/Nemzetkozi%20szamvitel%202013.ppt>

4. A számviteli szakma etikai felelőssége az eredménykimutatás összeállításakor

Mind az eredmény torzítására irányuló szándékolt törekvések, mind az eltérő számviteli szabályozásból eredő specifikusságok az információ torzulásához vezethetnek, mely befolyásolja a döntéshozók értéktételeit. Ennek kapcsán szükséges megemlíteni a számviteli szakemberek nagymértékű erkölcsi felelősségét, hogy a beszámoló megbízható és valós képet adhasson a vállalkozás pénzügyi, jövedelmi és vagyoni helyzetéről.

A számviteli információs szolgáltatás minden mozzanatában részt vevő erkölcsi felelősséggel tartozik cselekedeteiért. A számviteli szakemberek munkájának etikusságát hivatott megfogalmazni a Nemzetközi Számviteli Etikai Sztenderdalkotó Bizottság (International Ethics Standards Board For Accountants – IESBA), mely kibocsátott egy etikai kódexet. A kódex megfogalmazása szerint a számviteli munka etikai alapelvei a következők:

- Becsületesség – A számviteli szakember szakmai munkájának végzése során nyílt, becsületes kell, hogy legyen.
- Tárgyilagosság – A számviteli szakember nem lehet elfogult, az érdekkonfliktusok feloldására kell, hogy törekedjen, szakmai véleménye semlegességet kell, hogy tükrözzön.
- Titoktartás – A számviteli szakembernek tiszteletben kell tartania a tudomására jutott üzleti információk bizalmasságát.
- Szakmai magatartás – A számviteli szakembernek a vonatkozó jogszabályi előírásokat be kell tartania, hogy elkerülje a szakmaiságát kétségbevonó tevékenységeket.

Hazánkban a könyvvizsgálók szakmai felelősségét külön etikai alapelvek szabályozzák. A Könyvvizsgálók Etikai Kódexe az IFAC által kibocsátott irányelveken alapul, és a kódex alapján a Kamara fegyelmi bizottsága etikai vétség esetén büntetést szabhat ki.

5. Összegzés

Értekezésemben az eredménykimutatás hazai és nemzetközi szabályozás szerinti összeállításával és jelentőségének bemutatásával foglalkoztam. Áttekintettem kontinentális és angolszász modell különbözőségeit. Az eredménykimutatás összeállításánál a magyar és nemzetközi szintű szabályozásban számos eltérés figyelhető meg, melyből az első már a formai előírásokban megmutatkozik. Hazánkban az eredménykimutatás egységes dokumentumként készül el, a benne szereplő költségek csoportosítása természetük vagy elszámolhatóságuk szerint történhet. Az IAS 1 megfogalmazásában a kimutatás készülhet átfogó formában, illetve két külön dokumentum formájában a költségek jellege szerinti bontást alkalmazva, és egyéb átfogó eredménytételekkel kiegészítve. A második fő eltérés a tartalmi elemek meghatározásában figyelhető meg, mivel a magyar számviteli törvénnyel ellentétben az IAS/IFRS előírásai szerint más értelme-

zésben használatosak az egyes eredménykategóriák, valamint az eredménykimutatás tételeinek tartalma is jelentős eltéréseket mutat.

Mind a 2000. évi C törvény, mind az IAS/IFRS-ek szerint készült eredménykimutatás biztosítja a megbízható és valós képet a vállalkozás vagyoni, pénzügyi és jövedelmi helyzetéről az érdekeltek számára, azonban a magyar szabályozás kötöttsége nem ad lehetőséget az iparági sajátosságoknak és a vállalat tevékenységi körének megfelelő beszámoló, eredménykimutatás összeállítására. Meglátásom szerint a hazai számvitelre vonatkozó törvények szigorú előírásaiból kifolyólag a költség-haszon elve bizonyos esetekben nem érvényesülhet maradéktalanul. A vállalati kapcsolatok kiszélesedése létjogosultságot ad az eltérő szabályozási rendszerek harmonizációjára való törekvéseknek, azonban a harmonizáció során figyelemmel kell lenni bizonyos etikai kérdések szem előtt tartására is.

6. Felhasznált irodalom

Szakirodalom

- Barry J. Epstein – Abbas Ali Mirza (2002): IAS Nemzetközi számviteli standardok. Magyarázatok és alkalmazások. Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó Zrt., Budapest
- Borbély Katalin (2012): Fejezetek a számvitel történetéből. Gazdasági Tudásközpont Alapítvány, Sopron
- Bökcsei Elvira (2015): Üzleti jelentés versus társadalmi felelősség-I. rész. Számvitel, Adó, Könyvvizsgálat, 57. évf./4. sz., pp.179-181.
- Dr. Ferenczi András (1998): Az európai számviteli rendszerek összehasonlítása. Számvitel és Könyvvizsgálat 1998/10., s.l.
- Lakatos László Péter – Kovács Dániel Máté – Madarasiné Dr. Szirmai Andrea – Mohl Gergely – Rózsa Ildikó (2013): A Nemzetközi Pénzügyi Beszámolási Standardok elmélete és gyakorlata. Magyar Könyvvizsgálói Kamara Oktatási Központ, Budapest

Jogszabályok

- IAS1, <http://www.iasplus.com/en/standards/ias/ias1> (letöltve: 2016.05.12.)
1875. évi XXXVII. törvény, kereskedelmi törvény, <http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=5692> (letöltve: 2016.05.12.)
2000. évi C. törvény a számvitelről, hatályos: 2016.01.01-től
- http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=49554.73353 (letöltve: 2016. 05. 12.)

Internetes források

- Erős Adrienn (2010): Nemzetközi számvitel, http://193.6.12.228/uigtk/uisz/nk_szv_1.pdf (letöltve: 2016. 05. 11.)
- Matukovics Gábor – Szirmai Andrea (2009): Nemzetközi számviteli sajátosságok. Elméleti és gyakorlati kérdések a IFRS (IAS) és US GAAP gyakorlatában. Magyar Szakértői Társaság, <http://www.msz tarsasag.hu/download/Nemzetkozi%20szamvitel%202013.ppt> (letöltve: 2016. 05. 12.)

AZ IFRS SZERINTI EREDMÉNYKIMUTATÁS VIZSGÁLATA AZ APPENINN VAGYONKEZELŐ HOLDING NYRT. PÉNZÜGYI KIMUTATÁSAIN KERESZTÜL

Kulcsszavak: IFRS, eredménykimutatás, bevételek, befektetési célú ingatlanok, kiegészítő megjegyzések

1. Bevezetés

A cikk aktualitását adja, hogy az utóbbi évtizedekben a világgazdaságtan felélénkült, és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok kiszélesedtek. A különböző országok nemzeti szintű törvénnyel, számviteli rendszerrel rendelkeznek ebből adódóan a beszámolóik és pénzügyi kimutatásaik elkészítése, közzététele, az egyes gazdasági események elszámolása, értékelése különbözik egymástól, így szükségessé vált egy olyan kommunikációs rendszer kialakítása, melyet a világ összes pontján hasonlóképpen értelmeznek. Kulcsfontosságú, hogy hasznos és megbízható információkat szerepeltessenek a pénzügyi kimutatásokban, mivel a beszámolásnak a piacgazdaságban kiemelkedő szerepe van a piaci szereplők számára.

A számviteli beszámolási standardok globalizációja már évek óta folyamatban van. De ahhoz hogy ebben az intenzíven változó világban a vállalkozások vezetői gyors és megfelelő gazdasági döntéseket legyenek képesek hozni szükséges, hogy aktuális információkon nyugvó, jól működő számviteli rendszerrel rendelkezzenek a vállalkozások. Mivel mindenkinek fontos a vállalati teljesítmény megítélése (BÖCSKEI et al, 2015), a célom az volt, hogy a dolgozatomban részletesen bemutassam az eredményt meghatározó és megjelenítő standardok hogyan érvényesülnek az Appeninn Vagyonkezelő Holding Nyrt.-nél.

2. Cégbemutató

Az Appeninn Vagyonkezelő Holding Nyrt-t 2009-ben Lehn Consulting AG svájci székhelyű társaság alapította. A Társaság fő tevékenysége a Társaság leányvállalatai tulajdonában lévő irodaházak, kereskedelmi ingatlanok, raktárak és más ingatlanok

---

¹⁷⁰ Németh Anita, hallgató, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, email: nemeth91a-nita@gmail.com

bérbeadása, valamint ezen ingatlanok üzemeltetése. A vállalat tevékenysége során olyan piaci szegmensekre koncentrált, melyekben alacsonyán árazott, ám nagy hozamtermeléssel kecsegtető eszközök szerezhetők meg, és tarthatók fenn közép- illetve hosszútávon, befektetési céllal. A társaság részvényeit 2010. július 2-tól lehet a Budapesti Értéktőzsde nyilvános kereskedésében megvásárolni. A tőzsdei bevezetés óta az Appenin részvénye bekerült a BÉT prémium részvényei közé, stabil tagjává vált a BUX indexnek, és a régiós CECE indexbe is bekerült.

3. Eredménykimutatás elemzése

A Nemzetközi Pénzügyi Beszámolási Standardok nem írnak elő pontos formátumot az eredménykimutatás elkészítéséhez, de pontosabb képet kaphatunk az IFRS Taxonómiából. Az IFRS a teljes átfogó eredménykimutatás levezetésére törekszik, ami egyesíti a nettó eredmény levezetését és az egyéb átfogó eredmény kimutatását. (ORBÁN, 2013) International Financial Reporting Standards do not prescribe the exact format of the income statement but we can get a better picture from IFRS Taxonomy. IFRS tend to use the statement of comprehensive income instead of the income statement. Statement of comprehensive income aggregates income statement and other comprehensive income which is not reflected in profits and losses.

A Társaság a költségnemek szerinti csoportosítással vezeti le az eredményét. Ennél a fajtánál a költségek a jellegük szerint kerülnek csoportosításra. Az IFRS nem határoz meg kötött strukturális felépítést, csak kötelező sorokat, melyek tovább részletezhetőek. IAS 1 Pénzügyi kimutatások prezentálása standard az eredménykimutatás nettó eredményének (P/L) minimális sorai:

- bevételek;
- pénzügyi ráfordítások;
- a tőkemódszer alkalmazásával elszámolt társult és közös vállalkozások eredményéből való részesedés;
- adóráfordítás;
- egy összevont összeg, amely
- a megszünt tevékenységek adózás utáni eredményének és
- a megszünt tevékenységet alkotó eszközök vagy elidegenítési csoport(ok) értékesítési költségekkel csökkentett valós értékre történő átértékelése kapcsán, vagy azok elidegenítése kapcsán elszámolt adózás utáni nyereségnek vagy veszteségnek az összegét tartalmazza; és
- az eredmény (GRÜNBERGER, 2008).

A társaság a tárgyévi eredmény levezetését, mint ahogyan azt az 1. táblázatban láthatjuk, két részre bontotta meg a beszámolójában; folytatódó tevékenységekből származó, és megszűnő tevékenységekből származó eredményre, mely a tanulmányom két fő részét alkotja.

1. táblázat: Appeninn Holding Vagyonkezelő Nyrt. IFRS szerinti eredménykimutatása

Megnevezés Adatok EUR-ban	Jegyzet	2014	2013 módosított
Folytatódó tevékenységek			
Ingatlan bérbeadásából származó bevétel	6	4 618 165	5 062 298
Ingatlan üzemeltetési költségek	7	- 1 881 942	- 1 928 820
Nettó bérleti díj bevételek		2 736 223	3 133 478
Adminisztrációs költségek	9	- 318 204	- 337 827
Személyi jellegű ráfordítások	10	- 29 285	- 40 911
Egyéb bevételek/(ráfordítások)	8	- 125 065	8 492
Bruttó működési eredmény (EBITDA)		2 263 669	2 763 232
Goodwill értékvesztés	18	- 552 586	- 843 154
Értékcsökkenés és amortizáció	22	- 13 027	- 43 084
Működési eredmény (EBIT)		1 698 056	1 876 994
Befektetési célú ingatlanok értékesítésének eredménye	20	- 213 942	- 185 864
Jövedelem termelő befektetési célú ingatlanok átértékelésének eredménye	20	- 2 206 817	356 379
Akvizícióhoz kapcsolódó badwill	19	0	39 228
Kamatbevétel	11	33 019	61 358
Kamat ráfordítások	12	- 1 593 505	- 1 143 730
Pénzügyi műveletek egyéb ráfordítása/(bevétele)	13	- 615 448	489 362
Adózás előtti eredmény		- 2 898 637	1 493 727
Jövedelemadó	14	158 027	- 322 537
Tárgyévi eredmény folytatódó tevékenységekből		- 2 740 610	1 171 190
Megszűnő tevékenységek			
Tárgyévi eredmény megszűnő tevékenységből	15	41 578	151 783
Tárgyévi eredmény		- 2 699 032	1 322 973
Egyéb átfogó eredmény			
Tevékenységek devizaátszámításakor felmerült árfolyam-különbözetek		0	0
Tárgyévi egyéb átfogó eredmény, adózással csökkentve		0	0
TÁRGYÉVI ÁTFOGÓ EREDMÉNY ÖSSZESEN		- 2 699 032	1 322 973
Az eredményből			
A Társaság tulajdonosaira jutó rész		- 2 699 032	1 314 411
Nem ellenőrző részesedésekre jutó rész		0	8 562

Alap és hígított egy részvényre jutó eredmény folytatódó tevékenységből EUR centben	16	-8,03	4,25
Alap és hígított részvényre jutó eredmény megszűnő tevékenységből EUR centben	16	0,10	0,50

Forrás: Saját szerkesztés az Appeninn Vagyonkezelő Nyrt. 2014. évi beszámolója alapján saját szerkesztés (II).

3.1. Folytatódó tevékenység eredményének vizsgálata

Az eredménykimutatás első sorában az *ingatlan bérbeadásból származó bevételeket* és az ehhez kapcsolódó költségeket láthatjuk. Az IAS 18 szerint csak olyan bevételek szerepelnek, melyek értéke megbízhatóan mérhető és a bevétel befolyik a társasághoz, és a készletértéki fokot meg tudták határozni a mérlegforduló napján valamint az eddig felmerült költségeket meg tudták határozni és megbízhatóan tudták becsülni a szolgáltatásnyújtás végig felmerülő költségeket. (LAKATOS ET AL, 2013). Ezeknek a tényezőknek a meghatározása a gazdasági életben nem egyszerű, mivel ingatlan bérbeadással foglalkozik, valószínűleg folyamatos teljesítéssel, valamint határozott időtartam meghatározásával folytatja a tevékenységét, mely átláthatóbbá és egyszerűbbé teheti a beszámoló készítését.

A vállalat szegmensek szerint is megbontja a bevételt, az IFRS 8 standard alapján. A szegmensválasztás alapján a beszámolóban semmilyen információt nem találtam, a beszámolóban. Mivel a társaság a tevékenységét csak a fővárosban, Budapesten végzi, a földrajzi szegmentálás nem lett volna számára eredményes. Valószínűleg azért esett a választás a tevékenységek szerinti megbontásra, mert a vállalkozás bevételeit ez a fajta megbontás szemlélteti a legjobban. Amikor kialakították a működési szegmenseket, azokat abban az esetben kell közzétenni, ha a következő feltételekből bármely teljesül:

- működési szegmens bevétele eléri vagy meghaladja az összes működési szegmens által realizált bevétel 10%
- eszközei értéke eléri vagy meghaladja az összes működési szegmenshez tartozó eszközök értékének 10%-át.
- a szegmens eredménye abszolút értékben eléri vagy meghaladja az, összevont eredmény 10%-át (ORBÁN, 2015).

A társaságnál mindhárom szegmense esetében (iroda bérlet, a logisztikai ingatlan bérbeadása, kereskedelmi ingatlan bérbeadása) teljesült legalább egy feltétel, így a Notes-ban az összes bemutatásra került, helyesen.

Az 1. táblázatban látható, hogy a következő sorok, az adminisztrációs költségek, személyi jellegű ráfordítások, és egyéb bevételek/ ráfordítások kimutatása következik, melyek elszámolása hasonló a magyar számviteli gyakorlatokhoz, így a következő sorban szereplő tétellel folytatom az elemzésem, mely a *goodwill értékvesztése*.

A vállalatcsoport minden beszámolási időszak végén felülvizsgálja tárgyi eszközeinek és immateriális javainak nyilvántartási értékét abból a szempontból, hogy van-e arra utaló jel, hogy értékvesztés történt az eszközökben. Amennyiben találunk erre utaló jelet, becslést készítenek az eszköz megtérülési értékére az esetleges értékvesztés (ha van ilyen) mértékének a meghatározása érdekében. Amennyiben egy egyedi eszköz várhatóan megtérülő összegét nem lehet megbecsülni, a vállalat azon pénztermelő egység megtérülő értékére készít becslést, amelyhez az eszköz tartozik (11).

A kiegészítő megjegyzésekben a társaság, csupán annyit tett közzé, hogy: az Igazgató Tanács döntött az 552 586 EUR értékvesztésről, mivel a goodwillhez kapcsolódó pénztermelő egység (CPU) megtérülő értéke alacsonyabb, mint a nyilvántartási értéke. Mivel több információt nem bocsát az Appeninn Vagyonkezelő Holding Nyrt. a beszámolót felhasználók körének, így csak valószínűsíthetőek az értékvesztés okai, melyek lehetnek, egy eszköz piaci értékének jelentős csökkenése vagy egy esetleges versenytárs megjelenése a piacon. Ellenben a felsoroltakon kívül kizárnám, hogy a pénztermelő egység bármely eszköze megrongálódott volna, hiszen ebben az esetben első lépésként azt az eszköz kellett volna érték veszteni, és csak azután a goodwillt (ORBÁN, 2015). De eszköz értékvesztéséről egyáltalán nem esik szó a pénzügyi kimutatásban.

A következő sor az eredménykimutatásban az értékcsökkenés, melyet csak az IAS 36 által szabályozott Immateriális javakra és az IAS 16 Tárgyi eszközök standardra lehet alkalmazni. Mivel a vállalkozás az IAS 16 standard hatálya alá besorolandó eszközök követő értékelése kapcsán, a bekerülési érték modellt választotta, az eszközök értékelése hasonló a magyar szabályozáshoz, így részletesebben nem térek ki az elszámolási módjára.

A működési eredmény meghatározása után, a *befektetési célú ingatlanokkal* kapcsolatos gazdasági események hatásait tüntette fel a társaság az eredménykimutatásban (1. táblázat). Először a befektetési célú ingatlanok értékesítésének eredményét, majd a jövedelemtermelő befektetési célú ingatlanok ártértékelésének eredményét, melyhez a vállalkozás minden évben elkészíti a befektetési célú ingatlanok valós értékének meghatározását, mely becsléseken és feltételezéseken alapul. A vállalat által készített értékbecslésen felül a Társaság független értékbecslővel is felülvizsgálta ingatlan portfóliójának értékét. A független értékbecslő által meghatározott érték összhangban van a pénzügyi kimutatásokban szereplő értékekkel. 2014-ben a valós értékhez kapcsolódó módosítás - 2 206 817 EUR értéket mutat, mely azt jelenti, hogy a vállalat jövedelemtermelő ingatlanjainak valós értéke csökkent, melyet az IAS 40 Befektetési célú ingatlan standard szerint ráfordításként számolunk el. Megfigyeltem ellenben, hogy az ártértékelés összege a Notes-ban és az eredménykimutatásban számszakilag melyre semmilyen magyarázatot nem találtam, véleményem szerint olyan eseményből eredhet a különbség, mely módosítja az eszköz értékét, de nem eredményhatású, tehát az eredménykimutatásban nem jelenik meg.

A kamatbevételek és kamatráfordítások soron hasonló tételeket számol el a vállalat, mint a hazai számvitel, emellett viszont kiemelném azt, hogy a *pénzügyi* műveletek ráfordítása soron egy befektetési célú ingatlan értékesítéséből származó eredményt itt mutatta ki. Habár nem tett közzé bővebb információt a Notes-ban, véleményem szerint, ennek oka az lehet, hogy a leányvállalat eszközei között csak pénzügyi instrumentumokat mutatott ki (vevő és egyéb követelések, elhatárolások, pénz és pénzeszköz egyenértékes, szállítók és egyéb kötelezettségek, adókötelezettségek), melyből származó veszteséget logikusan a pénzügyi műveletek egyéb bevételei között mutatja ki.

Ahhoz, hogy a vállalkozás *tárgyévi eredményét* megkapjuk a folytatódó tevékenységekből, a fentebb bemutatott tételekből előjel helyesen összeadott tételekből kialakult adózás előtti eredményből le kell vonni a jövedelemhez kapcsolódó adókat, mely alakulását a 2. táblázatban mutatom be.

2. táblázat: Nyereségadók

Megnevezés	2014
Társasági adó	-24 213
Helyi iparűzési adó	-81 448
Halasztott adó bevétel/ráfordítás	263 688
Nyereségadók összesen	158 027

Forrás: Appeninn Vagyonkezelő Holding Nyrt. 2014. évi konszolidált beszámolója alapján saját szerkesztés (2016) (11)

A vállalkozás 81 448 EUR és 24 213 EUR tényleges adó megfizetésére kötelezett, bár az utóbbi értékét a halasztott adó bevétel 263 688 EUR-val pozitív értékben befolyásolja. Ennek az az oka, hogy a vállalatnak 2014-ben veszteséges volt az eredménye. A veszteségelhatárolás egy tipikus halasztott adókövetelési alap, de csak olyan mértékben lehet halasztott adókövetelést kimutatni amennyiben valószínű, hogy elegendő jövőbeli adóköteles nyereség fog rendelkezésre állni ennek a felhasználására (LAKATOS ET AL, 2013).

3.2. Megszűnő tevékenység eredményének vizsgálata

Az elemzett vállalatnál, a *tárgyévi eredményt* úgy számíthatjuk ki, ha a folytatódó tevékenységekből származó eredményből előjel helyesen összeadjuk a megszűnő tevékenységekből eredő tárgyévi eredménnyel. A megszűnő tevékenységből származó eredmény külön kimutatására azért van szükség, mert az IFRS 5 Értékesítésre tartott befektetett eszközök és megszűnt tevékenységek előírja, hogy közzé kell még tenni, azokat a bevételeket és ráfordításokat, amelyek előző időszakban a megszűnő tevékenységek kapcsán merültek fel. Ennek megfelelően az átfogó eredménykimutatást két részre kell felosztani, úgy mint:

- folytatódó tevékenységek, és
- megszűnt tevékenységek (RÓZSA, 2015).

Tehát fontos, hogy a vállalat elkülönülten jelenítse meg a beszámolójában szereplő tárgy év eredményének összetételét, hogy ezáltal is megfelelő tájékoztatást adjon a befektetőinek és a pénzügyi kimutatást felhasználóinak az eredmény megoszlásáról a folytatódó illetve a megszűnő tevékenység között.

A vállalkozásnak nincs egyéb átfogó eredménye. Abban az esetben lehetne ilyen sora az eredménykimutatásnak, ha például az Ingatlanok, gépek és berendezések követő értékelése során a vállalat úgy dönt, hogy átértékelési modellt alkalmaz. Ez azt jelenti, hogy meg kell állapítani az eszköz átértékelés napján érvényes valós értékét, majd ennek és könyv szerinti értéknek a különbözeti összegét kell meghatározni. A különbözeti érték elszámolásakor mindig az átfogó eredménnyel (OCI) szemben történik.

A vállalkozás által elért teljes eredménye az övé, hiszen 2014-ben nem volt nem kontrolláló érdekeltsége a vállalatnak. Ennek oka az, hogy Hattyúház Zrt-ben korábban fennálló nem ellenőrző részesedést megvásárolta a vállalat, és emellett még a CW Properties Kft. is kikerült a konszolidálási körből.

A társaság részvényenkénti eredményt az IAS 33 Egy részvényre jutó nyereség standard előírásának megfelelően számította ki, tehát a Társaság részvényeseire jutó éves eredményt elosztják az adott évben forgalomban lévő törzsrészvények súlyozott átlagos számával (RÓZSA, 2015). Az alap és a hígított egy részvényre jutó eredmény mind a megszűnő mind a folytatódó tevékenységre vonatkozóan megegyezik.

3. Összegzés

Az Appeninn Vagyonkezelő Holding Nyrt. eredménykimutatásának vizsgálata során világossá vált bennem, hogy az IFRS keretében elkészített pénzügyi kimutatás Notes része sokkal részletesebb és informatívabb, mint a magyar számvitel szerinti kiegészítő melléklet. Így a fent említett vállalat eredménykimutatásának értékelése kapcsán figyelmem az Notes-ok hasznosságára irányult, és felismertem, hogy mennyire kulcsfontosságú a pénzügyi kimutatások, azon belül az eredménykimutatás adatainak a megfelelő alátámasztása nemcsak kiegészítő mozgástáblákkal, hanem szöveges magyarázatokkal is, annak érdekében, hogy a befektetők számára hasznos és teljes körű tájékoztatást nyújtsanak.

Összességében elmondható, hogy az Appeninn Vagyonkezelő Holding Nyrt. pénzügyi kimutatásai hasznosabbak lennének a felhasználók számára, ha teljes egészében ki lenne fejtve szövegesen egy-egy standard alkalmazásának gyakorlati háttere, valamint mozgástáblákkal ki lennének egészítve.

4. Felhasznált irodalom

- BÖCSKEI E. – BÁCS Z. – FENYVES V. – TARNÓCZI T. (2015): Kockázati tényezők lehetséges előrejelzése, a gazdálkodás felelősségének kérdése a számviteli beszámolóból nyerhető adatok tükrében CONTROLLER INFO (ISSN: 2063-9309) 2015/3: pp. 7-14.
- GRÜNBERG, D.(2008): IFRS 2008. Lexis Nexis ARD Orac, Wein 284 p
- DÉKÁN T-NÉ ORBÁN. I (2015) Nemzetközi számviteli standardok előadások, Debrecen, Gazdaságtudományi Kar
- DÉKÁN T-NÉ ORBÁN. I (2013): Reporting companies' performance – in respect of the International Financial Reporting Standards (IFRS) APSTRACT - APPLIED STUDIES IN AGRIBUSINESS AND COMMERCE 2013. 4-5. Vol7:(4-5.) pp. 107-112. (2013)
- LAKATOS L. P.(2013): Vázlatok az IFRS-ekhez tansegédlet. IFRS Training and Consulting Kft., Budapest, 35-790p
- RÓZSA I. (2015a): Nemzetközi számvitel I.. Hessyn Informatikai és Oktatási Kft, Budapest 9-165 p
- Internetes hivatkozás:
I1: Appeninn Holding Vagyonkezelő Nyrt. beszámolója: <http://www.appeninnholding.com/hu/hirek/2015/04> (letöltés ideje: 2016.03.25)

CSŐDELŐREJEZÉSI MODELLEK SZEREPE A VÁLLALKOZÁSOK ÉLETÉBEN

Kulcsszavak: vállalati válság, csődelőrejelzési modellek, pénzügyi mutatószámok

1. Bevezetés

A nemzetközi pénzügyi válságot követően hazánkban is előtérbe került a kockázat kezelésének kérdése. Az elmúlt időszakban és napjainkban is szinte minden vállalkozás, legyen kicsi vagy nagy, tapasztalja a válság hatását, és az abból következő utóhatásokat. A válság hatásaként a vállalkozások jelentős száma került kedvezőtlen helyzetbe, és többen közülük csődbe is mentek, illetve sokan folytatnak igen komoly küzdelmet a fennmaradásért. A vállalatoknak és a hitelezőiknek tisztában kell lenniük saját, illetve ügyfelük fizetőképességével, mert annak romlása komoly nehézségeket okozhat mindkettőjüknek. A vállalkozás pénzügyi helyzete a belső érintettek számára is releváns, mert az ő helyzetüket is nagymértékben meghatározza. Mindezek alapján egyre erőteljesebb igény jelentkezik olyan megoldások iránt, amelyek segítségével a csődkockázat előrejelezhető (BÖCSKEI et al, 2015). Az előrejelzéshez felhasználhatók különböző pénzügyi mutatók és modellek. A pénzügyi mutatókat – előrejelzési szemszögből – tekinthetjük a vállalat jövőjét befolyásoló tényezőknek is. A csődelőrejelzéshez ezért kiemelt figyelmet kell fordítani a vállalat fizetőképességét kifejező fontosabb pénzügyi mutatókra. A pénzügyi mutatók önmagukban azonban nem biztosítanak jövőbeni adatokat, hiszen azokat az elmúlt év(ek) adatai alapján számíthatjuk ki.

2. Vállalati válság

2.1. Válság mikro ökonomiai aspektusból

A vállalati válság korlátozott (idő)tartamú tervezetlen és akaratlan folyamat, valamint befolyásolhatósága ambivalens kimenetelű. Ebben a helyzetben a vállalat fennmaradása szubsztanciálisan és tartósan veszélyben van, vagy lehetetlenné válik további működése (KATITS, 2002). A fejlett pénzpiacokkal rendelkező gazdasági környezetben, a pénzügyi válságot egyértelműsíti az árak csökkenése, ami indikátora a folyamatnak. A

¹⁷¹ Sütő Dávid, hallgató, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, email: david.suto.bhs@gmail.com

fúziók és akvizíciók sűrűsödésével növekszik a pénzügyi instabilitás és a piaci árak. Ez az esemény a fő okozója a piaci résztvevők ideiglenes csődjének, amely nem hatékony termelést, kereslet nélküli termékek gyártását eredményezi. Az akvizíciós mechanizmus elméletileg biztosítja a pénzügyi válságban lévő vállalkozások számára a megfelelő termékek gyártását, hatékonyságnövelést, részvényesek bevonását, amivel az akvizíciós folyamat biztosítja az alacsony hatékonyságú erőforrások kivonását a rendszerből (HASHI, 1997). A válság minden esetben olyan problémaként érzékelhető, hogy az adott állapot eltér a megszokott, elvárt állapottól. Mindegy, hogy az elvárás irreális-e, vagy maga a környezeti hatás túl erős, a válsághelyzet előállhat (VIRÁG et al., 2013). A piacgazdaság és a verseny leírható a „flow” (áramlás) hatékony folyamatoktól a nem hatékony folyamatokig. Elméletileg, az intenzíven versenyző piacokon a fizetéseképtelenség, a válság, és a csőd, azaz a pénzügyi nehézségek kevésbé figyelhetők meg. A fejlett piacokon korábban a pénzügyi válságban lévő vagy csődbe ment vállalatok száma elenyésző volt, ellentétben a feltörekvő piacokkal, ahol a vállalatok specifikációja diverzifikáltabb skálán mozog. Az alacsony likviditású vállalatok kiszelektálódása az ipárból a kompetitív iparág természetes tulajdonsága. Ezen vállalatok mesterséges kirekesztése vagy bent tartása az adott piacon potenciális hiba. Egy ilyen esemény visszaveti az iparági termelést és kapacitást (HASHI, 1997).

2.2. Válság pénzügyi-, számviteli aspektusból

Ahhoz, hogy felmérhető legyen a vállalkozás állapota, és az esetleges válsághelyzet, szükség van mérési és monitoring eszközökre. A krízis azonosítása, illetve a különböző fázisai az ún. indikátorok segítségével nyomon követhetők. Az indikátorok a cég gazdasági helyzetének kvantitatív aspektusain keresztül minden információ további vizsgálatának alakulásában (statikus és dinamikus) kirajzolódnak (KATITS, 2002). A pénzügyi válságban lévő vállalkozásnak ahhoz, hogy javítsa helyzetét, átstrukturálja adósságállományát, tárgyalnia kell a hitelezőivel. Ez az átstrukturálási folyamat gyakran elbocsátásokkal, átszervezésekkel és a veszteséges műveletek felszámolásával jár. Megoldás lehet az erőforrások értékesítése, kivonása az ipárból, a likviditás növelésére. Utolsó megoldás pedig a fizikai kilépés a piacról (HASHI, 1997).

KATITS (2002) a vállalati válságot két fő csoportra osztotta fel a krízis mélysége szerint. A két fő fázis, együttesen négy alfázisra osztható. A fő fázisok a potenciális és reális krízis stádiumainak a megkülönböztetése. A potenciális válság alfázisa a képzeletbeli és a fenyegető krízis, a reális válság alfázisa a látens és a kifejtett krízis (1. ábra). A krízisszint magasságával emelkedik a vállalat fenyegetettségi foka is. Ezen válságfázis lefutása többnyire folytonos, amelynél a konkrét fázis az átmeneti területeken nem pontosan körülhatárolható. Konkrét esetben lehetséges, hogy több válságfázis átgörghető. Tehát, hogy a csőd soktényezős, és egyaránt függ külső és belső hatásoktól: technológiai/működési hatékonyság, piaci kereslet/kínálati változások, negatív nettó

forgótőke, kereskedelmi-, banki-, kötvény-, hitelek törlesztési késedelme, elmaradása, részvényesek osztalékhatárléka. A probléma a vállalatok fizetéseképtelenségében mutatkozik meg.

A vállalat likviditását az adott időszakra vonatkozó forgóeszközeinek összetétele, és a rövid lejáratú kötelezettségei határozzák meg. A likviditás hiányának költsége akkor merül fel, amikor a vállalat szigorú (agresszív) forgótőke politikát folytat, és igyekszik alacsonyan tartani a forgóeszközök szintjét. A gyakorlatban a likviditás hiánya megnyilvánulhat abban is, hogy a vállalat nem tud kihasználni valamilyen kedvező üzleti lehetőséget, mert nincs pénze, vagy nem képes gyorsan pénzt szerezni (BÖCSKEI et al, 2015). Ha ilyen problémák miatt visszaesik az értékesítési forgalom, akkor csökken az árbevétel, kevesebb pénz folyik be, egyre nagyobb erőfeszítésbe kerülhet a vállalatnak, hogy az esedékes fizetéseit időben teljesítse. A fizetési gondok növekedése a befektetett eszközök egy részének kényszerű értékesítéséhez is vezethet. A likviditás hiányának legsúlyosabb formája, amikor a vállalat elveszíti a hitelezők bizalmát, és csődbe megy (ILLÉS, 2009).

3. Csődbejutás okai, és folyamata

Tudományterületi megközelítés szempontjából a csődöt három fő irányzat szerint határozhatjuk meg, és kereshetjük a csődbe jutás okát. Az első a *neoklasszikus közgazdaságtani* megközelítés, amely az eszközök nem megfelelő allokációját nevezi meg a csőd okául. Az eszközök általában ágazat specifikusak, és a csőd az eszközök újraelosztásának módja. A neoklasszikus megközelítés szerint a csődeljárás elkerülhetetlen útja az erőforrások hatékony elosztása. Ebben az esetben a csődbement vállalatok mérete és mennyisége az első támpont az újrastrukturálási folyamat sebességének meghatározásához, és csőd maga a strukturálódási folyamat mozgató rugója (LIZAL, 2005). A csődhelyzet értelmezésének második esete a tisztán *pénzügyi megközelítés*. Eszerint a vállalat megfelelő eszközstruktúrával rendelkezik, pénzügyi struktúrával viszont nem, és likviditási korlátai vannak. Ezt azt jelenti, hogy a megfelelő eszközzel és vagyonnal rendelkező cég életképes lenne a hosszú távon, de rövidtávon csődbe megy. A tökéletlen kapcsolat a tőkepiac és a meglévő tőkestruktúra a fő hajtóerő ilyen esetekben. Nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy a csőd pozitív vagy negatív szerepet játszik az újrastrukturálás során. A csődhelyzet harmadik megközelítése szerint a vállalat rendelkezik a megfelelő tőkestruktúrával és eszközállománnyal, de megfelelő menedzsmenttel nem. Az eredménytelenségnek köszönhetően a cég kiszorul a piacról. Ennek okozói a vállalati vezetésben lévő problémák, és ilyenkor a tulajdonosoknak le kell váltaniuk a menedzsereket. Az ilyen csőd káros az újrastrukturálási folyamatokra és a szociális jólétre is.

Mind a három típusú megközelítés olyan megállapításokat tartalmaz, amely egy vállalkozásnál adaptálható és értelmezhető. A legsikeresebb működés és csőd megelőzés a három terület egyidejű, komplex kontrolljával érhető el (LIZAL, 2005).

Összegezve, a neoklasszikus-, a pénzügyi- és a vezetélméleti megközelítés mind-egyike - a piac és a technológiai változások, a belső működés pénzügyi-, számviteli vizsgálata és a megfelelő menedzsment - igényli a kontrolling rendszer meglétét, ami összefogja ezeket a folyamatokat. Segít a külső és belső működési folyamatok összehangolásában, működtetésében, csődhelyzet esetén a reorganizációban.

3.1. Csődfolyamat

ALTMAN és HOTCHKISS (2005) szerint a vállalat a csődeljárás előtt, a csődfolyamatban öt, azt megelőző fázissal, állapottal jellemezhető: gazdasági csőd, üzleti csőd, technikai fizetéseképtelenség, pénzügyi fizetéseképtelenség, csőd. Ahogyan az egyes tudományterületi megközelítések, úgy az egyes fázisok is kapcsolatban vannak egymással. *Gazdasági csődnek* nevezzük azt az állapotot, amikor a befektetett tőke realizált megtérülési rátája a hozzárendelt kockázati kritériumok mellett szignifikánsan és folyamatosan alacsonyabb, mint a hasonló befektetések hozamai. Különböző kritériumok állhatnak fent ilyen esetben a gazdasági csők okozóiként. Olyan alacsony árbevétel szintnél, ahol a bevételek nem fedezik a költségeket, és a vállalatnak idegentőke költségei vannak, a befektetés hozama nem fedezi az idegen tőke költségét. Az ilyen megállapítások az gazdasági egység tevékenységének megszüntetését igénylik. A normatív döntések a működés beszüntetésére a várható megtérülések és a változó költségek fedezeti képessége alapján születnek (ALTMAN – HOTCHKISS, 2005). Az üzleti csőd abban az esetben jelentkezik, ha a cég működése megszűnt, vagy csődeljárás alatt van, több lejárt fizetési határidejű a kötelezettsége van, befizetetlen számlái vannak, kompromisszumokat köt a hitelezőivel, bírósági eljárások folynak ellene. A *technikai fizetéseképtelenség* szintén jelzés a vállalat negatív teljesítményével kapcsolatban. A vállalat nem tudja fizetni az esedékes kötelezettségeit, és likviditási hiánnyal küszködik. A nettó cash flow és a rövid lejáratú kötelezettségek aránya az első szempont a technikai fizetéseképtelenség megállapításához, nem a tradicionális forgótőke vizsgálat. Az technikai fizetéseképtelenség lehet átmeneti állapot, gyakran viszont a csőd deklarációjának feltétele.

A *pénzügyi értelemben* vett fizetéseképtelenség a csődhelyzetben kritikusabb állapot, mint a pillanatnyi fizetéseképtelenség. A vállalat ebben szituációban találja magát, ha az összes kötelezettsége meghaladja az eszközeinek valós értékét. A technikai fizetéseképtelenséget könnyebb detektálni, a csődhelyzetben való fizetéseképtelenségi kondíció átfogóbb elemzést igényel.

A piacgazdaságban a vállalatok be- és kilépése biztosítja a folyamatos piaci versenyt. A versenyfolyamat biztosítja, hogy szükséges számú vállalkozás maradjon az iparágban, a megfelelő piaci kereslet, kompetitív árak, és hatékony termelés mellett. Azonban a vállalatok be- és kilépése nem mindig jelenti a fizikai befogadást és kirekesztést az iparágból. A belépéskor és a kilépéskor megfigyelhető a tevékenységek intenzivitásának

növekedése és csökkenése, erőforrás többlet vagy hiány, vagy tevékenység-diverzifikáció. Ebben a kontextusban a versenyfolyamatban való maradás vagy kilépés az erőforrások felhasználásának hatékonyságát jelzi az ágazatban. Például a keresletcsökkenés néhány termék esetében okozhat gyártási kapacitás tartalékot, átváltást egyéb gyártási folyamatra, vagy a termelés beszüntetését. A magasan kvalifikált vállalatok kilépési folyamata magával vonja és meghatározza a termelési tényezők allokációját és újrastrukturálását. Elméletileg az intenzíven versenyző piacokon: a fizetéseképtelenség, a válság és a csőd, azaz a pénzügyi nehézségek kevésbé figyelhetők meg (HASHI, 1997). A csődbejutás folyamatának utolsó állapota a *csőd*. A csőd lehet technikai és jogi értelemben vett, a meglévő vagyon a kereskedelmi és banki hitelezőket illeti. A vállalat ellen csődeljárás, felszámolási eljárás indul (ALTMAN – HOTCHKISS, 2005).

4. Reorganizáció

Magasan kvalifikált vállalatoknál gyakori a piacról való kilépés, jellemzően az eszközök kivonásával és reorganizációjával együtt. A reorganizáció vagy átszervezés megvalósulhat a piacról való kilépéssel, tevékenység-diverzifikációval, vagy a piacon maradással és az eszközök és a technológia fejlesztésével. A reorganizáció és az újrastrukturálás másik célja, hogy a csődhelyzetben lévő vállalat megtalálja a módszert a vállalat megmentésére, mivel korábban nem ismerte fel annak szükségességét (HASHI, 1995). A problémák specifikusan forgótőke hiányként, az idegentőke magas költségeként és az ezeknek köszönhető rövid lejáratú kereskedelmi tartozásokként jelentkeznek (JONES – HENSHER, 2008). A vállalati csődnek súlyos következményei vannak a részvényesekre, hitelezőkre és alkalmazottakra nézve. Ilyen esetekben a tartozásainak reorganizációja, átszervezése lehet megoldás a felszámolási eljárás elkerüléséhez (KIRKOS, 2015). Ilyen esetben minden menedzsment kulcsfontosságú célja, hogy azonosítsa a közelgő kudarcot, helyreállítsa a vállalat fizetőképességét, a saját és az idegen tőke megfelelő arányát. A kockázatok hatékony előrejelzése a működés során szintén elengedhetetlen a csőd elkerüléséhez (CHAUDHURI, 2013).

A reorganizációs döntéseket a következő pénzügyi mutatószámokat érdemes használni:

- tőkeköltség,
- tőkeáttétel,
- reorganizációs költségek a likviditáshoz képest,
- jövőbeni profitabilitás,
- a biztosított adósság mértéke (LAITINEN, 2012).

A reorganizációs folyamat célja, hogy biztosítsa az adóst és a hitelezőt, lehetőséget kínálva az átszervezésre, visszaállítva a cég működőképességét, adósságfizetési szerződés és feltételek mellett. A reorganizációs eljárás alternatíva a csőd elkerülésére, a pénzügyi válság elhárítására, megoldására.

Összegezve, a megfelelő vezetéssel rendelkező vállalatok időben észre veszik a fejlesztések szükségességét, felméri azok forrásigényét, döntenek a piacon maradásról, kilépésről és a tevékenység diverzifikációjáról, elkerülve a csődvészelyt, rendelkeznek megfelelő kontrolling rendszerrel és információkezelésük megfelelő.

5. Pénzügyi mutatószámok

A vállalkozás pénzügyi elemzésének célja, hogy általános információkat szerezzünk a vállalkozás működéséről. Az elemzés során szerzett információk segítséget nyújtanak a döntések meghozatalában, a vállalkozás vezetői és külső befektetők számára egyaránt (BÖCSKEI, 2015). Az első tanulmányok a mutatószám-elemzést használták a csődelőrejelzés módszeréül. Egyedi rátákat alkalmaztak a csődbement és a sikeres vállalkozások összehasonlítására. Ezek az a módszerek fontos szerepet töltek be a későbbi csődmodellek kialakításánál, és adtak alapot a többváltozós csődmodellek kialakításához (BELLOVARY et al., 2007).

A mutatószámok használatakor előre definiált célt kell kitűzni. Ilyen cél a vállalatok csődelőrejelzése, amelyhez fontos a megfelelő mutatószámok kiválasztása. A ráták önmagukban nem szolgáltatnak elegendő információt a következtetések levonásához, de kiinduló pontot jelentenek egy mutatószámrendszer összeállításához, az empirikus ellenőrzéshez és alkalmazáshoz (BEAVER, 1966). A pénzügyi mutatószámok egy pillanatnyi állapotot tükröznek, egy-egy ráta a vállalkozáshoz kapcsolódóan csak információmorzsát közvetít: fizetőképesség, jövedelmezőség, vagyoni helyzet, tőkeerősség, stb. A vállalati működés egy komplex rendszer, minden esetben más és más folyamatokból és tevékenységekből. Ebből következik az is, hogy a vállalati csőd szintén összetett ok-okozati összefüggésekkel tárható fel, jelezhető előre.

1930-ban a Nebraskai-Lincoln Egyetem üzleti kutatóközpontjában, a Bureau of Business Research (BBR) kutatói közzétettek egy tanulmányt csődbement ipari vállalatokról. 24 mutatószám segítségével elemeztek 29 céget azzal a céllal, hogy determinálják a csődbe ment cégek közös jellemzőit és trendjeit. A vizsgálat alapján 9 mutatószámot találtak, amelyek megfelelő indikátorként szolgálnak az ún. „growing weakness” (növekvő gyengeségek) feltárására: Forgótőke / Összes eszköz, Tőketartalék és Eredménytartalék / Összes eszköz, Nettó forgótőke / Befektetett eszközök, Befektetett eszközök / Összes eszköz, Likviditási mutató, Nettó forgótőke / Összes eszköz, Árbevétel / Összes eszköz, Pénzeszközök / Összes eszköz. A BBR tanulmány megállapítása szerint a Forgóeszközök / Összes eszköz és a Likviditási mutató jelezte a legjobban előre a problémákat (BELLOVARY et al., 2007).

A BBR 1930-as vizsgálata már abban az időben is bizonyította, hogy főként a vállalati működéshez és fizetőképességhez szorosan kapcsolódó mutató minősíthető a legjobb indikátornak a csődelőrejelzés kapcsán. ami a két mutató közötti ok-okozati összefüggésre utal. A Befektetett eszközök / Forgó eszközök arányából a cég tevékeny-

ségére lehet következtetni. Az általánosan elfogadott arányhoz viszonyítva a magasabb befektetett eszköz arány termelő, a magasabb forgóeszköz arány szolgáltató vállalkozásra enged következtetni. Mind a termelő, mind a szolgáltató vállalkozásoknál a magas befektetett eszköz arány és az alacsony forgóeszköz arány kevésbé intenzív, alacsony nyereséget eredményező, magas befektetett eszközigenyű tevékenységre utalhat. Ennek eredménye lehet az alacsony fizetőképesség több likviditási szinten, ami csődhez vezethet. Ezeket a feltételezéseket több szintű korrigált likviditási mutatókkal, forgóeszköz összetétel vizsgálattal, a készletezési, a beszedési és tartozási időszakok vizsgálatával, a működési és a pénzciklus elemzésével lehet igazolni.

6. Mutatószám rendszer, mint előrejelzési eszköz

1930-tól 1965-ig a kutatók főként mutató számok segítségével próbálták elkülöníteni a csődbe ment és működő cégeket, és meghatározni a csődhelyzet okát. 1966-ban William H. Beaver fektette le a csődmodellek alkotóelemeit képező mutatószámrendszer elmélet alapjait. 30 mutatószám segítségével hasonlított össze 79 csődbe ment és 79 működő vállalkozást, a vállalkozások adatai 38 különböző ágazatból kerültek kiválasztásra. Beaver empirikus kutatása során az adott mintára vonatkozóan következő eredményeket kapta:

- az Adózás utáni eredmény / Összes kötelezettség előrejelzési képessége 92%,
- Adózás utáni eredmény / Árbevétel előrejelzési képessége 91%,
- Adózás utáni eredmény / Nettó forgótőke előrejelzési képessége 90%,
- Cash Flow / Összes kötelezettség előrejelzési képessége 90%,
- Cash Flow / Összes eszköz előrejelzési képessége 90%,
- Likviditási ráta előrejelzési képessége 90%. (BELLOVARY et al., 2007).

A kutatás célja az egyes mutatószámok előrejelző képességének vizsgálata volt. A fent már említett ok-okozati összefüggésekre való tekintettel elmondható, hogy a pénzügyi mutatószámok indikátorként jeleznek előre, és egy-egy magyarázó változóként tekinthetők a csőd kialakulásakor. A kutatás szerint több mutatószám egyidejű figyelembe vétele szimultán döntéshozatal esetén magasabb előrejelzési képességet biztosít, mint az egyszerű mutatószámok külön-külön elemzése.

A mutatószámok – belső összefüggéseik révén – kölcsönösen hatnak egymásra, így sajátos komplex rendszert alkotnak. Az elemző felkészültsége határozza meg azt, hogy ebből az összefüggésrendszerből mit képes felszínre hozni. Számos publikációban olvashatunk a viszonyszámok komponensekre bontásáról, és az így kapott összefüggések elemzéstechnikai felhasználásáról. Az 1920-as évek elején a DuPont cég kifejlesztett egy elemzési módszert, amelyet azóta DuPont analízisnek neveznek (VIRÁG et al., 2013).

A részvényesek tőkéjének megtérülési rátája mutatja meg, hogy a vállalatot hogyan befolyásolja a finanszírozási formája. A tulajdonosok megtérülési rátáját meghatározó három tényező a következő:

- az árbevétel arányos nyereség,
- az eszközök forgási sebessége,
- az eszközök eladósodottsági foka.

Az eszközjövodelmezőség mértékét az árbevétel arányos nyereség, és az eszközök forgási sebessége együttesen határozza meg. Ha pedig az eszközjövodelmezőség kedvezően magas és változatlan nagyságú, akkor az eladósodottság fokozása kedvezőbb tőke-megtérülést eredményez. Az eszközjövodelmezőséget az (1-Adósságmutató) értékével elosztva megkapjuk a vagyonarányos nyereséget.

Ezek a mutatók fontos szerepet játszanak abban az esetben, ha a vállalat külső tőkét használ, ami nem megfelelő jövedelemtermelő képesség mellett növeli a csődvesztélyt. A ráták mögött meghúzódó információk és összefüggések értelmezése fontos, hiszen ahogyan Beaver definiálta a csődhelyzet jelzésére leginkább alkalmas rátákat, a DuPont mutatószámrendszer a kialakult csődhelyzet okait érhetjük meg, következtethetünk rájuk.

7. Csődelőrejelzési modellek és módszerek

7.1. *Altman csődmodell, diszkriminancia analízis*

A diszkriminancia-analízis egy statisztikai módszer, aminek a felhasználásával a pénzügyi mutatószámok – mint előredefiniált változók - segítségével különbséget tehetünk a csoporton belüli egyedek között. A diszkriminancia-függvény lehet lineáris és négyzetes, ennek megfelelően megkülönböztetünk lineáris és kvadratikus diszkriminancia-analízist (BERG, 2005). ALTMAN (1968) a lineáris diszkriminancia-analízist választotta a csődelőrejelzés eszközeként, amely főként a biológiai és viselkedéstudományi elemzésekénél volt népszerű.

ALTMAN (1968) a változók kiválasztásakor a következő szempontokat vette figyelembe:

- a kiválasztott változók (ráták) statisztikai szignifikanciája, és együttes determinációs képessége,
- a releváns változók közötti korreláció,
- a változók előrejelzési képességének pontossága,
- az elemző döntése.

Altman Z-score modellje magas előrejelzési képességű volt, egy évvel a csőd bekövetkezése előtt 95%-os pontossággal jelzett előre. Azonban két évre vonatkozóan a modell előrejelzési képessége csak 72%-os volt (BELLOVARY et al., 2007).

Altman volt az első, aki többváltozós csődmodellt kifejlesztve függvényként tekintett a csődre, mint függő változóra, az egyes mutatószámokra pedig, mint magyarázó

változókra. A cégek csoportosítását a függő változó előre definiált kategóriái alapján végezte el. Olyan magyarázó változókat alkalmazott, amelyek lineáris kombinációja a vállalatokat hatékonyan képes szétválasztani, és a függőváltozó kategóriákba besorolni. A fent említett modellhez gyártó-, termelő vállalkozások adatait használta.

Tekintve, hogy a diszkriminancia-elemzés kis elemszámú mintákon is alkalmazható, és figyelembe véve a modell előrejelzési képességét, kijelenthető, hogy a megfelelő pénzügyi mutatószámokat kiválasztva a modell alkalmas volt szignifikánsan megkülönböztetni a csődbement és működő vállalkozásokat, és jó alapot teremtett a jövőbeni kutatásokhoz.

7.2. Logit-modell, logisztikus regresszió

A logisztikus regresszió célja ugyanaz, mint a diszkriminancia-analízisé, azaz előre meghatározott csoportokba sorolni a minta megfigyelési elemeit. Létezik több csoportra vonatkozó regressziós modell is (polichotom regresszió), de a gyakorlatban a két csoporttal dolgozó, ún. dichotom regressziót alkalmazzák leggyakrabban. Az elemzés során ezzel dolgozunk, mivel a cél a vizsgált vállalatoknak a csődveszélyes vagy a túlélő kategóriák egyikébe való besorolása (IMRE, 2008).

A logit-modell előnyei:

- Nem támaszt olyan korlátozó feltételeket a változók normalitásával kapcsolatban, mint a diszkriminancia-analízis.
- A módszer a besorolási döntések megalapozása során megengedi a diszkrét és folytonos változók egyidejű figyelembevételét.
- A modell együttthatóinak értékei egyben az egyes mutatók fontosságát is jelzik, azaz súlyokként értelmezhetők.
- A logisztikus regresszió függvényében nem csak maguk a változók, hanem azok különféle interakciói is felhasználhatók önálló változókként.
- A logit érték 0 és 1 közötti értéket vehet fel, így gyakorlatilag azonnal valószínűségi változóvá alakítható.

Hátrányai a következők:

- A módszer igen érzékeny a független változók közötti korrelációra, illetve a hiányzó vagy szélsőséges értékekre. Ennek kivédése érdekében modellépítés előtt mindenképp adatkorrekciókra és szűrés lépésekre van szükség.
- A logit-modellek nagy elemszámú minta esetén jól teljesítenek, ugyanakkor kisebb minták esetén jelentősen romlik az előrejelző képességük (IMRE, 2008).

7.3. Neurális hálók

Az 1990-es évek elejétől az neurális hálók fontos szerepet töltenek be és széles körben alkalmazásra kerülnek a csödelőrejelzés területén. A pontosság javítása az első számú szempont a csödelőrejelzés során, amit ez a módszer lehetővé tesz. Ezen kívül képes feltárni a nem lineáris kapcsolatokat is, ami alkalmassá teszi a magyarázó változók (pénzügyi mutatószámok) közötti nemlineáris összefüggések hatását kivetíteni a csödbejutás okaként (JARDIN, 2010).

Működése leginkább az emberi agy tanulási folyamatához hasonlítható, innen ered az elnevezése is. Csakúgy, mint az emberi idegrendszer, a neurális háló modellje is számos egymáshoz kapcsolódó neuronból épül fel, amelyek biológiai megfelelőikhez hasonlóan az információ-feldolgozási egységei, és szoros összeköttetésben vannak egymással (IMRE, 2008).

A módszer jellegéből fakadóan számos előnnyel rendelkezik:

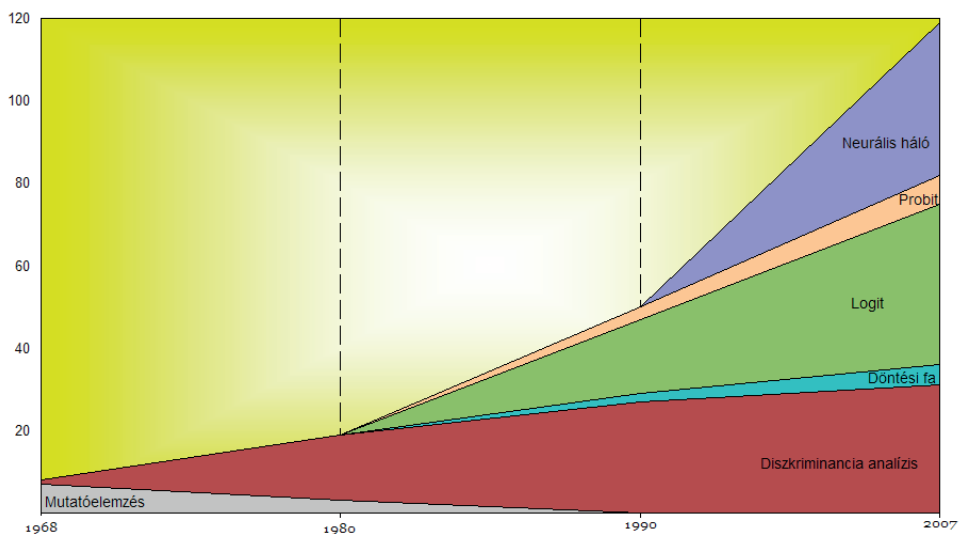
- a neurális háló képes bonyolult mintákat gyorsan és magas megbízhatósági fokkal elemezni, feltárni az azokban rejlő összefüggéseket,
- mindezt bármilyen előreprogramozott tudás nélkül teszi,
- nincsen statisztikai kötöttség az eloszlásokra vonatkozóan,
- kvalitatív ismérveket is képes feldolgozni,
- nem érzékeny a hiányzó, hibás vagy extrém input adatokra,
- a független változók korrelációja sem okoz problémát a módszer számára,
- valódi előrejelző eljárás,
- jellegénél fogva robusztusabb és flexibilisebb a statisztikai modelleknél.

A hátrányai:

- a modell által meghatározott súlyok értelmezése nehezebb;
- nagyobb módszertani mérési tapasztalatot és nagy elemszámú tanulási mintát igényel;
- fennáll a túltanulás veszélye (IMRE, 2008).

7.4. Csödmodellek összehasonlítása

Az 1930-as gazdasági világválság után a kutatások jelentős hányada olyan válságkezelési modellek kidolgozására és alkalmazhatóságára koncentrált (2. ábra), amelyek hosszú távon képesek arra, hogy a fizetéképtelenséget időben előre jelezzék (ÉKES, 2013).

2. ábra Csődmodellek alkalmazása és fejlődéstörténete, Forrás: ÉKES, 2013. (IMRE, 2008.)

A diszkriminancia-analízisnél az empirikus vizsgálatok során tapasztalt viszonylag alacsonyabb előrejelző képességhez hozzájárul a normalitás gyakori megsértése, valamint a két osztály kovariancia-mátrixainak eltérő volta is. A logisztikus regresszióelemzés feltételezi, hogy a vizsgált változók és a fizetőképesség valószínűsége közötti kapcsolatot leíró függvény típusa előre ismert logisztikus görbével írható le. A neurális hálók felépítése során nem kell foglalkoznunk sem különböző eloszlási feltételekkel, sem a magyarázó változók függetlenségével, sem a vizsgált jelenséget leíró függvény típusával. A neurális hálók diszkrét és folytonos változókkal egyaránt képesek dolgozni (VIRÁG et al., 2013). Az előzőekből is látható, hogy az egyes modellek merőben különböznek a többitől. IMRE (2008) foglalta össze az egyes modellek előnyeit, és hátrányait, amelyet az 1. táblázat szemléltet, és segíthet a modellválasztáskor. Előrejelzés-módszertani oldalról kimutatható, hogy a kevésbé szigorú alkalmazási feltételű módszerek sikeresebben beválnak a gyakorlatban, annak ellenére, hogy a művelőit gyakran pozitívista kritikákkal sújtják. Az empirikus vizsgálatok során nem a győztes módszert kell keresni, hanem kombinálni kell őket, és szimultán módon alkalmazni mindegyiket a gyakorlati előrejelzések során (VIRÁG et al., 2013).

8. Összegzés

A rendelkezésre álló szakirodalom és az elvégzett vizsgálatok alapján elmondható, hogy a szabadon hozzáférhető beszámolók alapján nagy megbízhatósággal előre jelezhető a

vállalkozások fizetéseképtelensége a különböző csődmodellek segítségével. A csődmodellek kiszámításához mindenképpen szükséges különböző pénzügyi mutatószámok kiszámítása, ezen kívül a vállalkozásoknak ajánlatos (lehetőleg negyedévente) a hagyományos és korrigált pénzügyi mutatószámok használata.

9. Felhasznált irodalom

- ALTMAN, E. I. (1968): Financial Ratios, Discriminant Analysis and The Prediction of Corporate Bankruptcy, *The Journal of Finance*, Vol. 23. p. 590
- ALTMAN, E. – HOTCHKISS E (2006): Corporate Financial Distress and Bankruptcy, Predict and Avoid Bankruptcy, Analyze and Invest in Distressed Debt, N. J. , John Wiley & Sons, Inc., pp. p. 5-6
- BEAVER, W. H. (1966): Financial Ratios as Predictors of Failure, *Empirical Research in Accounting: Selected Studies 1966*, p. 71.
- BELLOVARY, J. M.– GIACOMINO, D. E.– AKERS, M. D. (2007): A Review of Bankruptcy Prediction Studies: 1930 to Present, *Journal of Financial Education*, Vol. 33., pp. 2-4.
- BERG, D. (2005): Bankruptcy Prediction by Generalized Additive Models, Department of Mathematics, University of Oslo, Norway, Statistical Research Report No. 1, p. 5.
- BÖCSKEI E. (2015): Üzleti jelentés versus társadalmi felelősség - I. rész SZÁMVITEL ADÓ KÖNYVVIZSGÁLAT: SZAKMA 57:(4) pp. 179-181. (2015)
- BÖCSKEI E. – BÁCS Z. – FENYVES V. – TARNÓCZI T. (2015): Kockázati tényezők lehetséges előrejelzése, a gazdálkodás felelősségének kérdése a számviteli beszámolóból nyerhető adatok tükrében *CONTROLLER INFO* (ISSN: 2063-9309) 2015/3: pp. 7-14.
- CHAUDHURI, A. (2013): Bankruptcy Prediction Using Bayesian, Hazard, Mixed Logit and Rough Bayesian Models: A Comparative Analysis, *Computer and Information Science*; Vol. 6, No. 2; p. 103.
- ÉKES SZ. K. (2013): A vállalati szektor csődelőrejelzésének „relativitás elmélete”. *E-CONOM, Tanulmányok a gazdaság- és társadalomtudományok területéről*. 2. évfolyam. 2. szám. pp. 142-143.
- HASHI, I. (1995): The Economics of Bankruptcy, Reorganisation and Liquidation: Lessons for East European Transitional Economies, Center for Social & Economic Research, Warsaw, ISBN 83-86296-37-2, pp. p. 3-6. letöltés ideje: 2016. február 21., http://www.caseresearch.eu/upload/publikacja_plik/3459482_041.pdf
- HASHI, I. (1997): The Economics of Bankruptcy, Reorganisation and Liquidation: Russian and East European Finance and Trade, Vol. 33, pp. 6-34.
- ILLÉS I. (2009): Vállalkozások pénzügyi alapjai. Bp. Saldo Pénzügyi és Tanácsadó Zrt., pp. 199-207.

- IMRE B. (2008): Bázis II. definíciókon alapuló nemfizetés-előrejelzési modellek Magyarországi vállalati mintán (2002-2006). Ph. D. értekezés. Miskolci Egyetem. Vállalkozásmélet és gyakorlat Ph. D. program. pp. 47-56.
- JARDIN DU P. (2010): Predicting bankruptcy using neural networks and other classification methods: the influence of variable selection techniques on model accuracy. Munich Personal RePEc Archive, MPRA. Paper No. 44375. p.1. letöltés ideje: 2016. február 28. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/44375/1/MPRA_paper_44375.pdf
- JONES, S. – HENSHER, D.A. (2008): Advances in Credit Risk Modelling and Corporate Bankruptcy Prediction, NY. Cambridge University Press, p. 11
- KATITS E. (2002): Pénzügyi döntések a vállalat életciklusában. Bp. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., pp. 110-258.
- KIRKOS, E. (2015): Assessing methodologies for intelligent bankruptcy prediction, Artificial Intelligence Review, Vol. 43, Issue 1, p. 83.
- LAITINEN, E. K. (2012): Estimating likelihood of filing a petition for reorganization and bankruptcy: evidence from Finland, Liiketaloudellinen Aikakauskirja LTA, Finnish Journal of Business Economics. Issue 1. pp. 19-22.
- LIZAL, L.(2005): Determinants of Financial Distress: What Drives Bankruptcy in a Transition Economy? The Czech Republic Case. Center for Economic Research and Graduate Education and Economics Institute. Prague. pp. 6-7 letöltés ideje: 2016. február <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.598.7738&rep=rep1&type=pdf>
- VIRÁG M. – KRISTÓF T. – FIÁTH A. – VARSÁNYI J. (2013): Pénzügyi elemzés, csődelőrejelzés, válságkezelés. Bp. Kossuth Kiadó, pp. 55-230.

BEPILLANTÁS AZ ETIKA ÉS A BEFEKTETÉSEK VILÁGÁBA

Kulcsszavak: társadalmilag felelős befektetések, kockázati tőke, üzleti etika

1. Bevezetés

Az utóbbi 10-15 évben hazánkban is egyre hangsúlyosabban jelenik meg az üzleti etika a gyakorlatban és a kutatásokban. A téma meglehetősen széles, már csak a fogalmi értelmezések különbözősége, illetve átfedése révén is. Például gyakran találkozni az üzleti etika, a vállalati társadalmi felelősségvállalás és a fenntarthatóság kifejezésekkel mint szinonimákkal. Számtalan aspektusból közelíthetjük meg (pl. üzleti etika rendszer egésze, része; mikro-, makro- és globális szint; szabályozás... stb.). Szűken, de akár egészen tágan is értelmezhetjük (lásd pl. Böcskei (2015) alapján a társadalmi felelősségvállalásnak a számviteli beszámolóban és az üzleti jelentésben való megjelenését).

Cikkünkben a befektetések, befektetői alapok oldala kapcsán végeztünk – közel sem teljes körű – szakirodalmi feldolgozást.

2. Társadalmilag felelős befektetések

Milton Friedmantól származik a híres mondás „the business of business is business”, melynek értelmében a vállalat/vállalkozás egyetlen társadalmi felelőssége, hogy minél több profitot termeljen. Ezzel ellentétben mások a 80-as évektől egyre inkább a társadalmi elhivatottság fontosságát és az összes vállalati érintettnek való felelősséget kezdték hangsúlyozni, sőt, Porter és van der Linde szerint a társadalmilag felelős működés versenyelőnyhöz vezethet (Deák, 2012).

Az etikus befektetés definíciója – vagyis az egyéni értékek és a társadalmi igények döntési folyamatba való integrálása –, az elmúlt három-négy évtizedben jelent meg. Az etikus befektetés számos szinonimája használatos: értékalapú befektetés, ökohatékony befektetés, társadalmilag felelős befektetés (*Socially Responsible Investing, SRI*), mely által híd képezhető a pénzügyi tényezők és a befektetés társadalmi, környezeti és etikai dimenzióival. (Szegedi, 2005). Egy másik, hasonló szemléletű megfogalmazás szerint:

¹⁷² Durgula Judit, doktorandusz, Nyugat-magyarországi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar, e-mail: durgula.judit@gmail.com

¹⁷³ Dr. Kovács Tamás, adjunktus, Nyugat-magyarországi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar, e-mail: kovacs.tamas@nyme.hu

a befektetők szociális kérdésekben tanúsított elkötelezettsége – mint a társadalmi igazságosság, a gazdasági fejlődés, a béke vagy a tiszta környezet iránti vágy – pénzügyi célkitűzéseikkel párosul (UK Social Investment Forum, 2004 in Szigeti, 2012). Az etikus befektetés a jövedelemtermelés azon módja, mely támogatja a vállalatot pozitív változások előidézésében, vagy néhány esetben ugyan nem történnek pozitív változások a világban a vállalat működésének következtében, de rosszabbra sem fordul a világ (Fortinelle, 2011).

Az etikai befektető számára kiemelt fontosságú, hogy portfóliójának ne legyen része az ellentmondásos, esetleg veszélyes tevékenységet folytató, valamint a társadalmi felelősségvállalást mellőző vállalatok, vállalkozások. Jellemzően az atomenergia-, a fegyver-, a szerencsejáték- és a dohányipart, az állatkísérleteket végző gyógyszer- és kozmetikai ipart, a pornográfiához bármilyen módon kötődő médiát, a munkavállalói jogokat feltűnően megsértő, illetve az elnyomó politikai rendszerekről elhíresült országokban működő befektetéseket, vállalatokat zárják ki célpontjaik közül (Szegedi, 2005). Az etikus befektetési alapok olyan vállalatokba fektetnek be, amelyek egy részről a környezetvédelmi és társadalmi vétségekből adódó fizetési kötelezettségeiket a minimumon tudják tartani, más részről olyan termékeket, szolgáltatásokat állítanak elő és olyan módon, amelyek megegyeznek a társadalmilag érzékeny befektetők és jövőbeni fogyasztók elképzeléseivel (Deák, 2012).

Etikusan befektetni nem csupán intézményi, hanem egyéni szinten is lehet, de jelenleg az intézményes befektetők, befektetési alapok fektetik leginkább tőkéjüket etikus elven működő vállalatokba. Természetesen attól, hogy vannak társadalmilag felelős elveket valló befektetők, nem jelenti azt, hogy aki nem azonosul ezen elvekkel, etikátlan lenne. Gyakran kompromisszumokat kell kötni: ha maga a vállalkozó nem érdeklődik különösebben az emberjogi, társadalmi, környezeti felelősség iránt, mégis egy ilyen elveket valló befektetővel lép partnerségre, akkor vállalatát ebben a szellemben kell vezetnie; egy másik eset, mely a kompromisszumokra utal: lehetséges, hogy a tőkét kapott vállalat, vállalkozás SRI-szemléletű termékeket állít elő, de némely üzleti döntése etikailag megkérdőjelezhető (Fortinelle, 2011).

Természetesen az SRI-elvű befektetéseknek is vannak előnyei és árnyoldalai. Az etikus befektetési filozófiát követő befektetők gyakran befektetési lehetőségektől esnek el és rosszabb megtérülést érhetnek el, mint általában más befektetők (Szigeti, 2012). A hozamok kapcsán ugyanakkor egyesez az SRI-k számára előnyös eredményekről számolnak be (pl. a Morningstar elemzése, melyre Wright, 2014 utal).

A társadalmilag felelős befektetések felkutatása a hagyományos befektetések szűrésénél is komolyabb (háttér)munkát kíván, ellenben sokkal nagyobb az érzelmi összetevője, jó érzéssel párosul (feel-good faktor), ha tettünk a környezetünkért, vagy felelősen gondolkodtunk a munkavállalókról (Fortinelle, 2011).

A modern SRI-k közül az első 1971-ben jelent meg a piacon, ekkor indította el két metodista lelkész, Luther Tyson és Jack Corbett a pacifista Pax World Fund be-

fektetési alapot, amely azóta egész befektetési alap családdá nőtte ki magát. Az etikus befektetési szemlélet tovagyűrűzött, Nagy-Britanniában például 1984-ben alapították meg az első etikai befektetési alapot. Az etikus befektetések európai terjesztésében nagy szerepe van az 1983-ban alapított Ethical Investment Research Service (EIRIS) szervezetnek (Szegedi, 2005). Az évek múlásával egyre több befektető tartja szem előtt portfóliójának összeállításakor a fenntarthatósági, környezeti, társadalmi és vállalatvezetési (Environmental, Social and Governance, ESG) szempontokat. A globális SRI piac nagyságát 2010-ben körülbelül 7,6 trillió euróra becsülték, ebből az európai etikus befektetési alapok domináltak 4986 billió euróval (Deák, 2012). A legfrissebb 2014-es EUROSIF jelentés 13 európai országra kiterjedően pedig 9884 billió euróra értékelt az európai SRI piac nagyságát (EUROSIF, 2014).

Az etikus befektetések virágzásához több tényező is hozzájárult. Elsőként említhető az információs korszak beköszönte: a befektetők, a fogyasztók – különösen a fiatalabb generáció tagjai – egyre tájékozottabbá váltak. A fogyasztók felnőttek és velük együtt nőtt a fogyasztóvédelem és az őket támogató állami szervek és törvények szerepe is (Deák, 2012). Második fontos tényező, hogy a nők státusza az elmúlt évtizedekben radikálisan megváltozott: azáltal, hogy a nők a munkába álltak, magukkal hozták a felelős gondolkodást az üzleti világba. A felelős befektetési szektor számításai szerint az etikusan befektetők megközelítőleg 60 %-a nő. Harmadik fontos tényező, mely az SRI-t támogatja annak felismerése, hogy az etikus befektetés nem jár az pénzügyi hozamok csökkenésével. A befektetőknek nem kell többé a lelkiismeret és a gazdagság között választaniuk (Szegedi, 2005).

Mára Magyarországon is megtalálhatóak azok az alapok, amelyek társadalmilag felelős befektetéseket hajtanak végre: az AEGON 2007-ben indította el az első etikus kritériumok alapján működő alapját, 2008-ban 10 SRI-szemléletű alap működött Magyarországon, 2009-ben 11 magyar SRI elven működő alap állt szemben 410 nem SRI alappal (Szilágyi György in Piac&Profit, 2013). A kezelt vagyon 23,1 milliárd forint volt SRI alapokban, és 3200 milliárd forint összesen. A számok jól prezentálják, hogy az etikai befektetések terén még nincs kirobbanó érdeklődés Magyarországon. A külföldi trendeket figyelve valószínűsíthető, hogy erősödni fog a fenntarthatóság súlya (Piac&Profit, 2013).

Az etika a szabályozásban is egyre több helyen megjelenik. Az etikus alapok befektetési politikájukban jelenítenek meg etikai szempontokat, továbbá a befektetési és kockázati tőke-alapkezelők érdekvédő szervezetei – persze különböző mélységű – etikai kódexeket alkotnak.

Az etikus alapkezelés¹⁷⁴ egyik, széles körben elfogadott definíciója a következő:

- az alapkezelő társaságnak/alapnak rendelkeznie kell világosan meghatározott társadalmilag felelős üzletpolitikával, és befektetési politikával;

¹⁷⁴ Etiska Nämnden för Fondmarknadsföring (Swedish Investment Fund Association) szabályozása alapján (Lundberg, Novak, & Vikman, 2009).

- az alapkezelő társaságnak tájékoztatnia kell a piacot a társadalmilag felelős üzletpolitikájáról, és ennek írásban is meg kell jelennie;
- az alapnak olyan határértéket kell alkalmaznia, amely a kétes befektetések arányát tíz százalékban maximalizálja;
- az alapkezelő társaságnak rendelkeznie kell a megfelelő rendszerekkel (jogi, műszaki, emberi erőforrások) annak érdekében, hogy társadalmi/etikai szempontból is figyelemmel kísérhesse befektetéseit (Lundberg, Novak, & Vikman, 2009 In Bánfi, 2013).

Ez a meghatározás megadja az intézményes befektetők számára az etikus befektetések minimális kritériumait. Több módszer létezik annak megállapítására, hogy mely vállalatok tartozhatnak az etikus alapok portfóliójába. A társadalmilag felelős befektetési elveket valló alapok működése abban tér el a hagyományos gyakorlattól, hogy a vagyonkezelők társadalmi, környezeti, valamint etikai kritériumok alapján szűrik a befektetéseket, csoportosítva, hogy melyek felelnek meg az általuk elfogadott normáknak. Ó'Rourke (2003) a pozitív és negatív szűrést, a best in class és a legújabb módszert, az engagement (érdekérvényesítés, harmadik generációs szűrés vagy aktív stratégia) módszereket ajánlja külön-külön magukban vagy egymással kombinálva a befektetések szűrésére (Lundberg, Novak, & Vikman, 2009).

Már nem csak pénzügyi előnyöket vizsgálnak a befektetési döntések meghozatalakor, hanem egyéb, szubjektív faktorok is szerepet játszanak, ezen faktorok feltárása a gazdaságpszichológia számára enged teret. Az etikus befektetők befektetési döntéseik meghozatalakor modern döntéstámogatási rendszerekre és módszerekre támaszkodhatnak. Számos elméleti modell magyarázza az általános etikus viselkedést, magatartást. Hofmann-Hoelzl és Kirchl (2004) három modellt emelnek ki, amelyek különösen alkalmasak az SRI-szemlélet mérésére.

- *Multi attribute utility theory* (MAUT), a több tulajdonságú hasznosság elmélete
- *Theory of planned behaviour* (Ajzen, 1985), tervezett viselkedés modell. Az alap TPB modell attitűdöket, normákat foglal magában, valamint az észlelt viselkedés-kontrollt, mint a szándék meghatározóját, míg a kiterjesztett modell ötvözi az erkölcsi normákat és szokásokat. A kiterjesztett modellben az erkölcsi normák meghatározza mi a helyes és helytelen, emellett bemutatja a normaszegés érzelmi következményeit (Manstead, and Parker, 1995.)
- *Issue-contingent model of ethical decision making in organisations* (Jones, 1991), eredményfüggő modell a szervezetek etikai döntéshozatalában (issue-contingent model of ethical decision making in organisations (Jones, 1991) (Hofmann és szerzőtársai, 2004).

3. Etikus értékeket valló vállalatok, vállalkozások

Számos vállalkozás jelent meg az elmúlt években a világon, melyek a „hármass optimalizálás”¹⁷⁵ elvét követik, ám másképp használják fel a megtermelt nyereséget. A társadalmi vállalkozások a nyereséget nem a részvényesek között osztják fel, hanem felhasználják kitűzött társadalmi céljaik előmozdítása érdekében. A benefit corporation-ök bizony nyereséget termelnek, csak egyéb, extra kritériumok betartása mellett, mint egy hagyományos vállalat/vállalkozás. Ezek a szigorú kritériumoknak megfelelően működő, de profitorientált cégek főként Amerikában tevékenykednek (Kriston–Timár, 2014).

3.1. Társadalmi vállalkozások

A társadalmi vállalkozások (social entrepreneurship, SE) külföldön már ismert és keresett vállalkozási formák, míg Magyarországon az elmúlt egy-két évben kezdett elterjedni ennek a kifejezésnek a használata. Az Európai Unió a társadalmi vállalkozásokat ösztönző támogatásokkal és pályázati lehetőségekkel szeretné elérni, hogy a vállalkozások a profittermelésen túl valamilyen társadalmi problémára is megoldást nyújtsanak. Egy társadalmi vállalkozás felvállaltan profitszerzésből kerül megalapításra, viszont a tevékenysége eredményeként fel tud mutatni valamilyen terméket, szolgáltatást, ami közvetlenül szolgál valamilyen társadalmi probléma megoldására, vagy olyan erőforrásokat használ fel, amelyek igénybevétele értéket biztosít a társadalom számára (Lakatos, 2014).

A Piac&Profit 2014-től rendszeresen mutat be vállalkozásokat hasábjain, melyek társadalmi vállalkozásként működnek Magyarországon. Többek között bemutatásra került az értékalapú üzletelés keretein belül:

- Fruit of Care Nonprofit Kft.;
- Ízlelő Családbarát étterem;
- Réthy Fashion és a
- Platenka manufaktúra (Lakatos, 2014 és Piac&Profit, 2014).

3.2. Benefit corporation

A benefit corporationok célja, hogy nem csak a legjobbak legyenek a világon, hanem a legjobbak legyenek a világnak. Az úgynevezett „B Corp”-ok a profittermelő képességgel azonosnak tekintik a vállalkozásuk társadalmi hasznosságát, a közösség érdekeit és a környezettudatosságot. Az üzleti világ egyes szereplőiben felmerült az igény, hogy tegyenek a világ jobbításáért.

¹⁷⁵ „Triple bottom line”-elv: azonos súllyal veszik figyelembe döntéshozatalkor a vállalat/vállalkozás profittermelő képességét, társadalomhoz fűződő kapcsolatát és környezetre gyakorolt hatását.

A benefit corporationok közé való tartozást egy a B Lab által kiadott bizonyítvány, mely tanúsítja, hogy a vállalkozás a B Impact Assessment (BIA) minősítő eszköz felmért benefit corporation elveket vallja. Hasonló a kereskedelemben használatos fair trade vagy a zöld épületek által elnyerhető LEED minősítéshez. Azok a vállalatok kaphatják meg, amelyek bizonyítottan sokat tesznek közvetlen és közvetett környezetük érdekében, de vizsgálják azt is, hogy bánnak az alkalmazottaikkal. A „B Corp” lényeg nem egy független ellenőrző szervezet által kiadott minősítés, hanem egy gyökeres gondolkodásmódbeli váltás, amelyet egyesek az eddigi legnagyobbnak tekintenek a kapitalizmus evolúciójában.

2014 márciusában a „B Corp” közösség 987 tagot számlál 32 országból és 60 iparágból. Magyar vállalat egyelőre nem található a tagok között. A közösség tagjai amellett, hogy egymást segítik, egyfajta védjegyként funkcionál a szervezet – ami tőkepiac, kockázati tőkések számára vonzó tulajdonságokat jeleníti meg, mint amilyen az átlátható működés és elszámoltathatóság –, így segítve megfelelő, hasonlóan gondolkodó üzleti partnert, elkötelezett befektetőt találni (Kriston–Timár, 2014).

3.3. *Startupok, a kreativitás és az etika*

Magyarországon a 2000-es években kezdődő startup¹⁷⁶-láz életre hívta a startuppereket, akik egy merőben új világnézetet vallanak és képviselnek. A startupok szükséges velejárója a kreativitás, az innováció, a globalizáció és egy XXI. századi vállalkozónak nem árt odafigyelnie a társadalmi és környezeti felelősségvállalásra sem.

Amabile (1996) értelmezésében a kreativitás nem mindig jó és etikus, valamint nem egyenlő az innovációval. „A sikeres innovációk tehát a kreativitástól függnek, s ezért, amikor radikális változások szükségesek és kívánatosak, kedvező feltételeket kell biztosítanunk a kreativitáshoz.” (Nyström, 1983 In Derecskei-Zoltayné, 2011). Tehát a kreativitás az ok, az innováció pedig okozatnak tekinthető.

Ariely és Gino (2011) egyetemi hallgatókkal végzett kísérlete során arra a következtetésre jutottak, hogy pozitív korreláció lelhető fel a kreativitás¹⁷⁷ és a tisztességtelen magatartás között. Mindezt összefüggésbe hozták az egyén motivációjával, hiszen ez az, ami arra sarkall, hogy átlépjük a kereteket, vagyis kreatívak legyünk. A hagyományokkal való szakítás, a radikális újítás és az ezzel járó stressz, a versenyszellem és az állandó nyomás vezethetnek a megszokott szabályok áthágásához. Felmerülhet a kérdés, hogy meddig tekinthetőek etikusnak a kreativitás folyamatára buzdító kör-

¹⁷⁶ Olyan induló, tudásintenzív, globális növekedési potenciállal rendelkező vállalkozás, amely kis tőke- és munkabefektetéssel elért gyors növekedését valamely üzleti vagy technológiai innovációra alapozza. (Kádas Péter, Magyar Spin-off és Start-up Egyesület definíciói alapján).

¹⁷⁷ A kreativitás egy olyan képesség, amely a gondolkodáshoz kapcsolódik, általában új, önálló ötlet formájában jelenik meg, amely a problémamegoldást szolgálja (Derecskei-Zoltayné, 2011).

nyezeti beavatkozások, egy bizonyos: a kultúra, a környezet bátorítja az egyes kreatív szakmákat, megoldásokat, témákat, ugyanakkor ugyanaz a kultúra vissza is tarthat másokat (Derecskei-Zoltayné, 2011). A fentiekben levezetésre került, hogy az innovációhoz szükséges kreativitás bizony összefüggésbe hozható a nem etikus viselkedéssel.

4. Összegzés

Az üzleti etikának, a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának a fontossága egyre növekszik. Mindezt jól érzékeltetik a vállalatok és befektetők folyamatosan emelkedő száma, a befektetések értéke, továbbá a kutatások, tanulmányok széles köre. Cikkünk a külföldi és a hazai szakirodalom kis szeletét villantotta fel, melyet kiindulópontnak tekintünk további szekunder és hazai primer kutatásainkhoz.

5. Felhasznált irodalom

- Bánfi Attila (2013): Etikus pénzügyek? Etikus pénzügyek és társadalmilag felelős befektetések. *Doktori értekezés, Tézisgyűjtemény*. Budapesti Corvinus Egyetem.
- Böcskei Elvira (2015): Üzleti jelentés versus társadalmi felelősség II. rész. Számvitel Adó Könyvvizsgálat: Szakma 57:(5) pp. 230-231.
- Deák Zsuzsanna (2012): A környezettudatos vállalati magatartás és a tőkepiaci érték. *Doktori értekezés*, Budapesti Corvinus Egyetem.
- Derecskei Anita – Zoltayné Paprika Zita (2011): Vitás kreativitás – szakirodalmi áttekintés a kreativitás fogalmáról. *TM 89. sz. műhelytanulmány*, BCE Vállalatgazdasági Intézet, Versenyképességi Kutatóintézet
- EUROSIF (2014): European SRI Study 2014, <http://www.eurosif.org/our-work/research/sri/european-sri-study-2014/> (letöltés ideje: 2015. 10. 15.)
- Fortinelle, Amy (2011): Ethical Investing Tutorial. *Investopedia.com*, <http://www.investopedia.com/university/ethical-investing/> (letöltés ideje: 2015. 10. 19.)
- Hofmann, Eva, Hoelzl Erik & Kirchler, Erich (2004): Ethical investment: How do moral considerations influence investment behaviour? https://www.researchgate.net/profile/Erich_Kirchler/publication/266175254_Ethical_investment_How_do_moral_considerations_influence_investment_behaviour/links/552a2cd20cf2e089a3a7f4aa.pdf (letöltés ideje: 2015. 10. 25.)
- Jörg Roland (2004): Felelős befektetések – Pénzek a gazdaság, a társadalom és a környezet szolgálatában. *Diplomadolgozat*. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem <http://greenfo.hu/uploads/szakdolgozatok/Jorg.pdf> (letöltés ideje: 2015. 10. 25.)
- Kriston László–Timár Gigi (2014): A jövő cégének három pillére. *piacesprofit.hu*. 2014. május 05. hétfő - 07:30, http://www.piacesprofit.hu/klimablog/felelos_valalatok/a-jovo-cegenek-harom-pillere/, (letöltés ideje: 2015. 10. 21.)

- Lakatos Zsuzsa (2014): Társadalmi vállalkozások lényege. *lakatoszsuzsa.hu*, *Adótanácsadás* <http://lakatoszsuzsa.hu/2014-07-03/tarsadalmi-vallalkozasok-lenyege>, (letöltés ideje: 2015. 10. 25.)
- Lundberg, L., Novak, J., & Vikman, M. (2009). Ethical vs. Non-Ethical - Os There a Difference? Analyzing Perfomance of Ethical and Non-Ethical Investment Funds. *IES Working Papers* 22/2009
- Piac & Profit (2013): Lehet valami a profitnál is fontosabb? *piacesprofit.hu*. 2013. január 06. vasárnap - 17:04, http://www.piacesprofit.hu/klimablog/felelos_vallalatok/lehet-valami-a-profitnal-is-fontosabb/ (letöltés ideje: 2015. 10. 16.)
- Szegedi Krisztina (2005): Etikus befektetések. *Gazdaságtudományi Közlemények*, 4. kötet 1. szám (2005) p. 11-21.
- Szigeti Cecília (s.a.): Vállalati felelősség. Előadás prezentáció. Széchenyi István Egyetem, <http://slideplayer.hu/slide/2892410/> (letöltés ideje: 2015. 10. 20.)
- Wright, M. (2014): Ethical funds: over 30 years, have the green shoots yet taken root? *The Guardian*. <http://www.theguardian.com/money/2014/oct/20/ethical-funds-green-what-offer> (letöltés ideje: 2015. 10. 12.)

ALTERNATÍV, ETIKUS BANKOLÁS: TÁRSADALMI ÉRTÉKET HORDOZÓ PÉNZÜGYI TERMÉKEK PIACA

Kulcsszavak: etikus bankolás, társadalmi felelősség, pénzügyek, nonprofit szervezetek, alternatív banki szektor

1. Bevezetés

Az „etikus bankok” úttörőknek számítanak az értéksemlegességen alapuló banki szektor túlsúlyával jellemezhető világban. Az „értéksemleges” megjelölés elterjedt a piac, a bankszektor vagy éppen a globalizáció jellemzésére. Más oldalról nézve, az értéksemlegesség (weberi) eszméje szerint a fogalom jelentése a tények szigorú elkülönítése az értékítéletektől, üzenete, hogy törekedni kell az objektív, tényszerű megállapítások megfogalmazására. A bankszektor, ha kizárólag üzleti megfontolásokat veszi figyelembe, humán értékeket figyelmen kívül hagyva, akkor nem semlegesen, hanem az értékek befolyásától mentesen működik.

Az etika sokkal inkább, mint bármikor korábban személyes választás, magatartás és a felelősség vállalásának kérdése. Az emberek mind többen és többen válnak útkeresőkké, értékeket keresnek, amelyeket követni érdemes mindennapi életük során. Mivel kortársak, egy időben haladnak saját útjukon, de megvan a lehetőség az összekapcsolódásra, az együtt haladásra is. Nem csak sikeres két- vagy többoldalú együttműködést, hanem hálózatokat, akár nemzetközi hálót is lehet kiépíteni és számos formában lehet erősíteni a társadalmi kohéziós erőket. Az etikus banki szolgáltatások, termékek, folyamatok kiváló eszközei, kiszolgálói lehetnek e formálódó, közösségi céloknak.

Az etikus banki szektor szereplőinek kinyilatkoztatott szándékuk, hogy a társadalmi hozzáadott értéket tartják szem előtt – önmagában is társadalomformáló erővel bírhat. Az etikus bankolás története egyben annak a folyamatos kutatásnak a története, hogy hogyan lehet összhangba hozni a banki gyakorlatot bizonyos társadalmi, etikai elvekkel. Az etikus bankok együtt fejlődtek ki olyan 20. és 21. századi tendenciákkal, fogalmakkal, mint a civil társadalom, új társadalmi osztály, a kulturális kreatívak, növekvő fogyasztói tudatosság, társadalmi igazságosság, környezetvédelmi mozgalmak, szociális gazdaság (Juhász Zita 2013).

---

¹⁷⁸ Dr. Juhász Zita, adjunktus, Nyugat-magyarországi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar, e-mail: zjuhasz@ktk.nyme.hu

A tanulmány olyan kérdésekre keresi a választ, mint például az alábbiak: hogy is működik e szektor, mik a sajátosságai és jelent-e valaha kihívást a vele való verseny a hagyományos banki szektor számára? Valóban rendkívüli lehetőséget jelent-e a szektor a társadalmi megújulásra?

Azoknak a pénzügyi szervezeteknek, akik az etikus bankolást folytatják, növekszik a tudatosságuk és felelősségérzetük küldetésüket, törekvéseiket illetően. Kiválasztják, melyik projektet érdemes finanszírozni, meghatározzák azokat a kritériumokat, amelyek révén el lehet dönteni, kik, milyen mértékben járulnak hozzá a fenntartható társadalom kialakulásához és melyek a nem fenntartható termékek és szolgáltatások, vagy melyik a fenntarthatatlan megmunkálás vagy fenntarthatatlan termelési folyamat. Maguk az egyes termékek és szolgáltatások is tükrözik ezeket az értékeket és szándékokat. A pénzügyi szektor ebben a formájában nem egyszerűen szolgáltatást végez, az etikus pénzintézetek témaköre magáról az emberi fejlődés irányainak megválasztásáról szól (Olaf Weber, 2013). Természetesen az állami irányítással történő hitelezés, a „fejlesztő állam” elmélete is ezen az alapon nyugszik, csak a rendszerben való részvételt és a célokat illetően kevésbé demokratikus az eljárás és nem érinti az egyén és közösség identitásának fejlesztését. Sajnos, általában a fenntarthatóság szempontjai sem érvényesültek, ha az állam befolyásolta a gazdaságot, csakúgy, mintha a piac törvényszerűségei korlátozás nélkül érvényesülnek. A központi pályázatok kiírásával történő pályázatok pedig éppen azok, amelyek e fehér foltokat hagyják maguk után, amelyeket e közösségi bankszektor kíván orvosolni.

2. Az etikus bankok típusai

Az etikus bankok azért jönnek létre, hogy olyan projekteket finanszírozzanak, amelyek a tisztán piaci alapon működő pénzügyi intézmények útján nem nyernének kielégítést. Speciális kockázati tőkebefektetéseknek is tekinthetjük hiteleiket, amelyeket rendszert vállalkozók, vállalkozások, szövetkezetek, civil szervezetek számára nyújtanak, jellemzően forráshiányos területeken. A 20. század elejének szövetkezeti mozgalmi kiváló példákat szolgáltatnak arra, hogy hogyan lehet alapvető szükségleteket kielégíteni a kölcsönösség és együttműködés talaján. A korai időkben ez a tagság közvetlen igényeire vonatkozott. A modern együttműködési módozatok esetében a méltányos kereskedelmet és a mikrofinanszírozást szolgáló szervezetek ötvözik a gazdasági és társadalmi értékeket. Ez az oka, hogy – bár az általuk mozgatott tőke nagysága a nemzetközi tőkeáramlás során áramló tőke nagyságához nem fogható – mégis jelentős szerepet töltenek be a globális gazdasági környezetben. Az etikus bankok gyakorlata két szervezettípustól ered. A szövetkezeti mozgalmak és a civil szervezetek igényei hívták életre, többnyire ők is hozták létre őket. Már régen léteztek közösségi bankok (esetleg kifejezetten szövetkezeti vagy civil bankok) – főleg a fejlett országokban – amikor a hagyományos, üzleti alapon működő bankok elkezdtek már üzleti lehetőségként te-

kinteni ezekre a szervezetekre. A mikrofinanszírozással foglalkozó intézmények főként oda juttatnak pénzt a gazdaságban, ahol a legnagyobb a nélkülözés és erőfeszítéseik révén a szegénység enyhítésére van kilátás. (Juhász Zita, 2015)

2.1. Szövetkezeti bankok és hitelszövetkezetek

A 20. század társadalmi feladatainak megoldásához a szövetkezeti bankok és hitelszövetkezetek is jelentősen hozzájárultak azzal, hogy tagjaik számára kölcsönöket nyújtottak. Amikor azonban a kereskedelmi bankok és takarékpénztárak a banki szolgáltatások széles skáláját kezdték kínálni, megváltozott a helyzet. Számos szövetkezeti bank – felvéve a versenyt a kereskedelmi bankokkal – kibővítették tevékenységeik körét, de ezzel egy időben el is veszítették sajátos társadalmi küldetésüket. Csak a közelmúltban – az elmúlt néhány évtizedben – fedezték fel gyökereiket és kezdenek visszatérni azokhoz. Pontosabban igyekeznek úgy pozicionálni magukat a piacon, mint akiknek küldetése elsősorban a társadalmi feladatok finanszírozása. Ez a megkülönböztetés egyfajta speciális márkaépítés a pénzügyi világban, de ez mit sem vesz el tevékenységük értékéből és sikeréből. Mindenképpen sikerként értékelhető ugyanis, hogy ezek az intézmények kiválóan egyeztetik össze hagyományos kereskedelmi banki tevékenységeiket olyan speciális feladatokkal, mint a közösségi fejlesztések, a nonprofit szektor finanszírozása és a környezet védelmét célzó projektek finanszírozása. Az ilyen bankok közé tartozik például a Rabobank The Hollandia (amely elsősorban a környezeti fejlődésre fókuszál), a Vancity Bank Kanadában (ők az alacsony jövedelmű és perifériára szorult gazdasági szereplők számára teszik hozzáférhetővé a pénzügyi szolgáltatásokat), a Cooperative Bank az Egyesült Királyságban (amely markánsan állást foglalt a fegyverkezés finanszírozása ellen) és a Credit Coopératif Franciaországban (olyan termékeket kínál, amelyek a társadalmi szolidaritást fejlesztik).

2.2. Új társadalmi (civil) bankok és magán fejlesztési bankok

Az elmúlt 40 évben számos új civil bank és magán fejlesztési bank jött létre és ma is nagyon sok új alakul. Felismerték azt, hogy a társadalom és a benne élő ember számára az életminőség meghatározó fontossággal bír (beleértve a környezeti kérdéseket is) és ezeknek az igényeknek egy jó része kielégítetlen marad. Ez a felismerés jelentős impulzust jelentett ezeknek az újonnan alakuló, formálódó intézményeknek a küldetésük megfogalmazása során. Ezek az intézmények egyébként nem úgy látják magukat, mint olyan szervezetet, amely segítséget nyújt vagy egyedül a közvetlen eredmény elérése érdekében forrást biztosítanak bizonyos folyamatok számára, hanem olyan szervezetként identifikálják magukat, akik szemléletváltást, szemlélet formálódást tudnak elérni lokális szinten vagy akár globális környezetben. (Olaf Weber 2013). Hűek akarnak maradni alapelvükhöz, hogy a gazdasági növekedés önmagában nem cél és a pénzügyi

jövedelmezőség is csak azért fontos, hogy ezáltal a további fejlesztések lehetősége biztosított legyen. Ezeket az elveket hirdetik a vezető NGO-k (Non-governmental Organisations, nem kormányzati szervezetek), mint az Amnesty International, a Greenpeace vagy a Föld Barátai. De számos állampolgárnak vagy akár az ún. kulturális kreatívoknak is ez az alapelv a meghatározó, akik meg vannak győződve, hogy az egyén gondolkodása, fejlődése is jelentős abban a folyamatban, hogy globális szinten is változások következzenek be.

1974-ben jött létre a GLS Bank Németországban. Abban volt az első, hogy a hitelek aszerint ítélte oda, hogy azok mennyire szolgálják a fő emberi értékeket, az emberek szemlélet módjának átalakulását. Ezen kívül a pénz egy részét ajándékba adták, térítésmentes hitelek formájában. Ezek természetesen olyan célokat szolgáltak, amelyek várhatóan a „legtermékenyebb talajra hullanak” a közösségépítő célok területén. Az ún. „capacity building”, - magyarázva: kapacitásépítés, kapacitásfejlesztés - területére koncentráltak. Ennek keretein belül a megtakarítók és hitelfelvevők, fogyasztók és vállalkozók közös céljuk és erőfeszítésük eredményeként élik meg például az ökológiai gazdálkodást folytató farmok elterjedését, vagy a mozgássérültek gondozása és iskolai nevelése helyzetének javulását. A GLS Bank szerint lényeges, hogy lássuk, hova szükséges a pénznek áramolnia ahhoz, hogy az szolgálja a társadalom és az egyén fejlődését. Ha pedig felismerjük, mely tevékenységek, célok ezek, tudatosan irányítani kell a folyamatot. Úgy gondolják, ennek fő mozgatórugója csakis a másokért, a közösségért vállalt egyéni felelősség lehet. A közösségépítés folyamatán keresztül hozza létre ez a rendszer a közösségi kezességvállalás intézményét is. A megtakarítási termékek között az ügyfelek a célok alapján választhatnak, ezzel különböző hozamú befektetésekre nyílik lehetőségük (hiszen az egyes területek eltérő kockázatúak). A banki működés etikus megközelítése nagy lendületet adott az európai társadalmi, ill. civil bankok fejlődésének, amely az elmúlt néhány évtizedben töretlen volt. A kulturális különbségek és a különböző méretű, - fejlődési szakaszban levő, eltérő típusú (szociális, környezeti) szolgáltatások (és termékek) ellenére a támogatott célok mindegyike jól szolgálja az etikus és fenntartható fejlődést, amely e szervezetek küldetésének, törekvéseinek és gyakorlatának középpontjában áll. Mindegyik jó ügyet szolgál, saját területén, saját szolgáltatásainak (termékeinek) piacán. Természetesen nem igaz, hogy a civil bankok, illetve magán fejlesztési bankok területén nem voltak még kudarcok – de legtöbbször sikerült biztosítani a működés folytonosságát az egyes finanszírozott területeken, sőt fejlődésüket úgy, hogy mindeközben e finanszírozási formák megfelelték az általános banki előírásoknak is. (Frans de Clerk, 2010.)

A szociális bankok sokfélék, egyes szociális bankokat szakszervezetek hoztak létre, a szociális és etikus banki feltételeknek eleget téve, más szociális bankok csak egy szegmensre fókuszálnak, mérlegfőösszegük 30 millió eurótól több milliárd euróig terjedhet, finanszírozó képességük projektenként 50.000 eurótól 25 millió euróig. Mindent összevetve, ezek az intézmények ma több tízezer projektet finanszíroznak, szociális,

társadalmi területen nagy hozzáadott értéket létrehozását segítik elő, mobilizálják több millió ember és intézmény megtakarításait. Persze, mindez nem ítéltető jelentősnek, de olyan tevékenységről van szó, amely dinamikusan bővül, szerte a világban, elkötelezett vezetőkkel. Várható, hogy társadalmi változásokat katalizál egyelőre csekély, de folyamatos jelenlétük a pénzügyi szektorban. E bankok kialakították már saját belső szervezeti, személyzeti gyakorlatukat is. Több területen nagy értéket képviselő speciális módszereket fejlesztettek ki, amelyek összhangban vannak alapértékeikkel és egyben a további minőségi fejlődés alapját is jelentik (Juhász Zita 2015).

2.3. Mikrofinanszírozással foglalkozó bankok

A mikrofinanszírozó vagy mikrohitelzési bankok főként azzal foglalkoznak, hogy olyan, a pénzügyi szektor normál standardjai szerint hitelképtelen vállalkozásokat finanszírozzanak, amelyek esélyesek arra, hogy ez által megteremtik jövedelemteremtő képességük alapjait. Ez a módszer nem új, mégsem hasonlítható össze azzal a mozgalommal, melyet Friedrich Wilhelm Raiffeisen indított Németországban (később, a 19. században ebből fejlődtek ki a hitelszövetkezetek). Mai formájában a Grameen alapítványhoz, - bankhoz kötődik, amelynek a Nobel békedíjas Muhammad Yunus dolgozta ki a koncepcióját. Személyét és a Grameen bankot érték támadások az elmúlt években, de a legfontosabb az, hogy a mikrohitelzési intézmények száma világszerte több mint 10000, így több millió pénzhiányos vállalkozás, családok és közösségek számára juttatják el az alapvető képzés és a közösségépítés módszereinek megismerési lehetőségeit. Némely intézmény ahhoz is elég tőkeerős, hogy szociális bankokat támogasson, azok „tartópillérévé” váljon. A fejlett országokban a szegények vállalkozásainak a finanszírozása más módszereket igényel, mint a fejlődő országokban. Ennek oka az eltérő társadalmi szerkezetben keresendő és az individualizmus nagyobb súlyában. Mindaddig van tér a folyamatos fejlődésre, míg a mikrofinanszírozó intézmények integrálni tudják a közösségi értékeket, a szegénység elleni küzdelem elvi alapjait azzal a sikeres gyakorlattal, hogy a helyi megtakarításokat helyi vállalkozások hitelezésre fordítják. Az olyan kihívások, mint a klímaváltozás, vagy a további gazdasági és társadalmi globalizáció, igénylik is ezt a fejlődést, az okozott problémák megoldásának egyik hatékony módja lehet hasonló intézmények nagyszámú megjelenése, a meglévőket dinamikusan növekvő hitelkihelyezései.

3. Az etikus bankok működése

Egyfajta paradigmaváltást igényel az emberi gondolkodásban, ha a bankok ügyfelei lecserélik az arctalan piacok finanszírozását jó ügyek és a helyi közösség vállalkozásainak pénzzel való ellátására. Mindez innovatív banki gyakorlatot követel. Magyarországon a MagNet Bank az első számú képviselője e banktípusnak, ők a „közösségi bank” elnevezést

részesítették előnyben a számos elnevezés közül (etikus-, új-, alternatív-, civil- és számos egyéb előtag jelöli a világ számos pontján egyre inkább ismert formát). Ahogy ők fogalmazzák meg küldetésüket: „a bankunkat meghatározó közösségi jelzővel kinyilvánítottuk, hogy a közös fejlődésünkhöz számunkra kiemelt fontosságú az egyének és a közösségek szerepe, pénzügyi tudatossága és a felelősségvállalása. Ügyfeleink, munkatársaink, civil partnereink, érintettjeink közös értékek mentén találkozhatnak és támogathatják egymás munkáját”. Alkalmazzák a Nyugat-Európában, Egyesült Államokban már bevált, átvehető módszereket, megoldásokat, példákat. E szektorban különösen fontos, hogy a terület „nagyjai” akik élenjárnak és tevékenységük úttörő jellege miatt szükségszerűen mintává is válnak, fontos, hogy ne váljanak hiteltelenné. E nevek a fenntartható, alternatív bankszektorban egyfajta referenciává váltak (pl. Triodos Bank). A pénz társadalmi változások eszközéül való használata kétségtelenül friss levegőt jelent a bankszektor számára. A vagyon kezelésének folyamata során e bankok csak elveiknek megfelelő tevékenységeket és szervezeteket támogatnak, mindeközben befektetési mégis kellő mértékben diverzifikáltak. A megtakarításokból fenntartható projekteket, társadalmilag hasznos vállalkozásokat finanszíroznak. A megtakarítók elkötelezettek a fenntartható vállalkozások, az etikai szempontból kiválogatott papírokat tartó alapkezelés, fenntartható private banking irányában. A tevékenységek részletesebb bemutatásával együtt sor kerül az emberi erőforrás menedzsment és a szervezeti felépítés leírása is; ennek célja, hogy megmutassa, hogy az etikus közelítés integrálható az üzleti és szervezeti folyamatokba.

3.1. Hitelezés és befektetés

Természetesen az egyes intézmények különböző elveket és prioritásokat mondhatnak magukénak, de ha általánosságban nézzük, az alternatív bankszektor számára az egyik legfontosabb terület a környezet védelme, de lényeges területek még a szociális jellegű vállalkozások, a kultúra. Az ágazatok közül kiemelt szerepe van a bioélelmiszerek előállításának, a megújuló energiaforrásoknak, a lakásszövetkezeteknek, az oktatásnak, művészetnek. E bankok körülbelül mikrofinanszírozó intézménynek is hiteleznek, támogathatják a fair trade mozgalmakat, illetve általában a tisztességes kereskedelmet (Frans de Clerk, 2010). E bankok az alapkezelés területén is megtalálhatóak: többnyire környezeti, társadalmi és etikai befektetési alapokat kezelnek.

A hitelezési politika pozitív és negatív kritériumokat egyaránt meghatároz ahhoz, hogy tevékenysége vitele közben elveihez hű és következetes maradjon. Pozitív kritériumok: kulturális, társadalmi, vagy környezeti értékeket hordozó projektek, amelyek esetében mindehhez pénzügyi feddhetetlenség társul. A negatív kritériumok: nem fenntartható termékek és szolgáltatások, külön nevesítve a nukleáris energia, környezetre veszélyes anyagok, fegyveripar, valamint a nem fenntartható munkafolyamatok például intenzív mezőgazdasági termelés, géntechnológia, munkavállalói jogokat sértő szervezetek.

Melyek lehetnek a hitelezési politika legfőbb elemei? E bankok hitelállománya részben vagy egészben küldetés alapú (etikai, szociális és a küldetés függvényében fejlesztési szempontú), ebben hasonlít a fenntartható bankszektor többi tagjához, de nagymértékben eltér a hagyományos banki gyakorlattól, ahol a hitelezés etikailag semleges – vagy, ahogy a bevezetőben megállapítottuk, inkább humán értékektől mentes.

Az itt leírt hitelezési politika jellemzi a MagNet Bankot is, amely egyébként így fogalmazza meg saját hitelezési elveinek lényegét: „A MagNet Bank olyan hiteleket, projekteket, ügyféligényeket igyekszik finanszírozni, amelyek a fenntartható fejlődést, a környezet megóvását, az általános életfeltételeket, a természeti és alkotott értékek védelmét, bővítését, fenntartását szolgálják.”

Az alternatív, közösségi szektorban – az eddig említett sajátosságokkal összefüggésben és azokon túl - jellemzőek az alábbiak:

- Szelektív hitelezés: azzal, hogy egyértelműen meghatározzák, hogy mely területeken, mely alágazatokban nyújtható hitel, eleve csökkentik annak lehetőségét, hogy a hitelt felvevők tevékenysége jelentős negatív hatásokkal járjon az emberek életminősége vagy a környezet szempontjából.
- A hitelezési feltételek szigorúak, nyilvánosan elérhetőek, csak úgy, mint a kockázati-kezelési-befektetések elvei, a befektetési alapok és egyéb vagyionkezelési tevékenység folytatásának szabályai. A kritériumokat e bankok rendszeresen felülvizsgálják és a piaci változások és trendek tekintetében finomítják és fejlesztik.
- A hitelezési tevékenység átláthatósága rendkívül magas, legtöbb e körbe tartozó pénzügyi intézmény tevékenységéhez kapcsolódó adatokat és rendszeresen, folyamatosan publikálja.
- A hitelek odaítélésekor a bank a megbízhatóság mellett a hitelt kérelmező szervezetek motiváltságát, elkötelezettségét is vizsgálják.

Megjegyzendő, hogy amellett, hogy saját elveit és prioritásait tartja szem előtt, az alternatív, etikus bankoknak ugyanúgy be kell tartania azokat a jogszabályokat, rendeleteket, amelyek a hitelintézetek számára a prudens működés kívánalmai miatt kerülnek meghatározásra. Így, egy olyan civil szervezetnek történő hitelnyújtás, amely messze menő mértékben a társadalom érdekeit szolgálja, de piaci alapon működő bankoknál nem felel meg a hitelminősítési elveknek, komoly esély van rá, hogy itt sem lehetséges. Ez természetesen nehezíti, de tulajdonképpen ez tesz fenntarthatóvá és megbízhatóvá az ilyen hitelintézetek működését. (Ezt nehéz összeegyeztetni, nem véletlenül kapott többször is bírságot, sajnos, a MagNet Bank is.)

3.2. Megtakarítás, tanácsadás, „szűrési” szolgáltatások

Az üzletág művelése feltételezi a magas fokú átláthatóságot, hiszen e bank esetében (és ez a fenntartható bankszektorban elterjedt gyakorlat), arról van szó, hogy az ügyfél

meghatározza, mire adja a pénzét, azaz a bank milyen célt finanszírozhat belőle. Ez a megtakarító ügyfeleket arra ösztönzi, hogy érdeklődjenek, fejlesszék ismereteiket, aktívan foglalkozzanak a szociális vállalkozások és más hitelfelvevők tevékenységével és esetleg résztvevői is legyenek hasonló projekteknek. A magyar közösségi bank ezt így fogalmazza meg honlapján pl. a forint- és devizabetétek lekötését ismertető részben: „A betétlekötéssel közösségi célokat támogathat, ha a feltétel nélkül lekötethető Mentor és Szféra betétek valamelyikében helyezi el megtakarításait.”

A kulturális területeken és az etikai szempontból még alakuló részterületeken a bank befolyásolhatja a fejlődés, fejlesztések irányát, hiszen a bankok private banking ügyfelei többnyire személyes tanácsadást is igényelhetnek e bankoknál az etikai megfontolások tekintetében csakúgy, mint a kockázatok vagy megtérülés terén. Befektetési alapkezelést – ha végeznek - csak szigorú szabályok alkalmazásával teszik ezt. Csak a szűrőn átjutott befektetések azok, amelyek helyet kaphatnak a portfóliókban.

3.3. Emberi erőforrás menedzsment és szervezeti felépítés

Az alternatív bankok nagy figyelmet fordítanak a felvételi-, belső értékelési eljárás, képzési programok során munkatársaik motivációira, elkötelezettségére. Vitákat és véleménycseréket kezdeményeznek körükben, ezzel pedig abba az irányba tereli őket, hogy a minél inkább sajátjukká vált, személyes meggyőződésük összhangban álljon a bank küldetésével. A bank munkatársai számára folyamatos ösztönzést jelent, hogy a döntéshozás aktív résztvevői. Mindezt folyamatos információáramoltatással, vitákkal éri el. Olyan tanácskozásokkal melyeknek időnként egyetlen célja a közös elmélkedés. Saját, kreatív ötletgyűjtési módszereket alkalmaz. A bérezés az értékelési rendszeren alapul. A vezetők pedig önként is vállalnak korlátozásokat. Gyakran a legalacsonyabb és legmagasabb fizetés mértéke közti különbség szabályozva van. Az etikus bankok többnyire büszkén hangoztatják, hogy szervezeti kultúrájuk demokratikusabb, mint „értéksemleges” társaiké. A MagNet Bank így fogalmazza meg honlapján: „Az egész tevékenységünk érték-üzenete az, hogy a világot jobbító dolgok létrejöttét segítjük minden banki eszközzel. Amelynek létrejöttét egy gondolkodásában kiemelkedően szabad, felnőtt, együttműködő, inspiratív szervezeti kultúra segíti.”

A szervezeti felépítés formailag többnyire hasonlóan néz ki: a szavazati jogokat a közgyűlése gyakorolja. A részvények fölötti ellenőrzést pl. a MagNet Bank esetében felügyelőbizottság. Számos ilyen nyugat-európai vagy egyesült államokbeli intézmény azonban külön alapítványt hoz létre, arra a célra, hogy gyakorolja és felügyelje, hogy a bank következetesen követi vezérelveit – elősegítve ezzel identitásának megőrzését. Ebben az alapítványban pedig gyakran - kimondottan elvi okokból - ügyfelek számára helyeket kínálnak. (Frans de Clerk 2010).

4. Összefoglaló

A civil kezdeményezések, közösségépítő, jó ügyet szolgáló törekvések gyakran sikkadnak el a megfelelő kezdőtőke meglétének hiányában. A takarékszövetkezetek, amelyek kissé közelebb állnak a helyi közösségekhez és esetleg kénytelenek a kereskedelmi bankok célcsoportjába már nem tartozó, kevésbé jövedelmező ügyleteket is vállalni és talán valamennyire partnerek a helyi ügyek vitelében, de nem jelentenek igazi megoldást. Ugyanakkor megjelentek – többnyire a legutóbbi évtizedben – speciális intézmények, amelyek alkalmasabbak közösségi célok kiszolgálására, céljainak támogatására. Ilyen például Magyarország első közösségi bankja. A közösségi bankok rendszerint profitjukból is támogatják a szektort és speciális szakismeretük segítségével tanácsadást is nyújtanak. Jellemzően ez külföldön sem a kereskedelmi bankok terepe. Azonban sok országban sokkal jobban kiépült már e szektor finanszírozásának pénzügyi háttere, a társadalmi célok segítésére létrejött, helyi közösségek igényeinek kiszolgálását végző szervezetek formájában. Ilyen feladatokat látnak el az ún. etikus bankok. Kevesen gondolják, hogy e területen sok olyan intézmény van, amely akár évszázados múltra tekinthet vissza. Ez főként Nyugat-Európára jellemző pénzügyi intézménytípus, de az Egyesült Államokban is számos közösségi pénzügyi intézmény van, a '70-es években mutatkozott rájuk először igény és ekkor hozták létre az elsőt.

5. Felhasznált irodalom

- Böcskei Elvira (2015): Üzleti jelentés versus társadalmi felelősség - I. rész
Számvitel –Adó – Könyvvizsgálat /Szak-ma/ 57:(4) pp. 179-181.
- Demeter Endre, Nagy Ádám, Székely levente (2011): Pénzügyi kultúra a Civil szektorban, Civil Szemle, 2011/1-2. pp. 69-89. Letöltve: Civil Szemle honlapja, 2015. 09. 10.
http://www.civilszemle.hu/downloads/cikkek/2011/26-27szam_2011_1-2_Demeter_69-89.pdf
- Frans de Clerk (2010): Ethical Banking, In: Networking Social Finance, 16-33. o.
Letöltve: 2014. 09.10. http://www.social-banking.org/fileadmin/isb/Artikel_und_Studien/Networking_Social_Finance_Beck_Kaeufer_Vandemeulebrouke.pdf
- Juhász Zita (2015): Etikus befektetések, etikus bankok, Gazdaság és Társadalom 2014/3: pp. 25-40. (2015)
- Juhász Zita (2013): A magyar nonprofit szektor jelen és jövője a finanszírozás tükrében, Budapest, Arisztotelész Kiadó.
- Max Weber (1982): A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme, Gondolat Kiadó, Budapest.
- Olaf Weber (2013): Sustainable Banking – History and Current Developments, EMES-SOCENT Conference Selected Papers, ECSP-LG13-39 Letöltve: EMES

International Research Network, 2015. 09.10. <http://www.emes.net/what-we-do/publications/conference-papers/4th-emes-conference-emes-socent-selected-conference-papers/sustainable-banking-history-and-current-developments/>
MagNet Bank, honlap <https://www.magnetbank.hu> (<https://www.magnetbank.hu/lakossagi>, és <https://www.magnetbank.hu/vallalati>)

KETYEGŐ BOMBA VAGY GAZDASÁGÉLÉNKÍTÉS: AZ ÉRTÉKPAPÍROSÍTÁSI TEVÉKENYSÉG GAZDASÁGI ÉS ETIKAI ASPEKTUSAI

Kulcsszavak: "originate-to-distribute" bankmodell, innovatív finanszírozás, értékpapírosítás, kockázatporlasztás

1. Bevezetés

A tanulmány a hazánkban és Európában is erőteljesen tapasztalható, válság hatására kialakult kkv forráshiány, illetve a klasszikus banki finanszírozás feltételeinek történő hiányos megfelelésre válaszul megjelenő, alternatív finanszírozási lehetőséget biztosító, értékpapírosítási tevékenység bemutatására koncentrál. Ezen belül terítékre kerül az értékpapírosítás fogalmi azonosítása és maga az értékpapírosítás mechanizmusának, szereplőit, fajtáinak vázolása, majd mérlegeljük az értékpapírosítás előnyeit és hátrányait is, a szabályozási kérdésekre kitérve választ keresünk ezen innovatív tevékenység etikai vonatkozásaira is. Hisz az értékpapírosítás amellet, hogy a szabályozás határait is feszegette, számos esetben etikai kérdéseket is felvet, hiszen a befektetők nem tudták követni a bonyolult pénzügyi konstrukciók növekvő kockázati szintjét, nem látták át a termék bonyolult mechanizmusát, így lényegében tájékozatlanul döntöttek a befektetéseik megvalósításakor.

2. Az értékpapírosítás fogalma és általános működési mechanizmusa

Az értékpapírosítás (angolul: securitisation) egy ún. struktúrált finanszírozási eszközként jelenik meg. A tevékenység során a jövedelemtermelő képességgel rendelkező eszközök számára kialakítanak egy önálló homogén portfóliót, azaz csomagba rendezik őket. Az így kialakult csomagot egy, a tranzakció lebonyolítására létrehozott, csőd- és adójogilag független társaságnak (SPV, Special Purpose Vehicle) értékesítik, amely eltérő hozam-kockázati minősítéssel bíró értékpapírokká konvertálja az ún. cash flowt (NGM, 2012; Fischer–Kóczán, 2008; Király–Nagy–Szabó, 2008; Király–Nagy, 2008).

¹⁷⁹ Dr. Kovács Róbert PhD, adjunktus, Nyugat-magyarországi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Pénzügyi és Számviteli Intézet, email: kovacs.robert@nyme.hu

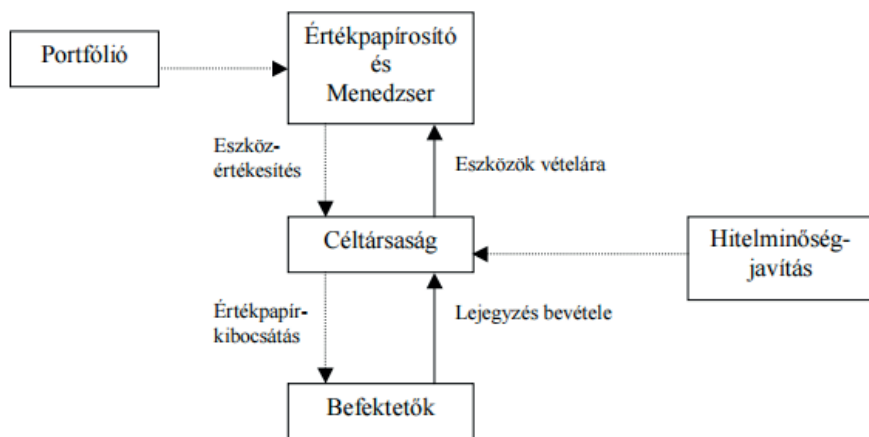
¹⁸⁰ Turucz Adrienn, tőkepiaci szanalási szakreferens, Nemzetgazdasági Minisztérium, Pénzügyi Szabályozási Főosztály. email: adrienn.turucz@ngm.gov.hu

Az értékpapírosítás tulajdonképpen egy innovatív finanszírozási módszer, mely a banki hitelezést egészíti ki, új finanszírozási forrást jelent a piacon, valamint a banki likviditás növelésére pozitív hatást fejt ki, további hatást eredményezve ezáltal azok jövőbeni hitelezési hajlandóságára. Az értékpapírosítás a jelzálogpiaci válság által megbélyegzésre került, ugyanakkor jelenleg a gazdaságélénkítés egy új eszközének tekinthető.

3. Az értékpapírosítás működési mechanizmusa általánosságban

Az értékpapírosítási tevékenység során, az értékpapírosító ún. originátor létrehoz egy üres céltársaságot. Az értékpapírosítandó portfóliót birtokló értékpapírosító, a céltársaságot azzal az egyetlen céllal hozza létre, hogy az értékpapírosítótól megvegye az értékpapírosítandó eszközöket. A létrehozott céltársaság a megvalósuló adás-vételi ügyletet a tőkepiacra történő értékpapírkibocsátásból származó bevételéből finanszírozza (1. ábra).

1. ábra – Pénzáramlások a zárás napján – eszközértékesítés

Forrás: Nádasdy Bence: Miért értékpapírosítanak a bankok? (2004)

Azokat az értékpapírokat, melyek értékpapírosított eszközportfólióval fedezettek és a tőkepiacon kerülnek kibocsátásra, eszközzel fedezett értékpapíroknak (asset-backed security, vagy ABS) nevezzük.¹⁸¹

A céltársaság tehát az eszköz tulajdonosává válik, azonban az eszköz kezelője az értékpapírosító marad (menedzser (servicer)). A hitelfelvevők adósságszolgálati kötelezettségeiket a menedzser számára teljesítik, ezt követően a menedzser a beszedett

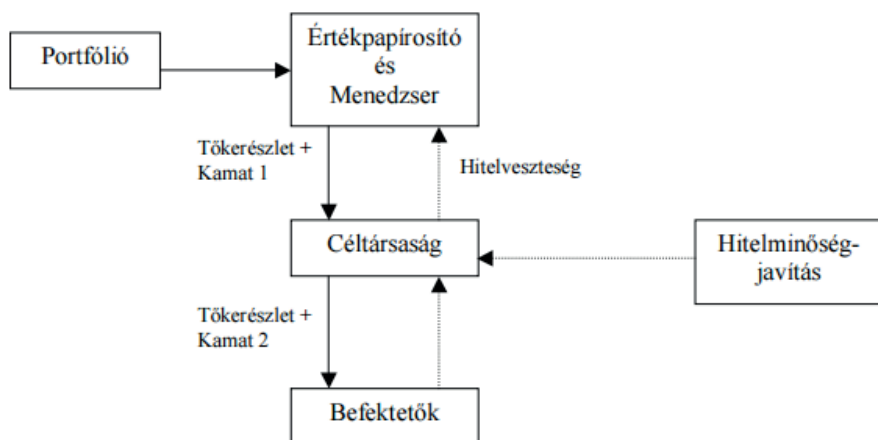
¹⁸¹ Előfordul, hogy az ABS kifejezést csak azokra az értékpapírokra, alkalmazzák, melyeket nem jelzálog hitelportfólió fedez. Ilyen esetben a jelzáloghitel eszközportfólióval fedezett értékpapírokat jelzáloghitellel fedezett értékpapíroknak (mortgage-backed security vagy MBS) hívjuk.

tőketörlesztési és kamatfizetési összegeket a céltársaság részére mindenféle levonás nélkül továbbutalja. A céltársaság pedig eleget tesz az esedékes tőketörlesztési és kamatfizetési kötelezettségnek, az eszközzel fedezett értékpapírok alapján (2. ábra).

Abban az esetben, ha az értékpapírosított portfólió bármely eleme esetén csőd következik be, a veszteség a befektetőket terheli (Nádasdy, 2004).

2. ábra – Folyamatos pénzáramlás – eszközmenedzselés

Forrás: Nádasdy Bence: *Miért értékpapírosítanak a bankok?* (2004)

4. Az értékpapírosítás szereplői

Alapvetően három szerepkört különíthetünk el, az átruházó (originator), kibocsátó (SPV) és a befektetők (investors).

Az *eszközáttruházó* egy olyan társaság, mely forráshoz követeléseit átruházása révén kíván hozzá jutni. Ebből adódóan az átruházónak kellő mértékű követeléssel kell rendelkeznie. Az átruházói szerepkört betölthetik, díjköveteléssel rendelkező közműszolgáltatók, vételár-követeléssel rendelkezők, gyártási területen működő vállalatok, valamint díjköveteléssel, illetve bankokkal szembeni kintlévőséggel rendelkező, széles kör számára szolgáltatást nyújtó vállalatok is.

Az átruházó, egy kimondottan az értékpapírosítás céljából létrehozott, különleges célú gazdasági egységnek titulált szervezetre ruházza át követeléseit vagy azok kockázatát. Az SPV a vételárat az eszközzel fedezett értékpapír kibocsátásával biztosítja. Az SPV létrejöhet társasági formában és alap formájában is. A társasági formában létrejövő SPV esetében különbséget kell tennünk nemzetközi és hazai szint szempontjából.

Az utolsó szerepkört a *befektetők* töltik be, akik az SPV által kibocsátott értékpapírok megvásárlói. Ők általában befektetési vállalkozások, bankok, biztosítók, nemzetközi pénzügyi intézmények, továbbá nyugdíjalapok és –pénztárak lehetnek.

A fentebbiekben tárgyalt szereplőkön túl, esetlegesen összetettebb ügyletek esetében, további résztvevők is csatlakozhatnak a folyamathoz, melyek a következők lehetnek: követeléskezelő, szervező, hitelminősítő, ügynök, jogi tanácsadó és könyvvizsgáló (Gárdos–Füredi–Mosonyi–Tomori, 2014).

5. Az értékpapírosítási ügyletek főbb fajtái

Az értékpapírosítási ügyleteket több szempont alapján is csoportosíthatjuk. Egyrészt, milyen jogviszonyból származnak a követelések (kötvény, jelzálog), másrészt ki az átruházó (állam, pénzügyi intézmény, szolgáltató), milyen formában működik a kibocsátó (gazdasági társaság, alap, trust), illetve milyen jog alkalmazandó a jogviszonyra. Azonban, a leginkább ismert csoportosítás azt veszi alapul, hogy a folyamat során az átruházó csupán a követelést vagy az ahhoz kapcsolódó kockázatot is átruházza-e az investorra. Ebben az esetben megkülönböztetünk valódi átruházáson alapuló ún. „true sale” és szintetikus értékpapírosítást (Gárdos–Füredi–Mosonyi–Tomori, 2014).

5.1. „True sale” értékpapírosítás

Az a valódi értékesítésen alapuló megoldás, amely során az eszközök értékesítése egy korábban már említett, SPV részére történik. Ebben az esetben, az eszközátruházó mérlegéből az eszköz ténylegesen kikerül és átkerül az SPV mérlegébe. Az SPV az értékpapírok kibocsátásából származó bevételből finanszírozza a vásárlást. Az a tény, hogy az SPV mennyire különíthető el a kibocsátó hitelkockázataitól és a pool hitelminőségének javításától, azt a kibocsátott értékpapírok minősítése tükrözi. Az átruházás során az eszköz jogi és haszonélvezeti érdekeltsége is átkerül az SPV-hez, ennek eredményeként az SPV befektető fogja megkapni az átadott jogokat. Az értékpapírosítás ezen módja esetén, a hitelfelvevők a tőke és kamat törlesztési kötelezettségeket, normál esethez hasonlóan az eszközátruházó társaság részére teljesítik, aki levonás nélkül továbbítja ezen összegeket az SPV számára. Ha az értékpapírosított portfólió bármely hitelfelvevője fizetéseképtelenné válik, a terheket (hitelveszteség) a befektetők viselik. A „true sale” értékesítésen alapuló megoldásnak két alfaját különíthetjük el, önálló (standalone) és a közvetítő-jellegű (conduit) (NGM, 2014).

5.2. Szintetikus értékpapírosítás

Ezen értékpapírosítási folyamat során az eszközök továbbra is a kibocsátó társaság mérlegében maradnak, azaz nem kerülnek értékesítésre, csak az eszközcsoporttal összefüggő kockázat kerül átadásra, azaz a kibocsátó társaság kockázatokkal szembeni védelmet vásárol, valamely származtatott (credit default, swap vagy egyéb) ügylet

révén az SPV-től díjazás ellenében.¹⁸² Az eszköz továbbra is a kibocsátó könyveiben szerepel. Az ilyen jellegű ügyletek tulajdonképpen a kibocsátó hitelkockázatainak átadását, valamint a szavatoló tőkekövetelmények csökkentését teszik lehetővé. Ezt a módszer a fedezett adósság követelések esetében alkalmazzák leginkább. Az SPV, a befektetőktől származó bevételből általában alacsonyabb kockázatú értékpapírokba fektet, így biztosítja a befektetők tőkéjét. A befektetők a veszteségeket különböző mértékben könyvelik el, attól függően mekkora kockázatvállalási hajlandóságuk. A befektetők az alacsony kockázatú és magas minősítésű befektetésből, a kibocsátó társaság által az SPV részére fizetett prémiumból kapják érdekeltségüket, azaz a kamatot a hitelesemény bekövetkeztéig.

Egy jól működő értékpapírosítási keretrendszer felállításához, az értékpapíroítási folyamat teljes egészének szabályozása, valamint az egymást kiegészítő mechanizmusok és a finanszírozási források átlátható és szabályozott kereteinek lefektetése is szükséges (NGM, 2014).

6. Fedezett és származtatott értékpapírok fajtái és felépítése

Az értékpapírosítási tranzakciók között aszerint is különbséget tehetünk, hogy mi célt kívánnak szolgálni. A következők a piacon leggyakrabban alkalmazott, az alapul szolgáló kockázatoknak megfelelően megkülönböztetett eszközosztályok tranzakció típusait szeretnénk bemutatni.

6.1. Jelzálog alapú értékpapír – MBS

Ezen kategóriába azok az értékpapírok tartoznak, melyeknek visszafizetése, egy jelzálogkölcsönrel vagy az ingatlan tárgyával biztosított jelzálogkölcsönök egy adott csoportjával vannak fedezve.

Az MBS-ket a biztosítékul szolgáló eszközök alapján két csoportra bonthatjuk. Az első ilyen csoport az ún. *RMBS*, mely a *lakossági jelzáloggal fedezett értékpapírokat* takarja, ebben az esetben a jelzálogjog kötelezettjei természetes vagy jogi személyek. A második csoport a *CMBS*, mely a *kereskedelmi jelzálogjoggal fedezett értékpapírokat* testesíti meg. CMBS során az alapul szolgáló jelzáloghitel kereskedelmi tulajdonnal van biztosítva. A jelzálog alapú értékpapírok esetében a befektetők számára teljesítendő kamat és tőke kifizetések, az alapul szolgáló jelzáloghitelek törlesztéséből származnak.

6.2. Fedezett adósság követelések – CDO

A CDO-k vállalati kockázaton alapuló követelések, melyek kölcsönökből, eszközökből, hitelderivatívákból állnak. CDO-k esetében is két csoportot képezhetünk a

---

¹⁸² NGM: Értékpapírosítás–koncepció, 2014

megkülönböztetés szempontjából, a *hitellel fedezett kötelezvények* – CLO és a *kötvénnyel fedezett kötelezvények* – CBO. Ezen tranzakciók további bontására nyílik lehetőség aszerint, hogy statikus vagy dinamikus struktúrába tartoznak. Statikus struktúra esetén, a tranzakció lezárási dátumáig az egész portfólió változatlan marad, azaz az eszközök nem cserélhetőek ki. Az eszközök kicserélésének lehetősége kizárólag teljes visszafizetés vagy fizetéseképtelenség esetében valósulhat meg, azonban gyakori, hogy fizetéseképtelenség esetében sem. Az aktívan vezetett, azaz dinamikus tranzakciók során lehetőség van egy vagy több eszköz elmozdítására a hitelkockázatok csökkentése vagy a teljesítmény növelése céljából (NGM, 2014).

6.3. Más eszköz alapú értékpapírok – ABS (eszköz alapú értékpapírok)

Az ABS-ek (Asset-backed Securities) általában olyan kötvények vagy kötelezvények, melyek pénzügyi eszközök által vannak fedezve. Tipikusan ilyen eszközök, a hitelkártya kinnlevőségek, autóhitelek, ingatlanhitelek és a jelzáloghitelek. Az ABS a legtöbb egyéb fajta kötvényektől abban különbözik, hogy a hitelminősítésük/hitelképességük nem a mögöttes eszköz létrehozójának fizetési képességéből ered, hanem más forrásokból. A kölcsön létrehozója általában az ABS kibocsátójának minősül, de valójában ők szponzorok, nem az értékpapírok közvetlen kibocsátói. Az ABS-ek piaca, egy viszonylag új és gyorsan növekvő hitelpiaci szegmens.¹⁸³

7. Az értékpapírosítás előnyei és hátrányai

Az értékpapírosítás számos kedvező lehetőséget biztosít a vállalatok, hitelintézetek, jegybank, kormányzatok és befektetők számára. Az értékpapírosítás számottevő érték-növelő hatása figyelhető meg a hitelekkel szemben. Egyrészt, illikvid eszközök likvid eszközökké alakítása valósul meg, továbbá a folyamat kockázat megosztási lehetőséget hordoz magában, alacsony működési költséget biztosít a hitelnyújtók számára és széleskörű kondíciók lehetősége áll fenn.

8. A vállalat értékpapírosításból származó előnyei

A vállalat egészét érintő hitelkockázattól történő eszkozelkülönítés révén, a vállalat egyes esetekben alacsonyabb kockázati felárral tud forráshoz jutni, mint a hagyományos banki finanszírozási mechanizmus révén.

A vállalat számára a mérlegen kívüli finanszírozási forma előnyös lehet, az adott társaság eladósodottsági mutatója szempontjából, hiszen javíthatja azt. Ennek egyik módja, hogy a társaság az értékpapírosítási tranzakcióból származó bevételt a hagyományos hitelek törlesztésére fordítja. A forrásbevonás lehetősége a kisebb vállalkozások

¹⁸³ <http://www.investinginbonds.com/learnmore.asp?catid=5&subcatid=16&id=10>

számára is elérhető abban az esetben, ha a bankok vállalati hitelei kerülnek értékpapírosításra, melynek megvalósulása úgy lehetséges, hogy a kkv hiteleket összecsomagolják.

Az értékpapírosítási tranzakció egy extra lehetőséget is hordoz a vállalatok számára, az ún. multi-seller conduit-ot, mely egy speciális értékpapírosítási mód. A folyamat során több eszköztruházó adja át eszközét az SPV számára. A mechanizmus lehetővé teszi a hitelminősítéssel nem rendelkező, közepes méretű vállalatok számára tőkepiacra történő megjelenést. A folyamatba egy likviditást biztosító (liquidity provider) és egy hitelminőség javító (programme wide enhancement) is bekapcsolódik (NGM, 2012; Nádasdy, 2004.).

9. Bankok értékpapírosításból származó előnyei

A bankok szempontjából is számos, potenciális előny sorakoztatható fel az értékpapírosítási folyamat mellett. Ezek többek között:

1. Forrásbevonás és likviditás
2. Saját tőke
3. Jövedelmezőség
4. Hitelezés

9.1. *Forrásbevonás és likviditás*

Az értékpapírosítás rugalmasan és gazdaságosan biztosítja a forrásbevonás lehetőségét a bankok számára is. Az értékpapírosítás tartalék likviditási forrásként jelenhet meg, megfelelő technológia és állandó piaci jelenlét mellett. Érdemes azonban vigyázni, hiszen ha az értékpapírosítás nem csupán alternatívaként jelenik meg, a felmerülő piaci problémák miatt a bankok hitelezési aktivitása csökkenhet és akár a piachoz való hozzáférés is lehetetlenné válhat. Erre nagyon jó példa az Enron esete, amikor is stratégiai elemként a vállalat forrásbevonásait SPV-be szervezte ki az értékpapírosítás révén. Majd a későbbiekben ez azt eredményezte, hogy a cég tényleges eladósodottsági szintje rejtve maradt, mivel az értékpapírosítási tevékenység elfedte a valódi eladósodottságot. Ezen hátrány mellett, ugyanakkor kiemelhető előny, hogy a kereskedelmi bankok az értékpapírosítási piac segítségével, akár hitelbesorolástól függetlenül is forráshoz juthatnak, versenyképes költségek ellenében. Fontos megemlíteni, hogy az értékpapírosítás forrásbevonási oldalról akkor is előnyös a hitelintézetek számára, mikor a belföldi finanszírozás nem képes helyettesíteni a külföldi finanszírozásban bekövetkezett csökkenést. Valamint, hosszú távon hozzájárul a jelzáloghitelezés stabil finanszírozásához, a jelzáloghitelezési piac fejlesztéséhez és a jelzáloghitelezési tevékenység ösztönzéséhez is. Ugyanakkor hátránnyként jelenik meg, hogy a túlzott értékpapírosításra történő támaszkodás veszélyes lehet, illetve rövid távon piaci problémákat is eredményezhet.

9.2. Saját tőke és a tőkekövetelményeknek való megfelelés

Ha az eszközzel fedezett finanszírozási struktúrát alkalmazzunk, azzal a kockázattal súlyozott eszközök összegének csökkenését érhetjük el, hiszen ezáltal a hitelkockázat egy része eltűnik a bankok mérlegéből.

A bankok hitelportfóliójuk egy részét átadják az SPV számára, így azok kikerülnek a mérlegből és ezzel egyidejűleg a kockázatos eszközök utáni elosztandó szabályozói tőke nagysága is zsugorodik – mivel a szabályozói tőke minimális mértéke a bankok kockázattal súlyozott eszközállományának mértékének függvénye. Az értékpapírosítás mérsékli a banki eszközérték változékonyságát, ezáltal gazdasági tőke is felszabadul. Továbbá, ki kell emelni, hogy az általános céltartaléknak a várható veszteségre kell fedezetet nyújtania, így az értékpapírosítási tranzakció csak a nem várt hitelkockázattól, hitelveszteségtől mentesíti az értékpapírosítót.

9.3. Hitelezés

Fő előny a hitelezés szempontjából a diverzifikáció és a hitelezési képesség növelése. Az értékpapírosítási tevékenység folyamán az értékpapírosító ösztönözve van legjobb eszközeinek szortírozására, ami a megmaradó eszközállomány minőségének romlását eredményezheti és ez önmagában is kockázatokat hordoz.

Értékpapírosítás folyamán az értékpapírosított portfólióban lévő hitelemek össz-kockázata változatlan, csupán csak a kockázatvállalás elosztása módosul a részt vevők között. Megállapítható, hogy az értékpapírosítási tevékenység hatással lehet a morális politika, az etikus gazdasági gondolkodás hatékonyságára is, pontosabban ronthatja azt. Hiszen befolyásolja a gazdaság hitelkeresletét és hitelkínálatát, így a tevékenység a szigorítások esetén problémákat okozhat (Estrella, 2002; Nádasdy, 2004).

9.4. Jövedelmezőség

Az értékpapírosítás jövedelmezőséghez kapcsolódó előnyei között sorakoztathatjuk fel, hogy hozzájárul az eszközarányos nyereség (ROA) és a saját tőke arányos nyereség (ROE) növeléséhez, a tőkelekötés mértékének szabályozása (csökkentése) révén. Mind ezek mellett, a kapcsolódó banki szolgáltatásokból díjbevételeket biztosít. Azonban az értékpapírosítási tranzakció könyvelése torzításokat eredményezhet, ugyanis több számviteli rendszer előírja, hogy az eszközértékesítésből származó eredményt is ki kell mutatni azaz, az értékesítésből származó bevétel nettó jelenértékét egyéb nyereséggént kell feltüntetni, vagyis a jövőben várható nyereségeket már az eladásnál realizáljuk a jövő kárára. Az értékpapírosítás a növekedési hajszá jelenségének kialakulását is okozhatja, mivel számos visszaélés forrása lehet. Korábbi példa alapján, úgy próbálták a vállalatok manipulálni a jövőbeni pénzáramlás előrejelzését, hogy az értékpapírosítási tevékenységből származó

bevétellel kalkuláltak. Ha az értékpapírosítási folyamat során vállalt hitelkockázatok nem megfelelően kerülnek értékelésre és árazásra, a hitel- és egyéb piacokon nagyon súlyos rendszerproblémák merülhetnek fel (NGM, 2012; Nádasdy, 2004).

10. A kormányzati adósságfinanszírozás értékpapírosításból származó előnyei

Az értékpapírosítás legjelentősebb szereplői általában a bankok, ugyanakkor már arra is volt példa, hogy az értékpapírosító fél egy adott ország kormánya volt. Kormányzati szempontból, az értékpapírosítás az állam költségvetését terhelő tételek finanszírozási lehetőségét is magában hordozza. Hiszen a pénzáramlások időbeni és mennyiségi kockázataitól való megszabadulást teszi lehetővé, mely leginkább az ideiglenes nem-teljesítő eszközöknél merül fel fontos jellemzőként. Ezen kívül, a kevésbé fejlett uniós tagállamok kormányai az értékpapírosítási technikára jellemzően, kormányzati infrastrukturális projektek alkalmával támaszkodnak. Viszont ezekben az esetekben az értékpapírosítás likviditási szempontból nem jelentős. Legtöbb esetben a pénzügyi nehézségekkel küzdő kormányok alkalmazzák az értékpapírosítás mechanizmusát (NGM, 2012).

11. A befektetők értékpapírosításból származó előnyei

Az értékpapírosított eszközök a befektetők számára jelentős hozam-prémiumot kínálnak, melynek mértéke nyilvánvalóan a tényezők számától függ, leginkább azonban az egyes ABS-ek hitelminőségével van összefüggésben.

A lebegő árfolyammal rendelkező értékpapírosított eszközökkel tipikusan a benchmark-i árfolyam feletti spread alapján kereskednek (például: LIBOR¹⁸⁴). A befektetők által támasztott keresleti igények könnyebben találnak spread alapú befektetési eszközökre, míg ezzel egyidejűleg a diverzifikáció szempontjából alapvető befektetési célokat kínál és kockázatsökkenést eredményezhet. Mivel a befektető számára az értékpapírosítás révén új eszköztípusok válnak elérhetővé (melyek révén befektetési portfóliójukat diverzifikálni tudják), olyan jó minőségű eszközökre tudnak szert tenni, melyek más esetekben nem biztos, hogy elérhetőek lennének számukra.

Az eszközportfólió értékpapírrá transzformálása során összesen négy részvényosztály kerül kialakításra, melyeket tranche-k-nak nevezünk. Fontos megemlíteni, hogy a különböző minőségű hitelosztályok eltérő veszteségvalószínűséggel és minősítéssel rendelkeznek.

1. hitelminősítéssel nem rendelkező eszközosztály – equity
2. hitelminősítéssel rendelkező eszközosztály – junior, mezzanin, senior

Az így kialakított ún. vízses struktúra lényege, a beáramló összegeket először a legfelső (legbiztonságosabb) senior sorozatok kiegyenlítésére fordítják, majd a fennmaradó pénz

¹⁸⁴ London Interbank Offered Rate

továbbáramlik az egyre nagyobb kockázattal rendelkező (mezzanin, junior) sorozatok irányába. Mindez azt eredményezi, hogy a befektetők, a hitelminősítők besorolásaira támaszkodva dönthetnek arról, melyik eszköz felel meg leginkább kockázati preferenciájuknak. Azonban a modell túlzott komplexitása hátrányként jelenik meg (NGM, 2012; European securitisation, 1999).

12. Az értékpapírosítás társadalmi és gazdasági előnyei

Azokon a piacokon ahol széles körben alkalmazzák az értékpapírosítást, számos közösségi, társadalmi és gazdasági előny realizálható. A likvid és hatékony másodlagos értékpapírosítási piacok megléte a hozzáférhetőség erősödésének hatását fejtik ki valamint, lehetővé teszi a költségek csökkenését és az elsődleges hitelezési piacokról történő finanszírozás lehetősége is fennáll. A finanszírozási igények olyan területek által kerülnek kielégítésre, melyeket a társadalmi és kormányzati politika előnybe részesít. Erre példa, a lakástulajdonosok számára rendelkezésre álló alapok kínálatának folyamatos bővülése.

A hitelek hozzáférhetőségének és azok költségeinek szempontjából, a likvid és hatékony másodlagos értékpapírosítási piacok egy bizonyos jogrendszer egésze alatt, a lokális hitelek nemzetközivé válását befolyásoló tevékenységek és a fokozatosan globálissá váló tőkepiaci rendszerek összekapcsolása révén, képesek enyhíteni a földrajzi és regionális egyenlőtlenségeket.

Szintén megfigyelhető, hogy az erőteljes értékpapírosítási piacok elősegítik és ösztönzik a tőke hatékony alokálását, vagyis az értékpapírosítás elősegíti a szűkös társadalmi tőke elosztásának fejlesztését a leghatékonyabb felhasználás céljából.

Mindezen okok miatt, az értékpapírosítás széleskörű alkalmazása és kormányzati, politikai ügyként történő támogatása, a kívánatos társadalmi és gazdasági célok megvalósítását segítheti.

Az értékpapírosítási tranzakciók segítségével tehát erősödhet a bankok stabilitása, hiszen ösztönzik a hitelezést, valamint egészségesebbé válhat a bankok mérlegének összetétele, és megvalósulhat a kockázatok szétterítése, így csökkentve a fennálló rendszerszintű kockázatokat (European securitisation, 1999).

13. Az értékpapírosítás negatív hatásai, hátrányi, etikai kérdései

Az értékpapírosítás megítélése a korábbiakban betöltött szerepe miatt nem teljes mértékben pozitív, hiszen 2007-2008-as pénzügyi válság egyik okaként az értékpapírosítási tevékenységet szokták említeni. Ennek megalapozott háttere is van, hiszen a pénzügyi szakemberek a rossz minőségű hitelek újracsomagolását addig folytatták az értékpapírosítás útján, hogy a portfólió valódi elemeit nem lehetett már tisztán átlátni, a folyamat nem rendeltetésszerű használata miatt. Ez természetesen emellett,

hogy a szabályozás határait is feszegette, számos esetben etikai kérdéseket is felvet, hiszen a befektetők nem tudták követni a bonyolult pénzügyi konstrukciók növekvő kockázati szintjét, nem látták át a termék bonyolult mechanizmusát, így lényegében tájékozatlanul döntöttek a befektetéseik megvalósításakor.

Nyilvánvalóan a kirobbanó nagy gazdasági világválságnak számos kiváltó oka van, mely egyértelműen a pénzügyi piacokhoz köthető, azonban a legtöbb problémaforrás a másodrendű jelzáloghitelek értékpapírosítása során figyelhető meg. Ezen problémaforrások számbavételével felsorakoztathatóak azok az érvek, amelyek negatív hatásokra és a hátrányokra hivatkozva, az értékpapírosítás szigorú szabályozását látják szükségesnek.

Az egyik ilyen feszültségpont, a keletkeztető és szétosztó modellt érinti. Ezen új típusú hitelmodell esetében, a bank csak „keletkezteti” a hitelt, majd eladja egy ún. SPV-nek, akik „átcsomagolják” ezeket a hiteleket értékpapírokká. Megemlítendő, hogy a hitelt keletkeztetőnek, alapvető érdeke fűződik a hitel minőségének megőrzéséhez, más különben nem tudna refinanszírozáshoz jutni. A befektetők bizalmának megőrzése érdekében a közvetítők csak a legjobb minősítéssel rendelkező ún. „prime” hiteleket fogadják el és csomagolják át. Vagyis megállapítható, hogy az értékpapírosított hitel és az abból származtatott értékpapírok minőségének biztosítása a modell problémamentes működésének alapfeltétele. De a hitelezési feltételek csökkentése és a subprime hitelek arányának növekedése repedéseket eredményezett a modellen, melyek következtében az értékpapírpiacon is szennyeződtek. Ezáltal a modell nem megosztotta, hanem mindinkább növelte a kockázatot (Fischer–Kóczán, 2008; Király–Nagy–Viktor, 2008; Király–Nagy, 2008; Juhász–Kovács–Karsai, 2009).

Az értékpapírosítási folyamat további gyenge pontjaként említhető az a vélekedés miszerint, a strukturált pénzügyek termékeinek alkalmazása folyamán felmerült kockázatok csökkenthetőek. Valójában csak a kockázatok hátrítása valósult meg, minimális szintű diverzifikációs hatás érvényesülésén keresztül, mivel a másodrendű hitelek nemfizetése az ingatlanáraktól függött. A transzparencia hiánya azt eredményezte, hogy a legutolsó kötvénybefektető nem volt tisztában a folyamat elején álló hitelfelvevő magas eladósodottsági fokával, ami már önmagában is hatalmas kockázatot jelent – legegyszerűbb formájukban is igen kockázatosá tették.

Az értékpapírosítás területét illetően, harmadik kardinális problémának a súlyos következményekkel járó helytelen hitelminősítői tevékenység tekinthető. Hiszen a kötvénybefektetők, a hasonló minősítéssel rendelkező nem strukturált értékpapíroknál ugyan magasabb hozamot realizáltak, azonban ez az extrém eseményekhez kapcsolódó a magasabb veszteség és megnőtt likviditási kockázat ellenértékének minősült.¹⁸⁵

---

¹⁸⁵ Juhász – Kovács – Karsai: A pénzügyi válság alapját képező értékpapírosítási folyamat, 2009, p. 42. 29

14. Összegzés

Napjainkban az értékpapírosítás jelensége egyre nagyobb hangsúlyt kap, mind európai, mind nemzetközi vonatkozásban. Ezt igazolja az Európai Bizottság által közzétett ütemterv az európai gazdaság hosszú távú finanszírozási szükségleteinek biztosítására, melyben a tőkepiacok fejlesztésének keretében, kiemeli az értékpapírosítási piacok újjáélesztésének, valamint a kkv-k forráshoz jutásának lehetőségét. Az Európai Központi Bank és a Bank of England, az Európai Unióban működő értékpapírosítási piac fejlesztéséről szóló közös vitaanyaga is kiemeli, hogy egy megfelelően strukturált és szabályozott értékpapírosítási folyamat megvalósulása nagymértékben támogathatja a gazdaság finanszírozását hosszú távon is, közvettem hozzájárulva ezáltal a kkv-k tőkéhez jutásához. Szintén, a kkv-k könnyebb úton történő forráshoz jutásának kérdésével foglalkozik az IOSCO (International Organization of Securities Commissions) által készített dokumentum. A háttéranyag alapján az értékpapírosítás hatékony eszköz lehet a banki hitelezés kiegészítésében és a banki finanszírozás költségeinek mérséklésében. Tehát, a fentebbiekben említett három dokumentum szilárdan megalapozza azt a tényt, mi szerint a kkv hitelek értékpapírosításának elsődleges és másodlagos piaca, valamint a hatékony kockázatértékelés jelentős szereppel bír¹⁸⁶

Magyarország viszonylatában vizsgálódva elmondható, hogy az értékpapírosítási tevékenység életképesnek bizonyulhatna. Leginkább állandó forrásbevonási eszközként lehetne alkalmazni a bankok szempontjából, azonban a rendszeres kibocsátás valószínűsíthetően csak hosszú távon valósulhatna meg. Ahogy azt a fentebbiekben már említettük, az értékpapírosításhoz számos költség társul és nemzetközi tapasztalatok azt igazolják, ezen költségek nagyban befolyásolják az értékpapírosítás sikerességét is, hiszen a méretgazdaságosság ebben az esetben nagy jelentőséggel bír. Tehát, az értékpapírosítás alkalmazása (leginkább a jelzáloghitelek esetében) abban az esetben örvendhet nagyobb népszerűségnek a hagyományos forrásbevonási tranzakcióval szemben, ha a tevékenységgel járó költségek egy megfelelő méretű portfólióban oszlanak el.

Jelenleg azonban számos akadály áll fenn a Magyarországon megvalósuló értékpapírosítási tranzakciók vonatkozásában. Elsősorban, szükség lenne a megfelelő szabályozás biztosítására. Másodsorban hiányzik a befektetői bázis megléte, ki kell emelni, hogy a belföldi kereslet valószínűsíthetően nem lenne elegendő a hazai értékpapírosítási tranzakciók megvalósításához, a külföldi befektetők pedig olyan magas hozamelvárásokkal lépnek fel a piacon, ami miatt nem jelentenének szilárd keresleti bázist. Ebből adódóan a hazai befektetők számára az állami garanciák, míg a külföldi befektetők számára a multilaterális intézmények által biztosított garanciák érvényesülhetnének ösztönzőként. Továbbiakban problémát jelentenek a kkv minősítéssel kapcsolatban felmerülő költségek is, amelyek a folyamat dinamizálódásával csökkenhetnek.

¹⁸⁶ (http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-320_hu.htm; Joint Bank of England and ECB Discussion Paper - The case for a better functioning securitisation market in the European Union; <http://www.iosco.org/news/pdf/IOSCONEWS165.pdf>).

15. Felhasznált irodalom

- BoE – ECB (2014): - The case for a better functioning securitisation market in the European Union, Joint Bank of England and ECB Discussion Paper, Frankfurt-London https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/ecb-boe_case_better_functioning_securitisation_market_en.pdf
- Botos K. (2012): Pénzügyi innováció és válság, online tanulmány, <http://www.penzugyiszemle.hu/vitaforum/penzugyi-innovacio-es-a-valsag>
- Estrella A. (2002) Securitization and the efficacy of monetary policy, Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review, <https://www.newyorkfed.org/research/epr/02v08n1/0205estr/0205estr.html>
- Európai Bizottság (2014): A Bizottság ütemterve az európai gazdaság hosszú távú finanszírozási szükségletei biztosítására, sajtóközlemény, Brüsszel http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-320_hu.htm
- Fischer É.–Kóczán G. (2008): Másodlagos subprime válság – rendkívüli hatósági beavatkozások, MNB Műhelytanulmányok, Budapest, <https://www.mnb.hu/letoltes/mt-72.pdf>
- Gárdos, Füredi, Mosonyi, Tomori Ügyvédi Iroda (2014): Az értékpapírosítás az új Ptk. fényében, online tájékoztató, Budapest, <http://www.gfmt.hu/karacsonyi-fuzetek/gfmt-karacsonyi-fuzet-2014-az-ertekpapirositas-az-uj-ptk-fenyeben.php>
- IOSCO (2014): IOSCO issues final regulatory recommendations on securitisation and CDS market, Press release, Madrid <http://www.iosco.org/news/pdf/IOSCO-NEWS165.pdf>
- Király J.–Nagy M. (2008): Jelzálogpiacok a válságban: Kockázatalapú verseny és tanulságok, Hitelintézeti Szemle 7/5, Budapest http://www.bankszovetseg.hu/wp-content/uploads/2012/10/HSZ5_kiraly_nagy_450_482.pdf
- Király J.–Nagy M.–Szabó E. V. (2008): Contagion and the beginning of the crisis–pre-Lehman period, MNB Occasional Paper 76, Budapest <http://www.mnb.hu/letoltes/op-76.pdf>
- Nádasdy B. (2004): Miért értékpapírosítanak a bankok? Hitelintézeti Szemle 3/2, Budapest <http://www.bankszovetseg.hu/wp-content/uploads/2012/10/42Nadasdy.pdf>
- Nemzetgazdasági Minisztérium (2012): Hazai kezdeményezések az értékpapírosítást illetően,
- Nemzetgazdasági Minisztérium (2013): Értékpapírosítási tájékoztató, tájékoztató információs tanulmány, Budapest
- Nemzetgazdasági Minisztérium (2014): Értékpapírosítás koncepció, tájékoztató információs tanulmány, Budapest
- The Bond Market Association (1999): A resource guide, European Securitisation Forum, New York, <http://people.stern.nyu.edu/igiddy/ABS/resourceguide.pdf>

A K+F TEVÉKENYÉG SZÁMVITELE ÉS ADÓZÁSA

Kulcsszavak: kutatás, fejlesztés, innováció, adókedvezmény, számviteli elszámolás

1. Bevezetés

Napjainkban az innováció és a kutatás-fejlesztés igen divatos fogalmak, amelyeket legtöbbször a gazdaság fejlesztésével kapcsolnak össze, valamint ezeket tekintik a világban lévő gazdaság lehetséges kitörési pontjainak. A kutatás-fejlesztési és innovációs folyamatoknak meghatározó szerepük van az egyes régiók, és azon belül is a vállalatok versenyképességének javításában, tehát joggal tekintik kitörési pontnak. Ezt a világ számos országában felismerték már az elmúlt években, így az Európai Unióban is, ahol 2000-től, mind a gazdaságfejlesztési-, mind a regionális fejlesztési politikájának középpontjába állították ezen folyamatok támogatását, és hatékonyságának javítását. Az Unió a különböző szintű politikákban való megjelenés mellett komoly anyagi erőforrásokat is rendelt a megvalósításhoz. Az Unió arra ösztönzi a tagországokat, hogy 2020-ra GDP-jük 3%-át kutatásra és innovációra fordítsák. Reményeik szerint, ennek eredményeképp 3,7 millió munkahely jön majd létre, az éves uniós GDP pedig közel 800 milliárd euróval fog növekedni. [6, 11]

Az EU arra törekszik, hogy közpénzek felhasználásával ösztönözze a magánszféra innovációs és kutatási tevékenységét, továbbá hogy elhárítsa azokat az akadályokat, amelyek az ötletek megvalósítását és piacra jutását megnehezítik. **A Horizont 2020 program** keretében **80 milliárd eurós támogatás** áll rendelkezésre 2020-ig a K+F+I tevékenységre.

A K+F tevékenység előmozdítására nemcsak az Európai Unóban tettek/tesznek erőfeszítéseket, hazánkban is megtörténtek, azok a törvényi változások, amelyek ezek ehhez szükségesek. Elsőként a 2003. évi XC. törvény létrehozta a Kutatási és Technológiai Innovációs Alapot, melynek rendeltetése a magyar gazdaság technológiai innovációjának ösztönzése a hazai és a külföldi kutatási eredmények hasznosításának előmozdítása, az innováció infrastruktúrájának és szolgáltató tevékenységének fejlesztése. Érvénybe lépett a 2004. évi CXXXIV. törvény a kutatás-fejlesztésről és a technológiai

¹⁸⁷ Dr. habil. Széles Zsuzsanna, egyetemi docens, Nyugat-magyarországi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Pénzügyi és Számviteli Intézet, e-mail: szeles.zsuzsanna@nyme.hu

¹⁸⁸ Tóthné Dr. Szabó Erzsébet, egyetemi docens, Nyugat-magyarországi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Pénzügyi és Számviteli Intézet, e-mail: tothne.szabo.erzsebet@nyme.hu

innovációról. Ezt követően több jogi változás is történt az évek folyamán, a legutóbbi 2015. január 1-jén életre hívta a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapot (továbbiakban: NKFI Alap) a tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló 2014. évi LXXVI. törvény alapján. Az Alap a kutatás-fejlesztés és az innováció állami támogatását biztosító és kizárólag ezt a célt szolgáló, az államháztartásról szóló törvény szerinti elkülönített állami pénzalap. Az NKFI Alap rendeltetése kiszámítható és biztos forrást biztosítani a kutatás-fejlesztés és a gazdaságban hasznosuló innováció ösztönzésére és támogatására, lehetővé tenni a gazdaságban és a társadalmi élet egyéb területein hasznosuló kutatás és fejlesztés erősítését. [13]

Hogyan is áll a kutatás-fejlesztéssel napjainkban? Az Európai Bizottság 2015-ben is felállította azoknak a vállalatoknak a rangsorát, amelyek a legtöbbet fektetnek kutatási és fejlesztési programokban az EU-ba. Az eredmények tanúsága szerint az élen Nagy-Britannia áll, akit Németország, majd Franciaország követ. Ez a három ország adja az európai kutatás-fejlesztés jelentős részét. Jelenleg, az Amerikai Egyesült Államok adja az összes K+F befektetés 36 %-át a világon, az Európai Unió kicsivel, több mint 30 %-kal a második helyen áll. [9]

Ha megnézzük a listán szereplő cégeket, akkor az első helyen a Volkswagen áll 13.120 Milliő EUR-s éves K+F ráfordítással, 11,7 %-os növekedést ért el ezen a területen 2014-ben, a második helyet a Daimler foglalja, míg a dobogó harmadik fokára a Robert Bosch került. Az 1000 céget számláló listán mindössze egy magyar vállalat van a Richter Gedeon, amelyik a rangsorban a 178. helyet foglalja el, 2014. évi adatok alapján 138,8 Milliő EUR-ot költve a K+F tevékenységre.

Nézzük hogyan is áll Magyarország a K+F tekintetében, ha regionális bontásban vizsgáljuk a fajlagos K+F ráfordításokat. Az 1. sz. táblázat adatai azt mutatják, hogy 2004-ben Közép-Magyarországon és a Nyugat-Dunántúlon volt a legmagasabb az egy kutatóra jutó K+F ráfordítás, addig ez 2012-re megváltozott és a Dél-Dunántúl, valamint az Észak-Alföldön a legmagasabb a vizsgált érték. Az Észak-Alföld már 2008 óta őrzi vezető helyét a rangsorban, míg a Dél-Dunántúlon a vizsgált időszak utolsó két évben volt jelentős a növekedés a fajlagos K+F ráfordításokat vizsgálva.

1. sz. táblázat: A fajlagos K+F ráfordítás alakulása 2004 és 2012 között (Me.: E Ft/tudományos kutató, fejlesztő)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Dél-Alföld	9962,9	11292,9	12338,9	12835,1	12887,8	13063,2	13472,1	13351,2	14211,4
Dél-Dunántúl	7929,9	7670,5	8425,9	7657,4	8526,6	9677,3	9018,9	10938,3	18290,
Észak-Alföld	12659,3	14082,8	13407,4	13852,4	17182,6	17698,7	17193,5	16113,9	18007,5
Észak-Magyarország	7401,	9132,2	10004,	11314,6	12873,5	13591,2	11645,5	12564,2	12929,3
Közép-Dunántúl	13766,5	11986,8	11663,4	13398,7	15098,8	15024,6	17074,5	13898,1	15817,4
Közép-Magyarország	11918,3	13421,3	14241,2	14313,1	14020,7	14823,1	14388,4	14475,9	14571,7
Nyugat-Dunántúl	13707,9	10009,8	11201,	17495,8	16175,9	14274,6	14107,5	17638,8	15939,9

Forrás: Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TEIR) adatbázisa alapján

2. Kutatás-fejlesztési alapfogalmak

Az általános jogszabályi környezet ide vonatkozó aktuális rendelkezésein túl a számviteli és adójogszabályok is sajátos elemeket tartalmaznak a K+F tevékenység elszámolása, valamint a kapcsolódó adókedvezmények vonatkozásában. Mielőtt a konkrét sajátosságokra kitérnénk, nézzük mit is értünk kutatás és fejlesztés alatt. A 2000. évi C. törvény számviteli törvény 3. § (4) 2-4 bekezdéseiben nevesíti a tudományos kutatás, kísérleti fejlesztés három alaptípusát:

Alapkutatás: a tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló törvényben meghatározott alapkutatás, **ami kimondja, hogy** az a kísérleti és elméleti munka, amelynek elsődleges célja új ismeretek megszerzése a jelenségek alapvető lényegéről és a megfigyelhető tényekről, bármiféle konkrét alkalmazási és felhasználási célkitűzés nélkül.

Alkalmazott kutatás: Új ismeretek megszerzésére irányuló eredeti vizsgálat, amelyet elsődlegesen valamely konkrét gyakorlati cél érdekében végeznek.

Kísérleti fejlesztés: A kutatásból és gyakorlati tapasztalatokból nyert, már létező tudásra támaszkodó, rendszeres munka, amelynek célja új anyagok, termékek és szerkezetek létrehozása, új eljárások, rendszerek és szolgáltatások bevezetése vagy a már létrehozottak vagy bevezetettek lényeges javítása.

3. A k+f tevékenység számvitele

Az alap-, valamint az alkalmazott kutatás és a kísérleti fejlesztés elkülönítése során számos problémával kell szembenéznünk. A számviteli elszámolásban rejlő sajátosságok miatt azonban szükséges ezeknek a területeknek az elkülönítése.

3.1. *Mi tartozik bele a K+F tevékenységbe és mi az, ami nem?*

Kizárólag olyan tevékenység tartozhatnak a K+F körébe, amelyekben fellelhető az újszerűség és valamely tudományos vagy műszaki bizonytalanság feloldásának számottevő eleme. A prototípusok tervezése, szerkesztése és vizsgálata általában K+F körébe tartozik. A kísérleti üzemek építése és beüzemelése a K+F tevékenység része, azonban a kísérleti szakasz végetértével, és a próbaüzem után termelési egységként kezd el működni, a tevékenység ezt követően már nem tekinthető K+F-nek. A gyártási szakasz sem számítható be a K+F tevékenységbe, kivéve, ha új tervezési és műszaki megoldásokat tartalmaz. Ha csupán a gyártás során felmerült hibák felderítése és javítása zajlik, az sem tartozik már a K+F tevékenység körébe. [11]

A számviteli törvénnyel összhangban a kísérleti fejlesztés aktivált értékeként a jövőben hasznosítható, a kísérleti fejlesztés eredményének jövőbeni hasznosításakor az árbevételekben megtérülő, a kísérleti fejlesztés eredménye érdekében felmerült olyan összeget, vagy a saját tevékenység során felmerült közvetlen önköltségbe tartozó költséget lehet figyelembe venni, amelyek aktiválható termékben nem vehetők számításba, mivel a létrehozott termék piaci árát meghaladják. A kísérleti fejlesztés állományba vett aktivált értéke nem lehet több, mint, amely várhatóan megtérül a kapcsolódó jövőbeni gazdasági haszonból a további fejlesztési költségek, a várható termelési költségek, illetve a termék értékesítése során közvetlenül felmerülő értékesítési költségek levonása után. Azaz azt a többletköltséget lehet így aktiválni, amely a kísérleti fejlesztés eredményeként létrejött aktiválható termék bekerülési értékében nem vehető figyelembe. Ez többek között azért is előnyös, mert így a terv szerinti értékcsökkenési leírásaként elszámolva több üzleti év eredményét terheli majd, és erre a már folyamatos működésből termelődő bevételek fedezetet nyújthat. Az aktiválás feltétele ugyanakkor, hogy a kísérleti fejlesztés aktivált költsége a jövőbeni haszonból megtérüljön, és ezt megfelelően is kell dokumentálni. [3]

A kísérleti fejlesztés megkezdésekor a vállalkozónak döntenie kell, hogy ezen költségeket aktiválja-e és amennyiben úgy dönt, hogy igen, akkor a döntésétől a jövőben nem lehet eltérni. Ezt az elhatározást vállalkozónak a számviteli politikájában rögzítenie kell. Az alap és alkalmazott kutatás költségei, valamint a kísérleti fejlesztés közvetett és általános költségei azonban nem aktiválhatóak, azokat felmerülésükkor azonnal költségként kell elszámolni. Amennyiben, a kísérleti fejlesztés sikeresen zárul az aktivált költségeket legfeljebb 5 év alatt lehet a terv szerinti értékcsökkenés elszámolásával az eredmény terhére elszámolni, maradványértékkel azonban nem szabad számolni. Ha a kísérleti fejlesztés eredménytelen lesz, vagy bizonyossá válik, hogy az aktivált költségek a jövőbeni bevételekből nem fognak megtérülni, akkor a terven felüli értékcsökkenést kell elszámolni. A számviteli nyilvántartásokban elkülönítetten kell kimutatni a kutatási-kísérleti fejlesztés közvetlen, általános, valamint közvetett költségeit. [8]

Milyen költségek tartozhatnak a K+F közvetlen költségei közé? [11]

- a kísérleti fejlesztést végzők közvetlen bérköltsége és a kapcsolódó személyi jellegű kifizetések;
- a kísérleti fejlesztéshez közvetlenül felhasznált vásárolt anyagok bekerülési értéke, saját előállítású termékek közvetlen önköltsége;
- a kísérleti fejlesztéshez felhasznált, a kísérleti fejlesztés tárgyát képező eszközök bekerülési értéke;
- a kísérleti fejlesztéshez bérbe vett eszközök bérleti díja;
- a kísérleti fejlesztéshez igénybe vett idegen vállalkozások által számlázott egyéb szolgáltatások;
- a kísérleti fejlesztéshez használt tárgyi eszközök, immateriális javak terv szerinti értékcsökkenése stb.
- a kutatáshoz felhasznált szabadalmi és szakértői díj.

A befejezetlen kutatás-fejlesztés aktivált költségeit csökkenteni kell [10]:

- a létrehozott, állományba vett tárgyi eszköz, szellemi termék közvetlen önköltségével;
- a készletre vett félkész és késztermék közvetlen önköltségével;
- a nyújtott (értékesített) szolgáltatás közvetlen önköltségével;
- a visszanyert hulladék haszonanyag értékével.

A kísérleti fejlesztés aktivált értékének könyv szerinti összegében lekötött tartalékot kell képezni az eredménytartalékkal szemben, amelyet a K+F értékének terv szerinti értékcsökkenési leírásával párhuzamosan az elszámolt költség, ráfordítás összegében fel kell oldani. A kiegészítő mellékletben be kell mutatni a kutatás és a kísérleti fejlesztés tárgyévi költségeit jogcímenkénti és évenkénti bontásban.

4. K+f tevékenység adózása

A bevezetésben említett Unió forrásokhoz nem minden vállalkozás tud hozzáférni, ezeket a vállalkozásokat az állam más módon adóalap-, illetve adókedvezmények formájában támogatja. A tanulmány elkészítésének az egyik fő célja, ezen kedvezmények bemutatása.

A hazai adótörvények lehetőséget biztosítanak a társaságok számára, hogy a saját tevékenységi körben végzett kutatás-fejlesztési projekthez kapcsolódóan adóalap-kedvezményeket, és adott esetben adókedvezményt is igénybe vegyenek. Az kedvezmények három adónemet érintenek:

- a társasági adót;
- a helyi iparűzési adót;
- közvetett módon az innovációs járulékot.

Most, nézzük ezeket részletesebben.

4.1. *K+F és a társasági adó*

A vállalkozások számára a legjelentősebb a vizsgált terhek közül a társasági adó. Az 1996. évi LXXXI. törvény a társasági és az osztalékadóról két pontja (paragrafusa) is kitér ki kutatás-fejlesztési tevékenységre:

- Az e tevékenységet folytató adózó igénybe vehet adóalap-kedvezményt (7 §);
- Egyes speciális esetekben adókedvezményt (22/B §).

A 7 §-nak megfelelően a saját tevékenységi körben végzett kutatás-fejlesztési projektek közvetlen költségével csökkenthető a társasági adó alapja, de nem a teljes 100 %-val. A törvény értelmében, a megvalósított projekt költségei közül le kell vonni az igénybe vett szolgáltatások költségét, ha azt a társaság nem kutatóintézettől vette igénybe, továbbá le kell vonni a projekt megvalósítására kapott állami támogatások összegét. Az így megmaradt költségek mértékével csökkenthető az adóalap. A törvény kiírója szerette volna támogatni a kutatóintézetekkel történő együttműködést, így ha egy vállalat K+F szerződés alapján kutatóintézettel közösen végzett tevékenységet, akkor az adóalapot módosító közvetlen költségek háromszorosa is figyelembe vehető. Ennek azonban van egy felső korlátja, amit a törvény 50 millió forintban határozott meg. Ebben a kiemelt esetben az adóalapot módosító költségekre jutó adó mértéke de minimis támogatásnak minősül. A vállalkozások saját maguk dönthetik el azt is, hogy az adóalap kedvezményt a felmerülés adóévében kívánják elszámolni, vagy a szellemi termék aktiválását követően az értékcsökkenéssel arányosan több éven keresztül veszik igénybe. [5]

A másik fontos pont a 22/B §-ban található fejlesztési adókedvezmény. Ott vehetik igényben a vállalkozások, ahol alapkutatást, alkalmazott kutatást és kísérleti fejlesztést szolgáló beruházást hajtanak végre, aminek a jelenértéke meghaladja 100 millió forint. Fejlesztési adókedvezmény jogcímén egy vállalat a kutatás-fejlesztési projekt költségének egy részét vonhatja le a számított adójából. A fejlesztési adókedvezmény összegét a hatályos támogatási intenzitás mértéke határozza meg (37/2011. és 165/2014. Korm. rendeletek). Ez azt jelenti, hogy a vállalatok mérete és a megvalósítási helyszín határozza meg azt a százalékos mértéket, amit a projekt költségekre vetítve megkapjuk azt az összeget, ami levonható az adóból. Az adókedvezmény mértéke az elszámolható költség és a támogatási intenzitás szorzata.

2. sz. táblázat: A fejlesztési adókedvezmény alakulása 2004 és 2014 között (Me.: E Ft)

Megnevezés	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Dél-Alföld	.	.	1659.	758.	.	798.	.	20501.	150111.	1532157.	860771.
Dél-Dunántúl	.	.	.	55520.	71981.	57101.	115891.	322072.	393165.	896275.	646923.
Észak-Alföld	12955.	37135.	62396.	61473.	54901.	117158.	69457.	39407.	5990182.	1385389.	5521531.
Észak-Magyarország	55374.	57038.	26045.	137759.	.	.	.	73986.	1834731.	3034838.	1838194.
Közép-Dunántúl	.	.	542692.	68230.	101418.	61720.	157324.	113133.	16716335.	9564682.	8517625.
Közép-Magyarország	64.	3251844.	5014489.	15055692.	8722427.	12104735.	18416445.	25355332.	11269316.	9342506.	7078567.
Nyugat-Dunántúl	17759.	12349.	16297.	32936.	35342.	1449.	49550.	3783.	1848677.	2864415.	2944203.

Forrás: Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TEIR) adatbázisa alapján

Az alábbi táblázat 2004-től kezdődően mutatja a fejlesztési adókedvezmény alakulását régiók szerinti bontásban. Ha alaposan szemügyre vesszük az adatokat, akkor jól látszik, hogy egészen 2011-ig a közép-magyarországi régió dominanciája érvényesült, kimagasló volt az igénybevett fejlesztési adókedvezmény mértéke, ezt követően azonban a Közép-Dunántúl vette át a vezető szerepet, amit nagy valószínűséggel az autópárnak köszönhető.

4.2. Az iparüzési adó és innovációs járulék csökkenthetősége K+F tevékenységgel

A K+F projektek másik adóhatása a helyi iparüzési adóalapot érinti. Helyi adókról szóló 1990. évi C. törvény 39. §-ának értelmében a helyi iparüzési adó alapja a társaság nettó árbevétele, amit csökkenteni az alapkutatás, alkalmazott kutatás, kísérleti fejlesztés adóévből elszámolt közvetlen költségével is. Az 2014. évi LXXVI. innovációs törvény értelmében a vállalatok innovációs járulék fizetésre kötelezettek, aminek az alapja a helyi iparüzési adó alapja, így közvetett módon a K+F projektek csökkentik az innovációs járulék összegét is. [7, 15]

Az imént felsoroltakat összegezve az egy kutatás-fejlesztési projekt megvalósítása során egy vállalat három különböző adót tud csökkenteni, három úton tud innovációs és k+f adókedvezményt igénybe venni, és ennek feltétele csak annyi, hogy saját tevékenységi körben végzett K+F tevékenység legyen. A vállalkozásnak be kell szereznie a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalának határozatát, amelyben a Hivatal minősíti a társaság projektjét, és eldönti, hogy saját tevékenységi körben végzett K+F tevékenysége-e. Amennyiben egy adózó rendelkezik a tanúsítvánnyal, annak szakmai tartalmát a NAV nem vitathatja.

5. K+F projektek dokumentálása

Jelenleg a K+F projektek dokumentálásának nincs konkrét törvényileg meghatározott, szabályozott rendszere, ez azonban nem mentesíti az adózót a nyilvántartási kötelezett-

sége alól, neki egyértelműen alá kell tudnia támasztania azon projektjeinek K+F jellegét, amelyre tekintettel adó- vagy adóalap kedvezményt vett igénybe az adott időszakban. Amit a dokumentációnak mindenképpen részletesen tartalmaznia kell [12]:

- *Az adott évben elvégzett tevékenységei miként felelnek meg a K+F minősítésre vonatkozó kritériumrendszernek.*
- *A kapcsolódó költségek milyen formában, illetve mekkora összegben vehetők figyelembe mint K+F adó- vagy adóalap kedvezmény.*

Amit vizsgálunk a dokumentálás során:

- **Elkülönített számviteli nyilvántartás szükségessége;**
- **Újszerűség vizsgálata;**
- **K+F minősítés lehetősége folyamatban lévő és múltbeli projektekre vonatkozóan;**
- **A kereskedelmi célú fejlesztési tevékenységek minősítése – kísérleti üzem, próbagyártás.**

6. Összefoglalás

A K+F+I vitathatatlanul fontos szerepet tölt be a gazdasági életben. A vállalkozások ezen irányú tevékenysége az elmúlt időszakban megnövekedett, amelynek egyik mozgatórugója az Európai Unió támogatási politikája, míg a másik oldalról a társasági és helyi iparűzési adó (ezen keresztül az innovációs járulék) esetében, adóalap csökkentő tételként vehető figyelembe, valamint adókedvezmény igénybevitelére van lehetőség. A támogatásokat sokszor csak a nagyobb vállalkozások tudják igénybe venni, azonban az adóalap- és az adókedvezmények a kisebb cégek számára is elérhetőek.

Az alap-, valamint az alkalmazott kutatás és a kísérleti fejlesztés elkülönítése során számos problémával kell szembesülnünk. A számviteli elszámolásban rejlő sajátosságok miatt azonban szükséges ezeknek a területeknek az elkülönítése. A számvitel és az adózás szempontjából is kulcsfontosságú a K+F projektek dokumentálása, ezen belül is a tevékenység K+F minősítése, valamint a kapcsolódó költségek összegének és összetételének figyelembevétele az adó-, illetve adóalap kedvezményeknél.

Mit hoz a jövő? Mennyire vagyunk innovatívak és mennyire tudjuk a K+F támogatásokat, kedvezményeket kihasználni, csak rajtunk múlik.

7. Felhasznált irodalom

1990. évi C. törvény a helyi adókról.

1996. évi LXXXI. törvény a társasági adóról és az osztalékadóról.

2000. évi C. törvény a számvitelről.

2014. évi LXXVI. innovációs törvény.

- Ambrus Rita Anna (2015): Számvitel és adózás, különös tekintettel a nyilvántartási és adókötelezettségek kapcsolatára. GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM 7:(különszám) pp. 18-32.
- Az Európai Unió hivatalos oldala. Kutatás és Innováció. http://europa.eu/pol/rd/index_hu.htm (letöltés dátuma: 2016. március 30.)
- Az innovációs járulék legfontosabb szabályai 2016. 68. sz. NAV információs füzet.
- Böcskei Elvira (2005): A vissza nem térítendő fejlesztési támogatások elszámolása. SZÁMVITEL ADÓ KÖNYVVIZSGÁLAT: SZAKMA 47:(1) pp. 22-26.
- EU R&D Scoreboard, The 2015 EU Industrial R&D Investment Scoreboard. European Commission - Joint Research Centre. Seville, 2015. 114. p.
- Héhn Miklós: A K+F tevékenység számvitele. <http://blog.rsm.hu/2014/08/a-kf-tevenyseg-szamvitele/> (letöltés dátuma: 2016. április 15.)
- K+F tanácsadó gazdálkodó szervezetek számára. Magyar Fejlesztési Intézet, 2009. 30.p. http://www.mfiorg.hu/kf_fuzet.pdf (letöltés dátuma: 2016. március 22.)
- Márkus Csaba: K+F adókedvezményt vett igénybe? NAV-ellenőrzésre számíthat. http://adozona.hu/tarsasagi_ado_innovacios_jarulek/KF_adokedvezmenyt_vett_igenybe_NAVellenorze_OB6WBY (letöltés dátuma: 2016. március 31.)
- Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal honlapja. <http://nkfi.kormany.hu/az-nkfi-alaprol> (letöltés dátuma: 2016. március 30.)
- Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TEIR) adatbázisa.
- Tóth Emese: A kutatás-fejlesztési tevékenység adóhatása, adókedvezményei. <http://innovacio-menedzsment.hu/kutatas-fejleszt-es-ado-hatas> (letöltés dátuma: 2016. március 30.)

VERSENYKÉPESSÉG ÉS GAZDASÁGI ETIKA- VÁLLALATI TELJESÍTMÉNY ELEMZÉSE PANEL REGRESSZIÓVAL

Összefoglalás

A szerzők tanulmányuk bevezető részében a vállalati versenyképesség, a vállalati teljesítmény és gazdasági etika problémakörét érintik. A versenyképesség tekintetében Török Ádám által megfogalmazott tételt tekintik kiindulópontnak. A kutatók egy térség (Észak-Alföldi régió) kiskereskedelmi tevékenységet végző vállalkozások beszámolóiból nyert mérleg és eredmény-kimutatás adatait felhasználva végezték az elemzést. Kutatásuk során arra a kérdésre keresték a választ, hogy a vállalkozások milyen pozíciót képesek elérni a versenyben, továbbá a pozíciók elérésében melyek azok a tényezők, amelyek befolyásolják teljesítményüket. A hosszabb időszakot átfogó keresztmetszeti adatok évenkénti elemzése során nehéz kimutatni az egyedi és az időhatásokat, ezért a probléma megoldására a panelelemzést – amely egy keresztmetszeti idősorelemzés – használták. A vizsgálatba bevont régió vállalkozásainak – hat üzleti évre vonatkozó – adatbázisát használták fel, és számították ki a rögzített és a véletlen hatású panel regressziót. Az idioszinkratikus hatás az esetek többségében magas értéket mutatott, ami azt jelenti, hogy az egyes vállalkozások egyedi és időbeli együttes változása nagyon jelentős. Ez a hatás lényegében egyfajta “kollektív” bizonytalansággént fogható fel.

1. Versenyképesség, vállalati teljesítmény és gazdasági etika

A versenyképességgel mind mikro- mind makroszinten nagyon sok kutató foglalkozott önállóan vagy valamilyen kutatócsoport keretében.¹⁹³ Ugyanakkor még ma is elég sok vita folyik arról, hogy mit jelent a versenyképesség mikro- és makroszinten, és mak-

¹⁸⁹ Dr. habil. Tarnóczi Tibor PhD, tanszékvezető egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Pénzügy Tanszék (tarnoczi.tibor@econ.unideb.hu)

¹⁹⁰ Dr. Fenyves Veronika PhD, tanszékvezető egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Controlling Tanszék (fenyves.veronika@econ.unideb.hu)

¹⁹¹ Dr. habil. Bács Zoltán, intézet igazgató, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, (bacs.zoltan@econ.unideb.hu)

¹⁹² Dr. Böcskei Elvira PhD, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem (bocskei.elvira@kre.hu)

¹⁹³ Pl.: Corvinus Egyetem, Versenyképesség Kutató Központ, Versenyképesség Kutatások Műhelytanulmány-sorozat (<http://www.uni-corvinus.hu/index.php?id=55998>)

roszinten egyáltalán értelmezhető-e a versenyképesség. versenyképesség fogalommal foglalkozik Szentes Tamás 2012-ben a Magyar Tudományban megjelent cikkében,¹⁹⁴ ahol a következőket írja: „A gazdaság területén a termékek és szolgáltatások piaci versenyképességének fogalma ugyan meglehetősen jól és egyértelműen meghatározható, hiszen piaci értékesítésük alapvetően minőségüktől és áruktól függ, mégis sok egyéb tényező és piaci körülmény is befolyásolja azt. Hasonlóképpen, bár a vállalatok versenyképességének fogalma sem okoz értelmezési zavarokat, amennyiben azok nyereséges működése elsősorban az általuk piacra vitt termékek, illetve szolgáltatások versenyképességétől függ, ám azt számos más tényező is meghatározza. A ’nemzeti versenyképesség’ fogalma azonban eleve nemcsak azért pontatlan, mivel valójában az egyes országokra vonatkoztatott, márpedig azok nem mindig esnek egybe a nemzetekkel, hanem mert eleve többféleképpen is értelmezhető. Ez viszont nyilvánvalóan abból adódik, hogy a nemzetek, illetve országok között a versengés több különféle síkon, illetve szférában folyik.”

A tanulmányunkban bemutatott elemzés egy nagyobb kutatómunka része, amelynek vizsgálatai a vállalati szintre vonatkoznak és a versenyképességgel egy iparágnak egy területi szegmensében foglalkozunk, mégpedig azok teljesítményének elemzésén keresztül. A kutatómunka során különböző statisztika módszerek segítségével szeretnénk összehasonlítani a vizsgált vállalatok teljesítményét, illetve meghatározni a teljesítményükre ható tényezőket. A versenyképesség fogalmát tekintve Török Ádám megfogalmazását tekintjük alapnak: „a versenyképesség fogalma mikroszinten a piaci versenyben való pozíciószerzés, illetve helytállás képességét jelenti az egyes vállalatok, egymás versenytársai között...”¹⁹⁵ Az elemzésünk során azt vizsgáljuk, hogy a vizsgálatba bevont vállalatok több év alatt elért pénzügyi eredményeiket figyelembe véve milyen pozíciót képesek elérni a versenybe, ezen pozíciók elérésében mely tényezők befolyásolják leginkább a teljesítményüket. Az elemzéssel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy az alapul szolgáló adatok milyen mértékben megbízhatóak, és annak függvényében mennyit érnek a a vizsgálat eredményéből levont következtetések. Megbízhatóak-e a vállalatok számviteli adatszolgáltatásai? Ez a kérdés elvezet a gazdasági/üzleti etika kérdésköréhez. Ugyanis, ha az elemzéshez felhasznált adatok nem megbízhatóak, akkor azok vizsgálatával nem lehet megalapozott megállapításokat tenni, amelyek segítséget nyújthatnának a vállalati teljesítmény növelésében és ezen keresztül a versenyképesség javításában, ami a mai globalizálódott versenyben még inkább kiemelkedő jelentőséggel bír.

Felvetődhet az a kérdés is, hogy a vállalatok milyen mértékben törekednek arra, hogy adatszolgáltatásukkal segítsék lehetőséget teremtsenek arra, hogy a kutatók

¹⁹⁴ Szentes Tamás: A „nemzeti versenyképesség” fogalma, mérése, ideológiája. Magyar Tudomány, 173. évfolyam – 2012/6. szám, 680-691. o.

¹⁹⁵ Török Ádám: Verseny a versenyképességért. Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégia Munkacsoport, Budapest, 1999.

ezen adatok felhasználásával hozzájárulhassanak a vállalatok gazdasági környezetének javításához. Egyáltalán elvárható-e a vállalatoktól valamiféle etikus viselkedés e vonatkozásban? Vagy Török Atilla¹⁹⁶ azon felvetésének kell igazat adnunk, hogy „az etikai normák szinte teljes hiányával jellemezhető piacgazdaságban nem a verseny jóvoltából kibontakozó hatékonyságnövekedés, hanem a gazdaságnak a politikai–titkosszolgálati–alvilági hatalmi pozíciók gátlástalan kihasználása nyomán végbemenő kriminalizációja és ennek hatására a példátlanul gyors tőkekoncentráció lesz a jellemző”. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy az etikai normák figyelmen kívül hagyása komoly veszteségeket okozhat egy vállalatnak (pl. Volkswagen). Zsolnai László¹⁹⁷ szerint: „Az etika a gazdasági cselekvés minden szintjén releváns, az egyéni és vállalati cselekvéstől a társadalmi és globális szintekig. Nem igaz azonban, hogy az etikusnak látszó cselekvés automatikusan vezet jobb teljesítményhez és eredményhez. Ha a vállalatok a becsületességet csak megítátszák és az etikát pusztán a profitszerzés eszközeként használják, akkor erőfeszítéseik nem hoznak sikert.”

Az elemzés eredményeinek felhasználhatóságára nemcsak az etikus vagy etikátlan vállalati magatartás hat, hanem az is, hogy a kutatók milyen mértékben tartják be azokat a követelményeket, amelyeket a felhasznált módszereknél figyelembe kell venni, hogy a kapott eredmények megbízhatóak legyenek, és jól fel lehessen azokat használni a következtetések levonásához. Tehát a jól interpretálható eredmények megkövetelik az etikus kutatói hozzáállást is.

2. Az elemzés célkitűzése adatbázisa és módszere

Az elvégzett elemzéssel arra kerestünk választ, hogy a számviteli beszámoló alapján mérhető jellemzők milyen befolyással vannak a vállalatok eredmény-előállítására, illetve pontosabban, az egyes jellemzők milyen hatással vannak az eredményváltozóul választott adózás utáni eredményre, ha a vizsgálatba bevont években elért teljesítményeket nem elkülönített modellekben vizsgáljuk. A panel adatok elemzése lehetővé teszi, hogy pontosabb képet kapjunk az eredményváltozóra ható tényezők egyedi és időbeli együttes hatásáról.

Az elemzési adatbázisba a főtevékenységként „Élelmiszer jellegű vegyes bolti kiskereskedelmi” tevékenységet megjelölő, az Észak-Alföldi régióban található székhelyű azon vállalkozások kerültek be, amelyeket 2009. január 1. előtt alapítottak és 6 beszámolóval lezárt üzleti évvel rendelkeznek. Az Észak-Alföldi régióban összesen 563 vállalkozás felelt meg a fenti feltételeknek (Hajdú-Bihar megye: 250, Jász-Nagykun-Szolnok

¹⁹⁶ Török Atilla: Racionalitás és etika a gazdasági döntésekben. Az alkalmazott üzleti etika néhány elméleti és módszertani kérdése. Közgazdasági Szemle, XLVII. évf., 2000. november, 918–931. o.

¹⁹⁷ Zsolnai László: A gazdasági etika paradoxona. Vezetéstudomány / Budapest Management Review, 2004, 35 (6). 45–49. o.

megye: 182, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye: 131). Az adatbázisban szereplő vállalatok nagy többsége egyszerűsített éves beszámolót készít, ezért az elemzést az egyszerűsített éves beszámolóban megtalálható adatokra építettük.

Ebben a tanulmányunkban a panel regressziót alkalmazzuk a régiós kiskereskedelmi adatbázisunkra. A panel adatok elemzésének módszertana napjainkban erőteljesen növekvő területe az ökonometriának. Alkalmazási területe nagyon széleskörű, a társadalomtudományok szinte minden területén használják. A panel adatok elemzése felfogható úgyis, mintha keresztmetszeti adatokról több megfigyelést gyűjtenénk be, amely megfigyelések más-más időponthoz tartoznak. A panel regresszió lényegében „keresztmetszeti idősorelemzés”. A panel adatelemzés esetében nem arról van szó, hogy megnöveljük az elemzendő adatbázist, hogy ezen keresztül a magasabb szabadságfok miatt jobb statisztikai próbaeredményeket kapjunk. A panel adatok elemzése lehetővé teszi, olyan gazdasági kérdések vizsgálatát, amelyek a keresztmetszeti vagy az idősorelemzéseknél nem tehetők fel. A panel regresszió felfogható többszintű modellként is. A panel adatelemzés előnye az is, hogy bonyolultabb viselkedésű modelleket hozhatunk létre és tesztelhetünk.

A számításokat az R statisztikai rendszerrel végeztük¹⁹⁸. Az elemzés során a panel regresszió különböző módszereit alkalmazzuk¹⁹⁹:

- rögzített hatások modellje (fixed effects model). Ez a modell alapvetően a csoportok közötti eltérések kontrolljához dummy változókat tartalmazó OLS (Ordinary Least-Squares) regressziós modell, amely a független változók esetében konstans meredekséget tételez fel, a csoportok között pedig konstans varianciát.
- A véletlen hatások modellje (random effects model). A modell arra használja a hibatag varianciájának különbségeit, hogy a csoportokat együtt modellezze, állandó regressziós konstans és meredekséget feltételezve. A Random Effects modellt a Fixed Effects modellhez hasonlítva nehezebb becslni.

A rögzített hatású (FE) és a véletlen hatású modell (RE) közötti döntéshez a Hausman-tesztet használtuk, amelynél a próba hipotéziseinek táblázata:

	H₀ igaz	H₁ igaz
RE becslés	Konzisztens Hatékony	Inkonzisztens
FE becslés	Konzisztens Nem-hatékony	Konzisztens

Az R statisztikai rendszerben használhatók még a pooling (gyűjtő), a first difference (első

¹⁹⁸ plm csomag, <http://www.R-project.org>

¹⁹⁹ Croissant, Yves - Millo, Giovanni: Panel Data Econometrics in R: The plm Package. Journal of Statistical Software, July 2008, Volume 27, Issue 2.

differenciák) és a between (átlagokra épülő) modellek is²⁰⁰. Ezek a modellek speciális esetekre vonatkoznak, és velük is elvégeztük a számításokat, de a kapott eredmények nem voltak jobbák az FE és az RE modellekhez képest, ezért az elemzésünkben nem foglalkoztunk velük.

Részletesen a panel-regresszió módszertani alapjaival nem foglalkozunk, mert az sok könyvben leírásra került és azokból megismerhető²⁰¹.

3. Az elemzés eredményei

A régió 6 éves adatainak felhasználásával kiszámítottuk a rögzített és a véletlen hatású panel regressziót. A két regresszió determinációs és korrelációs együtthatóit összehasonlítva az alacsonyabb értékeket a rögzített hatású panel-regressziónál kaptuk és a közöttük lévő különbségek is elég jelentősek. A korrelációs együtthatók közötti különbség: $0,7624 - 0,9053 = 0,1429$, a determinációs együtthatók közötti különbség: $0,5813 - 0,8196 = 0,2383$. A determinációs együtthatók közötti különbség azt jelenti, hogy a véletlen hatású panel-regressziós modellel 23,83%-kal jobban megmagyarázható ugyanazon magyarázó változókkal az eredményváltozó. Ez a különbség igen jelentősnek mondható. Az előzőekben leírtakat támasztja alá a kétféle panel-regressziónak a Hausman-tesztel történő összehasonlítása is. A Hausman-teszt eredménye alapján szintén a random hatású modell bizonyult a jobbnak. A többi számítást is figyelembe véve megállapítható, hogy a random modell szinte minden esetben sokkal erősebb összefüggést (magasabb determinációs együtthatóval rendelkező) mutatott, mint a rögzített hatású modell (χ^2 -próba értéke: 775,27, a szabadságfok: 12, a valószínűségi szint: $2,2 \cdot 10^{-26}$).

A véletlen hatású modell (1. táblázat) esetében látható, hogy viszonylag magas determinációs és korrelációs együtthatót kaptunk. A determinációs együttható értéke alapján megállapíthatjuk, hogy az eredményváltozó (az Adózás utáni eredmény) majdnem 82%-ban magyarázható a felhasznált magyarázó változókkal.

Az 1. táblázatból az is látható, hogy a regressziós modell együtthatói a t-próba vonatkozásában, az értékcsökkenési leírás kivételével szignifikánsak. A kapott eredményekből az is megállapítható, hogy a tényezők többsége pozitív hatással van az adózás utáni eredményre, negatív hatása csak négy változónak van: Összes eszköz, Anyag- és Személyi jellegű ráfordítások, valamint a Pénzügyi műveletek ráfordításai.

²⁰⁰ Cameron, A. Colin – Trivedi, Pravin K.: Microeconometrics: Methods and Applications. Cambridge University Press, New York, May 2005.

²⁰¹ Baltagi, Badi H.: Econometric Analysis of Panel Data. John Wiley & Sons Ltd., 2005.
Hsiao, Cheng: Analysis of Panel Data. Cambridge University Press 2003.
Diggle, Peter J. – Heagerty, Patrick J. – Liang, Kung-Yee – Zeger, Scott L.: Analysis of Longitudinal Data. Oxford University Press, 2004.
Arellano, Manuel: Panel Data Econometrics. Oxford University Press, 2004.

Az is látható, hogy az idioszinkratikus hatás az összes varianciából 98,6%-ot tesz ki, ami azt jelenti, hogy az egyes vállalkozások egyedi és időbeli együttes változása nagyon jelentős. Az egyedi hatás, az előbbiekből is következően, nagyon alacsony és csak 1,4%-ot ér el. Az idioszinkratikus vállalati szintű bizonytalanság nagyon fontos része a vállalati hozamnak, és jelentős szerepe lehet a vállalati érték meghatározásában is.

Ezután az évek úgynevezett dummy változóként bevonásra kerültek a modellbe. Mivel azt az 1. táblázatból is láthattuk, hogy a vizsgált vállalkozások egyedi és időbeli együttes változása nagyon magas értéket mutat, ezért fontosnak tartottuk annak megvizsgálását, hogy az egyes éveknek milyen volt a hatása az eredmény változóra. Ennek a modellnek az eredményei 2. táblázatban láthatóak.

1. táblázat: A véletlen hatású panel regresszió eredménye

Változók	Regressziós	Együtthatók	t-érték	Szignifikancia
Regressziós konstans	-907,1360	232,3232	-3,9046	0,01%
Összes eszköz	-0,1258	0,0111	-11,3484	0,00%
Készletek	0,0383	0,0099	3,8474	0,01%
Követelések	0,0581	0,0062	9,3753	0,00%
Saját tőke	0,1652	0,0112	14,7445	0,00%
Hosszú lejáratú kötelezettség	0,0613	0,0125	4,9038	0,00%
Rövid lejáratú kötelezettség	0,0948	0,0118	8,0362	0,00%
Értékesítés nettó árbevétele	0,0274	0,0009	29,8095	0,00%
Anyagjellegű ráfordítások	-0,0142	0,0012	-11,4913	0,00%
Személyi jellegű ráfordítások	-0,0255	0,0074	-3,4431	0,06%
Értéksökkenési leírás	0,0894	0,0567	1,5767	11,50%
Pénzügyi műveletek ráfordításai	-0,6093	0,0573	-10,6403	0,00%
Adófizetési kötelezettség	2,7516	0,1736	15,8545	0,00%
Korrelációs együttható	0,9053			
Determinációs együttható	0,8196			
Idioszinkratikus hatás	98,6%			
Egyedi hatás	1,4%			

Forrás: Saját szerkesztés a számítás eredményeinek felhasználásával

A 2. táblázatban bemutatott regressziós modell együtthatói jelentős mértékben különböznek az 1. táblázatban szereplőétől. A legnagyobb különbség a regressziós konstans értékében van. Ugyanakkor a determinációs és a korrelációs együttható értékében alig történt növekedés (0,0003 és 0,0006), ami azt jelzi, hogy a bevezetett év változók nem fejtettek ki erős hatást az eredményváltozókra. Az évek hatása pozitív és növekvő tendenciát mutat, ami arra utal, hogy időben a vállalkozások adózott eredménye is növekedett, vagyis javult a vállalatok jövedelemtermelő képessége. Az éveknél található magas együttható értékeknek ebből a szempontból nincsen jelentősége, mert a hozzájuk tartozó változóérték jóval alacsonyabb, mint a többi változó esetében. Ezen változók esetében az értékek egymáshoz viszonyított változása azt mutatja meg, hogyan változott

az évek hatása az egyik évről a másikra. Azt is megállapíthatjuk, hogy az évhatást jelző regressziós együtthatók közül csak a 2012-2013-as év közötti, illetve a 2013-2014-es év közötti hatást mutató együtthatók tekinthetők szignifikánsnak. A többi változó szignifikancia szintjének vonatkozásában különösebb változás nem történt. A variancia felbontásában sem történt változás. Mindezek alapján megállapítható, hogy az éveknek van hatása az adózás utáni eredmény változására és ez a hatás meghatározó jelleggel az utolsó két évben jelentkezett. Az előzőekben tett megállapításokat jól alátámasztja az 1. ábra is, amelyen látható az utolsó két év kiemelkedő hatása, illetve az is, hogy az átlagos vállalati eredmény is növekedett.

2. táblázat: Az idő dummy változót is tartalmazó véletlen hatású panel regresszió eredménye

Változók	Regr.	Szign.szint (%)
Regressziós konstans	-1958,0881	0,02%
Összes eszköz	-0,1256	0,00%
Készletek	0,0387	0,01%
Követelések	0,0579	0,00%
Saját tőke	0,1647	0,00%
Hosszú lejáratú kötelezettség	0,0609	0,00%
Rövid lejáratú kötelezettség	0,0948	0,00%
Értékesítés nettó árbevétele	0,0274	0,00%
Anyagjellegű ráfordítások	-0,0142	0,00%
Személyi jellegű ráfordítások	-0,0263	0,04%
Értéksökkenési leírás	0,0898	11,35%
Pénzügyi műveletek ráfordításai	-0,6012	0,00%
Adófizetési kötelezettség	2,7945	0,00%
2010	578,0953	42,81%
2011	841,7017	24,94%
2012	1084,4206	13,80%
2013	2029,1734	0,56%
2014	1740,1159	1,74%
Korrelációs együttható	0,9056	
Determinációs együttható	0,8202	
Idioszinkratikus hatás (%)	98,60%	
Egyedi hatás (%)	1,40%	

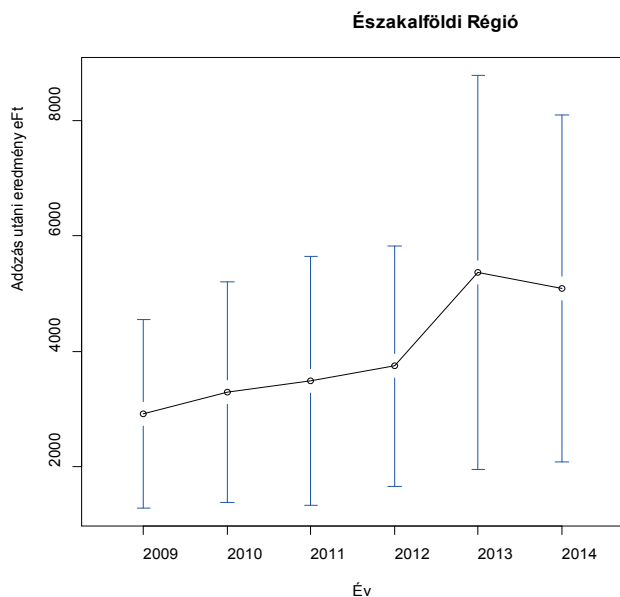
Forrás: Saját szerkesztés a számítás eredményeinek felhasználásával

A véletlen hatású modell esetében a szakirodalomban többféle transzformációval (variancia becslési módszerrel) is találkozhatunk, amelyek közül négyet vizsgáltunk meg:

- swar: Swamy és Arora (1972)²⁰²,
- walhus: Wallace and Hussain (1969)²⁰³,
- amemiya: Amemiya (1971)²⁰⁴,
- nerlove: Nerlove (1971)²⁰⁵.

A négyféle módszerrel elvégzett panel-regressziós számítások eredményeit a 3. táblázatban mutatjuk be.

1. ábra: Az évek közötti heterogenitás jelentkezése az adózás utáni eredményben

Forrás: az R statisztikai rendszer által készített ábra

²⁰² Swamy, P. A. V. B. - S. S. Arora (1972): The Exact Finite Sample Properties of Estimators of Coefficients in the Error Components Regression Models, *Econometrica*, Vol. 40, pp. 253-260.

²⁰³ Wallace, T. D. – Hussain, A. (1969): The Use of Error Components Models in Combining Cross Sections with Times Series Data, *Econometrica*, Vol. 37, pp. 55-72

²⁰⁴ Amemiya, T. (1971): The Estimation of Variances in Variance Components Model, *International Economic Review*, Vol. 12, pp. 1-13.

²⁰⁵ Nerlove, M. (1971): Further Evidence on the Estimation of Dynamic Economic Relations from a Time Series of Cross Sections, *Econometrica*, *Econometric Society*, vol. 39(2), pages 359-82, March.

3. táblázat: A véletlen hatású panel-regresszió különböző módszereivel kapott eredmények

Változók	Swamy és Arora		Wallace és Hussain		Amemiya		Nerlove	
	Regr. együttth.	Szign.szint (%)	Regr. együttth.	Szign.szint (%)	Regr. együttth.	Szign.szint (%)	Regr. együttth.	Szign.szint (%)
Regressziós konstans	-907,1360	0,01%	-920,9764	0,02%	-1889,8604	1,95%	-2060,6049	2,25%
Összes eszköz	-0,1258	0,00%	-0,1336	0,00%	-0,2468	0,00%	-0,2507	0,00%
Készletek	0,0383	0,01%	0,0434	0,00%	0,1169	0,00%	0,1210	0,00%
Követelések	0,0581	0,00%	0,0599	0,00%	0,0739	0,00%	0,0733	0,00%
Saját tőke	0,1652	0,00%	0,1747	0,00%	0,3243	0,00%	0,3317	0,00%
Hosszú lejáratú kötelezettség	0,0613	0,00%	0,0652	0,00%	0,1187	0,00%	0,1196	0,00%
Rövid lejáratú kötelezettség	0,0948	0,00%	0,1009	0,00%	0,1887	0,00%	0,1917	0,00%
Értékesítés nettó árbevétele	0,0274	0,00%	0,0269	0,00%	0,0171	0,00%	0,0165	0,00%
Anyagjellegű ráfordítások	-0,0142	0,00%	-0,0140	0,00%	-0,0060	0,38%	-0,0050	1,68%
Személyi jellegű ráfordítások	-0,0255	0,06%	-0,0219	0,41%	0,0060	61,34%	0,0053	66,47%
Értékcsökkenési leírás	0,0894	11,50%	0,0785	16,95%	-0,0895	13,80%	-0,0986	10,28%
Pénzügyi műveletek ráfordításai	-0,6093	0,00%	-0,5987	0,00%	-0,4788	0,00%	-0,4780	0,00%
Adófizetési kötelezettség	2,7516	0,00%	2,6502	0,00%	2,3239	0,00%	2,3632	0,00%
Korrelációs együtttható	0,9053		0,8974		0,7772		0,7730	
Determinációs együtttható	0,8196		0,8054		0,6041		0,5976	
Idioszinkratikus hatás (%)	98,60%		95,80%		25,70%		21,30%	
Egyedi hatás (%)	1,40%		4,20%		74,30%		78,70%	

Forrás: Saját szerkesztés a számítás eredményeinek felhasználásával

Az 1. táblázatban közölt eredmények a Swamy és Arora-féle variancia felbontási módszerrel került kiszámításra, mert az a legszélesebb körben használt módszer. A számításokat annak bizonyítására végeztük el a másik 3 módszerrel is, hogy a Swamy-Arora módszer jól alkalmazható az általunk vizsgált adatbázis esetében is. A 3. táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy a négy módszer páronként nagyon hasonló eredményt adott (Swamy és Arora – Wallace és Hussain; Amemiya – Nerlove), és a módszerek közül Amemiya és Nerlove módszerei adták a rosszabb eredményeket, a korrelációs és determinációs együttthatóik jelentős mértékben elmaradtak a másik két módszer együttthatóitól. Mivel a determinációs együtttható a független (magyarázó) változóknak a magyarázó erejét jelzi, ezért ezek a különbségek a Swamy és Arora, valamint a Wallace és Hussain módszerek jobb alkalmazhatóságát támasztják alá. A két utóbbi módszer közül a jobb eredményt a Swamy és Arora módszer adta, de ezek között már nincsen jelentős különbség. Az első kettő és a második kettő módszer regressziós együttthatóiban is elég jelentős különbségek vannak, és az utóbbiak esetében a regressziós együttthatók szignifikancia szintjei romlottak. Fontos még arra is felhívni a figyelmet, hogy az utóbbi két módszer esetében jelentős mértékben lecsökkent az idioszinkratikus hatás is a variancián belül, és megnövekedett az egyedi hatások értéke. Mivel az első két módszerhez tartozó determinációs együtttható értékek jóval magasabbak, mint a második kettőnél, ezért az első két módszerrel kapott értékeket kell jobbnak tekinteni.

Következtetések

Az elvégzett elemzésből megállapítható, hogy az idioszinkratikus hatás minden esetben magas értéket mutatott, ami azt jelenti, hogy az egyes vállalkozások adózás utáni eredményének egyedi és időbeli együttes változása nagyon jelentős. Ebből az a következtetés is levonható, hogy az egyes vállalkozások közötti különbségek az évek során változtak és az évek hatása az idő előrehaladtával növekedett. Ez arra is utalhat, hogy a 2008-as pénzügyi válságtól távolodva, annak hatásai is csökkentek és javuló teljesítményt nyújtottak az Észak-Alföldi régió kiskereskedelmi vállalkozásai. Az idioszinkratikus vállalati szintű bizonytalanság nagyon fontos része a vállalati hozamnak, és jelentős szerepe lehet a vállalati érték meghatározásában is. A véletlen hatású regresszió esetében a variancia felbontási módszereket is megvizsgálva, megállapítható, hogy a legjobb eredményt Swamy és Arora féle módszer adta, amelytől nem jelentős mértékben maradt el a Wallace és Hussain féle módszer sem. Az elvégzett elemzés azt is alátámasztja, hogy a panel-regresszió használatával egy új megközelítés adható a regressziós függvény meghatározásához és a függvény hibájának (varianciájának) a megmagyarázásához. A panel regresszió a többváltozós lineáris regresszió egyfajta kiterjesztése és felfogható többszintű modellként is.

Összességében az állapítható meg, hogy a panel-regresszió lehetővé tette, hogy az Észak-Alföldi régió kiskereskedelmi tevékenységet folytató vállalkozásait valamennyi vizsgált évben összevontan elemezhesük és kimutatható legyen az egyedek időbeli változásának kombinált hatása, amely hatás az elvégzett elemzés alapján meghatározó jelleggel bír a vizsgált vállalatok esetében.

